

नेपाल राष्ट्र बैंक

समाचार

६७ औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क

वैशाख १४, २०७८

नेपाल राष्ट्र बैंक

समाचार

६७औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क

१४ वैशाख, २०७८

सम्पादकीय

प्रकाशक
नेपाल राष्ट्र बैंक
गभर्नरको कार्यालय

प्रधान सम्पादक
नारायणप्रसाद पोखेल

सम्पादक
डा. भागवत आचार्य

सह-सम्पादक
विद्या अधिकारी

सम्पादन सहयोगी
समिता श्रेष्ठ
लालकुमार सुवेदी
नविना ताम्राकार
सिर्जना थापा

आवरण
सुन्दर श्रेष्ठ
आइडियल डिजाइनर्स
बागबजार

ले-आउट/मुद्रण
अल मिडिया सोलुसन प्रा.लि.
बागबजार, काठमाडौं
फोन. ०१-४२५३९६४

नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापनाको ६६ वर्ष पूरा गरी ६७ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । बैंकको यो वार्षिकोत्सव तथा नयाँ वर्ष २०७९ समेतको शुभ अवसरमा सम्पूर्ण महानुभावमा सुख, शान्ति तथा समृद्धिका लागि हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

कोभिड-१९ को असर न्यूनीकरण भएसँगै विश्व अर्थतन्त्र पुनरुत्थानका क्रममा छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२२ मा विश्व अर्थतन्त्र ३.६ प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरेको छ । विश्व बैंक र एसियाली विकास बैंकले सन् २०२२ मा नेपालको आर्थिक वृद्धि क्रमशः ३.७ र ३.९ प्रतिशतमा सीमित रहने प्रक्षेपण गरेका छन् ।

यस क्रममा आयातमा भएको चापका कारण नेपाली अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्र व्यवस्थापनमा चुनौती थपिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रारम्भदेखि नै आयातको परिमाणमा उच्च वृद्धिसँगै व्यापार घाटा चुलिन पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षको पछिल्लो आठ महिनामा कुल व्यापार घाटा ३४.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१,१६० अर्ब ९९ करोड पुगेको छ । यसै अवधिमा चालु खाता रु.४६२ अर्ब ९३ करोड र शोधनान्तर स्थिति रु.२५८ अर्ब ६४ करोडले ऋणात्मक छ । यसबाट बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा चुनौती बढेको देखिन्छ । यसको व्यवस्थापनका निम्ति नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट विभिन्न नीतिगत व्यवस्था अवलम्बन गरिएका छन् । बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका निम्ति आगामी दिनमा अझ प्रभावकारी नीतिगत उपाय अवलम्बन गर्नेतर्फ राष्ट्र बैंक प्रतिबद्ध छ ।

एकातर्फ उच्च आयात र कर्जा विस्तारका कारण पछिल्ला केही महिनायता वित्तीय प्रणालीमा तरलताको अभाव देखिएको छ भने अर्कातर्फ अधिल्लो वर्ष स्थिर देखिएको मुद्रास्फीति पछिल्लो समयमा बढ्दो क्रममा छ, जसलाई वाञ्छित सीमाभित्र राख्नुपर्ने चुनौती पनि बैंकसामु छ । साथै, क्रिप्टोकरेन्सी, हाइपर फण्ड जस्ता गैरकानुनी वित्तीय औजारमा भएका लगानी र यसको कारोबार वित्तीय प्रणालीका निम्ति नयाँ चुनौतीको रूपमा उभिएको छ । यस्ता कारोबारको नियन्त्रणका लागि राष्ट्र बैंकले प्रयास गरिरहेकै छ ।

बैंकको वार्षिकोत्सवका अवसरमा 'नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार'को वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क प्रकाशन गर्ने विगतदेखिकै परम्परालाई यस वर्ष पनि निरन्तरता दिइएको छ । यहाँको हातमा रहेको प्रकाशन यसैको उपज हो । यस विशेषाङ्कमा सदाभै बैंकको वार्षिकोत्सवका अवसरमा गभर्नरज्यूले दिनुभएको वक्तव्यको पूर्ण पाठसँगै नेपालको आर्थिक, मौद्रिक, वित्तीय, बैंकिङ, वाणिज्य, व्यवस्थापनलगायत विविध विषयमा लेखिएका लेखहरू समेटिएका छन् । मुलुकको आर्थिक गतिविधिमा चासो राख्ने सबैका निम्ति यो प्रकाशन उपयोगी हुने विश्वास हामीले लिएका छौं । यस विशेषाङ्कमा प्रकाशित लेखमा व्यक्त भएका विषयवस्तुलाई लेखकको निजी धारणाको रूपमा लिइदिनुहुन सादर अनुरोध छ ।

यस विशेषाङ्कमा आफ्ना अमूल्य लेख उपलब्ध गराई सहयोग गरिदिनुहुने प्रबुद्ध लेखकवर्ग, सम्पादन, आवरण डिजाइन, ले-आउट र प्रेससम्बन्धी कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने महानुभाव तथा शुभेच्छुकप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछौं । साथै, भविष्यमा पनि यस्तै यहाँहरूबाट यस्तै सहयोगका अपेक्षा राखेका छौं । ■

विषय सूची

- अर्थतन्त्र पुनरुत्थान र बाह्य क्षेत्रमा परेको दबाव व्यवस्थापनमा नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रयास गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारी

I-XXI

नेपाली खण्ड

- वित्तीय स्थायित्वका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रयास
डा. नीलम दुङ्गना तिमिसिना १
- तरलता अभावका कारण, समाधानका उपाय र भएका प्रयास
डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ ९
- विदेशी विनिमय सञ्चिति व्यवस्थापनमा अवलम्बन गर्नुपर्ने केही पक्षहरू
रामु पौडेल १५
- किन हुँदैन पुँजीगत खर्च ?
डा. अच्युत वाग्ले २२
- शोधनान्तर घाटा र संरचनात्मक सुधार
रामेश्वरी पन्त २७
- सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको अवधारणा, आयाम र सुधारका उपाय
डा. रामशरण खरेल ३३
- सङ्गठनात्मक संस्कृति र वित्तीय क्षेत्रमा यसको प्रभाव
राजनविक्रम थापा ३९
- केन्द्रीय बैंकमा जोखिम व्यवस्थापन
हिमप्रसाद न्यौपाने ४५
- नेपालमा वैदेशिक व्यापारको अवस्था तथा अवलम्बन गरिएका नीति
दुर्गेशगोपाल श्रेष्ठ ५१
- धितोपत्र बजारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण नियामक निकायको भूमिका र चुनौती
अम्बिकाप्रसाद गिरी ५८
- राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको व्यवस्थापन: एक विवेचना
रामबाबु नेपाल ६६
- तनाव व्यवस्थापन र आध्यात्मिक पक्ष : एक छलफल
डा. भागवत आचार्य ७२
- सहूलियतपूर्ण कर्जाको प्रभावकारिता : एक विश्लेषण
अशोककुमार राई ७७
- नेपालको वित्तीय प्रणालीका विद्यमान चुनौती
रमेशप्रसाद पराजुली ८६
- लघुवित्तको सामाजिक पाटो
गोकुलचन्द्र अधिकारी ९४
- नेपालमा विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणसम्बन्धी समस्या र समाधानका उपाय
पुष्करराज भट्टराई ९९
- वित्तीय साक्षरता र पुँजी बजार
युवराज दहाल १०६
- मुलुकको समष्टिगत आर्थिक विकास आजको अपरिहार्यता
आदित्य पोखरेल ११३
- संघीय राजस्व नीति: स्रोत संरचनामा रहेका चुनौती र सुधारका उपाय
रामबहादुर केसी १२१
- वित्तीय साक्षरताको अवस्था र चुनौती : नेपालको सन्दर्भ
दिलिपकुमार श्रीवास्तव १३१
- गण्डकी प्रदेशमा सञ्चालित 'व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा कार्यक्रम' : एक परिचय
तारा पोखरेल शर्मा १३८

अङ्ग्रेजी खण्ड

■ Trade facilitation: breaking the barriers of global supply chain Purushottam Ojha	147
■ Contemporary Legal and Policy Reforms With Reference to Payment Industry in Nepal Dr. Shankar Prasad Acharya	153
■ Impact of COVID-19 Pandemic on Nepalese Economy Prof. R K Shah, Ph.D.	160
■ Qualitative Approaches to Research: Concept, Types and Qualitative Research Design Sushma Regmi (Rijal)	169
■ Financial Inclusion in Nepal: Milestone and Achievements Pralhad Giri	175
■ Rationale of price stability Damber Subedi	184
■ Role of Monetary Policy on Economic Recovery And Financial Stability During COVID Crisis Siddha Raj Bhatta	189
■ Fiscal Federalism in Nepal Prem Prasad Acharya	199
■ Some Aspects of Money Supply in Nepal Mitra Prasad Timsina	206
■ Future Direction of Financial Literacy in Nepal Ramesh Chaulagain, PhD	212
■ Fundamental Aspects of Digital and Cryptocurrencies Jugal K Kushwaha	219
■ Formalizing international remittance: Exploring key moves Tika Ram Timilsina	225
■ Foreign Trade of Nepal: Dimensions, Causes and Consequences Chop Kanta Subedi	232
■ Margin Lending of BFIs and its Effects in Nepalese Capital Market Puspa Chandra Khanal	240
■ Supervision of Financial Cooperatives in Nepal: Herculean task ahead and Nepal Rastra Bank's Role Abhiyan Upadhya	249
■ Market Conduct Supervision of Banks and Financial Institutions in Nepal for better Financial Consumer Protection: Present, Gaps and Prospect Sagar Gautam	268
■ Non-Deliverable Forwards Kushal Shrestha	285
■ Coping COVID-19: A perspective from Strategic Human Resource Management Krishna Sigdel	293
■ Green Bonds in Nepal: A Perspective Somraj Nepali	298
■ Shadow Banking - Concept and Challenges for Monitoring in Nepal Prabin Pudasaini	316
■ Public Enterprises: Significance and Issues in the context of Nepal. Renisha Adhikari	321
■ Being Troubled by Liquidity Crisis – A Cycle in Rotation and Addressing Them Dwaipayam Regmi	327
■ A look on at National Income Accounts Rohan Byanjankar	332

अर्थतन्त्र पुनरुत्थान र बाह्य क्षेत्रमा परेको दबाव व्यवस्थापनमा नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रयास*

■ गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारी

१. २०७९ साल वैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंक आफ्नो स्थापनाको ६६ वर्ष पूरा गरी ६७औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ। यस अवसरमा बैंकको उद्देश्य प्राप्तिका लागि आ-आफ्नो तर्फबाट महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने बैंक सञ्चालक समिति र बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारीलाई म हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। बैंकको कार्यसम्पादनमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयलगायत अन्य निकाय, बैंक तथा वित्तीय संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्था, सञ्चार माध्यम तथा शुभेच्छुकहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।
२. विश्वभर महामारीको रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ विरुद्धको खोपको उपलब्धताका कारण महामारीको असर क्रमशः कम हुँदै गएको छ। कोभिडको असर कम भएसँगै आर्थिक गतिविधिमा सुधार आएको छ। उद्योगको क्षमता उपयोग तथा होटेलको अकुपेन्सीलगायतमा सुधार आएको छ। बैंकको वार्षिकोत्सवको अवसरमा म अब देशको वर्तमान आर्थिक अवस्था र २०७८ सालमा यस बैंकबाट सम्पादन भएका महत्वपूर्ण कार्यहरू प्रस्तुत गर्न चाहन्छु।

पुनरुत्थानको वर्ष

३. वि.सं. २०७६ को अन्त्यतिरबाट सुरु भएको

कोभिड-१९ को संक्रमणका कारण वि.सं. २०७७ सालका सुरुआती महिनामा आर्थिक गतिविधि शिथिल रहे। कोभिड-१९ को संक्रमण रोक्न गरिएका बन्दाबन्दी खुकुलो बनाइएपछि आर्थिक गतिविधि सुचारु हुन थाले। २०७८ वैशाखको सुरुआतमा सम्पन्न गरिएको 'कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावसम्बन्धी दोस्रो पुनरावृत्ति सर्वेक्षण'ले ४.२ प्रतिशत उद्योग/व्यवसाय मात्र पूर्ण रूपमा बन्द रहेको देखिएको थियो। तर २०७८ वैशाखको दोस्रो हप्तादेखि फैलिएको कोभिड-१९ को डेल्टा भेरियन्टको संक्रमणका कारण सरकारले पुनः लकडाउन गर्दा आर्थिक गतिविधिहरू केही प्रभावित भए। तर संक्रमणको दर कम भएकोले लामो समय लकडाउन नरहेकाले पुनः आर्थिक गतिविधिहरू चलायमान भए।

४. २०७८ कात्तिकमा गरिएको पुनरावृत्ति सर्वेक्षणले जम्मा २.३ प्रतिशत उद्योग/व्यवसाय मात्र बन्द रहेको पाइएको थियो। कोभिड-१९ विरुद्धको खोपको उपलब्धता बढ्दै गएकोले २०७८ माघमा कोभिड-१९ को ओमिक्रोन भेरियन्ट देखिए पनि छिट्टै संक्रमणको दर कम भएकोले आर्थिक गतिविधिहरू रोकिएनन्। यसले गर्दा अर्थतन्त्रका अधिकांश क्षेत्र पुनरुत्थानको दिशातर्फ अघि बढेका छन्। विदेशी पर्यटक आगमन र वैदेशिक रोजगारीमा जानेको संख्या पनि बढेको छ।

* नेपाल राष्ट्र बैंकको ६७ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारीले प्रस्तुत गर्नुभएको वक्तव्यको पूर्ण विवरण।

५. अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानका लागि सहयोग पुऱ्याउन यस बैंकले गत वर्ष अवलम्बन गरेको लचिलो मौद्रिक तथा नियमनकारी नीतिहरूलाई यथावत् राखियो । पुनरकर्जाको व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइयो । दोस्रो लहरमा अक्सिजनको अभावले धेरै जनाले ज्यान गुमाउनु परेको स्थितिलाई दृष्टिगत गरी अक्सिजन प्लाण्ट स्थापना गर्न आधार दरमै कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्थाका अतिरिक्त एक वर्षको लागि विशेष पुनरकर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्थासमेत गरियो ।

बाह्य क्षेत्रमा दबाब र नीतिगत सम्बोधन

६. अर्थतन्त्र पुनरुत्थानको क्रममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को सुरुआती महिनामा अधिक कर्जा प्रवाह भएको र उक्त कर्जाको अधिकांश अंश आयात भुक्तानीमा गएका कारण आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को सुरुआतदेखि नै शोधनान्तर स्थिति घाटामा रहन गयो । उक्त घाटा क्रमशः बढ्दै गएकोले विदेशी विनिमय सञ्चिति घट्न गएको छ । विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्था सात महिनाको भन्दा कम समयको लागि वस्तु तथा सेवा आयात धान्न सक्ने स्थितिमा पुगेको हुँदा बाह्य क्षेत्र अहिले दबाबको अवस्थामा रहेको छ ।

७. विदेशी विनिमय सञ्चितिमा परेको दबाबलाई कम गर्दै बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्न समीक्षा अवधिमा विभिन्न नीतिगत प्रयास भएका छन् । वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीले बैंकिङ प्रणालीमार्फत विप्रेषण पठाएर बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गरेमा न्यूनतम एक प्रतिशत बिन्दुले अतिरिक्त ब्याज पाउने व्यवस्था मिलाइएको छ । २०७८ पुस र माघ महिनामा केही वस्तुको आयात गर्दा नगद मार्जिन राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । गैरआवासीय नेपाली र उनीहरू संलग्न विदेशी संस्थालाई विदेशी मुद्रामा निक्षेप खाता खोल्न सहजीकरण गरिएको छ ।

८. विदेशी लगानी तथा विदेशी मुद्रा आप्रवाहलाई सहजीकरण गर्न 'विदेशी लगानी तथा विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विनियमावली, २०७८' जारी गरिएको छ । विदेशी मुद्राको ननडेलिभरेवल फरवार्ड कारोबारको सीमा र Document Against Payment र Document Against Acceptance को सीमा घटाइएको छ । साथै, चाँदी आयातको लागि विदेशी मुद्रा सट्टी सीमा तोकिएको छ भने सुन आयातको कोटा घटाएर प्रतिदिन १० किलोग्राम बनाइएको छ ।

९. २०७८/७९ को मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षामा नीतिगत दरलाई दुई प्रतिशत बिन्दुले बढाइएको छ । यसअनुसार स्थायी तरलता सुविधा उपलब्ध हुने बैंकदर र पुनरकर्जाको अधिकतम ब्याजदरलाई सात प्रतिशत बनाइएको छ । साथै, ट्रष्ट रिसिटलगायतका आयात कर्जा, व्यक्तिगत कर्जा, अधिविकर्ष कर्जा, जग्गा प्लटिङसम्बन्धी रियल इस्टेट कर्जा, व्यक्तिगत हायर पर्चेज कर्जा तथा मार्जिन प्रकृतिका कर्जाको जोखिम भार बढाइएको छ ।

१०. विप्रेषण कम्पनीले आफ्ना एजेन्ट र सब-एजेन्टमार्फत आन्तरिक विप्रेषणको कारोबार गर्दा सम्बन्धित विप्रेषण कम्पनीको System अनिवार्य रूपमा प्रयोग गरी प्रतिव्यक्ति प्रतिकारोबार प्रतिदिन अधिकतम रु.पच्चीस हजारसम्म मात्र गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

कानुनी तथा कार्यविधि तर्जुमा र सुधार

११. लिज फाइनान्स, वित्तीय ग्राहक संरक्षण कानून र एसेट म्यानेजमेन्टसम्बन्धी कानूनको मस्यौदा तयार भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को तेस्रो संशोधनको मस्यौदाको अतिरिक्त प्रस्ताव र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को पहिलो संशोधन अतिरिक्त प्रस्ताव नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरिएको छ । विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को संशोधन प्रस्ताव, वित्तीय सम्पत्ति पुनर्संरचना तथा धितोपत्रीकरण (सेक्युरिटाइजेसन) सम्बन्धी कानून मस्यौदाको चरणमा रहेको छ ।

१२. मौद्रिक तथा तरलता व्यवस्थापनलाई थप प्रभावकारी तवरले सञ्चालन गर्न 'नेपाल राष्ट्र बैंक खुला बजार कारोबार विनियमावली, २०७१' खारेज गरी 'नेपाल राष्ट्र बैंक खुला बजार कारोबार विनियमावली २०७८' जारी गरिएको छ। साथै, 'निक्षेप सङ्कलन उपकरणसम्बन्धी कार्यविधि, २०७७', 'ब्याजदर कोरिडोरसम्बन्धी कार्यविधि, २०७६' र 'स्थायी तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यविधि, २०७३' खारेज गरी एकीकृत रूपमा 'नेपाल राष्ट्र बैंक खुला बजार कारोबारसम्बन्धी कार्यविधि, २०७८' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।
१३. बैंकको कार्यसम्पादनलाई व्यवस्थित गर्न 'नेपाल राष्ट्र बैंक सुरक्षा व्यवस्था सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७८', 'सरुवा नीति, २०७८', 'पदपूर्ति समितिको बैठकसम्बन्धी कार्यविधि, २०७८', 'नेपाल राष्ट्र बैंक सेवा पुरस्कारसम्बन्धी कार्यविधि, २०७८' र 'विद्युतीय सूचना व्यवस्थापन एकीकृत कार्यविधि, २०७८' लागू गरिएको छ।
१४. 'नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६८ (तेस्रो संशोधन २०७४)' मा समसामयिक संशोधन गर्न 'नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली संशोधन एवम् परिमार्जन सिफारिस समिति' गठन गरी विनियमावली संशोधन एवम् परिमार्जनको प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ। 'नेपाल राष्ट्र बैंक सहयोगी सेवाका लागि करारमा लिनेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७७' मा संशोधन गरिएको छ। साथै, 'नेपाल राष्ट्र बैंक, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारलाई निवारण गर्नेसम्बन्धी कर्मचारी आचारसंहिता, २०७८' लागू गरिएको छ।
१५. कोभिड-१९ संक्रमण जोखिमको व्यवस्थापन र बैंकको सेवा सुचारु राख्ने कार्ययोजना, २०७७ (दोस्रो संशोधन) मा थप व्यवस्था गरी संक्रमणको जोखिम व्यवस्थापन गर्दै बैंकको सेवा सुचारु राख्ने कार्य जारी छ। साथै, बैंकमा प्रयोगमा रहेका सूचना प्रविधि प्रणालीलाई व्यवस्थित रूपमा

सञ्चालन गर्नका लागि Active Directory System सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७८ र Olympic Banking System सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७८ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति

विश्व अर्थतन्त्र

१६. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषद्वारा अप्रिल २०२२ मा प्रकाशित World Economic Outlook अनुसार सन् २०२२ मा विश्व अर्थतन्त्रको वृद्धिदरमा कमी आउने तर मुद्रास्फीति भने बढ्ने प्रक्षेपण रहेको छ। सन् २०२१ मा ६.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको विश्व अर्थतन्त्र सन् २०२२ मा ३.६ प्रतिशतले मात्र विस्तार हुने प्रक्षेपण रहेको छ। विकसित देशहरूको अर्थतन्त्र सन् २०२१ मा ५.२ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा सन् २०२२ मा ३.३ प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रक्षेपण छ। यसै गरी, २०२१ मा ६.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको उदीयमान तथा विकासोन्मुख देशहरूको अर्थतन्त्र सन् २०२२ मा ३.८ प्रतिशतले वृद्धि हुने कोषको प्रक्षेपण छ। सन् २०२२ मा छिमेकी मुलुकहरू भारतको अर्थतन्त्र ८.२ प्रतिशत र चीनको अर्थतन्त्र ४.४ प्रतिशतले वृद्धि हुने कोषको प्रक्षेपण छ।
१७. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका अनुसार सन् २०२१ मा विश्वको मुद्रास्फीति ४.७ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२२ मा ७.४ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण रहेको छ। विकसित अर्थतन्त्रहरूको औसत मुद्रास्फीति ३.१ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२२ मा ५.७ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण छ। यसै गरी, सन् २०२१ मा ५.९ प्रतिशत रहेको उदीयमान तथा विकासोन्मुख अर्थतन्त्रहरूको औसत मुद्रास्फीति सन् २०२२ मा ८.७ प्रतिशत रहने कोषको प्रक्षेपण छ। कोषका अनुसार सन् २०२२ मा छिमेकी मुलुकहरू भारत र चीनको मुद्रास्फीति क्रमशः ६.१ प्रतिशत र २.१ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण छ।

आन्तरिक आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति

वास्तविक क्षेत्र

१८. चालु आर्थिक वर्ष कृषिजन्य उत्पादनमा हुने केही वृद्धि, बन्दाबन्दीको अन्त्यपश्चात् आर्थिक गतिविधिमा देखिएको सुधार, पर्यटक आगमनमा भएको बढोत्तरी, आन्तरिक तथा बाह्य व्यापारमा भएको वृद्धिलगायतका कारण आर्थिक पुनरुत्थानले गति लिई आर्थिक वृद्धिमा केही सुधार हुने देखिएको छ ।
१९. नेपाल सरकार, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका अनुसार यस वर्ष धानबाली लगाइएको क्षेत्रफलमा ०.४० प्रतिशतले वृद्धि भए पनि धानबाली भित्र्याउने बेलाको बेमौसमी वर्षाका कारण धान नष्ट हुँदा उत्पादनमा ८.७४ प्रतिशतले ह्रास हुने देखिएको छ । तथापि, मकै र गहुँको उत्पादनमा भने वृद्धि हुने अनुमान छ ।
२०. चालु आर्थिक वर्ष आयात वृद्धिका कारण थोक तथा खुद्रा व्यापार क्षेत्रमा भएको सुधार, आन्तरिक पर्यटन विस्तार र बाह्य पर्यटक आगमनमा आएको सुधार, सडक तथा यातायातको क्षेत्रमा भएको वृद्धिले गर्दा सेवा क्षेत्रको विस्तार हुने देखिएको छ ।

मूल्य स्थिति

२१. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनासम्म उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित औसत मुद्रास्फीति ५.४१ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो मुद्रास्फीति ३.५१ प्रतिशत रहेको थियो । २०७८ फागुन महिनाको उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित बिन्दुगत मुद्रास्फीति ७.४१ प्रतिशत पुगेको छ । त्यस्तै २०७८ फागुनमा वार्षिक बिन्दुगत थोक मूल्य सूचकाङ्क १३.१३ प्रतिशत र तलब तथा ज्यालादर सूचकाङ्क ७.२६ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही महिनामा यी सूचकाङ्क क्रमशः ६.३०

प्रतिशत र १.८९ प्रतिशतले बढेका थिए । खासगरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा निरन्तरको वृद्धि र रसिया-युक्रेनको युद्धका कारण खाद्य तथा गैरखाद्य वस्तुको मूल्यवृद्धि हुन गएकोले नेपालमा पनि मुद्रास्फीतिको चाप केही समय कायम रहने देखिन्छ ।

सरकारी वित्त स्थिति

२२. नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय (महालेखा नियन्त्रक कार्यालय) का अनुसार २०७८ चैत मसान्तसम्ममा चालु खर्च रु.६२५ अर्ब ५० करोड, पुँजीगत खर्च रु.१०३ अर्ब ७९ करोड र वित्तीय व्यवस्थाअन्तर्गतको खर्च रु.६४ अर्ब ९७ करोड गरी कुल सरकारी खर्च रु.७९४ अर्ब २६ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा नेपाल सरकारको चालु खर्च रु.५२७ अर्ब ५ करोड, पुँजीगत खर्च रु.१०५ अर्ब ८४ करोड र वित्तीय व्यवस्थाअन्तर्गतको खर्च रु.५७ अर्ब ५९ करोड गरी कुल सरकारी खर्च रु.६९० अर्ब ४७ करोड रहेको थियो ।
२३. २०७८ चैत मसान्तसम्ममा संघीय सरकारको कर राजस्व रु.७२७ अर्ब ७९ करोड र गैरकर राजस्व रु.६१ अर्ब ४७ करोड गरी कुल राजस्व सङ्कलन १५.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.७८९ अर्ब २६ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा सरकारको कर राजस्व रु.६३६ अर्ब ७० करोड र गैरकर राजस्व रु.४७ अर्ब १७ करोड गरी कुल राजस्व सङ्कलन रु.६८३ अर्ब ८७ करोड रहेको थियो ।
२४. २०७८ चैत मसान्तसम्म संघीय सरकारले रु.१०५ अर्ब ४७ करोड आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिसम्ममा संघीय सरकारले रु.११२ अर्ब ५२ करोड आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको थियो ।
२५. २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा प्रदेश सरकारको स्रोत प्राप्ति रु.१०९ अर्ब २४ करोड रहेको छ ।

प्रदेश वित्त स्थिति

यसमध्ये संघीय सरकारले प्रदेश सरकारलाई अनुदान र विभाज्य कोषबाट बाँडफाँड हुने राजस्वसमेत गरी रु.७७ अर्ब ९९ करोड हस्तान्तरण गरेको छ। यस अवधिमा प्रदेश सरकारले राजस्व र अन्य स्रोतबाट रु.३१ अर्ब २४ करोड परिचालन गरेका छन्। त्यसै गरी, यस अवधिमा प्रदेश सरकारको खर्च रु.६३ अर्ब ७९ करोड रहेको छ।

वैदेशिक व्यापार तथा शोधनान्तर स्थिति

२६. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनासम्म कुल वस्तु निर्यात ८२.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१४७ अर्ब ७५ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो निर्यात ७.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। कुल वस्तु आयात भने आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा ३८.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१,३०८ अर्ब ७३ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात २.१ प्रतिशतले मात्र बढेको थियो।
२७. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा कुल वस्तु व्यापार घाटा ३४.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१,१६० अर्ब ९९ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो घाटा १.६ प्रतिशतले मात्र बढेको थियो।
२८. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनासम्म चालु खाता रु.४६२ अर्ब ९३ करोडले घाटामा रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो घाटा रु.१५१ अर्ब ४२ करोड मात्र रहेको थियो। यसै गरी, समीक्षा अवधिमा शोधनान्तर स्थिति रु.२५८ अर्ब ६४ करोडले घाटामा रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा शोधनान्तर स्थिति रु.६८ अर्ब १ करोडले बचतमा रहेको थियो।
२९. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनासम्म विप्रेषण आप्रवाहमा १.७ प्रतिशतले कमी आई रु.६३१ अर्ब १९ करोड कायम भएको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा भने विप्रेषण आप्रवाह ८.७ प्रतिशतले बढेको थियो। समीक्षा अवधिमा खुद

ट्रान्सफरमा २.० प्रतिशतले कमी आई रु.७०४ अर्ब ३३ करोड कायम भएको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो ट्रान्सफर ७.२ प्रतिशतले बढेको थियो।

३०. २०७८ असार मसान्तमा रु.१,३९९ अर्ब ३ करोड बराबर रहेको कुल विदेशी विनिमय सञ्चितिमा १६.३ प्रतिशतले कमी आई २०७८ फागुन मसान्तमा रु.१,१७१ अर्ब बराबर रहन पुगेको छ। बैकिङ क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चिति ७.४ महिनाको वस्तु आयात र ६.७ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ।

मौद्रिक स्थिति तथा तरलता व्यवस्थापन

३१. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा ११.४ प्रतिशतले बढेको विस्तृत मुद्राप्रदाय ३.१ प्रतिशतले बढेको छ। सञ्चित मुद्राप्रदाय भने अघिल्लो आर्थिक वर्षको आठ महिनामा १०.५ प्रतिशतले घटेकोमा चालु आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा पनि १४.४ प्रतिशतले घटेको छ।
३२. वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७८ फागुन मसान्तमा कुल आन्तरिक कर्जा २४.३ प्रतिशतले बढेको छ भने निजी क्षेत्रमाथिको दाबी २२.५ प्रतिशतले बढेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप भने १४ प्रतिशतले बढेको छ। निक्षेपभन्दा कर्जाको वृद्धिदर बढी भएकोले बैकिङ प्रणालीमा तरलताको अभाव रहेको छ।
३३. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को चैत मसान्तसम्म बैकिङ प्रणालीमा देखिएको तरलताको उतारचढावलाई सम्बोधन गर्नका लागि खुला बजार कारोबारका विभिन्न उपकरण प्रयोगमा ल्याइएको छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को पहिलो महिनामा रिभर्स रिपोमार्फत रु.२८ अर्ब ३५ करोड र निक्षेप सङ्कलन उपकरणमार्फत रु.३१ अर्ब ६५ करोड गरी कुल रु.६० अर्बको तरलता प्रशोचन गरिएको थियो। तर त्यसपछिका महिनामा

तरलता अभावका कारण २०७८ चैतसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई रिपोमार्फत रु.४१३ अर्ब ५ करोड, सोभै खरिदमार्फत रु.५५ अर्ब ९२ करोड र स्थायी तरलता सुविधामार्फत रु.५,७७३ अर्ब ७५ करोड गरी रु.६,२४२ अर्ब ७२ करोड बराबरको तरलता प्रदान गरिएको छ।

३४. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को नौ महिनाको अवधिमा विदेशी विनिमय बजार (वाणिज्य बैंकहरू) बाट अमेरिकी डलर एक अर्ब ६८ करोड खुद खरिद गरी रु.२०३ अर्ब ९ करोड तरलता प्रवाह गरिएको छ। सो अवधिमा अमेरिकी डलर ३ अर्ब ५० करोड बिक्री गरी रु.४१९ अर्ब १८ करोड बराबरको भारतीय रूपैयाँ खरिद गरी आयात भुक्तानी व्यवस्थापन गरिएको छ।

ब्याजदर

३५. २०७७ चैतमा ९१ दिने ट्रेजरी बिलको भारित औसत ब्याजदर २.७६ प्रतिशत रहेकोमा २०७८ चैतमा ७.५८ प्रतिशत रहेको छ। त्यसै गरी, वाणिज्य बैंकहरूबीचको अन्तर-बैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदर २०७७ चैतमा २.०३ प्रतिशतको तुलनामा २०७८ चैतमा ६.९९ प्रतिशत कायम भएको छ। अन्य वित्तीय संस्थाबीचको अन्तर-बैंक कारोबारको भारित औसत ब्याजदर २०७७ चैतको १.९२ प्रतिशतको तुलनामा २०७८ चैतमा ७.११ प्रतिशत कायम भएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भारित औसत अन्तर-बैंक दर भने २०७७ चैतमा २.०३ प्रतिशत रहेकोमा २०७८ चैतमा सात प्रतिशत रहेको छ।
३६. कोभिड-१९ को असर कम भएसँगै अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानको चरणमा कर्जा विस्तार र निक्षेप सङ्कलनबीचको असन्तुलनले गर्दा ब्याजदरमा समेत चाप परेको छ। २०७८ फागुनमा वाणिज्य बैंकहरूको कर्जाको भारित औसत ब्याजदर १०.६ प्रतिशत र निक्षेपको भारित औसत ब्याजदर ६.९३ प्रतिशत रहेको छ। फलस्वरूप कर्जा र

निक्षेपबीचको भारित औसत ब्याजदर अन्तर ३.६७ प्रतिशत रहेको छ। त्यसै गरी, २०७८ फागुनमा वाणिज्य बैंकहरूको औसत आधारदर ८.९८ प्रतिशत कायम भएको छ।

पुँजी बजार

३७. २०७७ चैतमा २,७१४.७९ रहेको नेप्से सूचकाङ्क वार्षिक बिन्दुगत आधारमा ११.०३ प्रतिशतले घटेर २०७८ चैतमा २,४१५.२४ कायम भएको छ। साथै, २०७७ चैत मसान्तमा रु.३,७५८ अर्ब ९८ करोड रहेको धितोपत्र बजार पुँजीकरण वार्षिक बिन्दुगत आधारमा ८.८६ प्रतिशतले घटी २०७८ चैत मसान्तमा रु.३,४२६ अर्ब ११ करोड कायम भएको छ।
३८. नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेडमा सूचीकृत कम्पनीको संख्या २०७८ फागुन मसान्तमा २२८ रहेको छ। २०७७ फागुनमा सूचीकृत कम्पनीको संख्या २१७ रहेको थियो।

वित्तीय पहुँच

३९. विगत एक वर्षमा वित्तीय पहुँच विस्तार हुने क्रम जारी रह्यो। २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंक २७, विकास बैंक १७, वित्त कम्पनी १७, लघुवित्त वित्तीय संस्था ६६ र पूर्वाधार विकास बैंक १ गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल संख्या १२८ रहेको छ। साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा उल्लेखनीय रूपमा विस्तार भई २०७८ फागुन मसान्तमा वाणिज्य बैंकका ४९३०, विकास बैंकका १०८६, वित्त कम्पनीका २५७ र लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ५०७६ गरी कुल शाखा संख्या ११,३४९ पुगेको छ। यसबाट प्रतिबैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखाबाट औसतमा करिब २,५७२ जनसंख्याले सेवा प्राप्त गर्नसक्ने देखिन्छ। साथै, २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा शाखारहित बैकिङ सेवाको संख्या १,५५३ पुगेको छ।
४०. २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थामा निक्षेप खाता

संख्या ४ करोड २४ लाख ५१ हजार र ऋणी संख्या १८ लाख ३७ हजार रहेको छ ।

४१. मर्जर तथा प्राप्तिसम्बन्धी विनियमावली लागू भएदेखि २०७८ फागुन मसान्तसम्म 'क', 'ख', 'ग' र 'घ' वर्गका गरी २३९ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू गाभन/गाभिन तथा प्राप्तिको लागि सहभागी भएकोमा तीमध्ये १७७ संस्थाको इजाजत खारेज भई ६२ वटा संस्था कायम भएका छन् ।

सहुलियतपूर्णकर्जा, पुनरकर्जा तथा अनुदान

४२. 'सहुलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५' बमोजिम २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा १ लाख ४४ हजार ६२० ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गरी सोको लागि रु.१२ अर्ब ७५ करोड ब्याज अनुदान प्रदान गरिएको छ । २०७८ फागुनसम्म यस्तो कर्जा रु.२१५ अर्ब ७६ करोड लगानीमा रहेको छ ।

४३. नेपाल राष्ट्र बैंकले सहुलियत दरमा प्रदान गर्दै आएको पुनरकर्जा २०७८ फागुन मसान्तमा रु.१३४ अर्ब ११ करोड लगानीमा रहेको छ । चालु आर्थिक वर्षको आठ महिनाको अवधिमा २४,२६८ ऋणीको लागि रु.१०६ अर्ब ११ करोड पुनरकर्जा स्वीकृत भएको छ । पुनरकर्जाअन्तर्गत २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा 'क' वर्गका २७ वाणिज्य बैंकहरू, 'ख' वर्गका १० विकास बैंक, 'ग' वर्गका ६ वित्त कम्पनी र 'घ' वर्गका २१ लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई असल कर्जाको धितोमा प्रदान गरिएको लघु, घरेलु तथा साना उद्यम पुनरकर्जातर्फ रु.२१ अर्ब ८६ करोड ८२ लाख, विशेषतर्फ रु.१३ अर्ब १० करोड २५ लाख र साधारण पुनरकर्जातर्फ रु.९९ अर्ब १३ करोड २२ लाख लगानीमा रहेको छ ।

४४. २०७८ 'व्यावसायिक निरन्तरता कर्जा प्रवाह कार्यविधि, २०७७' बमोजिम कोभिड-१९ प्रभावित पर्यटन र घरेलु, साना तथा मझौला उद्यम

क्षेत्रको व्यवसाय निरन्तरतामा सहयोग पुऱ्याउन ती क्षेत्रका श्रमिक तथा कर्मचारीको पारिश्रमिक भुक्तानीका लागि व्यवस्था गरिएको कर्जा २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा जम्मा रु.१ अर्ब १० करोड स्वीकृत भएको छ ।

४५. शीतघर तथा खाद्यान्न भण्डारण घर स्थापना कार्यक्रमका लागि ब्याज अनुदान मापदण्ड, २०७३ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम हालसम्म विभिन्न १३ वटा शीतघर तथा खाद्यान्न भण्डारण घरलाई रु.२९ करोड १४ लाख ब्याज अनुदान प्रदान गरिएको छ ।

लघुवित्त

४६. नेपाल राष्ट्र बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम (IFC) बीच नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा व्यक्तिगत क्षमता, व्यवहार, शैली र योग्यता मापनमा आधारित रही सम्भावित ऋणीको मूल्याङ्कन गर्ने विधि (Psychometric Scoring Solution) को परीक्षणका लागि सम्झौता भएको छ । लघुवित्त सेवा प्रदान गर्ने वित्तीय संस्थाबाट यस्तो परीक्षण सुरु गर्न लागिएको हो ।

४७. ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच कार्यक्रमको निरन्तरताका लागि नेपाल सरकार र जर्मन सरकारबीच १४ जुन २०२१ मा भएको सम्झौताबमोजिम Sustainable Economic Development in Rural Areas – MSME Finance Phase III (SEDRA III) अन्तर्गत २२ सेप्टेम्बर २०२१ मा अर्थ मन्त्रालय, यस बैंक तथा KFW बीच Euro 8.5 Million को Financing and Project Agreement (सोमध्ये Euro 1.5 Million) प्राविधिक सहायता Accompany Measures मा हस्ताक्षर सम्पन्न भएको छ ।

४८. २०७८ वैशाख महिनादेखि २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा ३६ वटा (राष्ट्रिय सहकारी बैंकसमेत) 'घ' वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण र चार वटा संस्थाको

विशेष निरीक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ ।

नियामकीय व्यवस्था

४९. निषेधाज्ञा अवधिमा म्याद समाप्त भएका मुद्दती निक्षेप, जमानत तथा प्रतीतपत्र र अन्य कर्जाको हकमा सम्बन्धित ग्राहकले अनुरोध गरेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आवश्यक जोखिम व्यवस्थापनका प्रक्रिया पूरा गरी नवीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था गरियो । साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निषेधाज्ञाको अवधिमा कर्जाको किस्ता वा ब्याज भुक्तानी गरी विश्वसनीयता कायम गर्न सक्ने ग्राहकलाई प्रोत्साहनस्वरूप ब्याजदर वा ब्याज रकममा छुट प्रदान गर्न सक्ने तर सञ्चालक समितिले यस्तो छुटसम्बन्धी व्यवस्थाको निर्णय गरी वेबसाइटमा सार्वजनिक गरी पारदर्शी ढङ्गले लागू गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो ।
५०. निषेधाज्ञा अवधिभर र सो अवधि समाप्त भएको सात दिनसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकबाट कर्जा असुलीमा कुनै पनि प्रकारको पेनाल्टी वा अतिरिक्त शुल्क लिन नपाइने व्यवस्थाका लागि निर्देशन जारी गरियो ।
५१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू कोभिड-१९ पछि पनि पुँजीगत हिसाबले सबल रहनु भन्ने अभिप्रायले इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को खुद वितरणयोग्य मुनाफाको बढीमा ३० प्रतिशतसम्म मात्र नगद लाभांश घोषणा तथा वितरण गर्न पाउने व्यवस्था गरियो ।
५२. कोभिड-१९ महामारीको कारणले बैंकिङ सम्पत्तिको गुणस्तरमा परेको प्रभावलाई दृष्टिगत गरी समग्र वित्तीय स्थायित्व प्रवर्द्धन गर्न असल वर्गमा वर्गीकरण भएका कर्जाको हकमा इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आ.व. २०७७/७८ को वार्षिक वित्तीय विवरण तयार गर्दा साधारण कर्जा नोक्सानी व्यवस्था एक प्रतिशतको अतिरिक्त ०.३ प्रतिशत थप गरी कुल १.३ प्रतिशत कर्जा

नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो ।

५३. मार्जिन प्रकृतिको सेयर धितो कर्जाको एकल ग्राहक कर्जा सीमा एउटा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाबाट अधिकतम रु.चार करोड र सबै इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाबाट अधिकतम रु.१२ करोड कायम गरियो ।
५४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको तरलतासम्बन्धी जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यले कर्जा निक्षेपको अनुपात (Credit to Deposit Ratio) २०७९ असारमा ९० प्रतिशत रहनु पर्नेगरी सीमा तोकिएको छ ।
५५. ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा, बिल्स डिस्काउन्टिङ वा त्यस्तै प्रकृतिका आयात कर्जा प्रदान गर्दा अधिकतम ९० दिनसम्मको अवधिका लागि मात्र कर्जा प्रवाह गर्न पाइने व्यवस्था गरिएको छ । आवधिक प्रकृतिका कर्जामा परिवर्तनीय तथा स्थिर ब्याजदरको व्यवस्था गरिएको छ ।
५६. Environmental and Social Risk Management Guideline, 2018 लाई परिमार्जन गरी Environmental and Social Risk Management Guideline, 2022 जारी गरिएको छ ।
५७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गर्ने चालु पुँजी कर्जालाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले चालु पुँजी कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७८ र तिनको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वअन्तर्गतको खर्चलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले 'बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७८' को Consultative Document तयार गरी सरोकारवालाबाट सुझाव लिने प्रयोजनका लागि सार्वजनिक गरिएको छ ।
५८. इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि यस बैंकबाट Financial Literacy Framework जारी भएको सन्दर्भमा इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका

गतिविधि सोही ढाँचाअनुरूप नियमित र व्यवस्थित बनाउने उद्देश्यले 'वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन, २०७८' जारी गरियो ।

५९. ब्याज पुँजीकरणका लागि यस बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त गरिसकेका विद्युत् परियोजनाको Required Commercial Operation Date परिवर्तन भएमा परिवर्तित अवधिसम्मको ब्याज पुँजीकरण गर्न यस बैंकको स्वीकृति आवश्यक नपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
६०. राष्ट्रिय महत्वका आविष्कार केन्द्र तथा मानव सेवा जस्ता परोपकारी कार्य गर्ने संस्थालाई प्रदान गरेको रकम एवम् महामारीको विषम परिस्थितिलाई दृष्टिगत गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अक्सिजन सिलिण्डर, अक्सिजन कन्सन्ट्रेटर, जीवन रक्षक भ्याक्सिन, औषधि आदिको सहज आपूर्तिको लागि गरेको खर्चलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व खर्च जनाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
६१. सर्वसाधारणमा सेयर बिक्री गरी धितोपत्र विनिमय बजारमा सूचीकृत भइसकेको सङ्गठित संस्थाको सेयर तथा डिबेञ्चरमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले एक वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि मात्र लगानी गर्नुपर्ने र कुनै पनि किसिमको प्रबन्धबाट सङ्गठित संस्थाको सेयरमा अल्पकालीन लगानी गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले खरिद गरेको एक वर्ष व्यतीत भएका लगानीमध्येबाट प्रत्येक वर्ष प्राथमिक पुँजीको एक प्रतिशत रकमसम्मको लगानी मात्र बिक्री गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
६२. दैनिक तरलता सुविधासम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ (प्रथम संशोधन २०७८) जारी गरिएको छ, जसबाट Real Time Gross Settlement (RTGS) प्रणालीमा आबद्ध बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई तरलता सुविधा प्राप्त गर्ने व्यवस्था थप सरलीकृत हुन गई ठूलो मूल्यका भुक्तानी कारोबार राफसाफमा सहज अवस्था बनेको छ ।

निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण

६३. वार्षिक निरीक्षण कार्य योजना, २०७८ मा १८ वटा वाणिज्य बैंकको समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण र नौ वटा लक्षित स्थलगत निरीक्षण रहेकोमा २०७८ फागुन मसान्तसम्म तीन वटा वाणिज्य बैंकको लक्षित स्थलगत निरीक्षण तथा १२ वटा वाणिज्य बैंकहरूको समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।
६४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट नियमित रूपमा लिइँदै आएको तथ्याङ्कको सङ्कलन, सुरक्षण, अनुगमन, विश्लेषण एवम् विवरण प्रकाशनमा रहेका विद्यमान समस्यालाई सम्बोधन गर्न सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली (Supervisory Information System-SIS) स्थापनाको कार्य सम्पन्न भएको छ । यो प्रणाली इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा २०७७ फागुन १७ देखि समानान्तर रूपमा कार्यान्वयनमा आएको छ । साथै, भुक्तानी सेवाप्रदायक तथा भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकलगायत अन्य संस्थालाई समेत यस प्रणालीमा क्रमशः आबद्ध गर्दै लैजाने योजना रहेको छ ।
६५. बैंकबाट सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली (Supervisory Information System-SIS) तथा विद्यमान रिपोर्टिङ पोर्टलमा प्राप्त हुन आएका तथ्याङ्कको गुणस्तर तथा पर्याप्तता सुनिश्चित गर्न Evaluation and Monitoring इकाई स्थापना गरिएको छ ।
६६. प्रत्येक वाणिज्य बैंकका लागि तोकिएका सुपरिवेक्षक (Individual Bank Supervisor-IBS) ले बैंकको व्यवस्थापन तथा सञ्चालनसम्बन्धी समष्टिगत जानकारी राखी मासिक रूपमा सम्बन्धित बैंकका मुख्य वित्तीय सूचकाङ्कको प्रतिवेदन तयार गर्ने गरिएको छ ।
६७. सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी नियन्त्रणसम्बन्धी सुपरिवेक्षकीय

- प्रभावकारिता अभिवृद्धिको लागि तयार गरिएको 'AML/CFT Supervision Manual' अनुसार बैंकको लक्षित निरीक्षण गर्ने कार्य अघि बढाइएको छ। २०७८ फागुन मसान्तसम्म १५ वटा वाणिज्य बैंकको AML/CFT लक्षित निरीक्षण सम्पन्न भएको छ।
६८. CAELS Rating System सहितको Risk Based Supervision Offsite Manual तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।
६९. विभिन्न निकाय तथा सेवाग्राहीबाट २०७८ फागुन मसान्तसम्म २६ वटा निवेदन तथा उजुरी प्राप्त हुन आएको र सोही आधारमा वाणिज्य बैंकहरूको विशेष स्थलगत निरीक्षण गरी आवश्यक निर्देशनहरू दिइएको छ।
७०. साविकको विकास बैंक सुपरिवेक्षण विभाग र वित्त कम्पनी सुपरिवेक्षण विभाग एकीकरण भई २०७८ फागुन १ देखि 'वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग' कायम भएको छ। यस विभागअन्तर्गत २०७८ फागुन मसान्तमा आठ वटा राष्ट्रियस्तरका विकास बैंक र नौ वटा प्रादेशिकस्तरका विकास बैंक गरी कुल १७ विकास बैंक, १५ राष्ट्रियस्तरका वित्त कम्पनी र दुई प्रादेशिकस्तरका वित्त कम्पनी गरी कुल १७ वटा वित्त कम्पनी रहेका छन्। वित्त कम्पनीमध्ये दुई वटा समस्याग्रस्त अवस्थामा रहेका छन्।
७१. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुनसम्म राष्ट्रियस्तरका पाँच वटा विकास बैंकमा जोखिममा आधारित स्थलगत निरीक्षण सम्पन्न भएको छ। आठ प्रादेशिकस्तरका विकास बैंक र आठ वित्त कम्पनी (जसमध्ये दुई प्रादेशिकस्तरका) को अनुपालनामा आधारित स्थलगत निरीक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ। साथै, विभिन्न सरोकारवालाबाट प्राप्त निवेदन तथा उजुरीका आधारमा तीन वटा विकास बैंक र एक वटा वित्त कम्पनीमा विशेष निरीक्षण सम्पन्न भएको छ।
७२. विकास बैंकहरूले AML/CFT सम्बन्धी शङ्कास्पद र सीमा कारोबार सम्बन्धमा जारी भएका नीति निर्देशन पालना गरे नगरेको सम्बन्धमा स्थलगत निरीक्षण गर्न अलग्गै टोली खटाई निरीक्षण गर्न सुरुआत गरिएको छ। जसअनुसार समीक्षा अवधिसम्म आठ वटा विकास बैंकको स्थलगत निरीक्षण सम्पन्न गरी प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित संस्थामा पठाइएको छ।
७३. विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीको अनिवार्य नगद मौज्जात अनुपात, वैधानिक तरलता अनुपात, विपन्न वर्ग तथा तोकिएका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहको अवस्था, आधारदर तथा ब्याजदर अन्तरको नियमित अनुगमन गरी तोकिएका नियमकीय व्यवस्था पालना नगर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई हर्जाना लगाइएको छ।
७४. विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त संस्था, हायर पर्चेज कारोबार गर्ने कम्पनी, हाइड्रोइलेक्ट्रिसिटी इन्भेष्टमेन्ट एण्ड डेभलपमेन्ट कम्पनी लिमिटेड र राष्ट्रिय सहकारी बैंक लिमिटेडको निरीक्षण, सुपरिवेक्षण, अनुगमनलगायतका सुपरिवेक्षकीय कार्यहरू सम्पादन गर्ने कार्यादेशसहित मिति २०७८/११/०१ देखि 'गैर-बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभाग' गठन भएको छ।

भुक्तानी प्रणाली

७५. भुक्तानी तथा फर्स्यौट ऐन, २०७५, विनियमावली, २०७७ तथा अनुमति नीतिअर्न्तगत हालसम्म १० वटा भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक (PSOs) र २७ वटा भुक्तानी सेवा प्रदायक (PSPs) संस्था सञ्चालनमा रहेका छन्।
७६. यस बैंकबाट अनुमतिपत्रप्राप्त भुक्तानीसम्बन्धी कार्यमा संलग्न संस्थाले आफ्नो प्रणाली (System), संयन्त्र (Mechanism) वा उपकरण (Instrument) लाई अन्य संस्थाले प्रचलनमा ल्याएको प्रणाली, संयन्त्र वा उपकरणसँग अन्तरआबद्धता (Interoperability) गरी भुक्तानी सेवालार्इ

सर्वसुलभ बनाई सर्वसाधारणको पहुँच विस्तार गर्ने तथा जोखिम व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले भुक्तानी प्रणालीको अन्तरआबद्धता (Interoperability) तथा पहुँच (Access) सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।

७७. बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कर्जाको लागि आवेदनदेखि स्वीकृत गर्नेसम्मको प्रक्रियालाई विद्युतीय माध्यमबाट हुने व्यवस्थाका लागि सहजीकरण गर्न 'डिजिटल कर्जा मार्गदर्शन' तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

७८. सरकारी राजस्व सङ्कलन प्रयोजनका लागि अन अस (On-U) कारोबार सीमा रु.एक करोडबाट वृद्धि गरी रु.पाँच करोड पुऱ्याइएको छ । साथै, यस बैंकबाट अनुमतिपत्रप्राप्त भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थाले पालना गर्नुपर्ने ग्राहक हित संरक्षण, जोखिम व्यवस्थापन, सुशासन, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कार्यमा हुने लगानी निवारणसम्बन्धी थप व्यवस्था अवलम्बन गरी भुक्तानीसम्बन्धी जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने प्रयास थालिएको छ ।

७९. समीक्षा अवधिमा विद्युतीय भुक्तानी कारोबारमा व्यापक विस्तार भएको छ । २०७८ वैशाखदेखि फागुन मसान्तसम्म Mobile Banking, Internet banking, Wallet, QR Based Payment, Point of Sales (POS), E-commerce लगायतका विभिन्न माध्यमबाट करिब रु.१३६ खर्ब बराबरको कारोबार भएको छ । त्यसै गरी, यस बैंकबाट सञ्चालित RTGS प्रणालीमार्फत २०७८ वैशाखदेखि फागुन मसान्तसम्म ने.रु.३२६ खर्ब, USD ६८ करोड, EURO २८ करोड, GBP ३२ लाख र JPY २२ अर्ब बराबरको कारोबार भएको छ ।

८०. नेपाल क्लियरिङ हाउस लिमिटेडले कार्यान्वयन गरिरहेको National Payment Switch को Phase-1 को कार्य सम्पन्न भएको छ । यस व्यवस्थाबाट विभिन्न भुक्तानी सेवा प्रदायकले

प्रयोगमा ल्याएका मोबाइल वॉलेट तथा क्यूआर लगायतका साना मूल्यका भुक्तानी सेवाहरू (Retail Payment Services) बीच अन्तरआबद्धता कायम हुन गई कारोबारको फस्यौट (Settlement) गर्ने काम सहज भएको छ ।

आन्तरिक ऋण व्यवस्थापन

८१. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को तेस्रो त्रयमासबाट नागरिक बचतपत्रको प्राथमिक बिक्री प्रक्रिया संशोधन गरी विद्युतीय माध्यममार्फत आवेदन लिने व्यवस्था सुरुआत गरिएको छ । नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको क्यालेन्डरअनुसार नियमित रूपमा आन्तरिक ऋण उठाउने कार्य भइरहेको छ ।

८२. २०७८ फागुन मसान्तसम्म नेपाल सरकारको कुल आन्तरिक ऋण दायित्व रु.८६० अर्ब ५७ करोड ३४ लाख रहेको छ । जसमध्ये ट्रेजरी बिलमा रु.२८५ अर्ब ५९ करोड १६ लाख, विकास ऋणपत्रमा रु.५६८ अर्ब ४४ करोड ७० लाख, नागरिक बचतपत्रमा रु.६ अर्ब ३९ करोड १५ लाख र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रमा रु.१४ करोड ३४ लाख रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा नेपाल सरकारले रु.२९ अर्ब २४ करोड ६७ लाख बराबरको आन्तरिक ऋण भुक्तानी गरेको छ ।

विदेशी विनिमय व्यवस्थापन

८३. २०७८ फागुन मसान्तमा यस बैंकबाट विदेशी मुद्राको कारोबार गर्न इजाजत लिएका संस्थाको संख्या ३,३७० रहेको छ । यस्ता संस्थामध्ये विप्रेषणसम्बन्धी कारोबार गर्ने कम्पनीको संख्या ४२ र मनिचेञ्जर कम्पनीको संख्या ३५१ रहेको छ । इजाजतपत्रप्राप्त मनिचेञ्जरमध्ये काठमाडौं उपत्यकाभित्र १५९ वटा र काठमाडौं उपत्यकाबाहिर १९२ वटा सञ्चालनमा रहेका छन् । २०७८ फागुन मसान्तमा विदेशी मुद्राको कारोबार गर्न स्वीकृत लिएका फर्म/कम्पनीमा होटेल २३०, ट्रेकिङ १५९९, ट्राभल एजेन्सी ९२५, कार्गो ६५, एयरलाइन्स ७२, वाणिज्य बैंक २७,

- विकास बैंक ७, वित्त कम्पनी ७ र अन्य ४५ रहेका छन् ।
८४. कोभिड-१९ बाट सिर्जित प्रभावलाई दृष्टिगत गरी विदेशी मुद्रा कारोबार इजाजतपत्रको नवीकरण गर्दा कुनै पनि शुल्क नलिई एक वर्षको लागि इजाजतपत्रको नवीकरण गर्ने व्यवस्था गरियो । साथै, कोभिड-१९ रोकथाम तथा न्यूनीकरणका लागि नेपाल सरकारबाट जारी भएको निषेधाज्ञा रहुञ्जेलसम्म र निषेधाज्ञा औपचारिक रूपमा समाप्त भएको ३० दिनको अवधिसम्म इजाजतपत्रप्राप्त निकायको इजाजतपत्र नवीकरण नभएको अवस्थामा समेत यथास्थितिमा खाता सञ्चालन गर्न सक्ने व्यवस्था गरियो ।
८५. वैदेशिक रोजगारीका लागि दक्षिण कोरिया जाने नेपाली कामदारका लागि कोभिड-१९ का कारण क्वारेन्टिन खर्चवापत वैदेशिक रोजगार विभागको सिफारिसपत्रको आधारमा थप अधिकतम अमेरिकी डलर १,५००।- (एक हजार पाँच सय) सम्म सटही सुविधा विद्युतीय कार्डको माध्यमबाट उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था गरियो ।
८६. इजाजतपत्रप्राप्त 'क' वर्गका बैंकले Proprietary अन्तर्गतका Derivatives कारोबारको बक्यौता खरिद र बिक्री दुवैको जोड प्राथमिक पुँजीको १५ (पन्ध्र) प्रतिशतभन्दा बढी गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
८७. DAP तथा DAA को माध्यमबाट आयात गर्न सकिने रकमको सीमा अमेरिकी डलर ५० हजार वा सोबराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्म कायम गरिएको छ । Sight L/C भुक्तानीको प्रयोजनको लागि अधिकतम ९० दिनसम्मको लागि आयातकर्तालाई परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा ऋण दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
८८. भारतबाट परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा आयात गरिने औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा मेसिनरीलगायतका वस्तुको सूचीमा १५ वस्तु थप गरी १८२ पुर्याइएको छ ।
८९. विप्रेषण कारोबार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त कम्पनीले विप्रेषण कारोबारमा लाग्ने सेवा शुल्कलगायत विदेशी विनिमय दरसम्बन्धी विवरणलाई आ-आफ्नो वेबसाइटमार्फत प्रकाशन र अद्यावधिक गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, विप्रेषण कारोबारका लागि विदेशी संस्था वेनिफिसियरी हुने गरी Prefunding प्रयोजनको लागि बैंक ग्यारेण्टी जारी गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
९०. यस बैंकबाट २०७८ वैशाखदेखि २०७८ फागुन मसान्तसम्म रु.६ अर्ब ६७ करोड बराबरको स्वपुँजी प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीवापतको विदेशी मुद्रा भित्र्याउन स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । त्यस्तै, उक्त अवधिमा रु.१५ करोड ६८ लाख बराबरको विदेशी मुद्रामा ऋणस्वरूप भित्र्याउन अनुमति प्रदान गरिएको छ । उक्त अवधिमा रु.१२ अर्ब ३६ करोड बराबरको पुँजीस्वरूपको विदेशी लगानी र रु.५३ करोड ६४ लाख बराबरको ऋणस्वरूप भित्रिएको विदेशी लगानी लेखाङ्कन भएको छ । बोनस तथा Right Share तर्फ उक्त अवधिमा रु.१ अर्ब १३ करोड लेखाङ्कन भएको छ । साथै, उक्त अवधिमा प्रत्यक्ष विदेशी लगानी फिर्ता, ऋणमार्फत भित्रिएको प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको साँवा र ब्याज भुक्तानी र लगानीको लाभांश तथा प्रविधि हस्तान्तरण वापतसमेत गरी रु.११ अर्ब १७ करोड बराबर विदेशी मुद्राको सटही स्वीकृति (Repatriation) प्रदान गरिएको छ ।
९१. स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, स्वास्थ्य सेवा विभागको सिफारिसमा गरिने कोभिड-१९ सँग सम्बन्धित औषधिजन्य सामग्री तथा स्वास्थ्य उपकरणको आयात गर्दा एउटै बीजकबाट अमेरिकी डलर एक लाख वा सोबराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्मको रकम डाफ्ट/टी.टी.का माध्यमबाट भुक्तानी गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, कोभिड-१९ को उपचारमा प्रयोग हुने Oxygen लगायतका जीवनरक्षक स्वास्थ्य सामग्री/उपकरण आयातको हकमा २०७८

- चैत मसान्तसम्म ड्राफ्ट/टी.टी.को सीमा लागू नहुने, Beneficiary को Business Credibility Information आवश्यक नपर्ने र स्वास्थ्य सेवा विभागको सिफारिस अनिवार्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ ।
९२. विप्रेषण सेवा प्रदान गर्ने इजाजतप्राप्त कम्पनीले विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागबाट इजाजतपत्र प्राप्त गर्दा पेस गरेको सम्झौतामा उल्लेख नगरी विदेशी सेवा प्रदायकलाई कुनै पनि प्रकारको वित्तीय तथा गैरवित्तीय सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनु नपाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
९३. राष्ट्रिय गौरवका आयोजना तथा राष्ट्रिय प्राथमिकताप्राप्त आयोजनाले विदेशी संस्थाबाट लिएको सेवा भुक्तानी गर्न तोकिएका कागजातको आधारमा सोभै वाणिज्य बैंकबाट सटही सुविधा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
९४. तेस्रो मुलुकबाट लिएको सेवाको भुक्तानीको लागि अमेरिकी डलर ५,००० वा सोबराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्म तोकिएका कागजातका आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाटै सटही सुविधा प्रदान हुने, नियामक निकायबाट सम्झौता/सहमति स्वीकृत वा सटही सिफारिसको आधारमा अमेरिकी डलर १२,००० वा सोबराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्म वाणिज्य बैंकहरूबाट नै सटही सुविधा प्रदान हुने र अमेरिकी डलर १२,००० वा सोबराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्राभन्दा माथिको भुक्तानीको लागि नियामक निकायको सिफारिससहित यस बैंकको स्वीकृतिको आधारमा मात्र सटही सुविधा प्रदान हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
९५. वायुयान सेवा सञ्चालक संस्थालाई अमेरिकी डलर २५,००० वा सोबराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्मको सेवा आयातको लागि तोकिएका कागजातको आधारमा वाणिज्य बैंकबाट विदेशी मुद्रा सटही सुविधा उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
९६. नेपाली फर्म, कम्पनी, उद्योग, बैंक तथा वित्तीय संस्थालगायतले परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा ऋण लिँदा तिर्नुपर्ने ब्याजदरलाई लाइबोर (LIBOR) दरसँग आबद्ध गरिएको व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी विभिन्न बेञ्चमार्क ब्याजदर (Benchmark Interest Rates) सँग आबद्ध गरिनुका साथै मार्जिन दरमा पुनरावलोकन गरिएको छ ।
९७. नेपाली निकायले विदेशमा कारोबार सञ्चालन गरी नेपालमा विदेशी मुद्रा भित्र्याउने प्रयोजनका लागि विदेशमा विदेशी मुद्रामा ऋण लिनका लागि बैंक ग्यारेण्टी वा Stand by Letter वा Credit जारी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
९८. नेपाली बोलपत्रदातासमेत सहभागी हुन सक्ने गरी आह्वान भएको अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्रका लागि सुरक्षण र जोखिम सम्बन्धित बैंकले नै विश्लेषण गरी विदेशी मुद्राको बैंक ग्यारेण्टी जारी गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
९९. व्यावसायिक कृषि, उत्पादनमूलक उद्योग, पूर्वाधार निर्माण र पर्यटनसँग सम्बन्धित नेपाली फर्म तथा कम्पनीले विदेशी संस्थाबाट नेपालमा विदेशी ऋण लिने प्रयोजनका लागि वाणिज्य बैंकले विदेशी मुद्राको बैंक ग्यारेण्टी वा Stand by प्रतीतपत्र जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१००. वाणिज्य बैंकहरूले गैरआवासीय नेपाली तथा उनीहरूबाट प्रवर्द्धित विदेशस्थित संस्थाबाट परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा बचत निक्षेप सङ्कलन तथा परिचालन गर्न पाउने र उक्त निक्षेप बैंकिङ प्रणालीमार्फत तोकिएका सर्तहरूको अधीनमा रही फिर्ता लैजान सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१०१. संस्थागत विदेशी निक्षेपकर्ता तथा गैरआवासीय नेपालीको नाममा बैंक खाता खोल्न तथा सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्थामा सरलीकृत गरी न्यूनतम अमेरिकी डलर एक हजार वा सोबराबरको तोकिएका विदेशी मुद्रामा निक्षेप सङ्कलन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

१०२. भारतमा हुने निर्यातको हकमा समेत अग्रिम भुक्तानी प्रमाणपत्र जारी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, भारतमा उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि सटही सुविधा उपलब्ध गराउँदा NOC आवश्यक पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१०३. नेपाली नागरिकले नगद अमेरिकी डलर १,५०० भन्दा अधिक रकम ३५ दिनभित्र सटही गर्नुपर्ने वा बैंक खातामा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । राहदानीवापतको सटही सुविधा एक वर्षमा दुई पटकसम्म प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
१०४. कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड र साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेशन लिमिटेडले ग्लोबल टेण्डरमार्फत स्वीकृत गरेको बोलपत्रबाट मल, बीउ आयात गर्दा तेस्रो मुलुकमै निर्मित भई तेस्रो मुलुकबाट Shipment हुने अवस्थामा ग्लोबल टेण्डर पर्ने भारतीय फर्म, कम्पनीको नाममा समेत परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने गरी प्रतीतपत्र खोल्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

मुद्रा व्यवस्थापन

१०५. नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाली बैंक नोटको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिँदै आएको छ । यसै क्रममा चालु नोट छपाइ चक्रमा छपाइ हुने बैंक नोटको सुरक्षण विशेषता र नोटमा प्रयोग हुने प्राविधिक पक्षलाई आवश्यकतानुसार स्तरोन्नति गर्दै नेपाली नोटलाई सुरक्षित बनाउँदै लगिएको छ । चालु छपाइ चक्रान्तर्गत यस वर्ष रु.१ र रु.२ दरका नयाँ सिक्का टकमरी तथा रु.५०० दरको नयाँ बैंक नोट छपाइ गरी चलनचल्तीमा ल्याइएको छ ।
१०६. विद्यमान मुद्रा व्यवस्थापन पद्धतिलाई क्रमशः आधुनिकीकरण तथा यान्त्रिकीकरण गर्दै जाने लक्ष्यअनुरूप आठ थान (केन्द्रीय कार्यालय र प्रदेशस्थित कार्यालयको लागि) बैंक नोट शेडिङ तथा ब्रिकेटिङ सिस्टम (Banknote Shredding

and Briquetting System-BSBS) खरिद गरी प्रदेशस्थित कार्यालयमा जडान गरिएको छ । चार-चार थान गरी दुई चरणमा आयात गरिएको ती मेसिनमध्ये पहिलो चरणमा ल्याइएका मेसिन थापाथलीस्थित बैंक भवन निर्माणाधीन परिसर तथा प्रादेशिक कार्यालयहरू क्रमशः विराटनगर, वीरगञ्ज र नेपालगञ्जमा जडान भई परीक्षण भइसकेको छ । दोस्रो चरणमा ल्याइएका मेसिनलाई प्रादेशिक कार्यालयहरू जनकपुर, सिद्धार्थनगर र धनगढीमा जडान गरी परीक्षण गरिएको छ । पोखरा कार्यालयमा भने सो मेसिन जडान र परीक्षणको क्रममा छ ।

१०७. चालु छपाइ चक्रान्तर्गतको विभिन्न छपाइ कम्पनीसँगको सम्झौताबमोजिम रु.५०, रु.१०० र रु.१००० दरको सबै बैंक नोट यस बैंकको ढुकुटीमा प्राप्त भइसकेको छ । साथै, आगामी बैंक नोट छपाइचक्रको लागि १० वटा सेक्युरिटी प्रिन्टर्स र सिक्का टकमरी प्रयोजनको लागि सिक्का टकमरी गर्ने नौ वटा कम्पनीलाई पूर्वयोग्यताको सूचीमा समावेश गरिएको छ ।
१०८. बैंकको नगद व्यवस्थापन कार्यलाई यान्त्रिकीकरण गर्ने उद्देश्यअनुरूप एक थान Currency Verification and Processing System (CVPS) मेसिन खरिदका लागि Cash Processing Solutions Limited, United Kingdom सँग सम्झौता गरिएको छ । उक्त मेसिन हाल कम्पनीको परिसरमै परीक्षणको क्रममा रहेको छ । सफल परीक्षणपश्चात् उक्त मेसिन आपूर्ति गरी बैंकको थापाथलीस्थित कार्यालयमा जडान गरिने योजना रहेको छ ।
१०९. Central Bank Digital Currency (CBDC) सम्बन्धी अध्ययन जारी रहेको छ ।

जनशक्ति व्यवस्थापन

११०. जनशक्ति विकास र व्यवस्थापनका लागि नियमित रूपमा बैंकको आवश्यकताअनुसारका दरबन्दी

स्वीकृत गराई सोहीअनुरूप कर्मचारी भर्ना, तालिम, विकास, सरुवा, बढुवा, अवकासलगायतका कार्यसम्पादन भइरहेका छन् ।

१११. बैंकमा २०७८ चैत १५ मा अधिकृतस्तरमा ५६३, सहायकस्तरमा ४४१ र श्रेणीविहीन कार्यालय सहयोगीस्तरमा ८५ गरी जम्मा १,०८९ कर्मचारी कार्यरत छन् । यस विवरणअनुसार कार्यरत कर्मचारीमध्ये अधिकृतस्तरका कर्मचारीको सहायकस्तरका कर्मचारीसँगको अनुपात १:१.२८ तथा सहायक र कार्यालय सहयोगीस्तरका कर्मचारीसँगको अनुपात १:१.०७ रहेको छ । त्यसै गरी, २०७८ चैत १५ सम्ममा करार सेवामा सुरक्षाकर्मीतर्फ १०५ जना, चिकित्सक ११ जना, इन्जिनियर पाँच जना, इलेक्ट्रिसियन एक जना, सहायक (डिस्पेन्सरी) दुई जना, कार्यालय सहयोगी १४ जना र चालक ७० जना गरी जम्मा २०८ जना कार्यरत छन् ।
११२. अध्ययन, अध्यापन र प्रशिक्षण वा स्रोतव्यक्तिका रूपमा कार्य गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७७ लाई अद्यावधिक गरिएको छ । साथै, नेपाल राष्ट्र बैंक जग्गा/घरजग्गा/घरमर्मत तथा कर्मचारी सापटी सुविधा सम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५ र अनिवार्य भ्रमण विदासम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ मा संशोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।
११३. २०७७ चैतदेखि २०७८ चैत १५ सम्मको अवधिमा कुल २९ जना कर्मचारी बैंक सेवाबाट अलग भएका छन् । बैंक सेवाबाट अलग हुनेमध्ये १६ जना ३० वर्ष सेवा अवधि र सात जना ५८ वर्ष उमेर हदको आधारमा अवकाश भएका छन् भने यसै अवधिमा एक जनालाई बैंक सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाइएको, एक जनाको राजिनामा स्वीकृत भएको र चार जनाको असामयिक मृत्यु भएको छ ।
११४. बैंकको सेवामा महत्वपूर्ण तथा नेतृत्वदायी पदमा कार्यरत कर्मचारीको उचित प्रतिस्थापन गर्न उत्तराधिकारी योजनासम्बन्धी अध्ययन गरी

प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । त्यस्तै, Human Resource Practices at Nepal Rastra Bank विषयमा विशेष अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

११५. विद्यमान HRIS मा Training and Travel Order Module को परीक्षण कार्य सम्पन्न भई मिति २०७८ साउन १ देखि सम्पूर्ण विभाग/कार्यालयमा आन्तरिक भ्रमण आदेश HRIS बाट जारी भइरहेको छ । त्यसै गरी, वैदेशिक भ्रमण आदेश पनि HRIS मार्फत नै जनशक्ति व्यवस्थापन विभागबाट जारी गर्ने गरिएको छ ।
११६. बैंकका बहालवाला कर्मचारी तथा पूर्व कर्मचारीको व्यक्तिगत विवरणको विद्युतीय अभिलेख राख्ने कार्य सुचारु रहेको छ । साथै, कर्मचारीको व्यक्तिगत विवरणमा हुने परिवर्तनसँगै विद्युतीय अभिलेख पनि अद्यावधिक गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।

आन्तरिक लेखापरीक्षण

११७. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक कार्ययोजनाबमोजिम आर्थिक वर्ष २०७७/७८ दोस्रो अर्धवार्षिक अवधिको प्रदेशस्थित सबै कार्यालय र उपत्यकाभित्रका बैंकिङ विभाग, मुद्रा व्यवस्थापन विभाग, वित्त व्यवस्थापन विभाग, सम्पत्ति तथा सेवा व्यवस्थापन विभाग, मौद्रिक व्यवस्थापन विभाग र संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन विभागको स्थलगत आन्तरिक लेखापरीक्षण गरी प्रतिवेदन पेस भएको छ । साथै, आर्थिक वर्ष २०७८/७९ प्रथम अर्धवार्षिक अवधि (२०७८ साउन १ देखि पुस मसान्तसम्म) को प्रदेशस्थित सबै कार्यालयको स्थलगत आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ ।
११८. बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग तथा विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को तेस्रो त्रयमासदेखि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम त्रयमास (२०७७ माघ १ देखि २०७८ असोज मसान्तसम्म) को जोखिममा

आधारित आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनउपर समीक्षा गरी प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिई कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित विभागमा पठाइएको छ ।

११९. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को पहिलो त्रैमासिक अवधिको बैकिङ विभाग, मुद्रा व्यवस्थापन विभाग, वित्त व्यवस्थापन विभाग र प्रदेशस्थित सबै कार्यालयको गैरस्थलगत लेखापरीक्षण गरी प्रतिवेदन पेस भएको छ ।

१२०. आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को दोस्रो अर्धवार्षिक अवधिको प्रदेशस्थित कार्यालयको स्थलगत आन्तरिक तथा बाह्य लेखापरीक्षणबाट प्राप्त कैफियतका सम्बन्धमा दिइएका निर्देशनको कार्यान्वयन तथा कैफियत सुधारको स्थितिको अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार भएको छ । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक अवधिको उपत्यकाभित्रका बैकिङ विभाग, मुद्रा व्यवस्थापन विभाग र वित्त व्यवस्थापन विभागको स्थलगत आन्तरिक लेखापरीक्षणबाट प्राप्त कैफियतको सम्बन्धमा दिइएका निर्देशनको कार्यान्वयन तथा कैफियत सुधारको स्थितिको अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार भएको छ ।

वित्त व्यवस्थापन

१२१. बैंकबाट हुने भुक्तानीलाई छिटो छरितो तथा विश्वसनीय बनाउनका लागि IPS प्रणालीमार्फत विद्युतीय भुक्तानीको सुरुआत गरिएको छ । यसअर्न्तगत कर्मचारीको सेवा सुविधा, पूर्व कर्मचारीको पेन्सनलगायत अन्य भुक्तानी तथा आपूर्तिकर्तालाई गरिने सम्पूर्ण भुक्तानी प्रक्रियालाई विद्युतीय माध्यमबाट गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । विद्युतीय माध्यमबाट गरिने भुक्तानीलाई सुरक्षित तथा नियन्त्रित तवरले सञ्चालन गर्नका लागि 'विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी प्रदान गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७८' जारी गरिएको छ ।

१२२. कोभिड-१९ को प्रकोपलाई दृष्टिगत गरी भौतिक

रूपमा सिलबन्दी दरभाउपत्रको माध्यमबाट गरिँदै आएको आन्तरिक लगानीलाई विद्युतीय माध्यम (Online Bidding) मार्फत गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

१२३. बैंकको स्वामित्वमा रहेका विभिन्न संस्थाको सेयर लगानीलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७ को अनुपालना हुने गरी सेयर विनिवेश गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिई २०७८ असार महिनामा नागरिक लगानी कोषमा रहेको सेयर लगानी पूर्ण रूपमा विनिवेश गरिएको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा वित्तीय जानकारी

१२४. वित्तीय जानकारी इकाईमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुन मसान्तसम्म १,५५६ वटा शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधि प्रतिवेदन प्राप्त भई यस अवधिमा ४६४ वटा प्रतिवेदन विश्लेषण भएकोमा २६५ वटा अभिलेखीकरण गरिएको छ भने १९९ वटा प्रतिवेदन कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायमा अनुसन्धानका लागि पठाइएको छ ।

१२५. वित्तीय जानकारी इकाईले हालसम्म १६ वटा विदेशी वित्तीय जानकारी इकाईसँग सूचना आदानप्रदान गर्ने समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरेको छ । इकाईले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुन मसान्तसम्म २३ पटक Egmont Secure Web मार्फत विदेशी समकक्षी निकायसँग सूचना आदानप्रदान गरेको छ ।

१२६. वित्तीय जानकारी इकाई र राजस्व अनुसन्धान विभागबीच सूचना आदानप्रदान तथा गोपनीयतासम्बन्धी विषयमा समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरिएको छ ।

१२७. वित्तीय जानकारी इकाईको तथ्याङ्कलाई सम्भावित जोखिमबाट बचाउन डाटा रिकभरी प्रणाली Government Integrated Data Center (GIDC) सिंहदरबारमा जडान गरिएको छ । उक्त Server जडानका लागि वित्तीय जानकारी इकाई र

राष्ट्रिय सूचना प्रणाली केन्द्रबीच समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरिएको छ ।

१२८. वित्तीय जानकारी इकाईको goAML Production Environment मा 'क' 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई आबद्ध गरिएको छ भने goAML Test Environment मा बीमा कम्पनी, धितोपत्र व्यवसायी, रेमिट्यान्स कम्पनी, सहकारी, लघुवित्त कम्पनीलाई आबद्ध गरिएको छ । यसै गरी, सूचना सम्प्रेषणका लागि सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग, नेपाल प्रहरी, राजस्व अनुसन्धान विभागलगायतका कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई समेत goAML मा आबद्ध गराइएको छ ।

१२९. वित्तीय जानकारी इकाई र एसिया प्यासिफिक समूहको सचिवालयको समन्वयमा नेपालका सरकारी निकाय तथा निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिको सहभागितामा पारस्परिक मूल्याङ्कनको तयारीका लागि दुई वटा Pre Mutual Evaluation Workshop सम्पन्न भएको छ ।

बैंकिङ कारोबार आधुनिकीकरण

१३०. यस बैंकका बैंकिङ कारोबार गर्ने बैंकिङ विभाग तथा प्रदेशस्थित कार्यालयबाट सम्पादन हुने कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयोजनले तयार गरिएको 'नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंकिङ कार्य निर्देशिका, २०७८' जारी भएको छ ।

१३१. समीक्षा अवधिमा कुल १९ वटा वाणिज्य बैंकका विभिन्न शाखालाई नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहअन्तर्गतका विभिन्न निकायका कुल ५३ वटा कार्यालयमार्फत हुने सरकारी कारोबार सञ्चालन गर्ने स्वीकृति प्रदान गरिएको छ । साथै, समीक्षा अवधिमा सरकारी कारोबार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त वाणिज्य बैंकका कुल १० वटा शाखा कार्यालय, बैंकको प्रदेशस्थित कार्यालय तथा वाणिज्य बैंकका शाखा कार्यालयमा रहेका दुई वटा भा.रु. कोषको स्थलगत निरीक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

सम्पत्ति तथा सेवा व्यवस्थापन

१३२. २०७२ वैशाखको भूकम्पका कारण क्षतिग्रस्त यस बैंकको थापाथलीस्थित भवनको पुनःनिर्माण कार्य २०७८ फागुनसम्म करिब ८५ प्रतिशत र बालुवाटारस्थित भवनको पुनर्निर्माण कार्य करिब ७५ प्रतिशत सम्पन्न भएको छ ।

१३३. बैंकको सिद्धार्थनगर कार्यालय परिसरभित्र निर्माणाधीन अतिथिगृह निर्माण कार्यको Structural Works सम्मको कार्य सम्पन्न भई २०७८ फागुनसम्म ४५ प्रतिशत भौतिक प्रगति हासिल भएको छ । साथै, कोहलपुरस्थित बैंकको जग्गाको साँध सिमाना यकिन गरी पक्की Boundary Wall निर्माण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।

१३४. सुन्धारास्थित यस बैंकको टक्सार महाशाखालाई बबरमहलस्थित सरकारी स्वामित्वको नेपाल औषधि कम्पनी लिमिटेडको परिसरस्थित भवन र स्थान भाडामा लिई आवश्यक पूर्वाधार तयार गरी स्थानान्तरण गरिएको छ । साथै, नेपाल औषधि कम्पनी लिमिटेडको परिसरमा अस्थायी पूर्वाधार तयार गरी टकमरी गर्ने मेसिनहरूसमेत स्थानान्तरण भएका छन् ।

१३५. बैंकको थापाथलीस्थित निर्माणाधीन भवनको Interior finishing तथा Furnishing को लागि Interior Design, Cost Estimate, Bill of Quantities (BoQ) and Specification of Furnishing and Finishing Work सम्बन्धी कार्य गर्न परामर्श सेवा खरिद गरिएको छ ।

संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन

१३६. दिगो एवम् समावेशी आर्थिक विकास र वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्ने दिशामा सहयोग पुगोस् भन्ने हेतुले आगामी पाँच वर्षको लागि बैंकको चौथो रणनीतिक योजना २०२२-२०२६ सञ्चालक समितिबाट मिति २०७८/१०/२७ मा स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

१३७. नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट मिति २०७३/०९/२२ मा स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७३/७४-२०७७/७८) को मुख्य रणनीतिक परिमाणात्मक लक्ष्य तथा उपलब्धिका साथै सो रणनीति कार्यान्वयनका समस्या र सुधारका लागि सुभावसहितको वार्षिक तथा अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयसमक्ष मिति २०७८/०७/१४ मा पेस गरिएको छ ।
१३८. बाग्मती प्रदेशको राजधानी हेटौँडामा यस बैंकको प्रदेशस्तरीय कार्यालय स्थापना गर्ने सम्बन्धमा तयार गरिएको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन मिति २०७८/०४कक/१० मा स्वीकृत भएको छ ।

सूचना प्रविधि

१३९. कार्यकारी निर्देशकले नेतृत्व गर्नेगरी मिति २०७८/१०/०१ देखि सूचना प्रविधि महाशाखालाई विभागको रूपमा स्तरोन्नति गरिएको छ ।
१४०. जी.एल.सिस्टम (Olympic Banking System) सञ्चालनार्थ प्रयोगमा रहेको IBM Power 7 सर्भरलाई नयाँ खरिद गरिएको IBM Power 9 Server ले प्रतिस्थापन गरी केन्द्रीय कार्यालयस्थित डाटा सेन्टरमा स्थापना गरिएको छ ।
१४१. बैंकमा प्रयोगमा रहेको जी.एल. सिस्टम (Olympic Banking System) को भर्सन अपग्रेड गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ । साथै, बैंकमा सञ्चालनमा रहेको SWIFT System लाई नयाँ भर्सनमा अपग्रेड गरिएको छ ।
१४२. निषेधाज्ञा तथा बन्दाबन्दीको अवधिमा बैंकका नियमित कार्यहरू कर्मचारीले घरबाट समेत सञ्चालन गर्न (Work from home) का लागि VPN लगायत अन्य प्राविधिक व्यवस्था गरिएको छ । बैंकमा रहेका नेटवर्क सिस्टमको अभिलेख राख्नका लागि Network Documentation System जडान गरिएको छ ।

कानुनी कामकारबाही

१४३. यस बैंकको निर्देशन उल्लङ्घन गरेका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्था र त्यसमा संलग्न पदाधिकारीलाई यस बैंकले गरेका कारबाहीको निर्णयमा चित्त नबुझाई पुनरावेदन गरेका र यस बैंकलाई समेत विपक्षी बनाई विभिन्न अदालतमा दायर भएका चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुन मसान्तसम्ममा (प्रदेशस्थित कार्यालयसँग सम्बन्धित समेत गरी) २०२ वटा चालु मुद्दाहरू रहेका छन् भने सोही अवधिमा ३८ वटा मुद्दाको फैसला भएको छ र तीन वटा मुद्दा दामासाहीसम्बन्धी रहेका छन् ।
१४४. सामाजिक उत्तरदायित्वसम्बन्धी छुट्टै कानूनको आवश्यकता सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेशबमोजिम यस बैंकको तर्फबाट अध्ययन प्रतिवेदन पेस भइसकेको छ ।

अध्ययन/अनुसन्धान/तालिम/सम्मेलन

१४५. 'Financial Access in Nepal' विषयक अध्ययन सम्पन्न गरी प्रतिवेदन प्रकाशन गरिएको छ । वित्तीय पहुँच विस्तार रणनीति तय गर्दा निक्षेप खाताको अवस्था विश्लेषण महत्वपूर्ण हुने भएकोले २०७७ जेठ मसान्तमा कायम निक्षेप खाताको विवरणको आधारमा यस अध्ययन सम्पन्न गरिएको हो ।
१४६. घरपरिवार/उपभोक्ताले आउँदो दिनका लागि अर्थतन्त्रमा रहने मुद्रास्फीतिदर कस्तो रहन्छ भन्ने सम्बन्धमा लगाउने अड्कल तथा अनुमानबारे सर्वेक्षणका आधारमा मुद्रास्फीति अपेक्षासम्बन्धी सर्वेक्षण प्रतिवेदन (Inflation Expectation Survey Report) तयार गरी त्रैमासिक अन्तरालमा प्रकाशन गर्न सुरु गरेको छ । समीक्षा अवधिमा तीन वटा यस्ता सर्वेक्षण सम्पन्न भएका छन् ।
१४७. यसै वर्षबाट घरजग्गा मूल्य सर्वेक्षण प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न सुरु गरिएको छ ।
१४८. वित्तीय साक्षरताको बढ्दो महत्वसँगै नेपालमा

वित्तीय साक्षरताको अवस्था अध्ययन गर्न र सोको आधारभूत सूचक गणना गर्न 'Baseline Survey on Financial Literacy' का लागि देशभरका २६९ स्थानीय तहका छानिएका करिब नौ हजार व्यक्तिमाथि सर्वेक्षण गरिएको छ । त्यसै गरी, २०७८ सालमा कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावसम्बन्धी दोस्रो र तेस्रो पुनरावृत्ति (Follow Up) सर्वेक्षण गरी प्रतिवेदन सार्वजनिक गरिएको छ ।

१४९. Foreign Exchange Derivative Market in Nepal अध्ययन सम्पन्न गरी वेबसाइटमा प्रकाशन गरिएको छ । त्यस्तै, Corporate Social Responsibility in Nepalese Banking Industry अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

१५०. Optimal Number of Banks and Financial Institutions in Nepal विषयक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । प्रदेशगत रूपमा प्रादेशिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न सुरु गरिएको छ ।

१५१. २०७७ चैत १ देखि २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रले विभिन्न स्तर र विषयमा भर्चुअल तथा भौतिक उपस्थितिमा गरी जम्मा ३५ वटा तालिम कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरेको छ । यी तालिममा बैंक बाहिरका ९४ जना समेत गरी जम्मा १,४७० जना प्रशिक्षार्थीको सहभागिता रह्यो । उक्त अवधिमा कोभिड-१९ को कारणले भौतिक रूपमा उपस्थित गराई तालिम दिन सम्भव नभएकोले विभिन्न १३ वटा तालिम कार्यक्रमहरू भर्चुअल माध्यमबाट सञ्चालन गरिएको छ ।

१५२. बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रले सञ्चालन गर्ने प्रशिक्षणसम्बन्धी कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन आन्तरिक तालिमसम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा गरी लागू गरिएको छ । कार्यविधिमा व्यवस्था भएबमोजिम केन्द्रबाट सञ्चालन गरिने तालिमको लागि आन्तरिक र बाह्य स्रोत व्यक्तिको

समूह तयार गर्ने तथा तालिम सम्पन्न भएपश्चात् तालिम सामग्री बैंकको इन्टरनेटमा राख्ने कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।

१५३. आर्थिक पत्रकारहरूका लागि मिति २०७८ फागुन १३ र १४ गते 'Banking Training for Economic Journalists' विषयक दुई दिने आवासीय प्रशिक्षण कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ ।

१५४. निरन्तर रूपमा वित्तीय चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम तथा समसामयिक विषयमा ज्ञान आदानप्रदान कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन् । आर्थिक अनुसन्धान विभागमा त्रैमासिक रूपमा Research Meet कार्यक्रम हुँदै आएको छ ।

१५५. विभिन्न वित्तीय चेतनामूलक कार्यक्रमको आयोजना गरी मिति २०७८ चैत ७ देखि १३ सम्म मुलकभर Money Week-2022 मनाइएको छ ।

१५६. यस बैंकले सन् २०१२, २०१५ र २०२० मा गरी तीन वटा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनहरू सफलतापूर्वक आयोजना गरेकोमा कोभिड-१९ को संक्रमणको असर पूर्ण रूपले नहटिसकेकोले २०७८ चैत २५ मा राष्ट्रियस्तरमा National Conference on Economics and Finance आयोजना गरियो । २०७८ मङ्सिर महिनामा The SEACEN Centre सँगको सहकार्यमा यस बैंकले 'Springboard Leadership Online Course 2021-Leading My Team for High-Level Performance' विषयक अन्तर्राष्ट्रिय तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ ।

१५७. कर्मचारीको क्षमता विकास गर्ने उद्देश्यले अनलाइन तालिममा सहभागी गराइएको, अधिकृत कर्मचारीलाई तालिम आवश्यकतासम्बन्धी सर्वेक्षण गरिएको छ । साथै बैंकको सुपरिवेक्षकीय कार्यको क्षमता अभिवृद्धि गर्न Toronto Centre सँगको सहकार्यमा तीन वर्षको लागि लक्षित नौ तालिममध्ये चार वटा तालिम सम्पन्न भइसकेका

छन्। यसै गरी, SEACEN Technical Working Group 2 Project on Developing Leadership Competency Framework मा यस बैंकको समेत सहभागितामा SEACEN सदस्य केन्द्रीय बैंकहरूलाई आवश्यक Leadership Competency Framework तयार गरिएको छ।

१५८. २०७८ साउन १ देखि २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा कुल ७२३ जना कर्मचारीलाई अनलाइन माध्यम र पाँच जनालाई भौतिक रूपमा वैदेशिक तालिम तथा बैठकमा सहभागी गराइएको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध

१५९. गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारी सन् २०२१ नोभेम्बर १६ देखि लागू हुने गरी सार्क फाइनान्सको अध्यक्षमा चयन हुनुभएको छ। सन् २०२१ नोभेम्बर १५ (२०७८ कात्तिक २९ गते) मा सम्पन्न ४२ औं सार्क फाइनान्स गभर्नर्स ग्रुप मिटिङले आगामी एक वर्षका लागि गभर्नर अधिकारीलाई अध्यक्षमा चयन गरेको छ।

१६०. यस बैंकबाट सन् २०२१ का लागि 2021 Bank of Korea-Knowledge Partnership Program (BOK-KPP) अन्तर्गत 'Financial Stability Challenges and Opportunities in the Post-Covid Context' विषयक संयुक्त अध्ययन सम्पन्न भएको छ। त्यसै गरी, सन् २०२२ का लागि BOK-KPP कार्यक्रमअन्तर्गत 'Private sector credit growth and its impact upon real sector in the Nepalese economy' विषयक संयुक्त अध्ययन गर्ने कार्य अगाडि बढाइएको छ।

१६१. Financial Inclusion मा आधारित Member Series Document को मस्यौदा तयार गरिएको छ। साथै, Alliance for Financial Inclusion को वित्तीय तथा प्राविधिक सहयोगमा वित्तीय साक्षरता रुपरेखा (Financial Literacy Framework) अद्यावधिक भइरहेको छ।

१६२. १२ वर्षको अन्तरालपछि नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको आवासीय प्रतिनिधि राख्ने निर्णय

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको छ।

विविध

१६३. बैंकका सूचना एवम् जानकारीलाई सहज र सरल ढङ्गले प्रवाह गर्ने उद्देश्यले 'नेपाल राष्ट्र बैंक विद्युतीय सूचना व्यवस्थापन एकीकृत कार्यविधि-२०७८' जारी गरिएको छ। सो बमोजिम बैंकको आधिकारिक सामाजिक सञ्जाल (ट्विटर अकाउन्ट र फेसबुक पेज) सञ्चालनमा ल्याइनुका साथै बैंकको आधिकारिक मोबाइल एप 'नेपाल राष्ट्र बैंक (Nepal Rastra Bank)' निर्माण भई सञ्चालनमा ल्याइएको छ। मोबाइल एपको लागि आवश्यक पर्ने API तथा Push Notification को लागि Plug-in को निर्माण गरी बैंकको वेबसाइटलाई अपग्रेड गरिएको छ।

१६४. वित्तीय ग्राहकको संरक्षणका लागि अनलाइन गुनासो दर्ता गर्ने गरी Grievance Management System सुरु गरिएको छ।

अन्त्यमा,

१६५. कोभिड-१९ को संक्रमण अझै केही मात्रामा कायमै रहेको छ। संक्रमणको थप लहरको सम्भावना पनि छ। तथापि अधिकांश मानिसले कोभिड-१९ विरुद्धको खोप लगाइसकेको हुँदा आर्थिक गतिविधि पुनरुत्थानको क्रममा नै रहने देखिन्छ। आर्थिक पुनरुत्थानको क्रममा कर्जा प्रवाह र आयात बढ्न गई शोधनान्तर घाटा बढ्दै जाँदा विदेशी विनिमय सञ्चितिमा चाप परेको स्थिति छ जुन अझै केही समय कायम रहन सक्छ। यसैलाई दृष्टिगत गरी बाह्य क्षेत्र स्थायित्वको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले अवलम्बन गरेका नीतिगत प्रयासले विदेशी विनिमय सञ्चिति पर्याप्तता सूचक पछिल्ला महिनामा स्थिर रहेको छ। बाह्य क्षेत्रको अवस्था हेरी यसको स्थायित्वको लागि आगामी दिनमा थप उपाय अवलम्बन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक प्रतिबद्ध छ। यस पक्षमा मैले सबै सरोकारवालाको सहयोग रहने अपेक्षा राखेको छु।

१६६. बैंकको उद्देश्य प्राप्तमा संलग्न हुने सबै कर्मचारीहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । वार्षिकोत्सवको यस गरिमामय अवसरमा बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारी र अन्य सम्बद्ध सबैलाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दै यस बैंकले लिएका उद्देश्य प्राप्तमा आगामी दिनमा अझ क्रियाशील हुँदै बैंकको गरिमा उच्च राख्ने गरी बैंकको तर्फबाट सेवा प्रदान गर्न/गराउन सम्पूर्ण कर्मचारीलाई म आह्वानसमेत गर्दछु ।
१६७. वार्षिकोत्सवको अवसरमा २० वर्षे सेवा उपहारबाट सुशोभित हुनुहुने कर्मचारी मित्रहरूलाई बधाई ज्ञापन गर्दै बैंकप्रति उहाँहरूले देखाउनुभएको समर्पणलाई सम्मान गर्दछु। त्यसै गरी, बैंकको ६७औं

वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा आयोजित खेलकुद, आर्थिक लेखलगायतका विभिन्न प्रतियोगिताका विजेताहरूलाई पनि हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु ।

बैंकको कामकारबाहीमा निरन्तर सहयोग गर्ने नेपाल सरकारका विभिन्न निकाय, बैंक तथा वित्तीय संस्था, निजी क्षेत्रका संघ संस्था, सञ्चार क्षेत्र, प्रबुद्ध वर्ग, दातृ निकायलगायतका अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था र सर्वसाधारण सबैमा यस अवसरमा म धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। आगामी दिनमा पनि सम्बद्ध सबैबाट बैंकलाई निरन्तर सहयोग प्राप्त हुने विश्वास लिएको छु ।

धन्यवाद !

१४ वैशाख २०७९

***

नेपाली खण्ड

वित्तीय स्थायित्वका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रयास

■ डा. नीलम ढुङ्गाना तिमिसिना*

परिचय

‘वित्तीय स्थायित्व’ भन्नाले वित्तीय संस्थाका माध्यमबाट व्यावसायिक फर्म, घरपरिवार र सरकारका बीचमा गरिने वित्तीय मध्यस्थता नियमित रूपमा सञ्चालन गर्न सकिने अवस्था हो। वित्तीय अस्थायित्व त्यस्तो अवस्था हो, जसमा वित्तीय संस्थाले सम्भौताबमोजिम आफ्ना दायित्व पूरा गर्न नसक्नाले वा वित्तीय सम्पत्तिको मूल्यमा व्यापक उतारचढाव हुनाले समस्त आर्थिक क्रियाकलाप धरापमा पर्छन्। यस्तो स्थिति उत्पन्न हुन नदिनु नै वित्तीय स्थायित्व कायम हुनु हो। वित्तीय स्थायित्वको अवधारणा विशेष गरी प्रणालीगत जोखिम, वित्तीय प्रणालीको परस्पर सम्बन्ध र संक्रमणको असरबाट उत्पन्न हुने जोखिम निराकरण गर्ने आवश्यकताबाट उत्पन्न भएको हो। यसले सूक्ष्म र समष्टिगत विवेकशील नियमनमा जोड दिन्छ।

विश्वव्यापी रूपमा बेलाबेलामा आइरहने वित्तीय र आर्थिक सङ्कटले विश्वलाई नै आक्रान्त पार्न थालेपछि वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्नु विश्वव्यापी नीतिगत चासोको विषय बन्न पुगेको छ। त्यसमाथि पनि पछिल्लो दुई वर्षयता फैलिएको कोभिड-१९ महामारीको असरलाई सम्बोधन गर्न विश्वभरका केन्द्रीय बैंकले गरेका आर्थिक पुनरुत्थानलक्षित तरलता सहजताका प्रयास, नियामकीय सहूलियत, सहज तरलताले घटाएको ब्याजदर र अत्यधिक कर्जा प्रवाह, सहज मौद्रिक उपाय र आपूर्ति श्रृंखलामा आएको अवरोधबाट बढेको विश्वव्यापी मुद्रास्फीति तथा विस्तारै सहज नीतिबाट बहिर्गमन गरी कसिलो नीति अपनाउँदै गरेको अवस्था आदिको सन्दर्भमा विश्वव्यापी रूपमा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने सन्दर्भ आजको आर्थिक एवम् वित्तीय क्षेत्रको जल्दोबल्दो चासोका विषय बनेको छ।

कोभिड-१९ र पुनरुत्थानलक्षित नीति

सन् २०१९ को अन्त्यबाट सुरु भएको कोरोना महामारीजन्य सङ्कटका कारण विश्व आर्थिक वृद्धि र विश्व व्यापारले ठूलै चुनौती सामना गर्‍यो। विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक संस्था तथा बैंकले विश्वको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्यलाई घटाएर पूर्वानुमान गरे। वास्तवमै सन् २०२० मा विश्वको आर्थिक वृद्धिदर उल्लेख्य रूपमा घट्यो। सन् २०२० मा विश्वको आर्थिक वृद्धिदर ३.१ प्रतिशतले घट्यो भने भारतको आर्थिक वृद्धिदर ७.३ प्रतिशत र नेपालको आर्थिक वृद्धिदर २.०९ प्रतिशतले घट्यो। चीनको आर्थिक वृद्धि २.३ प्रतिशतमा सीमित रह्यो।

अमेरिकाको फेडरल रिजर्भ बैंक, बैंक अफ इङ्गल्याण्डलगायत अन्य धेरै मुलुकका केन्द्रीय बैंकले नीतिगत दरमा कटौती गरे। फेडरल रिजर्भ बैंकले ट्रेजरी र मोर्टगेजमा आधारित सुरक्षण पत्रहरू खरिद गरी परिमाणात्मक सहजीकरण कार्यक्रम अघि सार्ने घोषणा गर्नुका साथै उल्लेख्य रकमको स्टिम्युलस कार्यक्रम लागू गर्‍यो। धेरै केन्द्रीय बैंकले रिजर्भ रिक्वायरमेन्ट शून्यमा झारे। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले आफ्ना सदस्य राष्ट्रलाई आवश्यकताअनुसार कोरोनासँग जुध्न ऋण सहयोग दियो। भारतले समेत कोरोना संक्रमणकालमा नीतिगत दरमा कटौती गरी चारबाट तीन प्रतिशतमा झारेको थियो (हाल सो दरमा वृद्धि भइसकेको छ)। धेरै मुलुकले गैरपरम्परागत मौद्रिक उपाय र वित्तसम्बन्धी नीतिगत प्रयासलाई सघन बनाए। यी सम्पूर्ण प्रयासको फलस्वरूप हाल विश्व अर्थतन्त्रले वृद्धिको लय समातेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको जनवरी २०२२ को वर्ल्ड इकोनोमिक आउटलुकअनुसार विश्वको आर्थिक वृद्धि सन् २०२० मा ३.१ प्रतिशतले घटेकोमा सन् २०२१ मा ५.९ प्रतिशत र सन् २०२२ मा ४.४ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण

* डेप्युटी गभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैंक

गरिएको छ । कोभिड-१९ को संक्रमण क्रमशः कम हुँदै गएको, यसविरूद्धको खोपको उपलब्धता विश्वस्तरमै बढ्दै गएको र आर्थिक क्रियाकलापहरू क्रमशः विस्तार हुँदै गएका कारण अहिले विश्वका विभिन्न मुलुकले आफ्नो ध्यान आर्थिक पुनरुत्थानलाई दिगो र निरन्तर रूपमा कायम राख्दै वित्तीय स्थायित्वतर्फ केन्द्रित गर्न थालेका छन् । कतिपय मुलुकका सरकारले नगद उत्प्रेरणासम्बन्धी कार्यक्रम बन्द गरेका छन् भने कतिपयले गैरपरम्परागत मौद्रिक उपकरणको प्रयोगलाई साँघुरो बनाउँदै गएका छन् । आर्थिक पुनरुत्थानका लागि कोभिड संक्रमणको समयमा दिइएका नियामकीय सहूलियत हटाउँदै गएका छन् । कोभिड संक्रमणको दर घटेसँगै अर्थतन्त्रले गति लिँदै गर्दा भारतमा अनिवार्य नगद अनुपातलाई तीनबाट चार प्रतिशत पुऱ्याइएको छ । फेडरल रिजर्व बैंकले समेत नीतिगत दरमा बढोत्तरी गर्ने सङ्केत गरिसकेको छ । तसर्थ अबको प्राथमिकता वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्नेतर्फ बढी केन्द्रित हुन थालेको देखिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भ

विश्व अर्थतन्त्र र विश्व वित्तीय बजारका लागि ठूलो चुनौती खडा गरेको कोभिड-१९ महामारीबाट नेपाल पनि प्रभावित भयो । कोरोना महामारीले सँगसँगै आर्थिक सुस्ती पनि लिएर आयो । यसले गरिबी र बेरोजगारी बढ्यो । नागरिकको स्वास्थ्य, जनजीविका, अर्थतन्त्रका मुख्य आधार (होटल, पर्यटन, यातायात, हवाई सेवा, उद्योगधन्दा, व्यापार, व्यवसाय) मा प्रतिकूल प्रभाव पऱ्यो । नेपालको आर्थिक वृद्धिदर आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा २.०९ प्रतिशतले ऋणात्मक रह्यो । होटल, रेष्टुरेन्ट, हवाई यातायात क्षेत्रले ठूलो नोक्सानी बेहोर्नुपऱ्यो । कच्चा पदार्थको अभाव र मजदूरको आवागमन बन्द हुनाले कोभिड संक्रमण चरम बिन्दुमा पुगेको बेलामा उत्पादन घट्यो । अर्कातिर, अनिवार्यबाहेक अन्य वस्तुको माग कम हुन थालेकोले पनि उत्पादन र व्यापार दुवै प्रभावित भयो । कोभिड-१९ ले उद्योग व्यवसायमा पारेको असर अध्ययन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले २०७७ असारमा ५२ जिल्लाका ६७४ जना उद्योगी/व्यवसायीमाभक्त सर्वेक्षण गरी प्रतिवेदन सार्वजनिक गरेको थियो । सो सर्वेक्षणले बन्दाबन्दीपश्चात् औसतमा ६९ प्रतिशत उद्योग/व्यवसाय

सञ्चालन हुन नसकेको र ४.९ प्रतिशत उद्योग/व्यवसाय मात्र पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा रहेको देखाएको थियो । विदेशमा आर्थिक गतिविधिमा आएको सङ्कुचन र यात्रामा प्रतिबन्धका कारण वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपाली श्रमिकको संख्या घट्न थाल्यो । पहिले गएकाहरू पनि धमाधम फर्किन थाले ।

नेपालमा भएका आर्थिक पुनरुत्थानका प्रयास

कोरोनाका कारण हुने आर्थिक असर न्यूनीकरण गर्न सरकारले महामारीको अवधिमा लिएका मुख्य वित्त नीतिगत उपायमा स्वास्थ्य क्षेत्र (कोभिड-१९ परीक्षण र उपचारका लागि समेत) मा गरिएको थप खर्च, घरपरिवार र व्यावसायिक फर्महरूलाई कर छुट, खाद्यान्न राहत वितरण, विजुलीको बिलमा छुट, अनौपचारिक क्षेत्रका श्रमिकलाई ज्याला सहयोग, प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमअन्तर्गत सरकारी क्षेत्रका आयोजनामा कोभिड पीडित बेरोजगारलाई १०० दिन सम्मका काम दिने कार्य, अति प्रभावित, मध्यम प्रभावित र न्यून प्रभावित उद्यमीलाई सहूलियतपूर्ण कर्जामा ब्याज अनुदान सुविधा, कामदारको ज्याला भुक्तानीमा सहयोग पुऱ्याउन व्यावसायिक निरन्तरता कर्जाको व्यवस्था आदि मुख्य छन् । सरकारले घरेलु तथा साना-मझौला उद्योग एवम् कोरोना प्रभावित पर्यटन व्यवसायका श्रमिक तथा कर्मचारीको पारिश्रमिक भुक्तानी तथा व्यवसाय सञ्चालनका लागि पाँच प्रतिशत ब्याजमा कर्जा उपलब्ध गराउन ५० अर्ब रुपैयाँको छुट्टै कोष स्थापना गर्‱यो । विद्युत उपभोक्तालाई खपत युनिटका आधारमा महसुल र उद्योगहरूलाई लकडाउन अवधिभर विद्युतको डिमान्ड शुल्क छुट, कोरोना प्रभावित घरेलु तथा साना-मझौला उद्योगलाई पाँच प्रतिशतसम्मको सहूलियत दरमा कर्जा उपलब्ध गराउन पुनरकर्जा कोषमा वृद्धि, रु.एक लाखसम्मको कोरोना बीमा गर्दा लाग्ने शुल्कमा ५० प्रतिशत छुट आदिको व्यवस्था पनि सरकारले गरेको थियो ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिमार्फत अर्थतन्त्रमा तरलताको अवस्था सहज गर्न अनिवार्य नगद मौज्जात अनुपात चार प्रतिशतबाट घटाई तीन प्रतिशत र बैंकदर

छ, प्रतिशतबाट कम गरी पाँच प्रतिशत कायम गर्‍यो भने ब्याजदर करिडोरको माथिल्लो र तल्लो सीमा एवम् नीतिगत दरसमेत घटायो । काउन्टर साइक्लिकल बफरसम्बन्धी व्यवस्था स्थगन, अल्पकालीन कर्जाको भुक्तानी म्याद थप गरिने व्यवस्था, पुनरकर्जाका लागि उपलब्ध कोषको पाँच गुणासम्म पुनरकर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था, अति प्रभावित पेसा, व्यवसाय सञ्चालन गर्ने चालु पुँजी कर्जाको सीमामा बढीमा २० प्रतिशतसम्म थप कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था, कर्जा भुक्तानी अवधिको म्याद थप, कर्जा पुनर्संरचना तथा पुनरतालिकीकरण, तरलता असहजताका आधारमा गैरपरम्परागत मौद्रिक उपकरणको प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्थासमेत २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिमा गरिएको थियो । यसबाट कोभिडको प्रभाव कम भएपछि वित्तीय क्षेत्रमा देखा पर्न सक्ने चरम तरलता अभावलाई समेत सम्बोधन गर्ने प्रयास भएको थियो । वित्तीय प्रणालीमा तरलताको अभाव नहोस् भन्ने अभिप्रायले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सूक्ष्म र निकट निगरानी हुँदै आएको छ ।

यस प्रकार सरकार र केन्द्रीय बैंकका प्रयासले कोरोना महामारीबाट शिथिल अर्थतन्त्रलाई धेरै हदसम्म त्राण मिलेको महसुस भएको छ । आर्थिक गतिविधिहरू चलायमान हुन थाले । यद्यपि, दोस्रो र तेस्रो संक्रमणको लहरले केही बाधा नपुऱ्याएको भने होइन । यसरी औद्योगिक लगायतका आर्थिक गतिविधि विस्तार भएको फलस्वरूप आर्थिक वृद्धिदर २०७७/७८ मा ४.०१ प्रतिशत र २०७८/७९ मा सात प्रतिशत पुग्ने अनुमान गरिएको छ । तर वित्तीय स्थायित्वको सवाल पनि उत्तिकै पेचिलो भएर आएको हुँदा यसलाई नजरअन्दाज गर्न सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

वित्तीय स्थायित्वमा प्राथमिकताको आवश्यकता

तथापि, बैंकहरूले प्रवाह गर्ने कर्जा अपेक्षित रूपमा प्रवाह हुन सकेन (कर्जाको माग नै नभएकोले) एकातर्फ कर्जाको माग नै कम हुनु, कोभिड संक्रमणको अवधिमा विप्रेषण आप्रवाहमा गिरावट नदेखिनु, अर्कातिर केन्द्रीय बैंकले लीएका अत्यन्त सहज मौद्रिक उपाय र नियामकीय

छुटको फलस्वरूप कोभिडको पहिलो संक्रमण अवधिमा बैंकिङ क्षेत्रमा उल्लेख्य तरलता कायम नै रह्यो । अकोतर्फ मानिसको ध्यान उपभोगमा भन्दा स्वास्थ्यमै बढी केन्द्रित भएको हुँदा कुल मागमा कमी आएका कारण लगानीकर्तामा उत्साह देखिन सकेको थिएन । फलस्वरूप, महामारीको पहिलो चरणमा नयाँ कर्जाको माग पनि कम नै थियो । अन्तरबैंक ब्याजदर घटेर शून्यभन्दा तल पुग्यो । यसले गर्दा सो अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्था कर्जा प्रवाह बढाउने उपायमा केन्द्रित भए । अधिक तरलता प्रशोचनका लागि केन्द्रीय बैंकमा बारम्बार प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष दबाव पनि आएको हुन् । यस्तो परिस्थितिमा, न्यून लागतको सहज कर्जाको उपलब्धताको कारण कर्जाको गुणस्तर खस्कने हो कि भन्ने आशङ्का पनि सिर्जना भयो ।

केही समयपश्चात् अर्थतन्त्र पुनरुत्थान हुने क्रममा बैंक वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने कर्जाको माग उल्लेख्य रूपमा बढ्न थाल्यो । साधन परिचालन र कर्जा मागको असन्तुलनले बैंकिङ क्षेत्रको तरलतामा चाप पर्न थाल्यो । २०७७ साउनदेखि पुससम्मको अवधिमा औसत अधिक तरलता रु.१६५ अर्ब रहे पनि २०७७ माघयताको अवधिमा तरलतामा कमी हुँदै आएको देखिन्छ । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७८ पुस मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जा २८.० प्रतिशतले बढेको छ भने सो अवधिमा निक्षेप भने १५.५ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको देखिन्छ । रकमको आधारमा हेर्दा २०७८ साउनदेखि २०७८ फागुन ७ सम्मको अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट रु.१६३.९० अर्ब निक्षेप परिचालन भएको छ भने रु.५१६.४६ अर्ब कर्जा प्रवाह भएको छ । २०७८ फागुन ६ गते बैंकिङ क्षेत्रमा तरलता रु.१३ अर्ब र अन्तरबैंक ब्याजदर ४.९८ प्रतिशत रहेको छ । सो अवधिसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकले रु.३,९०५ अर्ब बराबरको स्थायी तरलता सुविधा, रु.२२२ अर्ब बराबरको रिपो सुविधा प्रदान गरिसकेको छ । उल्लेख्य रकम बराबरको सीधै खरिद बोलकबोल समेत भएको छ । निक्षेप परिचालनको तुलनामा कर्जा प्रवाहको वृद्धिदर उच्च भएकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा निक्षेप अनुपातले पनि नियामकीय सीमालाई नाघेको छ । २०७८

फागुन ४ गते यो अनुपात ९०.७४ प्रतिशत रहेको छ ।

कर्जा तिर्ने भाखा सार्दा, नसक्ने ऋणीले त तिर्दैनन् नै, सक्ने ऋणीले पनि तिर्न आनाकानी गर्ने प्रवृत्ति देखिएको छ । निक्षेपकर्ताको निक्षेपमा बैंकले नियमित रूपमा ब्याज तिर्ने पर्छ । तर आफ्नो कर्जामा ब्याज नआउँदा बैंकहरूलाई पनि समस्या पर्ने गरेको छ । असुल नभएको ब्याजलाई आम्दानी बाँधनुपर्दा कठिनाइ त हुन्छ नै ।

कोरोना संक्रमण उत्कर्षमा पुगेको समय र संक्रमण कम हुँदै आर्थिक पुनरुत्थानतर्फ उन्मुख हुँदै गएको अवस्थामा वित्तीय स्थायित्वको सवाल बेग्लामेग्लै ढङ्गले उठ्ने गर्दछ । कोरोना संक्रमण चर्किएको बेलामा ठूलो संख्यामा उद्योगधन्दा बन्द भएका र उनीहरूले बैंकबाट कर्जा लिएको हुनाले कर्जा असुलीमा समस्या आउन सक्ने सम्भावना थियो । कर्जा असुलीमा समस्या आउँदा एकातिर बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमित आम्दानी हुँदैन भने अर्कातिर धितो लिलामी गर्नुपर्ने, सस्तो मूल्यमा धितो बिक्री गर्दा घरजग्गाको मूल्य घट्ने, बैंकहरूको वासलातमा प्रतिकूल असर पर्ने, कर्जा रासनिड हुने, प्रतिकूल छनोट हुने, नैतिक जोखिमजस्ता समस्या आउने सम्भावना थिए । कतिपय अवस्थामा यस्ता समस्या आए पनि नेपाल राष्ट्र बैंकको विवेकशील नियमन, कोभिडजन्य आर्थिक सुस्तीका बेला केन्द्रीय बैंकले प्रदान गरेको नियामकीय सहजताका कारण यी समस्या सतहमा धेरै आएनन् र वित्तीय स्थायित्वमा प्रतिकूल असर पर्न पाएन ।

कतिपय उद्योगी/व्यवसायीले आफ्नो व्यवसाय नचलेका कारण ऋण तिर्न त परै जाओस्, आफ्नो थातथलो छाडी व्यवसाय बन्द गरेर पनि हिँडे । थप चालु पुँजी कर्जा दिँदा पनि उनीहरूका कर्मचारी, घरभाडा, बिजुली, पानी आदि दायित्व तिर्दै ठिक्क हुने अवस्था पनि नआएको होइन । नयाँ कारोबार सुरु गर्न ठूलै धनराशि आवश्यक पर्ने, थप कर्जा प्रवाह गर्दा सो उद्योग व्यवसाय साँच्चिकै चलन सक्ने हो वा होइन भन्ने दोधारको स्थिति पनि भएकै हो । चालु पुँजी कर्जा पनि उद्योग व्यवसायलाई राहत पुऱ्याउनेभन्दा पनि पुरानो ऋण तिर्नमा लगाएर कर्जालाई असल बनाउने अभ्यास

पनि नभएको होइन ।

अर्कातिर मानिसको ध्यान उपभोगमा भन्दा स्वास्थ्यमै बढी केन्द्रित भएका कारण कुल मागमा कमी आएकोले लगानीकर्तामा उत्साह देखिन सकेको थिएन । फलस्वरूप महामारीको पहिलो चरणमा नयाँ कर्जाको माग पनि कम नै थियो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप १८.७ प्रतिशतले बढेको थियो भने निजी क्षेत्रमा जाने कर्जा १८ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको थियो । २०७७ असारमा निक्षेप रु.१७३.१ अर्ब सङ्कलन भएको थियो भने कर्जा रु.३६.८ अर्ब मात्र प्रवाह भएको थियो । यसैले गर्दा त्यति बेला बैंकिङ प्रणालीमा उल्लेख्य परिमाणमा तरलता थुप्रिएको थियो । २०७७ भदौ मसान्तमा बैंकिङ प्रणालीमा रु.२०८ अर्बको तरलता थियो । यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबीच एकअर्काको कर्जा खोसाखोसको स्थिति पनि आयो । ब्याजदर उल्लेख्य रूपमा घट्न गयो । सो मितिमा अन्तरबैंक ब्याजदर ०.१२ प्रतिशतमा झरेको थियो ।

नेपाल सरकारका लागि राष्ट्र बैंकले जारी गर्ने ट्रेजरी बिल र विकास ऋणपत्रको बोलकबोलमा पाँच गुणाभन्दा बढी आवेदन पर्ने गरेको थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अधिक तरलताले चिन्ता थपिएको थियो । ब्याज दर र अधिक तरलताको स्थितिमा जोखिमयुक्त क्षेत्रमा कर्जा जाने सम्भावना बढी रहने हुँदा यसतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सजग हुन आवश्यक थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले त्यो बेलामा आफ्नो खर्च घटाउनेतर्फ जागरूक हुनु त झनै आवश्यक थियो । नियत नै ठिक नभई (ऋण तिर्न सक्ने अवस्था हुँदाहुँदै पनि) ऋण नतिर्ने ऋणीहरूप्रति पनि उत्तिकै चनाखो हुनुपर्ने आवश्यकता थियो । धितोमा रहेको घरजग्गाको मूल्य कम हुँदै गएपछि ऋणीले ऋण तिर्न नआउने प्रवृत्ति बढ्न सक्ने, कर्जा असुलीमा समस्या हुनसक्ने र कर्जा जोखिमका साथै तरलता जोखिमसमेत सिर्जना हुन्छ ।

सरकार र केन्द्रीय बैंकको सुभबुभूपूर्ण र खुकुलो व्यवस्थाले बैंक तथा वित्तीय संस्था र समग्र अर्थतन्त्रले नै त्राण (राहत) पायो । आर्थिक पुनरुत्थानले गति लिन थाल्यो । सङ्कटका बेलामा जसरी भए पनि अर्थतन्त्रलाई

बचाउनुपर्ने थियो । त्यसैले विभिन्न नियमकीय छुट, सहूलियतपूर्ण कर्जा, पुनरकर्जा, ऋण तिर्ने भाखा विस्तार, ब्याज छुट जस्ता अवलम्बन गर्नुपर्‍यो । ब्याजदर न्यून हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यसरी कर्जा प्रवाह गरे कि निक्षेपको वृद्धिदरसँग त्यसको तालमेल मिल्न नसक्दा संस्थामा क्रमशः तरलताको अभाव हुन थाल्यो । सरकारी पुँजीगत खर्च न्यून हुनु, विप्रेषण आप्रवाह घट्न थाल्नु, आयात उल्लेख्य रूपमा बढ्नुले पनि तरलतामा चाप बढाउन थप इन्धनको रूपमा कार्य गरेको आभास हुन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को छ महिनामा विप्रेषण आप्रवाहमा ५.५ प्रतिशतले कमी आई रु.४६८ अर्ब ४५ करोड कायम भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह ११.१ प्रतिशतले बढेको थियो । सो अवधिमा बाह्य ऋण आप्रवाहसमेत घटेकोले साधन परिचालन वृद्धिदरमा कमी आएको छ ।

कोरोनाको कारण लागू गरिएको निषेधाज्ञा हटेसँगै समग्र मागमा वृद्धि भई चालु आर्थिक वर्षको छ महिनासम्ममा वस्तु आयात ५१.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.९९९ अर्ब ३४ करोड पुगेको छ । यसबाट चालु खाता, भुक्तान सन्तुलन तथा विदेशी विनिमय सञ्चितिमा चाप परेको छ । गत वर्षको पहिलो छ महिनामा रु.५१ अर्ब ६८ करोडले घाटामा रहेको चालु खाता यो वर्षको छ महिनासम्म रु.३५४ अर्ब ७ करोडले घाटामा रहेको छ । अघिल्लो वर्षको पहिलो छ महिनासम्म रु.१२४ अर्ब ९२ करोडले बचतमा रहेको शोधनान्तर स्थिति यस वर्षको छ महिनासम्म रु.२४१ अर्ब २३ करोडले घाटामा गएको छ । २०७८ असार मसान्तमा रु.१,३९९ अर्ब तीन करोड बराबर रहेको कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति १६.७ प्रतिशतले घटी २०७८ पुस मसान्तमा रु.१,१६५ अर्ब ८० करोडमा झरेको छ । यो विदेशी विनिमय सञ्चितिले ६.६ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पुग्ने देखिन्छ । अर्कोतिर, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा भारी वृद्धि हुनुका साथै उपभोग्य वस्तुको मूल्यमा समेत वृद्धि हुनुले नेपालमा पनि हाल मूल्यमा चापको स्थिति रहेको छ । यो हामीले सजग हुनुपर्ने अवस्था हो ।

वित्तीय स्थायित्वका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको प्रयास

पुनरूत्थानलक्षित मौद्रिक एवम् वित्तीय सहजताका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट भारी मात्रामा कर्जा प्रवाह हुनु, बैंकहरूको कर्जा प्रवाह ज्यादा तर आयातसँग सम्बन्धित क्षेत्रतर्फ केन्द्रित हुनु, निक्षेपको तुलनामा कर्जा प्रवाह धेरै बढी हुनु, विदेशी विनिमय सञ्चिति घट्दै जानु, विप्रेषण आप्रवाह घट्नु र आयातको अनियन्त्रित वृद्धिका कारण बैंकहरूमा लगानीयोग्य साधन कम हुँदै गएको, तरलताको चाप परेको जस्ता परिस्थितिमा वित्तीय क्षेत्रमा स्थायित्व कायम गरिरहनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले के कस्ता प्रयास गरेको छ त ? यसको बारेमा चर्चा गर्ने जमर्को यहाँ गरिएको छ ।

वित्तीय संस्थाहरूले यसरी कोभिडको पहिलो संक्रमण अवधिपश्चात् अत्यधिक कर्जा प्रवाह गरेको र सो कर्जा अधिकांश पुराना कर्जा तिर्न गएको पनि अनुमान गरिएको छ । अधिक तरलता (न्यून ब्याजदर) भएका बेला जथाभावी कर्जा प्रवाह हुँदा सो कर्जामा जोखिम हुनसक्ने कुरालाई मनन गरेर नेपाल राष्ट्र बैंकले सबै असल कर्जामा बैंकहरूले राख्नुपर्ने कर्जा नोक्सानी व्यवस्थामा ०.३० प्रतिशतले थप गरेको छ । त्यस्तै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो मुनाफाबाट बाँड्ने नगद लाभांशको प्रतिशत घटाइएको छ । कर्जा र पुँजीकोष निक्षेप अनुपात (८५ प्रतिशत) खारेज गरेर कर्जा-निक्षेप अनुपात मात्र ९० प्रतिशत कायम गर्न निर्देशन दिइएको छ । सेयर धितो कर्जामा एक व्यक्तिले कर्जा लिन सक्ने सीमा एउटा बैंकबाट रु.चार करोड र सबै बैंक वित्तीय संस्थाबाट रु.१२ करोडको सीमा लगाइदिएको छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई समेत नेपाल फाइनान्सियल रिपोर्टिङ स्ट्याण्डर्ड (एनएफआरएस) लागू गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणाली, स्ट्रेस टेस्टिङलागत प्रभावकारी सुपरिवेक्षणको माध्यमबाट वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने प्रयास गरेको छ । कर्जा-निक्षेप अनुपात र सेयर धितो कर्जासम्बन्धी मौद्रिक नीति (२०७८/७९) को नयाँ व्यवस्थाको चौतर्फी विरोध भए पनि यसले

वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्‍यो। कर्जा र पुँजीकोष निक्षेप अनुपातकै पुरानो व्यवस्था रहिरहेको भए, यति बेलासम्म बैंकिङ क्षेत्रमा पुँजीबाट पनि कर्जा प्रवाह भई वित्तीय प्रणालीमा प्रणालीगत समस्या आइसकेको हुन्थ्यो। धन्य, अहिले तरलताको मात्र चाप छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ब्याजदर स्थायित्व कायम गर्न नियामकीय उपायमार्फत अल्पकालीन ब्याजदर बढ्न नदिने व्यवस्था अवलम्बन गरिएका छन्। तरलताको समस्या समाधान गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले नियमित रूपमा बैंकिङ प्रणालीमा तरलता प्रवाह गर्दै आएको छ। चालु आर्थिक वर्षको फागुन १५ गतेसम्म कारोबारको आधारमा स्थायी तरलता सुविधामार्फत रु.४१६१ अर्ब तरलता प्रवाह भएको छ। यसको अतिरिक्त ओभरनाइट रिपोबाट रु.११५ अर्ब, रिपोमार्फत रु.२४२ अर्ब र सोभै खरिदमार्फत रु.५५ अर्ब ९१ करोड तरलता प्रवाह भएको छ।

बढ्दो शोधनान्तर घाटालाई न्यून गर्न र विदेशी विनिमय सञ्चितिको चापलाई कम गर्न मुलुकबाट विदेशी मुद्रा बाहिरिने प्रवृत्तिलाई न्यून गर्ने र विदेशी मुद्रा भित्र्याउन विभिन्न नीतिहरू लिइएका छन्। वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारलाई दिने नगद विदेशी मुद्राको सीमा घटाइएको छ। वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीको विप्रेषण रकम बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गरेमा न्यूनतम एक प्रतिशत थप ब्याज पाउने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। मौद्रिक नीतिको पहिलो त्रैमासिक समीक्षामार्फत गैरआवासीय नेपाली तथा गैरआवासीय नेपालीहरू संलग्न विदेशी संस्थाबाट विदेशी मुद्रामा निक्षेप सङ्कलन गर्न र विदेशी मुद्रामा लिइने ऋणको ब्याज तथा शुल्क सम्बन्धमा सहजीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ। विदेशी विनिमय सञ्चितिको विद्यमान स्थितिलाई दृष्टिगत गरी आयात प्रतीतपत्र खोल्दा अनिवार्य रूपमा नगद मार्जिन राख्नुपर्ने (केही उपभोग्य तथा विलासिताका वस्तुमा), Document Against Payment/Document Against Acceptance को सीमा पुनरावलोकन गर्ने, चाँदी आयातको लागि सटही सीमा तोक्ने लगायतका उपायहरू अवलम्बन गरिएको छ। बैंकिङ प्रणालीमा तरलता समस्या आउन

नदिन उपयुक्त मौद्रिक उपकरणहरूमार्फत तरलता प्रवाह भइरहेको छ। पछिल्लो समय तरलता समस्या दीर्घकालीन प्रकृतिको देखिएकोले सरकारी सुरक्षण पत्रको सोभै खरीद उपकरण समेत प्रयोगमा ल्याइएको छ।

मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षासम्म आइपुग्दा मुलुकमा आयातमा उल्लेख्य वृद्धि भएको, विदेशी विनिमय सञ्चितिमा अझ कमी आएको, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा उल्लेख्य वृद्धि हुनुको साथै उपभोग्य वस्तुको मूल्यमा समेत वृद्धि भएबाट नेपालमा पनि मूल्यमा चापको स्थिति रहेको, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप परिचालनको तुलनामा कर्जा विस्तार उच्च रहेकोले तरलता व्यवस्थापनमा दबाव परेको अवस्था छ। त्यही कारण आन्तरिक एवम् बाह्य क्षेत्र सन्तुलन कायम राख्न सीमित वित्तीय साधनलाई उत्पादन अभिवृद्धि, रोजगारी सिर्जना र उद्यमशीलता विकासका क्षेत्रमा परिचालन गर्ने दिशामा मौद्रिक नीतिले प्राथमिकता दिइएको छ।

वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्नमा मौद्रिक नीतिको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ भन्ने कुरा Leaning Against The Wind सिद्धान्तबाट पनि प्रष्ट हुन्छ। यस अवधारणाअनुसार मौद्रिक नीतिको अडानले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको जोखिम बहन गर्ने प्रवृत्तिलाई प्रभाव पार्दछ। यसको ठिक विपरीत वित्तीय क्षेत्रको अस्तव्यस्तताले मौद्रिक प्रसारण प्रक्रिया र मूल्य स्थायित्वको परिदृश्यमा प्रभाव पार्दछ। तसर्थ वित्तीय स्थायित्वसम्बन्धी विषय मौद्रिक नीतिको माध्यमिक उद्देश्य हुनुपर्दछ।

अतिशय कर्जा विस्तारको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले जथाभावी कर्जा प्रवाह गर्ने, जुन कर्जा कालान्तरमा खराब कर्जामा परिणत हुन सक्छ, र जोखिमपूर्ण वित्तीय अस्थिरता निम्त्याउनमा सहयोग पुऱ्याउँछ। अतः कर्जा विस्तारबाट उत्पन्न हुरीलाई रोक्न उपयुक्त मौद्रिक नीति आवश्यक पर्छ, भन्ने सन्देश पनि यो अवधारणाले दिन्छ। तथापि, मौद्रिक नीतिले ज्यादातर रूपमा कर्जाको परिमाणमा मात्र प्रभाव पार्न सक्छ। कर्जाको संरचना अर्थात् कर्जा कुन क्षेत्रमा गएको छ भन्ने कुरा (जुन वित्तीय जोखिमको मुख्य स्रोत हो) को अनुगमन, नियन्त्रण र

निराकरणका लागि मौद्रिक नीति (ब्याजदर उपकरण) को साथमा प्रभावकारी र जिम्मेवार समष्टिगत विवेकशील नीतिको आवश्यकता पर्दछ। विश्वमा आइपरेका विभिन्न वित्तीय सङ्कटबाट सिकिएको पाठ पनि यही नै हो। वास्तवमा वित्तीय सङ्कटको मुख्य स्रोत भनेको बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लिने अत्यधिक जोखिम हो, जुन सीमित दायित्व तथा निक्षेप बीमा आदिबाट भन्ने प्रोत्साहित भएको हुन्छ। जोखिम निराकरणका लागि उच्च पुँजी अनुपात र प्रभावकारी नियमन एवम् सुपरिवेक्षणको समेत आवश्यकता पर्दछ। यी सम्पूर्ण पक्षलाई ध्यानमा राख्दै नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो मौद्रिक नीति र वित्तीय क्षेत्र नीतिलाई सोही दिशातर्फ डोर्‍याएको छ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षा प्रतिवेदनमा बैंकदरलाई विद्यमान पाँच प्रतिशतबाट दुई प्रतिशत बिन्दुले बढाई सात प्रतिशत पुऱ्याइएको छ। ब्याजदर करिडोरको माथिल्लो सीमाको रूपमा रहेको स्थायी तरलता सुविधा दर सात प्रतिशत, बीचको नीतिगत रिपो दर ५.५ प्रतिशत र तल्लो सीमाको रूपमा रहेको निक्षेप सङ्कलन दर चार प्रतिशत पुऱ्याइएको छ।

भारतले कोभिड संक्रमणको पहिलो चरणमा चार प्रतिशतबाट घटाई तीन प्रतिशतमा झारेको अनिवार्य नगद मौज्दात अनुपात गत वर्ष नै पुनः बढाई चार प्रतिशत पुऱ्याइसकेको छ। तथापि, नेपालले सो दरलाई हाल बैंकिङ क्षेत्रमा परेको तरलता चाप र कोभिडपश्चात्को पुनरूत्थानको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी अद्यापि बढाएको छैन। वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने क्रममा आर्थिक पुनरूत्थानलाई प्रतिकूल असर नपरोस् भन्नाका खातिर पुनरकर्जा, सहूलियतपूर्ण कर्जा र व्यावसायिक निरन्तरता कर्जाका व्यवस्थाहरू यथावत् राखिएका छन्। तथापि, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको असल कर्जाको धितोमा प्रदान गरिने पुनरकर्जा सुविधाअन्तर्गत सम्बन्धित ग्राहकबाट लिन पाउने अधिकतम ब्याजदर सात प्रतिशत कायम गरिएको छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गर्ने विभिन्न प्रकृतिका कर्जामध्ये उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाह गरिने

कर्जाको ब्याजदर अन्य क्षेत्रतर्फका कर्जाको ब्याजदरभन्दा कम हुनेगरी फरक पार्ने कुरामा जोड दिइएबाट नेपाल राष्ट्र बैंकले अनुत्पादनशील कर्जालाई निरूत्साहित गर्न खोजेको छ। त्यस्तै, ट्रस्ट रिसिटलगायतका आयात कर्जा, व्यक्तिगत अधिविकर्ष कर्जा, जग्गा प्लटिङसम्बन्धी रियल इस्टेट कर्जा, व्यक्तिगत हायर पर्चेज कर्जा तथा मार्जिन प्रकृतिको कर्जाको जोखिम भारलाई बढाइएको छ।

मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षामा, भारतबाट क्रेडिट सुविधामा वस्तु आयात गर्न सकिने विद्यमान व्यवस्थामा पुनरावलोकन गरिएको छ। गैरआवासीय नेपालीको नाममा परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा खाता खोल्न सकिने व्यवस्थामा सहजता ल्याइएको छ। विप्रेषण कम्पनीले स्वदेशभित्र गर्ने रकम स्थानान्तरणको सीमालाई रु.एक लाखबाट रु.२५ हजारमा झार्‍याएबाट विप्रेषण रकम बैंकिङ मार्गबाट मुलुक भित्र्याउन थप सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ। यी सम्पूर्ण व्यवस्थाबाट मुलुकमा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने कार्यमा उल्लेख्य मद्दत पुग्ने देखिन्छ।

अबको अर्को सवाल भनेको कोभिडको बेलामा अर्थतन्त्र र बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई नेपाल राष्ट्र बैंकबाट दिइँदै आएको सहूलियत र सुविधा क्रमशः हटाउँदै जानु हो। महामारीका बेलामा दिइएका नियामकीय छुट र सुविधा सधैंका लागि हुँदैनन्। तर ऋणीले बन्दाबन्दीका बेला पाएका छुट र सुविधा निरन्तर मागिरहन सक्छन्। यस्तो परिस्थितिबाट आफूलाई कसरी सहज रूपमा अवतरण गराउने भन्नेतर्फ पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले बेलैमा सजग हुन आवश्यक छ। कोरोना महामारीका बखत धेरैजसो बैंकिङ कारोबार प्रविधिमा आधारित हुने भएकाले सञ्चालन जोखिम न्यूनीकरणमा पनि उत्तिकै संवेदनशील हुन आवश्यक छ। आफ्नो निक्षेप र कर्जा प्रवाहको सन्तुलन मिलाउन नसकेर केन्द्रीय बैंक र सरकारलाई स्रोत साधनका लागि गुहार्नुभन्दा पनि सङ्कटकालीन तरलता योजना बनाएर बेलैदेखि सन्तुलित र दिगो बैंकिङ अभ्यास गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पाठ सिक्नु आवश्यक भइसकेको छ। यसबाट वित्तीय स्थायित्वमा ठूलो टेवा पुग्दछ। कर्जाको परिमाण बढाउन मात्र जोड

दिने होइन्, कर्जाको गुणस्तरमा पनि ख्याल गर्नुपर्ने बेला आएको छ। पुरानो कर्जाको ब्याज तिर्न मात्र थप कर्जा प्रवाह गर्ने होइन्, वास्तवमै उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्ने बानी बसाल्नु आवश्यक छ।

अतः आर्थिक पुनरूत्थानको निम्ति सहकार्य गरेका

केन्द्रीय बैंक र बैंकिङ प्रणालीले वित्तीय स्थायित्वलाई सुदृढ बनाउनेतर्फ पनि समन्वयत्मक रूपमै अघि बढ्नु उपयुक्त हुन्छ। यो अवाश्यक पनि छ। सङ्कटको समयमा आर्थिक पुनरूत्थानको विकल्प छैन भने वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नेतर्फ अब थप सजग हुनैपर्ने भएको छ।

***

तरलता अभावका कारण, समाधानका उपाय र भएका प्रयास

■ डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ*

१. विषय प्रवेश

चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को पहिलो महिना नसकिँदै नेपालको बैकिङ प्रणालीले तरलता अभाव बेहोर्दै आएको छ। यसले गर्दा वित्तीय क्षेत्रमा अल्पकालीन ब्याजदर बढेका छन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट उल्लेख्य मात्रामा स्थायी तरलता सुविधा प्रयोग गरेका छन् भने तरलता सहजताको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले रिपो र सोभै खरिद बोलकबोलमार्फत तरलता प्रवाह गरेको छ। तरलता अभावसँगै निक्षेपका ब्याजदर पनि बढेका छन्। यसले गर्दा कर्जाका ब्याजदर बढ्ने क्रममा रहेका छन्। यस्तो तरलता अभाव किन भइरहेको छ ? यो क्रम कहिलेसम्म रहला र यसको समाधान कसरी होला भन्ने जनचासोको विषय बनेको छ।

तरलताले नगद तथा सजिलै नगदमा परिणत गर्न सकिने वित्तीय उपकरणलाई जनाउँछ। तरलताको उपलब्धताले कर्जायोग्य साधन बढाउँछ। तरलता अभावका कारण ऋणीले सहजै कर्जा पाएका छैनन्। यस लेखमा अहिलेको तरलता अभावको कारण, यसको सम्बोधनका निमित्त भएका प्रयास र चाल्नुपर्ने कदमबारे चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. विगतमा तरलता अभाव

हुन त बैकिङ प्रणालीमा तरलता अभाव अहिले मात्र नभई समयसमयमा देखिने गरेको र समयक्रमसँगै सुल्झ्दै आएको पनि छ। बजार प्रणालीमा समयसमयमा व्यापार चक्रहरू आइरहन्छन्, त्यसैसँग जोडिएर वित्तीय चक्र (financial cycle) पनि आइरहन्छन्। यस पटक तरलता अभावको स्थिति आउन सक्ने सङ्केत २०७८ को वैशाखदेखि नै देखिएको थियो।

विगतलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा माघदेखि असारसम्म (छ महिना), २०७४/७५ को मङ्सिरदेखि जेठसम्म (सात महिना), २०६७/६८ मा असोजदेखि असारसम्म (१० महिना), २०६६/६७ मा असोजदेखि जेठसम्म (१० महिना), २०६५/६६ मा असोजदेखि जेठसम्म (नौ महिना), २०६४/६५ मा मङ्सिरदेखि जेठसम्म (सात महिना), २०६१/६२ मा फागुनदेखि असारसम्म (पाँच महिना), २०६०/६१ मा कात्तिकदेखि माघसम्म (चार महिना), २०५८/५९ मा असोजदेखि वैशाखसम्म (आठ महिना), २०५७/५८ मा साउनदेखि फागुनसम्म (आठ महिना), २०५६/५७ मा माघदेखि असारसम्म (छ महिना), २०५४/५५ मा माघदेखि चैतसम्म (तीन महिना) र २०४५/४६ देखि २०५३/५४ सम्म नेपालको वित्तीय प्रणालीले तरलता अभावको सामना गर्नुपरेको थियो।

विगतमा तरलता अभावका कारण अल्पकालीन ब्याजदर जस्तै भारित औसत अन्तरबैंकदर आर्थिक वर्ष २०५२/५३, २०६६/६७ र २०६७/६८ मा १० प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको थियो। यस्तै, ९१ दिने ट्रेजरी बिलको भारित औसत ब्याजदर २०४९/५० र २०५३/५४ मा १२ प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको थियो भने २०६७/६८ मा यस्तो ब्याजदर नौ प्रतिशतसम्म पुगेको थियो।

विगतलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि २०७३/७४ सम्म (छ वर्ष) तरलता सहजको स्थिति रहेको देखिन्छ। संविधानसभाले तोकिएको समयमै संविधान निर्माण गर्न नसकेका कारण राजनीतिक अस्थिरता लम्बिएको, ऊर्जा अभाव, २०७२ सालको भूकम्प र नयाँ संविधानअनुरूप नयाँ निर्वाचन नहुन्जेलसम्म बन्द हडताल र अनिश्चिताको परिणामस्वरूप लगानीको वातावरण

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

नहुदाँ लामो समयसम्म तरलता सहजको अवस्था रह्यो । अर्कोतर्फ, २०४५/४६ देखि २०५३/५४ सम्म नौ वर्ष तरलता दबाबको स्थिति रहेको थियो । बहुदलीय व्यवस्थाको पुनःस्थापना तथा आर्थिक उदारीकरणले निजी क्षेत्रको गतिविधि बढेको तर बाह्य साधन आप्रवाह बढ्न नसकेको तथा वित्तीय क्षेत्रको पर्याप्त विस्तार भई नसकेको परिप्रेक्ष्यमा तरलता अभावकै स्थिति लामो समयसम्म रह्यो ।

यसरी विगतको तरलता अधिक र अभावको स्थिति हेर्दा केही महिनादेखि नौ वर्षसम्म पनि रहेको पाइएको छ । पछिल्लो समय बीचमा एक दुई महिनाबाहेक आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि २०७३/७४ सम्म लामो समयसम्म अधिक तरलताको स्थिति रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ र २०७५/७६ मा केही महिना तरलतामा दबाव परे पनि कोभिड-१९ का कारण २०७६ चैतदेखि लकडाउन हुँदा २०७७ वैशाखसम्म तरलतामा सीमान्त रूपमा दबाव परेको देखिएको थियो । तर लकडाउनका कारण कर्जा प्रवाहमा कमी आएको, आयात शिथिल बनेको र विप्रेषण बढेका कारण अधिक तरलताको स्थिति सिर्जना भएको थियो । यसका साथै कोभिड-१९ ले शिथिल बनेको अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानको निम्ति मौद्रिक र नियमनकारी सहजतासँगै पुनरकर्जा सुविधा उपलब्ध गराइएकोले अधिक तरलता थप बढ्न गयो । फलस्वरूप, २०७७ असारदेखि माघसम्म अन्तरबैंक ब्याजदर एक प्रतिशतभन्दा न्यून रहेको थियो ।

३. वर्तमानमा तरलता अभावको कारण

अर्थतन्त्रमा तरलता अभावको सिर्जना खासगरी वित्तीय साधन (कर्जायोग्य साधन वा तरलता) को आपूर्तिमा आएको कमीले गर्दा हुने गर्दछ । बैंकिङ कर्जाको तुलनामा निक्षेप कम दरले बढ्दा तरलता अभाव सिर्जना हुन्छ । वित्तीय क्षेत्रमा उपलब्ध तरलता केही भुक्तानी प्रक्रिया सहज बनाउन प्रयोग हुन्छ भने बाँकी कर्जा प्रवाहमा प्रयोग गरिन्छ । कर्जा प्रवाहबाट हुने आम्दानी नै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको मुख्य आम्दानी हो । यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यथासम्भव कर्जा प्रवाह बढाउन चाहन्छन् । प्रवाह भएको कर्जा

आन्तरिक अर्थतन्त्रमा नै प्रयोग हुने हो भने त्यसले बैंकिङ प्रणालीमा निक्षेप पनि सिर्जना गर्दछ । फलतः निक्षेप र कर्जाको वृद्धि समान रहन पुग्छ र तरलताको समस्या खासै रहँदैन । तर, प्रवाहित कर्जा आयात भुक्तानीमा वा अन्य कारणले बाह्य प्रवाहमा प्रयोग भएमा भने बैंकिङ प्रणालीमा तरलता सङ्कुचन हुन जान्छ ।

खासगरी बाह्य क्षेत्रको भुक्तानी सन्तुलनको स्थितिले आन्तरिक रूपमा बैंकिङ प्रणालीको तरलतामा प्रभाव पार्दछ । भुक्तान सन्तुलन सकारात्मक भई विदेशी विनिमय सञ्चित बढ्दै गएमा बैंकिङ प्रणालीमा तरलता पनि बढ्दै जान्छ भने अर्कोतर्फ विदेशी विनिमय सञ्चित घट्दै गएमा बैंकिङ प्रणालीमा तरलता घट्न गई अभावको स्थिति सिर्जना हुन्छ ।

अहिले देखिएको बैंकिङ क्षेत्रको तरलता अभावमा यिनै कारणहरू नै हाबी रहेको देखिन्छ । २०७७ चैतपछि निक्षेपभन्दा कर्जाको वृद्धिदर बढी हुन थालेको थियो । कर्जा प्रवाह बढेसँगै आयातको बढोत्तरी निरन्तर चलिरह्यो । कोभिड-१९ का कारण गरिएको लकडाउनको समयमा घट्न गएको आयात आठ महिनापछि २०७७ मङ्सिरमा कोभिड-१९ पूर्वको अवस्था अर्थात् २०७६ फागुनको तहमा पुगेको थियो । तत्पश्चात् आयात निरन्तर वृद्धि भइरहेको छ । भन्नु चालु आर्थिक वर्ष २०७६/७९ लागेपछि आयातले अझ रफ्तार लिन पुग्यो । कोभिड-१९ पूर्व २०७६ फागुन महिनामा रु.१२९ अर्ब बराबरको आयात भएको थियो । २०७७ मङ्सिरदेखि प्रतिमहिना आयात त्योभन्दा बढी हुन थाल्यो । आयातको रफ्तार बढेर २०७८ मङ्सिर महिनामा मात्र रु.१८८ अर्बको आयात हुन पुग्यो । अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य बढेका कारण पनि नेपालका आयातको मात्रा बढी हुन गएको हो ।

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा घटेको आयात २०७७/७८ मा उच्च दरले बढ्न पुग्यो जसको निरन्तरता चालु आर्थिक वर्षको पहिलो पाँच महिनासम्म रह्यो, २०७८ पुस र माघ महिनामा आयातको मासिक परिमाणमा केही कमी आए पनि कोभिड-१९ पूर्वको तुलनामा बढी नै छ । कोभिड-१९ का कारण लामो समयसम्म अर्थतन्त्र

शिथिल रह्यो । तर लकडाउन खुकुलो हुन थाल्नु र सरकारले खोपको उपलब्धता बढाएसँगै आर्थिक गतिविधि क्रमशः बढ्दै जान थाल्यो । यसैको परिणामस्वरूप आयात बढ्न गएको देखिन्छ, जुन अस्वाभाविक होइन । अघिल्लो वर्ष घटेको हुनाले पनि आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आयातको वृद्धिलाई स्वाभाविक रूपमा लिन त सकिन्छ । तर लामो समयसम्म आयातको उच्च वृद्धि अलिक अस्वाभाविक रहेको र अर्थतन्त्रले धान्न सक्ने देखिएको छैन । अघिल्लो वर्ष कोभिड-१९ संक्रमणको बीचमा पनि नेपालको सेयर बजार र घरजग्गा बजारमा उछाल आएको थियो । सम्पतिको मूल्यवृद्धिले सिर्जना गरेको सम्पति प्रभाव (Wealth Effect) का कारण सवारी साधन र सुनचाँदीको उपभोगमा वृद्धि हुँदा पनि आयात बढ्न पुगेको देखिन्छ । साथै, यो अवधिमा कोभिड-१९ विरुद्धको खोपको आयात बढेको कारणले पनि आयातको वृद्धिमा टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ ।

यसरी आयात तीव्र दरमा बढेको तर विप्रेषण आप्रवाह स्थिर रही वृद्धिदरमा कमी आएकोले गर्दा भुक्तानी सन्तुलन दबाबमा पर्न २०७८ जेठ महिनामा नै सुरु भएको थियो । उक्त महिनामा रु.१५ अर्ब १५ करोडको शोधनान्तर घाटा भएको थियो । वास्तवमा २०७७ माघदेखि शोधनान्तर बचत तीव्र रूपमा घट्न सुरु गरेको थियो । २०७८ असारमा सीमान्त शोधनान्तर बचत भए पनि चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को पहिलो महिनादेखि नै शोधनान्तर घाटामा रहँदै आएको छ, जुन अझ बढ्दो क्रममा छ । २०७८ माघसम्म सात महिनाको अवधिमा शोधनान्तर घाटा रु.२४७ अर्ब पुगेको छ, जुन अहिलेसम्मकै उच्च घाटा हो ।

कोभिड-१९ का कारण पर्यटन क्षेत्र गतिशील हुन बाँकी रहेको, वैदेशिक लगानी र वैदेशिक सहयोग आप्रवाह पनि कमजोर रहेका कारण शोधनान्तर घाटा बढ्न सहयोग पुग्न गएको छ । विदेशी मुद्राको आप्रवाह बढेर शोधनान्तर सुधार नहुन्जेलसम्म बैकिङ प्रणालीको तरलतामा दबाव पर्ने देखिन्छ । हाम्रो विनिमय दर भारतीय मुद्रासँग स्थिर रहेकोले बाह्य क्षेत्रको असन्तुलन विनिमय दर परिवर्तन भई नसक्चिने हुँदा शोधनान्तर स्थितिमा

असन्तुलन देखापर्छ । यस्तो असन्तुलन आन्तरिक रूपमा बैकिङ प्रणालीको तरलतामा देखापर्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को अन्त्यसम्ममा निक्षेप परिचालन २१.४ प्रतिशतले बढ्दा कर्जा प्रवाह २६.४ प्रतिशतले बढ्यो र यससँगै अघिल्लो वर्ष १५.६ प्रतिशतले घटेको आयात २८.७ प्रतिशतले बढ्यो । २०७८/७९ को सात महिनासम्म हेर्दा बिन्दुगत आधारमा निक्षेपको वृद्धिदर १४.६ प्रतिशत रहेको छ भने निजी क्षेत्रमा गएको कर्जाको वृद्धिदर २५.३ प्रतिशत रहेको छ । यसै समयमा आयात अघिल्लो वर्ष शून्य प्रतिशतले बढेकोमा ४२.८ प्रतिशतले बढेको छ । यसरी उच्च कर्जा प्रवाह भएका कारण आयातको परिमाणमा तीव्र वृद्धि भई शोधनान्तर घाटा उच्च रहेकोले नै पछिल्ला महिनामा बैकिङ प्रणालीमा तरलता अभाव भएको हो । आयातको बढोत्तरी भए भैं विप्रेषण नबढेका कारण तरलता समस्या जटिल हुन गएको हो । अहिले पनि विप्रेषण कोभिड-१९ पूर्वको औसत अवस्थामा आइरहे पनि रफ्तारले वृद्धि भएको आयातलाई सहयोग हुने गरी लकडाउन खुकुलो भएसँगै विप्रेषण आप्रवाह बढेको छैन । कोभिड-१९ का कारण गएको आर्थिक वर्षमा वैदेशिक रोजगारीमा श्रमिकहरू जान नसकेका र खोपको उपलब्धतासँगै लकडाउन खुकुलो भई विदेशबाट मानिसको आगमन सहज भएसँगै विप्रेषणका अनौपचारिक माध्यमहरू प्रयोग सुरु भएकोले विप्रेषणको वृद्धिदर बढ्न नसकेको देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ र चालु वर्ष आयातको वृद्धिसँगै निर्यातको परिमाणसमेत उल्लेख्य मात्रामा बढेका कारण आयातमा आधारित निर्यात रहेकाले आन्तरिक अर्थतन्त्रमा मूल्य अभिवृद्धि कम हुने गरेको र आयातको सानो अंश मात्र निर्यात हुने भएकोले विदेशी मुद्रा आम्दानीमा खासै सहयोग पुऱ्याउन नसकिरहेको अवस्था छ ।

आयातमा शिथिलता र विप्रेषण आप्रवाहमा सुधार नहुञ्जेलसम्म तरलतामा दबाव कायमै रहने देखिन्छ । यो अवस्था कति अवधिसम्म रहन्छ भनेर तोकेर भन्न नसकिए पनि असन्तुलन समायोजन हुने गतिले समयावधि निर्धारण गर्दछ । बाह्य क्षेत्रमा भुक्तानी सन्तुलन

सकारात्मक नभएसम्म तरलता माथिको दबाबमा कमी नआउने देखिन्छ । शोधनान्तर घाटा बढेसँगै विदेशी विनिमय सञ्चित करिब ६.७ महिनाको वस्तु तथा सेवा मात्र धान्न सक्ने स्तरमा भरेको छ । यो सञ्चित पुनः बढेर करिब नौ महिनाको आसपास नपुगुञ्जेल बैकिङ क्षेत्रको तरलता सहज हुने देखिँदैन । तसर्थ, तरलताको सहजता नीतिगत हस्तक्षेप र बजार समायोजनको गतिले निर्धारण गर्दछ । तरलता दबाबको स्तर हेरेर विगतमा केही महिनादेखि केही वर्षपछि मात्र तरलता अभावको अवस्था सुधार आएको देखिन्छ ।

४. शोधनान्तर घाटा र तरलता अभाव कम गर्न भएका प्रयास

शोधनान्तर घाटा र तरलता अभाव एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित समस्या हुन् । चालु आर्थिक वर्षको प्रारम्भदेखि यी समस्याहरू देखापरेको सन्दर्भमा बैकले विभिन्न उपाय अवलम्बन गरिरहेको छ । बैकिङ प्रणालीमा तरलता अभाव चर्किन नदिन बैकले निरन्तर रूपमा स्थायी तरलता सुविधा, ओभरनाइट रिपो, रिपो र सोभै खरिदमार्फत तरलता प्रवाह गरिरहेको छ । साथै, पुनरकर्जा प्रवाहलाई पनि निरन्तरता दिइएको छ । अहिले बैकिङ प्रणालीमा देखिएको तरलता अभावको प्रमुख कारण शोधनान्तर घाटा रहेको देखिन्छ । विदेशी विनिमय सञ्चितको घट्टो परिमाणलाई सम्बोधन गर्न देहायका नीतिगत व्यवस्थालाई अवलम्बन गरिएको छ ।

- वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीको विप्रेषण रकम बैक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गरेमा न्यूनतम एक प्रतिशत बिन्दु थप ब्याज पाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
- उद्योगले कच्चा पदार्थको रूपमा आयात गर्नेबाहेक विभिन्न ४७ प्रकारका हार्मोनिक कोड भएका वस्तु आयात गर्न आयात प्रतीतपत्र खोल्दा ५० देखि १०० प्रतिशतसम्म अनिवार्य रूपमा नगद मार्जिन राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- Document Against Payment/Document Against Acceptance को सीमा प्रतिपटकमा

अमेरिकी डलर एक लाख वा सोबराबरको अन्य परिवर्त्य विदेशी मुद्रालाई ५० हजार कायम गरिएको छ ।

- चाँदी आयातको लागि सटही सीमा तोक्ने व्यवस्था सुरु गरी प्रतिपटक अमेरिकी डलर ३५ हजार वा सो बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्म सटही सुविधा दिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपाली श्रमिकलाई दिने नगद विदेशी मुद्राको सीमा घटाइएको छ ।
- तेस्रो मुलुकबाट ड्राफ्ट/टी.टी.को माध्यमबाट वस्तु आयात गर्दा एक पटकमा बढीमा ३५ हजार अमेरिकी डलर वा सो बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्रासम्मको लागि मात्र सटही सुविधा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । भारतबाट हुने भा.रु. तीन करोडभन्दा बढीको वस्तु आयात गर्नुपर्दा अनिवार्य रूपले प्रतीतपत्र खोल्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- संस्थागत विदेशी निक्षेपकर्ता वा गैरआवासीय नेपालीबाट न्यूनतम अमेरिकी डलर एक हजार वा सो बराबरको अन्य परिवर्त्य मुद्रामा समेत कम्तीमा एक वर्ष अवधिको मुद्दती निक्षेप खाता खोल्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, गैरआवासीय नेपाली र उनीहरूबाट प्रवर्द्धित विदेशस्थित संस्थाले विदेशी मुद्रामा बचत खाता खोल्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ननडेलिभेरेबल फरवार्ड कन्ट्र्याक्ट (NonDeliverable Forward Contract) को सीमा प्राथमिक पुँजीको ३० प्रतिशतसम्म राख्न सकिने सीमा घटाएर १५ प्रतिशत कायम गरिएको छ ।
- मौद्रिकनीतिको अर्धवार्षिकसमीक्षामा बैकदरलगायतका नीतिगत दरहरू दुई प्रतिशत बिन्दुले बढाइएको छ । बैक तथा वित्तीय संस्थाले निक्षेप तथा कर्जाका ब्याजदर बढाएका छन् । यसले बचत गर्न प्रोत्साहन र कर्जाको मागलाई निरूत्साहित गर्न सक्छ ।
- दैनिक रूपमा आयात गर्न सकिने सुनको मात्रा २० केजीबाट घटाएर १० केजी बनाइएको छ ।

५. समाधानका थप केही उपाय

विद्यमान तरलता अभाव सुधारका उपायहरू माथिका कारणको पहिचानबाट पत्ता लगाउन सकिन्छ। निक्षेप परिचालनभन्दा कर्जा प्रवाह उच्च रहेकोले र उक्त कर्जा प्रवाह आयातको भुक्तानीमा गएकाले अहिलेको तरलता अभाव भएको देखिन्छ। साथै, बढ्दो आयातअनुरूप विप्रेषण आप्रवाह नबढेको र विदेशी मुद्रा आप्रवाहका अन्य स्रोतहरू पनि कमजोर रहेकोले शोधनान्तर घाटामा रही विदेशी विनिमय सञ्चिति खस्कंदै गएको छ। यससँगै निक्षेप परिचालन कमजोर रहन गई तरलताको अभाव भएको छ।

(क) कर्जा प्रवाहमा शिथिलता ल्याउन जरुरी छ। निक्षेप वृद्धिको तुलनामा कर्जा प्रवाह ज्यादै उच्च दरले बढिरहेको छ। कोभिड-१९ का कारण शिथिल रहेको अर्थतन्त्र पुनरुत्थानतर्फ गइरहेकोले कर्जा माग उच्च रहेको छ। त्यसमा पनि आयाततर्फ कर्जा प्रवाह बढेको छ। हाम्रो अर्थतन्त्र ज्यादै आयातमुखी रहेको छ। अत्यावश्यक जीवन निर्वाहका वस्तु, औद्योगिक कच्चा पदार्थदेखि विलासिताका वस्तुहरूको आयात पनि उच्च छ। आयाततर्फ प्रवाहित कर्जा मागलाई निरूत्साहित तुल्याउन त्यसतर्फ प्रवाहित कर्जाका ब्याजदर बढ्नुपर्दछ। साथै, निक्षेप परिचालन बढाउन निक्षेपका ब्याजदर पनि बढ्नुपर्दछ। ब्याज बढेमा आयातको लागत बढ्न गई आयातको मूल्य बढेर यसको मागमा कमी आउन सक्छ। त्यस्तै, ब्याज बढेमा बचत गर्न प्रेरित भई एकातर्फ निक्षेप बढ्ने र अर्कोतर्फ मागमा कमी आउँछ। बैकिङ प्रणालीमा पछिल्ला महिनामा ब्याजदर बढेको छ। यसले असन्तुलनलाई समाधान गर्न सहयोग गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ। साथै, कर्जा प्रवाहको वृद्धिदर घट्दै गएको छ। तर यो मौद्रिक नीतिले लक्ष्य राखेको १९ प्रतिशतभन्दा अझ बढी नै छ।

(ख) बैकिङ प्रणालीमा तरलता बढाउन विदेशी मुद्राको आम्दानी बढाउने र खर्च घटाउनुपर्दछ। यसले शोधनान्तर घाटा घटाउन पनि सहयोग गर्दछ। निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापन गर्ने नीतिगत

उपाय कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्दछ।

- (ग) विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न पर्यटन क्षेत्रको प्रवर्द्धन र अनौपचारिक विप्रेषण आप्रवाह नियन्त्रण आदि तत्काल गर्न सकिने उपाय हुन्।
- (घ) बढीजसो अदक्ष श्रमिकहरू वैदेशिक रोजगारीमा गइरहेको सन्दर्भमा तिनलाई दक्ष बनाएर पठाउन सकेमा त्यस्ता श्रमिकको आयस्तर बढ्न गई त्यसले विप्रेषण आप्रवाहलाई बढाउँछ। साथै, बढी आय हुने मुलुकमा श्रमिकहरू पठाउन सरकारीस्तरमा पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- (ङ) सरकारले वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालनमा रहेका विकास आयोजनाहरू समयमै सम्पन्न गरी शोधभर्ना माग गर्न सक्छ। वैदेशिक सहयोग आप्रवाहले बैकिङ प्रणालीको तरलतालाई सहज बनाउँछ। साथै, दातृ निकायबाट अनुदान तथा ऋण सहयोग प्राप्त गर्न पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- (च) मध्यकालदेखि दीर्घकालसम्मको लागि बाह्य क्षेत्र सुदृढ गरी विदेशी मुद्राको दरिलो स्रोत बनाउन निर्यात बढाउने र आयात प्रतिस्थापन गर्न जरुरी छ। निर्यात बढाउन अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी क्षमता वृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। सूचना प्रविधिको क्षेत्र विकास गर्न सकेमा सफ्टवेयर निर्यात गर्न सकिने देखिन्छ। वस्तु निर्यात बढाउन प्रतिस्पर्धी बन्न सहजै नसके पनि आयात प्रतिस्थापनमार्फत विदेशी मुद्राको खर्चमा कमी ल्याउन सकिन्छ। खाद्यान्नजन्य वस्तुको स्वदेशमै उत्पादन गर्ने, जलविद्युतको उत्पादन र उपभोग बढाई पेट्रोलियम पदार्थ आयात घटाउन सकिन्छ। कुल आयात परिमाणमा पेट्रोलियम पदार्थको हिस्सा सबैभन्दा बढी छ।
- (छ) शिक्षा आर्जन र नेपालीको बाह्य भ्रमणको लागि पनि ठूलै मात्रामा पैसा बाहिर जाने गरेको छ। नेपालमै गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुन सके नेपालीहरू विदेश गएर खर्च गर्नुपर्ने थिएन। त्यस्तै, राष्ट्रिय ध्वजाबाहक नेपाल वायुसेवा निगमको 'एयर

कनेक्टिभिटी' कमजोर रहेका नेपाली नागरिक वा विदेशी पर्यटकको नेपाल आवागमनमा हुने हवाई यातायात खर्च नेपाल भित्र होस् वा विदेशी नेपाल आउँदा गर्ने हवाई यातायात खर्च नेपालले पाउँदैन । निगमलाई सेवालाई प्रभावकारी तुल्याउन आवश्यक छ ।

(ज) नेपालमा वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्न सकेको अवस्थामा पनि विदेशी मुद्रा बढ्न सक्छ । तर, यस्ता लगानीबाट निर्यात वृद्धि र आयात प्रतिस्थापन हुन नसक्दा भने विदेशी लगानीबाट हुने साँवा तथा लाभांश भुक्तानी गर्दा विदेशी मुद्रा खर्च हुन पुग्छ । तसर्थ, निर्यात प्रवर्द्धन तथा आयात प्रतिस्थापन हुने गरी विदेशी लगानी प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(झ) पुँजी खातालाई थप खुकुलो पार्दै गैरआवासीय नेपालीलगायत अन्य विदेशीबाट बैकिङ प्रणालीमा निक्षेप आप्रवाहका साथै विदेशी ऋण ल्याउन सक्दा पनि विदेशी मुद्रा सञ्चिति बढ्ने र तरलता सहज पार्न सहयोग त पुऱ्याउँछ । तर, कमजोर निर्यातको अवस्था रही विदेशी मुद्रा आर्जन नबढ्ने हो भने यस्तो पुँजी कुनै पनि बेला वाहिर जान सक्ने हुँदा थप अस्थिरता सिर्जना गर्न सक्नेतर्फ उत्तिकै सहज हुन आवश्यक छ । भविष्यमा विदेशी मुद्रा आर्जन बढाउन सक्ने गरी यसरी आप्रवाह हुने रकमको सदुपयोग गर्न सकिँएमा भने अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रवाह परी आर्थिक वृद्धिदर समेत बढ्न सक्छ ।

६. निष्कर्ष

समयसमयमा नेपालको बैकिङ प्रणालीले तरलता अभावको सामना गर्दै आएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को दोस्रो महिनादेखि पुनः तरलता अभाव

देखापरेको छ । यसले गर्दा निक्षेप तथा कर्जाका ब्याजदर बढेका छन् । कोभिड-१९ ले शिथिल पारेको अर्थतन्त्र पुनरूत्थान हुने क्रममा अत्यधिक रूपमा कर्जा प्रवाह बढेको र सो कर्जा अधिकांश आयात भुक्तानी गर्न प्रयोग भएको तर सोअनुरूप विप्रेषण आप्रवाह शिथिल भएका कारण बैकिङ प्रणाली तरलता अभाव व्यहोर्नु परेको हो । यो कुनै नौलो समस्या नभई विगतमा पनि पटकपटक सामना गर्दै आएको समस्या हो । तरलता अभावको अवस्थामा सिर्जना हुने ब्याजदर वृद्धिलगायतको समायोजन र केन्द्रीय बैंकका साथै सरकारले विदेशी मुद्राको खर्च घटाई आप्रवाह बढाउने उपायले तरलता अभाव केही समयमा हट्ने देखिन्छ । कति समय लाग्छ भन्ने कुरा बजारले कति छिटो असन्तुलनलाई समायोजन गर्छ, र कति छिटो नीतिगत हस्तक्षेपहरू गरिन्छ, भन्ने कुराले निर्धारण गर्दछ ।

शोधनान्तर घाटा कम गर्न पछिल्लो समय चालिएका नीतिगत कदमले सकारात्मक प्रभाव पार्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । तर, नेपालमा कमजोर निर्यात, बढ्दो आयात र विप्रेषणमा बढ्दो निर्भरताले गर्दा समयसमयमा तरलताको उतारचढाव आउन सक्ने सम्भावना भने देखिन्छ । तसर्थ, तरलताको दीर्घकालीन समाधानको निम्ति निर्यात प्रवर्द्धन, आयात प्रतिस्थापन र विदेशी मुद्रा आर्जनका दरिला उपायहरू अवलम्बन गरिनुपर्दछ । नेपाल जस्तो विकासशील मुलुकमा आर्थिक गतिविधिले गति लिदा वित्तीय पुँजी अपर्याप्त भइरहनु स्वभाविकै हो । विश्वमा नियमित रूपमा बदलिने अर्थ, राजनीतिक र प्राविधिक परिवेशलाई मध्यनजर राखी रणनीतिक ढङ्गले काम गर्न सकिँएमा चक्रीय रूपमा देखिने तरलता अभावका अतिरिक्त समग्र अविकासका समस्याको समाधान गरी समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

***

विदेशी विनिमय सञ्चिति त्यवस्थापनमा अवलम्बन गर्नुपर्ने केही पक्षहरू

■ रामु पौडेल*

भूमिका

आयात/निर्यात व्यापारमा देखापरेको असन्तुलनको साङ्केतिक अवस्था २०७७ चैत/वैशाख महिनादेखि नै देखापरेको थियो । यसै गरी, विप्रेषण आप्रवाह अपेक्षित परिमाणमा बढ्न नसकेको अवस्था आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को सुरु महिनादेखि मुलुकको शोधनान्तर अवस्थामा प्रतिविम्बित भएको हो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ र २०७७/७८ मा कोभिडका कारण आयातमा भएको कमी तथा अनौपचारिक वैदेशिक व्यापारमा आएको कमी एवम् विप्रेषण आप्रवाहमा भएको वृद्धिका कारण विदेशी विनिमय सञ्चिति सन्तोषजनक अवस्थामा रहेको थियो । पछिल्लो समयमा आयात व्यापारको परिणाम र प्रतिशत वृद्धि तर विप्रेषण आप्रवाह वृद्धि हुन नसकेका कारणले अत्यधिक मात्रामा व्यापार घाटासमेत बढ्दै जाँदा चालु खाता घाटा अति बढेर शोधनान्तर स्थिति निरन्तर घाटामा रहेको परिणामस्वरूप विदेशी विनिमय सञ्चिति निरन्तर रूपमा ओरालो लाग्दै गएको छ । उपरोक्त अवस्थाको कारणले वि.सं. २०७२ मङ्सिर महिनामा १८.७ महिनाका लागि वस्तु तथा सेवा आयात धान्ने क्षमतामा रहेको विदेशी विनिमय सञ्चिति २०७८ फागुन महिनासम्म आइपुग्दा ६.७ महिनाका लागि मात्र पर्याप्त हुने स्थितिमा रहेको छ ।

मुलुकको वास्तविक बाह्य आर्थिक अवस्था विगत आठ महिनायता मात्रै होइन, केही वर्षदेखि नै घट्न थालेको हो । यस्तो अवस्था कोभिडको अवस्थालाई नियन्त्रण गर्न अवलम्बन गर्न अपनाइएका विश्वव्यापी बन्दाबन्दीसहित स्वेदशभिन्नको बन्दाबन्दी र केही वस्तु तथा सेवामा लगाइएको परिमाणात्मक र पूर्ण बन्देजलगायतका व्यवस्थाले आजको अवस्था प्रत्यक्ष रूपमा देखा पर्न समय मात्र पछाडि सरेको हो । अतः आर्थिक वर्ष २०७५/७६,

२०७६/२०७७ र २०७७/७८ मा कायम रहेको बैकिङ क्षेत्रको सस्तो कर्जा र कोभिडपछिको बन्दाबन्दी खुला भएसँगै आर्थिक क्रियाकलाप बढाउने क्रममा बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत सहज ब्याजदरको पुनरकर्जाको अधिकतम उपयोग समेतबाट आयातका लागि प्रतीतपत्र तथा अन्य भुक्तानीका माध्यम जारी गर्ने प्रवृत्तिमा बैकिङ क्षेत्र र व्यापारिक समुदायको तछ्छाडमछ्छाडले पनि आजको अवस्थालाई डोहोर्‍याएको देखिन्छ । औद्योगिक तथा व्यावसायिक क्रियाकलाप गर्ने पुनरकर्जा प्राप्त गर्न योग्य उद्योग तथा व्यवसायका मालिक तथा सेयरहोल्डरहरू विभिन्न प्रकारका अनुत्पादक तथा व्यापारिक क्रियाकलापमा पनि संलग्न भएको कारणले औद्योगिक र व्यावसायिक पुनरउत्थानका लागि प्रदान भएको पुनरकर्जा, सहूलियतपूर्ण कर्जा र कृषि क्षेत्रका लागि कम ब्याजदरमा प्रदान भइरहेको कर्जा अनुत्पादक तथा विशेष गरी आयातजन्य क्रियाकलापमा गएको आशङ्का गरिएकोले पनि यस प्रकारका कर्जाको दुरुपयोग भई आयात नियन्त्रणबाहिर गएको कारण विदेशी विनिमय सञ्चितिमा चाप परेको अवस्था हो ।

आयात बढ्दै जान थालेको समयमा सरकारले समेत आयातमा पूर्ण नियन्त्रण र परिमाणात्मक बन्देज लगाएका वस्तुको आयातलाई खुला गर्नु एवम् सोही समयमा सरकारी निकायको नेतृत्व पनि कमजोर हुँदै जानु तथा सरकारका महत्वपूर्ण निकायले परिस्थितिको विरुद्धमा कदम उठाउन नसक्नुले पनि अर्थतन्त्र दिन दुगुना र रात चौगुनाको दरमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको स्वरूपमा परिवर्तन हुन सुरु गरेको अवस्था क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको हो । साथै, हालसम्म पनि यस्तो आयात र अनौपचारिक अर्थतन्त्रका गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न सरकारको तर्फबाट उत्तरदायी निकायको अग्रसरता नहुनुले पनि

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

बाह्य क्षेत्र स्थायित्व र विदेशी विनिमय सञ्चितिमा थप दबाव बढ्दै जान थालेको देखिन्छ। विशेष गरी बाह्य क्षेत्रको यस्तो अवस्था नियन्त्रणका लागि कुनै पनि देशको केन्द्रीय बैंकले गर्ने नीतिगत व्यवस्थाका लागि पर्याप्त स्पेस पनि नहुने (मौद्रिक नीतिको सीमित भूमिका) र केही उपायहरू अत्यन्तै अल्पकालमा प्रभावकारी हुने भए पनि केही समयपछि स्वतः निष्क्रिय हुने भएकाले पनि सरकारी निकायको भूमिका महत्वपूर्ण हुने गर्दछ। यद्यपि, सरकारी निकायको भूमिका आवश्यकताअनुसार प्रयोग र कार्यान्वयन हुन नसकेमा बाह्य क्षेत्रको सङ्कट थप जटिल हुँदै जाने विश्वव्यापी अनुभव र विभिन्न अध्ययनले देखाएका छन्।

यस्तो अवस्थाको परिणामस्वरूप विदेशी विनिमय सञ्चितिमा २०७८ साउन महिनादेखि हालसम्म करिब अमेरिकी डलर २.५ अर्बभन्दा बढीको ह्रास भएको, विप्रेषण आप्रवाह मात्रै अघिल्लो वर्षको तुलनामा करिब रु.११ अर्बभन्दा बढीले कमी आई चालु खाता घाटा बढ्दै गएर रु.४६२ अर्ब पुगेको र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग यस्तो घाटा करिब आठ प्रतिशत पुगेकोले पनि बाह्य क्षेत्रको अवस्था थप चिन्ताजनक बनेको छ। यसै गरी, शोधनान्तर स्थितिसमेत रु.२५८.६३ अर्बभन्दा बढीले नकारात्मक भएसँगै विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्थाले वस्तु तथा सेवाको आयात धान्ने क्षमतामा पनि तीव्र रूपमा गिरावट हुँदै आएको छ। तथापि, हालको विद्यमान अवस्था अत्यन्तै निराशाजनक नभए पनि सरकार र सम्बन्धित निकायले एक आपसमा समन्वय गरी विभिन्न तहबाट प्राप्त सुझावहरू जस्तै; अनियन्त्रित वस्तुको आयातमा लाग्ने ब्याजदर उच्च तोक्ने, विप्रेषण आप्रवहको अवस्थामा कमीका कारणहरू पहिचान गर्ने, वैदेशिक सहयोग वृद्धि गर्ने, आयातसम्बन्धी नीतिमा फेरबदल गरी थप कडाइ गर्ने र पेट्रोलियम पदार्थसहित उच्च आयात भएका वस्तुमा कमी गर्ने आदि विभिन्न उपायका सम्बन्धमा विचार विमर्श गरी आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा जानुको विकल्प छैन। हालसम्म अवलम्बन गरिएका उपायलाई हेर्दा केन्द्रीय बैंकबाहेक सरकारका अन्य उत्तरदायी निकायबाट थप केही उपाय अवलम्बन भइनसकेको तथा यस्तो अत्यन्तै

कठिन अवस्थातिर गइरहेको बाह्य क्षेत्रको अवस्थामा पनि आयातको लागि प्रतिबन्धित सुपारी, मरिच तथा छोकडा जस्ता भारतसँग अनौपचारिक रूपमा व्यापार हुने आशङ्का गरेर प्रतिबन्धित अवस्थामा रहने गरेका वस्तुको आयात खुला गर्नुले भावी परिदृश्य थप कठिन अवस्थातर्फ धकेलिने हो कि भन्ने संशय सिर्जना भएको छ।

विदेशी विनिमय सञ्चिति वृद्धि गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने उपाय

आयात व्यापार र विदेशी मुद्राको भुक्तानीका बीचमा सोभो सम्बन्ध रहेको छ। आयातवापतको भुक्तानी गर्न विदेशी विनिमयको नियमित आप्रवाहले नपुगेर विदेशी विनिमय सञ्चितिवाट भुक्तानी गर्नुपरेको अवस्थामा विदेशी विनिमय सञ्चितिमा ठूलो नोक्सानी व्यहोनुपर्ने हुन्छ। हाल मुलुकको समस्या यही प्रवृत्तिको भएकोले निम्नलिखित उपायको अवलम्बनवाट समस्याको समाधान गर्न सकिन्छ :

आयातमा आश्चर्यजनक वृद्धि, विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा कमी, तरलता अभाव, व्यापार घाटा, चालु खाता घाटा, रेमित्यान्समा कमी, पुँजीगत खर्चमा देखिएको कमीका कारण अर्थतन्त्र सङ्कटको दिशातिर गएको हो। यस्तो अवस्थामा अर्थतन्त्रका सूचकाङ्कहरू नकारात्मक हुन नदिन ब्याजदर विस्तारै माथि जाने गरी बजारलाई नै छोडिदिने उपाय अवलम्बन गर्न सकिन्छ। वित्तीय क्षेत्रको ब्याजदर माग तथा आपूर्तिको माध्यमबाट निर्धारण हुने प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट निक्षेप र ब्याजदर बढ्ने बित्तिकै मानिसहरूले बचत गर्ने, उपभोगमा कमी आउने, उपभोगको कमीले मूल्य स्थिरता कायम हुने, आयातमा कमी हुने र अन्त्यमा विदेशी मुद्राको सञ्चिति बढ्ने र अहिले बढेको ब्याजमा पनि केही समयपछि आफैं एउटा स्वीकारयोग्य दरमा आएर ब्याजदर स्थायित्व पनि हुन सक्छ भने बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा पनि सकारात्मक प्रभाव परी विदेशी विनिमय सञ्चितिमा वृद्धि हुन्छ।

मूल्यवृद्धि नियन्त्रण गर्न, विदेशी मुद्राको सञ्चिति राम्रो बनाउन तथा भुक्तानी सन्तुलनको हालको अवस्थालाई सुधार गर्न मौद्रिक नीतिमार्फत हालको बैकिङ क्षेत्रको

ब्याजदर प्रणालीमा सुधार गर्न जरूरी छ। त्यस्तै, आयातमा कमी ल्याउन सकेमा विदेशी मुद्राको सञ्चितिमा पनि सकारात्मक प्रभाव पर्ने, तर यस वर्षको धान खेती त्यति राम्रो नभएका कारण खाद्यान्नको आयातमा पनि वृद्धि हुने र त्यसले विदेशी विनिमय सञ्चिति र मूल्यवृद्धि दुवैमा प्रभाव पार्न सक्ने अवस्थामा पनि ब्याजदर सुधारले सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने भएकोले यसतर्फ थप उपाय अवलम्बन गर्न सकिन्छ। उद्योगको लगानीबाट प्रतिफल आउन समय लाग्ने भएकोले अहिले तत्कालको लागि सरकारले बाह्य तथा आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने र यसका लागि पर्यटकीय पूर्वाधार विस्तार गर्ने, घुमफिरको लागि मानिसहरूलाई प्रेरित गर्ने तथा विभिन्न प्रकारका थप सेवा एवम् सहूलियत उपलब्ध गराउने र कर्मचारीलाई पर्यटन बिदा भनेर घुम्न जान दिइएको सहूलियतको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरेमा आर्थिक वृद्धिमा पनि सहयोग पुग्ने देखिन्छ। आन्तरिक पर्यटनलाई वृद्धि गर्न सकेमा सानोतिनो रोजगारी नेपालमै सिर्जना हुने र त्यसले विदेशमा रोजगारी गरेर रेमिट्यान्स पठाइरहेका व्यक्तिहरू नेपालमै आएर पनि पर्यटन व्यवसायमा संलग्न भएमा आन्तरिक उत्पादनमा वृद्धि हुनुको साथै रोजगारी पनि सिर्जना गर्न मद्दत गर्छ।

कर्जा उपभोग हुने क्षेत्रमा प्रवाह गर्नका लागि निषेध गर्ने तरिकाले बढी ब्याज तथा लागत पर्ने ब्याजदर बजारले कायम गर्न सकेमा तत्काल उपभोग कटौती हुन्छ र निक्षेपमा वृद्धि हुन्छ (जस्तै; ऋण मूल्य अनुपातका हालका सीमामा पुनरावलोकन गरी गाडी तथा घरजग्गामा जाने कर्जालाई कम गराउन सकिन्छ)। निक्षेप बढेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कर्जा प्रवाह गर्नका लागि रकमको उपलब्धता हुने र यसले तरलताको समस्या पनि समाधान गर्न मद्दत गर्छ भने उपलब्ध भएको लगानीयोग्य साधन अनुत्पादक तथा आयाततर्फ नजाने गरी कडाभन्दा कडा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षणको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्छ।

हाल नेपालको अर्थतन्त्रको मेरूदण्डको रूपमा रहेको रेमिट्यान्समा उल्लेख्य मात्रामा कमी आएको तथ्य नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशित गरेको पछिल्लो विवरणमा पनि

देखिएको छ। यसबीचमा बैकिङ क्षेत्रमा तरलताको समस्या बढेको र व्यापार घाटा पनि अनियन्त्रित रूपमा बढेको अवस्थामा सरकारले पुँजीगत खर्च गर्न पनि नसकेको परिणामस्वरूप तरलता सङ्कटबाट समेत मुलुकले तुरुन्तै मुक्ति पाउने अवस्था देखिँदैन। अतः उपर्युक्त अवस्थामा सुधार ल्याउने उपायको बारेमा गहन छलफल गरी समस्याको समाधान गर्ने दिशामा अगाडि बढ्दा सर्वप्रथम व्यापार घाटा कम गर्ने, चालु खाता घाटा घटाउने, शोधनान्तर अवस्थामा सुधार गर्ने र विदेशी विनिमय सञ्चितिमा सुधार गर्ने उपाय अवलम्बन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट बाह्य क्षेत्रको हालको अवस्था सुधार नभएसम्म अर्थतन्त्रको तरलता समस्या, मुद्रास्फीति आदि कुनै पनि समस्या समाधान हुन सम्भव छैन। यसकारण पनि यसतर्फ पहल हुन जरूरी छ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुन मसान्तसम्म नेपालबाट दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा खरिदसहितका नाममा रु.१३ खर्ब ८ अर्बको आयात भएको छ भने व्यापार घाटा चार महिनामै ३४.५ प्रतिशतले बढेको छ। यस अवधिमा भएको निर्यात भने जम्मा रु.१४७ अर्ब मात्रै छ। पछिल्ला महिनामा आयात बढ्ने गति तीव्र भएको तर विप्रेषण आप्रवाहको कुल रकम र अधिल्लो वर्षको यही अवधिको तुलनामा वृद्धिदर ऋणात्मक देखिएको हुँदा विदेशी विनिमय सञ्चिति जोगाउन आयात नियन्त्रण, निर्यात वृद्धि, अनौपचारिक व्यापारमा नियन्त्रण, विप्रेषण आप्रवाहमा वृद्धि गर्ने, विदेशी लगानी तथा सरकारी सहयोग र विदेशी मुद्राको आप्रवाह बढाउने उपाय सरकारी तहबाटै अवलम्बन गर्न जरूरी छ।

व्यापार घाटा कम गर्ने विषयमा अत्यन्तै गम्भीर भई सोअनुरूप आवश्यक व्यवस्था गरी यथाशीघ्र कार्यान्वयनमा जानुको विकल्प नै छैन। यसै गरी, आन्तरिक उत्पादन बढाउने, आयात प्रतिस्थापन र निकासी प्रवर्द्धन गर्ने उद्योगलाई सुविधा उपलब्ध गराउने कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भर हुन विभिन्न सहूलियत तथा अनुदानको व्यवस्था गर्ने, निकासी प्रवर्द्धन गर्न हालको निर्यातमा नगद अनुदान व्यवस्थाले निर्यातलाई प्रोत्साहन नगरी राज्यको स्रोत तथा साधनको दुरुपयोग मात्र भएकोले

यस्तो गलत व्यवस्थाको यथाशीघ्र पुनरावलोकन गरी वास्तविक रूपमा निकासी बढाउनेतर्फ सम्बन्धित नेपाल सरकारका निकायले पहल गर्न जरूरी छ ।

हाल विप्रेषण र वैदेशिक सहायता परिचालन एवम् सीमित मात्रामा वैदेशिक लगानीबाट प्राप्त विदेशी मुद्राले केही हदसम्म वैदेशिक व्यापारको आवश्यकता सम्बोधन भए तापनि यो दिगो र भरपर्दो नभएकोले आयात प्रतिस्थापन गरी आन्तरिक उत्पादन बढाउन सकेमा मात्र व्यापार घाटा कम गर्न सकिने, स्वदेशमै रोजगारी र आयात प्रतिस्थापनसहित क्रमशः निर्यातसमेत वृद्धि भई विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने तथा विदेशी विनिमय सञ्चितिसमेत बढ्न सक्ने भएकोले सरकार र सम्बन्धित निकायको एक मात्र प्रयास यस दिशातर्फ हुनुपर्ने देखिन्छ ।

व्यापार घाटा, राजस्व छली र विदेशी विनिमयको अपचलन नेपालको धेरै पुरानो संरचनात्मक तथा राजनीतिक कमजोरी हो । साथै प्रशासनिक इच्छाशक्तिको कमी, कानून कार्यान्वयनको र नीतिगत अव्यवस्थाका कारणले सिर्जना भएको अनौपचारिक अर्थतन्त्रको एक डरलाग्दो तथा बढ्दो आर्थिक रोग पनि हो । विभिन्न अध्ययनका अनुसार अर्धै पनि करिब ३८.८ प्रतिशत नेपालको अर्थतन्त्र अनौपचारिक रहेको देखिएको छ । यस समस्यालाई समाधान गर्न सम्बन्धित निकायले उपयुक्त नीतिगत तथा संरचनागत व्यवस्था गरी कानूनको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ ।

विप्रेषणलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्न र बचत गर्ने उद्देश्यले सुरु गरिएको वैदेशिक रोजगार बचतपत्रको कार्यान्वयन निराशाजनक भएकोले यसका समस्या र अपेक्षाअनुसार बिक्री हुन नसक्नुका कारणहरू खोजी यस उपकरणको व्यापक बिक्री वितरणको माध्यमबाट स्रोत परिचालन गर्न अत्यन्तै ढिला भइकेको छ । यसैले एकातिर नयाँ तरिका र किसिममा यो साधन परिचालनको उपकरण विकास गर्न तुरुन्तै पहल गर्नुपर्छ भने अर्कातिर निजी क्षेत्रलाई विप्रेषण बण्ड निष्कासन गरी बिक्री वितरण गर्ने एवम् सोमा प्राप्त हुने प्रतिफलमा कर नलाने तथा उच्च ब्याजदर प्रदान गर्ने सुनिश्चित

गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सरकारको तर्फबाट पुँजीगत बजेट विनियोजन गर्ने परम्परागत प्रवृत्ति तथा खर्च गर्ने विद्यमान प्रवृत्ति र समय, विनियोजन तथा खर्च गरिने आयोजना तथा कार्यको प्रकृति, खर्चको निकास दिने व्यवस्थालगायतका प्रणालीगत समस्याहरू पचासको दशकदेखि नै अत्यन्तै परम्परागत रही गतिशील, सक्षम एवम् पारदर्शी कहिलै हुन नसक्नुको परिणति विभिन्न समयमा देखिँदै आएको छ । वित्तीय क्षेत्र विस्तार हुँदै जाँदा सरकारी पुँजीगत खर्चको दयनीय अवस्थाको असर तरलता र अन्य आर्थिक गतिविधिमा पनि परेकोले यो व्यवस्थामा तुरुन्तै परिवर्तन गरी आयोजना छनोट, बजेटको विनियोजन, निकास, खर्च र खर्चको भुक्तानी प्रवृत्ति तथा प्रणाली विलकुलै नयाँ र सक्षम र पारदर्शी प्रणाली सुरुआत गर्नुपर्छ ।

हालसम्म नेपालको जम्मा १० वटा मुलुकसँग मात्र दोहोरो कर सम्झौता भएको स्थितिमा दक्षिण एसियाली देश बङ्गलादेश, पूर्वी एसियाली देश मलेसियालगायत ब्राजिल, क्यानडा, जापान, अमेरिका, बेलायत, सिङ्गापुरलगायतका देशमा पनि सकेसम्म दोहोरो कर सम्झौता गर्न सकेमा विदेशी लगानीलाई सम्बन्धित देशबाट थप आकर्षित गर्न सकिने सम्भावना भएकोले सरकारको तर्फबाट यस दिशातर्फ पहल हुन आवश्यक छ ।

पूर्वाधार विकास र जलविद्युत उत्पादनलाई प्रभावकारी बनाउन तथा जलविद्युत निर्यात गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न विद्युत र पूर्वाधारका क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षण गर्न निजी क्षेत्रको विश्वास जित्न सकिने गरी लगानीमैत्री वातावरण निर्माण, विद्यमान ऐन/नियममा समयानुकूल सुधार र स्वदेशी उद्योगको उत्पादनलाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउन आवश्यक देखिन्छ । साथै, नेपालको निजी क्षेत्र सानो, पारिवारिक घेराभित्र र सङ्कुचित भएकोले निजीक्षेत्रसँग ठूलो लगानीलाई परिचालन गर्न निजी क्षेत्रलाई विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धामा उत्रन सक्ने गरी सक्षम बनाउनु पनि आवश्यक छ ।

औद्योगिक उत्पादनमा जोड, कृषिको व्यावसायीकरण

एवम् आधुनिकीकरणबाट उत्पादकत्व बढाउने, उत्पादन लागत कम गर्दै गुणस्तरीय उत्पादनमा केन्द्रित, तुलनात्मक लाभ हुने वस्तुको उत्पादन एवम् व्यापार विविधीकरणको माध्यमबाट आन्तरिक उपभोगमा आत्मनिर्भर बन्दै क्रमशः आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनको माध्यमबाट अगाडि बढ्न जरूरी छ। साथै, आयातमा आधारित अर्थतन्त्रलाई उत्पादनमा आधारित अर्थतन्त्रमा रूपान्तरण गर्न औद्योगिक र कृषि उत्पादनमा जोड दिँदै अगाडि बढ्न आवश्यक देखिन्छ।

नेपालमा स्वदेशी कृषि तथा अन्य उत्पादनमा क्रमिक ह्रास हुँदै जाँदा आयात दिनदिनै बढ्दै गइरहेको छ भने कुल व्यापारमा निर्यातको योगदान घट्दै गइरहेको छ। आ.व. २०७८/७९ को सुरुआतदेखि नै विप्रेषण आप्रवाहमा कमी आउनु र आयात अनियन्त्रित अवस्थाले बढ्नु तथा आयातमा न्यून बीजकीकरणलगायतका वित्तीय घाटाको आवश्यकतालाई पूरा गर्न व्यापक मात्रामा अनौपचारिक विदेशी विनिमय बजार जस्तै: हुण्डीलगायतका उपकरणको प्रयोग भएको आशङ्काले मुलुकले स्वाभाविक रूपमा विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा ह्रास व्यहोनु परेको हुँदा यस्तो समस्या समाधान गर्न तुरुन्त पहल हुन आवश्यक छ।

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको संरचनामा आयात प्रोत्साहित र केन्द्रित हुनाले वर्तमान अवस्थामा विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्थामा गम्भीर सङ्केत देखापरेको छ भने भविष्यमा श्रीलङ्कामा जस्तै विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्था नेपालले पनि व्यहोनुपर्ने अनुमान गर्न थालिएको छ। भारतसँगको व्यापार घाटा पूर्ति गर्न विप्रेषणबाट प्राप्त अमेरिकी डलरको ठूलो परिमाण बिक्री गरी भारतीय रुपैयाँ खरिदमार्फत भुक्तानी गर्नुपरिरहेको यथार्थ विगत दुई दशकको अवधिमा अभूत बढ्दो छ। नेपालले सन् २००४ मा विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्यता प्राप्त गरिसकेपछि निर्यातमा वृद्धि भई विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने अपेक्षा रहेको थियो। साथै, त्यसबाट विदेशी विनिमय सञ्चितिमा वृद्धि भई अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा साख वृद्धि हुने अपेक्षाविपरीत निर्यातको खस्कँदो प्रवृत्ति अभूत खराब हुँदै गई गुणात्मक तथा परिमाणात्मक निर्यात विस्तार र उत्पादन विस्तार नराम्ररी प्रभावित हुँदै गएर

विदेशी विनिमय सञ्चितिको दिगो आधार सिर्जना हुन नसक्नाले पनि हालको विदेशी विनिमय सञ्चितिमा अप्रत्यासित रूपमा सङ्कट देखापर्ने अवस्था आइपरेको छ।

नेपालको विदेशी विनिमय सञ्चितिमा एकातिर वस्तु आयातको वृद्धिले स्वदेशी उत्पादन, उपभोग र निर्यातलाई नराम्ररी प्रभावित पारेको छ (जस्तै: दैनिक उपभोग्य वस्तु, चामल, दाल, तेल, तरकारी तथा फलफूल आदि) भने सन् २०१० पछिको दशकबाट अत्यधिक वृद्धि हुँदै गएको, सेवा क्षेत्रतर्फका आयात जस्तै, विभिन्न एप्लिकेसन, सफ्टवेयर, गोमिड, सामाजिक सञ्जालमा हुने विज्ञापन, विदेशी सिनेमा, परामर्श सेवालगायतमा अत्यधिक मात्रामा आयातको भुक्तानी वृद्धि भइरहेको र यसले ठूलो मात्रामा विदेशी मुद्रा बाहिरिएर सञ्चिति घटेको सन्दर्भमा यस्ता खर्चहरू कम गर्नुपर्ने देखिन्छ।

आयात व्यापारको संरचना यस्तै प्रवृत्ति र वस्तु तथा सेवामार्फत बढ्दै जाने हो। विदेशी मुद्रा आर्जनको दिगो तथा भरपर्दो स्रोत नखोज्ने हो भने विदेशी विनिमय सञ्चितिको अवस्था कमजोर मात्र हैन नेपाली मुद्राको अस्तित्व नै दीर्घकालमा सङ्कटमा पुगेर पूर्वी टिमोर र कम्बोडिया जस्तै डलराइजेसनसमेत हुन सक्छ। सेवा क्षेत्रमा खुद आमदानी वृद्धि गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्ने पर्यटन क्षेत्रको पछिल्लो अवस्थाले विदेशी विनिमय सञ्चितिमा देखिएको खाडल बढ्दै गइरहेको छ। वैदेशिक व्यापारमा चालु खाताअन्तर्गत वस्तु तथा सेवा आयातको गम्भीर अवस्थालाई केही हदसम्म थैगिरहेको रेमिट्यान्स आप्रवाहको अनिश्चित अवस्थाले विदेशी विनिमय सञ्चितिमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइरहेको अवस्था पनि प्रभावित बन्न पुगेको छ। वैदेशिक व्यापारको संरचना, स्थिति र विदेशी विनिमय सञ्चितिको लागि आगामी दिन सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक र सर्वसाधारण सबैलाई कठिन हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिने भएकोले पनि उपलब्ध विकल्पमा शीघ्र निर्णय गरी कार्यान्वयनमा जानुपर्छ।

मुलुकको बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका वर्तमान सूचक र आयात एवम् विप्रेषण आप्रवाहको दिशालाई विश्लेषण गर्दा आगामी केही महिनापछिका दिन दैनिक उपभोग, भ्रमण र आर्थिक क्रियाकलापका दृष्टिकोणले सुखद नरहन सक्छन्।

यसर्थ, विप्रेषण आयलाई बैकिङ प्रणालीमार्फत भित्र्याई बढीभन्दा बढी उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। विप्रेषण आप्रवाहलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग गर्न सकेमा मुलुकभित्रै उत्पादन हुन सक्ने वस्तु तथा सेवाको पहिचान गरी त्यस्ता वस्तु वा सेवाको आयातलाई क्रमशः कर, भन्सार र उच्च ब्याजदरको व्यवस्थाबाट नियन्त्रण गर्दै जान सकेमा देशको आयात व्यापारको वर्तमान स्थितिमा केही सुधार भई निर्यातमा अभिवृद्धि हुने र यसले विदेशी विनिमयको सञ्चितिमा योगदान पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ। यसबाहेक विगतका वर्षदेखि नै स्वदेशभित्रको राजनीतिक तथा नीतिगत अस्थिरता र आन्तरिक समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न सरकार र यसका निकायले चाल्नुपर्ने कदमको ढिलाइ (गलचभकउयलकभ बलम लय चभकउयलकभ तय भअयलकषअ उचयदभि) को स्थितिले आन्तरिक आर्थिक गतिविधिमा आएको शिथिलताबाट पनि बाह्य व्यापारिक क्रियाकलाप र विदेशी विनिमयको सञ्चितिमा सोभो असर परी तीव्र रूपमा सञ्चितिमा ह्रास हुँदै गएको हुनाले पनि उपयुक्त अवस्थालाई सुधार गर्न अति आवश्यक छ।

निष्कर्ष

व्यापार घाटा फराकिलो हुँदै गई २०७८ फागुनसम्म आइपुग्दा मुलुकको निर्यातले एक महिनाको आयात पनि धान्न नसक्ने स्थितिमा रहेको, लामो समयसम्म बचतमा रहेको शोधानान्तर स्थिति नकारात्मक अवस्थामा पुगेको र विप्रेषण आप्रवाहमा वृद्धिदर नकारात्मक रहेकोले बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका लागि तत्कालै केही न केही गर्नुपर्ने अवस्था छ। तत्कालका लागि कृषिजन्य उद्योग, दाना उद्योग शीत भण्डार निर्माणमा जोड दिनुपर्ने, स्वदेशी चिया उत्पादन तथा प्रशोधन उद्योग, दुग्ध पदार्थको उत्पादन तथा कारोवार र स्वदेशी कपडा तथा जुता एवम् चप्पलको उत्पादनमा जोड दिनुपर्ने साथै त्यस्ता उद्योगको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने। स्वदेशी उद्योगहरूलाई संरक्षण, नेपालमा उत्पादन भएका संभाव्य वस्तुको आयातमा भन्सार महसुल र अन्तशुल्क लगायतका करहरू छुट तथा सहूलियत प्रदान गरी आयात प्रतिस्थापनको कार्यलाई

अगाडि बढाउनुपर्छ। आधुनिक सेवा सुविधा र पूर्वाधारले भरिपूर्ण विशेष आर्थिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, निर्यात क्षेत्र आदिको विकास तथा विस्तारमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

यसै गरी, नेपालले न्यून आय भएको मुलुकको स्तरोन्नतिसँगै नेपालको आफ्नै र निर्यातको उच्च सम्भावना भएका वस्तुहरू जस्तै; हातबाट बन्ने उनी गलैचा, याक ऊन, कफी, चिया आदिको निर्यातमा न्यून र शून्य भन्सार महसुलको लागि आजैदेखि अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँग छलफल गर्नुपर्ने देखिन्छ भने नेपालले भारत, बङ्गलादेशलगायतका मुलुकसँग सहकार्य गरी त्यसपछिको अवस्थामा निर्यात सुविधा र क्षमता अभिवृद्धिका लागि पहल गर्न जरूरी छ। नेपालका कृषिजन्य वस्तुहरूको अग्र तथा पृष्ठ सम्बन्ध हुँदाहुँदै पनि कृषिजन्य वस्तुको निर्यातमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता क्रमशः ह्रास हुँदै गएको छ। यसकारण निर्यातजन्य सम्भावना भएका उक्त कृषिजन्य वस्तुमा सरकारको तर्फबाट विभिन्न प्रकारका अनुदान, निर्यात प्रोत्साहन, सहूलियतपूर्ण कर्जा, एक निश्चित मूल्यमा खरिद र बिक्रीको ग्यारेण्टी, निश्चित नाफाको प्रत्याभूति, भण्डारण, आपूर्तिलगायतका व्यवस्थामा सहूलियतसहित ग्यारेण्टीको व्यवस्था गर्नुपर्छ। यसै गरी, कृषि क्षेत्र र कृषि उत्पादनलाई नेपालको पर्यटनसँग जोडेर स्वदेशमै विदेशी मुद्रा आर्जनको स्रोत सिर्जना गर्ने एवम् औद्योगिक क्षेत्र र औद्योगिक उत्पादनसँग आबद्ध गरी निर्यातबाट समेत विदेशी मुद्रा आर्जन गर्नेतर्फ व्यवस्था गर्नुपर्छ।

नेपालका विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य भएपछि विशेष गरी निर्यात अभिवृद्धि हुने अपेक्षाविपरीत आयातको परिमाण र वृद्धि एकदमै बढेर जाँदा ठूलो परिमाणमा व्यापार घाटाको अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ। नेपाल विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्यता हुनुभन्दा अगाडिको दशकमा नेपालको आयातनिर्यात अनुपात क्रमशः घट्दै गइरहेको र त्यसले निर्यातमा वृद्धि भएको तथा आयातमा कमी हुँदै आएको थियो। तर सङ्गठनको सदस्यता भइसकेपछिको अवस्थामा नेपालले निर्यातमा एउटा ठूलै भट्का महसुस गर्नुपरेको अवस्था आर्थिक वर्ष २००३/०४ को आयातको तुलनामा २००४/०५ र ०६ को आयातमा

२.५ गुणाको वृद्धि तथा २००९/१० देखि २०१३/१४ मा छ गुणाको वृद्धि र २०१४/१५ देखि २०१७/१८ को अवधिमा १० गुणाभन्दा बढी भएको वृद्धिले पुष्टि हुन्छ। यसैले समयमै उपरोक्त बढ्दो आयात प्रतिस्थापन गर्न नेपालको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढी भएका तथा तुलनात्मक लाभ भएका वस्तु तथा सेवा जस्तै; कृषि, पर्यटन, जलविद्युतलगायतका क्षेत्रको विकास, विस्तार गरी विदेशी मुद्रा आर्जनको स्रोत खोज्नुपर्ने देखिन्छ।

विश्व व्यापार सङ्गठनमा नेपालको प्रवेशसँगै कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग वस्तु तथा सेवाको निर्यातमा सन् २००० मा रहेको करिब २२ प्रतिशतको योगदान घटेर सन् २०१८ सम्म आइपुग्दा १० प्रतिशतमा सीमित भएको छ भने व्यापार घाटा र चालु खाता घाटाको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात कहालीलाग्दो भएकोले मुलुकले उच्च मूल्यका वस्तु तथा सेवाको उत्पादनमा जोड दिँदै सोका माध्यमबाट निर्यात अभिवृद्धि गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने, नेपालको आयात तथा निर्यातमा ढुवानी लागतमा कम गर्न कनेक्टिभिटीलाई सुधार गर्ने, लगानीको वातावरणमा सुधार गर्न प्राविधिक शिक्षामा जोड दिने तथा शिक्षा खर्चमा तत्काल कटौती गर्ने, नेपालको आयात निर्यात व्यापारलाई प्रविधिमैत्री अर्थात् डिजिटलाइज गर्न आवश्यक सुधार गर्ने, निर्यातसँग सम्बन्धित शासन व्यवस्थामा सुधार गर्ने एवम् कोभिड-१९ लगायत समयसमयमा नेपालको आन्तरिक र बाह्य अवस्थाको कारणले बाह्य क्षेत्रको स्थायित्वमा आउने सङ्कटलाई समाधान गर्न स्वचालित अध्ययन, अनुसन्धान र पृष्ठपोषणको प्रणाली सुरुआत गर्ने, वातावरणीय परिवर्तन तथा अन्य विश्वव्यापी परिवर्तनको लाभ लिन सक्ने गरी नियमित अध्ययन तथा अनुसन्धान प्रणालीको विकास गर्ने, ई-कमर्स तथा भुक्तानी, व्यापार सहजीकरणलगायतका कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थामा

सुधार गरी निर्यातको संरचनामा वृद्धि एवम् आयातको हालको संरचनामा रहेका कमजोरीलाई सुधार गरी आयातलाई निरूत्साहित गर्नुपर्छ।

असीमित रूपमा आयात बढ्नु, आयात बढेका वस्तुको प्रकृति हेर्दा आयात व्यापार अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलाप विशेष गरी अत्यन्तै विलासिताका र नेपालको अर्थतन्त्रलाई आवश्यक नै नभएका वस्तुमार्फत बढी भएको महसुस गरिएकोले यस्तो अवस्थालाई प्रोत्साहित गर्न विद्यमान नीति तथा कार्यक्रम जस्तै; कर्जा नीति, सजिलो फाइनान्सिङको सुविधा, भारतको भन्सार तथा कर नीतिको तुलनामा नेपालको सोसम्बन्धी व्यवस्था खुकुलो एवम् नेपाल सरकार र सम्बन्धित निकायको अनुगमन, निरीक्षण एवम् कारबाहीको अभावसहित विप्रेषण आप्रवाहमा भएको कमीको कारणले पनि बाह्य क्षेत्र सन्तुलनको अवस्था प्रतिकूल बन्दै जान सहयोग गरिरहेकोले यसतर्फ ध्यान पुऱ्याउन सकेमा विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा वृद्धि गरी बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम हुन सक्ने देखिन्छ।

चालु आर्थिक वर्षको हालसम्मको अवस्थामै वस्तु तथा सेवाको आयात धान्ने विदेशी विनिमयको सञ्चितिमा भारी मात्रमा कटौती हुनु र यस्तो अवस्था त्यसपछिका दिनमा आयात बढ्दै गएमा र विप्रेषण आप्रवाहमा कमी हुँदै गई अन्य वैकल्पिक उपाय अवलम्बन नभएमा भुक्तानी सन्तुलन तथा शोधनान्तर स्थिति अभै नकारात्मक हुँदै जाने अनुमानका आधारमा पनि आगामी केही महिनापछिका दिनहरू बाह्य क्षेत्र स्थायित्व, विदेशी विनिमय सञ्चिति र समष्टिगत अर्थतन्त्रमा स्थिरता कायम गर्ने दिशामा समयमै उपर्युक्त कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ।

***

किन हुँदैने पूँजीगत खर्च ?

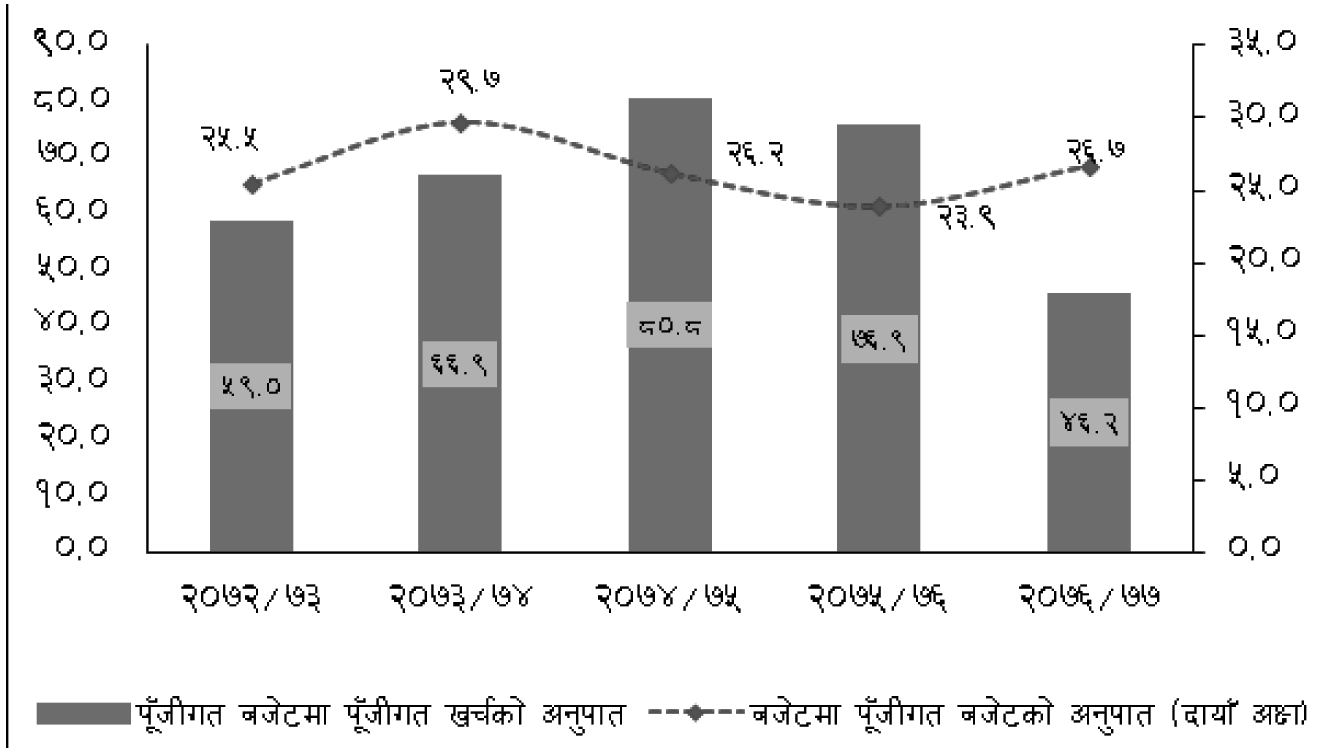
■ डा. अच्युत वाग्ले*

चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ का आठ महिना व्यतित भइसक्दा फागुन मसान्तसम्म पनि संघीय बजेटले विनियोजन गरेको पूँजीगत खर्चको २०.४ प्रतिशत मात्र खर्च भएको थियो। अर्थात् रु.३७८ अर्बको विनियोजनमध्ये करिब रु.७७ अर्ब मात्र खर्च भएको छ।^१ विकास खर्च हुन नसक्ने समस्या नेपालमा दीर्घरोग जस्तै बनिसकेको छ। अब त्यो अल्पकालीक समस्या मात्र नभएर एउटा कुसंस्कार र खराब परम्परा बनिसकेको देखिन्छ। प्रदेश र स्थानीय सरकारको सार्वजनिक खर्चको कार्य प्रदर्शनी थप निराशाजनक छ।

गत आर्थिक वर्ष (२०७६/७७) मा संघीय पूँजीगत खर्च विनियोजित पूँजीगत बजेटको ४६.२ प्रतिशत रहेको

थियो। वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयनसँगै संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा गरिएको वित्तीय हस्तान्तरणबाट भएको पूँजीगत खर्चलाई संघीय पूँजीगत खर्चमा लेखाइनु नगरिएकोले पनि संघीय सरकारको पूँजीगत खर्च तुलनात्मक रूपमा न्यून देखिने गरेको छ। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकीकृत पूँजीगत खर्च एकीकृत खर्चको ३४.९ प्रतिशत रहेको छ।^२

यी औपचारिक तथ्याङ्कभित्रको कम छलफलमा ल्याइने तर गम्भीर अन्तर्निहित पक्ष के हो भने, प्रत्येक आर्थिक वर्षको आठ-नौ महिना बितिसक्दासम्म कुल विनियोजनको, अहिलेको आर्थिक वर्षको जस्तै; २०

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल सरकार

* प्राध्यापक (अर्थशास्त्र), काठमाडौं विश्वविद्यालय

^१ <https://www.fcgo.gov.np/daily-budgetary-analysis>

^२ आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८, पृ.६९

देखि ३० प्रतिशत मात्र खर्च हुने प्रवृत्ति दशक पुरानो भइसकेको छ । बाँकी अन्तिम त्रयमासमा हतारहतार खर्च गरेर पुँजीगत खर्चको लक्ष्य भेट्ने प्रयास गरिन्छ । आर्थिक वर्षको अन्तिम एक-दुई महिनामा गरिने खर्चको प्रभावकारिता, त्यसरी गरिने विकास कार्यको दिगोपन र त्यहाँ हुने व्यापक अनियमितता र भ्रष्टाचार अलग्गै विश्लेषणका पक्ष छन् । वर्तमानमा नेपालको कानुनी व्यवस्था, राजनीतिक स्थिरता र शासकीय प्रणालीमा कुनै गम्भीर प्रकृतिका समस्याहरू नदेखिएको समयमा समेत पुँजीगत खर्च औसतभन्दा पनि थोरै हुने प्रवृत्ति थप चिन्ताजनक पक्ष हो । यसका अतिरिक्त, नेपालको राष्ट्रिय ऋण पछिल्लो समयमा केही अस्वभाविक वृद्धि भए पनि अझै ऋण-कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात ५० प्रतिशतभन्दा कम छ, जुन असामान्य अवस्था होइन । राजस्व असुलीको वृद्धिदर सामान्यतः सन्तोषजनक छ । अथवा वित्तीय लचकता (fiscal space) उपलब्ध नभएका कारण स्रोत परिचालनमा कठिनाई परेको अवस्था छैन । मुलुकको विकास हुन नसक्नुको कारण आर्थिक स्रोतको अभाव हो भन्ने हाम्रो सनातन विकासको भाष्य अब परिवर्तन भएको छ । यथार्थमा स्रोत प्रशोचन क्षमता (absorptive capacity) को यस्तो निरन्तर अभावको यो दयनीय अवस्था मुलुकको खासगरी भौतिक विकासमा नयाँ चुनौतीका रूपमा देखिएको छ ।

कारण

पुँजीगत खर्च न्यून हुने समस्या मुलकले भेलेको लामो समय बितिसकेको छ । यही कारण, अयोजनाहरू समयमा सम्पन्न नहुने, सम्पन्न भएका आयोजनाहरू अपेक्षाकृत दिगो र गुणस्तरीय नहुने, लागत धेरै गुणा बढ्ने जस्ता दुष्परिणामहरू अर्थतन्त्रमा सहजै देखिन्छन् । यसका अतिरिक्त, न्यून पुँजीगत खर्चकै कारण वित्तीय प्रणालीमा अक्सर लगानीयोग्य तरलता उपलब्ध नहुने र यसले गर्दा थप पुँजी निर्माण, व्यवसाय विस्तार, रोजगारी सिर्जना र अन्ततः समग्र आर्थिक उत्पादकत्वमा नै नकारात्मक प्रभाव परिरहेको छ । 'असारे विकास'मा हतारहतार खर्च गर्ने प्रवृत्तिले भ्रष्टाचार मौलाएको आम जानकारीको विषय भइसकेको छ । थप महत्वपूर्ण, विकास साभेदारमाभ नेपालको छवि र विश्वसनीयता नराम्ररी

खस्केको छ । त्यसको नकारात्मक असर नेपाल भित्रिने वैदेशिक सहायता र वैदेशिक लगानीमा प्रतिविम्बित हुन थालिसकेको छ । नेपाल केही दशकयता यही नियति भोग्न अभिसप्त छ । समयमै पर्याप्त पुँजीगत खर्च हुन नसक्नुका यस्ता अरू धेरै असरहरू छन् ।

बजेट विनियोजनमा अङ्कित भइसकेको आर्थिक स्रोतसमेत परिचालन गर्न अथवा हुन नसक्नुका कारणलाई प्रमुख पाँच कारणहरू देहायबमोजिम छन् ।

१. संरचनागत कारण

मुलुक एकात्मकबाट संघीय संरचनामा रूपान्तरित गर्ने मूल औचित्य नै पूर्ववत् राज्य प्रणाली मुलुकको विकास प्रशासन र अभ्यास जनअपेक्षाअनुरूप प्रभावकारी नभएका कारण स्थापित भएको हो । यही कारण संविधानले कार्यकारी, विधायिकी र आंशिक न्यायिक अधिकारसमेत प्रदेश र स्थानीय तहसम्म हस्तान्तरण गर्ने प्रावधान राखेको हो । खासगरी आर्थिक ऐन (बजेट) तर्जुमा र विकास निर्माणको शासकीय अधिकार निक्षेपित भएको छ । संविधानको अनुसूची-५ देखि अनुसूची-९ सम्मले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको विशिष्ट र साभ्ना अधिकार वा जिम्मेवारी तोकिएका छन् । यसको प्रष्ट अर्थ के हो भने प्रत्येक तहका सरकारले आफ्नो कार्यक्षेत्रअनुरूपका बजेट निर्माण, योजना छनोट, आर्थिक स्रोत परिचालन र योजना कार्यान्वयन आफैले गर्नुपर्छ । गर्न सक्षम हुनुपर्छ ।

तर, संविधानले परिकल्पना गरेका यस्ता संरचनागत व्यवस्थाहरू अनेकौं कारणले परिणाममुखी ढङ्गले परिचालित हुन सकेका छैनन् । संघीय संरचनाअन्तर्गत स्रोत परिचालनलाई न्यायोचित र व्यवस्थित बनाउन संविधानको धारा २५० ले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था गरेको छ । तर व्यवहारमा यो संवैधानिक आयोगभन्दा राष्ट्रिय योजना आयोग थप शक्तिशाली जस्तो देखिनेगरी क्रियाशील छ । जबकि योजना आयोगको अवधारणा नै सोभियत संघकालीन केन्द्रीकृत विकासको निरन्तरता हो । यसको कुनै संवैधानिक र कानुनी हैसियत छैन । अहिलेको राष्ट्रिय

योजना आयोग यसको 'गठन तथा कार्य सञ्चालन आदेश, २०७४' अनुरूप स्थापित हो ।^३ तर यसलाई नेपालका योजना निर्माणदेखि, नियमन र अनुगमनको समेत जिम्मेवारी दिइएको छ । यो संघीयताको भावना र अभ्यास विपरीतको संरचना हो । केन्द्रमा रहेको यस्तो संरचनाले परिकल्पना गरेर कार्यान्वयनका लागि वितरण गर्ने आयोजनामा विनियोजित रकम कम खर्च हुनु स्वभाविक हो ।

राजनीतिक दबाबका आधारमा राम्ररी अध्ययन नगरिएका परियोजनाको छनोट र बजेट विनियोजन गर्ने विकृतिले जरो गाडेको छ । संघीय र प्रदेश सरकारले समेत सांसद विकास कोषका नाममा कुनै निर्धारित योजनाविनै बजेट छुट्ट्याउने अभ्यासलाई निन्तरता दिएका छन् । बजेट निर्माण प्रक्रिया संघीय सरकारमा अझै परम्परागत शैलीको छ । प्रादेशिक र स्थानीय तहमा सामान्य स्वीकार्य खाकाको बजेट बनाउने क्षमता नै विकास गर्न सकिएको छैन । स्थानीय योजनाको मागका आधारमा आफ्ना स्रोतका सम्भावनालाई समेत ध्यान दिएर बजेट निर्माण गर्नेभन्दा अनुदानको आकाशे आशालाई मात्र हेरेर तल्लो तहका सरकारले बजेट बनाउने गरेका छन् । यसो गर्दा सहज कार्यान्वयन हुने जनचाहनाका आयोजनाभन्दा कार्यकारीको छनोटका योजनाले प्राथमिकता पाउने गरेको देखिन्छ । र, यस्ता योजनामा विनियोजित रकम पनि खर्च नहुने सम्भावना सधैं विद्यमान देखिन्छ ।

जेठ १५ गते अर्थात् नयाँ आर्थिक वर्ष सुरु हुनु डेढ महिना अगावै संघीय बजेट प्रस्तुत गर्ने संविधानमै तोकिएको प्रावधानको लाभ अर्थतन्त्रले पाउन सकेको छैन । संविधानको धारा २३६ अन्तर्गतको प्रधानमन्त्री नेतृत्वको अन्तरप्रदेश परिषद् र अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ३३ अन्तर्गतको संघीय अर्थमन्त्रीको नेतृत्व, प्रादेशिक अर्थमन्त्रीहरू पदेन सदस्य एवम् पालिका तहको समेत प्रतिनिधित्व भएको अन्तरसरकारी वित्त परिषद्जस्ता संरचनाले पुँजीगत खर्चको यस्तो दयनीय

अवस्था हुँदासमेत यथोचित चासो नदिएको अवस्था छ । यी संरचनाको बैठकसमेत बसेको जानकारी छैन । पालिकाका उप-प्रमुख स्थानीय राजस्व परामर्श समितिको संयोजक रहने व्यवस्था छ । व्यवहारतः यो पद पालिका तहको 'अर्थमन्त्री' हो । तर, यो संरचना त्यही भावना र सक्रियताकासाथ अझै क्रियाशील हुन सकेको छैन । संघमा अधिक बजेट परिचालन गर्ने 'विकास' मन्त्रालयको आवधिक कार्य प्रगति समीक्षा गर्ने अर्थ मन्त्रालयको भूमिका प्रभावकारी देखिएको छैन । त्यस्तै, संघीय मामिला मन्त्रालयको संयोजकत्व र नेतृत्वमा उपराष्ट्रिय तहको स्रोत परिचालन प्रभावकारिताको नियमित अनुगमन हुने एउटा अलग्गै संयन्त्रको आवश्यकता टड्कारो देखिएको छ ।

संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय बजेट संरचनाका मापदण्डहरू तय हुनु आवश्यक छ । उदाहरणका लागि, वर्तमान मूल्यस्तरमा, न्यूनतम दश करोड रुपैयाँभन्दा कम रकमका योजना संघीय बजेटमा र न्यूनतम पाँच करोड रुपैयाँभन्दा कमका आयोजनाहरू प्रादेशिक बजेटमा समावेश नगर्ने व्यवस्थालाई कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । त्यस्तै, अहिले राष्ट्रिय गौरवका भनिएका आयोजनालाई संघीय सरकारका आयोजनाहरू मात्र भन्नु पर्याप्त हुन्छ । तिनको परिभाषा र व्यवस्थापनको मापदण्ड पनि थप प्रष्ट हुनु आवश्यकता छ ।

२. संस्थागत कारण

पुँजीगत खर्च हुन नसक्नुको एउटा मुख्य कारण आयोजना पहिचानदेखि बजेट विनियोजनसम्मको प्रक्रिया संस्थागत हुन नसक्नु हो । आयोजनाको आवश्यकता पहिचान अक्सर राजनीतिक दबाब र स्वार्थमा गरिन्छ । यो त्यसको लाभ-लागतको विश्लेषण भएको हुँदैन । विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (DPR) र डिजाइन बनेको हुँदैन । वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) गरिएको हुँदैन । आयोजनाका लागि आवश्यक जग्गा प्राप्तिको सुनिश्चितता, वन कटानको स्वीकृति र यसका लागि स्थानीय लाभग्राही वा सरोकारवालाको सहयोग र

^३ नेपाल राजपत्र, खण्ड ६७, अतिरिक्ताङ्क ४५, फागुन २०७४

सहभागिताबारे सोचिएको हुँदैन । तर, ती आयोजनाका नाममा बजेट विनियोजन हुन्छ तर खर्च हुन सक्दैन । यस्ता सयौं साना र ठूला दुवैखाले आयोजनाहरू छन् ।

त्यस्तै, नेपालमा ठूला र बहुवर्षीय भनिएका आयोजनाको पहिचान, परिभाषा र बजेट परिचालन अत्यन्तै तदर्थवादी छ । बहुवर्षीय आयोजना भनेको पूरा हुन एक वर्षभन्दा बढी लाग्ने योजना हुन् भनेर मात्र बुझिएको छ । वास्तवमा त्यस्ता आयोजनाका लागि पूरा आर्थिक स्रोतको व्यवस्था भएपछि मात्रै ठेक्का प्रक्रिया सुरु गर्नुपर्छ । हरेक वर्षको बजेटमा सानासाना रकम विनियोजन गर्ने र त्यो खर्च गर्न प्रत्येक वर्ष बजेट संसदबाट परित हुन कुनैपनि नियतिको शिकार ती आयोजनालाई बनाइनु हुँदैन । यस्ता आयोजनाको काम आर्थिक वर्ष परिवर्तन भएका कारण रोकिनु पनि हुँदैन । नेपालमा बहुवर्षीय भनिएका आयोजनालाई यसरी सुचारु गर्ने अभ्यास नै आरम्भ गर्न सकिएको छैन ।

आयोजनाहरू प्रस्ताव गरिँदा त्यसको कार्यान्वयन खाका र आवश्यक पर्ने प्राविधिक जनशक्ति खटिनुपर्ने कर्मचारीको उपलब्धता आदिबारे बेवास्ता गरिन्छ । यही कारण आयोजनामा ठेक्का लाग्न ढिला हुन्छ र ती समयमा सुरु नै हुँदैनन् । ठूला अयोजनामा खटाइने प्रमुखहरूको नियुक्ति र फेरबदलमा चरम राजनीतिक हस्तक्षेप हुने गरेको छ । यी सबै कुराको प्रभाव आयोजना कार्यान्वयनमा पर्छ र तोकिएको रकम खर्च हुँदैन । स्थानीय तहका धेरै आयोजना प्राविधिक जनशक्ति र उपकरणको अभावमा उपलब्ध बजेट खर्च गर्न असमर्थ छन् । आयोजना पूरा नहुँदै बीचमै कर्मचारीको सरुवा हुने गरेकाले पनि बजेट समयमा कार्यान्वयन हुन समस्या परेको देखिन्छ ।

संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तीन वटै तहका सरकारसँग राम्ररी अध्ययन भएका र तत्काल कार्यान्वयनमा जान सक्ने विभिन्न आकारका आयोजनाको योजना बैंक छैन । यस्तो बैंकमा भएका योजनामध्येबाट प्राथमिकीकरण गरेर बजेट विनियोजन र कार्यान्वयन गर्ने परिपाटी त भन्नु परको विषय बनेको छ । यी पक्षहरूलाई सुधार नगरी पुँजीगत खर्च बढाउने दिशामा खास उपलब्धि हासिल हुने देखिँदैन ।

३. कानुनी कारण

न्यून पुँजीगत खर्चसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित कानून 'सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३' हो । यसको दश पटक संशोधन भइसकेको छ, तापनि कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन सकेको छैन । यसो हुनुमा पनि केन्द्रीकृत शासकीय मानसिकता जिम्मेवार छ । अरू सबै प्रमुख आर्थिक अधिकार तल्लो तहका सरकारले नै बनाएका आर्थिक ऐन/नियमबमोजिम चल्ने संघीय पद्धति बसालिएपछि सार्वजनिक खरिद चाहिँ एउटै संघीय कानूनानुरूप गर्ने/गराउने कसरत क्रमशः निरर्थक सावित भइरहेको छ । मूल चासो र चिन्ता स्रोत परिचालनको प्रभावकारिता र खर्च पारदर्शिताको हो । यी दुवै काम आ-आफ्नो क्षेत्राधिकारअनुसार प्रादेशिक र स्थानीय तहलाई नै जिम्मेवार र जवाफदेही बनाएर मात्रै गर्न सकिन्छ । किनभने, एउटा खरिद अनुगमन कार्यालय बढीमा प्रदेश तहसम्म क्रियाशील हुन सक्ला । सबै स्थानीय तहमा पुग्न सम्भव छैन ।

साथै, विभिन्न तह र खास अधिकारप्राप्त व्यक्तिले बोलपत्र स्वीकृत गर्ने सीमा ऐन र नियमले तोकिएको छ । तथापि, अधिकारीहरू अनावश्यक भन्फटमा फसिनेलगायतका अनेकौं कारणले समयमै टेण्डर आह्वान गर्ने र स्वीकृत गर्ने जोखिम लिन चाहँदैनन् । सकेसम्म जिम्मेवारीबाट पन्छिने गर्छन् । त्यसले आयोजनाहरू समयमा कार्यान्वयनमा जाँदैनन् र विनियोजित बजेट खर्च हुँदैन ।

खर्च पारदर्शिताको प्रश्न पनि कानुनी विषयसँगै जोडिएर आउँछ । एकातर्फ जुन हदसम्म स्थानीय सरकारलाई समेत खर्चको अधिकार वित्तीय संघीयता अभ्यास गर्ने अधिकार दिइएको छ त्यसको तुलनामा अनियमितता र भ्रष्टाचार नियन्त्रणको संयन्त्रहरू, जस्तै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र आदिको सञ्जाल पूर्ण रूपले विकेंद्रित हुन सक्ने सम्भावना छैन ।

त्यसैले, आर्थिक पारदर्शिता र जवाफदेहिता संयन्त्र पनि स्थानीय सरकार सापेक्ष नै निर्माण र कार्यान्वयन हुन

आवश्यक छ। बजेट र आयोजनाबारे नियमित सार्वजनिक सुनुवाइ, खर्च विवरणको आवधिक सार्वजनिकीकरण आदि व्यवस्था र कार्यान्वयन उप-राष्ट्रिय सरकारकै तहमा गर्नु अपरिहार्य छ। ती कानुन उनीहरूले नै बनाउनुपर्छ। संघीय सरकारका इकाईले साभ्या खाका (template) सम्म दिन सक्छन्।

४. क्षमतागत कारण

क्षमता आफैमा एउटा बहुआयामिक अवधारणा हो। अर्थतन्त्रको सञ्चालन, त्यो जत्रोसुकै आकार वा विविधताको भए पनि, एउटा प्राविधिक कार्यसमेत हो। बजेट निर्माण, स्रोत व्यवस्थापन, आयोजना छनोट र कार्यान्वयन, लेखाङ्कन आदि जिम्मेवारहरू फगत सहज बुद्धिका आधारमा मात्र उत्तम परिणामका साथ सम्पन्न हुन सक्दैनन्। यसर्थ, अर्थतन्त्र सञ्चालनको सार्वजनिक नेतृत्व गर्ने निर्वाचित र सार्वजनिक सेवाका निर्णायकमा अर्थशास्त्रको विषयगत र क्षेत्रगत विशिष्ट शिक्षा, तालिम र ज्ञान हुन आवश्यक मानिन्छ। नेपालका हकमा यो अत्यन्तै खट्केको विषय भएको छ। संघीय एवम् प्रादेशिक अर्थ मन्त्रालय र पालिका तहको राजनीतिक र कर्मचारी दुवै नेतृत्व यो आर्थिक मामिलामा औसत जानकारी नै नभएको भयो भने स्रोत प्रशोधनलागतका पक्षहरू कमजोर हुन्छन्। खासगरी आयोजना प्रमुखहरू अप्राविधिक सेवाबाट खटाइने, इञ्जिनियरजस्ता प्राविधिकमा व्यवस्थापकीय कौशल कम हुने र व्यवस्थापकमा प्राविधिक ज्ञान बिलकुलै नहुने समस्याले नेपालको आयोजना कार्यान्वयन प्रभावित हुने गरेको छ।

स्थानीय तहलाई आफूले चाहेअनुरूपका जनशक्ति भर्ना गर्ने छुट दिन संविधान र कानुनले कन्जुस्याईं गरेका कारण पनि पुँजीगत खर्च न्यून हुने गरेको छ। उप-राष्ट्रिय सरकारका निर्वाचित नेतृत्व र कर्मचारी दुवै पक्षलाई आयोजना व्यवस्थापन क्षमता विकासको आवश्यकता राष्ट्रव्यापी रूपमै छ। निर्वाचित जनप्रतिनिधिलाई

आयोजना छनोट, बजेट निर्माण, आयोजना कार्यान्वयन, सार्वजनिक खरिद, लेखा प्रणाली र आर्थिक पारदर्शिताका आयाम, महत्व र पद्धतिका बारेमा सघन तालिमको आवश्यकता देखिएको छ। यिनै सीपको अभावका कारण कतिपय पालिकाले वार्षिक बजेट बनाउन जानेनन् र धेरैले जेनतेन गरेर बनाएको बजेटमा पनि न प्राविधिक अङ्ग पुगेको भयो न त यसको कार्यान्वयन प्रभावकारी छ।

५. खोज/अनुसन्धानसम्बद्ध कारण

नेपालमा लगातार न्यून पुँजीगत खर्च हुनुका कारणबारे व्यवस्थित खोज, अनुसन्धान र प्रकाशन भएको छैन। यो आलेखमा जस्तै केही सतहमा देखिएका मुख्य प्रवृत्तिमाथि प्रतिक्रियात्मक विश्लेषणहरू त्यो पनि सीमित मात्रामा मात्र भएको छ। राजनीतिक दलका औपचारिक दस्तावेजमा यस्ता विषयले प्रवेश नै पाउँदैन। कानुनको अभावले कुन हदसम्म, संस्थागत क्षमता अभाव र निर्णायकको योग्यताको कमीले कतिकति मात्रामा स्रोत प्रशोधन क्षमतालाई प्रभावित गरेको छ, आदि विषयमा विरलै अध्ययन भएको छ। तुलनात्मक रूपले उत्साहप्रद पुँजीगत खर्च गर्न सफल भएका सरकार खास कालखण्डका संघीय सरकारका अर्थमन्त्रीको कार्यालय, प्रदेश र पालिकाहरू सबैको अध्ययन गर्ने र ती अभ्यासलाई अन्यत्र विस्तार गर्ने परम्परा पनि स्थापित गर्न जरुरी छ।

अहिले सरकारी स्वामित्वमा रहेको नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, गैरसरकारी क्षेत्रमा खुलेको नेपाल पोलिसी इन्स्टिच्युट र विभिन्न विश्वविद्यालयका अनुसन्धान केन्द्रले यस्तो खोज गर्न सघाउन सक्छन्। समस्याहरू बजेट निर्माण, त्यसको कार्यान्वयन प्रक्रियाको स्रोत वितरणमा कहाँ र कुन गहिराईमा छन्? तिनको पहिचान गरेर समाधानतर्फ लाग्नुपर्छ। र, यिनको दिगो समाधान पहिल्याउनका लागि यो खोज अनुसन्धानको समग्र प्रक्रिया अनुमान र प्रतिक्रियामा होइन, तथ्य-तथ्याङ्कमा आधारित हुनु अहिलेको पूर्वसर्त हो।

***

शोधनान्तर घाटा र संरचनात्मक सुधार

■ रामेश्वरी पन्त*

१. विषय प्रवेश

अर्थव्यवस्थाको दिगो विकास हुनको लागि समष्टिगत माग र समष्टिगत आपूर्तिबीच सन्तुलन हुनुपर्दछ। यी दुईबीच सन्तुलन हुन सकेन भने अर्थव्यवस्थामा असन्तुलन देखापर्दछ। समष्टिगत माग भन्नाले अर्थव्यवस्थामा उपलब्ध सम्पूर्ण वस्तु र सेवाको कुल मागलाई बुझिन्छ, अर्थात् वास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको समष्टिगत मागलाई बुझिन्छ। समष्टिगत मागमा घरायसी क्षेत्रले गर्ने वस्तु र सेवाको उपभोग माग, व्यवसायिक क्षेत्रले गर्ने लगानी माग, सरकारी क्षेत्रले उपभोग र लगानीको लागि गर्ने माग र समष्टिगत क्षेत्रले गर्ने बाहिरी विश्वसँगको माग पर्दछन्। यसै गरी, समष्टिगत आपूर्ति भन्नाले कुनै अर्थव्यवस्थामा विभिन्न मूल्यमा उपलब्ध हुने वस्तु र सेवाको परिमाण भन्ने बुझिन्छ। समष्टिगत माग र समष्टिगत आपूर्तिमा सन्तुलन नभएमा अर्थव्यवस्थामा आन्तरिक असन्तुलन र बाह्य असन्तुलन गरी दुई प्रकारका असन्तुलन देखा पर्दछन्।

आन्तरिक असन्तुलन अर्थव्यवस्थामा सम्भाव्य उत्पादनभन्दा कम वा बढीमा अर्थव्यवस्था सञ्चालन भएमा देखापर्दछ। अर्थव्यवस्थाको सम्भाव्य उत्पादनभन्दा समष्टिगत माग बढी भएमा मुद्रास्फीति देखापर्दछ भने सम्भाव्य उत्पादनभन्दा समष्टिगत माग कम भएको समयमा मन्दी देखापर्दछ। परिणामतः आर्थिक वृद्धिदर घट्छ र बेरोजगारी बढ्छ। बाह्य क्षेत्र अस्थायित्व भन्नाले कुनै देशको विश्वका अन्य देशसँग गरिने कारोबारको असन्तुलन भन्ने बुझिन्छ। बाह्य असन्तुलन शोधनान्तरको चालु खाताले देखाउने भएकोले यदि चालु खाता घाटामा छ भने बाह्य असन्तुलन भएको भन्ने बुझिन्छ। शोधनान्तर घाटा हुनु भनेको देशको विदेशी विनिमय सञ्चिति थप घट्नु भन्ने बुझिन्छ। विद्यमान अवस्थामा नेपालमा देखापरेको शोधनान्तर घाटा समष्टिगत माग

र समष्टिगत आपूर्तिबीच भएको असन्तुलनको परिणाम हो।

२. शोधनान्तर घाटा

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको छैटौँ निर्देशिकाका अनुसार शोधनान्तर भन्नाले कुनै देशका बासिन्दा र गैरबासिन्दाबीच कुनै निश्चित अवधिमा भएको कारोबारको संक्षिप्त तथ्याङ्कीय विवरण हो। कोषले कसलाई बासिन्दा मान्ने र कसलाई गैरबासिन्दा मान्ने भन्ने विषयमा निर्देशिकामा व्याख्या गरेको छ। यसरी कारोबार गर्दा एउटा देशले अन्य देशसँग लिनुपर्ने र भुक्तानी दिनुपर्ने दुवै पक्षको क्रमबद्ध तालिका देखाउँछ। यसैले शोधनान्तरमा गरिने कारोबारको अभिलेखलाई दोहोरो लेखा प्रणालीअनुसार तयार गरिन्छ। यसैले सिद्धान्ततः क्रेडिट र डेबिट दुवै पक्ष बराबर हुनुपर्ने भएकोले यो सन्तुलनमा हुनुपर्दछ अर्थात् शून्य हुनुपर्दछ। यसैले यसलाई भुक्तानी सन्तुलन भन्ने गरिन्छ। तर वास्तविकतामा शोधनान्तर बचत वा घाटा एउटा अवस्थामा रहेको हुन्छ। कुनै देशले विश्वका अन्य देशलाई भुक्तानी दिनुपर्ने रकम बढी भएमा शोधनान्तर घाटा हुन्छ भने लिनुपर्ने रकम बढी भएमा शोधनान्तर बचत हुन्छ। यसैले कारोबारको प्रयोजनको आधारमा शोधनान्तरमा हुने कारोबारलाई चालु खाता, पुँजी खाता र वित्तीय खातामा विभाजन गरिएको हुन्छ। शोधनान्तर तथ्याङ्कमा चालु खातालाई सबैभन्दा महत्वपूर्ण परिसूचकका रूपमा हेरिन्छ। यसले देशको प्रमुख आर्थिक गतिविधिलाई समेट्ने हुनाले यसमा घाटा भएमा बाह्य असन्तुलन भएको मानिन्छ। यस खातामा देशको वैदेशिक व्यापार, सेवा क्षेत्र, आय र स्थानान्तरण (ट्रान्सफर) बाट प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा र यिनै शीर्षकमा देशबाट बाहिरिने विदेशी मुद्राको कारोबारको रकम उल्लेख गरिएको हुन्छ।

वैदेशिक व्यापारअन्तर्गत देशबाट भएको वस्तु निर्यात र वस्तु आयातको कारोबारको रकम उल्लेख भएको हुन्छ

* पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

भने सेवाअन्तर्गत यातायात सेवा, भ्रमण सेवा (शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन, तीर्थ यात्री), सञ्चार सेवा, निर्माण सेवा, बीमा, वित्तीय सेवा, कम्प्युटर र सूचना सेवा, रोयल्टी र लाइसेन्स शुल्क, सांस्कृतिक तथा मनोरञ्जन सेवा र सरकारी सेवा (दुतावास खर्च) इत्यादि पर्दछन् । आय शीर्षकअन्तर्गत गैरबासिन्दा कामदारलाई दिएको ज्याला र त्यसैअन्तर्गत प्राप्त गरेको ज्याला, लगानीबाट प्राप्त आम्दानी, सरकारलाई प्राप्त भएको विदेशी अनुदान, व्यक्तिगत स्थानान्तरण (विप्रेषण) पेन्सन, अन्य अन्तर्राष्ट्रिय अनुदान पर्दछन् ।

चालु खातामा उल्लेख भएको पर्यटन र विप्रेषण नेपालको विदेशी मुद्रा आर्जनको प्रमुख स्रोत हो । हाल शोधनान्तर घाटामा रहनुको प्रमुख कारण आयात बढ्नु र पर्यटन क्षेत्रबाट प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा र विप्रेषण आय घट्नु हो । कोभिड-१९ का कारण पर्यटकको संख्या घटेकोले पर्यटन क्षेत्रसँग सम्बन्धित क्षेत्रको गतिविधि घटेकोले त्यस क्षेत्रमा सम्बद्ध व्यक्ति बेरोजगार भएका कारण उनीहरूको आम्दानी घट्नुका साथै यस क्षेत्रबाट प्राप्त हुने आय घट्नु स्वभाविकै हो । यसै सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक महिना प्रकाशन गर्ने 'देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति' अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा देशको शोधनान्तर स्थिति रु.एक अर्ब २३ करोडले बचतमा रहेको थियो र यसै अवधिमा चालु खाता भने रु.३३३ अर्ब ६७ करोडले घाटामा थियो । आ.व. २०७८/७९ को पहिलो महिना अर्थात् साउनमा चालु खाता रु.४७ अर्ब ९० करोडले घाटामा रहेको थियो भने सो अवधिको शोधनान्तर स्थिति पनि रु.३८ अर्ब ७५ करोडले घाटामा छ । यसपछि प्रत्येक महिनामा चालु खातालागायत शोधनान्तर स्थितिमा घाटा बढ्दै गइरहेको छ । छ महिना अर्थात् पुस महिनामा शोधनान्तर स्थिति रु.२४१ अर्ब २३ करोडले घाटामा रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा शोधनान्तर स्थिति रु.१०६ अर्ब ४८ करोडले बचतमा थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को आयातलाई आधार मान्दा बैकिङ क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चितिले ११.२ महिनाको वस्तु आयात र १०.२ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ भनी बैंकले उल्लेख गरेको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को छ महिनाको आयातलाई आधार मान्दा बैकिङ क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चितिले ७.२ महिनाको वस्तु आयात र ६.६ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले नेपाल जस्तो देशको लागि छ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात गर्न पुग्ने विदेशी मुद्रा सञ्चिति रहन आवश्यक रहेको बताएको छ । यसरी लगातार रूपमा शोधनान्तर स्थिति घाटामा रहँदै जाने र विदेशी मुद्रा सञ्चिति बढ्दो रूपमा घट्दै जाने अवस्थालाई भने चिन्ताजनक मान्न सकिन्छ ।

३. संरचनात्मक सुधार

अर्थव्यवस्थामा समष्टिगत माग र समष्टिगत आपूर्तिमा असन्तुलन देखा परेपछि यस्तो असन्तुलन हटाउन सुधार गर्नुपर्दछ । असन्तुलनको असर अर्थव्यवस्थाको सम्पूर्ण क्षेत्रमा देखिन्छ । वास्तविक क्षेत्रमा आर्थिक वृद्धिदर घट्ने, मुद्रास्फीतिको दर बढ्ने, सरकारी क्षेत्रमा बजेट घाटाको अवस्था देखिने र बाह्य क्षेत्रमा शोधनान्तर घाटामा रहनु आदि यसका परिणाम हुन् । अल्पकालीन रूपमा यस्तो घाटालाई आयात घटाएर वा वैदेशिक सहायता वा ऋण लिएर पूरा गर्न सकिने भए तापनि केही समयपछि यसले अर्थव्यवस्थामा नकारात्मक असर पार्न सुरु गर्दछ । उदाहरणको रूपमा वैदेशिक ऋण र त्यसको भुक्तानीको रकम बढ्छ, आयात घटाउँदा कतिपय अवस्थामा कच्चा पदार्थको कमी हुने हुनाले उत्पादन घट्छ, र सरकारको राजस्व पनि घट्छ । आयात घट्दा मुद्रास्फिति बढ्छ । साथै यस्तो अवस्थामा उत्पादन लागत बढ्ने भएकाले कतिपय अवस्थामा निर्यात बढाउनको लागि विदेशी विनिमय दर अवमूल्यन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसैले जति सक्थो छिटो असन्तुलन हटाउने उपाय गर्नुपर्दछ । योभन्दा पहिले के कारणले गर्दा शोधनान्तर घाटा देखा परेको हो, त्यसको अध्ययन गर्नुपर्दछ । धेरैजसो समयमा समष्टिगत आपूर्तिभन्दा समष्टिगत मागमा हुने वृद्धिको कारण शोधनान्तर घाटामा गएको पाइएको छ । नेपालमा पनि विद्यमान अवस्थामा निर्यातको तुलनामा आयातमा अत्यधिक वृद्धि भएको कारणले गर्दा समष्टिगत मागमा भएको वृद्धि नै शोधनान्तर घाटाको कारण मान्न सकिन्छ । उदाहरणको रूपमा आ.व. २०७८/७९ को छ महिनामा

अवधिमा कुल वस्तु निर्यात रु.११८ अर्ब ८५ करोड पुगेको छ, भने कुल वस्तु आयात रु.९९९ अर्ब ३४ करोड रहेको छ ।

अर्थव्यवस्थामा देहायका दुई प्रकारबाट सुधार गर्न सकिन्छ :

३.१ स्थिरता नीतिबाट

उच्च मुद्रास्फीति र चालु खाता घाटा भएको समयमा स्थिरता नीतिले समष्टिगत मागमा प्रभाव पार्दछ र समष्टिगत माग घटाउँछ । यसका प्रमुख औजार वित्त नीति, मौद्रिक नीति र विदेशी विनिमय नीति हुन् । यी नीतिको माध्यमबाट अर्थव्यवस्थामा सुधार भएपछि समष्टिगत उत्पादन बढाउन सहयोग गर्दछ । जस्तो सरकारले बजेट घाटा पूरा गर्न आन्तरिक ऋण लिएको हुन्छ । यसले निजी क्षेत्रले लगानी गर्ने साधन कम हुने र मुद्रास्फीति बढ्ने हुनाले अनावश्यक खर्च कम गरी बजेट घाटा घटाउन सक्छ । यसै गरी, मुद्रास्फीति कम गर्न र आर्थिक वृद्धिदर बढाउन घरायसी क्षेत्र र व्यावसायिक क्षेत्रलाई लगाएको कर घटाउन सक्छ । समष्टिगत मागलाई प्रभाव पार्नको लागि केन्द्रीय बैंकले खुला बजारमार्फत सरकारी ऋणपत्रको खरिद बिक्री गर्ने, नीतिगत दरहरू जस्तै; बैंकदर, रिपो दर, अनिवार्य नगद अनुपात दर, वैधानिक तरलता अनुपातमा परिवर्तन गर्न सक्छ । विदेशी विनिमय नीतिअन्तर्गत विदेशी विनिमय सञ्चिति कम भएको समय र निर्यातको तुलनामा आयात बढी भएको अवस्थामा आन्तरिक उत्पादनको तुलनामा आयातित वस्तुको मूल्यमा वृद्धि गरी आयात माग घटाउन सकिन्छ । जस्तो, हाल नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको अत्यावश्यक वस्तुबाहेक अन्य वस्तुको आयात निरूत्साहित गर्न ५० देखि शतप्रतिशतसम्म नगद मार्जिन राख्नुपर्ने व्यवस्थाले आयातको माग घटाउन सहयोग पुग्छ ।

३.२ संरचनात्मक सुधारबाट

स्थिरता नीतिबाट अर्थव्यवस्थामा स्थायित्व आउने हुनाले आर्थिक वृद्धिदर बढाउनको लागि अर्थव्यवस्थाको उत्पादन क्षमता बढाउनुपर्दछ । आर्थिक स्थायित्वविनाको

आर्थिक वृद्धिदर दिगो हुँदैन । संरचनात्मक सुधार कार्यक्रमले समष्टिगत आपूर्ति पक्षबाट अर्थव्यवस्थामा सुधार ल्याउने प्रयास गर्दछ । दीर्घकालीन रूपमा अर्थव्यवस्थाको कुशलता बढाउन र विभिन्न क्षेत्रमा देखिएका समस्या समाधान गरी अर्थव्यवस्थाको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउन संरचनात्मक सुधार गरिन्छ । संरचनात्मक सुधारको अवधारणा सन् १९८० को दशकमा अन्तर राष्ट्रिय मुद्रा कोष र विश्व बैंकबाट संरचनात्मक सुधार कार्यक्रम सुरु गरिएपछि भएको हो । दुवै संस्था मिलेर यो कार्यक्रम ल्याएका थिए । कोषले सुविधाको रूपमा यस कार्यक्रमको सुरुआत गरेको थियो भने बैंकले सहूलियत ऋणको रूपमा सहयोग गरेको थियो । यस कार्यक्रमले अर्थव्यवस्थाको संस्थागत र नियमनमा देखिएको कमजोरी हटाउँछ । स्थिरता नीतिले समष्टिगत मागमा प्रभाव पारेर अर्थव्यवस्थामा स्थायित्व ल्याउन्छ भने संरचनात्मक सुधारले अर्थव्यवस्थाको समष्टिगत आपूर्ति पक्षमा सुधार गरेर वस्तु र सेवाको उत्पादनमा देखा परेका व्यवधानहरू हटाउँछ । यसले दीर्घकालमा लगानी रोजगारी र उत्पादकत्व बढाउँछ । यस्ता नीति देहायबमोजिम हुन सक्छन् :

३.२.१ कर प्रणालीमा सुधार ल्याउने

प्रसिद्ध आपूर्ति पक्षीय अर्थशास्त्री Arthur Laffer ले Laffercurve मा देखाए जस्तै गरेर सरकारलाई करबाट राजस्वको रकम उच्च आउने गरेर करको दर निर्धारण गर्न सकिन्छ । उनका अनुसार कतिपय अवस्थामा करको दर कम गर्दा पनि सरकारले बढी राजस्व उठाउन सक्छ ।

३.२.२ सरकारी स्वामित्वमा रहेका संस्थाको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने

धेरै विकासशील देशमा सरकारको पूर्ण तथा आंशिक स्वामित्वमा संस्थानहरू सञ्चालित छन् । यिनलाई क्रमशः निजीकरण गर्दै जाने नीति भए तापनि कतिपय संस्थाहरू सरकारी स्वामित्वमा नै राख्नुपर्ने आवश्यकता छ । प्रत्येक वर्ष सरकारी बजेटको ठूलो भाग यी संस्थाको लागि सरकारले खर्च गर्नुपर्ने हुनाले बजेट घाटा बढेको

पनि पाइएको छ । घाटामा गए पनि ती संस्थाको घाटा सरकारले व्यहोर्ने हुनाले तिनले प्रतिस्पर्धी नभए पनि हुन्छ । साथै प्रमुख कार्यकारीलगायत सञ्चालन क्षेत्रका अन्य व्यक्तिसमेत सरकारी कोटाबाट नियुक्ति हुने हुनाले उनीहरूलाई पनि कुशलता देखाउनुपर्ने आवश्यकता हुँदैन । यसैले निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित संस्थाको तुलनामा कम प्रतिस्पर्धी हुने हुनाले यिनीहरूको लागत बढी हुन्छ र नाफा कम हुन्छ । यसैले यी संस्थाको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा सुधार ल्याई सरकारी क्षेत्रबाट गर्नु पर्ने सहयोग कम गर्न सकेमा उक्त सहयोग अन्य क्षेत्रमा लगानी गरी उत्पादन बढाउन सकिन्छ ।

३.३.३ मूल्यमा नियन्त्रण हटाउने

धेरैजसो देशमा विद्युत्, खानेपानी, इन्धनलगायतको मूल्य सरकारी क्षेत्रबाट नै तोकिने हुनाले यथार्थ उत्पादन लागतको आधारमा मूल्य तोकिएको हुँदैन । उत्पादन लागत र मागको आधारमा मूल्य तोक्ने व्यवस्था भएमा उपभोक्ता र उत्पादक दुवै पक्ष लाभान्वित हुने हुँदा सरकारी तवरबाट मूल्य नियन्त्रण गर्ने परम्परा हटाउनुपर्दछ ।

३.३.४ कृषि क्षेत्रको संरचनात्मक रूपान्तरण गर्ने

कृषि क्षेत्र श्रममा आधारित भएको र यस क्षेत्रमा कार्यशील श्रमिकको तुलनामा उत्पादन कम भएको हुनाले अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक परिवर्तन ल्याउन कृषि क्षेत्रको उत्पादन प्रविधिमा सुधार ल्याउनुपर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा हेर्दा आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८ अनुसार नेपालमा ६०.४ प्रतिशत जनसंख्याको मुख्य पेसा कृषि रहेको छ तर पनि कल गार्हस्थ उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान २५.८ प्रतिशत छ । नेपाल कृषिप्रधान देश भए तापनि कृषि उत्पादन निर्वाहमुखीसमेत हुन सकेको छैन । यसको उदाहरणको रूपमा प्रत्येक वर्ष अबीँ रुपैयाँको खाद्यान्न, तरकारी फलफूललगायतका कृषि आयात गर्नु परेकोबाट थाहा हुन्छ । यसबाट पनि विदेशी मुद्राको बहिर्गमन भइरहेको छ । यसैले शोधनान्तर घाटा न्यूनीकरणको लागि कृषिको उत्पादन वृद्धि गर्नुको साथै कृषिमा मात्र आश्रित रहेका अदक्ष श्रम शक्तिलाई दक्ष श्रमिकले काम गर्ने उद्योग तथा सेवा क्षेत्रतर्फ परिचालन

गर्न सकेमा अर्थव्यवस्थाको संरचनात्मक परिवर्तन हुन सक्छ । यसको लागि शिक्षा क्षेत्रमा सुधार गरी गुणस्तरीय शिक्षा र तालिमको व्यवस्था हुनुपर्दछ । शिक्षा र तालिमबाट नयाँ सीप सिक्ने हुनाले एउटा पेसाबाट अर्को पेसामा सजिलैसँग जान सक्छन् । यसले संरचनात्मक बेरोजगारी दर घटाउनुको साथै दक्ष श्रमिकको आपूर्ति बढाउँछ ।

३.३.५ ठूला पूर्वाधारमा लगानी बढाउने

अपर्याप्त पूर्वाधारले वस्तु र सेवाको आवागमनमा कठिनाई हुन्छ र यसले आपूर्तिमा व्यवधान गर्ने मात्र नभई व्यापार गर्ने लागत बढाउँछ । यसैले सडक, रेलमार्ग, विमानस्थल, सञ्चार सेवामा लगानी गर्नुपर्दछ । विशेष गरेर ग्रामीण क्षेत्रमा यातायात र सञ्चारमा गरिएको लगानीले त्यस क्षेत्रका जनताको जीवनस्तर सुधार भएको पाइएको छ ।

३.३.६ सुशासन र नीति नियममा सुधार ल्याउने

कमजोर सुशासन र नीति नियमले व्यापारको लागत बढ्ने मात्र नभई लगानीलाई निरुत्साहित गर्दछ जसले गर्दा आर्थिक वृद्धिदर घट्छ । व्यापारिक प्रक्रियामा देखा पर्ने विवादलाई समाधान गर्ने कानुनी प्रणालीमा सुधार हुनुको साथै व्यापारिक नियम र इजाजत प्रक्रिया सरल हुनुपर्दछ । कर प्रशासन सुव्यवस्थित हुनुका साथै कर्मचारीमा देखिने ढिलासुस्ती र अनियमित प्रकारका गतिविधिमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

३.३.७ वित्तीय प्रणालीमा सुधार

स्वस्थ वित्तीय प्रणालीले वित्तीय बजारको विकास हुने मात्र नभई सबैभन्दा बढी उत्पादनशील क्षेत्रमा पुँजी प्रवाह हुन्छ । यसले गर्दा वित्तीय शिक्षाको प्रवाह हुन्छ र जसबाट धेरै निजी क्षेत्रको वचत धेरै सङ्कलन हुने मात्र नभई लगानी र आर्थिक विकासमा मद्दत पुग्छ ।

भारतको अनुभव

शोधनान्तर स्थिति घाटामा रहनु भनेको देशको विदेशी विनिमय सञ्चिति घट्दै जानु हो । यो कतिसम्म भयानक हुन्छ भन्ने तथ्य सन् १९९१ को अवधिमा भारतमा भएको शोधनान्तर घाटालाई उदाहरणको रूपमा लिन

सकिन्छ। साथै, अर्थव्यवस्थामा सुधारको कार्यक्रम लागू गर्दै लगेमा कसरी समस्या समाधान गर्न सकिन्छ, भन्ने पनि उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ। भारतमा सन् १९९१ मा सरकारको अत्यधिक बजेट घाटाको प्रभाव बाह्य क्षेत्रमा व्यापार घाटामा परेको र त्यसको असर चालु खाता घाटामा परेकोले शोधनान्तर घाटा भएको थियो। भारतसँग त्यस समयमा अर्थात् जुन १९९१ मा तीन महिनाको भन्दा कम समयको लागि अत्यावश्यक वस्तु मात्र आयात गर्न पुग्ने विदेशी विनिमय सञ्चित थियो।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट अमेरिकी डलर २.२ अर्ब ऋण लिनको लागि ६७ टन सुन बैंक अफ इङ्ल्याण्ड र युनियन बैंक अफ स्विट्जरल्याण्डमा धरौटी राख्नुपरेको थियो। जुलाई महिनामा मात्र तीन दिनको बीचमा दुई पटक मुद्राको अवमूल्यन गर्नुपरेको थियो। यसै कारणले गर्दा तत्कालीन सरकार पतन भयो र अर्को सरकारले भारतमा स्थिरता र उदारीकरणका साथै संरचनात्मक सुधारका कार्यक्रम लागू गरेकाले भारतीय अर्थव्यवस्थामा सुधार हुँदै गयो। भारतले जनवरी २०२२ मा प्रकाशित आर्थिक वर्ष २०२१/२२ को आर्थिक सर्वेक्षणअनुसार कोभिड-१९ को महामारीको बाबजुद पनि लगातार दुई वर्षदेखि नै शोधनान्तर बचतमा रहेको छ। ३१ डिसेम्बर २०२१ मा भारतसँग अमेरिकी डलर ६३३.६ अर्ब विदेशी विनिमय सञ्चित रहेको छ र यो १३.२ महिनाको आयात धान्न पर्याप्त छ र यो सञ्चित देशको बाह्य ऋणभन्दा बढी छ। साथै, चीन, जापान र स्विट्जरल्याण्डपछि विश्वमा चौथो धेरै विदेशी विनिमय सञ्चित भएको देश भएको छ।

४. उपसंहार

विद्यमान अवस्थामा विप्रेषण नेपालको विदेशी विनिमय सञ्चितको प्रमुख आधारको रूपमा रहेको छ। बहुसंख्यक जनसंख्याको प्रमुख पेसा रहेको भए तापनि कृषि क्षेत्रको र विप्रेषणको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा समान छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा गरेको अध्ययनअनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादन विप्रेषण अनुपात २५.४ प्रतिशत रहेको छ।

गरिब देशका बासिन्दाहरू धनी देशमा काम गरेर घर परिवारलाई पठाउने रकमलाई र सामानलाई अर्थात् विप्रेषणलाई बेलायती अर्थशास्त्री Ann Pettifor ले गरिब देशको निर्यात मानेकी छन्। उनका अनुसार गरिब देशहरूले कफी र कोकजस्ता वस्तु निर्यात गर्न सक्दैनन् त्यसको बदलामा मानव श्रम निर्यात गर्दछन् र प्रशस्त कमाउँछन्। तर नेपालमा पछिल्ला महिनामा यसबाट प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा घट्न थालेको छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक महिनामा प्रकाशन गर्ने देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिअनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक प्रतिवेदनमा विप्रेषण आय बढेको थियो। त्यसपछिका प्रत्येक महिनामा घट्दै गएको छ। यद्यपि वैदेशिक रोजगारीका लागि अन्तिम श्रम स्वीकृति (संस्थागत तथा व्यक्तिगत-नयाँ र वैधानिकीकरण) लिने नेपालीको संख्या उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको छ। विप्रेषण आय घटनुको प्रमुख कारण अनौपचारिक क्षेत्रबाट विप्रेषण आय पठाउनुलाई मानिएको छ।

खासगरी दक्षिण एसियाका देशहरू नेपाल, भारत, पाकिस्तान, बङ्गलादेशलगायत चीन, थाइल्याण्ड, फिलिपिन्स, हङकङ, भियतनाम आदि देशमा पनि अनौपचारिक क्षेत्रबाट विप्रेषण पठाउने प्रथा धेरै प्रचलित छ। नेपाल र भारतमा यसलाई 'हुण्डी' भनिन्छ भने अन्य देशमा विभिन्न नाम दिइएको छ। यसमा बैंक, वित्तीय संस्था तथा रेमिट्यान्स कम्पनीद्वारा विप्रेषण नपठाई दलालमार्फत पठाइन्छ र जसले गर्दा देशभित्र विप्रेषण रकम विदेशी मुद्रामा प्राप्त नभई स्वदेशी मुद्रा नै प्राप्त हुन्छ।

वैदेशिक रोजगारीको लागि चेतनाका हिसाबले निम्न वर्गका युवायुवती जाने हुनाले जसले धेरै रकम घरपरिवारलाई दिन्छ, उसैमार्फत विदेशको आफ्नो कमाइ पठाउँछन्। कतिपयका परिवारलाई त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विषयमा जानकारी नै हुँदैन। अर्को कुरा यी संस्थाबाट रकम पठाउन लाग्ने लागत पनि बढी हुन्छ। कर पनि तिर्नु नपर्ने कारणले हुण्डी प्रथा लोकप्रिय भएको छ। वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिहरूलाई उनीहरूले

पठाएको रकमले देशको विदेशी विनिमय सञ्चिति बढेछ र शोधनान्तर बचत हुन्छ भन्ने थाहा नै हुँदैन । उनीहरू आफैले प्रयास गरेर, घर परिवार त्यागेर, ऋण लिएर रोजगारीका लागि गएका हुन्छन । उनीहरूलाई त आफूले लिएको ऋण तिर्न, घर घडेरी जोड्न, बच्चाहरूलाई शिक्षा दिनु नै आवश्यक हुन्छ । वैदेशिक रोजगार बचतपत्र र निक्षेपमा बढी ब्याज दिने प्रथाले पनि विप्रेषण बढ्न नसकेको हो । अर्कोतर्फ विप्रेषण आय अरू देशबाट कामदारको माग भएसम्म मात्र प्राप्त हुने

हो । यो विदेशी विनिमय सञ्चितिको दिगो स्रोत होइन । यसैले अर्थव्यवस्थामा सुधार ल्याउन स्थायित्वसहितको संरचनात्मक सुधार गर्नुपर्दछ किनकि स्थायित्वले आधार तयार गर्दछ भने संरचनात्मक सुधारले अर्थव्यवस्थामा देखापरेका कमजोरी हटाई आर्थिक वृद्धिदर बढाउँछ ।

सन्दर्भ सामग्री

पन्त रामेश्वरी (२०६४) आर्थिक स्थिरता र संरचनात्मक सुधार कार्यक्रमको आवश्यकता, मिमिरे, आर्थिक लेख विशेषाङ्क ।

***

सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको अवधारणा, आयाम र सुधारका उपाय

■ डा. रामशरण खरेल*

१. पृष्ठभूमि

नेपाल सरकारले २०७५ देखि सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम निकै महत्वका साथ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। मुलुकभित्र उद्यमशीलता विकास गरी एकातर्फ गरिबी र बेरोजगारीको समस्या समाधान गर्ने र अर्कोतर्फ उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माणमा टेवा पुऱ्याउने यो कार्यक्रमको मूल उद्देश्य रहेको छ।

विगतमा पनि निश्चित भूगोल, वर्ग, क्षेत्र र समुदायको आर्थिक हित गर्ने उद्देश्यले विभिन्न प्रकारका लक्षित कर्जा कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याइएको थियो। तर यो कर्जा कार्यक्रमलाई विगतको भन्दा अलि भिन्न रूपले हेर्ने गरिएको छ। सहलियतपूर्ण कर्जामा सरकारले ब्याज अनुदान दिने, कर्जाको सुरक्षण हुने र व्यवसायको बीमासमेत हुने कारण यो कर्जा कार्यक्रमलाई विशेष महत्वका साथ हेर्ने गरिएको हो। यस्तो कर्जा प्राप्त गर्ने आधार सुष्पष्ट छ, दायरा फराकिलो छ र बैकले निर्धारण गर्ने ब्याजदर पनि तुलनात्मक रूपमा न्यून हुने गरेको छ। यसै सन्दर्भमा प्रस्तुत लेखमा सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको औचित्य, अवधारणा र आयामको बारेमा छोटकरीमा विश्लेषण गरिएको छ।

२. सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको अवधारणा

नेपालमा विगत आधा शताब्दीदेखिका आर्थिक नीतिमा गरिबी निवारण, रोजगारी सिर्जना, महिला सशक्तीकरण, फरक क्षमता भएका व्यक्तिलाई प्रोत्साहन र पिछ्छडिएका वर्ग, क्षेत्र एवम् समुदायको आर्थिक हित केन्द्र भागमा रहने गरेको छ। आर्थिक रूपले कमजोर नागरिकलाई सबलीकरण गर्ने उद्देश्यले उद्यमशीलता विकासको लागि नगद अनुदान, बीउ पुँजी र अन्य सहलियत प्रदान गर्ने कार्यक्रम पनि रहेका छन्। यसबाहेक, ग्रामीण

स्वावलम्बन कोष, युवा स्वरोजगार कोष, महिला उद्यमशीलता कोषलगायतका संस्थाहरू स्थापना गरी गरिबी र बेरोजगारीका समस्या समाधान गर्ने प्रयास पनि गरिएको छ। यसको बाबजुद पनि सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम अघि बढाइनुमा देहायबमोजिमका केही निश्चित मान्यता रहेको देखिन्छ।

(क) गरिबी निवारण हुँदैमा उद्यमशीलता विकास सुनिश्चित नहुने तर उद्यमशीलता विकासबाट गरिबी र बेरोजगारीका दीर्घकालीन समस्या समाधान गर्न सघाउ पुग्ने मान्यता विकास हुँदै गएको छ। तसर्थ, वित्तीय साधन परिचालनलाई उद्यमशीलता विकाससँग आबद्ध गर्ने र यसबाट सम्बोधन हुन नसकेको गरिबीको समस्यालाई मात्र अन्य उपायबाट सम्बोधन गर्नुपर्ने मान्यताको आधारमा सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम अघि बढाइएको देखिन्छ।

(ख) सामान्यतया अनुदानमा आधारित उद्यमशीलता विकास कार्यक्रम त्यति सफल भएको देखिँदैन। व्यक्तिको लगानी प्रोत्साहित हुने हदसम्म राज्यले अनुदानको व्यवस्था गरेमा एकातर्फ साधनको सदुपयोग हुने र अर्कोतर्फ उद्यमशीलता विकास प्रभावकारी हुने मान्यता विकास हुँदै गएको छ। यसै कारण गरिब, विपन्न र लक्षित समुदायलाई उद्यमशीलता विकासतर्फ प्रोत्साहन गर्न सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको अवधारणा अघि बढाइएको देखिन्छ।

(ग) विगतदेखि नै युवा स्वरोजगार कोष, महिला उद्यमशीलता विकास कोष, गरिबी निवारण कोष, ग्रामीण स्वावलम्बन कोषलगायतका सरकारी कोषबाट वित्तीय साधन प्रवाह गरी लक्षित व्यक्ति

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

र समूहलाई स्वरोजगार बनाउन खोजिएको छ । त्यस्ता कोषहरूको विशेष महत्व रहे तापनि ती कार्यक्रमको अवधारणा र कार्यान्वयनमै समस्या पनि देखिएको छ ।

पहिलो, सरकारले विभिन्न कोषहरू स्थापना गरी ब्याजदर निर्धारणदेखि ऋण प्रवाहसम्मको बैकिङ प्रणालीबाट हुने कार्य समानान्तर रूपमा सञ्चालन गर्दा वित्तीय प्रणाली कमजोर हुने देखिन्छ । दोस्रो, सरकारी निकायबाट दिइने ऋण कालान्तरमा मिनाहा हुने आम नागरिकको अपेक्षा रहने कारण साधनको दुरुपयोग हुने जोखिम पनि रहन्छ । तेस्रो, सरकारी कोषमा कार्यरत जनशक्तिमा बैकिङ कारोबारको सीप र अनुभव तुलनात्मक रूपमा कम हुने कारण बैकिङ कारोबार प्रभावकारी हुन सक्दैन । चौथो, त्यस्ता कोषबाट सञ्चालित कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा दोहोरोपना आउने, सञ्चालन खर्च अधिक हुने र प्रभावकारिता कम हुने सम्भावना रहन्छ । पाँचौं, त्यस्ता कोषमा कार्यरत कर्मचारीले ऋण प्रवाह सहजै गर्न सक्ने तर ऋण असुली गर्न नसक्ने अध्ययनबाट देखिएको छ । तसर्थ, त्यस्ता कोष पुनरसंरचना वा खारेज गरी लक्षित वर्ग र समुदायमा नयाँ ढङ्गबाट कर्जा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको अवधारणा ल्याइएको हो ।

(घ) उद्यमशीलता विकासको लागि मूलभूत रूपमा पुँजीको उपलब्धतासँगै सीप आवश्यक पर्ने भएकोले आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को बजेटमार्फत सहूलियतपूर्ण कर्जाको अवधारणासँगै प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको उपलब्धतालाई पनि व्यापक रूपमा अधि बढाइएको थियो । तसर्थ, तत्कालीन सरकारले नागरिकलाई सीप विकासमा प्रेरित गर्ने र सीप सिकेकालाई व्यवसायी बनाउन सहूलियतपूर्ण ऋणमा आबद्ध गराउन खोजेको देखिन्छ ।

(ङ) बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणमा थप जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउन

सहूलियतपूर्ण ऋणको ब्याजदर न्यून गराउनुपर्ने सोच रहेको देखिन्छ । बैंकहरूले ऋणको ब्याजदर कम गर्ने र सरकारले पनि ब्याज र बीमामा अनुदान दिने व्यवस्थाले लक्षित व्यक्ति र समुदायलाई उद्यमशीलता विकासमा आकर्षित गर्न सकिने यो कार्यक्रमको अवधारणा देखिन्छ । त्यसपछि बनेका सरकारले पनि सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको यो मूल मर्म र अवधारणालाई निरन्तरता दिएको देखिन्छ ।

३. सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको उद्देश्य र विशेषता

गरिब, वरोजगार र लक्षित वर्ग तथा समुदायलाई कर्जामा पहुँच सुनिश्चित गरी मुलुकभित्र उद्यमशीलता विकासमार्फत आय आर्जन र रोजगारी सिर्जना गर्नु सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । सोअनुसार, कृषि तथा पशुपन्छीजन्य व्यवसाय प्रवर्द्धन गरी उत्पादन एवम् रोजगारी अभिवृद्धि गर्न, महिलालाई उद्यमशील बन्न, शिक्षित बेरोजगार युवालाई रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न र विदेशबाट फर्केका युवालाई स्वरोजगार बन्न सहयोग पुर्याउन सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसै गरी, दलित समुदायको परम्परागत सीप र पेसालाई आधुनिकीकरण एवम् प्रवर्द्धन गरी उद्यमशीलता विकास गराउन र आर्थिक रूपमा विपन्न, सीमान्तकृत तथा लक्षित समुदायका विद्यार्थीलाई उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अध्ययनको लागि पनि सहूलियतपूर्ण ऋण उपलब्ध गराउने उद्देश्य रहेको छ । यसबाहेक भूकम्प पीडितले निजी आवास निर्माण गर्न पनि सहूलियतपूर्ण कर्जा पाउने प्रावधान रहेको छ ।

सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको दायरा फराकिलो रहेको छ, भने यसको व्यवस्थामा विविधता देखिएको छ । प्रथमतः ऋणीको प्रकार र प्रयोजनअनुसार ऋणको सीमा निर्धारण गरिएको छ । व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसाय सञ्चालन गर्न रु.पाँच करोडसम्म कर्जा उपलब्ध हुन्छ भने वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवालाई विदेशमा सिकेको सीप सदुपयोग गरी उद्यमी

बन्न र दलित समुदायलाई परम्परागत पेसा र व्यवसाय सञ्चालन गर्न रु.१० लाखसम्म कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था रहेको छ। त्यसै गरी, शिक्षित युवालाई स्वरोजगार बन्न रु.सात लाखसम्म, गरिब तथा तोकिएका समुदायका विद्यार्थीलाई उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा आर्जन गर्न रु.पाँच लाखसम्म र भूकम्प पीडितलाई निजी आवास निर्माण गर्न रु.तीन लाखसम्म कर्जा दिने व्यवस्था छ। महिलालाई उद्यमी बन्न रु.१५ लाखसम्म सहूलियत कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था छ।

दोस्रो, यस्तो कर्जाको सुरक्षण हुने र व्यवसायको समेत बीमा हुने कारण बैंकको ऋण र ऋणीको व्यवसाय दुबै संरक्षण गरिएको छ। अर्थात्, ऋणीको व्यवसायमा क्षति पुगेमा बीमा कम्पनीले ऋणीलाई क्षतिपूर्ति दिने र ऋणीले बैंकलाई ऋण नतिरेमा कर्जा तथा निक्षेप सुरक्षण केन्द्रले बैंकलाई ऋण चुक्ता गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

तेस्रो, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ब्याजदर निर्धारण गर्दा आधारदरमा बढीमा दुई प्रतिशतसम्म मात्र प्रिमियम थप गर्न पाउने व्यवस्था छ। यसरी कायम हुने ब्याजदरको

पाँच प्रतिशत सरकारले अनुदान दिने र बाँकी ब्याज ऋणीले चुक्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। उदाहरणको लागि कुनै बैंकको आधारदर सात प्रतिशत छ भने त्यो बैंकमा सहूलियतपूर्ण कर्जाको ब्याजदर अधिकतम नौ प्रतिशत कायम हुन सक्छ। यसमध्ये पाँच प्रतिशत सरकारले र चार प्रतिशत ऋणीले चुक्ता गर्ने व्यवस्था छ। महिला उद्यमशीलता कर्जामा भने सरकारले थप एक प्रतिशत ब्याज अनुदान प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ। यसको अतिरिक्त कर्जा सुरक्षण शुल्क र व्यवसाय बीमा शुल्कको ५० प्रतिशत रकम पनि सरकारले व्यहोर्ने व्यवस्था छ।

पाँचौं, आर्थिक रूपले विपन्न व्यक्ति वा बेरोजगारलाई ऋण प्राप्तमा सबैभन्दा ठूलो समस्या धितो देखिएको सन्दर्भमा सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमले धितोरहित कर्जाको अवधारणा अघि बढाइएको हो। धितो नभएको कारण ऋण नपाउने समस्या समाधान गर्न र धितो नभएका कारण बैंकको ऋण पनि जोखिममा पर्न नदिन कर्जा सुरक्षणको व्यवस्था गरिएको हो।

तालिका १ : सहूलियतपूर्ण कर्जा पाउने ऋणी संख्या

कर्जा शीर्षक	२०७५ असार	२०७६ असार	२०७७ असार	२०७८ असार	२०७८ फागुन
१. कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसायको लागि	८,९३०	१७,२०३	२४,७६३	४६,०५७	५९,५६०
२. शिक्षित बेरोजगारलाई शैक्षिक प्रमाणपत्रको धितोमा	-	२४	६५	१४०	१५३
३. विदेशी रोजगारबाट सीप सिकेर फर्केका युवालाई	-	४९	२२१	८३९	९५९
४. महिला उद्यमी	-	७९६	६,६८२	५५,५५१	८२,१९७
५. दलितका लागि परम्परागत व्यवसाय प्रवर्द्धन	-	७०	३५१	९६५	१,१०९
६. सीमान्तकृत समुदाय र लक्षित वर्गका विद्यार्थीलाई उच्च तथा प्राविधिक शिक्षा अध्ययन	-	६०	८४	१११	१४२
७. भूकम्प पीडितका लागि निजी आवास निर्माण	-	९३	२२१	२३१	२९६
८. धागोजन्य उद्योगका लागि	-	-	६१	२१०	२५७
९. सीटीइभीटीबाट सम्बन्धनप्राप्त संस्थालाई तालिम सञ्चालन	-	-	-	२	२
१०. युवालाई स्वरोजगार हुनका लागि	-	-	-	३	२५
जम्मा	८,९३०	१८,२९५	३२,४४८	१०४,१०९	१४४,६२०

स्रोत : देशको वर्तमान आर्थिक स्थिति, नेपाल राष्ट्र बैंक

४. सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको प्रगति स्थिति

नेपालमा एक दशकअघिसम्म पनि कृषिमा बाहेक अन्य क्षेत्रमा सहूलियत कर्जाको उपलब्धता खासै थिएन। कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरण गरी कृषि उत्पादन अभिवृद्धि गर्ने र कृषकको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने नीतिगत प्राथमिकताको बाबजुद सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम आउनुअघि कृषि कर्जाको पहुँच न्यून थियो। सोअनुसार २०७५ असारमा ९ हजार ४ सय ऋणीले रु.१० अर्ब ६६ करोड कृषि कर्जा उपयोग गरेको देखिएको छ।

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याइएपछि कृषि कर्जा पाउनेको संख्या एक वर्षमै दोब्बर भएको छ। त्यसपछिको रफ्तार भन्ने तीव्र हुँदै गएको छ। पछिल्लो भण्डै चार वर्षको अवधिमा सहूलियतपूर्ण कर्जा पाउने ऋणी १६ गुणाले बढी २०७८ फागुनसम्ममा एक लाख ४४ हजार पुगेको छ। यस अवधिमा कर्जा रकम २० गुणाले बढी २०७८ फागुनमा रु.२ खर्ब १६ अर्ब पुगेको छ।

सहूलियतपूर्ण कर्जाको दायरा फराकिलो भए तापनि यो कार्यक्रमबाट कृषि कर्जा बढी प्रोत्साहित भएको छ। सोअनुसार २०७८ फागुनसम्म कुल ऋणीमध्ये ४० प्रतिशत कृषि व्यवसायी र कुल ऋणको करिब ६० प्रतिशत कृषि तथा पशुपन्छी क्षेत्रमा प्रवाह भएको छ। कृषिपछि महिला उद्यमशीलता कर्जा उल्लेखनीय रूपमा बढ्दै गएको छ। २०७८ फागुन महिनासम्म ८२ हजार १९७ महिला यस्तो कर्जाबाट लाभान्वित भएका छन्। त्यसै गरी, भण्डै ११ सय दलितले परम्परागत व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्न यस्तो कर्जा पाएका छन् भने सीमान्तकृत समुदाय र लक्षित वर्गका १४२ विद्यार्थीले अध्ययन गर्न समेत सहूलियतपूर्ण कर्जा प्राप्त गरेका छन्।

शिक्षित बेरोजगारलाई शैक्षिक प्रमाणपत्रको धितोमा प्रवाह गरिने कर्जा अपेक्षित रूपमा विस्तार हुन सकेको छैन। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले धितोरहित कर्जालाई त्यति प्रोत्साहित नगर्ने, यस्तो कर्जा कार्यक्रमको प्रचारप्रसार कम भएको र सम्भवतः कर्जाको आकार पनि सानो रहेकोले यस्तो कर्जा विस्तार कम देखिएको छ। २०७८

तालिका २ : सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह (रु.करोडमा)

कर्जा शीर्षक	२०७५ असार	२०७६ असार	२०७७ असार	२०७८ असार	२०७८ फागुन
१. कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसायको लागि	१०६६.१७	३२१८.९५	५४११.४१	१०६९७.८४	१३,७७९.०१
२. शिक्षित बेरोजगारलाई शैक्षिक प्रमाणपत्रको धितोमा	-	१.१५	३.५२	६.३७	५.९१
३. विदेशी रोजगारबाट सीप सिकेर फर्केका युवालाई	-	३.२९	१५.१७	५९.८०	६१.८२
४. महिला उद्यमी	-	५१.२२	४३५.३५	५०९८.४४	७,४१७.३४
५. दलितको लागि परम्परागत व्यवसाय प्रवर्द्धन	-	३.६३	१८.५३	५७.२९	६१.७३
६. सीमान्तकृत समुदाय र लक्षित वर्गका विद्यार्थीलाई उच्च तथा प्राविधिक शिक्षा अध्ययन	-	१.४५	२.००	२.५३	३.५४
७. भूकम्प पिडितको लागि निजी आवास निर्माण	-	२.४६	५.४७	४.९४	३.८०
८. धागोजन्य उद्योगको लागि	-	-	६४.८५	२१६.२५	२४२.२४
९. सीटीइभीटीबाट सम्बन्धनप्राप्त संस्थालाई तालिम सञ्चालन	-	-	-	०.०४	०.०३
१०. युवालाई स्वरोजगार हुनका लागि	-	-	-	०.११	०.८४
जम्मा	1,066=17	3,282=15	5,956=30	16,143=61	21,576=26

स्रोत : देशको वर्तमान आर्थिक स्थितिका विभिन्न प्रकाशन, नेपाल राष्ट्र बैंक

फागुनसम्म यस्तो कर्जा १५३ युवाले पाएको देखिन्छ ।

सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको अर्को मूल मर्म व्यक्तिलाई सीप सिकाएर वित्तीय साधनमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने हो । यसै कारण प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम केन्द्रको सम्बन्धनप्राप्त निकायलाई तालिम सञ्चालन गर्नसमेत सहलियतपूर्ण ऋण प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ । तर यस प्रकारको ऋण अपेक्षित रूपमा जान सकेको छैन । पछिल्लो समय भूकम्प पीडितको लागि निजी आवास निर्माणमा कर्जा प्रवाह हुन सकेको छैन । भूकम्प गएको लामो समय व्यतित भइसकेको सन्दर्भमा यस्तो कर्जाको आवश्यकता र औचित्य समाप्त भइसकेकोले पनि कर्जा नबढेको हो ।

पछिल्ला वर्षमा सहलियतपूर्ण कर्जाको वृद्धिसँगै सरकारको ब्याज अनुदान र बीमा शुल्कवापतको खर्च उल्लेख्य रूपमा बढिरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रममा नेपाल सरकारले रु. एक अर्ब २५ करोड ब्याज अनुदान प्रदान गरेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु.३ अर्ब ८५ करोड भुक्तानी भएको छ । आगामी दिनमा कर्जा प्रवाह वृद्धिसँगै यस्तो अनुदान पनि उल्लेख्य वृद्धि हुने देखिएको छ ।

४. आगामी कार्यदिशा

संघीयता कार्यान्वयनमा आएपछि बनेको पहिलो सरकारले मुलुकभित्र उद्यमशीलता विकास गरी एकातर्फ गरिबी र बेरोजगारीको समस्या समाधान गर्ने र अर्कोतर्फ उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माणमा टेवा पुऱ्याउने अवधारणाले सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको सुरुआत गरिएको देखिन्छ । पछिल्ला वर्षहरूमा यो कार्यक्रमको दायरा अझै फराकिलो बनाइएका कारण कर्जा प्रवाह र सरकारी दायित्व दुबै उल्लेख्य बढ्दै गएको छ । आगामी दिनमा यो कार्यक्रमलाई देहायबमोजिम थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक देखिएको छ ।

(क) सहलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम अघि बढाइएको चार वर्ष पूरा भएको, यो कार्यक्रममार्फत उल्लेख्य मात्रामा कर्जा विस्तार भएको र आर्थिक

तथा सामाजिक क्षेत्रमा यसको प्रभाव देखिन थालेको सन्दर्भमा कार्यक्रमको समग्र मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक देखिएको छ । खासगरी कर्जा कार्यक्रम उद्देश्यमूलक भए नभएको यकिन गरी सुधारका उपाय अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ ।

गरिब तथा बेरोजगारलाई काम र रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न एकातर्फ सहलियतपूर्ण कर्जाको दायरा फराकिलो बनाउनुको साथै कर्जा रकम बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ भने अर्कोतर्फ कर्जाको सम्भावित दुरुपयोग रोक्नेतिर पनि उत्तिकै सजग हुनुपर्ने देखिएको छ । उदाहरणका लागि रु.१५ लाखको गहना लगाएको व्यक्तिलाई केही लाख सहलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध हुने वा चारपाङ्ग्रे निजी सवारी साधन भएका व्यक्तिलाई उद्यमी बन्न केही लाख सहलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध हुने स्थिति रोकिनु आवश्यक छ । एउटै व्यक्तिलाई एकभन्दा बढी प्रकारका सहलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध हुनु पनि भएन । लक्षित समुदायका धनी व्यक्ति र परिवारले यस्तो कर्जा पाउनु भएन । सीप सिकेका बेरोजगार युवालाई प्रमाणपत्र उपलब्ध नभएका कारण ऋणबाट वञ्चित हुने स्थिति पनि हुनुभएन । महिलालाई उद्यमशीलता बन्न दिइएको कर्जा पुरुषले उपयोग गर्ने स्थिति पनि रहनु भएन ।

(ख) सीप नभएका बेरोजगारलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको माध्यमबाट सीप सिकाउने र सीप भएकालाई उद्यमी बन्न ऋण उपलब्ध गराउने यो कार्यक्रमको मूल मर्म हो । हाल स्थानीय तहमा बेरोजगारीको विवरण अद्यावधिक हुन थालेको सन्दर्भमा स्थानीय तहको सेवा मागअनुसार बेरोजगारलाई व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्ने र वाणिज्य बैंकहरूसँग समन्वय गरी ऋणमा पहुँच सुनिश्चित गर्नेतर्फ पहल गर्न सकिन्छ । जस्तै, कुनै क्षेत्रमा ब्युटीसीयन, इलेक्ट्रीसीयन वा पाइपको काम गर्ने व्यक्तिको माग भएमा सम्बन्धित स्थानीय तहले सो कार्यमा इच्छुक व्यक्तिलाई

तालिमको प्रबन्ध मिलाई सहूलियतपूर्ण कर्जामा आबद्ध गराउन सकिन्छ। यसतर्फ स्थानीय तहको ध्यान पुग्न सकेको देखिँदैन।

- (ग) न्यून आयस्रोत भएका र धितो नभएका गरिब तथा बेरोजगारलाई उद्यमी बन्न विना धितो कर्जा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले सहूलियतपूर्ण कर्जाको सुरक्षण गर्ने र त्यस्तो कर्जा उपयोग हुने व्यवसायको बीमा हुने व्यवस्था गरिएको हो। तर यस अवधिमा प्रवाह भएको कर्जामध्ये १२ प्रतिशत मात्र विना धितो गएको छ। सरकारले ऋणको सुरक्षण र बीमामा खर्च गर्ने तर धितो नभई ऋण नपाउने बिडम्बनापूर्ण स्थितिको अन्त्य गरी परियोजना धितोमा कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ।
- (घ) पछिल्ला वर्षमा सहूलियतपूर्ण कर्जाको आकार उल्लेख्य रूपमा बढिरहेकोले सरकारको दायित्व पनि सोहीअनुरूप बढ्दै गएको छ। असीमित दायित्वलाई कुनै न कुनै दिन नियन्त्रण गर्नुपर्ने हुँदा सरकारको दायित्व वहनको सीमा समयमै

पहिचान गरी सोहीअनुरूप कर्जा प्रवाहको वार्षिक सीमा निर्धारण गर्नेतर्फ पनि सोचन आवश्यक छ। यस्तो कर्जामा भुक्तानी हुने सरकारी अनुदानको लागि स्रोत व्यवस्थापनको लागि सरकारद्वारा सञ्चालित समान प्रकृतिका अन्य कोषहरूको खर्च कटौती गर्नेदेखि कतिपय कोषहरू खारेज गर्न आवश्यक छ।

- (ङ) सहूलियतपूर्ण कर्जा पाउने प्रावधान खुकुलो बनाउँदा दुरुपयोग हुने र कसिलो बनाउँदा लक्षित व्यक्ति र समूहले नपाउने सम्भावना रहन्छ। तर प्रावधान खुकुलो बनाउँदैमा पनि सबै विपन्न, गरिब र बेरोजगारीले ऋण लिएर उद्यमी बन्ने सम्भावना पनि हुँदैन। तसर्थ सहूलियतपूर्ण कर्जाको प्रावधान थप खुकुलो बनाउनेभन्दा ऋण नलिने वा उद्यमी बन्न नचाहने व्यक्ति तथा समूह पहिचान गरी गरिबी र बेरोजगारी निवारणका समानान्तर वैकल्पिक उपाय सोचन आवश्यक छ। गरिबी निवारण र बेरोजगारीमा देखिएका सबै प्रकारका समस्याहरू सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमबाट मात्र समाधान हुने सोच पनि सही नहुन सक्छ।

***

सङ्गठनात्मक संस्कृति र वित्तीय क्षेत्रमा यसको प्रभाव

■ राजनविक्रम थापा*

विषय प्रवेश

सामान्यतया वित्तीय क्षेत्रको प्रभावकारिता स्रोत र साधनको परिचालन तथा सैद्धान्तिक ज्ञान र अनुभवी कर्मचारीको कार्यसम्पादनमा निहित हुन्छ । प्रत्येक वित्तीय संस्थाको सफलताका आधारहरू पनि फरकफरक हुन सक्छन् । तथापि पछिल्लो समयमा वित्तीय क्षेत्रमा बदलिँदो संस्कृतिले कार्य वातावरण र सेवाको गुणस्तरमा पनि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा असर पारिरहेको देखिन्छ । सामान्यतया 'संस्कृति' भन्नाले कुनै पनि व्यक्ति वा समूहलाई एकअर्काबाट फरक दर्शाउने गरी विकसित हुँदै गएको धारणा, विश्वास, व्यवहार, प्रवृत्ति, मूल्य, मान्यता आदिलाई बुझिन्छ । नेपाली शब्दकोषमा संस्कृतिलाई धेरै समयदेखि चल्दै आएको प्रचलन, रीतिरिवाज, शुद्धि, सफाइ, संस्कार, मानसिक विकास, सभ्यता, जातीय धर्म, परम्पराको रूपमा अर्थ्याइएको छ । जुनसुकै प्रकारको सङ्गठनको सफलताका लागि असल संस्कार आवश्यक हुन्छ तर संस्कारको विकास र पालना औपचारिक एवम् कानुनी प्रक्रियाबाट मात्र सम्भव हुने विषय होइन । व्यवस्थापनका सिद्धान्तले पद्धति र प्रक्रियालाई बढी जोड दिने गरेको पाइए तापनि पछिल्लो समयमा सङ्गठनात्मक संस्कृति र त्यसले संस्थाको कार्यसम्पादन र प्रतिष्ठामा पार्ने प्रभावलाई महत्व दिने गरिएको पाइन्छ । नेपालको वित्तीय क्षेत्रको विकास र विस्तारसँगै यस क्षेत्रमा पनि विभिन्न किसिमका धारणा, मूल्य, मान्यता, व्यवहार, प्रवृत्तिको विकास हुँदै गएको देखिन्छ । वित्तीय संस्थाहरूलाई सरोकारवालाले हेर्ने दृष्टिकोणमा पनि संस्कारजन्य प्रभाव बढ्दै गएको देखिन्छ । नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा विद्यमान संस्कृतिहरूको सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव पर्ने

गरेको देखिन्छ । संस्थाले तय गरेको रणनीति, लक्ष्य, नवप्रवर्तन, समूह अभिमुखीकरण, विभिन्न पक्षहरूसँग गरिने सम्झौता, ग्राहक र कर्मचारीलाई गरिने व्यवहार, तलब सुविधाको निर्धारण, परिवर्तनको लागि चासो, यसलाई अनुसरण गर्ने प्रोत्साहन, विभिन्न पक्षबीचको समन्वय र एकीकरण, सामाजिक उत्तरदायित्वलगायतका विषयवस्तु नै वित्तीय क्षेत्रमा सङ्गठनात्मक संस्कृतिलाई प्रतिविम्बित गर्ने तत्वहरू हुन् । सबै संस्थाको उल्लिखित विषयमा समान धारणा र प्राथमिकता नरहने भएकै कारण संस्थाको पृथक अस्तित्व र पहिचान कायम हुने हो । प्रस्तुत सन्दर्भमा यस लेखमार्फत सङ्गठनात्मक संस्कृतिको सैद्धान्तिक पक्षको जगमा नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा यसको प्रभावबारे विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

सङ्गठनात्मक संस्कृतिका केही सैद्धान्तिक पक्ष

वास्तवमा सङ्गठनात्मक संस्कृति यस्तो तत्व हो, जुन विना योजना सङ्गठनभित्र मौलाउँदै जान्छ र नजानिँदो तवरले पुराना पुस्ताबाट स्वतः नयाँ पुस्तातर्फ सँदै जान्छ । संस्कारजन्य विषयको तर्क र प्रमाण जुटाउन कठिन हुन्छ । सङ्गठनात्मक संस्कृतिलाई सामूहिक र सामाजिक प्रणालीको रूपमा लिन सकिन्छ । यसअन्तर्गत सङ्गठनमा आबद्ध सदस्यद्वारा निर्मित र आत्मसात गरिएको मूल्य मान्यता, विश्वास, नियम, विचारधारा, मिथक र परम्पराहरू समावेश छन् जसले कर्मचारीको उत्प्रेरणा र कार्यसम्पादन सुधार प्रक्रियालाई सहज तुल्याउँछ र सङ्गठनभित्र प्रभावकारिता र दक्षताको मूल्यवान् स्रोत निर्माण गर्दछ ।¹

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

¹ Organizational culture can be approached as a collective and social system, built and shared by the members of the organization, which contains values, beliefs, rules, ideologies, myths and rituals that facilitate the employees' motivation and involvement in the performance improvement process, thus constituting a valuable source of effectiveness and efficiency within a company (Robbins,S. Coulter,2018)

व्यावहारिक रूपमा सङ्गठनात्मक संस्कृतिअन्तर्गत सङ्गठनका अधिकांश सदस्यले बोल्ने भाषा, फाईफुट्टी लगाउने वा गुड्डी हाँक्ने तरिका, उनीहरूको पहिरन, प्रदान गरिएको कार्यस्थल, कार्यालयलाई प्रदान गर्ने समय, कर्मचारीबीचको सम्बन्ध र समन्वय, सरोकारवालाप्रति गरिने व्यवहार, विद्यमान सूचना प्रणाली र यसको उपयोगलगायतका पक्ष समावेश हुन्छन्। यसका अतिरिक्त सङ्गठनात्मक संस्कृति सङ्गठनको संरचना, कानुनी हैसियत, नियन्त्रण पद्धति, सङ्गठनको इतिहास, विगतका विभिन्न कथनहरू (Stories and Myth), देशको हावापानी, रितिरिवाज, राजनीतिक अवस्था, आर्थिक विकास आदि बाह्य तत्वबाट पनि प्रभावित हुन्छ।

सङ्गठनात्मक संस्कृतिको माध्यमबाट एउटै संस्थामा आबद्ध मानिसहरू किन भिन्न स्वभाव र प्रकृतिका हुन्छन् भन्ने बुझ्न र त्यसलाई आत्मसात गर्न मद्दत पुग्छ। जसबाट कार्यसम्पादनको क्रममा आइपर्ने जटिलता र अनिश्चिततालाई घटाउन सहयोग पुऱ्याउँछ। यसले सङ्गठनमा विकसित हुँदै गएको असल मूल्य र मान्यताबीच सामाञ्जस्य कायम गरी संस्थाभित्र आवश्यक समन्वय, नियन्त्रण र निर्णय प्रक्रियालाई सरल र सम्भव तुल्याउँछ। स्थापित र लामो इतिहास बोकेका सबै प्रकारका सङ्गठनमा आफ्नै पहिचान झल्कने संस्कृति विकसित हुँदै जान्छ। यसले संस्थाको कामकारवाही र प्रतिष्ठामा सकारात्मक एवम् नकारात्मक दुवै प्रभाव पार्ने तथ्य विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्। पाकिस्तान, भारतलगायत विभिन्न देशमा गरिएको अनुसन्धानले सङ्गठनात्मक संस्कृति संस्थाको एक महत्वपूर्ण पक्ष भएको र यसले कर्मचारीको व्यवहार, उत्प्रेरणा र मान्यतामा प्रभाव पार्ने तथ्यलाई पुष्टि गरेको छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा यस लेखमा सङ्गठनात्मक संस्कृतिका केही महत्वपूर्ण सैद्धान्तिक पक्ष तथा नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा विद्यमान एवम् मौलाउँदै गएको संस्कृति र सोको प्रभावका बारेमा विश्लेषण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ।

सङ्गठनात्मक संस्कृतिका प्रकार

सङ्गठनात्मक संस्कृतिका सम्बन्धमा विभिन्न मुलुकमा सम्पन्न अध्ययन अनुसन्धानसमेतका आधारमा देहायका

तीन प्रकार वा फरक स्रोतहरूको बारेमा बुझ्न आवश्यक हुन्छ।

(क) शक्ति संस्कृति (The Power Culture)

शक्तिकेन्द्रित सङ्गठनमा रहेका व्यक्तिले आफूसँग भएको शक्तिका प्रभावले संस्थाका कर्मचारी तथा सम्बद्ध पक्षलाई सकारात्मक वा नकारात्मक रूपमा प्रभाव पार्ने गर्दछन्। यस्तो संस्कृतिमा शक्तिको माध्यमबाट अरूको व्यवहारमाथि नियन्त्रण गर्ने प्रयत्न गरिन्छ। निर्णय गर्ने अधिकार सीमित व्यक्तिमा निर्भर हुने भएकोले शीघ्र निर्णय हुने र कार्यान्वयनमा कम जटिलता उत्पन्न हुन सक्छ। तर क्षमतावान् र अनुभवी कर्मचारीलाई बेवास्ता गरिने भएकाले कर्मचारीहरू निराश हुने एवम् उत्पादकत्वमा ह्रास आउने सम्भावना हुन्छ। क्षमतावान् कर्मचारीहरू संस्था छोडेर जाने प्रवृत्ति बढ्दै जान्छ। अन्ततः यस्तो संस्कृतिको प्रभावकारिता नेतृत्वको ज्ञान, निर्णय क्षमता र इच्छाशक्तिमा निहित हुन्छ।

नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा समेत शक्ति संस्कृतिको राम्रो प्रभाव देख्न सकिन्छ। संस्थागत सुशासनको पेचिला मुद्दाकै बीचमा पनि अधिकांश वित्तीय संस्थामा सञ्चालक समितिको भूमिका वित्तीय संस्थामा विशेष प्रकारको रहने गरेको पाइन्छ। सङ्गठन संस्कृतिको निर्माण तथा प्रयोगमा लगानीकर्ता र प्रभावशाली व्यक्तिको भूमिकालाई नजरअन्दाज गर्न सकिँदैन। नेपालका अधिकांश सङ्गठनमा शक्ति केन्द्रकै वरिपरि सरोकारवाला घुम्ने संस्कृति विकसित भइरहेको सन्दर्भमा वित्तीय क्षेत्रमा पनि केही हदसम्म यो संस्कृति मौलाउँदै गएको देखिन्छ। खासगरी विशेष प्रकृतिका सुविधा, व्यवस्थापकीय तहको जिम्मेवारी, सरुवा, बढुवाजस्ता विषयमा सीमित व्यक्तिको पदीय हैसियत एवम् व्यक्तिगत निर्णयले बढी प्रभाव पार्ने भएकोले एकथरी कर्मचारीमा तिनकै पछि लाग्ने, अनावश्यक गुट उपगुट बनाउने जस्ता प्रवृत्ति संस्कृतिको रूपमा विकसित हुँदै गएको देखिन्छ। वित्तीय क्षेत्रमा मात्र हैन नेपालभर नै शक्तिको पछाडि दौडने संस्कृतिको असर संस्थाको सञ्चालक, कार्यकारी अधिकृतलगायतका उच्च पदाधिकारीको नियुक्तिदेखि नै हाबी हुने भएकाले त्यसको असर उनीहरूको कार्यकालसम्मै रहने गरेको छ।

नियुक्ति दिने अधिकार पाएकाले अनुभव र क्षमताभन्दा बढी आस्था र सम्बन्धलाई प्राथमिकता दिने भएका कारण नियुक्तिपछि पनि संस्थाको हितभन्दा बढी सम्बद्ध पक्षकै संरक्षण चाकडीमा रमाउने संस्कृति पछिल्लो समयमा बोध हुने तवरले मौलाएको देखिन्छ।

(ख) भूमिका संस्कृति (The Role Culture)

ठूला र विशिष्ट प्रकारका स्थापित सङ्गठनमा लक्ष्य हासिल गर्नका लागि कार्यहरूलाई वर्गीकरण गरी कुनै व्यक्ति वा समूहलाई विशिष्ट जिम्मेवारी प्रदान गरिने संस्कृतिलाई भूमिका संस्कृति (Role Culture) रूपमा चित्रण गरिएको छ। यस्तो पद्धति एवम् संस्कृतिका माध्यमबाट एकै प्रकारका काममा हुने दोहोरोपन घटाउन मद्दत पुग्दछ। एकै सङ्गठनले फरक प्रकृतिका उद्देश्य हासिल गर्न फरक प्रकृतिका कार्य गर्नुपर्ने अवस्थामा यस्तो संस्कृति लाभदायक मानिन्छ। साना र थोरै उद्देश्यमा सीमित संस्थाका लागि यस्तो संस्कृति प्रभावकारी नहुन सक्छ। तर ठूला संस्थाको लागि उनीहरूको ज्ञान र क्षमताको आधारमा विना भेदभाव काम गर्ने अवसर र भूमिका प्रदान गर्ने विषय यसअन्तर्गत पर्दछ। तानाशाही नेतृत्वशैली अवलम्बन गर्ने र अन्य कर्मचारीको क्षमता र दक्षतामाथि विश्वास गरेर अधि नबढ्ने हो भने यस्तो संस्कृति अपनाएका सङ्गठनको समग्र कार्यसम्पादनमा प्रतिकूल असर पर्न सक्ने देखिन्छ।

वित्तीय क्षेत्रमा विद्यमान भूमिका संस्कृतिलाई केलाउने हो भने समग्रमा वित्तीय क्षेत्रमा आफ्नो कार्य क्षमता देखाउने र संस्थालाई गति दिन सक्ने व्यक्तिले प्रमुख कार्यकारी तथा विभागीय तहका जिम्मेवारी प्राप्त गर्ने गरेको देखिन्छ। तापनि कतिपय संस्थामा सीमित व्यक्ति वा समूहको आधिपत्य रहेका संस्थामा समग्र संस्थागत हितभन्दा सीमित र गुटगत लाभका हिसाबले क्षमता र असल आचरण नभएका व्यक्तिले समेत विशेष जिम्मेवारी पाउने संस्कृतिको विकास हुन थालेको देखिन्छ। क्षमतावान र असल आचरणका व्यक्तिले जिम्मेवारी प्राप्त गर्दा संस्थाको छवि र कार्यसम्पादन अवस्थामा सुधार हुने भए तापनि गलत व्यक्ति र प्रवृत्तिका पात्रहरू हाबी हुँदा समग्र वित्तीय संस्थाको कार्यकुशलतामा ह्रास आएको

पनि देखिन्छ। कतिपय संस्थामा प्रमुख कामको अख्तियार प्रत्यायोजन एवम् विभागीय तहका निर्णय र जिम्मेवारी प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई सुम्पिएको भए तापनि आफ्नो अधिकार क्षेत्रको निर्णय गर्न उत्साहित नहुने र सम्भावित परिणामको जिम्मेवारी लिने नचाहने प्रवृत्तिको विकास हुँदै गएको देखिन्छ। दैनिक र नियमित कार्य सञ्चालन प्रकृतिका विषय पनि सञ्चालक समितिबाट चासो लिने वा अप्रत्यक्ष तवरबाट हस्तक्षेप गर्ने संस्कृतिको विकास हुँदै गएको देखिन्छ।

(ग) कार्य संस्कृति (Work culture)

कार्य संस्कृति भन्नाले संस्थाले सम्पादन गर्नुपर्ने कार्यलाई प्रक्रियागत र विधिसम्मत तवरले सम्पन्न गर्ने संस्कृतिलाई बुझाउँछ। अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोत र साधनको व्यवस्था गर्ने, वैज्ञानिक र पारदर्शी तवरले बजेट निर्माण गरी कार्यान्वयन गराउने जस्ता विषयलाई यसअन्तर्गत समेटिएको हुन्छ। यसले संस्थाका पदाधिकारीलाई तोकिएको समयमा आफ्नो जिम्मेवारी एवम् कार्य सम्पन्न गर्न अभिप्रेरित गर्दछ। व्यक्तिगतभन्दा पनि सामूहिक जिम्मेवारीमा लक्ष्य प्राप्त गर्न, कामको जस-अपजस समूहले लिने कुरामा जोड दिइन्छ। निर्णय क्षमताको विकास र उत्तराधिकार योजना तयार गर्न पनि कार्य संस्कृतिमा बढी सहज हुन्छ। पद र क्षमताको अतिरिक्त सम्पन्न भएको कामको संख्या र गुणस्तरका आधारमा कर्मचारीको मूल्याङ्कन, पुरस्कार र प्रोत्साहन गरिने संस्कृति नै कार्य संस्कृति हो।

नेपालको वित्तीय क्षेत्रका संस्थाले मूलतः मूनाफा वितरण र व्यवसाय वृद्धिलाई सफलताको केन्द्रबिन्दु मानेर आफ्नो रणनीति र कार्य अधि बढाइरहेको सन्दर्भमा अधिकांश संस्थाको कार्य संस्कृतिमा समानता पाइन्छ।

वित्तीय क्षेत्रमा विद्यमान संस्कृतिजन्य प्रवृत्ति

सङ्गठनात्मक संस्कृतिलाई मापन गर्ने विभिन्न आयामहरू हुन्छन्। तापनि विशेष गरी विश्वव्यापी रूपमै सर्वसाधारणको विश्वास जित्ने वा कायम गर्ने र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने सवालमा स्थापित मूल्य

सङ्गठनात्मक संस्कृतिका आयाम

- संरचना र स्वामित्व
- नवप्रवर्तन तथा सिर्जना
- परिवर्तनको विरोध वा अनुसरण
- नेतृत्व तथा कार्यशैली
- सङ्गठनको सोच र रणनीति
- समूहगत वा व्यक्तिगत महत्व
- जिम्मेवारी बाँडफाँड
- पदोन्नति तथा पदस्थापन
- सिक्ने/सिकाउने संस्कृति
- भावनात्मक सम्बन्धको विकास
- व्यक्तिगत मूल्य, मान्यताको कदर
- जोखिम र प्रतिफलको अवस्था
- संवाद र सञ्चारको अवस्था

मान्यतालाई प्राथमिकतामा राखी वित्तीय क्षेत्रमा असल अभ्यास एवम् संस्कृतिको निर्माण र प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । सङ्गठनमा संस्थागत संस्कृतिको मापन तथा विश्लेषण गर्न समान किसिमका विशेषता र आयामहरू व्यावहारिक हुँदैनन् ।

अझै नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा पुँजीगत र व्यवस्थापकीय हिसाबले पनि फरकफरक संस्थाको बाहुल्यता रहेका कारण सबै संस्थामा एकैखाले सङ्गठनात्मक संस्कृतिको अपेक्षा गर्न पनि सकिँदैन । प्रस्तुत सन्दर्भमा नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा विद्यमान संस्कृतिगत पक्ष र तिनको प्रभावको विश्लेषणका लागि बक्समा प्रस्तुत सङ्गठनात्मक संस्कृतिका केही स्थापित आयामहरूसमेतका आधारमा केही पक्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा व्यावसायिक घरानापिच्छे, अधिक सेयर स्वामित्व धारण गरी प्रभाव कायम राख्ने प्रचलन विद्यमान छ । जसले गर्दा संस्थाको नियमित कामकारवाही तथा प्रभावकारितामा सम्बन्धित घरनाको संस्कारजन्य प्रभाव परेको देख्न

सकिन्छ । त्यस्ता घराना वा समूहले मार्गदर्शन गरेका संस्थामा बोलीचाली, व्यवहार, आचारण आदि पक्षमा खानदानी प्रभाव पर्ने, वरिष्ठ र कनिष्ठ कर्मचारीबीचको सम्बन्ध र सहकार्य तलब सुविधाका लागि हेर्ने दृष्टिकोणलगायतका विषयमा पृथकता देखिने गरेको छ ।

२. नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा नयाँ अनुसन्धान र खोज गर्ने प्रचलन वा संस्कृतिको विकास हुन सकेको देखिँदैन । अधिकांश नीति तथा प्रडक्टमा अरूको अनुसरण गर्ने प्रचलन छ । विगतमा जे चलिरहेको छ त्यसैमा समाहित हुने वा यथास्थितिमा रमाउने प्रवृत्ति विद्यमान छ ।
३. नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा प्रविधिको प्रयोगले व्यापकता पाएको देखिए तापनि परम्परागत कार्यशैली र प्रक्रियागत व्यवस्थाबाट खासै मुक्त हुन सकेको देखिँदैन । निर्णय गर्ने, मूल्याङ्कन गर्ने र दैनिक कार्य सञ्चालनका सम्बन्धमा नवीन सोच र शैलीको विकास हुन सकेको छैन ।
४. कतिपय संस्थामा समूहमा काम गर्ने र कार्यसम्पादन स्तरलाई समूह कार्यको रूपमा लिने प्रचलन छ भने कतिपय संस्थामा कामको जस-अपजस सीमित पक्षले मात्र लिने प्रचलन छ ।
५. वित्तीय क्षेत्रमा नेतृत्वका सबैखाले शैलीहरू प्रयोगमा रहेको देखिन्छ । विदेशी लगानीका, स्वदेशी निजी लगानीका र सरकारी स्वामित्वमा रहेका संस्थामा पहिलेदेखि नै स्थापित शैलीलाई अनुसरण गर्दै गएको देखिन्छ । सरकारी लगानीका संस्थामा नेतृत्व चयनदेखि जिम्मेवारी बाँडफाँडसम्मका विषयमा प्रभाव र दबावको अवस्था विद्यमान छ भने विदेशी लगानी मिसिएका संस्थामा मातृ संस्थाको प्रभाव रहने गरेको छ भने स्वदेशी निजी लगानीका संस्थामा मुख्य लगानीकर्ताको सोच, मूल्य मान्यताअनुसार नै नेतृत्व र कार्य शैली निर्माण हुने गरेको देखिन्छ ।
६. संस्थाले तय गरेको रणनीति र योजनाले

सङ्गठनात्मक संस्कृतिको विकास र प्रयोगमा असर पुऱ्याउने गर्दछ । नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा पनि मूलतः व्यवसाय विस्तार र मुनाफाको अभिवृद्धिलाई केन्द्रमा राखी आफ्ना गतिविधि सञ्चालन गर्ने संस्थाले सामाजिक उत्तरदायित्व र अन्य सरोकारवालाका अपेक्षा र प्राथमिकतालाई कम महत्त्व दिने गरिएको गुनासो बढेको देखिन्छ ।

७. व्यावसायिक वा सीमित समूहका अधिपत्य रहेका वित्तीय संस्थामा विशेष गरी व्यवस्थापकीय तहका कर्मचारीको नियुक्ति, तलब सुविधाको निर्धारण तथा जिम्मेवारी बाँडफाँडमा समेत प्रभाव पर्ने भएकोले त्यसको असर सङ्गठनको समग्र पक्षमा पर्ने गरेको देखिन्छ । कतिपय अवस्थामा यस्तो प्रक्रियाबाट छनोट भएको व्यवस्थापक अनुभवी र सक्षम हुँदा वित्तीय संस्थाको कार्यसम्पादन र प्रभावकारितामा सकारात्मक असर परेको देखिन्छ भने कतिपय अवस्था समूहगत लाभमा प्रेरित भई निर्णय भइदिँदा अन्य सरोकारवालालाई समेत नोक्सानी पुगेको देखिन्छ ।
८. यस्ता प्रकृतिका संस्थाको विशेष गरी व्यवस्थापकीय तहमा सबै वर्ग, लिङ्ग, जाति, भाषा, संस्कृति, भूगोललगायतको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन । जसले गर्दा सेवा प्रवेशकै अवस्थादेखि नै एक किसिमको मनोविज्ञान विकसित हुने र भर्ना तथा छनोट प्रक्रियादेखि नै सीमित वर्ग वा पक्षको अधिकता रहन सक्ने देखिन्छ ।
९. वित्तीय संस्थामा काम गर्ने कर्मचारीका लागि कार्यालय पोसाकको अनिवार्यता, परिचयपत्रको व्यवस्था, कार्यालयको सजावटलगायतका विषयमा एकरूपता नै कायम भएको देखिए तापनि कर्मचारीमा सङ्गठनात्मक संस्कृति र व्यवहारका बारेमा ज्ञानको अभाव हुन गई ग्राहक तथा सरोकारवालासँगको संवाद र सूचना प्रवाहमा भने निकै रहेको विविधता देखिन्छ । विषयवस्तुको ज्ञानविना नै कामको जिम्मेवारी

सुम्पँदा निकै रोचक परिस्थिति सृजना हुने मात्र हैन सेवाग्राहीले निकै सास्ती र कतिपय अवस्थामा मौद्रिक नोक्सानीसमेत बेहोर्नुपर्ने अवस्था सृजना हुने गरेको छ ।

१०. निजी क्षेत्रका वित्तीय संस्थामा तुलनात्मक रूपमा भर्ना तथा छनोट प्रक्रिया पारदर्शी बन्दै गएको र लिखित, अन्तर्वार्ता र सामूहिक अन्तरक्रियाका माध्यमबाट छनोट गर्ने प्रचलन बढिरहेको छ । तथापि नेपाली संस्कारजन्य कारण विभिन्न प्रभावग्राही पक्षको अनुरोध स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट स्वतन्त्र रूपमा छनोट भएका कर्मचारी र प्रभावग्राही पक्षको सिफारिस भएका कर्मचारीबीच उत्पन्न हुने आन्तरिक द्वन्द्वको असर वित्तीय संस्थामा दीर्घकालीन रूपमा पर्ने गरेको देखिन्छ ।
११. निजी क्षेत्रका बैंकमा कर्मचारीको हकहित र मर्कालाई सम्बोधन गर्ने सवालमा कर्मचारी युनियनको भूमिका प्रभावकारी देखिँदैन । माथिल्ला तहका कर्मचारीले आफ्नो कार्यसम्पादन खुबी वा व्यवस्थापन र सञ्चालक समितिसम्मको पहुँचका आधारमा आफ्ना समस्या राख्न सक्ने अवस्था देखिए तापनि तल्लो तहका कर्मचारीको हकमा एकपक्षीय निर्णयलाई स्वीकार गर्ने वा जागिर छोड्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । यसको विपरीत सरकारी लगानीका वित्तीय संस्थामा राजनीतिक संरक्षणसहितको दुई वा दुईभन्दा बढी कर्मचारी सङ्गठनको क्रियाशिलता रही व्यवस्थापकीय कार्य सञ्चालनमै अवरोध सिर्जना हुने अवस्था देखिन्छ ।
१२. संस्थाको कार्यसम्पादनको प्रभावकारिताका लागि सिक्ने र सिकाउने प्रथा अपरिहार्य मानिन्छ । तर वित्तीय क्षेत्रमा कुनै पनि ज्ञान व्यवस्थापन वा हस्तान्तरणको विषयलाई व्यक्तिगत रूपमा लिने गरिएका कारण सिकाउने संस्कृति (Learning Culture) को विकास हुन सकेको देखिँदैन ।

अन्त्यमा

असल संस्कृतिको निर्माण र उपयोग हरेक सङ्गठनका निमित्त उत्तिकै अपरिहार्य रहन्छ । अझै सर्वसाधारणको विश्वाससमेतका आधारमा अस्तित्वमा रहनुपर्ने वित्तीय क्षेत्रमा विद्यमान अवधारणा, मूल्य मान्यता, व्यवहार र आचरणगत पक्षले समग्र संस्थाको कार्यसम्पादन र सेवा प्रवाहको गुणस्तरमा विशेष प्रभाव पार्ने देखिन्छ । फरक सरोकारवालाको फरकखाले अपेक्षालाई सही तवरले सम्बोधन गर्न पनि असल संस्कृतिको निर्माण र उपयोग हुनु आवश्यक हुन्छ । साङ्गठनिक जीवनमा सधैं औपचारिक तरिकाले मात्रै काम गर्न सम्भव हुँदैन । अझ विशेष गरी मानवीय पक्षसँग सम्बन्धित विषयमा अनौपचारिक र आपसी सम्बन्ध वा संवादको विशेष भूमिका रहने

गर्दछ । सबै संस्थाको एकै किसिमका नीति वा प्रक्रिया हुनपर्छ भन्ने पनि छैन । संस्थाले लिएको रणनीति र लक्ष्यसमेतलाई आत्मसात गरी आबद्ध पक्षले स्थापित गर्ने मूल्य, मान्यता, विचार, व्यवहारले नै संस्थालाई पृथक पहिचानसहित दीर्घकालीन अस्तित्वमा राख्न मद्दत पुऱ्याउँछ । समग्रतामा नेपालको वित्तीय क्षेत्रलाई तुलनात्मक रूपमा पारदर्शिता र व्यवसायिकताका दृष्टिले सबै सरोकारवालाबीच सकारात्मक रूपमा नै लिने गरिएको छ । तर पनि बढ्दो अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, सीमित स्वार्थ समूहको दबाव वा प्रभाव, एकाधिकार प्रवृत्ति, सुशासनको पालनामा निरूत्साहलगायतका कारणले उत्पन्न हुने समस्यालाई समयमै सुधार गर्न सकेमा अझै प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

***

केन्द्रीय बैंकमा जोखिम व्यवस्थापन

■ हिमप्रसाद न्यौपाने*

पृष्ठभूमि

फेब्रुअरी ४, २०१६ मा सिस्टम ह्याकरहरूले बङ्गलादेशको केन्द्रीय बैंक (बङ्गलादेश बैंक) को फेडरल रिजर्व बैंक अफ न्युयोर्कमा रहेको खाताबाट स्विफ्ट नेटवर्कमार्फत ९५ करोड १० लाख अमेरिकी डलर हस्तान्तरण गर्न ३५ वटा आदेश जारी गरे। तीमध्ये पाँच वटा आदेशबाट दुई करोड डलर जर्मनीको बैंकमार्फत श्रीलङ्काको एक गैरसरकारी संस्थाको लागि र आठ करोड एक लाख डलर फिलिपिन्सको रिजाल कमर्सियल बैंकिङ कर्पोरेसन (आरसीबीसी) मा गरी कुल १० करोड १० लाख अमेरिकी डलर भुक्तानी भयो। ८५ करोड डलरका बाँकी ३० वटा आदेश भने अमेरिकाले कारवाहीको सूचीमा राखेको जुपिटर सिपिड नामको एक इरानी फर्मसँग नाम मिलेकोले शङ्कास्पद ठानेर फेडले तत्काल भुक्तानी गरेन। सन् २०१८ सम्म फिलिपिन्स पठाइएकोमध्ये एक करोड आठ लाख डलर बङ्गलादेश बैंकमा फिर्ता भयो भने अन्य रकम फिर्ता हुन सकेन। यस क्रममा बङ्गलादेश बैंकका तीन जना उच्च अधिकारीहरू सेवाबाट बर्खास्त भए भने तत्कालीन गभर्नर अतिउर रहमानले राजीनामा दिए। पछि अनुसन्धानको क्रममा न त स्विफ्ट सिस्टमको कमजोरी देखियो न त फेडको नै। बङ्गलादेश बैंकले स्विफ्ट सञ्चालन गरेको कम्प्युटर सिस्टममा प्रयोग गरेको नेटवर्कका स्वीचहरू पुराना हुनुका साथै फायरवाल नभएको पाइएको थियो। साथै एक महिनाअघि बैंककै कर्मचारीले स्विफ्ट रहेको कम्प्युटरबाट इमेल चेक गरेको पाइएको थियो। ह्याकरले इमेलमार्फत पठाएका मालवेयरको माध्यमबाट बङ्गलादेश बैंकले कसरी फेडलाई स्विफ्ट प्रणालीबाट भुक्तानीको सूचना पठाउँछ भन्ने जानकारी लिएको अनुसन्धानबाट थाहा भयो। यस घटनालाई केन्द्रीय बैंकिङ क्षेत्रमा भएका ठूला अपराध मध्येमा राखिन्छ र जोखिम व्यवस्थापनको लागि

एउटा शिक्षाको रूपमा लिने गरिएको छ। प्रस्तुत लेखमा केन्द्रीय बैंकमा जोखिम संवेदनशीलता र यसका विभिन्न आयामका विषयलाई उजागर गर्ने प्रयास गरिएको छ।

जोखिमको अर्थ र प्रकार

जोखिम भन्नाले त्यस्ता सम्भावित घटना जसले बैंक सञ्चालनमा आफ्नो उद्देश्य हासिल गर्न र सरोकारवालाको अपेक्षा पूरा गर्न असक्षम हुने अवस्था सिर्जना गर्छन् वा अनिश्चयको अवस्था ल्याउँछन् भन्ने बुझिन्छ। जोखिम व्यवस्थापनलाई जोखिमको पहिचान, मापन, अनुगमन र नियन्त्रण गर्ने प्रक्रियाको रूपमा बुझ्न सकिन्छ। जोखिम पहिचान भन्नाले जोखिम ल्याउने घटना कहिले, कसरी र किन घट्छन् भनेर निर्धारण गर्ने प्रक्रिया भनी बुझ्न सकिन्छ। अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा हुने जोखिमको तुलनामा केन्द्रीय बैंकमा हुने जोखिम अलि फरक प्रकृतिको हुने गर्दछ। केन्द्रीय बैंकमा हुने जोखिमलाई विशेषगरी वित्तीय र गैरवित्तीय जोखिम (सञ्चालन, नीति/रणनीति तथा ख्यातिसम्बन्धी जोखिम) मा वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ।

वित्तीय जोखिमअन्तर्गत बजार जोखिम, कर्जा जोखिम र तरलता जोखिमलाई लिने गरिन्छ। बजारमा आफूले धारण गरेको सम्पत्तिको मूल्य घट्दा हुने जोखिम 'बजार जोखिम' हो। केन्द्रीय बैंकको वासलातमा सम्पत्तितर्फको ठूलो हिस्सा विदेशी मुद्रामा रहने हुनाले विदेशी विनिमय जोखिम र ब्याजदर जोखिम रहने गर्दछ। कर्जा दिएको अर्को पक्षले तोकिएको सर्तअनुसार कर्जा भुक्तानी गर्न इच्छा नगरेमा वा भुक्तानी गर्न नसकेमा कर्जा जोखिम हुन्छ। केन्द्रीय बैंकले आफूले इजाजत दिएका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कर्जा प्रदान गरेको हुन्छ। सामान्यतः त्यस्ता संस्थाको निक्षेप केन्द्रीय बैंकमै रहने भएको र कुनै न कुनै धितोमा कर्जा प्रदान

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

गर्ने हुनाले कर्जा जोखिमको स्तर पनि कम नै रहेको हुन्छ । तोकिएको समयमा बैंकले दायित्व भुक्तान गर्न नसकेमा तरलता जोखिम हुन्छ । स्वयम् बैंकहरूको बैंक र अन्तिम ऋणदाता हुने भएकोले केन्द्रीय बैंकमा तरलता जोखिमको स्तर कम हुनुपर्दछ । यद्यपि पर्याप्त विदेशी मुद्राको सञ्चित नभएको अवस्थामा विदेशी मुद्राको दायित्व भुक्तान गर्न नसक्ने अवस्था आउन सक्छ । अतः केन्द्रीय बैंकलाई उचित तवरले विदेशी मुद्रा सञ्चित व्यवस्थापनका लागि कानुनी आधारसहित अख्तियारी दिएको पाइन्छ ।

गैरवित्तीय जोखिमतर्फ केन्द्रीय बैंकको लागि सञ्चालन जोखिमलाई मुख्य जोखिमको रूपमा लिइन्छ । व्यक्ति, प्रणाली र प्रक्रियामा रहेको कमजोरीका कारण सञ्चालन जोखिम हुने गर्दछ । आन्तरिक छलकपट वा धोखाधडी,

बाह्य धोखाधडी, रोजगारीसम्बन्धी अभ्यास र काम गर्ने क्षेत्रको सुरक्षा, ग्राहक, उत्पादन र व्यावसायिक अभ्यास, भौतिक सम्पत्तिको नाश, व्यवसाय अवरूद्ध र प्रणालीको विफलता, कार्यान्वयन, सेवा प्रदान, प्रक्रिया व्यवस्थापनको कारण सञ्चालन जोखिम हुने गर्दछ । कानुनी जोखिम, सुरक्षा जोखिम, विपत्ति जोखिम, लेखाङ्कन जोखिम, नियन्त्रण जोखिम, सूचना जोखिम, जनशक्ति जोखिम, सूचना प्रविधि प्रणाली जोखिम सञ्चालन जोखिमका उप-प्रकार हुन् । यसबाहेक नीतिगत/रणनीति जोखिम र ख्यातिजन्य जोखिम पनि गैरवित्तीय जोखिमअर्न्तगत पर्दछन् । सरकारी नीति परिवर्तन भएमा वा बाह्य देशले लिएको नीतिका कारण वा आफैले गरेको नीतिगत व्यवस्था पालना नभएको अवस्थामा केन्द्रीय बैंकमा पर्न जाने असर नीति/रणनीति जोखिम हो । माथिका कुनै पनि वा सबै जोखिमको कारण केन्द्रीय बैंकप्रति

केन्द्रीय बैंकमा घटेका सञ्चालन जोखिमसम्बन्धी केही घटना

अल्वानिया : अल्वानियाको संसदले त्यहाँका गभर्नरलाई आफ्नो जिम्मेवारी राम्रोसँग निर्वाह नगरेकोले पदबाट बर्खास्त गर्ने प्रस्ताव पारित गर्‍यो । सन् २०१४ सेप्टेम्बर १८ मा फाइनान्सियल टाइम्समा प्रकाशित समाचार अनुसार बैंक अफ अल्वानियाका १९ जना कर्मचारीले चार वर्षको अवधिमा ७१ करोड अल्वानियन लेक चोरी गरेको स्वीकार गरेका थिए । यस घटनाबाट नगद राख्ने ढुकुटी सञ्चालनमा लापरवाही भएको र अन्य कमजोरी पनि बाहिर आएको थियो ।

तान्जानिया : तान्जानियाका राष्ट्रपतिले बैंक अफ तान्जानियाका गभर्नरलाई त्यहाँ भएको व्यापक धोखाधडीको लागि जिम्मेवार बनाउँदै पदबाट बर्खास्त गरेको समाचार जनवरी ११, २००८ मा centralbanking.com ले प्रकाशन गरेको थियो । बाह्य लेखापरीक्षणको क्रममा डेपुटी गभर्नरसहित अन्य कर्मचारीको मिलेमतोमा १३३ अर्ब तान्जानियन सिलिङ अस्तित्वमै नरहेका २२ कम्पनीलाई भुक्तानी दिएको आरोप लागेको थियो ।

टर्की : टर्कीका राष्ट्रपतिले गलत ब्याजदर नीति लिएको कारण केन्द्रीय बैंकका गभर्नरलाई दुई वर्षको जेल सजायसहित पदबाट बर्खास्त गर्न मुद्दा दायर गर्न लगाएको समाचार फेब्रुअरी १७, २०१५ मा जिरोहेजमा प्रकाशित भएको थियो । मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्नको लागि ब्याजदर घटाउन राष्ट्रपतिले दिएको सुझाव गभर्नरले नमानेको भन्दै आलोचना भएको थियो ।

अष्ट्रेलिया : अष्ट्रेलियाको प्रहरीले सन् २०११ मा सेक्युरेन्सी इन्टरनेसनलले मौसम प्रतिरोधी प्लास्टिक नोट (चलनचल्तीको भाषामा पोलिमर नोट) छापने क्रममा इण्डोनेसिया, मलेसिया, नेपाल र भियतनामका उच्च सरकारी अधिकारीलाई घुस दिएको आरोपमा कम्तीमा आठ जना पूर्व व्यवस्थापक र अन्य कर्मचारीविरूद्ध मुद्दा चलाएको समाचार वासिङ्गटन पोष्टले सन् २०१४ नोभेम्बर १५ मा प्रकाशित गरेको थियो । उक्त कम्पनी रिजर्भ बैंक अफ अष्ट्रेलियाको शतप्रतिसत सेयर भएको नोट छपाई गर्ने सहायक कम्पनी हो ।

सर्वसाधारणको विश्वास घट्ने वा नरहने अवस्थामा ख्याति जोखिम हुन जान्छ। मापन गर्न सजिलो तरिकाको विकास गर्न नसकिएको भए तापनि ख्याति जोखिमलाई केन्द्रीय बैंकको लागि मुख्य जोखिमको रूपमा लिइन्छ।

जोखिम व्यवस्थापनका लागि कानुनी एवम् नीतिगत व्यवस्था

प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापनको लागि स्पष्ट कानुनी व्यवस्था, पर्याप्त नीतिगत एवम् प्रक्रियागत व्यवस्था र व्यवस्थित सङ्गठनात्मक संरचना आवश्यक पर्दछ। सन् २०१४ मा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले अध्ययन गरेको ९३ केन्द्रीय बैंकमध्ये १५ वटा मात्र केन्द्रीय बैंकको कानुनमा जोखिम व्यवस्थापनको कार्य स्पष्ट उल्लेख गरिएको पाइएको थियो। कानुनमा उल्लेख नभए तापनि जोखिम व्यवस्थापनको काम भइरहेकै हुन्छ। जोखिम व्यवस्थापनको जिम्मेवारी प्रदान गर्दा केही विभागलाई दोहोरो जिम्मेवारी पनि प्रदान गरेको पाइन्छ। उदाहरणको लागि आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागलाई लेखापरीक्षणका साथै जोखिम व्यवस्थापनको काम पनि हेर्न दिइयो भने आन्तरिक नियन्त्रणको उद्देश्य इङ्गित गर्दछ भने जोखिम व्यवस्थापनको स्पष्ट अख्तियारीसहित जोखिम व्यवस्थापन समिति वा परिषद्को संरचना बनाइएको अवस्थामा जोखिम व्यवस्थापनको प्राथमिकता इङ्गित गर्दछ। सन् २००९ मा प्रकाशित ISO 31000 ले सबै प्रकारका संस्थामा सञ्चालन जोखिम व्यवस्थापनको लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ।

फाइनान्सियल स्ट्याविलिटी बोर्डले वित्तीय क्षेत्रको जोखिम व्यवस्थापनको लागि केही सिद्धान्तको बारेमा प्रकाश पारेको छ। केन्द्रीय बैंकको हकमा अलग्गै सिद्धान्तको चर्चा गरेको भने छैन। जोखिम व्यवस्थापनका केही महत्वपूर्ण नीतिगत व्यवस्थामा जोखिम रुचि ढाँचा (risk appetite), जोखिम सहनशीलता सीमा, व्यवसाय निरन्तरता योजना आदि पर्दछन्। जोखिम रुचि ढाँचामा समग्र दृष्टिकोण, नीति, प्रक्रिया, नियन्त्रण, जोखिम रुचि स्थापित गर्ने, सञ्चार र अनुगमन गर्ने कार्यहरू पर्दछ। यसमा जोखिम रुचि कथन वा वक्तव्य, जोखिम सीमा, संलग्न व्यक्तिको भूमिका र जिम्मेवारी समावेश

हुन्छन्। साथै जोखिम रुचि कथनमा केन्द्रीय बैंकले सामना गर्ने सबै प्रकारका जोखिमको उल्लेख गरिएको हुन्छ। अतः जोखिम रुचि वक्तव्य व्यवसायिक उद्देश्य हासिल गर्ने क्रममा स्वीकार गर्ने स्तरको जोखिम अथवा त्यस्ता जोखिमबाट टाढा रहनेको समग्रतम आँकलन हो। यसले जोखिमको गुणात्मक र मात्रात्मक रूपमा आम्दानी, पुँजी, जोखिम व्यवस्थापनका उपायको बारेमा पनि उल्लेख गरिएको हुन्छ। मात्रामा उल्लेख गर्न नसकिने ख्यातिजन्य जोखिम वा आचरण जोखिमका सम्बन्धमा पनि उल्लेख गर्नुपर्दछ। यसका साथै राम्रो जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा जोखिम र नियन्त्रण स्वमूल्याङ्कन (Risk and Control Self Assessment-RCSA), मुख्य जोखिम परिसूचक (KRIs), मुख्य कार्यसम्पादन परिसूचक (KPIs), जोखिम प्रोफाइल आदि विकास गरिएको हुन्छ।

जोखिम व्यवस्थापन संरचना

केन्द्रीय बैंकमा गैरवित्तीय जोखिम व्यवस्थापन वित्तीय जोखिम व्यवस्थापनको तुलनामा अविकसित अवस्थामै रहेको पाइन्छ। वित्तीय जोखिम व्यवस्थापनको लागि विभिन्न प्रकारका मोडलको विकास भएका छन्। कति प्रयासका बाबजुद पनि धोखाधडी र सूचना प्रविधिसम्बन्धी समस्या दिनानुदिन बढ्दै गएको र अर्को स्वरूपमा प्रकट भइरहेको पाइन्छ। परम्परागत रूपमा केन्द्रीय बैंकको जोखिम व्यवस्थापन कार्य केन्द्रीकृत रहेको पाइन्छ। मध्यम (middle) अफिसले जोखिम पहिचान, जोखिम प्राथमिकीकरण, जोखिम अनुगमन र जोखिम न्यूनीकरण गर्ने गरेको पाइन्छ। यसका अलावा जोखिम व्यवस्थापनका कार्यको स्वतन्त्र लेखापरीक्षण र अनुपालनासम्बन्धी कार्य आन्तरिक लेखापरीक्षणले गर्दछ। कतिपय केन्द्रीय बैंकमा जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्य एउटै इकाईले गर्ने अभ्यास रहेको पाइन्छ। यी दुई कार्यहरू एकआपसमा परिपूरकको रूपमा रहन्छन्। दक्षिण अफ्रिकाको केन्द्रीय बैंकमा यस प्रकारको अभ्यास रहेको र यो प्रभावकारीसमेत देखिएको विभिन्न प्रतिवेदनले उल्लेख गरेका छन्।

जोखिम व्यवस्थापनको लागि केही केन्द्रीय बैंकको

संरचना विकेन्द्रित प्रकृतिको रहेको पाइन्छ । यस्तो संरचनामा हरेक व्यावसायिक इकाईमा जोखिम व्यवस्थापकहरू तोकिएको हुन्छन र उनीहरूले आफ्नो इकाई प्रमुखलाई रिपोर्टिङ गर्दछन् । जोखिम व्यवस्थापनका दिग्गजहरू (risk champions) मुख्य व्यावसायिक इकाईमा काम गर्ने भएकोले सुरु अवस्थामै जोखिम पहिचान गर्न मद्दत मिल्छ ।

भारतीय रिजर्व बैंकमा जोखिम व्यवस्थापनको लागि सुरक्षाको तीन घेरा (थ्री लाइन्स अफ डिफेन्स) विधि अपनाइएको छ । पहिलो सुरक्षा घेराअन्तर्गत जोखिम व्यवस्थापनको प्राथमिक कार्य सम्बन्धित इकाईले नै गर्ने, दोस्रो सुरक्षा घेराले जोखिम अनुगमन र तेस्रो सुरक्षा घेराको काम आन्तरिक लेखापरीक्षणले गर्ने व्यवस्था गरेको छ । अतः रिजर्व बैंकमा जोखिम व्यवस्थापनको पहिलो काम सम्बन्धित इकाईले गर्ने र दोस्रो मध्य अफिसको रूपमा जोखिम अनुगमन विभागले काम गर्ने र तेस्रो आन्तरिक लेखापरीक्षणले पहिलो र दोस्रो सुरक्षा घेराले गरेका कामको प्रभावकारिता निश्चित गर्ने गरी संरचना कार्यान्वयन गरिएको छ ।

जोखिम व्यवस्थापन संस्कृति

प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापनको लागि सुदृढ

जोखिम संस्कृति आवश्यक पर्दछ । जोखिम संस्कृतिलाई परिभाषित गर्न सजिलो छैन । इन्स्टिच्युट अफ इन्टरनेसनल फाइनान्सले जोखिम संस्कृतिलाई परिभाषित गर्दा जोखिमलाई कसरी पहिचान गरिन्छ, बुझिन्छ, छलफल गरिन्छ र सङ्गठनमा कसरी कार्यान्वयन गरिन्छ भनेर उल्लेख गरेको छ । अर्थात् हामी जोखिमको सम्बन्धमा के भन्छौं होइन, साँच्चिकै हामी के गर्छौं भन्ने कुरा यसमा पर्दछ । फाइनान्सियल स्ट्याबिलिटी बोर्डले एक स्वस्थ जोखिम संस्कारले संस्थामा उत्पन्न हुन सक्ने सबै प्रकारका जोखिम र संस्थाको जोखिम रुचिभन्दा बढी मात्राको जोखिम लिने कार्य गर्दा त्यस्ता जोखिमको पहिचान गर्ने, माथिल्लो निकायमा जानकारी दिने र समयमै उपयुक्त तवरले सम्बोधन गरेको हुनुपर्दछ भनी उल्लेख गरेको छ । र बोर्डले केही जोखिम संस्कारका सूचकहरू जस्तै बैंकको सञ्चालक समिति र उच्च व्यवस्थापनको इमान्दारिता, बैंकको कर्मचारीको काम र जोखिम वहनमा जवाफदेहिता, सञ्चार र निर्णय प्रक्रियामा पर्याप्त छलफल, वित्तीय र गैरवित्तीय सुविधा बैंकको मूल्य मान्यताअनुसार सुसङ्गत हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ । जोखिम संस्कृतिलाई संक्षेपमा बुझ्नुपर्दा जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी क्रियाकलाप माथिबाट तल सञ्चार हुनुपर्दछ र शीर्षस्थ व्यक्तिको स्वर (tone from

जोखिम व्यवस्थापनको तीन घेरा सुरक्षाको अवधारणा

व्यवसाय व्यवस्थापन	जोखिम व्यवस्थापन	आन्तरिक लेखापरीक्षण
पहिलो सुरक्षा घेरा	दोस्रो सुरक्षा घेरा	तेस्रो सुरक्षा घेरा
<ul style="list-style-type: none"> व्यवसायको क्रममा आवश्यक प्रक्रिया तय गरी आफैं व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । व्यवसायिक नियन्त्रण ढाँचामार्फत जोखिम पहिचान र नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । 	<ul style="list-style-type: none"> संस्थागत जोखिम व्यवस्थापन ढाँचा तयार गर्न जोखिम व्यवस्थापन विभाग जिम्मेवार रहन्छ । स्वतन्त्र रूपले व्यवस्थापन बोर्ड र लेखापरीक्षण समितिलाई रिपोर्टिङ गर्नुका साथै पहिलो सुरक्षा घेरालाई सल्लाह सुझाव दिने । 	<ul style="list-style-type: none"> आन्तरिक लेखापरीक्षणले पहिलो र दोस्रो सुरक्षा घेराको प्रभावकारिता निश्चित गर्दछ । व्यवस्थापन र लेखापरीक्षण समितिलाई रिपोर्टिङ गर्ने र प्रक्रिया सुधार गर्न आवश्यक सुझाव दिने ।

the top) मा निर्भर गर्ने कुरा जोखिम व्यवस्थापनका दिग्गजहरूले उल्लेख गर्ने गरेको पाइन्छ ।

बैंकका सबै कर्मचारीलाई जोखिम व्यवस्थापनको आधारभूत तालिम उपलब्ध हुनुका साथै सूचना प्रविधिको सुरक्षाप्रति जागरूक गराउन आवश्यक छ । यसको लागि तीन ढोकाको सुरक्षा महत्वपूर्ण मानिन्छ । पहिलो ढोका संस्थाका कर्मचारीमार्फत गरिने सुरक्षा जसलाई सामाजिक ढोका भनिन्छ, दोस्रो सूचना प्रविधि प्रणाली सुरक्षा ढोका हो, जसलाई प्राविधिक ढोका भनिन्छ र तेस्रो अनधिकृत व्यक्तिलाई निषेध गर्ने ढोका जसलाई भौतिक ढोका भनिन्छ । यसका साथै हरेक विभाग वा कार्यालयमा भएको वा हुन लागेको नोक्सानीको तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गर्ने व्यवस्था लागू गरिएको हुन्छ । नोक्सानीको तथ्याङ्क सङ्कलनमा 'यदि तिमी देख्छौ भने कसैले रिपोर्ट गर्नेपर्दछ' (If you see it, you must ensure someone reports it) भन्ने संस्कारको विकास हुनुपर्दछ । सबै कर्मचारीलाई जोखिम पहिचान र व्यवस्थापनको अनिवार्य तालिम र ज्ञानको व्यवस्थाले पनि जोखिम संस्कृति विकासमा उत्तिकै महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकमा जोखिम व्यवस्थापन

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता कायम गर्न मौद्रिक र विदेशी विनिमय नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गराउने, वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि

र वित्तीय स्थायित्व कायम गराउने, सुरक्षित, स्वस्थ र सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गराउने उद्देश्य नेपाल राष्ट्र बैंकको रहेको छ । माथि उल्लेखित उद्देश्यहरू हासिल गर्ने क्रममा आउने कठिनाइ जोखिम हो । त्यस्तो जोखिम व्यवस्थापनको लागि बैंकमा कानुनी आधारको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ३५ को उपदफा १(ग) मा बैंकले अपनाएको उपयुक्त जोखिम व्यवस्था कार्यान्वयनको सुपरिवेक्षण गर्ने काम लेखापरीक्षण समितिलाई तोकिएको छ ।

जोखिम व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन २०६६ सालमा जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन जारी भएको र संस्थागत योजना विभागमा जोखिम इकाई स्थापना गरिएको छ । यसका साथै जोखिम व्यवस्थापन कार्यलाई थप व्यवस्थित गर्न गैरकार्यकारी सञ्चालक संयोजक रहने गरी जोखिम व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको छ ।

समितिले त्रैमासिक रूपमा विभागले तयार गरेको जोखिम प्रतिवेदन समीक्षा गर्नुका साथै विभागलाई आवश्यक निर्देशन दिने गरेको छ । जोखिम व्यवस्थापनको क्षेत्र विस्तार भएसँगै २०७७ सालमा संस्थागत योजना विभागको नाम संशोधन गरी 'संस्थागत योजना तथा जोखिम व्यवस्थापन विभाग' बनाइएको छ । विभागले जोखिम व्यवस्थापन निर्देशिका-२०७३, इन्टिग्रेटेड रिस्क

इन्टरनेसनल अपरेसनल रिस्क वर्किङ ग्रुप (IORWG) केन्द्रीय बैंकबीच समन्वय, ज्ञान आदानप्रदान र अनुसन्धानको साभा मञ्च

इन्टरनेसनल अपरेसनल रिस्क वर्किङ ग्रुप सन् २००५ मा बैंक अफ स्पेनको प्रस्तावमा १७ वटा केन्द्रीय बैंकले स्वीकार गरी अस्तित्वमा आएको केन्द्रीय बैंकको सञ्चालन जोखिमसँग सम्बन्धित सङ्गठन हो । सङ्गठनको अध्यक्षता बैंक अफ स्पेन र फेडरल रिजर्भ बैंक अफ फिलाडेल्फियाले पालैपालो गर्दछन् । यो नवप्रवर्तन, अनुसन्धान, सामूहिक सिकाई र असल अभ्यास साटासाट गर्ने साभा मञ्च हो । अमेरिका, अफ्रिका, एसिया, युरोप र ओसेनियाका सयभन्दा बढी केन्द्रीय बैंक, मनिटरी र सुपरभाइजरी अथोरिटी यसका सदस्य छन् । सङ्गठनले बैंक नोट, मार्केट अपरेसन, मौद्रिक नीति, पेमेन्ट सिस्टम, अनुसन्धान, तथ्याङ्क, सुपरिवेक्षण, बजेट योजना, फाइनान्सियल एकाउन्टिङ, सञ्चार, वर्कप्लेस सेफ्टी, मानव संशाधन, सूचना प्रविधि र कानुनी विषयमा अनुसन्धान गर्ने गरेको छ । यसका साथै सङ्गठनले सदस्यलाई केन्द्रीय बैंकको सञ्चालन जोखिमको प्रोफाइल पनि उपलब्ध गराउँछ ।

म्यानेजमेन्ट फ्रेमवर्क, २०१५ को अधीनमा रही जोखिम व्यवस्थापनको कार्य गर्दै आएको छ । सबै विभाग महाशाखा र कार्यालयमा जोखिम अधिकृत तोकिएको छ । जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण लागू गर्ने क्रममा तीन सुरक्षा घेराको अवधारणा पनि लागू हुने चरणमा छ ।

उपसंहार

केन्द्रीय बैंकमा जोखिम व्यवस्थापन निरन्तर जारी रहने प्रक्रिया हो । अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको जोखिम व्यवस्थापनभन्दा केन्द्रीय बैंकको जोखिम व्यवस्थापन अलि भिन्न र विशेष प्रकारको हुन्छ । संसारभरका केन्द्रीय बैंकले आफ्नो व्यवसाय सुहाउँदो जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली अङ्गीकार गरेको पाइन्छ । जोखिमको संस्कार, जोखिमको मात्रा, प्रवृत्ति आदिले जोखिम व्यवस्थापनको विधि अवलम्बन गर्न निर्देशित गर्दछ । सानासाना कमजोरीबाटै ठूलो जोखिम सिर्जना हुने कुरा बङ्गलादेश बैंकको उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ ।

हरेक सङ्गठनको जोखिम व्यवस्थापनमा आफ्नो पूर्ण नियन्त्रण रहेको हुनुपर्दछ । धेरैजसो जोखिम आफ्नो नियन्त्रणबाहिर वा बाह्य कारणले हुन सक्छ तर कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने निर्णय सम्बन्धित संस्थाको उच्च व्यवस्थापनको हुन्छ । जोखिम व्यवस्थापनको ढाँचा,

गभर्नेन्स, जोखिम रिपोर्टिङको समय अन्तराल, जोखिम सम्बन्धमा छलफल, त्यसको लागि लगानी आदिले जोखिम व्यवस्थापनमा सम्बन्धित संस्थाको अग्रसरता इङ्कित गर्दछ । राम्रोसँग डिजाइन गरिएको जोखिम व्यवस्थापन ढाँचा र गभर्नेन्सले सञ्चालन नोक्सानी घटाउन मद्दत गर्दछ, सरोकारवालाको आत्मविश्वास बलियो बनाउँछ र संस्थाको उद्देश्य प्राप्तमा सघाउ पुर्याउँछ ।

नेपालको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्याससमेतको आधारमा जोखिम व्यवस्थापनको लागि आवश्यक थप नीति निर्देशिका तर्जुमा गर्नुपर्नाको साथै आवश्यक साधनको उपलब्धता, जोखिम संस्कारको विकास, कर्मचारीलाई पर्याप्त तालिम अवसर, समग्रमा जोखिम व्यवस्थापन आन्तरिकीकरण गर्ने कार्य महत्वपूर्ण हुने देखिन्छ । यसको अलावा विश्वका अन्य केन्द्रीय बैंकहरूसँग सहकार्य गरी अनुभव आदानप्रदान गर्न, जोखिम सम्बन्धमा भएका अध्ययन अनुसन्धानमा सहभागी हुन र त्यस्ता कार्यमुलक अनुसन्धानमा पहुँच बढाउन IORWG को सदस्यता लिने कार्य पनि उपयोगी हुन सक्छ । हालसम्म तर्जुमा भएका ढाँचा, नीति, निर्देशिकालाई समयसापेक्ष सुधार गर्दै बलियो जोखिम संस्कृतिको विकास गराउन थप प्रयास गर्न आवश्यक छ ।

***

नेपालमा वैदेशिक व्यापारको अवस्था तथा अवलम्बन गरिएका नीति

■ दुर्गेशगोपाल श्रेष्ठ*

विषय प्रवेश

दुई वा दुईभन्दा बढी राष्ट्रहरूबीच हुने आर्थिक सम्बन्ध वा वस्तु तथा सेवाको कारोबार हुने क्रियाकलापलाई वैदेशिक व्यापार भनिन्छ। यसले बाह्य जगतसँग आफ्नो व्यापार सम्पर्क बढाउने गर्दछ। वैदेशिक व्यापारलाई अन्तर्राष्ट्रिय सीमापार रहेका विश्वका विभिन्न देशका बासिन्दाबीच हुने वस्तु, सेवा र पुँजीको आदानप्रदानको रूपमा समेत परिभाषित गर्ने गरिएको पाइन्छ।

स्वदेशमा उपलब्ध नभएका वस्तुहरू विदेशबाट आयात गर्ने र स्वदेशमा आपूर्तिभन्दा बढी भएको वस्तुलाई निर्यात गरिन्छ। अर्थतन्त्रको लागि आवश्यक सबै वस्तु र सेवाहरू आफैँ उत्पादन गर्न सम्भव नहुने हुँदा आयात गर्ने देशहरूले आफूले पर्याप्त उत्पादन गर्न नसक्ने वस्तु र सेवाहरू सहज रूपमा पाउने गर्दछन्। त्यसै गरी, निर्यातकर्ताले आफ्ना वस्तु र सेवाको निर्यातबाट विदेशी मुद्रा आर्जन गर्नुका साथै अन्य देशबाट आवश्यक पर्ने वस्तु र सेवाहरू खरिद गर्न सहयोग पुग्दछ। यातायात तथा सञ्चार प्रविधिमा भएको नवीन आविष्कार र नवप्रवर्तनका कारण वस्तु तथा सेवाहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सजिलै ओसारपसार गर्न सक्ने भएकाले एक देशका जनताले टाढाका अन्य देशबाट उत्पादित वस्तु र सेवालाई सुपथ मूल्यमा उपभोग गर्ने गरेको पाइन्छ।

वैदेशिक व्यापारले वस्तुको उत्पादनमा वृद्धि गर्न प्रेरणादायी भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै उपभोक्ताले आफ्नो रोजाइका वस्तु तथा सेवाहरू सर्वसुलभ र सुपथ मूल्यमा प्राप्त गर्दछ। यति मात्र नभई वैदेशिक व्यापारले वैकल्पिक एवम् पूरक वस्तु र सेवाको समेत उपलब्ध गराउँछ। देशभित्र उपलब्ध स्रोत साधनको उच्चतम परिचालन गरी प्रतिस्पर्धीको माध्यमबाट गुणस्तरीय

उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न प्रेरणाको स्रोतको रूपमा रहने गरेको वैदेशिक व्यापार अर्थतन्त्रको आर्थिक र सामाजिक कल्याणको लागि महत्वपूर्ण कारक मानिने गरेको छ। देशको आर्थिक वृद्धिको माध्यम तथा प्रमुख इञ्जिनको रूपमा रहेको वैदेशिक व्यापारले देशको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ।

नेपालमा वैदेशिक व्यापार

दुई उदीयमान विश्व आर्थिक शक्तिहरू भारत र चीनको बीचमा अवस्थित नेपाल एउटा भूपरिवेष्टित मुलुक हो। भूपरिवेष्टित र अल्पविकसित मुलुक भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नेपालले यथेष्ट व्यापार विस्तार गर्न सकेको छैन। भारत र चीन नेपालका प्रमुख व्यापार साझेदार हुन् भने बाँकी विश्वसँग नेपालको व्यापार हिस्सा निकै कम रहेको छ। नेपालको वैदेशिक व्यापार मुख्यतया भारतकेन्द्रित रहेको र कुल व्यापारको करिब दुई तिहाइभन्दा बढी हिस्सा भारतसँग कारोबार हुने गरेको छ। यसको मूल कारण नेपालको तीनतिरको लामो र खुला सीमाना छिमेकी राष्ट्र भारतसँग जोडिएको छ र दुई मुलुकका नागरिकहरू निर्बाध रूपमा आवागमनका निमित्त स्वतन्त्र छन्।

वैदेशिक व्यापार विभिन्न मुलुकबीचको व्यापार विस्तारसँग सम्बन्धित छ। तर, अल्पविकसित मुलुकले प्रतिस्पर्धी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा आफ्ना व्यापारलाई विस्तार गर्न र क्षमता उपयोग गर्न सकेका छैनन्। तथापि, तिनीहरू व्यापारमा प्रभुत्व जमाउने छिमेकी मुलुकहरूसँग द्विपक्षीय सम्बन्ध सुदृढ पार्नमा नै बढी केन्द्रित भएको पाइन्छ। अल्पविकसित मुलुकको रूपमा रहेको नेपालको भण्डै ६० प्रतिशतभन्दा बढी व्यापार भारतमा र २० प्रतिशतभन्दा बढी चीनमा निर्भर रहेको छ। यसबाट नेपालको वैदेशिक व्यापारले देशगत र

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

उत्पादित वस्तुको हिसाबले विविधीकरण गर्न नसकिएको यथार्थ स्पष्ट छ ।

तुलनात्मक लाभको निर्यात प्रवर्द्धन गर्न नेपालले विविध पहलकदमी चाल्नुका साथै व्यापारलाई देश र उत्पादनअनुसार विविधीकरणमा उत्तिकै महत्व दिनुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि नेपालले दुई दशकभन्दा बढी समयदेखि उपलब्ध स्रोत साधनलाई उच्चतम परिचालन गरी आर्थिक विकासमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने अपेक्षासहित खुला र बजारमुखी व्यापार नीति अवलम्बन गर्दै आएको छ । तसर्थ, वर्तमान अवस्थामा तुलनात्मक र प्रतिस्पर्धात्मक लाभका निर्यातयोग्य वस्तुको पहिचान र विकास गरी अन्तर्राष्ट्रिय बजार पहुँचको फाइदा उठाउन आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

नेपालमा वैदेशिक व्यापारको अवस्था

छिमेकी मुलुक भारत र चीन नेपालको प्रमुख व्यापार साझेदार हुन् । सन् १९५१ भन्दा पहिले नेपालको वैदेशिक व्यापार भारत र तिब्बतसँग मात्र सीमित थियो । त्यतिबेला भारतसँगको व्यापार ९५ प्रतिशत र बाँकी व्यापार तिब्बतसँग रहेकोमा अन्य देशसँगको व्यापार लगभग शून्य थियो । तर, अहिले भारत र चीनबाहेकका तेस्रो विदेशी मुलुकसँग नेपालको व्यापारिक सम्बन्ध अपेक्षाकृत बढ्दै गएको छ । यद्यपि, भारत अझै पनि नेपालको प्रमुख व्यापारिक साझेदार रहेको र करिब ६० प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा भारतसँग मात्र एकाग्रता रहेको छ ।

वैदेशिक व्यापार स्थिति (रु.अर्बमा)

विवरण	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	औसत
कूल निर्यात	७३.०	८१.४	९७.१	९७.७	१४१.१	९८.१
भारतमा	४१.४	४६.७	६२.७	७०.१	१०६.४	६५.५
अंश (प्रतिशत)	५६.७	५७.४	६४.६	७१.८	७५.४	६५.२
चीनमा	१.७	२.४	२.१	१.२	१.०	१.७
अंश (प्रतिशत)	२.३	३.०	२.२	१.२	०.७	१.९
अन्य मुलुकमा	२९.९	३२.२	३२.३	२६.४	३३.७	३०.९
अंश (प्रतिशत)	४०.९	३९.६	३३.२	२७.०	२३.९	३२.९
कूल आयात	९९०.१	१,२४५.१	१,४१८.५	१,१९६.८	१,५३९.८	१,२७८.१
भारतबाट	६३३.७	८१४.१	९१७.९	७३५.३	९७१.६	८१४.५
अंश (प्रतिशत)	६४.०	६५.४	६४.७	६१.४	६३.१	६३.७
चीनबाट	१२७.२	१६०.०	२०५.५	१८१.९	२३३.९	१८१.७
अंश (प्रतिशत)	१२.९	१२.८	१४.५	१५.२	१५.२	१४.१
अन्य मुलुकबाट	२२९.२	२७१.०	२९५.१	२७९.६	३३४.३	२८१.८
अंश (प्रतिशत)	२३.१	२१.८	२०.८	२३.४	२१.७	२२.२
व्यापार घाटा	९१७.१	१,१६३.७	१,३२१.४	१,०९९.१	१,३९८.७	१,१८०.०
भारत	५९२.२	७६७.४	८५५.२	६६५.२	८६५.२	७४९.०
अंश (प्रतिशत)	६४.६	६५.९	६४.७	६०.५	६१.९	६३.५
चीन	१२५.५	१५७.५	२०३.४	१८०.७	२३२.९	१८०.०
अंश (प्रतिशत)	१३.७	१३.५	१५.४	१६.४	१६.७	१५.१
अन्य मुलुक	१९९.३	२३८.८	२६२.८	२५३.२	३००.६	२५०.९
अंश (प्रतिशत)	२१.७	२०.५	१९.९	२३.०	२१.५	२१.३

स्रोत : देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति, नेपाल राष्ट्र बैंक

पछिल्लो पाँच वर्षको अवधिमा नेपालबाट औसतमा रु.९८.१ अर्ब बराबरको निर्यात भएको तुलनामा आयात बढेर रु.१,२७८.१ अर्ब पुगेको छ, जसबाट व्यापार घाटा रु.१,१८०.० अर्ब पुगेको छ। त्यसै गरी, नेपालको कुल व्यापार हिस्साको ६३.९ प्रतिशत भारतसँग, १३.३ प्रतिशत चीनसँग र बाँकी २२.७ प्रतिशत विश्वका अन्य मुलुकसँग रहेको छ। पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु.१४१.१ अर्बको निर्यात भएकोमा आयात रु.१,५३९.८ अर्ब रही व्यापार घाटा रु.१,३९८.७ अर्ब पुगेको देखिन्छ।

माथिको तथ्याङ्कबाट नेपालको वैदेशिक व्यापारको निर्यात पक्ष कमजोर रहेको र व्यापार घाटा निरन्तर रूपमा बढ्दै गएको स्पष्ट देखिएको छ। निर्यातयोग्य वस्तुहरूको उत्पादन नबढ्नु, उत्पादित वस्तुको गुणस्तर र प्रतिस्पर्धी क्षमता कम हुनु र पेट्रोलियम पदार्थ तथा सवारी साधनको पाटपूर्जाको बढ्दो आयातका कारण निर्यात-आयात अनुपात बढ्नु गएको छ। साथै, देशको निर्यातको तुलनामा आयातको आधार तथा वृद्धिदर उच्च रहेको कारण उच्च व्यापार घाटा व्यहोर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको हुँदा निर्यातको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा वृद्धि गरी निर्यात विस्तार गर्ने तथा आयातित वस्तु स्वदेशमा नै उत्पादन गर्नेगरी उद्योगधन्दाको स्थापना र विस्तार गरी निर्यात प्रवर्द्धन एवम् आयात व्यवस्थापनमार्फत व्यापार घाटालाई वाञ्छित स्तरमा राख्न आवश्यक छ।

निर्यात प्रवर्द्धनका निम्ति देशभित्र वस्तुहरूको उत्पादन बढाउनेतर्फ सम्भाव्य क्षेत्रको खोजी गरी निर्यातमूलक वस्तुको संख्यामा वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ। व्यापार घाटा कम गर्न नेपालको सम्भाव्य कृषिजन्य तथा वनजन्य उत्पादनमा वृद्धि गरी तिनको निर्यात बढाउनुका साथै विदेशमा उत्पादन हुन नसक्ने वस्तुको पहिचान गरी त्यस्ता वस्तुलाई स्वदेशमै उत्पादन गर्ने र त्यसका लागि आवश्यक उद्योग स्थापना गरेर निर्यातमा वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ।

यसरी नेपालको वैदेशिक व्यापारमा विविधीकरणको रणनीति अवलम्बन गरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार क्षेत्र तथा विश्व व्यापार सङ्गठनमा भएका अभ्यास एवम् व्यापारसम्बन्धी सन्धि र सम्झौतालाई समेत मध्यनजर

गरी हालको व्यापार अवस्थालाई सुधार गर्नेतर्फ पहल गर्न विभिन्न रणनीति तथा कार्यनीतिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। साथै, नेपालको वैदेशिक व्यापारलाई सुदृढ र सबल बनाउनका निम्ति भौतिक तथा मानव संसाधन परिचालन, सामाजिक पुँजी, संरचनागत परिवर्तन तथा प्राविधिक क्षमता विकास र व्यापारमैत्री वातावरणको प्रवर्द्धन गरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउन आवश्यक देखिन्छ।

वैदेशिक व्यापारसम्बन्धी नीति

विश्वव्यापी रूपमा वैदेशिक र आन्तरिक व्यापारलाई आर्थिक वृद्धि तथा समावेशी विकासको महत्वपूर्ण सम्बाहकका रूपमा लिने गरिएको छ। दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि, गरिबी न्यूनीकरण र नेपाली जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने उद्देश्यसहित नेपालले आयात व्यवस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनका लागि वर्षौंदेखि विभिन्न योजना तथा उपायहरू अवलम्बन गर्दै आएको छ।

‘विकासका लागि निर्यात’ भन्ने नाराका साथ सन् १९८३ मा पहिलो पटक व्यापारसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था ल्याइएको थियो। उक्त व्यवस्थाले स्वदेशी उत्पादनको निर्यात प्रवर्द्धनमा विशेष जोड दिएको पाइन्छ। आर्थिक उदारीकरणको लहरपछि नेपालले सन् १९९२ मा खुकुलो नीतिहरू ल्याइएबाट विगतमा आयात र निर्यातको लागि इजाजतपत्र लिनुपर्नेलगायत उद्योग स्थापना गर्नका लागि भएका अप्ठ्यारा नीतिगत व्यवस्था जस्ता अवरोधहरू हटाइएको थियो। अर्थतन्त्रमा भएका परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा व्यापारलाई मूल प्रवाहमा ल्याउने पाइलाको रूपमा ‘वाणिज्य नीति, २०६५’ कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो। विगतका नीतिहरू रणनीतिक एवम् गतिशील व्यापार नीतिर्तर्फ उन्मुख नभएको हुँदा उक्त नीतिले व्यापारलाई विकास एवम् गतिशील रणनीतिमा आधारित बनाई व्यापार क्षेत्रको सहजीकरण गर्ने र बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीमा आबद्ध गर्ने प्रमुख उद्देश्य लिएको पाइन्छ।

व्यापारिक क्षेत्रको गतिशीलतालाई ध्यानमा राखी चिन्ताजनक अवस्थामा रहेको विद्यमान व्यापार घाटालाई सम्बोधन गर्न नेपाल सरकारले परिमार्जित नयाँ ‘वाणिज्य

नीति, २०७२' कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । वस्तु तथा सेवा व्यापारका अवसरको सदुपयोग गर्न एवम् बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको संरक्षण गर्न आवश्यक नीतिगत व्यवस्थालाई सम्बोधन गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार विस्तार गर्न फराकिलो दूरदृष्टि सहितको 'वाणिज्य नीति, २०७२' कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो । यसले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा व्यापार क्षेत्रको योगदानलाई विस्तार गर्ने र निर्यात क्षेत्रलाई प्रमुख नीतिगत आधारका रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने सोचसहित राष्ट्रलाई दीर्घकालीन आर्थिक समृद्धिको दिशामा उन्मुख गराई समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नेतर्फ दिगो व्यापार विकास गर्नमा विशेष जोड दिएको छ ।

वाणिज्य नीति २०७२ : दूरदृष्टि, लक्ष्य र उद्देश्य

दूरदृष्टि

- निकासी प्रवर्द्धनमार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाणिज्य क्षेत्रको योगदान बढाई आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने ।

लक्ष्य

- निकासी प्रवर्द्धन गरी समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने ।

उद्देश्य

- आपूर्तिजन्य क्षमताको सुदृढीकरण गर्ने र विश्व बजारमा मूल्य अभिवृद्धियुक्त प्रतिस्पर्धी वस्तु तथा सेवाको निकासी बढाई व्यापार घाटा कम गर्ने,
- क्षेत्रीय तथा विश्व बजारमा वस्तु, सेवा र बौद्धिक सम्पत्तिको पहुँच वृद्धि गर्ने ।

वाणिज्य नीति, २०७२ मा समावेश गरिएका रणनीति

(क) आपूर्तिजन्य क्षमताको सुदृढीकरण गर्ने र विश्व बजारमा मूल्य अभिवृद्धियुक्त प्रतिस्पर्धी वस्तु तथा सेवाको निकासी बढाई व्यापार घाटा कम गर्नेसम्बन्धी रणनीति

- सरकारले सहजकर्ता, उत्प्रेरक र नियामकको भूमिका निर्वाह गर्दै निजी क्षेत्रको सक्रिय सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने,

- तुलनात्मक र प्रतिस्पर्धी लाभका वस्तुको प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने,
- आपूर्तिजन्य क्षमता सुदृढीकरण गर्दै व्यापार घाटा कम गर्ने,
- निर्यातजन्य सेवा क्षेत्रको प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- व्यापार सहजीकरण तथा संस्थागत सुदृढीकरणको माध्यमबाट कारोबार लागत घटाउने,
- व्यापारलाई अर्थतन्त्रको मुख्य सम्बाहकको रूपमा स्थापित गर्न मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

(ख) क्षेत्रीय तथा विश्व बजारमा वस्तु, सेवा र बौद्धिक सम्पत्तिको पहुँच वृद्धि गर्नेसम्बन्धी रणनीति

- बहुपक्षीय, क्षेत्रीय र द्विपक्षीय संयन्त्र तथा व्यापार कूटनीतिको माध्यमबाट बजार विस्तार र व्यापारजन्य क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- वस्तु र सेवा व्यापारलाई प्रतिस्पर्धी एवम् सुदृढ बनाई एक अर्काको समपूरकको रूपमा क्षेत्रीय तथा विश्वव्यापी सञ्जालमा आबद्ध गर्ने,
- व्यापारसम्बद्ध बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको प्रवर्द्धन र संरक्षण गरी विश्व बजारमा नेपाली उत्पादनको पहुँच बढाउने ।

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१६

वाणिज्य नीति २०७२ (सन् २०१५) को पूरकको रूपमा तयार गरिएको 'नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१६ (Nepal Trade Integration Strategy-NTIS, 2016)' नेपालको तेस्रो पुस्तको व्यापार एकीकृत रणनीति हो । NTIS, 2016 ले देशको निर्यात क्षेत्रका सम्भावित उत्कृष्ट व्यापार र प्रतिस्पर्धात्मक चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न खोजेको छ । जुन वाणिज्य नीति, २०७२ मा परिकल्पना गरिएको समग्र दूरदृष्टि, लक्ष्य र उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । नेपालको निर्यात क्षेत्रमा गुणात्मक सुधार ल्याउन र निर्यात विस्तारको सम्भावना रहेका वस्तु र सेवाहरूलाई सोहीअनुरूपका पृथक रणनीति, कार्यनीति र कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गर्नमा यस रणनीतिले जोड दिएको छ ।

तदनुसार, यो रणनीति लामो समयदेखि अवरोधका रूपमा रहेका देहायबमोजिमका एक अर्कासँग अन्तरसम्बद्ध रहेका विभिन्न क्षेत्रमा गर्नुपर्ने आवश्यक कार्यहरूको पहिचान गर्नेतर्फ सम्बोधन गर्नमा केन्द्रित रहेको छ ।

- व्यापार मध्यस्तकर्ताको क्षमता अभिवृद्धिसहित व्यापारको लागि संस्थागत क्षमता निर्माण गर्ने,
- लगानी र व्यापारको लागि मैत्रीपूर्ण व्यापार वातावरण सिर्जना गर्ने,
- व्यापार र यातायात सहजीकरण गर्ने,
- गुणस्तर, मापदण्ड र प्राविधिक प्रावधानको व्यवस्था गर्ने,
- सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
- बौद्धिक सम्पत्ति अधिकार सुनिश्चित गर्ने,
- सेवा व्यापारसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूको सुनुवाई गर्ने ।

नेपालको पन्ध्रौं योजना (२०७६ - २०८१)

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०८०/८१ सम्मका लागि नेपाल सरकारले जारी गरेको पाँच वर्षे पन्ध्रौं योजना हाल कार्यान्वयनमा रहेको छ । यस योजनाले व्यापार क्षेत्रलाई समग्र आर्थिक क्षेत्रको सम्वाहकको रूपमा लिइएको छ । बहुपक्षीय व्यापार प्रणाली, क्षेत्रीय तथा द्विपक्षीय व्यापार सम्झौताका साथै विश्वव्यापीकरण, अन्तरनिर्भरता र आबद्धताले व्यापारमा थप अवसर सिर्जना गरी यस क्षेत्रमा निर्यात प्रवर्द्धन, आयात व्यवस्थापन र आर्थिक समृद्धिका लागि व्यापार सन्तुलन कायम गर्नेगरी दीर्घकालीन नीति तथा कार्यक्रमहरू योजनामा लक्षित गरिएका छन् ।

यस योजनाले उत्पादन र उत्पादकत्वमा उल्लेख्य रूपमा वृद्धि गर्नेतर्फ आवश्यक व्यापार पूर्वाधारको निर्माण र विकास गर्ने एवम् तुलनात्मक र प्रतिस्पर्धी लाभ भएका वस्तु तथा सेवाको पहिचान, विकास र विविधीकरणमा जोड दिई स्थानीय सीप, पुँजी तथा प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गर्नेगरी दीर्घकालीन सोच राखेको देखिन्छ । बहुपक्षीय, क्षेत्रीय र द्विपक्षीय व्यापार

सम्झौताबाट सिर्जित अवसरको उपयोगका लागि संस्थागत क्षमता विकास गर्ने, उत्पादन लागत कम गर्ने तथा निर्यात र आयातमा लाग्ने उच्च लागतमा कमी ल्याउने गरी व्यापार सहजीकरणका थप उपायहरू अवलम्बन गर्ने, सेवा व्यापारबाट अधिकतम लाभ लिने, व्यापार कूटनीतिको क्षमतालाई अभिवृद्धि गर्नेलगायतका सोच राखी यस योजनाले समग्रमा निर्यात प्रवर्द्धन र आयात व्यवस्थापन गर्दै वैदेशिक व्यापारलाई सन्तुलित स्तरमा राखी गुणस्तरीय नेपाली वस्तुलाई विश्व बजारमा सहज रूपमा पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको छ ।

नेपालको संविधानले आयात व्यवस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा वैदेशिक पुँजी र प्रविधिको लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको छ । यस नीतिलाई सार्थक तुल्याउन पन्ध्रौं योजनाले लिएका दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य एवम् रणनीतिलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

सोच : सन्तुलित वैदेशिक व्यापारको माध्यमबाट बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम राख्ने र सुदृढ अर्थतन्त्र निर्माण गर्ने ।

लक्ष्य : निर्यात प्रवर्द्धन, वैदेशिक व्यापार सन्तुलन कायम गर्ने ।

उद्देश्य : उत्पादन अभिवृद्धि, आयात व्यवस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनको लागि देशगत तथा वस्तुगत विविधीकरण गरी व्यापार घाटा कम गर्ने ।

रणनीति

- तुलनात्मक लाभ भएका क्षेत्रको विकास गरी वस्तु र सेवाको उत्पादन अभिवृद्धि गर्ने,
- अनावश्यक आयात नियन्त्रण गरी आयात व्यवस्थापन गर्ने,
- वस्तुगत तथा देशगत निर्यात बजार विस्तार तथा विविधीकरण गर्ने ।

वैदेशिक व्यापारका फाइदा तथा चुनौती

सामान्यतया, कुनै पनि देशले कम लागतमा उत्पादन

गर्न सक्ने स्वदेशी वस्तुहरू निर्यात गर्दछ। त्यसैगरी, स्वदेशमा उत्पादन गर्न नसकिने वस्तु विदेशबाट सस्तो मूल्यमा खरिद गर्न सकिने वस्तु नै मुलुकले आयात गर्ने गर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय बजारबाट आयात नगरी कुनै पनि देशले आफ्ना नागरिकलाई आवश्यक सम्पूर्ण वस्तु र सेवा दिन सक्दैनन्। तसर्थ, सबै देशले आवश्यक विभिन्न प्रकारका वस्तु र सेवाहरू प्रभावकारी रूपमा उत्पादन गरी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराउन नसक्ने भएकाले आधुनिक समयमा वैदेशिक व्यापार अपरिहार्य रहेको तथ्यलाई नजरअन्दाज गर्न सकिँदैन। वैदेशिक व्यापारले आर्थिक वृद्धिको गतिलाई तीव्र बनाउन मद्दत गर्दछ, त्यसैले केही अर्थशास्त्रीले वैदेशिक व्यापारलाई 'वृद्धिको इन्जिन' पनि भन्ने गरेको पाइन्छ। नेपालमा वैदेशिक व्यापारको विकासबाट आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने दिशामा निम्न बुँदाहरूले सङ्केत गरेअनुसार अर्थतन्त्रलाई धेरै लाभ एवम् फाइदा पुग्ने गरेको छ।

फाइदा

- आधारभूत आवश्यक वस्तु तथा सेवाको पूर्ति,
- कच्चा पदार्थको उपलब्धताले बजारलाई फराकिलो बनाउन सहयोग,
- प्राकृतिक स्रोत/साधनको उच्चतम परिचालन,
- रोजगारीका अवसरको प्रवर्द्धन,
- जीवनस्तरमा वृद्धि,
- विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा वृद्धि,
- सरकारी राजस्वमा वृद्धि,
- विशेषज्ञताको लाभ,
- प्राविधिक प्रगतिको लाभ,
- निष्पक्ष प्रतिस्पर्धामा वृद्धि।

चुनौती

नेपालको वैदेशिक व्यापारमा थुप्रै समस्या र चुनौती रहेका छन्। पहिलो, यो भूपरिवेष्टित मुलुक हो र अधिकांश वैदेशिक व्यापारका लागि छिमेकी मुलुक भारतसँग परनिर्भर रहेको छ। दोस्रो, निर्यातयोग्य उत्पादनको साँघुरो आधार भएकोले औद्योगिक आकार

चुनौतीपूर्ण रहेको छ। त्यसै गरी, औद्योगिक विकासका लागि प्रतिकूल वातावरण, प्रभावकारी रणनीतिक योजनाको अभाव, सरकारी नीतिको अस्थिरता, राजनीतिक अस्थिरतालगायतले नेपालको व्यापार विस्तारमा बाधा पुऱ्याइरहेको छ।

यसरी नेपालको वैदेशिक व्यापारले वर्तमान अवस्थामा सन्तोषजनक प्रगति गर्न सकेको छैन। वैदेशिक व्यापारको विकास र विस्तारका लागि बाधकका रूपमा रहेका केही प्रमुख समस्या र चुनौतीलाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- भूपरिवेष्टित देश भएको कारण स्थलमार्गबाट व्यापार,
- भारतसँग तीनतर्फि लामो तथा खुला सीमाना जोडिएको,
- औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गर्न नसक्नु,
- आयात र विप्रेषणमा आधारित अर्थतन्त्र,
- उत्पादन र यातायातमा उच्च लागत,
- सुख्खा बन्दरगाह सुविधाको अभाव,
- कूटनीतिक प्रयासको अभाव,
- वस्तुगत तथा देशगत निर्यातको विविधीकरणको चुनौती,
- निर्यात प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने चुनौती,
- सेवा व्यापारसँग सम्बन्धित चुनौती,
- राजनीतिक अस्थिरता, बन्द, हडताल लगायत आन्तरिक समस्या।

निष्कर्ष

समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न मूल्य शृङ्खलाको विकास, व्यापारको मूलप्रवाहीकरण र निर्यात प्रतिस्पर्धामा अभिवृद्धि गर्नेतर्फ विभिन्न क्षेत्रगत नीति तथा उपायहरू कार्यान्वयन गर्ने प्रयासका बाबजुद विगत दशकभन्दा लामो समयदेखि नेपालको व्यापारिक कार्यसम्पादन सन्तोषजनक नरहेका कारण व्यापार घाटा उच्च दरले बढेको छ। नेपालको व्यापार स्थिति र गतिविधि कमजोर हुनुमा मुख्यतया आपूर्ति पक्षको

अवरोध, न्यून लगानी, अपर्याप्त व्यापार पूर्वाधार र व्यापार सहजीकरणका उपाय, भारतसँग उच्च व्यापार एकाग्रता र भारतीय व्यापार नीतिको प्रभावलगायतका कारण रहेका छन् ।

अन्य देशका लागि उपयुक्त नीतिगत उपाय हाम्रा लागि उपयुक्त नहुन सक्छ। त्यसैले, हामीले हाम्रो सन्दर्भमा रहेका समस्या र चुनौतीको पहिचान गरी सोहीअनुरूप समाधान गरिनुपर्छ । विश्व लगानीको गतिशीलता, स्वदेशी तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारको विकासको गति र उपलब्ध स्थानीय स्रोत साधनलाई ध्यानमा राखी अर्थतन्त्रको आवश्यकताअनुरूप लाभ प्राप्त गर्न प्रत्येक नीतिको आवधिक समीक्षा गरिनुपर्छ । त्यसै गरी, नेपालमा उत्पादन क्षमता भएका र विदेशमा आकर्षक बजार भई निर्यात सम्भावना रहेका वस्तु तथा सेवाको खोजी कार्य गर्ने रणनीति अवलम्बन गरी निर्यात प्रवर्द्धनलाई जोड दिनुपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ ।

तथ्याङ्कले पुष्टि गरेअनुसार निर्यातको तुलनामा आयातको आकार ठूलो र फराकिलो रहेकोले व्यापार घाटा निरन्तर बढिरहेको समयमा आन्तरिक उत्पादनमा वृद्धि नभएसम्म निर्यात आयात अनुपातमा अपेक्षित सुधार नहुने कारण अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन नीति तथा कार्यक्रमबाट सम्बोधन गरी सन्तुलित बनाउनुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि बहुपक्षीय र क्षेत्रीय व्यापार सम्झौताको फाइदा उठाउँदै वैदेशिक व्यापारलाई विविधीकरण गरी राष्ट्रगत र उत्पादनमूलक

हिसाबले निर्यात प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक रहेको एवम् प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न अनुकूल संस्थागत संरचना एवम् बृहत् आर्थिक वातावरणलाई सुदृढ गर्दै लैजानुपर्ने आजको आवश्यकता छ । यसरी सार्क सदस्य र अन्य विदेशी देशसँगको व्यापारिक गतिविधिले भारतसँगको व्यापार निर्भरता घटाउने मात्र होइन, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र पारस्परिक सहयोगमा समेत सुधार ल्याउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

Current Macroeconomic and Financial Situation (Based on the Annual Data of 2020/21), Nepal Rastra Bank.

Jensen, B. S. (2000). Dynamics, economic growth and international Trade. Michigan: The university of Michigan Press

Macroeconomic Indicators of Nepal, November 2021, Nepal Rastra Bank.

Nepal Trade Integration Strategy (2016), Ministry of Industry, Commerce and Supplies, GON

Neupane, M. (2020). Journal of Social Science Research, Foreign Direct Investment in Nepal.

Sharma, S. (2020). Direction and Problems of Foreign Trade in Nepal, Rupantaran.

The Fifteenth Plan (2019/20 – 2023/24), National Planning Commission, GON.

Trade Policy 2072, Ministry of Industry, Commerce and Supplies, GON.

***

धितोपत्र बजारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण नियामक निकायको भूमिका र चुनौती

■ अम्बिकाप्रसाद गिरी*

१. विषय प्रवेश

धितोपत्र बजार हस्तान्तरणयोग्य वित्तीय उपकरणको कारोबार गरिने बजार हो। यो बजार वित्तीय बजारको एउटा महत्वपूर्ण अंश हो, जहाँबाट प्रत्यक्ष रूपमा वित्तको व्यवस्था गरिन्छ। यस बजारमा मध्यस्थकर्ताको माध्यमबाट माग पक्षले धितोपत्र निष्कासन गरी बचतकर्तासँग रहेको वित्तलाई प्राप्त गर्दै उक्त लगानीयोग्य पुँजीलाई वास्तविक सम्पत्तिमा परिचालन गरी वस्तु तथा सेवा उत्पादन गरिन्छ। यस बजारलाई निष्कासन बजार र कारोबार बजार गरी दुई भागमा विभाजन गरिन्छ। निष्कासन बजार प्राथमिक बजार र कारोबार बजार दोस्रो बजार हो।

अर्थतन्त्रमा धितोपत्र बजारको भूमिका सकारात्मक रहेको हुन्छ। यस बजारको सहयोगबाट वस्तु तथा सेवा उत्पादन भई कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ। साथै रोजगारी, आय एवम् राजस्व प्राप्त गर्न सहयोग गर्दछ। पछिल्लो समय धितोपत्रको प्राथमिक बजारमा आस्वा प्रणाली लागू भएपश्चात् यो बजार देशभर फैलिएको छ, भने कोभिडको महामारी सुरु भएसँगै धितोपत्रको दोस्रो बजारको कारोबारको पूर्ण रूपमा अनलाइन भएको र तत्पश्चात् बजारको आकार तथा गहिराइमा व्यापक वृद्धि भएसँगै धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरणको सम्भावनालाई समेत बढाएको छ।

गैरकानुनी रूपमा आर्जित आयलाई रूपान्तरण गर्दै वैध बनाउने प्रक्रियालाई 'सम्पत्ति शुद्धीकरण' भनिन्छ। यो वित्तीय कारोबारको त्यस्तो पाटो हो, जसमा सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले गैरकानुनी रूपमा प्राप्त गरेको आयलाई विभिन्न जटिल तथा बहुचक्रीय प्रक्रियामार्फत वैध सम्पत्तिमा रूपान्तरण गरी सम्भाव्य कारबाहीबाट बच्ने

प्रयास गर्दछ। अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा सम्पत्ति शुद्धीकरण वित्तीय कारोबारको त्यस्तो पक्ष हो जसमा गैरकानुनी रूपमा कमाएको सम्पत्तिको वास्तविक उत्पत्ति र स्रोत लुकाउने, प्रकृति बदल्ने एवम् विभिन्न संयन्त्रको माध्यमबाट नयाँ कानुनी स्रोत सिर्जना गरी त्यस्तो सम्पत्तिलाई शुद्ध बनाई सोको मालिक बन्ने प्रयास गरिन्छ। त्यसै गरी, 'आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी' भन्नाले व्यक्तिगत वा साङ्गठनिक रूपमा हुने आतङ्कवादी क्रियाकलापमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा आर्थिक सहयोग गर्ने कार्यलाई जनाउँछ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सीमारहित फौजदारी किसिमको अपराध हो। यस किसिमका अपराधिक क्रियाकलाप निश्चित क्षेत्र, वर्ग वा देशमा मात्र सीमित नरहने भएकाले यसले राज्यको कानुनी, वित्तीय र सुरक्षा प्रणालीलाई कमजोर बनाई विश्व अर्थतन्त्रमै गम्भीर असर पुऱ्याउँछ। गैरकानुनी रूपमा कमाएको सम्पत्तिलाई वैध सम्पत्तिमा रूपान्तरण गर्ने कार्य मूलतः देहायका तीन वटा चरणमा हुने गरेको देखिन्छ।

(क) रकम राख्ने (Placement)

यो चरणमा सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले अपराधिक कार्यबाट प्राप्त गरेको कालो धनलाई सेतो धनमा परिणत गर्न कालो धन्दामा लागेका व्यापारीले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गर्नेलगायत अन्य कानुनी मान्यताप्राप्त संघसंस्था, स्कूल, विश्वविद्यालय, होटेल, इन्स्योरेन्स, क्यासिनो, रिसोर्ट, यातायात, सञ्चार, विद्युत आयोजनालगायतका क्षेत्र तथा धितोपत्रका उपकरणमा लगानी गर्दछन्। जसबाट कालो धनले सम्पत्ति शुद्धीकरणका लागि पहिलो चरण पार गर्दछ। यस चरणमा विभिन्न काजगी वा जाली कम्पनीहरूको निर्माणसमेत गरिन्छ।

* का.मु.उप-कार्यकारी निर्देशक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड

(ख) रकमको तहकीकरण गर्ने (Layering)

यो चरणमा माथि उल्लेख भएबमोजिमको गैरकानुनी रकमलाई विभिन्न क्षेत्रमा बहुचक्रीय वित्तीय कारोबार गरेर सो रकम आर्जनको मूल स्रोतलाई लुकाउने कार्य हुन्छ अर्थात् यस चरणमा उक्त सम्पत्तिको वास्तविक स्रोतसँगको दुरी बढाइन्छ । यस चरणमा सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले धितोपत्र बजारको उपकरणलाई पनि उपयोग गर्न सक्छन् ।

(ग) सम्पत्ति एकीकृत र मूल प्रवाहीकरण गर्ने (Integration)

यो चरणमा सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले विभिन्न क्षेत्रमा छरेर राखेको वा लगानी गरेको रकमलाई वैध बनाई एकीकृत गर्ने कार्य गर्दछ र सम्पत्ति शुद्धीकरणको कार्य पूरा हुन्छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्नु कानुनी रूपमा अपराध हो । यसले कुनै पनि राज्यको आर्थिक व्यवस्था मात्र नभई राज्यका हरेक क्षेत्र जस्तै; सामाजिक, राजनीतिक, कानुनीलगायतका क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ । यसर्थ, स्वाभाविक रूपमा वित्तीय प्रणालीको महत्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा रहेको धितोपत्र बजार पनि यससम्बन्धी अपराधबाट प्रभावित हुने जोखिम रहन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ र सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीड) निवारण नियमावली, २०७३ ले नेपाल धितोपत्र बोर्डलगायतका सम्बन्धित क्षेत्रका नियामक निकायलाई यस सम्बन्धमा स्पष्ट अधिकार सहितको जिम्मेवारी प्रदान गरेको हुँदा धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा धितोपत्र बोर्डको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

२. सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी विद्यमान नीतिगत र कानुनी व्यवस्था

धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारको नियामक निकायको रूपमा रहेको नेपाल धितोपत्र बोर्डले सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी नियन्त्रणसम्बन्धी देहायबमोजिमका ऐन, नियम तथा निर्देशनमा भएको व्यवस्थाको अधीनमा रहेर

आवश्यक कार्यसम्पादन गरिरहेको छ ।

- (क) सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीड) निवारण ऐन, २०६४
- (ख) सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीड) निवारण नियमावली, २०७३
- (ग) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण निर्देशन, २०७६

(क) सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीड) निवारण ऐन, २०६४ : सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीड) निवारण ऐन, २०६४ बमोजिम नेपाल धितोपत्र बोर्डको कार्यक्षेत्रको रूपमा देहायबमोजिमका काम, कर्तव्य र अधिकारहरू समेटिएका छन् ।

- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन वा उक्त ऐनअन्तर्गत बनेको नियम वा जारी गरिएको निर्देशिका वा दिइएको निर्देशनको पालना गर्ने वा गराउने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन वा उक्त ऐनअन्तर्गत बनेको नियम वा जारी गरिएको निर्देशिका वा दिइएको निर्देशन वा आदेशको व्यवस्था पालना भए नभएको सम्बन्धमा नियमनका लागि सूचक संस्थाको रूपमा बोर्डबाट अनुमतिपत्रप्राप्त व्यवसायीलाई तोकिएको र त्यस्तो सूचक संस्थाको आवश्यकताअनुसार स्थलगत निरीक्षण तथा गैरस्थलगत सुपरिवेक्षण वा अनुगमन गर्ने,
- सूचक संस्थाले गर्ने कुनै व्यवसाय वा पेसा दर्ता गर्दा वा व्यवसायको लागि अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र दिँदा पेसा वा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले ऐनबमोजिमको काम कारबाही तथा दायित्व पूरा गर्नुपर्ने सर्त तोक्ने,

(ख) सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीड) निवारण नियमावली, २०७३ : सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरीड) निवारण नियमावली, २०७३ मा ऐनले निर्दिष्ट गरेको उद्देश्यलाई थप सरलीकृत गरेको छ । नियमावलीले बोर्डको कार्यक्षेत्रलाई देहायबमोजिम समावेश गरेको छ ।

- ऐनबमोजिम नियमनकारी निकायको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको,

- सूचक संस्था, ग्राहकको पहिचान तथा कारोबारसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको,
- निमनकारी निकायबीच सहयोग आदानप्रदानको व्यवस्था गरिएको,
- उजुरी, जाँचबुझ, अनुसन्धान तथा कारबाही सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको,

(ग) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण निर्देशन, २०७६ : धितोपत्र तथा वस्तु बजारसम्बन्धी व्यवसाय तथा काम कारबाही र कारोबारलाई पारदर्शी बनाई लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्न तथा उक्त व्यवसायमा संलग्न सबैलाई जिम्मेवार बनाई सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीलाई दुत्साहन तथा नियन्त्रण गर्न सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ७(२) तथा धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८७(१) बमोजिम जारी गरिएको 'सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी निर्देशन, २०७६' मा भएका व्यवस्था देहायबमोजिम छन् ।

- सूचक संस्थाले आफ्नो कारोबार र व्यवसाय सञ्चालन गर्दा कानूनको पालना र उच्च नैतिक मापदण्डको पालना र अनुसरण गर्नुपर्ने,
- सूचक संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी प्रचलित कानूनको कार्यान्वयन र त्यससम्बन्धी कसुरको अनुसन्धान तथा तहकिकातमा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई आवश्यक सहयोग गर्नुपर्ने,
- सूचक संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्था जोखिम मूल्याङ्कनमा आधारित आन्तरिक नीति तथा कार्यविधि बनाई लागू गर्नुपर्ने,
- सूचक संस्थाले आफ्ना ग्राहकको सही रूपमा पहिचान तथा सोको सम्पुष्टि गर्नुपर्ने,
- सूचक संस्थाले उच्च पदस्थ व्यक्तिको विशेष पहिचान वा यकिन गर्दा थप उपायसमेत अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
- सूचक संस्थाले वास्तविक धनी पहिचान गर्ने संयन्त्रबमोजिमको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने,
- सूचक संस्थाले वास्तविक धनी वा निजको परिवार तथा सम्बद्ध व्यक्तिको सूचीको अभिलेख व्यावसायिक सम्बन्ध वा कारोबार समाप्त भएको मितिले पाँच वर्षसम्म राख्नुपर्ने,
- सूचक संस्थाले जोखिमको पहिचान, मूल्याङ्कन तथा व्यवस्थापन गर्दा राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत जोखिम मूल्याङ्कनसम्बन्धी प्रतिवेदन, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धमा कुनै प्रतिष्ठित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाले गरेको अध्ययन तथा अनुसन्धानको प्रतिवेदन, व्यावसायिक सम्बन्ध, सीमा र प्रकृति, ग्राहकसम्बन्धी जोखिम हुनसक्ने तत्वहरू र जोखिम सापेक्ष अन्य विषयलाई समेत आधार लिनुपर्ने,
- सूचक संस्थाले जोखिमलाई उच्च, मध्यम, न्यून वर्गमा वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ । साथै, सूचक संस्थाले जोखिमको समीक्षाको आधारमा थप वर्गीकरण गर्न सक्ने इत्यादि,
- जोखिम मूल्याङ्कनमा गर्दा उच्च जोखिम देखिएका ग्राहकको हकमा बृहत् ग्राहक पहिचानको उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- सूचक संस्थाले जोखिमको आधारमा आफूसँग कारोबार गरिरहेका तथा गर्ने ग्राहकको पहिचानसम्बन्धी सूचना तथा विवरण राख्ने व्यवस्था लागू गर्नुपर्ने,
- सूचक संस्थाले ग्राहकको सही रूपमा पहिचान तथा सोको सम्पुष्टि भरपर्दो स्रोतबाट प्राप्त कागजात, तथ्याङ्क वा जानकारीका आधारमा गर्नुपर्ने,
- ग्राहकको पहिचानका सम्बन्धमा पेस गरिएका विवरण तथा कागजात रूजु गर्ने जिम्मेवारीसहित कुनै कर्मचारीलाई तोकी त्यस्ता विवरण तथा कागजातको आधिकारिकता निजबाट रूजु गराई राख्नुपर्ने,
- ग्राहकको पहिचान तथा जाँच गर्दा जोखिममा आधारित भएर गर्नुपर्ने,

- सूचक संस्थाले व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्दा वा कारोबार गर्दा वास्तविक धनीको पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्नको लागि आवश्यक मनासिब उपायहरू अपनाउनुपर्ने,
- एक दिनमा पटकपटक वा एकै पल्ट दस लाख रुपैयाँभन्दा बढीको कारोबारको जानकारी वित्तीय जानकारी इकाईमा दिनुपर्ने,
- शङ्कास्पद कारोबारसम्बन्धी प्रतिवेदन वित्तीय जानकारी इकाईमा दिनुपर्ने,
- सूचक संस्थाले ग्राहकसँग व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्दा वा कारोबार गर्दा बृहत् ग्राहक पहिचानसम्बन्धी उपयुक्त उपायहरू अपनाउनुपर्ने,
- सूचक संस्थाले खास कारोबारको सम्बन्धमा विशेष ध्यान दिने प्रणालीको विकास गरी लागू गर्नुपर्ने,
- ऐन, नियमावली र यस निर्देशनको व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन नगर्ने सूचक संस्था र त्यस्तो सूचक संस्थाको कर्मचारी र पदाधिकारीलाई ऐनबमोजिमको कारबाही हुने । कारबाहीको प्रकारअन्तर्गत पहिलो पटक लिखित रूपमा सचेत गराउने, दोस्रो पटक कुनै वा सबै प्रकारको व्यवसाय गर्न रोक लगाउने, तेस्रो पटक दस लाखदेखि पाँच करोड रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्ने र त्यसपछि सूचक संस्थाको दर्ता खारेजसम्मका कारबाही गर्ने ।

३. सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा नेपाल धितोपत्र बोर्डको भूमिका

धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३ अनुसार धितोपत्र बजारको विकास गरी धितोपत्रमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्न धितोपत्रको निष्कासन, खरिद, बिक्री, वितरण तथा विनिमयलाई व्यवस्थित बनाई धितोपत्र बजार र धितोपत्र व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिको काम कारबाहीलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्ने जिम्मेवारी सहित नेपाल धितोपत्र बोर्डको गठन भएको हो । साथै वस्तु बजारको नियमन तथा सुपरिवेक्षणको भूमिकासमेत बोर्डले निर्वाह गर्छ । त्यसै गरी, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, नियम, निर्देशिका वा दिइएको निर्देशन वा आदेशको पालना भए नभएको सम्बन्धमा बोर्डले

अनुमतिपत्रप्राप्त धितोपत्र व्यवसायी (सूचक संस्था) को आवश्यकताअनुसार स्थलगत निरीक्षण तथा गैरस्थलगत सुपरिवेक्षण वा अनुगमन गर्ने, सूचक संस्थालाई व्यवसायको लागि अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र दिँदा पेसा वा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले ऐनबमोजिमको काम कारबाही तथा दायित्व पूरा गर्नुपर्ने सर्त तोक्ने जस्ता व्यवस्था गरी धितोपत्र बोर्डले धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा गतिशील भूमिका खेलेको छ ।

हाल धितोपत्र बजार पूर्ण रूपमा अनलाइन भएको छ । प्राथमिक बजारमा समेत आस्वा प्रणाली लागू भएपश्चात् यो बजार देशभर फैलिएको छ । पछिल्लो समय धितोपत्र बजारमा सर्वसाधारणको सहभागिता उत्साहजनक रूपमा बढ्न थालेको छ भने बजारका अधिकांश परिसूचकले आ.व.२०७७/७८ मा नयाँ उचाई कायम गरेका छन् । धितोपत्र बजारका तथ्याङ्कलाई केलाउँदा यस बजारमा आ.व.२०७७/७८ को प्रारम्भिक महिना कोभिड-१९ को केही प्रभाव देखिएको भए तापनि आ.व.को अन्त्यसम्म सकारात्मक गतिमा अगाडि बढेको देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताको संख्या उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि भई २०७८ असोजसम्म डिम्याट खाताको संख्या ४५ लाख ३९ हजार ९ सय ३१ रहेको छ भने धितोपत्रको प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्कासनको एउटै निष्कासनमा २४ लाख ७४ हजारभन्दा बढी लगानीकर्ताले आवेदन दिने अवस्थाको सिर्जना भएको छ । धितोपत्रको दोस्रो बजारको परिसूचक नेप्से सूचकाङ्क २०७८ भदौ २ गते ३,१९९.०३ हालसम्मकै उच्च बिन्दुमा पुग्नुका साथै बजार पुँजीकरणसमेत रु.४४ खर्ब ६८ अर्ब ५० करोड कायम भई हालसम्मकै उच्च रेकर्ड राखेको छ । यसरी बजार उच्च हुँदा दैनिक रु.२० अर्बसम्मको कारोबार हुने गरेकोमा हाल दैनिक औसत रु.पाँच-छ अर्बको कारोबार भइरहेको छ । यसरी बजारमा आकार तथा गहिराई बढेसँगै धितोपत्र बजारमार्फत हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण हुनसक्ने चुनौती पनि उत्तिकै बढ्दो छ । यस्तो अवस्थामा नेपाल धितोपत्र बोर्डले आफ्नो नियामकीय भूमिकालाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

क्रस बोर्डर लिस्टिङ तथा विदेशी लगानीकर्तालाई

धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने कानुनी व्यवस्था नभएको परिप्रेक्ष्यमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको दृष्टिले नेपालको धितोपत्र बजारमा अन्य क्षेत्रको तुलनामा कम जोखिम रहेको देखिन्छ। तथापि, सूचक संस्थाको जनशक्तिमा यससम्बन्धी ज्ञानको अपर्याप्तता तथा संस्थागत सुशासनको अवस्था कमजोर रहेका कारण धितोपत्र बजारमा जोखिमको सधैं रहिरहन्छ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी अहिले समग्र विश्वको जल्दोबल्दो विषय बनेको छ। भूमिगत अर्थतन्त्रले विश्वव्यापी वित्तीय संरचनामा पार्ने असर बढिरहेको सन्दर्भमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी निवारणमा नियमनकारी निकायको अहम भूमिका रहेको हुन्छ। सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्थालाई अझ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न तथा बोर्डबाट अनुमतिपत्रप्राप्त धितोपत्र तथा वस्तु बजार व्यवसायीको सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी काम कारबाहीलाई थप नियमित तथा व्यवस्थित गर्न बोर्डले पछिल्लो समयमा देहायका कार्यहरू गर्दै आफ्नो भूमिकालाई थप प्रभावकारी बनाउँदै लगेको छ।

(क) कानुनी संरचनाको विकास तथा सुदृढीकरण

धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण गर्न बोर्डले कानुनी संरचनाको विकास तथा सुदृढीकरण गर्दै आइरहेको छ। २०७६/०४/०१ देखि सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थालाई समावेश गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी निर्देशन, २०७६ जारी गरेको छ। त्यसै गरी, धितोपत्र व्यवसायी (धितोपत्र दलाल तथा धितोपत्र व्यापारी), नियमावली २०६४, धितोपत्र व्यवसायी (मर्चेन्ट बैंकर) नियमावली, २०६४ र सीडीएस विनियमावलीमा ग्राहक पहिचान, अभिलेख तथा विवरणसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। धितोपत्र व्यवसायीलाई अनुमति प्रदान गर्ने प्रक्रियामा लगानीको स्रोत खुलाउनको लागि लगानीको स्रोतसम्बन्धी ढाँचाको विवरण तोकिएको छ। धितोपत्र व्यवसायीको सुपरिवेक्षण गर्न धितोपत्र व्यवसायीको सुपरिवेक्षण दिग्दर्शन, २०७४

लागू गरिएको छ। सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐनबमोजिम सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि बनाई लागू गर्न निर्देशन दिएको र सोहीबमोजिम धितोपत्र व्यवसायीलाई उक्त कार्यविधि बनाई लागू गरिएको छ। सो कार्यविधिले सूचक संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी जोखिमको पहिचान, मूल्याङ्कन तथा व्यवस्थापन गर्न सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ।

यसैगरी, धितोपत्र बोर्डबाट अनुमतिपत्रप्राप्त धितोपत्र व्यवसायीको सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी काम कारबाहीलाई थप नियमित तथा व्यवस्थित गर्न सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धमा बोर्डले धितोपत्र व्यवसायीको जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण म्यानुअल, २०७७ जारी गरेको छ।

(ख) सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी सचेतना तथा तालिम कार्यक्रम

सम्पत्ति शुद्धीकरणले समग्र अर्थतन्त्रमा पार्ने प्रभावका बारेमा सूचक संस्थाहरूलाई जानकारी गराउन पछिल्लो समयमा धितोपत्र बोर्डले यससम्बन्धी वित्तीय शिक्षा तथा तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ। यस्ता कार्यक्रमबाट धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरणको जोखिम न्यून भई पुँजी बजार स्वच्छ र पारदर्शी रूपमा सञ्चालन गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ। त्यसै गरी, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणका सम्बन्धमा बोर्डले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका र पारस्परिक मूल्याङ्कनलाई समेत दृष्टिगत गरी विभिन्न अध्ययन, सुपरिवेक्षण, तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ।

(ग) सुपरिवेक्षण तथा निरीक्षण

स्वच्छ, पारदर्शी तथा प्रभावकारी धितोपत्र बजार विकास गरी लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्न तथा विद्यमान ऐन, नियम तथा जारी गरेका निर्देशनको अनुपालना गर्न/गराउन पुँजी बजारको नियमकारी निकाय नेपाल धितोपत्र बोर्डले बजार सुपरिवेक्षण तथा निरीक्षणसम्बन्धी

कार्य बढाउँदै लगेको छ। धितोपत्र बजारमा हुनसक्ने सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई दृष्टिगत गर्दै धितोपत्र दलाल व्यवसायी, मार्चेन्ट बैंकर, सामूहिक लगानी कोष व्यवस्थापक, निक्षेप सदस्य तथा आस्वा सदस्यहरूको स्थलगत सुपरिवेक्षण तथा निरीक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाइएको छ। नेपाल धितोपत्र बोर्डले धितोपत्र व्यवसायीको सुपरिवेक्षणका क्रममा देहायका विषय केन्द्रित गर्ने गरिएको छ।

- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण गर्ने सम्बन्धमा धितोपत्र व्यवसायीको आन्तरिक नीति तथा कार्यविधि,
- धितोपत्र व्यवसायीले आफ्नो ग्राहक पहिचान गर्न अवलम्बन गरेको पद्धति तथा संयन्त्र,
- धितोपत्र व्यवसायीले उच्च पदस्थ व्यक्तिको पहिचान गर्न अपनाएको संयन्त्र तथा त्यस्तो व्यक्तिलाई ग्राहकको रूपमा स्वीकार गर्न आवश्यक विवरण तथा कागजात,
- धितोपत्र व्यवसायीले आफ्नो ग्राहकको जोखिम मूल्याङ्कन गर्न लिएका आधार तथा जोखिमको आधारमा ग्राहकको वर्गीकरण तथा ग्राहक स्वीकार गर्न स्वीकृति दिने व्यवस्था,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी रिपोर्टिङको अवस्था,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी नियन्त्रण सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको जनशक्ति तथा तालिमसम्बन्धी व्यवस्था,
- धितोपत्र व्यवसायीले शङ्कास्पद कारोबार पहिचान गर्न अपनाएको संयन्त्र,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धमा गरेको कारबाहीको प्रतिवेदन र अन्य विषय।

(घ) कानुनी कारबाही

धितोपत्र बोर्डले पछिल्लो समयमा बजार अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण कार्यलाई सुदृढ गर्दै लगेको परिप्रेक्ष्यमा सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐनअन्तर्गत विभिन्न कारबाही गरेको छ। यस्ता कारबाहीबाट सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा

धितोपत्रसम्बन्धी कसुरको न्यूनीकरण भई दोस्रो बजार कारोबार थप स्वच्छ र पारदर्शी हुने तथा नीतिगत व्यवस्थाको पालनालाई थप प्रभावकारी बनाउन सकिने अपेक्षा छ। यसै सन्दर्भमा पछिल्लो समयमा केही जलविद्युत कम्पनीको नक्कली सेयर कारोबार भएको सम्बन्धमा धितोपत्र दलाल व्यवसायी कम्पनी, दलाल कम्पनीका सम्बन्धित कार्यकारी प्रमुखलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐनअनुसार कारबाही गरिएको थियो।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ७फ बमोजिम नियमनकारी निकायको रूपमा नेपाल धितोपत्र बोर्डमा सूचक संस्थालाई देहायअनुसार दण्ड सजाय गर्ने सक्ने अधिकार रहेको छ।

- लिखित रूपमा सचेत गराउने,
- दस लाखदेखि पाँच करोड रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्ने,
- कारोबार, पेसा वा व्यवसाय गर्न आशिक वा पूर्ण रूपमा रोक लगाउने,
- अनुमतिपत्र, इजाजतपत्र वा दर्ता निलम्बन गर्ने,
- अनुमतिपत्र, इजाजतपत्र वा दर्ता खारेज गर्ने

(ङ) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध

बोर्डले धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि सम्बद्ध राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँग आपसी सहयोग र समवन्धका लागि सम्बन्ध स्थापित गर्दै आएको छ। नेपालको अर्थतन्त्रमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि कार्यरत सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग, नेपाल राष्ट्र बैंक, वित्तीय जानकारी इकाई, बीमा समिति जस्ता निकायसँग समवन्ध गरी पारस्परिक सहयोग आदानप्रदान गर्दै आएको छ। यसै गरी, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको प्राविधिक सहयोगमा बोर्डका कर्मचारीलाई आवश्यक तालिम दिइएको छ।

४. सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा नेपाल धितोपत्र बोर्डको चुनौती

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको क्षेत्रमा काम गर्दै आएको एसिया प्रशान्त समूह (एपीजी) ले सर्वप्रथम सन् २००५ र दोस्रो पटक सन् २०१० मा नेपालको पारस्परिक

मूल्याङ्कन गरेको थियो । पहिलो पारस्परिक मूल्याङ्कनको समयमा नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी पर्याप्त कानुनी र नीतिगत व्यवस्था नभएका कारण कमजोर नतिजा देखिएको थियो । सन् २०१० मा दोस्रो पारस्परिक मूल्याङ्कन हुँदा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण क्षेत्रमा गर्नुपर्ने कार्यहरू पूर्ण रूपले सम्पादन गरि नसकेकोले नेपाल निरन्तर निगरानीको सूचीमा रहेको थियो । सन् २०२२ मा हुन लागेको तेस्रो पारस्परिक मूल्याङ्कनमा विद्यमान कानुनी तथा संस्थागत संरचनाको प्रभावकारिता र कार्यान्वयनमा केन्द्रित हुने भएकोले यसमा केही सुधार देखिने अपेक्षा छ । तथापि, धितोपत्र बजारलाई नियमन र सुपरिवेक्षणीय कारबाहीका दृष्टिले उक्त नेपालको मूल्याङ्कन कमजोर हुन नदिने चुनौती धितोपत्र बोर्डसामु देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि बोर्डले गर्नुपर्ने कार्यहरू पूर्ण रूपले सम्पादन गर्न देहायका चुनौती देखिएका छन् ।

(क) बोर्डको संस्थागत तथा नियमन क्षमता अभिवृद्धि गर्नु

पुँजी बजारलाई स्वच्छ, पारदर्शी, प्रभावकारी एवम् प्रतिस्पर्धी बनाई पुँजी परिचालनकर्ता तथा लगानीकर्ताका लागि पहुँचयोग्य र विश्वसनीय बनाई धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि नेपाल धितोपत्र बोर्डको संस्थागत तथा नियमन क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आजको प्रमुख आवश्यकता देखिएको छ । वस्तु विनियम बजारको नियमनकारी निकायको जिम्मेवारीसमेत बोर्डमा रहेको सन्दर्भमा धितोपत्र बजार र वस्तु विनियम बजारको क्षेत्रमा सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नियमन तथा सुपरिवेक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन विद्यमान जनशक्तिलाई दक्ष र सक्षम बनाई बोर्डको संस्थागत तथा नियमन क्षमता अभिवृद्धि गर्नु चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

(ख) सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि गर्नु

सर्वसाधारण लगानीकर्ता, धितोपत्र व्यवसायी र अन्य सूचक संस्थाहरू सम्पत्ति शुद्धीकरणबारे सचेत रहन आवश्यक छ । सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी प्रचलित ऐन, नियम र निर्देशिकाकाबारे अद्यावधिक ज्ञान भएमा

धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी जोखिम कम हुन जान्छ । यसको लागि धितोपत्र बोर्डले सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी शिक्षा र तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि गर्न जरुरी छ । सूचक संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्था, जोखिम मूल्याङ्कनमा आधारित आन्तरिक नीति तथा कार्यविधि बनाई लागू गर्नुपर्ने, आफ्ना ग्राहकको सही रूपमा पहिचान तथा सोको सम्पुष्टि गर्नुपर्ने, ग्राहकसँग व्यावसायिक सम्बन्ध कायम राख्दा वा कारोबार गर्दा वास्तविक धनीको पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्नको लागि आवश्यक मनासिब उपाय अपनाउनुपर्ने जस्ता व्यवस्था रहेको भए तापनि हाल नेपालको धितोपत्र बजारका सूचक संस्थामा यससम्बन्धी विषयहरू कार्यान्वयनमा ल्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

(ग) जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणलाई कार्यान्वयन गर्नु

स्वच्छ, पारदर्शी र प्रभावकारी धितोपत्र बजारको विकास गरी लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्न तथा विद्यमान ऐन, नियम र नियमनकारी निकायले जारी गरेका निर्देशनको अनुपालना गर्न पुँजी बजारको धितोपत्र बोर्डले धितोपत्र बजार सुपरिवेक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्ने देखिएको छ । धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनियमसम्बन्धी ऐन, नियम तथा निर्देशिकामा भएका व्यवस्थाको परिपालना भए नभएको यकिन गरी परिपालना नगर्ने बजार सहभागीलाई कारबाही गर्नुपर्ने देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको लागि जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षणको म्यानुअल विकास गरी सोहीबमोजिम धितोपत्र व्यवसायीको सुपरिवेक्षण गर्नुसमेत चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

(घ) ग्राहकको पहिचान र वर्गीकरणका लागि आवश्यक प्रणालीको विकास गर्नु

युनिक आई.डी.को अभावमा वास्तविक ग्राहकको पहिचान गर्न कठिनाई हुनु र वस्तु तथा सेवा, Delivery

Channel, भौगोलिक क्षेत्र, उच्च पदस्थ व्यक्ति एवम् अन्य तत्वको आधारमा ग्राहकलाई वर्गीकरण गर्ने प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गराउनु पनि बोर्डका लागि अर्को चुनौती छ ।

(ड) शङ्कास्पद कारोबारको पहिचान गर्न आवश्यक प्रणालीको विकास गर्नु

हाल धितोपत्र बजारमा धितोपत्र कारोबारको संख्या तथा रकम दुवैमा बढोत्तरी भइरहेको सन्दर्भमा धितोपत्र बजारमा हुने शङ्कास्पद कारोबारको पहिचान गर्न सूचना प्रणालीमा आधारित संयन्त्रको विकास गरी लागू गर्ने कार्य पनि चुनौतीपूर्ण नै छ ।

(च) ग्राहकसँग सम्बन्धित सूचनामा धितोपत्र व्यवसायीको पहुँच

धितोपत्र बजारमा संलग्न लगानीकर्ताहरू विभिन्न व्यापार, व्यवसायलगायत अन्य कार्यमा समेत संलग्न हुन्छन् । अतः वास्तविक ग्राहक पहिचान गर्न, जोखिमको आधारमा ग्राहकलाई वर्गीकरण गर्न एवम् शङ्कास्पद कारोबारको समयमै पहिचान गर्न लगानीकर्तासँग सम्बन्धित उक्त सूचनामा धितोपत्र व्यवसायीको पहुँच पुऱ्याउनु बोर्डको चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

५. उपसंहार

सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी कसुर गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अपराध हो । यो एक किसिमको सङ्गठित अपराध पनि हो । यस्तो अपराधले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा अनेकौँ समस्या सिर्जना गरेको छ । नेपाल पनि यो समस्याबाट अछुतो छैन । अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण अङ्गको रूपमा रहेको धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण गर्न सकिएन भने देशको वित्तीय प्रणालीमा समस्या आई मुलुक नै कालोसूचीमा गम्भीर समस्या उत्पन्न हुन्छ । तसर्थ धितोपत्र बजार तथा वस्तु बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको लागि यस क्षेत्रको नियमनकारी निकायको निकै नै महत्वपूर्ण भूमिका रहेको सन्दर्भमा सूचक संस्थाको

कामकारबाहीलाई नियमित, व्यवस्थित एवम् पारदर्शी बनाउन विद्यमान ऐन/नियममा समयानुकूल संशोधन गर्नु तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासअनुरूप नयाँ कानूनको विकास गर्नसमेत आवश्यक देखिएको छ । यसका साथै धितोपत्र बजारका सूचक संस्थामा उपयुक्त सूचना प्रणाली एवम् दक्ष मानव संशाधनको व्यवस्था गरी बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा सबै पक्षबाट आ-आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने खाँचो छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रबाट विभिन्न प्रयास हुँदै आएको सन्दर्भमा वित्तीय कारवाही कार्यदलले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी विभिन्न ४० वटा मापदण्ड सिफारिस गरेको र धितोपत्र बजारमा हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि यस क्षेत्रको नियामक निकाय धितोपत्र बोर्डसमेत जिम्मेवार हुने पृष्ठभूमिमा बोर्डले पछिल्लो समयमा यससम्बन्धी कानुनी व्यवस्थालाई समेत केन्द्रित गरी बजार सुपरिवेक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउँदै लगेको छ ।

यसको अलवा बोर्डले विद्यमान कानुनी व्यवस्था बमोजिम सूचक संस्थालाई समेत यस सम्बन्धमा थप जिम्मेवार बनाउँदै आफ्नो भूमिकासमेत प्रभावकारी ढङ्गले निर्वाह गरिरहेको छ । तथापि, बजारको विकास र यस क्षेत्रको विस्तारसँगै सम्भावित अन्य जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न समयानुकूल कानुनी तथा संस्थागत संरचनाको विकास गर्नुपर्ने चुनौती कायमै छ ।

सन्दर्भ सामग्री

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी निर्देशन, २०७६

धितोपत्रसम्बन्धी कानून संग्रह

नेपाल धितोपत्र बोर्ड समाचार

नेपाल धितोपत्र बोर्ड वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम

www.sebon.gov.np

<http://www.dmlr.gov.np>

<https://archive.nrb.org.np/fiu>

***

राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको व्यवस्थापन : एक विवेचना

■ रामबाबु नेपाल*

विषय प्रवेश

मुलुकको अर्थतन्त्रको अवस्थाले राज्यका सबै पक्षमा गम्भीर प्रभाव पारेको हुन्छ। त्यसैले अर्थतन्त्र व्यवस्थापनका लागि अपनाइएको पद्धति र कार्यान्वयन सक्षमताप्रति व्यापक सार्वजनिक चासो रहन्छ। कमजोर अर्थतन्त्रका कारण विकासमा लगानी र त्यसको व्यवस्थापन गर्ने क्षमताको अभावले गर्दा जनताको आवश्यकता र अपेक्षा पूरा गर्न नसक्ने अवस्था आउँछ। अन्तर्राष्ट्रिय परिप्रेक्ष्यमा एक सबल अर्थतन्त्र भएका र कमजोर अर्थतन्त्र भएका मुलुकका जनतालाई गरिने व्यवहार र हेर्ने दृष्टिकोणले अर्थतन्त्रको अवस्थाले पार्ने प्रभावलाई स्पष्ट भल्काउँछ। आर्थिक गतिविधि (उत्पादन, वितरण, विनिमय र उपभोग) लाई अगाडि बढाउन, सार्वजनिक सेवा निरन्तर प्रवाह गर्न, जन कल्याणका कार्य गर्न, प्रगतिका लागि आर्थिक सामाजिक पूर्वाधारको निर्माण, सञ्चालन र सम्भार गर्न, शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न र मुलुकको अन्तर्राष्ट्रिय छविलाई माथि उठाउन अर्थतन्त्र सबल र सुदृढ हुन जरुरी छ।

बेलायतका पूर्व प्रधानमन्त्री डेभिड क्यामरनको भनाई 'अर्थतन्त्र सबै कुराको प्रारम्भ र अन्त्य हो। सुदृढ अर्थतन्त्रको अभावमा तिमीले शिक्षामा सुधारलाई सफल बनाउन र त्यस्तै अरू कुनै पनि सुधार गर्न सक्दैनौ' ले अर्थतन्त्रको महत्वलाई भल्काउँछ। सरकारको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनका मुख्य आधारहरूमा आर्थिक कार्यसम्पादनले जनजीवन र अर्थतन्त्रको सुदृढीकरणमा गरेको योगदान र प्रभावलाई लिइन्छ। त्यस्तै राज्य असफल हुनुको प्रमुख कारण अर्थतन्त्रको कमजोर (प्रभावहीन) व्यवस्थापन र यसका कारण सिर्जित आर्थिक अस्थिरता रहने गरेको छ। अर्थतन्त्रको व्यवस्थापन सही ढङ्गले गर्न नसकेमा कस्तो अवस्था आउँछ र जनतामा त्यसले कस्तो मनोभावना सिर्जना गर्न सक्छ भन्ने कुराको ताजा उदाहरण हाम्रै देश

छ। सात दशकयता महत्वपूर्ण राजनीतिक आन्दोलन भए पनि आर्थिक दृष्टिले देशलाई सबल बनाउन हामी चुकेका छौं। अर्थतन्त्रको अवस्था सन्तोषजनक छैन र दिगो आर्थिक प्रणालीलाई संस्थागत बनाउन सकिएको छैन। यी सबै कुराले अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनमा उद्देश्यमूलक र गम्भीर हुनुपर्ने आवश्यकता दर्शाउँछ।

अर्थतन्त्रको व्यवस्थापन के हो ?

कुनै पनि मुलुक वा क्षेत्रमा उत्पादन तथा सेवामूलक कार्यको माध्यमबाट आर्जित सम्पत्तिलाई सङ्क्षेपमा अर्थतन्त्र भनिन्छ। आर्थिक गतिविधिहरू (उत्पादन, वितरण, विनिमय र उपभोग) को योग र तिनको अन्तरक्रियाबाट सिर्जना हुने अवस्था अर्थतन्त्र हो। नेपाली बृहत् शब्दकोषमा अर्थतन्त्रलाई 'सरकारको अर्थसम्बन्धी कारोबार गर्ने प्रणाली' भनिएको छ। अर्थतन्त्रको व्यवस्थापन उत्पादनशील स्रोत साधनको बुद्धिमत्तापूर्वक उपयोग गर्ने पद्धतिको योग हो। उत्पादनविना अन्य गतिविधिको प्रयोजन हुँदैन। उत्पादित वस्तु वा सेवालार्इ आवश्यक ठाउँमा पुऱ्याउन नसकेमा त्यसले कुनै लाभ दिँदैन। विनिमयको माध्यमबाट उत्पादित वस्तु वा सेवाको मूल्य निर्धारण गरिन्छ, जबसम्म उत्पादनलाई आवश्यक स्थानमा सही समयमा पुऱ्याउन सकिँदैन, त्यसबाट उचित लाभ लिन पनि सकिँदैन। आर्थिक गतिविधिलाई समन्वयात्मक ढङ्गले अगाडि बढाउन नसके अर्थतन्त्र कमजोर हुँदै जान्छ। अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनमा प्राथमिकता दिनुपर्ने विषय देहायबमोजिम छन्।

- उत्पादनमा वृद्धि र विविधता ल्याउनु,
- आर्थिक वृद्धिलाई दिगो र समावेशी बनाउनु,
- आर्थिक लाभ र अवसरको न्यायोचित वितरण गर्नु,
- नवप्रवर्तन र उद्यमशीलतालाई प्रोत्साहन गर्नु
- वित्तीय संस्थाहरूलाई सुदृढ बनाउनु,

* पूर्व नायब महालेखापरीक्षक

- वित्तीय स्थायित्व सुनिश्चित गर्नु,
- विधि र प्रक्रियाको पालना/वित्तीय आचरणमा सुधार ल्याउनु,
- राष्ट्रिय उद्यमको प्रतिस्पर्धी क्षमता विस्तार गर्नु
- राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय छविमा सुधार ल्याउनु
- मुद्रास्फीतिलाई नियन्त्रण गर्नु,
- भुक्तानी सन्तुलनमा सुधार गर्नु,
- राष्ट्रिय पुँजी निर्माण गर्नु,

प्रमुख कार्य

अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनका लागि गरिनु पर्ने प्रमुख कार्यहरू निम्नानुसार छन् ।

१. नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा

नेपालको संविधानमा राज्यको आर्थिक उद्देश्य निम्नानुसार उल्लेख छ :

सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र विकासमार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गरी शोषणरहित समाजको निर्माण गर्नु, राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र र उन्नत बनाउँदै समाजवादउन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ ।

यसले देशको अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनको क्रममा नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा कस्ता कुरालाई प्राथमिकता दिनुपर्छ भन्ने सन्दर्भ दर्शाउँछ । मुख्यतः अर्थतन्त्रलाई सुदृढ गर्न, आर्थिक मुद्दाहरू सम्बोधन गर्न, उपलब्ध स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग गर्न, बदलिँदो जनआकांक्षा, आन्तरिक तथा बाह्य वातावरण, सामाजिक स्थिति (दृश्य) अनुसार अपनानुपर्ने कदमहरू निर्धारण गर्न नीति योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गरिन्छ । वास्तविक आवश्यकता पहिल्याइ तर्जुमा गरिएको, समयसापेक्ष र उद्देश्य स्पष्ट भएको नीति आर्थिक वृद्धि र विकासको ठोस आधार बन्न सक्छ । आर्थिक नीतिले

वर्तमान स्थितिको निष्पक्ष विश्लेषण गरी सिकेको पाठको आधारमा भविष्यका लागि के गर्नुपर्ने हो, सो पहिल्याइ त्यसको लागि आवश्यक पर्ने स्रोतको व्यवस्था, नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कार्यक्रम/आयोजना, सङ्गठनात्मक व्यवस्था, अनुगमन र मूल्याङ्कनका आधार प्रदान गर्दछ ।

आन्तरिक र बाह्य लगानी बढाउन स्पष्ट र दिगो आर्थिक नीति आवश्यक हुन्छ । नेपालमा सरकारको आर्थिक नीति कस्तो हुने हो, सार्वजनिक र निजी क्षेत्रबीचको साभेदारीलाई कसरी अगाडि बढाउने हो स्पष्ट नभएको गुनासो छ । सही नीतिको अभावमा उपयुक्त कार्यक्रम बन्न र साधन स्रोतको उच्चतम उपयोग गर्न गराउन र उद्देश्य हासिल गर्न सक्दैन । आर्थिक नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा र स्रोतको वितरण गर्दा प्रमुख चुनौतीको पहिचान र सम्बोधन गर्ने उपाय पहिल्याउनु जरुरी हुन्छ ।

२. सङ्गठन तथा संस्थागत पूर्वाधार

सुदृढ संस्थाहरू सुशासन र प्रगतिका आधार हुन् । अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त सङ्गठनात्मक स्वरूप, अधिकार र कर्तव्यको स्पष्ट किटान साथै तिनीहरूबीच कार्यगत सम्बन्ध स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ । नीति राम्रो भए पनि कार्यान्वयनको आधार स्पष्ट र सुदृढ नभएमा नतिजा हासिल हुँदैन । मुलुकको समृद्धि मानवीय पुँजी, भौतिक पुँजी र प्रविधिको विकास, त्यसमा पहुँच र उपयोग क्षमतामा निर्भर गर्दछ । यसको लागि संस्थालाई गतिशील र प्रभावकारी बनाउन निम्न तत्वहरू हुन आवश्यक छ ।

- उपयुक्त सङ्गठनात्मक स्वरूप,
- सक्षम जनशक्तिको व्यवस्था,
- उपयुक्त प्रोत्साहन र दण्ड प्रणाली,
- व्यावहारिक कार्यसम्पादन र प्रतिवेदन प्रणाली,
- अधिकार र कर्तव्यको स्पष्ट किटान,
- सञ्चालन कार्यविधि तथा प्रक्रियाको निर्धारण,
- अन्तरनिकायगत कार्यसम्बन्ध र समन्वय,
- सुपरिवेक्षण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था ।

सङ्गठनात्मक स्वरूप र विभिन्न सङ्गठनको कार्यक्षेत्र (अधिकार) स्पष्ट नभएमा प्रशासनिक दक्षतामा प्रतिकूल असर पर्दछ। केन्द्र र जिल्लास्तरका आर्थिक विषयसँग सम्बन्धित सङ्गठनहरूको काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यक्षेत्रबारे स्पष्ट नभए कार्यान्वयनको चरणमा अनेक कठिनाई आउने, सेवाग्राहीले समयमा सेवा नपाउने, अन्योल सिर्जना हुने र स्रोत साधन समय खेर जाने स्थिति आउँछ। सरकारी निकायबीच अधिकारको स्पष्टता नहुनाले जटिलता आउँछ। सेवाग्राहीलाई पर्न सक्ने समस्यालाई ख्याल नराखी आफू अधिकारपूर्ण हुने मनोभावनाले समस्यालाई जटिल बनाइदिन्छ। त्यसैले कार्यगत सम्बन्धलाई विवादरहित बनाउने विषयमा विशेष होसियारी अपनाउनुपर्छ।

३. स्रोत व्यवस्थापन

विभिन्न समूह (जनप्रतिनिधि, राष्ट्रसेवक, व्यवसायी, सामुदायिक संस्था आदि) को प्रतिस्पर्धी मागहरूबीच होशियारीपूर्वक सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने हुँदा अर्थतन्त्र व्यवस्थापनको क्रममा गरिनुपर्ने कार्यमध्ये स्रोत परिचालनलाई चुनौतीपूर्ण मानिन्छ। त्यस्तै के आधारमा कुन क्षेत्रमा कति लगानी गर्ने भन्ने कुराको जटिलता स्रोत व्यवस्थापनमा रहेको हुन्छ। राज्यले सम्पादन गर्नुपर्ने कार्य र आर्थिक क्रियाकलापलाई प्रोत्साहन गर्न चाल्नुपर्ने कदमलाई आवश्यक पर्ने स्रोत जुटाउनु, राज्यका विभिन्न अङ्गको लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत न्यायपूर्ण तवरले उपलब्ध गराउनु र विनियोजित रकम समयमै सही समयमा पुऱ्याउने र त्यसको सदुपयोग सुनिश्चित गर्नु यस कार्यका महत्वपूर्ण पक्ष हुन्।

सरकारले आन्तरिक र बाह्य क्षेत्रबाट स्रोत जुटाउने गरेको छ। विकसित मुलुकमा प्रत्यक्ष करबाट अधिक स्रोत जुटाइन्छ भने हाम्रो जस्तो देशमा अप्रत्यक्ष करमाथि निर्भरता उच्च हुन्छ। प्रत्यक्ष करको हिस्सा बढाउन करको दायरा बढाउनु र पालना गर्ने वातावरण बनाउनु आवश्यक हुन्छ। बाह्य स्रोतमा अधिक निर्भर हुँदा राष्ट्रिय स्वाभिमानमा प्रतिकूल असर पर्ने र राष्ट्रको निर्णय प्रक्रियालाई प्रभावित गर्ने स्थिति आउन सक्छ।

उपलब्ध स्रोत कुन कामको लागि कसरी बाँडफाँड गर्ने भन्ने कुरा आफैँमा जटिल विषय हो। टाठाबाठा र सत्ताको नजिक भएका व्यक्तिले आफ्नो रुचिको क्षेत्रमा अधिक स्रोत लगानी गर्नु, विपक्षीको क्षेत्रलाई बेवास्ता गर्नु, सीमित स्रोत विवेकपूर्ण तवरले प्रयोग नगर्नु, वितरणमुखी सोचले बजेट बनाउनु, दीर्घकालीन महत्वका कार्यक्रम र आयोजनालाई पर्याप्त स्रोत साधन दिन नसक्नु जस्ता कटु सत्य हामीसामु छन्। स्रोतको सङ्कलन, लेखाङ्कन, संरक्षण विनियोजन र खर्च व्यवस्थापन स्रोत परिचालन प्रमुख कार्य हुन्।

४. अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध

यस्तो सम्बन्ध मुख्यतः मित्र राष्ट्रहरू, द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सम्बन्धलाई राष्ट्रको आर्थिक हित अनुकूल बनाइ राष्ट्रिय गरिमा र स्वाभिमानमा कुनै आँच आउन नदिइ सदृढ तथा सबल अर्थतन्त्रको निर्माण गर्ने कुरासँग सम्बन्धित छ। हरेक राष्ट्र आर्थिक दृष्टिबाट सबल, सक्षम र आत्मनिर्भर बन्न चाहन्छ। अन्तर्निर्भरताद्वारा आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्नु आजको युगको माग हो। कच्चा पदार्थ, विशिष्ट सीपयुक्त जनशक्तिको उपलब्धता, तुलनात्मक उत्पादन लागत र त्यसको आधारमा आर्जन गर्न सकिने लाभलाई विचार गर्दा सबै किसिमका वस्तु एउटै मुलुकमा उत्पादन गर्नु लाभप्रद साथै सम्भव नहुन सक्छ। यस्तो स्थितिमा अन्तर्निर्भरताको उपयोग गरेर आत्मनिर्भरता हासिल गर्नुपर्ने तथ्य बिसर्नु हुँदैन। आफ्नो मुलुकको गरिमा, मौलिक गुण र भौगोलिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने नदिनु र मित्र राष्ट्रसँगै बहुपक्षीय र द्विपक्षीय संस्थासँगको सम्बन्धलाई राष्ट्रको हितमा उपयोग गर्नु सरकारको प्रमुख दायित्व हो। विकासका लागि स्रोत जुटाउनु, प्रविधि हस्तान्तरणद्वारा प्राविधिक सीप र क्षमता बढाउनु, आर्थिक एकीकरण गर्नु, वैदेशिक व्यापारलाई विस्तार र विविधीकरण गर्नु तथा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक क्षेत्रमा आफ्नो उपस्थितिलाई मजबुत बनाउनु अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्धको मुख्य उद्देश्य हुन्।

आर्थिक कुटनीतिको अवधारणा अहिले क्रमिक रूपमा विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ। यसको मुख्य तात्पर्य अन्य मुलुकसँगको कुटनीतिक सम्बन्धलाई मुलुकको आर्थिक

हितको लागि उच्चतम उपयोग गर्नु हो । कुटनीतिको माध्यमबाट निकासी, पैठारी, लगानी, आर्थिक लेनदेन तथा व्यापारिक सम्झौतालाई राज्यको हित अनुकूल बनाउनु आर्थिक कुटनीतिको मुख्य उद्देश्य हो । ‘परम्परागत कुटनीतिको उद्देश्य शान्ति स्थापनालाई मानिन्थ्यो भने अहिलेको उद्देश्य समृद्धि भएको छ, र कुटनीतिमा आर्थिक विषयले महत्व पाउँदै जान थालेको छ ।”

५. सुपरिवेक्षण र नियमन

जुनसुकै नीति योजना तथा कार्यक्रमले लक्षित उद्देश्य समयमै हासिल भइरहेका कामको आवधिक रूपमा सुपरिवेक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । सुपरिवेक्षणको मुख्य उद्देश्य भइरहेका कामको उद्देश्य, समय, गुणस्तर, बजेट सीमा, निर्धारित प्रक्रियाअनुसार भइरहेको छ वा छैन भन्ने कुराको विश्वसनीय माध्यमबाट जानकारी लिनु हो । यसको आधारमा समयमै सुधारात्मक कदम चाल्न सकिन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य कार्यसम्पादन नियमपूर्वक, योजनाबद्ध तरिकाबाट र उचित व्यावसायिक सतर्कता अपनाएर भए, नभएको सुनिश्चित गर्ने नियमित वा आवधिक कार्य हो ।

राज्यको आधारभूत दायित्व सबै जनतालाई उन्नतिको अवसर प्रदान गर्नु र उनीहरूमाथि हुन सक्ने शोषण, उत्पीडन, अन्याय र विभेद रोक्नुका साथै कानुनी शासनको प्रत्याभूति दिलाउनु हो । नियमनको मुख्य उद्देश्य जनहितको संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व प्रभावकारी ढङ्गबाट निर्वाह गर्नु, समाजमा हुने वा हुन सक्ने शोषण, विभेद र अनुचित किसिमका आर्थिक सामाजिक क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्नु र स्वच्छ प्रतिस्पर्धालाई प्रोत्साहन गर्नु हो । यो मुख्यतः आर्थिक संस्थाबाट हुन सक्ने गलत कार्य समयमै रोक्न, उनीहरूलाई अनुशासित बनाउन, सर्वसाधारणको हित रक्षा गर्न र आर्थिक जोखिमबाट बचाउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाका क्रियाकलापलाई व्यवस्थित तथा मर्यादित रूपमा सञ्चालन गर्न, ऐन/नियमको संशोधन र परिमार्जन गर्न र आर्थिक क्रियाकलाप कानूनसम्मत तथा व्यावसायिक ढङ्गबाट सञ्चालन भए, नभएको सुनिश्चित गर्नुसँग सम्बन्धित छ । राज्यले नियामक भूमिकाको मुख्य ध्येय व्यवसाय

तथा सार्वजनिक सङ्गठनको सञ्चालनका लागि बनेका ऐन/नियमको पालना गराउनु, व्यवसाय प्रदान गर्ने सेवा र उत्पादन गर्ने वस्तुको गुणस्तरका सम्बन्धमा स्थापित मान तथा उत्तम व्यावसायिक अभ्यासको पालना गराउनु र अनुचित व्यावसायिक अभ्यासका कारण उपभोक्तामा पर्न सक्ने प्रतिकूल असरबाट सुरक्षित राख्नु हो । नियामककीय भूमिका प्रभावकारी ढङ्गले निर्वाह गर्न सरकारले देहायका पक्षमा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

- (क) आर्थिक प्रणालीको सञ्चालनका लागि आवश्यक निर्देशिका र कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- (ख) सर्वसाधारणको हित रक्षा र प्रवर्द्धन गर्ने र यसको लागि कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था मिलाउने ।
- (ग) आर्थिक सुविधा र अधिकार केही सीमित वर्ग र व्यक्तिमा रहने अवस्था आउन नदिने ।
- (घ) एकाधिकार, प्रतिरोधात्मक र अनुचित तथा प्रतिबन्धात्मक व्यावसायिक अभ्यास हुन सक्ने स्थितिमा सुधार वा नियन्त्रण गर्ने ।

नियमन व्यापक कार्य हुनाले यसको जिम्मेवारी पनि राज्य प्रणालीका सबै संस्थाहरू (संसद, संवैधानिक निकायलगायत सरकारी निकाय, स्वशासित संस्था) मा रहेको हुन्छ ।

६. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

कार्यसम्पादनमा सुधार गर्न र प्रभावकारी बन्नु चाहनेले सम्पादित काम र त्यसको नतिजाको उद्देश्यमूलक र निष्पक्ष ढङ्गले अनुगमन तथा मूल्याङ्कन होस् भन्ने कुरालाई स्वीकार गर्नुपर्दछ । अनुगमन व्यवस्थापनबाट गरिने निरन्तर तथा आवधिक निगरानी हो । यसको लागि कार्यसम्पादन सही तरिकाबाट भएको छ, छैन भन्ने कुरा समीक्षा गर्न स्पष्ट र सान्दर्भिक आधार पहिल्याउनु र त्यसलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ । अनुगमनको लागि कार्यसम्पादन मापकहरू स्पष्ट हुन जरुरी छ । यसको माध्यमबाट जुन उद्देश्य हासिल गर्न

नीति, कार्यक्रम र आयोजना कार्यान्वयन गरिएको हो, त्यसअनुसार काम अगाडि बढेको छ वा छैन, कार्यतालिका र बजेटमा कुनै सुधार/संशोधन आवश्यक छ वा छैन र त्यसको दक्षता र प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न चाल्नुपर्ने कदमबारे जानकारी पाउन सकिन्छ।

अनुगमन व्यवस्थापनबाट गरिने निरन्तर तथा आवधिक निगरानी (Surveillance) हो। यसको लागि कार्यसम्पादन सही तरिकाबाट भएको छ वा छैन भन्ने कुरा समीक्षा गर्न स्पष्ट र सान्दर्भिक आधार पहिल्याउनु र त्यसलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी विवेचना गर्न आवश्यक छ। अनुगमनको लागि कार्यसम्पादन मापकहरू स्पष्ट हुनु जरुरी छ। अर्थतन्त्र कुन दिशामा अगाडि बढेको छ भन्ने कुराको अनुगमन स्थलगत कार्यालयबाट भई त्यसको एकीकृत विवरणको आधारमा सुपरिवेक्षकीय निकायले आवश्यक निर्णय लिनुपर्ने हुन्छ। अनुगमनबाट सुधार गर्न देखिएका विषयमा समयमै निर्णय लिन नसकेमा यसप्रतिको विश्वसनीयतामा ह्रास आउँछ।

मूल्याङ्कन कुनै नीति कार्यक्रम आयोजना वा कार्य प्रणाली उद्देश्यमूलक, निष्पक्ष र व्यवस्थित विवेचना गर्ने कार्य हो, जसको माध्यमबाट त्यसको मूल्य सार्थकता (Value for Money) निर्धारण गरिन्छ। यसको लागि अन्यका अतिरिक्त मुख्य रूपमा दक्षता, प्रभावकारिता, सान्दर्भिकता र दिगोपनलाई आधार मानिन्छ। मूल्याङ्कनलाई असल अभ्यास पहिल्याउने र पाठ सिक्ने अवसर दिलाउने उचित माध्यम मानिन्छ। अर्थतन्त्रको क्षेत्र व्यापक हुनाले यति कुराको मूल्याङ्कन गरे पुग्छ भन्न कठिन छ। तर यसले मुख्य रूपमा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू देहायबमोजिम छन्:

- (क) सरकारले अवलम्बन गरेका आर्थिक नीतिले पारेको प्रभावका सम्बन्धमा गुणात्मक तथा परिमाणात्मक तथ्य र तथ्याङ्कको विश्लेषण,
- (ख) क्षेत्रगत कार्यसम्पादनको समीक्षा र यसमा आर्थिक नीति तथा योजनाको प्रभाव,
- (ग) सरकारको समष्टिगत आर्थिक परिसूचकको सान्दर्भिकता र विश्वसनीयता,

- (ग) आर्थिक नीति र क्षेत्रगत नीतिबीचको सम्बन्ध र त्यसले आर्थिक क्रियाकलापमा पारेको प्रभाव,
- (घ) अन्तर्देशीय तुलना (अर्थतन्त्रको खास क्षेत्रमा समान आर्थिक अवस्था भएका मुलुकहरूले हासिल गरेको उपलब्धि)को समीक्षा,
- (ङ) अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्धले मुलुकको दिगो आर्थिक विकासमा पारेको प्रभाव,
- (च) आर्थिक व्यवस्थापनमा जवाफदेहिता र पारदर्शिता,
- (छ) आर्थिक अनुशासन कायम गर्न चालिएका कदम र तिनले पारेको प्रभाव।

मूल्याङ्कनका सरोकारवाला को हुन, तिनको सरोकारका मुख्य विषय के-के हुन्छन् र त्यसलाई कसरी सम्बोधन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा राम्रोसँग बुझ्न सके मात्र यसले गर्ने कार्यलाई उपयोगी बनाउन मद्दत मिल्छ।

उपसंहार

सबल राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माण र त्यसको दिगोपन सबैको सरोकारको विषय हो र यसलाई सुदृढ बनाउन सबैले आफ्नो जिम्मेवारी गम्भीरतापूर्वक निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसमध्ये राजनीतिज्ञ, उच्च प्रशासक, योजनाविद्, व्यावसायिक क्षेत्रका अगुवा र वित्तीय संस्थाका प्रमुखहरूको भूमिका जिम्मेवार, दूरदर्शी, न्यायपूर्ण, समावेशी, मर्यादित र उनीहरूको व्यवहार अनुशासित हुन अत्यावश्यक छ। हाम्रो देश आर्थिक कार्यसम्पादनको दृष्टिले उदाहरणीय र सन्तोषजनक बन्न नसकेको यथार्थ सबैसामु छर्लङ्गे छ। हाम्रो अर्थतन्त्रले कठिन चुनौतीहरूको सामना गर्नुपरेको र यसले देश नै 'असफल राष्ट्र' बन्ने त होइन ! भन्ने गम्भीर प्रश्न खडा भइरहेको अवस्था छ। समस्या समाधानका लागि एकीकृत प्रयास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

अहिलेसम्म समन्वयको कुरा गर्दै आए पनि त्यसअनुरूपको आचरण र कार्यशैली बसाल्न नसकेको अवस्था छ। देशको अर्थतन्त्रको सुधारमा सरकार र सार्वजनिक क्षेत्रले अगुवाइ गर्ने भए पनि व्यक्ति

विशेषलगायत समाज, सामुदायिक संस्था र निजी क्षेत्रले सघाउन जरुरी हुन्छ। अर्थतन्त्र कमजोर भएको गुनासो गर्ने तर आफ्नो तर्फबाट सहयोग नगर्ने हो भने मुलुकको अवस्थामा सुधार आउन नसक्ने स्पष्ट छ। उत्पादन, विनिमय, वितरण र उपभोग शैलीबीच सन्तुलन कायम

हुन नसक्दा देशको आर्थिक स्थिति कमजोर हुन गएको हो। त्यसैले सन्तुलन कायम गर्ने, आर्थिक गतिविधिको निष्पक्ष र उद्देश्यमूलक ढङ्गबाट मूल्याङ्कन गर्ने र मूल्याङ्कनबाट देखिएको नतिजा र सुझाव कार्यान्वयन गर्न तत्पर हुनु सबैभन्दा जरुरी छ।

***

तनाव व्यवस्थापन र आध्यात्मिक पक्ष : एक छलफल

■ डा. भागवत आचार्य*

(प्रस्तुत लेखमा तनावको परिचय, तनाव उत्पत्तिको प्रक्रिया, तनाव न्यूनीकरणका व्यावहारिक उपायका बारेमा केही सनातन परम्परा, दार्शनिक दृष्टिकोण र बौद्ध अभ्यास आदिका बारेमा छलफल गर्ने प्रयास गरिएको छ । अध्यात्म विषय अति नै व्यापक भएकाले यो प्रस्तुति अध्यात्मको किनारै किनार दौडिएको हुन पुगेको छ । तनाव व्यवस्थापन सम्बन्धमा पाठकलाई केही व्यावहारिक विधिबारे पनि लेखले जानकारी दिन्छ र त्यसलाई व्यवहारमा यथोचित उतार्न सकिने अपेक्षा पनि गरिएको छ ।)

विषय प्रवेश

अहिले अधिकांश मानिस कुनै न कुनै किसिमको तनावबाट पीडित देखिन्छन् । भागदौडपूर्ण जीवनशैली, अभाव, महत्वकाङ्क्षा, अज्ञानता आदिका कारणले मानिसमा तनाव सिर्जना भइरहेको अवस्था छ । तनाव एक किसिमको मानसिक दुःख हो, जुन सामान्य अवस्थाभन्दा फरक तर प्रतिकूल परिस्थितिका कारण उत्पन्न हुने गर्दछ । त्यसैले तनाव व्यवस्थापनमा मान्छेको ज्ञान, बुद्धि, विवेक, उदारता जस्ता सकारात्मक मानवीय गुणको आवश्यकता पर्दछ । मानिसको मन, बुद्धि, चित्त, चेतनाजस्ता आत्मिक पक्ष अध्यात्मका विषय हुन् ।

तनाव के हो ?

मान्छेको मन आफूमा नरहेर अन्यत्र दौडिने, कुनै दुःखद घटनाले मनलाई तानिरहने अवस्था नै तनाव हो । 'तनाव सोचाइ आदिका कारण उत्पन्न हुने मानसिक तन्काइ वा झमेलाको कामकुरा हो' भनी नेपाली बृहत् शब्दकोशले परिभाषित गरेको छ । तनाव मनको दुःखात्मक अवस्था हो । जबसम्म मनले अनुकूल अनुभव गर्छ त्यो सुख हो । जब प्रतिकूल अनुभव गर्छ त्यो दुःख हो (अनुकूल वेदनीय सुखम्, प्रतिकूल वेदनीयं दुःखम्) । यस प्रकारको प्रतिकूल वेदनाको कारण दुई प्रकारका हुन्छन् : कुनै घटनाका कारण उत्पन्न भएको दुःख र मनको स्वभावका कारण अनावश्यक रूपमा हुने प्रतिक्रिया ।

तनावका सम्बन्धमा केही सत्य र तथ्य यस्ता रहेका छन् :

- ४३ प्रतिशत युवाहरू तनावकै कारण गम्भीर स्वास्थ्य समस्यामा पर्ने गरेका छन्,
- फिजिसियन डाक्टरका ७५-९० प्रतिशत सेवाग्राही तनावबाट सिर्जित समस्याबाट पीडित छन्,
- मान्छेको मृत्युको दोस्रो मुख्य कारण तनाव,
- कार्यकुशलता घटाउने मुख्य कारण तनाव,
- पारिवारिक र आर्थिक कारणभन्दा तनावले स्वास्थ्यलाई बढी नकारात्मक असर गर्ने गरेको ।

तनावलाई चिन्ता, Stress, Pressure, Tension जस्ता शब्दले पुकारिएको पाइन्छ । सामान्यतया तनावलाई छोटो अवधिको मानसिक दुःख भनेर बुझ्ने गरिएको छ । यसले मानिसको कार्य तथा दैनिकीलाई नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यसले मानव मनको सन्तुलनमा प्रभाव पार्दछ र चेतनालाई मूढ गराइदिन्छ । यसको फलस्वरूप उसले आफ्नो काम राम्ररी गर्न नसक्ने मात्र नभई काम बिगार्दै जान पनि सक्छ । त्यसो भए तनाव कहाँ उत्पन्न हुन्छ त ? अर्थात् तनाव बस्ने ठाउँ कुन हो ?

सुख, दुःख, पीडा, व्यथा, कष्ट आदि सबैको अनुभव मनले गर्दछ । मन भावनाहरूको भण्डार हो । यसमा बाहिरी घटनाले जस्तो प्रभाव पार्दछ, त्यस्तै भाव उजागर

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

हुन्छ। सामान्य मान्छेलाई दुःखको कारण बाहिरी घटना वा सन्दर्भ हुन् भन्ने लाग्न सक्छ। तर बाहिरी घटना दुःखको कारण होइन। यो त मनको भाव जगाउने मात्र हो, जसले मनमा प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ र दुःख अनुभव हुन्छ। दुःख मान्छेभित्रै छ, बाहिरी घटनाले त्यो दुःखलाई व्युत्पन्न गर्दछ। कोही मान्छेलाई त्यही घटनाले प्रभाव पार्दैन तर कसैलाई कम र कसैलाई बढी प्रभाव पार्छ। कति र कस्तो प्रभाव पार्छ भन्ने कुरा मान्छेको स्वभाव, गुण, ज्ञान, विवेक आदिले निर्धारण गर्दछ। यसैले तनाव मान्छेको मनमा हुन्छ बाहिरी घटनामा होइन।

मान्छेमा शिक्षा, ज्ञान, बुद्धि, विवेक, सकारात्मक सोच, उदार भाव आदि उच्च मानवीय गुण अवस्थित छन् भने बाहिरी घटना वा सन्दर्भले प्रभाव पार्दैन तर उपर्युक्त गुण कम छन् भने त्यस्तो मान्छेलाई तनाव बढी हुन्छ। उपर्युक्त मानवीय गुणले मानवमा द्रष्टा भाव जगाइदिन्छ। जहाँ द्रष्टा वा साक्षी भाव प्रबल हुन्छ त्यहाँ तनाव कम हुन्छ। मनका आरोह अवरोहप्रतिको द्रष्टाभावले तनाव घटाउँछ भने भोक्ता भावले तनाव बढाउँदछ।

भावनाको भण्डार मन

मानव मनमा दुई प्रकारका भाव उत्पन्न हुन्छन्। सकारात्मक भाव र नकारात्मक भाग। कामना वा आशक्ति, क्रोध वा रिस, लोभ, मूढता, घमण्ड, ईर्ष्या, डाह आदि मान्छेका नकारात्मक भाव हुन् भने दया, करुणा, सहनशीलता, निस्वार्थता, सेवा, सहयोग, प्रशन्नता, सहिष्णुता, उदारता आदि मानव मनका सकारात्मक भावहरू हुन्। अध्यात्मको गहिरो रहस्य के हो भने मानव मनमा उत्पन्न भएका नकारात्मक भावप्रति मान्छेमा सजगता वा होस उत्पन्न हुन्छ, तब त्यो नकारात्मक भाव कमजोर हुने गर्दछ। तत्कालका लागि मात्र हैन, भविष्यमा समेत सोको शक्ति कमजोर हुन्छ। भविष्यमा उसमा यसप्रकारको सजगता वा होस आउँछ जसले उसलाई भविष्यमा तनाव कम गर्न मद्दत गर्दछ। अर्थात् नकारात्मक भावप्रतिको सजगता वा द्रष्टाभाव वा साक्षीभावले नकारात्मक भाववृत्ति क्षयीकरण हुन पुग्छ। त्यसैले कुनै पनि घटना र सो घटनाले मानिसको शरीर

वा मनमा पार्ने प्रभावप्रति तटस्थ भाव, द्रष्टा भाव वा साक्षी भाव राख्नु नै तनाव व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण अस्त्र हो।

यसै गरी, उपर्युक्त सकारात्मक भाव जसलाई उच्च मानवीय गुण मानिन्छ, यसप्रतिको तटस्थ भाव, द्रष्टा भाव वा साक्षी भावले सो गुण अभिवृद्धि गर्दछ जसले भविष्यमा मानिसमा यी गुण अभिवृद्धि गराउँदै लगेछ। यही ज्ञान त अध्यात्मको गहिरो रहस्य हो, गरिमा हो, चित्तशोधनी ज्ञानगङ्गा हो।

के यस प्रकारको तटस्थ भाव, द्रष्टा भाव वा साक्षी भाव राख्नु सजिलो छ त ? रिसका बेला कसले वेद पढेर बस्छ र ? सामान्य व्यक्तिका लागि यो असम्भव हुन्छ। तर संयमी व्यक्तिका लागि यो अचुक अस्त्र हो। विश्वका ठुला नेतृत्व दिने व्यक्ति, पेसा व्यवसायी, पदाधिकारीहरू पनि वादविवादको क्रममा क्रोधलाई थाम्न नसक्दा हात हालाहालको स्थितिमा पुगेको देखिएको छ। यो अवस्था भनेको मानसिक आवेग संवेगमाथि व्यक्तिले नियन्त्रण गुमाउनु हो, भोक्ताभाव सक्रिय हुनु हो।

तनाव कसरी सिर्जना हुन्छ ?

पूर्वीय वाङ्मयमा काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद र मात्सर्य लाई षड्शत्रु मानिएको छ। पूर्वीय धर्म दर्शनले शत्रु बाहिर बाहिर होइन, आफैभित्र देख्दछ। यीमध्ये कामना वा आशक्तिलाई दुःखको पहिलो कारण मानिएको छ। कुनै पनि कर्मको परिणाम वा भौतिक उपलब्धिमा आफ्नो मनको चाहना राख्नु नै कामना वा आशक्ति हो। आफूले चाहेको कुरा पूरा भएन भने तनाव हुन्छ।

श्रीमद् भगवद्गीतामा भगवान् श्रीकृष्ण अर्जुनलाई भन्नुहुन्छ :

कर्मन्ये वाधिकारस्ते माफलेसु कदाचन

मा कर्मफल हेतुर्भु मातेसङ्गोस्त्व कर्मणी ।

(श्रीमद्भगवद्गीता २:४६) ।

अर्जुन ! कर्म गर्ने तिम्रो अधिकार छ तर फलको अधिकार तिम्रीमा छैन। तसर्थ तिम्री कर्मफलको आशक्तिबाट अलग रहेर निष्काम कर्म गर।

भगवान् श्रीकृष्णको यस भनाइका आधारमा तनावको जरो पत्ता लगाउन सकिन्छ। कुनै पनि कुराको अपेक्षा, आशक्ति वा कामना नै तनावको मूल हो। मनले जब कुनै कुराको अपेक्षा गर्दछ, सो अपेक्षा पूरा नहुन पनि सक्छ। अपेक्षा पूरा नभएमा तनाव सिर्जना हुन्छ। यसैले आशक्तिरहित हुनु, आशक्तिबारे ज्ञान हुनु तनाव हुन नदिने उपाय हो।

तनाव व्यवस्थापन गर्ने केही व्यावहारिक उपाय

(क) मनको भाववृत्तिप्रतिको सजगता

मनको भाववृत्तिप्रतिको सजगता तनाव कम गर्ने पहिलो उपाय हो। आफूमा तनाव उत्पन्न भएको थाहा पाउने र तनाव मनको वृत्ति हो यो केही समयमा हराएर जान्छ भनेर तनावप्रति सजगता वा द्रष्टा भाव राखेमा तनाव स्वतः कम भएर जान्छ, जुन प्रकृतिको नियम हो भन्नेबारे केही चर्चा भइसकेको छ। तनाव मात्रै होइन। पूर्वीय धर्मदर्शनले काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद र मत्सरलाई मानवको षड्शत्रु मानेको उल्लेख भइसकेको छ। अरु सम्पूर्ण नकारात्मक भावहरू यिनै छ, तत्वका सन्तानहरू हुन्। तसर्थ आफ्नो मनमा उपर्युक्त छ वटा भाववृत्ति उत्पन्न हुने वित्तिकै ममा यी भाव आए भन्ने थाहा पाउने र यो वृत्तिले मलाई पतनतर्फ लैजान्छ भन्ने थाहा पाउने वित्तिकै सो भाववृत्ति कमजोर भइहाल्छ। यसपछि मान्छेमा तनाव कम हुने मात्र नभई जीवनको बाटो नै सुख, शान्ति र आनन्दतर्फ मोडिने गर्दछ। तसर्थ आफ्नो मनको भाववृत्तिप्रति सजग रहनु नै तनाव व्यवस्थापनको पहिलो आधारभूत उपाय हो।

(ख) आफ्नै शरीर र स्वासको निरीक्षण

अकस्मात् तनाव उत्पन्न हुनुमा कुनै पनि किसिमको घटना हुनुपर्दछ। जस्तै: घरभगडा हुनु, कसैले अप्रिय शब्द बोलिदिनु, छिमेकी या आफन्तसँग कुनै कुरामा दुई मत उत्पन्न हुनु, अफिसमा काम बिग्रनु, उपल्लो दर्जाका व्यक्तित्वबाट गाली खाइनु आदि। यस प्रकारका घटनाले मनमा एक किसिमको प्रतिकूल भाव सिर्जना गर्दछन्, जसले मनमा दुःख ल्याउँछ र तनाव उत्पन्न हुन्छ। यस अवस्थामा शरीरले एक किसिमको प्रतिक्रिया उत्पन्न गर्दछ।

यस्तो अवस्थामा मनको अवस्था विचार गरी शरीरको प्रतिक्रियालाई निरीक्षण गरेमा सो तनाव स्वतः घटेर जान्छ। उपर्युक्त अवस्थामा शरीरमा पसिना आउने, शरीर काप्ने, श्वास बढ्ने आदि प्रतिक्रिया उत्पन्न हुन सक्छ। यस प्रकारका शारीरिक प्रतिक्रियालाई तटस्थ भावले वा साक्षी भावले निरीक्षण गरेमा तनाव केही समयपछि नै कम हुँदै जान्छ। तनाव व्यवस्थापनको यो अर्को उत्तम उपाय हो। सामान्य मानिस शरीर र मनमा उत्पादन हुने प्रतिक्रियाप्रति ध्यान दिँदैनन् अर्थात् आफूतर्फ फर्कन सक्दैनन्। उनीहरूले सो घटनाप्रति तीव्र प्रतिक्रिया जनाउँछन् भने संयमीले सो घटनाले आफूमा के कस्तो प्रभाव उत्पन्न गर्‍यो भनी शरीर, श्वास तथा संवेदनाको निरीक्षण गर्दछन्। आत्मनिरीक्षण सो समयको तनाव व्यवस्थापनमा अचुक औषधि साबित हुन्छ।

(ग) मनको स्वभावप्रति द्रष्टाभाव

घटना घटेको अवस्थामा मान्छेको मनमा दुई वटा विकल्प रहन्छन्। पहिलो सो घटनाप्रति प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने र दोस्रो सो घटनाप्रति सजग रहँदै द्रष्टा भावले हेर्ने। कुनै पनि घटनाप्रति प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नु मनको भोक्ताभाव हो भने सो घटना र सोबाट उत्पन्न शारीरिक मानसिक प्रतिक्रियालाई हेर्नु तर कुनै पनि प्रतिक्रिया व्यक्त नगर्नु द्रष्टा भाव हो। जस्तै: मनमा रिस, राग, द्वेष, ईर्ष्या, वासना, अहङ्कार आदि उत्पन्न भएको हुन सक्छ। यस्तो अवस्थामा मनका उपर्युक्त वृत्तिप्रति सजग रहेर द्रष्टा भाव राखेमा तनाव कम भएर जान्छ।

(घ) मनको भावको क्षणिकता र समताको ज्ञान

मनका भाव क्षणिक हुन्छन्। सो कुनै पनि आलम्बनका कारण उब्जन्छन् र केही समयपछि ती बिलाएर जान्छन्। कुनै अप्रिय घटनाले रिस उत्पन्न हुन्छ तर व्यक्तिले आफूमा रिस उठेको थाहा पायो र ऊ होसमा आयो भने त्यो रिस तुरून्तै कम भएर जान्छ। भगवान् बुद्धले समतालाई शान्ति वा सुखको आधार मान्नुभएको छ भने पतञ्जलीसमेत समतालाई नै योग अर्थात् ईश्वर साक्षात्कारको माध्यम मान्नुहुन्छ (समत्वं योग उच्यते।) यसको विपरीत मान्छे रिसको विषयतर्फ वा आलम्बनतर्फ

एकोहोरियो भने उसले होस (चेतना) गुमाउँछ र तनावमा पर्दै जान्छ । रिसले अन्त्यमा बुद्धिमा क्षति पुऱ्याउँछ र व्यक्ति पतनतर्फ अग्रसर हुन्छ ।

क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहस्मृतिविभ्रम ।

स्मृति भ्रंसाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥

श्रीमद्भगवद्गीता ॥२।६३॥

क्रोध वा रिसलाई व्यक्तिको पतनको मुख्य कारण मानिएको छ । यसले शारीरिक मात्र होइन मानसिक क्षति गराएर सर्वनाशतर्फ लैजाने हुनाले रिस वा तनावलाई बेलैमा व्यवस्थापन गर्नेतर्फ लाग्नुपर्छ । यो ज्ञान अर्थात् मनमा उत्पन्न हुने आवेग, सवेगजस्ता भावनाहरू क्षणिक हुन्छन् भन्ने ज्ञान भएका मान्छे तनावमा कम पर्छन् ।

(ड) तनाव व्यवस्थापन र विपश्यना

अध्यात्मको हरेक पथ वा गुरुपरम्परा (सम्प्रदाय) को मूल लक्ष्य एउटै हुन्छ : मान्छेलाई सुखी र खुसी तुल्याउने । यसका लागि व्यक्तिको मन वा अन्तश्चेतनाको शुद्धीकरणलाई जोड दिइएको हुन्छ । भगवान् बुद्धले बताएको र अभ्यास गरेको विपश्यना साधना पथ व्यक्तिको चित्तको निर्मलीकरण (Purification of Mind) गर्ने एक सजिलो र प्रभावकारी उपाय हो । यसले तत्कालका लागि मात्र होइन दीर्घकालीन रूपमा व्यक्तिको मनलाई शुद्धीकरण गरी सुखी र खुसी तुल्याउन मद्दत गर्दछ ।

‘वि’ को अर्थ स्वयम् र ‘पश्यना’ को अर्थ हेर्नु भन्ने हुन्छ । विपश्यनाको बारेमा ऋग्वेदमा उल्लेख छ, तसर्थ यो विधि वैदिक विधि नै हो । शरीर र श्वासको संयोगबाट शरीरमा उत्पन्न हुने संवेदनालाई तटस्थ भावले निरीक्षण गर्ने विधि नै विपश्यना हो । विपश्यनाको अभ्यासबाट व्यक्तिमा कुनै पनि घटना वा सन्दर्भलाई तटस्थ भाव वा वस्तुगत भावले हेर्ने स्वभावको विकास हुँदै जान्छ, जसले गर्दा बाह्य घटना वा सन्दर्भले व्यक्तिको मनमा प्रभाव पर्ने दर न्यूनीकरण हुँदै गई व्यक्ति विकारमुक्त हुँदै जान्छ । यस अभ्यासले नयाँ संस्कार बन्न नदिने मात्र नभई पुरानो संस्कार उदीर्ण हुँदै जाने र व्यक्तिको मन चित्त निर्मल भई ऊ तनावरहित हुँदै जान्छ । उसमा नयाँ घटना वा कारणले प्रभाव नपर्ने मात्र हैन घटना वा

सन्दर्भप्रति प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने स्वभाव न्यूनीकरण हुँदै जान्छ, जसले उसमा नयाँ संस्कार बन्न पाउँदैन ।

मानव मनको स्वभाव कि त भूतकालीन घटनाको समीक्षा गर्नमा केन्द्रित हुन्छ, कि त भविष्यको कल्पनामा रमाउन वा योजना बनाउनमा संलग्न रहन्छ । अर्थात् मानवमन वर्तमानमा एक छिन पनि रहँदैन । यसरी घटिसकेका घटनाको समीक्षा वा भविष्यको कल्पना दुवैले मानव मनमा राग वा द्वेष सिर्जना गरिरहेका हुन्छन् । विपश्यना अभ्यासको क्रममा मानव मनलाई वर्तमानमा राखेर चित्तको निर्मलीकरण गरिन्छ ।

बौद्ध दर्शनले मानिसको दुःखको मूल कारणका रूपमा यी दुई तत्व अर्थात् राग र द्वेषलाई मानेका छन् । अरू कारण यी दुइवटा कारणका शाखा सन्तानहरू हुन् । क्रोध, डाह, ईर्ष्या, अभिमान आदि मनोविकारहरू राग र द्वेषकै छोरा नातिहरू हुन् भन्ने दृष्टिकोण रहेको छ । विपश्यनामा मान्छेभित्रको संवेदनालाई तटस्थ भावले हेरी रागद्वेषबाट विमुक्त हुने अभ्यास गरिन्छ । किनभने बाहिरी घटना वा विषयलाई व्यक्तिले रोक्न सक्दैन तर सो घटनाले असर नगर्ने मनस्थितिको तयारी गर्न सक्छ । निर्मलीकृत मन नै सोका लागि आवश्यक हुन्छ । तनाव बाहिरी विषय वा घटनाभन्दा मनस्थिति वा संस्कारका कारणले जटिल बन्छ, भन्ने कुरा स्पष्ट भइसकेपछि तनावलाई निवारण गर्न निम्नलिखित दुई दृष्टिकोणबाट विप्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुन्छ :

तत्कालीन तनाव व्यवस्थापन र विपश्यना

कुनै पनि घटना वा सन्दर्भले शरीर वा मनमा परेका प्रभावबारे तटस्थ भाव, द्रष्टा भाव, साक्षी भाव वा वस्तुगत रूपले निरीक्षण गर्नु नै तत्कालीन तनाव व्यवस्थापनको अचुक औषधि हो । यसका लागि मानसिक रूपले ‘म तनाव लिन्न’ भनेर बलियो सङ्कल्प गर्नुपर्ने हुन्छ । सङ्कल्पशक्ति आफूले लिइसकेपछि ब्रह्माण्डीय ऊर्जाले पनि तनावलाई कमजोर बनाउन मद्दत गर्दछ । यसमा शरीरमा उत्पन्न हुने संवेदनाप्रति कुनै पनि प्रतिक्रिया जनाउन हुँदैन । तटस्थ भावले हेर्नुमात्र पर्दछ । यस अवस्थामा मनप्रति, मनको अवस्थाप्रति कुनै द्वेष भाव

नराखी 'अहिले मेरो मन अशान्त छ, तर यो अशान्ति केही क्षणमै समाप्त भइहाल्छ' भन्ने भावले मनको सो अवस्थालाई स्वीकार गर्नुपर्दछ । आफ्नो मनप्रति कुनै पनि द्वेष नराख्ने र सो अवस्थालाई स्वीकार गर्नु तनाव व्यवस्थापनको पहिलो आधार हो । तसर्थ कुनै पनि अप्रिय घटना वा सन्दर्भका कारण तत्काल उत्पन्न तनाव व्यवस्थापन गर्नका लागि यो आत्मनिरीक्षणको यो उपाय निकै प्रभावकारी मानिएको छ । अनेकन प्रयोगमार्फत यसको पुष्टिसमेत भइसकेको छ ।

दीर्घकालीन तनाव व्यवस्थापन र विपश्यना

विपश्यना मनमा अवस्थित नकारात्मक भाव वा विकारको जरैदेखि निर्मलीकरण गर्ने विधि हो । प्रकृतिको नियमअनुसार कुनै पनि कुराको बढोत्तरीका लागि कुनै न कुनै रूपमा मजलल अर्थात् खाना आवश्यक पर्दछ । मनोविकारलाई मनले नै खाना दिइरहेको हुन्छ । जब विपश्यना गरिन्छ, त्यसपछि सो विकारले खाना (ऊर्जा) पाउँदैन । यथार्थमा विपश्यना एक प्रकारको ध्यान हो जसमा मनलाई वर्तमानमा राख्ने अभ्यास गरिन्छ । मनद्वारा सिर्जित सुखदुःखप्रति समता वा तटस्थ भावले हेर्न थालेपछि, पुराना संग्रहित संस्कार उदीर्ण अर्थात् उत्खनन् हुन थाल्दछ । त्यसलाई तटस्थ भावले अवलोकन गरेपछि अर्थात् त्यसप्रति भोक्ता भाव नराखी द्रष्टा भाव राख्दा सो संस्कार नष्ट भएर जान्छ, र मानिस

चित्तविकाररहितनिर्मलबन्दछ। यो नै स्थायी शान्तिको पहिलो खुड्किलो हो ।

यसप्रकार विपश्यना अभ्यास गर्ने गरेमा तनावरहित हुनमा यसले ठूलो मद्दत गर्दछ । दीर्घकालीन यो उपाय तत्कालीन मात्र होइन बासना वा संस्कारका रूपमा जमेका भावविकारलाई उत्खनन् गरी फाल्ने र नयाँ चित्तविकार निर्माण हुनै नदिने उपाय हो । यसैले विपश्यना अभ्यास तनाव व्यवस्थापनको लागि अत्यन्त उपयोगी र व्यावहारिक उपाय हो भन्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

तनावलाई कम गर्न अध्यात्मको ज्ञान र अभ्यास अत्यन्त प्रभावकारी उपाय हो । तनाव व्यवस्थापनको अध्यात्मिक उपाय तनावको जरै उखेलेर फाल्ने विधि हो । अहिलेसम्म नेपालमा तनाव व्यवस्थापनका सम्बन्धमा पाश्चात्य दृष्टिकोणमाथि बहस र छलफल भए पनि पूर्वीय ऋषि परम्पराद्वारा स्थापित ज्ञान र अभ्यासप्रति ध्यान कम दिने गरिएको छ । सुख, शान्ति, प्रसन्नता, खुसी, उत्साह अभिवृद्धि जस्ता विषयलाई पूर्वीय ऋषि परम्पराले अत्यन्त गहन रूपमा चिन्तन मनन गरी हजारौं उपायहरू बताएको छ । पूर्वीय षड्दर्शन, पतञ्जलीको योगविज्ञान, बुद्धको ज्ञानमार्ग र यसको व्यावहारिक प्रयोग आदि मूलतः तनाव व्यवस्थापनकै प्रायोगिक साधनहरू हुन् ।

***

सहलियतपूर्ण कर्जाको प्रभावकारिता : एक विश्लेषण

■ अशोककुमार राई*

१. पृष्ठभूमि

मुलुकमा औद्योगिक क्रियाकलाप वृद्धि गर्न, रोजगारी सिर्जना गरी जनताको आयस्तर बढाउन र आर्थिक वृद्धि गर्न बैंक कर्जाले ठूलो योगदान गर्दछ। ठूला उद्योग वा साना व्यवसायी सबैलाई बैंक कर्जा आवश्यक पर्छ। आधुनिक प्रविधिको विकाससँगै मानिसको जीवनशैली र आवश्यकता बदलिएको वर्तमान अवस्थामा कृषिमा मात्र निर्भर जनतासमेत व्यावसायिक भई आय आर्जनमार्फत आर्थिक आत्मनिर्भरता बढाउनुपर्ने अवस्थामा छन्। सार्वजनिक यातायातदेखि शिक्षा, स्वास्थ्य र सञ्चार जस्ता आधारभूत सामाजिक आवश्यकताका परिपूर्तिमा आत्मनिर्भरता बढाउन आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न हुन जरुरी हुन्छ। तर समाजका सबै वर्गका मानिसलाई व्यवसाय गरी आर्थिक आत्मनिर्भरता बढाउन स्रोतको उपलब्धता हुँदैन। त्यसैले यस्तो अवस्थामा स्वपुँजी लगानी गर्न नसक्ने वर्गका मानिसलाई कर्जा उपलब्ध भएमा महत्वपूर्ण सहयोग पुग्छ।

नेपालमा १९९४ कात्तिक ३० गते नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भएपछि औद्योगिक तथा घरायसी प्रयोजनका लागि कर्जा उपलब्ध हुने अवसर जुट्यो। कृषि क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्ने उद्देश्यले २०२४ सालमा कृषि विकास बैंकको स्थापना भयो। त्यसयता धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना भई निजी क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढेको र लघुवित्त वित्तीय सेवा पुऱ्याउने संस्थाहरूसमेत स्थापना भई ती संस्थामार्फत भूमिहीन तथा विपन्न वर्गका मानिसलाई कर्जा उपलब्ध हुन थाल्यो। तर शिक्षित बेरोजगार युवा, महिला, दलित समुदाय, उच्च शिक्षा हासिल गर्न चाहने विपन्न वर्गका विद्यार्थी जस्ता समाजका केही वर्ग आर्थिक अभावमा अबै पनि सबै अवसरबाट वञ्चित रहेकाले बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत कर्जा प्राप्त गरी आफ्नो आवश्यकता पूरा

गर्ने उद्यमशीलता विकास र स्वरोजगार बनी उनीहरूको सामाजिक आर्थिक रूपान्तरण होस् भन्ने उद्देश्यले 'सहलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५' लागू भयो। यस लेखमा सो कार्यविधिमा भएको व्यवस्थाबमोजिम प्रवाहित कर्जाको प्रभावकारिता सम्बन्धमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. सहलियतपूर्ण कर्जा

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले २०७३ मा जारी गरेको 'व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जामा प्रदान गरिने ब्याज अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि, २०७३' र 'भूकम्प पीडितको घर निर्माणका लागि सामूहिक वा धितो जमानीमा निर्व्याजी ऋण उपलब्ध गराउने कार्यविधि, २०७४' समेतलाई समाहित गरी सहलियतपूर्ण कर्जासम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि आएको हो।

लक्ष्य

कार्यविधिको प्रस्तावनाअनुसार कृषि तथा पशुपन्छीजन्य क्षेत्र, शिक्षित बेरोजगार युवा, विदेशबाट फर्केका युवा, महिला, दलित समुदाय, आर्थिक रूपमा विपन्न, सीमान्तकृत समुदाय र विद्यार्थीलाई लक्षित गरी उनीहरूमा उद्यमशीलताको विकास गर्दै स्वरोजगार बनाएर सामाजिक आर्थिक रूपान्तरण गर्न सक्नु भन्ने उद्देश्यले सहलियतपूर्ण कर्जाको व्यवस्था भएको देखिन्छ।

क्षेत्रगत कर्जा तथा सीमा

कर्जासम्बन्धी कार्यविधिको परिच्छेद-२ मा उल्लेख भएअनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने कर्जाको प्रतिऋणी अधिकतम सीमा देहायबमोजिम छ :

- व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी विकास कर्जा पाँच करोड रुपैयाँसम्म। (यस्तो कर्जाको सीमा प्रति ऋणी

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

पाँच करोड रुपैयाँ भन्दा बढी भएमा केन्द्रिय समन्वय तथा अनुगमन समितिमा पेस हुनुपर्ने व्यवस्था छ ।)

- शिक्षित युवा स्वरोजगार कर्जा सात लाख रुपैयाँसम्म,
- विदेशबाट फर्केका युवा परियोजना कर्जा दस लाख रुपैयाँसम्म ,
- महिला उद्यमशीलता विकास कर्जा पन्ध्र लाख रुपैयाँसम्म,
- दलित समुदाय व्यवसाय विकास कर्जा दस लाख रुपैयाँसम्म,
- उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कर्जा पाँच लाख रुपैयाँसम्म,
- भूकम्प पीडितको निजी आवास निर्माण कर्जा तीन लाख रुपैयाँसम्म,
- कपडा उद्योग सञ्चालनका लागि पाँच करोड रुपैयाँसम्म,
- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट मान्यताप्राप्त संस्थाबाट लिइने तालिम आदिको लागि दिने कर्जा दुई लाख रुपैयाँसम्म,
- युवा स्वरोजगार कर्जा पाँच लाख रुपैयाँसम्म ।

ब्याज अनुदान बढीमा पाँच वर्षका लागि प्राप्त हुने व्यवस्था कार्यविधिमा छ । कर्जाको ब्याजदर निर्धारण गर्दा सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो आधार दरमा दुई प्रतिशतभन्दा बढी नहुने गरी ब्याजदर कायम गर्नुपर्ने तथा कर्जाको ब्याज, कर्जा सूचना शुल्क, ऋणीले व्यहोर्नुपर्ने बीमा प्रिमियम र कर्जा सुरक्षण शुल्कबाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको थप सेवा शुल्क लिन नपाउने व्यवस्था छ ।

३. कर्जाका लागि धितो तथा परियोजनासम्बन्धी व्यवस्था

कर कार्यालयमा दर्ता भई स्थायी लेखा नम्बर लिएका, कर्जा सूचना केन्द्रको कालोसूचीमा नपरेका र कार्यविधिमा तोकिएबमोजिम कारबाहीमा नपरेका व्यक्ति तथा व्यावसायिक फर्म र १८ वर्ष पुगेका व्यक्तिहरू कार्यविधिबमोजिम सबै कर्जाको लागि योग्य हुनेछन् ।

कपडा उद्योगको लागि चाहिने कर्जाबाहेक अन्य कर्जामा परियोजनाबाहेक अन्य धितो अनिवार्य छैन ।

३.१ व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी विकास कर्जा

दस लाख रुपैयाँसम्मका व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी विकास कर्जाका लागि एकाघर परिवारका सदस्यको व्यक्तिगत जमानत र सोभन्दा बढी कर्जाको लागि व्यावसायिक परियोजना धितो मात्र लिनुपर्नेछ भने यस्तो कर्जालाई निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट कर्जा सुरक्षण गर्नुपर्छ ।

दस लाख रुपैयाँभन्दा बढी रकमको कर्जाका लागि अनिवार्य रूपमा संस्था दर्ता भएको र एक करोड रुपैयाँभन्दा बढी कर्जाका लागि अनिवार्य रूपमा कम्पनी नै हुनुपर्ने व्यवस्था छ । साथै, उद्यम सञ्चालन तथा कर्जा उपयोगका लागि संक्षिप्त प्रस्ताव र दस लाख रुपैयाँभन्दा बढीको कर्जाका लागि विस्तृत परियोजना प्रस्ताव आवश्यक पर्दछ ।

३.२ शिक्षित युवा स्वरोजगार कर्जा

स्वदेशी वा विदेशी विश्वविद्यालयबाट कम्तीमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको र ४० वर्ष उमेर ननाघेका शिक्षित युवालाई तोकिएका संस्थाबाट कम्तीमा सात दिनको व्यावसायिक तालिम अनिवार्य रूपमा लिएको वा उक्त कर्जा स्वीकृत भएपछि त्यस्तो संस्थाबाट तालिम लिएको प्रमाण पेस गरेपछि कर्जा पाउने गरी निवेदन साथ त्यस्तो उद्यम सञ्चालन तथा कर्जा उपयोगसम्बन्धी संक्षिप्त प्रस्ताव लिई कर्जा सुरक्षण लगायतका सर्तहरू पूरा गरेमा यो कर्जा उपलब्ध हुन्छ ।

३.३ वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवा परियोजना कर्जा

श्रम स्वीकृति प्राप्त गरी वा नगरी कुनै पनि देशमा कम्तीमा छ महिना काम गरी फर्केका युवालाई उनीहरूको ज्ञान, सीप, अनुभव, रुचिसँग सम्बन्धित व्यवसाय सञ्चालन गर्न निवेदनसाथ उद्यम सञ्चालन तथा कर्जा उपयोगसम्बन्धी संक्षिप्त प्रस्ताव लिई कर्जा सुरक्षणलगायत तोकिएका सबै सर्तहरू पूरा गरेमा परियोजना धितोमा कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्था छ ।

३.४ महिला उद्यमशीलता कर्जा

महिला उद्यमशीलता विकासको लागि ऋणीले सञ्चालन गरेको उद्यम, कर्जासम्बन्धी कागजात एकल वा सामूहिक जमानतको कागजात आदिको सुरक्षणमा महिला उद्यमशीलता कर्जा लगानी गर्ने व्यवस्था रहेको । १८ वर्ष उमेर पूरा भएका महिला वा कम्तीमा पाँच जना फरक परिवारका १८ वर्ष उमेर पुगेका महिलाको समूहले उद्यम सञ्चालन वा कर्जा उपयोगसम्बन्धी संक्षिप्त प्रस्ताव र सामूहिक जमानासम्बन्धी कागजातका साथै निवेदन दिई कर्जा सुरक्षणलगायत तोकिएका सबै सर्तहरू पूरा गरेमा कर्जा उपलब्ध हुनेछ ।

३.५ दलित समुदाय व्यवसाय विकास कर्जा

दलित समुदायको परम्परागत सीप र पेसालाई आधुनिकीकरण र प्रवर्द्धनको लागि दलित समुदायका मानिसलाई एकल वा सामूहिक जमाना यो कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था छ । दलित जातजातिभिन्नको १८ वर्ष पूरा भएका व्यक्ति वा १८ वर्ष पूरा भएका अलगअलग परिवारका कम्तीमा पाँच जना व्यक्तिको समूहले व्यवसाय सञ्चालन वा कर्जा उपयोगसम्बन्धी संक्षिप्त प्रस्ताव र समूहको हकमा सामूहिक जमानाको कागजातसहित कर्जा आवेदन गरी कर्जा सुरक्षणलगायत तोकिएका सबै सर्तहरू पूरा गरेमा यो कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था छ ।

३.६ उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कर्जा

उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा हासिल गर्न चाहने विद्यार्थीको एकाघर परिवारका सदस्यको व्यक्तिगत जमाना यस्तो कर्जा दिइने कार्यविधिमा उल्लेख छ ।

माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण गरी २५ वर्ष ननाघेको, आर्थिक रूपमा विपन्न, सीमान्तकृत समुदाय वा लक्षित वर्गको विद्यार्थी रहेको सिफारिस र स्वदेशको कुनै कलेज वा विश्वविद्यालयमा अध्ययन गरिरहेको वा गर्नयोग्य रहेको विद्यार्थीलाई कर्जा सुरक्षणलगायत तोकिएका सर्तहरू पूरा गरेमा यो कर्जा उपलब्ध हुनेछ ।

३.७ भूकम्प पीडितको निजी आवास निर्माण कर्जा

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले भूकम्प पीडितको निजी आवास निर्माण कर्जा सामूहिक वा धितो जमानीमा प्रवाह गर्ने व्यवस्था छ । नेपाल सरकारले निजी आवास अनुदान दिएबाहेक अरू संस्थागत अनुदान नपाएको, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणसँग निजी आवास निर्माण गर्न सम्झौता गरी आर्थिक अभावका कारण आवास निर्माण कार्य सुरु हुन नसकेका भूकम्प पीडित र ऋणीको परिवारको नाममा कुनै पनि स्थानमा बस्नयोग्य घर नभएकाले मात्र यो कर्जा पाउनेछ ।

३.८ कपडा उद्योगलाई दिइने कर्जा

नेपाली नागरिकको स्वामित्वमा रहेको कपडा उद्योगले बढीमा रु.पाँच करोडसम्मको ऋणमा मात्र सम्बन्धित उद्योग सञ्चालनमा नै कर्जाको प्रयोग गर्ने गरी यस्तो अनुदान उपलब्ध हुनेछ । यो कर्जाको ब्याज अनुदानको लागि धितो अनिवार्य रहने र उद्योग मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको हुनुका साथै ब्याज अनुदान दावी गरेको अधिल्लो आर्थिक वर्षको आय विवरण/कर चुक्ता प्रमाणपत्र पेस गरेको हुनुपर्नेछ ।

३.९ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट मान्यताप्राप्त संस्थाबाट लिइने तालिम कर्जा

एकाघर परिवारका सदस्यको व्यक्तिगत जमाना आर्थिक रूपमा विपन्न, सीमान्तकृत समुदाय वा लक्षित वर्गको विद्यार्थी भएको सिफारिस र अध्ययन गर्ने शैक्षिक संस्था/प्रतिष्ठानमा भर्ना भएका वा हुनयोग्य रहेको खुल्ने कागजातको प्रतिलिपिसहित निवेदन दिई कर्जाका लागि कर्जा सुरक्षणलगायत सर्त पूरा भएमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट यो कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था छ ।

३.१० युवा वर्ग स्वरोजगार कर्जा

माध्यमिक शिक्षा वा सो सरह उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक प्रमाणको सक्कल प्रति, सीप विकास उद्यमशीलता तालिम केन्द्र, घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय वा समिति, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्लगायतका सरकारी निकायमध्ये कुनै निकायबाट

कम्तीमा सात दिनको उच्चमशीलता तालिम अनिवार्य लिएको वा कर्जा स्वीकृति भएपछि सीप विकास तालिम लिएको प्रमाण पेस गरेको र उच्चम सञ्चालन तथा कर्जा उपयोगसम्बन्धी संक्षिप्त प्रस्ताव तथा जमानीको कागजात लिई निवेदनसहित तोकिएबमोजिमका सर्तहरू पूरा भएमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यो कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्था छ ।

४. कर्जा प्रभावकारी बनाउन भएका व्यवस्थाहरू

यो कर्जालाई प्रभावकारी बनाउन भएका विभिन्न प्रयासबारे देहायबमोजिम संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

(क) कार्यविधिमा भएको व्यवस्था

यस प्रकारको कर्जामा ब्याज अनुदान मात्र नभई कर्जा सुरक्षण गर्दा लाग्ने शुल्क तथा व्यावसायिक परियोजनाको बीमा गराउँदा लाग्ने प्रिमियम रकममा अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ र यस प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारले नेपाल राष्ट्र बैंक, बैकिङ विभागमा अनुदान सोधभर्ना खाता खोली सञ्चालनमा ल्याएको छ ।

ब्याज अनुदान

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने सहूलियतपूर्ण कर्जामा निर्धारण गरेको ब्याजदरमध्ये पाँच प्रतिशत अनुदान उपलब्ध हुनेछ । महिला उच्चमशीलता कर्जामा यो अनुदान छ प्रतिशत रहेको छ भने पाँच करोड रुपैयाँभन्दा बढीको व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जामा दुई प्रतिशत मात्र ब्याज अनुदान उपलब्ध हुने व्यवस्था छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस्तो कर्जाको ब्याजदर निर्धारण गर्दा आफ्नो आधार दरमा दुई प्रतिशत बिन्दुभन्दा बढी नहुने गरी कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

कर्जा सुरक्षण शुल्क अनुदान

दस लाख रुपैयाँभन्दा बढी रकमको व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जाबाहेक अन्य कर्जाको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट सुरक्षण गराउँदा लाग्ने ५० प्रतिशत अनुदान नेपाल सरकारबाट नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहेको खातामार्फत उपलब्ध हुन्छ । यस्तो अनुदान भुक्तानीको लागि त्रैमासिक रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकमा

सोधभर्ना माग गर्नुपर्नेछ ।

बीमा शुल्कमा अनुदान

दस लाख रुपैयाँभन्दा बढी व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जाबाहेक अन्य कर्जाको लागि व्यवसायको बीमा गर्दा लाग्ने प्रिमियममा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने ५० प्रतिशत अनुदान भुक्तानीका लागि बीमा समितिमा सोधभर्ना माग गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

निर्देशन समितिको गठन

कार्यविधिको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा सहजीकरण, समन्वय, अनुगमन एवम् निर्देशन दिन अर्थ मन्त्रालयका सचिवको संयोजकत्वमा नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको डेपुटी गभर्नर, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका सहसचिव, बीमा समितिका अध्यक्ष, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत सदस्य रहेको केन्द्रीय निर्देशन समिति गठन गरिएको छ ।

केन्द्रीय समन्वय तथा अनुगमन समिति

बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग हेर्ने डेपुटी गभर्नरको संयोजकत्वमा सोही विभागका कार्यकारी निर्देशक, अर्थ मन्त्रालय, वित्तीय क्षेत्र समन्वय महाशाखाका सहसचिव, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका सहसचिव, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, बीमा समितिका कार्यकारी निर्देशक र नेपाल बैंकर्स एसोसियनका अध्यक्ष सदस्य र नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागका निर्देशक सदस्य-सचिव रहने गरी केन्द्रीय समन्वय तथा अनुगमन समिति गठन हुने व्यवस्था छ । यस समितिले कर्जा प्रवाह गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निरीक्षण गर्ने गराउने काम गर्दछ ।

कारबाही तथा जोखिमभारसम्बन्धी व्यवस्था

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निर्धारण गरेको किस्ता भुक्तानी अवधिअनुसार कर्जा भुक्तानी नगरेमा ऋणीलाई कालो सूचीमा राख्न, राहदानी रोक्का राख्न, निजको चल अचल सम्पति बिक्री बन्देज लगाउनका लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउन, खाता रोक्का राख्न, नेपाल

सरकारबाट उपलब्ध हुने सुविधाबाट वञ्चित गराउन सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गरी पठाउन सक्नेछ र यस्तो अनुरोध आएमा सम्बन्धित निकायले त्यस्ता ऋणीको सुविधा रोक्का राख्नुपर्नेछ ।

यस कार्यविधिबमोजिमका कर्जाको वर्गीकरण नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई जारी एकीकृत निर्देशनबमोजिम वर्गीकरण गर्नुपर्ने र नेपाल सरकारबाट सोधभर्ना प्राप्त हुने अनुदानलाई शून्य जोखिम भार प्रदान गर्नुपर्नेछ ।

(ख) अन्य प्रयास

सहूलियतपूर्ण कर्जालाई लक्षित वर्गमा पुऱ्याई लाभान्वित गराउन कार्यविधि लागू भएपछि विभिन्न प्रयासहरू भएका छन् । जसलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट भएका प्रयास

सहूलियतपूर्ण कर्जालाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिमार्फत विशेष जोड दिँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को मौद्रिक नीतिले यो कर्जालाई विपन्न वर्गमा गणना गर्ने व्यवस्था गर्दै कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्न व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जासम्बन्धी कार्यविधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्ने प्रयास अधि बढायो ।

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को मौद्रिक नीतिमा सहूलियतपूर्ण कर्जालाई प्रभावकारी बनाउने र यस्तो कर्जालाई कर्जा/स्रोत परिचालन अनुपात गणना गर्दा छुट दिने अभ्यासलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था गरियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिले कोभिड-१९ ले अर्थतन्त्रमा परेको असरलाई ध्यान दिँदै उत्पादन अभिवृद्धि, रोजगारी सिर्जना र उद्यमशीलता विकासका लागि विद्यमान सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमलाई सरल रूपमा कार्यान्वयन हुने व्यवस्था गर्‍यो । यो कर्जा प्रवाहमा प्रदेशगत सन्तुलन कायम गर्न तथा लक्षित क्षेत्र र वर्गमा पुऱ्याउन वाणिज्य बैंकले कम्तीमा ५०० वा न्यूनतम प्रतिशाखा १० र राष्ट्रियस्तरका विकास बैंकले कम्तीमा

३०० वा न्यूनतम प्रतिशाखा पाँचमध्ये जुन बढी हुन्छ सोही संख्यामा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्‍यो ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को मौद्रिक नीतिले उत्पादनशील अर्थतन्त्र निर्माणको लागि उत्पादन अभिवृद्धि, रोजगारी सिर्जना र उद्यमशीलता विकास गर्न सहूलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसम्बन्धी एकीकृत कार्यविधिअनुरूप सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न विशेष जोड दिएको छ ।

यसका साथै नेपाल राष्ट्र बैंकका प्रदेश कार्यालयका प्रमुखको संयोजकत्वमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रदेश प्रतिनिधि, उद्योग वाणिज्य संघका प्रतिनिधि, विश्वविद्यालयका प्राध्यापक, पर्यटन तथा होटल क्षेत्रका प्रतिनिधि तथा अन्य सरोकारवाला निकाका प्रतिनिधिसहित गठन हुने प्रदेशस्तरीय वित्तीय क्षेत्र समन्वय संयन्त्रको हरेक त्रयमासमा बैठक बसी लक्षित वर्गमा कर्जा पुऱ्याउने र प्रभावकारिताका सम्बन्धमा छलफल र समीक्षा हुने गरेको छ ।

अन्य प्रयास

सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सो कर्जा लगानी सम्बन्धमा कार्यविधि तथा नीतिगत व्यवस्था तयार गरी कर्जा लगानी गर्दै आइरहेको छ भने नेपाल सरकारको तर्फबाट यस्तो कर्जा सम्बन्धमा विभिन्न प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनालगायतका निकायमार्फत कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुका साथै अनुदान वितरणका लागि हरेक वर्ष रकम विनियोजन गर्दै आएको छ ।

५. कर्जाको स्थिति

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को चैत मसान्तसम्म नेपाल सरकारले ब्याज अनुदान दिने व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जा ७,७०४ जना ऋणीले रु.आठ अर्ब २३ करोड ३३ लाख उपयोग गरेका थिए । कार्यविधि जारी भएपछि २०७६ जेठ मसान्तसम्ममा १५,९१६ जना ऋणीले रु.२९ अर्ब ३६ करोड सो शीर्षकमा र अन्य शीर्षकमा ७६६ जना ऋणीले रु.४९ करोड ३२ लाख कर्जा प्रयोग गरेको देखियो । सो अवधिमा कुल रु.एक अर्ब २५ करोड ब्याज

अनुदान प्रदान गरेको थियो । २०७७ जेठ मसान्तसम्ममा सबै शीर्षकमा जम्मा २९,११५ जना ऋणीले उपयोग गरेको रु.५५ अर्ब ५४ करोड कर्जा बक्यौता रहेकोमा एक वर्षपछि २०७८ असार मसान्तसम्ममा ऋणी संख्या बढेर १,०४,१०९ जना पुगेको र कर्जा रकम रु.एक खर्ब ६१ अर्ब ४४ करोड पुग्यो । जसमध्ये कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसाय शीर्षकमा ४६,०५७ जना ऋणीलाई रु.एक खर्ब ६ अर्ब ९८ करोड र महिला उद्यमशीलता कर्जामा ५५,५५१ जनालाई रु.५० अर्ब ९८ करोड कर्जा लगानी भएको थियो । सहलियतपूर्ण कर्जाका अन्य आठ शीर्षकअन्तर्गत २,५०१ ऋणीलाई रु.३ अर्ब ४८ करोड मात्र कर्जा लगानी रहेको थियो ।

२०७८ माघ मसान्तसम्ममा प्रवाहित जम्मा सहलियतपूर्ण कर्जाको विवरणलाई तालिका-१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२०७८ असार मसान्तको तुलनामा २०७८ माघ मसान्तसम्म आइपुग्दा यस्तो कर्जा प्रयोग गर्ने ऋणीको

संख्या करिब ३८ हजारले बढेर १,४२,३४४ पुगेको र बक्यौता कर्जा करिब रु.६२ अर्बले बढेर रु.२ खर्ब १४ अर्ब ७८ करोड ११ लाख पुगेको छ । यस्तो कर्जाको लागि सो अवधिमा ब्याज अनुदानतर्फ रु.११ अर्ब ५० करोड ८६ लाख भुक्तानी भएको देखिन्छ । कुल कर्जामध्ये व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी विकास कर्जा र महिला उद्यमशीलता कर्जा प्रयोग गर्ने ऋणीको संख्या र कर्जा रकममा कोरोना महामारीले प्रभावित भएको अवधिमा पनि उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको देखिन्छ ।

कर्जाको प्रवृत्ति

२०७८ माघ मसान्तको विवरणअनुसार व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जामा जम्मा ५८,२६९ जना ऋणीले रु.एक खर्ब ३६ अर्ब ८२ करोड ९२ लाख कर्जा उपयोग गरेको देखिन्छ । जुन कुल सहलियतपूर्ण कर्जाको ६३.७० प्रतिशत हुन आउँछ । यस्तो कर्जा विना धितोमा जम्मा ५,९५० ऋणीले रु.दुई अर्ब ४२ करोड ८२ लाख अर्थात् सहलियतपूर्ण कृषि कर्जाको १.७७ प्रतिशत र धितोमा

तालिका-१ रकम (रु. लाखमा)

क्र.सं.	कर्जाको प्रकार	ऋणी संख्या	स्वीकृत कर्जा	बाँकी कर्जा
१	व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी विकास कर्जा	५८,२६९	१,५८,७७,३९	१,३६,८२,९२
	-विना धितो	५,९५०	३,२९,२१	२,४२,८२
	-धितोसहित	५२,३१९	१,५५,४८,१८	१,३४,४०,०९
२	शिक्षित युवा स्वरोजगार कर्जा	१५१	७,९१	५,९५
३	विदेशवाट फर्केका युवा परियोजना कर्जा	९५७	७८,४७	६२,६५
४	महिला उद्यमशीलता कर्जा	८१,२२७	८५,९९,३६	७४,१९,४६
५	दलित समुदाय व्यवसाय विकास कर्जा	१,१०७	७६,६१	६२,१७
६	उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कर्जा	१४०	४,७४	३,५०
७	भूकम्प पीडितको निजी आवास निर्माण कर्जा	२१८	६,३८	३,९१
८	कपडा उद्योग सञ्चालनका लागि कर्जा	२५०	३,६२,६३	२,३६,७१
९	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट मान्यताप्राप्त संस्थाबाट दिइने तालिमका लागि कर्जा	२	४	३
१०	युवा वर्ग स्वरोजगार कर्जा	२३	९१	८०
	जम्मा	१,४२,३४४	२,५०,१४,४४	२,१४,७८,११
	व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी र महिला उद्यमशीलता कर्जा		२,४४,७६,७५	२,११,०२,३८
	बाँकी अन्य क्षेत्रतर्फको कर्जा		५,३७,६९	३,७५,७३

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

जम्मा ५२,३१९ जनाले रु.एक खर्ब ३४ अर्ब ४० करोड ९ लाख अर्थात् कुल सहलियतपूर्ण कृषि कर्जाको ९८.२३ प्रतिशत उपयोग गरेको देखिन्छ। सो अवधिमा महिला उद्यमशीलता शीर्षकमा जम्मा ८१,२२७ जना ऋणीले रु.७४ अर्ब १९ करोड ४६ लाख कर्जा प्रयोग गरेको देखिन्छ। व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी र महिला उद्यमशीलता शीर्षकमा गरी जम्मा रु.दुई खर्ब ११ अर्ब २ करोड ३८ लाख कर्जा उपयोग भएको देखिन्छ भने बाँकी अन्य आठ क्षेत्रतर्फ जम्मा रु.पाँच अर्ब ३७ करोड ७ लाख कर्जा स्वीकृत भई रु.तीन अर्ब ७५ करोड ६३ लाख कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ। यसरी सो अवधिमा प्रवाह भएको कुल सहलियतपूर्ण कर्जामध्ये व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसाय विकास कर्जा र महिला उद्यमशीलता विकास दुई वटा क्षेत्रतर्फ मात्र ९८.२५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ, भने बाँकी अन्य क्षेत्रतर्फ जम्मा १.७५ प्रतिशत मात्र कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ।

६. समग्र कर्जा र सहलियतपूर्ण कर्जा स्थिति

२०७८ माघ मसान्तसम्ममा प्रवाह भएको सहलियतपूर्ण कर्जाको बक्यौता रकम रु.दुई खर्ब १४ अर्ब ७८ करोड ११ लाखमध्ये वाणिज्य बैंकबाट रु.एक खर्ब ८५ अर्ब ८२ करोड एक लाख अर्थात् कुल सहलियतपूर्ण कर्जाको ८६.५२ प्रतिशत, विकास बैंकबाट रु.२६ अर्ब २ करोड ७६ लाख अर्थात् कुल सहलियतपूर्ण कर्जाको १२.१२ प्रतिशत र वित्त कम्पनीबाट रु.दुई अर्ब ८४ करोड ४८ लाख अर्थात् कुल सहलियतपूर्ण कर्जाको

१.३२ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ।

२०७८ माघ मसान्तमा वाणिज्य बैंकहरूको कुल कर्जामा सहलियतपूर्ण कर्जाको अंश ४.४८ प्रतिशत छ भने विकास बैंकको कुल कर्जामा सहलियतपूर्ण कर्जाको अंश ६.१० प्रतिशत रहेको छ। त्यसै गरी, सो अवधिमा वित्त कम्पनीको कुल कर्जामा सहलियतपूर्ण कर्जाको अंश ३.०६ प्रतिशत रहेको छ।

७. प्रवाहित कर्जा लक्ष्यअनुरूप छ त ?

कार्यविधि लागू हुनुभन्दा अगाडि कार्यविधिमा तोकिएका क्षेत्रलाई कर्जाको सहज पहुँच नरहेको र धितो दिन सक्ने ऋणीलाई चलिरहेकै व्यवसायलाई सहयोग पुग्नेगरी पहुँचवालालाई मात्र कर्जाको उपलब्धता हुने गरेकोले धितो दिन नसक्ने तर व्यवसाय गर्छु भन्ने वर्गलाई समेत समेट्नुपर्छ भन्ने उद्देश्यले कार्यविधि तयार गरी कर्जा सम्बन्धमा नीतिगत व्यवस्था भयो। यस व्यवस्थाले यसअघि कर्जाको पहुँचमा नरहेका वर्ग र क्षेत्रको समेत कर्जामा सहज पहुँच भई आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागी हुन्छन् भन्ने अपेक्षासहित कार्यान्वयन भयो। तर प्रवाहित कर्जाको करिब ९८ प्रतिशत कर्जा धितोमा आधारित कृषि तथा व्यावसायिक पशुपन्छी कर्जा र महिला उद्यमशीलता दुई वटा क्षेत्रमा प्रवाह भएको र बाँकी अन्य आठ क्षेत्रमा दुई प्रतिशतभन्दा कम मात्र कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट मान्यताप्राप्त संस्थाबाट तालिमका लागि प्रदान हुने कर्जा

तालिका-२ (रकम रु.लाखमा)

क्र.सं.	बैंक तथा वित्तीय संस्था	बाँकी कर्जा रकम	सहलियतपूर्ण कर्जा रकम	कुल कर्जामा सहलियत कर्जा (प्रतिशतमा)	कुल सहलियत कर्जामा (प्रतिशतमा)
१.	वाणिज्य बैंक	४१,४८,१०,८७	१,८५,८२,०१	४.४८	८६.५२
२.	विकास बैंक	४,२६,९७,७८	२६,०२,७६	६.१०	१२.१२
३.	वित्त कम्पनी	९३,०१,७८	२,८४,४८	३.०६	१.३२
४.	लघुवित्त वित्तीय संस्था	-	९	-	०.०४
	जम्मा	४६,६८,१०,४३	२,१४,७८,११		१००.००

स्रोत : Current Macro Economic and Financial Situation, माघ २०७८, नेपाल राष्ट्र बैंक

हालसम्म केवल दुई जना, युवा वर्ग स्वरोजगार कर्जा २५ जनाभन्दा पनि कम र अन्य क्षेत्रमा जाने कर्जाका ऋणीहरू पनि औसतमा ५०० हाराहारी मात्र रहेकोले यो कर्जा खास लक्षित वर्गमा प्रवाह हुन सकेको देखिँदैन । यसका कारणलाई देहायबमोजिम माग पक्ष र आपूर्ति पक्षमा विभाजन गरी वर्णन गर्न सकिन्छ ।

(क) माग पक्ष

सहूलियतपूर्ण कर्जाको माग पक्षअन्तर्गत कार्यविधिमा उल्लेखित १० वटा क्षेत्रका लक्षित ऋणीहरू पर्दछन् । लक्षित वर्गमा कर्जा प्रभावकारी बन्न नसक्नुका कारणलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- कर्जा कार्यविधिमा रहेका व्यवस्था सम्बन्धमा सर्वसाधारणमा जानकारी नहुनु,
- कर्जा प्रयोग गरी उद्यमी तथा स्वरोजगार बन्नेभन्दा पनि अन्य आवश्यकताको लागि कर्जा लिने चाहना हुनु,
- कर्जा लिँदा व्यावसायिक योजना तयार गर्ने, फर्म दर्ता गर्ने, व्यक्तिगत तथा सामुदायिक जमानी दिने, कर्जा सुरक्षण, परियोजना बीमा जस्ता प्रक्रियाहरू गाह्रो मान्ने,
- व्यवसाय गर्दा लेखा राख्ने, लेखापरीक्षण गराउने आदि काम गर्न गाह्रो मान्ने कारण कर्जा लिन रुचि नदेखाउने,
- महिला उद्यमशीलता विकास कर्जा, अधिकांश कर्जा पुराना र पुरुषले नै चलाइरहेको व्यवसाय महिलाको नाममा दर्ता गरी सञ्चालन भइरहेको,
- प्राप्त हुने अनुदान आंशिक मात्र रहेकोले ब्याज, बीमा प्रिमियम शुल्क, कर्जा सुरक्षण शुल्क तिर्न अनिच्छुक रहनु आदि ।

(ख) आपूर्ति पक्ष

सहूलियतपूर्ण कर्जाका आपूर्ति पक्षअन्तर्गत नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक र कर्जा उपलब्ध गराउने बैंक तथा वित्तीय संस्था पर्दछन्, जसका कारण लक्षित वर्गमा कर्जा पुग्नमा रहेका कमी कमजोरीलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- यस प्रकारको कर्जाको बारेमा प्रचार गरी सबैलाई व्यापक जानकारी दिन नसक्नु,
- कर्जा प्रयोग गरी स्वावलम्बी र उद्यमशील बन्नपर्दछ भन्ने सल्लाह सुझाव र प्रशिक्षण लक्षित ऋणीलाई दिन नसक्नु,
- सरकार तथा अन्य सरोकारवाला निकायले बैंक तथा वित्तीय संस्था, लक्षित वर्ग तथा क्षेत्रमा स्थलगत भ्रमण गरी अनुगमन गर्ने र सुधारात्मक कदम चाल्ने नगरेको,
- कार्यविधिबमोजिम व्यवसाय दर्ता, पान दर्ता, कर्जा सुरक्षण, कर्जा बीमा, व्यावसायिक योजनासम्बन्धी व्यवस्था साना ऋणीलाई भन्फटिलो लाग्नु,
- बैंक वित्तीय संस्थाले ठूला ऋणीको जस्तै विस्तृत व्यावसायिक योजना खोज्ने हुँदा साना ऋणीहरू निरुत्साहित हुने,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस्तो कर्जामा पनि धितो अनिवार्य गर्ने कारण धितो दिन नसक्ने ऋणीले कर्जा नपाउने अवस्था रहेको,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस्तो क्षेत्रमा धितो दिन सक्ने ऋणीलाई ठूलो रकमको कर्जा प्रदान गर्दा बढी प्रतिफल प्राप्त हुने कारण साना नयाँ ऋणीमा ध्यान नपुग्नु,
- नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्जा प्रवाह बढाउन संख्या तोकिएका कारण केवल संख्यात्मक बढोत्तरी भएको तर लक्ष्यअनुरूप लक्षित वर्गमा कर्जा प्रवाह नभएको हुन सक्छ ।

७. निष्कर्ष

नेपालमा धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना भई बैंकिङ सेवा पनि व्यापक रूपमा विस्तार भएको छ । यसबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, उद्योग, व्यापार, जलविद्युत, पर्यटनलगायत सबै क्षेत्रका उद्योगी व्यवसायीले लाभ लिएका छन् । तर समाजमा ठूलो संख्यामा रहेका केही वर्ग र क्षेत्र अभ्रै पनि सहज कर्जाको पहुँचमा नरही जीवनस्तरमा परिवर्तन आउन सकेको छैन । आधुनिक प्रविधिको विकाससँगै विद्यार्थीदेखि गृहिणीसम्मलाई

मोबाइल फोन, इन्टरनेट जस्ता सेवा जरुरी भइसकेको छ। विपन्न वर्गका मानिसको लागि यस्तो साधन र सुविधा जुटाउन साहु महाजनबाट ऋण लिँदा उनीहरू भन्भन् गरिबीको कुचक्रमा फस्दै जाने सम्भावना हुन्छ। त्यसैले सामान्य किसानदेखि महिला, दलित, विद्यार्थी हरेकलाई कर्जामा सहज पहुँच दिई उनीहरूको आर्थिक सामाजिक रूपान्तरण हुन सकोस् भन्ने ध्येयले ब्याज तथा विभिन्न किसिमका अनुदान प्रदान हुने गरी सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यविधि लागू गरिएको हो। कार्यविधिबमोजिम प्रवाहित कर्जाको स्थिति विश्लेषण गर्दा सन्तोष मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन। तसर्थ यस कर्जाको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न देहायबमोजिम कदम चाल्न उचित हुने देखिन्छ।

- यो कर्जाको विषयमा व्यापक प्रचारप्रसार गरी सम्बन्धित सबैलाई जानकारी दिने,
- यस्ता कर्जाको प्रयोगमा व्यापक निरन्तरता दिनुको साथै विद्यालय तथा सोभन्दा माथिको शैक्षिक सामग्रीमा समेत समावेश गरी पठनपाठन गराउने,
- यस्तो कर्जा सहूलियतका रूपमा त्यतिकै प्राप्त हुने हो भन्ने सोच ऋणी स्वयम्ले त्यागी व्यावसायिक र उद्यमशील बन्ने सोच राख्नुपर्ने,
- यस्तो कर्जा अन्यत्र प्रयोग गर्न नभई व्यवसाय सञ्चालनका लागि प्रयोग गर्ने योजना बनाई अघि बढ्ने,
- बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दा स्थिर सम्पत्ति धितोभन्दा परियोजना धितोलाई नै जोड दिने,
- नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले परियोजनाको निरीक्षण गरी उत्कृष्टलाई उचित प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने,
- सम्पत्ति धितोलाई मात्र हेरेर प्रवाह गरेका कर्जा तथा कर्जा प्रवाहपश्चात् व्यवसाय विस्तार नभएका ऋणीलाई नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले अनुदान रोक्का गर्ने व्यवस्था कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने,
- दलित व्यवसाय तथा पिछडिएको र सीमान्तकृत वर्गका विद्यार्थीले पाउने कर्जा प्रभावकारी बनाउन गाउँसम्म पुगी अभिमुखीकरण कार्यक्रमसहित

कर्जाको जानकारी दिने,

- नेपाल राष्ट्र बैंकले यस्तो कर्जाको सम्बन्धमा परिमाणात्मकभन्दा गुणात्मक वृद्धि हुने नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस्ता कर्जाको लागि छुट्टै डेस्क स्थापना गरी ग्राहक मैत्री सेवा प्रदान गर्दै सहजताको वातावरण सिर्जना गर्ने,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले साना ऋणीको व्यावसायिक योजना माग गर्दा सामान्य र स्पष्ट विवरण लिई सहज गरिदिने,
- राज्यले बृहत् आर्थिक, सामाजिक लक्ष्य राखी कार्यान्वयनमा ल्याएको यो कर्जा सर्वसुलभ गराउनु सबैको कर्तव्य हो भनी सम्बन्धित सबैले मनन गर्नुपर्ने,

सन्दर्भ सामग्री

- आर्थिक सर्वेक्षण, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, २०७७/७८
- बजेट वक्तव्य, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, २०७८/७९
- सहूलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५
- नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी आ.व. २०७४/७५, २०७५/७६, २०७६/७७, २०७७/७८ र २०७८/७९ का मौद्रिक नीति
- नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा इजातपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई जारी एकीकृत निर्देशन, २०७८
- देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को सात महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित), नेपाल राष्ट्र बैंक
- समृद्धिका लागि सहूलियतपूर्ण कर्जा, चिन्तामणि शिवाकोटी, मुलुक आर्थिक समृद्धिको यात्रामा, पैरवी प्रकाशन, २०७६।
- सहूलियतपूर्ण कर्जा, पुनरकर्जा एवम् सामाजिक उत्तरदायित्व सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा सरोकारवाला निकायको लागि आयोजित अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा कार्यकारी निर्देशक, देवकुमार ढकालद्वारा प्रस्तुत कार्यपत्र, २०७८ असोज, जनकपुर
- विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सहूलियतपूर्ण कर्जासम्बन्धी Product Paper हरू।

***

नेपालको वित्तीय प्रणालीका विद्यमान चुनौती

■ रमेशप्रसाद पराजुली*

१. विषय प्रवेश

बचतकर्ता र लगानीको मागकर्ताबीच समन्वय गर्ने प्रणालीलाई 'वित्तीय प्रणाली' भनिन्छ। वित्तीय प्रणालीले ऋणयोग्य कोषको मागकर्ता र आपूर्तिकर्ताबीच समन्वय गरी पुँजी निर्माणलाई प्रोत्साहन गर्दछ। वित्तीय प्रणाली वित्तीय संस्था, वित्तीय उपकरण, वित्तीय मध्यस्तता, वित्तीय बजारको समग्र रूप हो। कुशल, सुरक्षित, स्वस्थ, सक्षम, विश्वसनीय, समावेशी, पारदर्शी, जवाफदेही, सामाजिक तथा वातावरणमैत्री वित्तीय प्रणालीले अर्थतन्त्रमा छरिएर रहेको स-साना बचतलाई एकत्रित गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा परिचालनमार्फत समावेशी र दिगो आर्थिक विकास हासिल गरी 'समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली' को दीर्घकालीन लक्ष्य प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। यस आलेखमा नेपालको वित्तीय प्रणालीको परिचय दिँदै त्यसको विद्यमान चुनौती र त्यस्ता चुनौतीलाई सम्बोधन गर्ने उपायबारे संक्षिप्त विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. नेपालको वित्तीय प्रणाली

नेपालको वित्तीय प्रणालीमा बैंकिङ, बीमा, पुँजी बजार, सहकारी, भुक्तानी प्रणाली र गैर-बैंकिङ क्षेत्र रहेका छन्।

(क) बैंकिङ क्षेत्र

यस क्षेत्रअन्तर्गत वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी, लघुवित्त वित्तीय संस्था र पूर्वाधार विकास बैंक रहेका छन्। १९९४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भएसँगै नेपालमा आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको सुरुआत भए तापनि २०४० सालसम्म नेपालमा राज्यनियन्त्रित दुई वाणिज्य बैंक र दुई विकास बैंकहरू रहेका थिए। २०४२ सालमा राज्यले आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरेसँगै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना गर्ने कार्य तीव्र

रूपमा वृद्धि भयो। २०६८ फागुनमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या २२० पुग्यो तर वित्तीय पहुँच भने सहरी र सहरउन्मुख ग्रामीण क्षेत्रमा मात्र सीमित रहन पुग्यो। बैंकहरूबीच अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा बढ्न थालेपछि, नेपाल राष्ट्र बैंकले मर्जर तथा प्राप्तिको नीति अवलम्बन गर्‍यो। यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यामा उल्लेखनीय रूपमा कमी आउनुका साथै वित्तीय पहुँचमा पनि वृद्धि हुन पुग्यो। २०७८ पुस मसान्तमा वाणिज्य बैंक २७, विकास बैंक १७, वित्त कम्पनी १७, लघुवित्त वित्तीय संस्था ६७ र पूर्वाधार विकास बैंक एक गरी जम्मा १२९ बैंक तथा वित्तीय संस्था र तिनका ११,२१५ शाखाहरू सञ्चालनमा छन्। ७५३ स्थानीय तहमध्ये ७५० तहमा वाणिज्य बैंकको शाखा कार्यालय विस्तार भएको छ।

(ख) बीमा क्षेत्र

बीमाले लगानीकर्ताको जोखिम न्युनीकरण एवम् व्यवस्थापन गरी दिगो आर्थिक विकासमा सघाउ पुऱ्याउँछ। २००४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको सहायक कम्पनीको रूपमा नेपाल बीमा तथा यातायात कम्पनी (हाल: नेपाल इन्स्योरेन्स कम्पनी) स्थापना भएदेखि औपचारिक रूपमा बीमा व्यवसायको सुरुआत भएको हो। २०२५ सालमा नेपाल सरकारले जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय बीमा संस्थानको स्थापना गरेको थियो। नेपालले आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरेपछि बीमा व्यवसाय स्थापनाको लहर नै चल्यो। २०४३ सालमा संयुक्त लगानीको बीमा कम्पनी र २०४९ सालमा बीमा क्षेत्रको नियामक निकायको रूपमा बीमा समितिको स्थापना भयो। २०७८ पुस मसान्तमा जीवन बीमा कम्पनी १९, निर्जीवन बीमा कम्पनी २० र पुर्नबीमा कम्पनी २ गरी जम्मा ४१ वटा बीमा कम्पनी सञ्चालनमा छन् भने तिनको शाखा संख्या ३,२३९ पुगेको छ।

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

(ग) पुँजी बजार

नेपालमा वि.सं. १९९४ (सन् १९३७) मा विराटनगर जुट मिल र नेपाल बैंक लिमिटेडले सेयर निष्कासन गरेपछि पुँजी बजार विकासको क्रम सुरु भए तापनि धितोपत्र निष्कासन तथा व्यवस्थापन कार्यलाई सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले २०३३ सालमा यससम्बन्धी औपचारिक संस्था नेपाल धितोपत्र विनिमय केन्द्रको स्थापना भयो । धितोपत्र बजार विकासको कानुनी रूपमा व्यवस्थित गर्ने कार्य २०४० सालमा जारी भएको धितोपत्र ऐनले गर्‍यो । सुरुमा धितोपत्र विनिमय केन्द्रले नियामक र बजार सञ्चालक दुवैको कार्य गरेको थियो । २०५० सालमा धितोपत्र ऐन संशोधन गरी नेपाल धितोपत्र बोर्ड गठन भएपछि यसले नियामक निकायको कार्य र धितोपत्र विनिमय केन्द्रलाई नेपाल स्टक एक्सचेञ्जमा परिणत गरेपछि यसले बजार सञ्चालकको कार्य गर्दै आएको छ । २०७८ पुस मसान्तसम्म पुँजी बजारअन्तर्गत नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज १, सूचीकृत कम्पनी २२५, सीडीएस एण्ड क्लियरिङ १, धितोपत्र दलाल ५०, मार्केट बैकर ३०, क्रेडिट रेटिङ एजेन्सी २, फण्ड मेनेजर तथा डिपोजिटरी संस्था १३, निक्षेप सदस्यहरू ७९, आस्वा प्रणालीमा आबद्ध बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू ४९ छन् ।

हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले मात्र विकास परियोजनालाई वित्तीयकरण गर्ने क्षमता हुँदैन । उद्योग तथा विकास परियोजनाको लागि पुँजीको भरपर्दो स्रोत पुँजी बजार हो । नेपालको सन्दर्भमा नेप्से सूचकाङ्क अत्यन्त अस्थिर रहेको देखिन्छ । २०७८ असार मसान्तमा २,८८३ बिन्दु रहेको नेप्से सूचकाङ्क २०७८ भदौ २ गते इतिहासकै सर्वाधिक ३,१९८ बिन्दुमा पुग्यो । त्यसपछि ओरालो लागेको यो सूचकाङ्क २०७८ पुस मसान्तमा २,८५७ कायम भयो । सेयर बजारको निरन्तर उतारचढावले पनि पुँजी बजारको स्थायित्वप्रति लगानीकर्ताहरू सशङ्कित देखिन्छन् ।

(घ) गैरबैंकिङ वित्तीय क्षेत्र

यो क्षेत्रअन्तर्गत कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोष रहेका छन् ।

सरकारी कर्मचारीको अवकाशपछि सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्न कर्मचारी सञ्चय कोषको स्थापना भएको हो । सर्वप्रथम सन् १९३४ मा सैनिकहरूको सञ्चय कोष कट्टीका लागि सैनिक दरबार कोष खुलेसँगै कर्मचारी सञ्चय कोष स्थापनाको बीजारोपण भएको थियो । २०१९ सालमा कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन, २०१९ जारी भएपछि २०१९ भदौ ३१ देखि कोषले औपचारिक रूपमा स्वायत्त निकायको मान्यता पायो । यसै गरी, सर्वसाधारणलाई बचतप्रति प्रोत्साहन गर्नेगरी नागरिक लगानी कोषको स्थापना वि.सं. २०४७ मा भयो । श्रमिकको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले सामाजिक सुरक्षा कोषको स्थापना २०६७ सालमा भयो । २०७८ पुस मसान्तसम्म कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोषको क्रमशः आठ र तीन वटा शाखा कार्यालय सञ्चालनमा छन् भने सामाजिक सुरक्षा कोषको हालसम्म कुनै शाखा कार्यालय स्थापना भएको छैन ।

(ङ) सहकारी क्षेत्र

नेपालमा वि.सं. २०१० मा सहकारी विभागको स्थापना भयो । २०१३ साल चैत्र २० गते पहिलो सहकारीको रूपमा 'बखान सहकारी' दर्ता भएपछि सहकारिताको अवधारणाले औपचारिकता पाएको देखिन्छ । नेपालको संविधान, २०७२ ले आर्थिक विकासका तीन स्तम्भमध्ये एउटा स्तम्भको रूपमा सहकारी क्षेत्रलाई समावेश गरेको छ । सहकारी क्षेत्रअन्तर्गत २०७८ पुस मसान्तसम्म २९ हजारभन्दा बढी सहकारी संस्था, १९ वटा विषयगत केन्द्रीय संघ, एउटा राष्ट्रिय सहकारी बैंक र एउटा राष्ट्रिय सहकारी महासंघका साथै विभिन्न विषयगत र जिल्ला सहकारी संघ क्रियाशील छन् ।

(च) भुक्तानी प्रणाली

नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापनासँगै औपचारिक रूपमा चेक, ड्राफ्टलगायतका भुक्तानीका साधनहरू प्रयोगमा आए तापनि अन्तरबैंक भुक्तानी तथा फर्स्योटको सुरुआत भने नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापनाको धेरै वर्षपछि मात्रै सम्भव भयो । २०२४ सालमा समासोधन गृहको

स्थापना भएपछि अन्तरबैंक भुक्तानी कार्य केही सहज भयो । २०३१ सालमा एसियन क्लियरिङ युनियनको स्थापना र नेपाल त्यसको संस्थापक सदस्य भएपछि विदेशी मुद्राका भुक्तानी उपकरणको भुक्तानी तथा फर्स्योटमा सहजता आयो । सन् १९९० यता डिजिटल पेमेन्ट उपकरणहरू प्रयोगमा आएसँगै भुक्तानी प्रक्रियामा आमूल परिवर्तन आएको देखिन्छ । २०६५ सालमा नेपाल क्लियरिङ हाउस लिमिटेड (एनसीएचएल) को स्थापना भयो । हाल नेपालमा आरटीजीएस, कनेक्ट आईपीएस, इलेक्ट्रोनिक चेक क्लियरिङ, डिजिटल वालेट सिस्टम, ई-पेमेन्ट सिस्टम सञ्चालनमा छन् । २०७८ पुस मसान्तसम्म भुक्तानी सेवा सञ्चालक १०, भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाहरू २७ र भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाका एजेन्ट ११ हजार रहेका छन् ।

वित्तीय स्थायित्व प्रतिवेदनको बाह्रौं संस्करणअनुसार वित्तीय प्रणालीको कुल सम्पत्ति र दायित्वको ७८.६६ प्रतिशत हिस्सा बैंकिङ, ६.७३ प्रतिशत हिस्सा बीमा, ८.४८ प्रतिशत हिस्सा गैरबैंकिङ र करिब ५.७० प्रतिशत हिस्सा सहकारी क्षेत्रले ओगटेको छ । साथै कुल सम्पत्ति र दायित्व कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १७७.५३ प्रतिशत रहेको छ ।

३. वित्तीय प्रणालीका विद्यमान चुनौती

वित्तीय प्रणालीको आकारमा वृद्धि भएसँगै चुनौतीको चाड पनि थपिँदो छ । नाफामुखी व्यवहार, आक्रामक व्यवसाय विस्तार, कमजोर पूर्वाधार, कमजोर नियमन, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन, कोभिड-१९ ले बढाएको जोखिम र कमजोर साईबर सुरक्षाका कारणले वित्तीय प्रणालीमा जोखिमको मात्रा दिनानुदिन बढेको देखिन्छ । नेपालको वित्तीय प्रणालीमा विद्यमान चुनौतीहरू देहायबमोजिम छन् :

(क) बैंकिङ क्षेत्र

- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी छरिएर रहेका कानूनलाई एकीकृत गरी अलग्गै बैंकिङ संहिताको निर्माण गर्ने,
- विद्यमान ग्रेड बैंकिङ प्रणाली (क, ख, ग, घ) लाई

एकीकृत गरी एउटै छानामुनि सबै प्रकारका बैंकिङ सेवा दिने 'युनिभर्सल बैंकिङ प्रणाली' लागू गर्न,

- बैंकिङ सेवामा स्वस्थ प्रतिस्पर्धाका लागि सहज रूपले शाखा विस्तारको लागि आवश्यक पूर्वाधारको विकास गर्न (बाह्रै महिना सहज यातायात आवगमन हुने सडक, विद्युत, इन्टरनेट, सञ्चार र एकीकृत सुरक्षा प्रणालीको विकास),
- देशको अर्थतन्त्रको आकारानुरूप बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आदर्शतम संख्या निर्धारण गर्न,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुशल ढङ्गले सञ्चालन गर्न,
- अनौपचारिक क्षेत्रको वित्तीय कारोबारलाई निरूत्साहित गरी औपचारिक कारोबारको दायरा विस्तार गर्न,
- बैंकिङ क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको पेसागत दक्षता अभिवृद्धि गर्न,
- वित्तीय क्षेत्रमा अन्तर्निहित जोखिमको न्यूनीकरण गर्न,
- वासेल-३ को पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्न,
- सुपरिवेक्षकीय सूचना प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न,
- केन्द्रीय बैंकको नियमन, सुपरिवेक्षण र अनुगमन क्षमता अभिवृद्धि गर्न,
- कर्जाको हरितीकरणको न्यूनीकरण गर्न,
- तरलताको व्यवस्थापन गर्न ।

(ख) बीमा क्षेत्र

- कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३.५८ प्रतिशत मात्रै रहेको बीमा क्षेत्रको योगदानलाई वृद्धि गर्न,
- बीमा व्यवसायको साँघुरो दायरालाई फराकिलो बनाई जनसंख्याको आधारमा हाल कायम रहेको बीमाको पहुँच (वैदेशिक रोजगार बीमासमेत) २७ प्रतिशतलाई वृद्धि गर्न,
- बीमासम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्न,
- बीमा कम्पनी र तिनका सहरकेन्द्रित सेवालालाई ग्रामीण क्षेत्रमा विस्तार गर्न,

- बीमा समितिको नियमन, सुपरिवेक्षण र अनुगमन क्षमता बढाउन,
  - संघीय व्यवस्थाअनुरूप बीमा समितिको संस्थागत संरचना विस्तार गर्न,
  - स्वास्थ्य र कृषि बीमालाई प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयन गर्न,
  - बीमा व्यवसायलाई बचत, आर्थिक सुरक्षा एवम् लगानीको उपयुक्त क्षेत्रका रूपमा विकास गर्न,
  - बीमालाई व्यवस्थित गर्ने कानून बीमा ऐन र नियमावलीलाई समयसापेक्ष सुधार तथा परिमार्जन गर्न, बीमा अभिकर्ता र सभेयरको कार्य विस्तार गर्न,
  - बीमा कम्पनी, बीमा अभिकर्ता र सभेयरहरूबीच कार्यगत एकता कायम गर्न,
  - बीमा व्यवसाय (कम्पनीहरू) मा सुशासन अभिवृद्धि गर्न,
  - बीमा दावी एवम् भुक्तानी प्रक्रियालाई सरल र छिटो बनाउन,
  - बीमा कम्पनीको सम्पति र दायित्वको नियमित मूल्याङ्कन गर्दै बीमितलाई विश्वसनीय बनाउने कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन,
  - देशको अर्थतन्त्रको आकारअनुसार बीमा कम्पनीको आदर्शतम संख्या निर्धारण गर्न,
  - बीमा अपराधको नियन्त्रण गर्न,
  - बीमा क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको प्राप्ति र तिनलाई लामो समयसम्म सङ्गठनमा रहन प्रेरित गर्न
  - बीमा व्यवसायसम्बन्धी नवीन अवधारणाको खोजी गर्दै त्यसलाई नेपालमा कार्यान्वयन गर्न ।
- (ग) पुँजी बजार
- नियमनकारी निकाय नेपाल धितोपत्र बोर्डको कार्यगत स्वायत्तता स्थापित गर्न,
  - धितोपत्र बोर्डको नियामकीय, सुपरिवेक्षकीय र अनुगमन क्षमता अभिवृद्धि गर्न,
  - नियामक (अर्थ मन्त्रालय, नेपाल धितोपत्र बोर्ड र नेपाल राष्ट्र बैंक) बीच समन्वय कायम गर्न,
- नेप्से कारोबार प्रणालीलाई पूर्णरूपले स्वचालित गर्न,
  - सरकारी ऋणपत्रहरूको अभौतिकीकरण गर्न,
  - पुँजीबजारमा सार्वभौम उपज बक्र (Sovereign Yield Curve) को विकास गर्न,
  - सहायक बजारहरू; ऋणपत्र बजार, डेरिभेटिभ बजार, कमोडिटी बजारको विकास र विस्तार गर्न,
  - पुँजी बजारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रभुत्व कम गर्न,
  - विशेषज्ञ बजार मध्यस्तकर्ताहरू: जस्तै; निश्चित आमदानी भएको दलाल घर र ऋणपत्र अनुसन्धान विशेषज्ञको व्यवस्था गर्न,
  - धितोपत्र उपकरणलाई विविधीकरण गर्न,
  - धितोपत्र कारोबारसम्बन्धी वित्तीय साक्षारता विस्तार गर्न, सुचीकृत कम्पनीमा संस्थागत सुशासन सुदृढ तुल्याउने,
  - कारोबारमा T+0 सेटलमेन्ट प्रणाली अवलम्बन गर्न,
  - नयाँ स्टक एक्सचेञ्जको स्थापना गर्न,
  - काठमाडौंकेन्द्रित दोस्रो बजारको कारोबारलाई ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार गर्न,
  - पुँजीबजार नियमन गर्ने संस्थामा सक्षम नेतृत्व स्थापित गर्न,
  - तोकिएको मापदण्ड पूरा गरेका वाणिज्य बैंकहरूलाई सहायक कम्पनीमार्फत सेयर खरिद बिक्री गर्न पाउने गरी ब्रोकर लाइसेन्स प्रदान गर्न,
  - भित्री कारोबार र सेयर कर्नरिडको प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्न ।
- (घ) गैरबैंकिङ वित्तीय क्षेत्र
- गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थालाई प्रभावकारी रूपमा नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न,
  - गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाको सञ्चालनमा सरकारी हस्तक्षेप कम गर्न,
  - गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाको कार्यमा दोहोरोपना हटाउन,

- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाई संस्थागत सुशासन कायम गर्न,
- लगानी पोर्टफोलियोलाई विविधीकरण गरी कर्जा जोखिमलाई कम गर्न,
- ठूला र दीर्घकालीन परियोजनामा लगानी गर्दा विस्तृत अध्ययन, जोखिम विश्लेषण, परियोजनाको सबल तथा दुर्बल पक्षहरू, कर्जा लिनेको व्यावसायिक योजना जस्ता विषयमा पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरेर मात्र कर्जा प्रवाह गर्न,
- गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाको भवनमा लगाइएको भाडा समयमै असुल गर्न (सन्दर्भ: कर्मचारी सञ्चय कोषको सुन्धारास्थित भवनको भाडा बक्यौता),
- गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाको बैंक हिसाब भिडान दुरुस्त राख्न,
- राजनीतिक दलको भ्रातृ सङ्गठनको रूपमा रहेका बहुयुनियनको व्यवस्थापन गरी पेसागत हकहित संरक्षण गर्ने एकल युनियन स्थापनाको माध्यमबाट सुमधुर कर्मचारी सम्बन्ध कायम राख्न,
- सम्पत्तिको उचित व्यवस्थापन गरी अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्न,
- सञ्चालक र कर्मचारीमा व्यावसायिक भावना अभिवृद्धि गर्न,
- नागरिक लगानी कोषको बजार प्रवर्द्धक र मर्चेन्ट बैंकरको कार्य प्रभावकारी रूपले सम्पन्न गर्न,
- सामाजिक सुरक्षा कोषप्रति रोजगारदाता र श्रमिकबीचको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न ।

(ड) सहकारी क्षेत्र

- सहकारीसम्बन्धी शिक्षा र चेतनाको विस्तार गर्न,
- सहकारी संस्थाको संख्यात्मक विस्तारभन्दा गुणात्मक विकास गरी समुदायमा आधारित र सदस्यकेन्द्रित सहकारीको विस्तार गर्न,
- संविधानले निर्दिष्ट गरेअनुसार सहकारीलाई मुलुकको समृद्धिको आधारस्तम्भको रूपमा विकास गर्न,
- सहकारी संस्थाको स्वनियमलाई सुदृढ तुल्याउँदै सुशासन कायम राख्न,
- सहकारी क्षेत्रसँग सम्बन्धित संघ, संस्था, प्रवर्द्धन र नियमनमा संलग्न निकायहरूबीच प्रभावकारी समन्वय कायम गर्न,
- महिला तथा सीमान्तकृत वर्गमा सहकारीको पहुँच अभिवृद्धि गर्न,
- सहकारी क्षेत्रको विस्तारमार्फत गरिबी निवारण गर्न,
- सहकारी क्षेत्रमा परिचालन हुने बचत तथा ऋणको सुरक्षाको लागि नीतिगत र संस्थागत प्रबन्ध मजबुत तुल्याउन,
- विपन्न वर्गलाई आर्थिक सुविधाको प्रत्याभूति दिने माध्यमको रूपमा सहकारी क्षेत्रलाई विकास गर्न,
- सहकारीमार्फत समावेशी विकास गर्न,
- सहकारीमार्फत युवा स्वरोजगार सिर्जना गर्न, महिला सशक्तीकरणलाई सबल तुल्याउन,
- सहकारीमार्फत उद्यमशीलता र व्यावसायिक क्षमता विकास गर्न,
- बचत तथा ऋण सहकारीमार्फत प्रभावकारी वित्तीय सेवा प्रवाह गर्न,
- सहकारी र सामूहिकताबाट सामाजिक सुरक्षा कायम गर्न,
- सहकारीबाट कृषि क्षेत्रलाई व्यावसायिक, त्रान्त्रिक र आधुनिक तुल्याउन ।

(च) भुक्तानी प्रणाली

- नेसनल पेमेन्ट स्वीच र गेटवे सञ्चालन गर्न,
- भुक्तानी प्रणालीसँग सम्बन्धित छरिएर रहेका ऐनलाई एकीकृत गरी भुक्तानी प्रणालीसँग सम्बन्धित कानुन सहिताको निर्माण गर्न,
- वित्तीय बजार पूर्वाधारको विकास गरी रियल टाइम ग्रस सेटलमेन्ट (आरटीजीएस) लाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न,
- भुक्तानी प्रणालीको लागि आवश्यक विद्युत, इन्टरनेट र सञ्चार प्रणालीलाई देशको दुर्गम क्षेत्रमा अविच्छिन्न रूपले बाह्रै महिना उपलब्ध गराउन,
- विद्युतीय माध्यमबाट हुने भुक्तानी कारोबारलाई प्रभावकारी रूपमा नियमन गर्न,

- भुक्तानी प्रणाली विभागको नियमन, सुपरिवेक्षण र अनुगमन क्षमता अभिवृद्धि गर्न,
- सेटलमेन्टसँग सम्बन्धित निकायहरूबीच प्रभावकारी समन्वय कायम गर्न,
- ग्राहकलाई डिजिटल पेमेन्ट उपकरण प्रयोग गर्ने बानीको विकास गर्न,
- भुक्तानी प्रणालीसँग सम्बन्धित वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्न,
- भुक्तानी प्रणालीका उपकरणहरू प्रयोगको गोप्यता र सुरक्षा अभिवृद्धि गर्न,
- भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाबीच स्वस्थ प्रतिस्पर्धाको वातावरण सिर्जना गर्न र साइबर जोखिम न्यूनीकरणका लागि उपयुक्त संयन्त्र निर्माण गर्न,

४. चुनौती समाधानका उपाय

माथि उल्लेखित चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न प्रभावकारी, कुशल, समावेशी तथा स्थायित्वसहितको वित्तीय प्रणालीलाई स्थापित गर्नुपर्ने हुन्छ, जसको निम्ति स्वस्थ प्रतिस्पर्धा, विवेकशील नियमन, निजी क्षेत्रसँग राज्यको सहभागिता, विश्वसनीय सूचना प्रणाली, वित्तीय सुशासन, नियमित बजार अनुगमन संयन्त्रको आवश्यकता पर्दछ। नीतिगत, संस्थागत, व्यवस्थापकीय, नियमन तथा सुपरिवेक्षकीय सुधारबाट मात्र त्यसको सुनिश्चितता रहन्छ। चुनौतीको समाधानका लागि निम्नलिखित उपायहरू अवलम्बन गर्न उपयुक्त हुन्छ।

(क) नीतिगत सुधार

- समग्र वित्तीय प्रणालीको लागि एकीकृत नीतिको निर्माण गर्ने,
- राष्ट्रिय विवेकशील नीतिको तर्जुमा गर्ने,
- वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिको वस्तुनिष्ठ समीक्षा, वित्तीय क्षेत्रसँग सम्बन्धित नीतिहरूबीचको समन्वय कायम गर्ने,
- वित्तीय क्षेत्र नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठानको गठन गर्ने,
- उच्चस्तरीय नीति विश्लेषण तथा समन्वय समितिको गठन गर्ने,

नीतिका कमीकमजोरीका सन्दर्भमा सम्बद्ध क्षेत्रका प्रबुद्ध वर्गसँग नियमित छलफल र नीति परिमार्जनले नीति कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी तुल्याउँछ। उदाहरणको निम्ति; थाइल्याण्डको समष्टिगत आर्थिक नीतिहरू तुलनात्मक रूपमा स्थिर रहेकाले सरकार परिवर्तन भइरहे पनि उसले उच्च आर्थिक वृद्धि र सामाजिक रूपान्तरणलाई कायम राख्दै आएको छ। कम्बोडियामा प्रभावकारी समष्टिगत आर्थिक तथा वित्त नीति, आर्थिक उदारीकरण, निजी क्षेत्रको प्रवर्द्धन र वैदेशिक लगानीको उपयुक्त वातावरणले सन् १९९८ देखि २०१९ सम्म औसत आर्थिक वृद्धिदर ७.७ प्रतिशत कायम राख्न सफल भएको छ। नेपालमा नीतिगत स्थिरता कायम राख्दै वित्तीय क्षेत्रको नियामकीय निकायको स्वायत्तता र नीतिगत व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता हुन आवश्यक छ। जस्तो कि; भित्री कारोबार नियन्त्रणसम्बन्धी नेपाल धितोपत्र बोर्डले बनाएको नियमावली, मौद्रिक तथा वित्त नीतिबीचको समन्वय र पर्याप्त अध्ययन तथा छलफल गरी विज्ञहरूको सहभागितामा माटो सुहाउँदो नीति तयार गरी कार्यान्वयन गर्न सकेमा नीतिगत स्थिरता कायम भई कार्य वातावरण सहज हुने देखिन्छ।

(ख) संस्थागत सुधार

- वित्तीय क्षेत्रलाई सबल र सक्षम बनाउनका लागि विद्यमान संस्थागत संरचनालाई परिवर्तन गर्ने,
- गैरबैंकिङ क्षेत्रलाई प्रभावकारी नियमन तथा सुपरिवेक्षणको लागि दोस्रो स्तरको संस्था स्थापना गर्ने, सङ्कटको समयमा प्रणालीगत रूपमा महत्वपूर्ण वित्तीय संस्थालाई सरकारले संरक्षण गर्ने सुनिश्चितताको लागि उपयुक्त संयन्त्रको विकास गर्ने,
- सहकारी संस्थाको प्रभावकारी नियमन र सुपरिवेक्षणका लागि स्वतन्त्र र स्वायत्त संस्थाको व्यवस्था गर्ने, धितोपत्र कारोबारमा स्टक एक्सचेञ्जबीच प्रतिस्पर्धा कायम गर्न नयाँ स्टक एक्सचेञ्जको स्थापना गर्ने,
- कमोडिटीज बजारको नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न नियमनकारी निकायको स्थापना गर्ने,
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड र बीमा समितिका प्रदेशस्थित कार्यालयको स्थापना गर्ने,

- नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन, सुपरिवेक्षण, आर्थिक अनुसन्धान, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू प्रदेशस्थित कार्यालयबाट सम्पन्न गर्ने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने,
- नेपाल धितोपत्र बोर्डद्वारा सुपरिवेक्षणका लागि अत्याधुनिक इलेक्ट्रोनिक सर्भिलेन्स सिस्टम भित्र्याउने व्यवस्था गर्ने,
- सेयरको सार्वजनिक निष्कासनमा स्वतन्त्र मूल्य प्रणाली लागू गर्ने,
- सेयर बजारसम्बन्धी वित्तीय साक्षरता बढाउन सेक्युरिटीज एण्ड कर्पोरेटिज ट्रेनिङ इन्स्टिच्युटको स्थापना गर्ने,
- नेप्सेमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको टेस्टेड सफ्टवेयरको स्थापना गर्ने (जसले बजारलाई पूर्ण अटोमेटेसनतर्फ लैजान मद्दत गर्दछ),
- एउटै प्रकृतिका धेरै साना सहकारी संस्थालाई गाभ्नका निम्ति सोसम्बन्धी कार्यविधिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने,
- नेपाल सहकारी बैंक लिमिटेडको स्थापना गर्ने ।

(ग) मानवस्रोत व्यवस्थापन

वित्तीय साक्षरता, वित्तीय पहुँचको अभिवृद्धिसँगै समावेशी वित्तीय प्रणालीको विकास र विस्तारको लागि सबल, सक्षम, अनुशासित र विवेकशील जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ । समग्र वित्तीय प्रणालीको कार्यजीवनमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न, उत्पादकत्व बढाउन र परिवर्तनका लागि तत्परता कायम राख्न आधुनिक जनशक्ति व्यवस्थापन प्रणालीमा निम्नलिखित उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- जनशक्ति छनोटमा स्वस्थ प्रतिस्पर्धा कायम गर्ने,
- एउटा संस्थाको सक्षम जनशक्तिलाई अर्को संस्थाले तान्ने प्रक्रियालाई निरुत्साहित गर्ने,
- दक्ष जनशक्तिको विकास गर्न रणनीतिक जनशक्ति योजनाका उपकरण लागू गर्ने,
- वित्तीय प्रणालीका सबै संस्थामा स्वतन्त्र र निष्पक्ष

ढङ्गले जनशक्ति छनोट गर्न वित्तीय संस्था सेवा आयोग गठन गर्ने,

- राजनीतिक दलको भातृ संघठनको रूपमा कार्यरत बहुयुनियन व्यवस्थापन गरी पेसागत हकहित संरक्षण गर्ने एकल युनियनको स्थापना गर्ने ।
- कार्यसम्पादनको आधारमा पुरस्कार र डण्डको व्यवस्था लागू गर्ने,
- ३६० डिग्री कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको व्यवस्था गर्ने,
- परिवर्तित प्रविधिप्रति यस क्षेत्रका कर्मचारीहरूलाई अव्यस्त राख्न नियमित तालिम तथा व्यवस्थापन विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- कार्य वातावरण सुधार गर्ने,
- विश्वव्यापीकरण व्यवस्थापन गर्न Think globally act locally भन्ने मूलमन्त्रलाई आत्मसात गर्ने,
- जनशक्तिको वाह्य स्रोत गरेर सञ्चालन लागत घटाई सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने,
- कार्यशक्ति विविधता व्यवस्थापन गर्ने,
- ज्ञान व्यवस्थापन, परिवर्तन व्यवस्थापन र मानव संसाधन व्यवस्थापनमा नैतिकता अभिवृद्धि गर्ने, कर्मचारी सशक्तीकरण गर्ने र
- मानव संसाधनको उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गर्न Flexi working time, HR score card, Digital dashboard लागू गर्ने ।

(घ) अन्य

- राजनीतिक पुर्वाग्रह नराखी बीमा समिति, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज, सीडीएस एण्ड क्लियरिङ जस्ता संस्थामा सक्षम नेतृत्वको चयन गर्ने,
- स्वतन्त्र र व्यावसायिक ढङ्गले बैंक तथा वित्तीय संस्था, बीमा, पुँजी बजार, भुक्तानी प्रणाली र सहकारीसँग सम्बन्धित संस्थाहरूको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने,
- मौद्रिक नीति, वित्त नीति, विदेशी विनिमय नीति, पुँजी खाता नीति र सरकारी वित्त नीतिको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने,

- वित्तीय क्षेत्रमा विवेकशील नियमन, प्रभावकारी सुपरिवेक्षण, पूर्वसचेतना प्रणालीको विकास र नियमित रूपमा दबाब परीक्षण गर्ने,
- पुँजी बजारमा भेन्चर क्यापिटल, प्राइभेट इक्विटी र इम्प्याक्ट फण्ड सञ्चालन गर्ने,
- अन्तरबैंक स्वचालित भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने,
- विशेष क्षेत्रको आवश्यकतालाई पूरा गर्ने बैंकिङ संरचनाको निर्माण गर्ने (जलविद्युत विकास बैंक),
- दीर्घकालीन तरलता व्यवस्थापनका लागि नयाँ उपकरणको प्रयोग गर्ने,
- वित्तीय प्रणालीमार्फत सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा हुन सक्ने वित्तीय लगानीलाई निरुत्साहित तुल्याउन ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टिको पूर्ण रूपले कार्यान्वयन गर्ने,
- एटीएम ह्याकिङ, साइबर क्राइम, फ्रड, सिस्टम ह्याकिङमा कमी ल्याई सक्षम, सुरक्षित तथा प्रविधिमैत्री वित्तीय प्रणालीको विकास गर्न डाटा सुरक्षाका लागि सेक्युरिटी लेयरहरू बढाउँदै जाने,
- डाटाको सुरक्षा, डाटा रिक्भरी योजना तयार गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

५. निष्कर्ष

आर्थिक उदारीकरणपछि द्रुत गतिमा विस्तार भइरहेको नेपालको वित्तीय क्षेत्रको आकार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको भण्डै दोब्बर (१७७ प्रतिशत) रहेको छ । वित्तीय क्षेत्रको विकास, विस्तार र आधुनिकीकरणसँगै यस क्षेत्रमा चुनौतीको चाड थपिएका छन् । समग्र जोखिम (कर्जा, सञ्चालन, बजार, तरलता, ब्याजदर, प्रतिष्ठा, विदेशी विनिमय) मा वृद्धि भएको छ । अर्थतन्त्रका वास्तविक, बाह्य र सरकारी क्षेत्र वित्तीय क्षेत्रसँग अन्तरसम्बन्धित भएकोले वित्तीय क्षेत्रमा आएको सङ्कट क्षणभरमै यी क्षेत्रमा प्रसारण हुन गई यसले आर्थिक सङ्कट सिर्जना गर्दछ । सन् १७७२ को वेलायती कर्जा सङ्कट अमेरिकी क्रान्तिको प्रमुख कारक थियो । सन् १९२९-३९ को विश्वव्यापी आर्थिक मन्दी वालस्ट्रिट क्र्यासबाट सुरु भएको थियो । सन् १९९७ मा एसियाली मुलुकहरूमा

देखापरेको मन्दी पनि प्रारम्भिक चरणमा वित्तीय सङ्कटकै रूपमा देखापरेको थियो । सन् २००८ को विश्वव्यापी आर्थिक मन्दी अमेरिकाको लगानी बैंक लेह्म्यान एण्ड ब्रदर्स टाट पल्टेपछि सुरु भएको थियो । नेपालले पनि यी घटनाबाट पाठ सिक्दै समयमै कानुनी, नीतिगत, संस्थागत र संरचनागत सुधारमार्फत प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापन र स्रोत साधनको समुचित बाँडफाँडमार्फत कुशल, समावेशी, दिगो र स्थायित्वपूर्ण वित्तीय क्षेत्रको निर्माणको निम्ति ठोस कदम चाल्न आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्री

महालेखा परीक्षकको कार्यालय (२०७८), महालेखा परीक्षकको अन्ठाउन्तौं वार्षिक प्रतिवेदन

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७६), पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७-२०८०/८१)

अर्थ मन्त्रालय (२०७५), मुद्रा तथा पुँजी बजारमा देखिएका प्रवृत्तिहरूको समग्र मूल्याङ्कन गरी वित्तीय स्थायित्व एवम् लगानीका लागि स्रोत व्यवस्थापनसम्बन्धी सुझाव समितिको प्रतिवेदन

अर्थ मन्त्रालय (२०७३), वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७३/७४-२०७७/७८)

<https://bankingkhabar.com/archives/71549>

<https://bizmandu.com/content/-24622.html>

<https://www.britannica.com/list/5-of-the-worlds-most-devastating-financial-crises>

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/asian-financial-crisis/>

<http://www.deoc.gov.np/>

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/09/lane.htm>

<https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/062300.htm>

<https://nagariknews.nagariknetwork.com/opinion/444601-1611724490.html>

<https://nagariknews.nagariknetwork.com/opinion/459691-1613539628.html>

<https://ncbl.coop/html/img/Assets/Annual-Report/18.pdf>

<https://nepalstock.com/>

<http://nib.gov.np/>

<https://www.nrb.org.np/>

<https://www.sharesansar.com/>

<https://gorkhapatraonline.com/loksewa>

<https://nayapatrikadaily.com/>

<http://www.sebon.gov.np/>

https://unctad.org/system/files/official-document/gdsmdp20101_en.pdf

***

लघुवित्तको सामाजिक पाटो

■ गोकुलचन्द्र अधिकारी*

पृष्ठभूमि

नेपालको सामाजिक एवम् वित्तीय क्षेत्रमा हिजोआज लघुवित्त निकै चर्चाको विषय बन्ने गरेको छ। सट्टाबजारको परिधिभित्र लघुवित्त सेवा प्रदायक संस्थाले सार्वजनिक गर्ने वार्षिक वित्तीय विवरण एवम् त्यसभित्र रहेको लाभांशको चहक अझ ज्यादा चासोको विषय हुने गरेको देखिन्छ। सेयरको प्राथमिक बजारमा पनि लघुवित्त संस्थाप्रतिको आकर्षण अन्य वित्तीय संस्थाको भन्दा बढी नै रहने गरेको देखिन्छ।

गाउँघरका कतै रूखको छहारी वा चौतारो त, कतै मन्दिरका छेउकिनार, पाटी सत्तल वा यस्तै सार्वजनिक स्थलमा हरेक दिनजसो केही महिला भेला भएर सामाजिक कर्तव्य र नैतिक मूल्य मान्यतासम्बन्धी सूक्ति सामूहिक रूपमाव्यक्त गर्दै लघुवित्त संस्थाका कर्मचारीसमक्ष कर्जा रकमको माग गर्ने वा किस्ता बुझाउने काम गरिरहेका देखिन्छन्। आफू नैतिकवान बन्ने अनि घर परिवार र गाउँटोललाई सफा, समुन्नत एवम् समृद्ध तुल्याउनेजस्ता सन्देशमूलक प्रार्थनाबाट आरम्भ भएको त्यस्तो बैठक 'छोराछोरीलाई विद्यालय पठाउछौं पठाउछौं, सरसफाइ र वातावरण संरक्षणका लागि सचेत रहन्छौं रहन्छौं, चुरोट बिडीलगायतका अम्बलबाट टाढा रहन्छौं ...।' आदिजस्ता प्रतिबद्धता सबै समूह सदस्यले सामूहिक रूपमा व्यक्त गरेपछि मात्र समापन हुने गर्छ।

देशभर सञ्चालित ६७ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका कुल चार लाख केन्द्रमध्ये (२०७८ असार मसान्तको तथ्याङ्कमोजिम) कुनै न कुनै वित्तीय संस्थाका कुनै न कुनै केन्द्र बैठक यसरी पाक्षिक वा मासिक रूपमागाउँघरमा सम्पन्न हुने हुँदा एउटै गाउँटोलमा दिनैपिच्छे (कहिलेकाहीं त एकै दिन एकभन्दा ज्यादा) यस्ता समूह बैठक सम्पन्न हुने गरेको पाइन्छ।

नेपालमा यस किसिमका क्रियाकलापमा आधारित लघुवित्तको अभ्यास आजभन्दा तीन दशक अगाडिदेखि हुन थालेपछि यस विषयको चर्चा त्यति बेलादेखि नै निरन्तर हुँदै आएको छ। फरक यति छ उतिबेला यसको चर्चा निकै सकारात्मक तरिकाले हुन्थ्यो अथवा त्यो समयमा यसलाई समाज सुधारक गतिविधिसम्बन्धी नयाँ प्रयोगको रूपमाहेर्ने गरिन्थ्यो भने आजको अवस्थासम्म आइपुग्दा लघुवित्त गतिविधिलाई कहीं कतै कर्क नजरले समेत हेर्न थालिएको छ। कतै कतै त, चर्को ब्याज असुल पल्केका पुराना साहुकारको नयाँ संस्करणसमेत भन्न थालिएको छ।

लघुवित्तका गतिविधिलाई लिएर सर्वसाधारणबीच प्रशस्त टीकाटिप्पणी हुन थालेपछि नियामक निकायको ध्यान त्यसतर्फ तानिनु स्वभाविक हो। धेरैजसो आलोचना र टिप्पणीहरूसतही र तथ्यरहित भए पनि यसरी प्रकाशमा आएका कतिपय कुराहरूसत्य र यथार्थपरक समेत भएका कारण यसलाई नियमन गर्ने निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि पछिल्ला दिनमा लघुवित्त वित्तीय संस्थालाई एकपछि अर्को गर्दै कसिला नियमको मोटो डोरीले कस्दै लगेको देखिन्छ र यिनका आम्दानीका मार्गलाई क्रमशः सीमित तुल्याउँदै लगेको पाइन्छ।

लघुवित्त वित्तीय संस्थाले आफ्नो आम्दानी वृद्धिका लागि गरिआएका त्यस्ता केही अभ्यास नियामक निकायका दृष्टिमा अनुचित ठहरिएपछि त्यसलाई रोक्न वा न्यून तुल्याउन कडा निर्देशन जारी गर्ने गरिएको छ। त्यसैको परिणामस्वरूप हाल आएर यी संस्थाको मुनाफा आर्जनको दायरा उल्लेख्य रूपमै खुम्चन थालेको देखिन्छ।

पछिल्लो समय कर्जा र बचतबीचको ब्याजदरको अन्तर (स्प्रेड) लाई कसिलो बनाउँदै यी संस्थाको उच्च

* पूर्व उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

नाफा आर्जनको अवस्थालाई सीमित तुल्याइएको थियो । यति हुँदा पनि लघुवित्त संस्थाहरूबढी नै नाफामुखी मार्गमा हिँड्न थाले भन्ने आक्षेप निरन्तर लाग्दै गएपछि अन्ततः लघुवित्त संस्थाले लिन पाउने ब्याजदर १५ प्रतिशतभन्दा ज्यादा हुन नहुने कडा व्यवस्था नियामक निकायले गरिसकेको छ । लघुवित्त संस्थाले वाणिज्य बैंकलगायतका वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लगानीका लागि लिने गरेको वित्तीय स्रोत (थोक कर्जा) को लागत हालको तरलता अभावका कारण एघार, बाह्र प्रतिशतभन्दा माथि पुग्न थालेको परिस्थितिमा समेत अधिकतम १५ प्रतिशतसम्म मात्र ब्याजदर कायम गरेर आफ्नो व्यावसायिक कर्म सम्पन्न गर्नुपर्ने कसिलो अवस्थाबाट यी संस्था गुञ्जिरहेका छन् ।

हिजोआज नेपालको लघुवित्त क्रियाकलापलाई मूल्याङ्कन गर्दा पछिल्लो एक दशकका केही सीमित गतिविधि र यिनको मुनाफा पक्षलाई मात्र आधार बनाएर गर्ने गरिएको देखिन्छ । विगत ३० वर्षभन्दा ज्यादा समयदेखि सञ्चालित नेपालका लघुवित्त संस्थाका गतिविधिलाई यसरी नाफा आर्जनका परिसूचकमा मात्र सीमित गरेर हेरियो भने यिनको योगदानको यथार्थ चित्रण हुन सक्दैन र यिनलाई हेर्ने दृष्टिकोण एकपक्षीय हुन गई यसबाट प्राप्त निष्कर्षसमेत अधूरो र अपूरो हुन जान्छ । यही पृष्ठभूमिमा सामाजिक जागरण, महिला सशक्तीकरण र समावेशी संस्कृतिको निर्माण जस्ता सामाजिक मूल्य मान्यताको प्रवर्द्धनमा लघुवित्त क्रियाकलापले पुऱ्याएको योगदानबारे केही चर्चा गर्ने प्रयत्न यस लेखमा गरिएको छ ।

अनुसन्धानको अभाव

आजभन्दा तीन दशकअघिको नेपाली गाउँघरका महिलाको सामाजिक आर्थिक अवस्था, उनीहरूको दिनचर्या, स्थानीयस्तरका संस्थाको नेतृत्व तहमा उनीहरूको सहभागिताको अंश, घरको परिधिभन्दा बाहिर निस्केर आफ्ना कुरा अभिव्यक्त गर्न सक्ने साहसदेखि लिएर भिन्नभिन्न जातका मान्छे एकसाथ वा एकै लहरमा वसेर सामूहिक रूपमा छलफल गर्ने प्रवृत्ति आदिजस्ता विषयलाई आजको अवस्थसँग तुलना गर्ने हो भने नेपालमा लघुवित्त क्रियाकलाप सामाजिक जागरण, समावेशी मान्यताको स्थापना अनि लैङ्गिक समानताका

दृष्टिले अत्यन्तै प्रशंसनीय क्रियाकलाप रहेछ भनी भन्नैपर्ने हुन्छ ।

यसको तात्पर्य नेपालको सामाजिक क्षेत्रमा विगत तीन दशकमा हुन पुगेको सुधार वा परिवर्तनका लागि लघुवित्त क्रियाकलापले मात्र जस पाउनुपर्छ भन्न खोजिएको भने होइन, तर आजभन्दा तीन दशक अगाडि लघुवित्त सेवाको पहुँच पुगेको र नपुगेको दुई अलगअलग गाउँको अवस्थालाई सामाजिक परिवर्तनलाई इङ्गित गर्ने सूचकका आधारमा आजको अवस्थसँग तुलनात्मक अध्ययन गर्ने हो भने यस अवधिमा हुन गएको सामाजिक परिवर्तनमा लघुवित्त क्रियाकलापको अंश पनि उच्च रहेछ भनेर स्वीकार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यस्तो सामाजिक परिवर्तन अझ गणितीय रूपमा लघुवित्त संस्थाको वित्तीय विवरणलाई हेरेर पुष्टि गर्न सकिने विषय भने होइन । यो त, सामाजिक अनुसन्धान एवम् समाजशास्त्रीय विश्लेषणको विषय हो । आजका दिनसम्म यस किसिमको विशिष्ट अनुसन्धान हुन नसकेका कारण नेपालको लघुवित्त क्षेत्रले सामाजिक जागरणमा पुऱ्याएको योगदान गौरव गर्न लायक छ भनेर सप्रमाण भन्न सकिने अवस्था छैन । यससम्बन्धी विशेष एवम् गहन प्रकृतिको अध्ययन अनुसन्धानको खाँचो छ । यस किसिमको अध्ययन विश्लेषण कहीं कसैले फाटफुट्ट रूपमा सानो समूह वा सीमित स्थानमा र केस स्टडीको रूपमामात्र गरेको देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट पनि कुनै शाखा कार्यालयले आफ्नो कार्यक्षेत्रका सीमित ठाउँलाई मात्र आधार बनाएर यससम्बन्धी विशेष अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने प्रयत्न गरेको भए पनि सिङ्गो मुलुकको चित्र आउने गरी बृहत् अध्ययन विश्लेषण भने हुन सकेको छैन ।

पछिल्ला दिनमा लघुवित्त क्षेत्रमा अनुसन्धान एवम् तालिम गर्न भनेर खुलेका संस्था र लघुवित्त वित्तीय संस्थाको सामूहिक प्रयासमा यससम्बन्धी अनुसन्धानको कार्य आगडि बढिरहेको पनि देखिन्छ । निकट भविष्यमा यस्ता अनुसन्धानका प्रतिवेदन सार्वजनिक भइसकेपछि भने त्यसबाट प्राप्त तथ्यको आधारमा नेपालमा लघुवित्तको प्रभावकारिताबारे यथार्थ चित्र प्रस्तुत हुनेछ ।

ग्रामीण विकास बैंकको स्थापना

लघुवित्त मूलतः सामाजिक बैंकिङ हो । २०४८ सालपछि नेपाल राष्ट्र बैंक स्वयम्को लगानी एवम् नेतृत्वमा देशका पाँचै विकास क्षेत्रमा ग्रामीण विकास बैंक स्थापना गरी आधुनिक अवधारणामा आधारित लघुवित्त क्रियाकलापलाई व्यापक तुल्याइएपछि माथि उल्लेख गरिएका सामाजिक परिवर्तनका परिदृश्य हाम्रा गाउँघरमा देखापर्दै गए । यस प्रकार सरकार वा नेपाल राष्ट्र बैंकले यी बैंकहरूमा सेयर पुँजीको रूपमा लगानी गरेको भए पनि त्यो रकम प्रकारान्तरले सामाजिक आर्थिक रूपान्तरणका लागि गरिएको सरकारको एक किसिमको विकास अभ्यास थियो भन्न सकिन्छ ।

तत्कालीन समयमा ग्रामीण विकास बैंकले देशैभरि विस्तार गरेको लघुवित्त क्रियाकलापले पुऱ्याएको योगदान आर्थिकभन्दा पनि सामाजिक दृष्टिले अत्यन्तै गुणात्मक र उच्चस्तरको थियो । घुम्टोभिन्नै रहेर चुलोचौकोमा सीमित औँठाछाप महिलालाई घरको साँघुरो घेराबाट बाहिर निस्कन अभिप्रेरित गर्दै उनीहरूलाई समूहमा आबद्ध गराएर व्यावसायिक अवसर प्रदान गर्न तथा म आफूभिन्न पनि केही इलम गर्न सक्ने क्षमता र बुद्धि छ, मैले पनि केही गर्नुपर्छ भन्ने आत्मज्ञान उनीहरूमा जागृत गराउन ग्रामीण विकास बैंकका गतिविधि सफल हुनुले त्यस समयमा ग्रामीण विकास बैंकको स्थापना सामाजिक जागरण र लैंगिक असमानता न्यून तुल्याउने दृष्टिले उपयुक्त कदम रहेको कुरा पुष्टि हुन्छ ।

यसरी ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका गरिब महिलाको नेतृत्व क्षमतालाई विकास वा उजागर गर्ने काममा नेपालको लघुवित्त क्रियाकलापले पुऱ्याएको योगदान उल्लेखनीय छ । लघुवित्त क्रियाकलापमा एउटा पूर्ण केन्द्र निर्माण हुँदा त्यहाँ ५० जना ग्रामीण क्षेत्रका गरिब महिला भेला हुन पाउँछन् र व्यावसायिक सम्भावनाका बारेमा चर्चा र छलफल गर्ने अवसर प्राप्त गर्छन् । ती ५० मध्ये १० जनाले आ-आफ्नो समूहको अध्यक्षको भूमिका निर्वाह गर्ने अवसर प्राप्त गर्छन् भने अर्का १० जनाले समूह सचिवको जिम्मेवारी सम्हाले मौका पाउँछन् । यसबाहेक ती १० जना अध्यक्षमध्येका एक जनाले केन्द्र प्रमुखको रूपमा र

अर्का एक जनाले केन्द्र उप-प्रमुखको रूपमा रहेर ती ५० जनालाई नेतृत्व गर्ने र केन्द्र बैठक सञ्चालन गर्ने प्रमुख व्यक्तिको रूपमा आफूलाई उभ्याउने मौकासमेत पाउँछन् । यसै गरी, प्रत्येक वर्ष, दुई वर्षमा अध्यक्ष र केन्द्र प्रमुखहरू साटफेर भइरहने परिपाटीका कारण नेतृत्वसम्बन्धी यस्तो मौका सबैले पालौपालो प्राप्त गरिरहेका हुन्छन् । पाक्षिक वा मासिक रूपमा सञ्चालन हुने केन्द्र बैठकमा ग्रामीण क्षेत्रका ती महिलाहरू आ-आफ्नो पदअनुसारको आसनमा रहेर बैठक सञ्चालन गर्ने, बचत गर्ने, कर्जाको माग वा सिफारिस गर्ने गर्छन् । यी सबै क्रियाकलाप भनेका वित्तीय सेवा प्राप्त गर्ने क्रियाकलाप मात्र नभएर प्रकारान्तरले ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका गरिब महिलालाई नेतृत्व गर्न सिकाउने सामाजिक अभियान हुन पुगेको देखिन्छ ।

तर देशका पाँचै वटै ग्रामीण विकास बैंकको योगदानलाई यसरी समाजशास्त्रीय आँखाले हेर्ने काम त्यतिबेला पटकै गरिएन । राज्यले अबौं रकम खर्च गरेर पनि गर्न नसकिने महिला जागृति, उनीहरूको आत्मसम्मानको अभिवृद्धि तथा अपहेलित वा उपेक्षित समुदायलाई व्यावसायिक तुल्याउने काम गरिबका घर आँगनमै पुगेर वित्तीयलगायतका सेवा प्रदान गर्ने लघुवित्त नामको सामाजिक बैंकिङमार्फत देशका कतिपय भूभागमा अत्यन्तै कम लागतमा सम्पन्न भएको छ भन्ने कुराको हेक्का कतैबाट पनि भएन । कतिसम्म भने महिला जागृति र पिछडा वर्गको उत्थानका नाममा खुलेका सैर्यौं संस्थाले समेत आफ्नै गाउँघरमा सञ्चालित यस किसिमका गतिविधिलाई अध्ययनको विषय बनाएको खासै देखिएन ।

परम्परागत जीवनपद्धतिभिन्न रहेकी एक ग्रामीण महिलालाई चुलोचौकाको साँघुरो घेराभन्दा बाहिरको संसारतर्फ डोहोऱ्याउँदै सम्मानजनक रूपमा उभिने वातावरण तयार पार्न राज्यले कति रकम खर्च गर्नुपर्ने थियो ? आफूभिन्न अन्तरनिहित नेतृत्व क्षमताको पहिचान नै नभएका आमा र दिदीहरूलाई ५० जना सदस्य रहेको समूहको अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष भनी जिम्मेवारी दिँदा ती ग्रामीण आमाहरूमा जुन आत्मसम्मान र कर्मशीलताको

ऊर्जा प्राप्त हुन्छ, उनीहरूलाई त्यो अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउन राज्यले कति ठूलो वित्तीय लगानी गर्नुपर्छ ? घर वरपरको वातावरण वा पर्यावरणको संरक्षण गर्नुपर्छ, अनि छोराछोरीलाई विद्यालय जसरी पनि पठाउनुपर्छ भन्ने चेतना ती निरक्षर आमाका मष्तिस्कसम्म पुऱ्याउन राज्यले सामाजिक जागरणका शीर्षकमा कति ठूलो रकम छुट्याउनुपर्छ ? लघुवित्त सेवाले पुऱ्याएको यस किसिमका अमूर्त तर अत्यन्तै गहकिलो योगदानको गहन अध्ययन गर्ने हो भने सरकार र सरकारको ढुकुटी सञ्चालकको रूपमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकले त्यस समयमा ग्रामीण विकास बैंकमा गरेको केही करोड लगानीको प्रतिफल अत्यन्तै उच्चकोटीको रहेको कुरा पक्कै पनि पुष्टि हुनेछ ।

भनिन्छ, सामाजिक विज्ञानका हरेक विषयलाई मौद्रिक रूपमा वा रुपैयाँ पैसामा विश्लेषण गर्न सकिँदैन । त्यस्ता विषयको विश्लेषण पनि सामाजिक रूपमै हुनुपर्दछ । निरक्षर महिलालाई उनकै घर आँगनसम्म पुगेर परिवारका अन्य सदस्यलाई पनि विश्वासमा लिएर आफ्नो नाम आफ्नै औलाले लेख्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउँदै उनीहरूमा आत्मसम्मानको अभिवृद्धि गर्ने र जीवनप्रति आशामुखी तुल्याउँदै जाँगर र साहस भरिदिने काम कति मात्रामा भएको रहेछ ? त्यसको नापजोख लघुवित्त संस्थाका वित्तीय विवरणमा उल्लेख भएको हुँदैन । वासलातभिन्नै केन्द्रित रहेर नाफाघाटाकै मात्र कुरा गर्ने हो भने पनि वित्तीय संस्थाका त्यस्ता विवरणभिन्न संस्थाको साख, ग्यारेन्टीलगायतका केही परिसूचक वासलातमा प्रत्यक्ष रूपमा देखिँदैनन्, जसलाई अफ ब्यालेन्स सीट आइटम भन्ने गरिन्छ ।

लघुवित्त संस्थाका गतिविधि पुगेका गाउँघरले प्राप्त गर्न सकेको समावेशी संस्कृतिको अभ्यास, महिला जागृति अनि गरिबको भ्रुपडीभिन्न आमा, हजूरआमाको मनभिन्न जागृत भएको आत्मसम्मानको उजेलो जस्ता अमूर्त परिसूचक भनेका चार्टर एकाउन्टेन्टले लेखापरीक्षण गरेका नाफा-नोक्सान हिसाबभिन्न नदेखिने तर समाजशास्त्रीय विश्लेषकका आँखाले भने प्रष्टसँग पढ्न र नियाल्न सक्ने प्रकृतिका अफ ब्यालेन्स सीट आइटम हुन् । सामाजिक विश्लेषकका दृष्टिमा महत्त्वपूर्ण ठहरिने यस्ता विषयलाई

गैरमौद्रिक प्रतिफलका रूपमा कहिल्यै हेरिएन, फलस्वरूप ग्रामीण विकास बैंक नामका यी लघुवित्त संस्था भनेका सरकारको लगानीमाथि लाभांश दिन नसक्ने अन्य सार्वजनिक संस्थान जस्तै सरकारको लागि बोझ हुन् भन्दै एकोहोरो रटान मात्र गर्न थालियो ।

गैरसरकारी संस्थाको योगदान

नेपालको लघुवित्त यात्रामा ग्रामीण विकास बैंकको विस्तारसँगै गैरसरकारी संस्थाको माध्यमबाट समेत यस किसिमको सेवा प्रदान गर्ने अभ्यास आरम्भ गरिएको थियो । यस कार्यका लागि वित्तीय मध्यस्थता ऐन नै तर्जुमा गरी जारी गरिएको थियो ।

नेपालमा लघुवित्तको माध्यमबाट सामाजिक रूपान्तरणको लागि गरिएको यो अर्को प्रयोग थियो । यो अभ्यासको क्रममा देशभर भन्डै ५० वटा गैरसरकारी संस्थालाई लघुवित्तको अवधारणा अवलम्बन गर्दै सीमित रूपमा वित्तीय सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति दिइएको थियो । यी संस्थामध्ये अधिकांश हाल लघुवित्त वित्तीय संस्थाको रूपमा ('घ' वर्गका वित्तीय संस्थाको रूपमा) परिणत भइसकेका छन् । सामाजिक कार्य मात्र गर्ने अर्थात् नाफा कमाउने उद्देश्य नै नराखीकन सञ्चालन गरिएका यी गैरसरकारी संस्थाले सञ्चालन गरेका लघुवित्त कार्यक्रमको सामाजिक प्रभाव कस्तो रह्यो ? त्यसबारे पनि गहन अध्ययन हुन सकेको देखिँदैन । आय-व्यय वा लाभांशजस्ता विषयभन्दा टाढा रहेर स्वयंसेवा, सामाजिक सुधार आदि जस्ता लोककल्याणकारी क्रियाकलापमा मात्र केन्द्रित संस्थाबाट सञ्चालित लघुवित्त क्रियाकलापको सामाजिक प्रभाव पनि प्रस्तुत प्रसङ्गमा अध्ययनका थप विषय हुन सक्छन् ।

नियामक निकायको ध्यान

नेपालमा हाल सञ्चालनमा रहेका लघुवित्त संस्थाहरू सबै एकै स्वरूप वा एकै प्रकृतिका छैनन् । लघुवित्त संस्थालाई आवश्यक पर्ने थोक कर्जा प्रदान गर्ने वित्तीय संस्थालाई पनि खुद्रा कर्जा प्रदान गर्ने संस्थाकै श्रेणीमा राखेर लघुवित्त वित्तीय संस्था भन्ने गरिएको छ । सर्वसाधारणबाट निक्षेप सङ्कलन गर्ने सुविधा प्राप्त गरेका र त्यो सुविधा प्राप्त नगरेका दुवैथरी लघुवित्त संस्थालाई

एउटै श्रेणीमा राखेर निर्देशन जारी गर्ने गरिएको छ। केही लघुवित्त संस्था लामो समयसम्म गैरसरकारी संस्थाको रूपमा रहेर हाल कम्पनीको अवधारणामा विकसित भई आएका छन् भने केही चाहिँ सोभै लघुवित्त वित्तीय संस्थाको नाममा स्थापित भएका छन्। चुक्ता पुँजी र जगेडा कोषको आधारमा पनि हाल सञ्चालनमा रहेका लघुवित्त वित्तीय संस्थाबीच ठूलो अन्तर रहेको देखिन्छ।

यस्तो परिस्थितिमा कतिपय अवस्थामा एउटै नीतिगत व्यवस्थाबाट सबै खाले लघुवित्त संस्थालाई समान रूपमा सम्बोधन गर्न सकिने अवस्था रहँदैन। उदाहरणको लागि तरलतासम्बन्धी हालको परिस्थितिका कारण थोककर्जाको अभावमा कतिपय लघुवित्त संस्था लगानी नै अबरूद्ध हुने परिस्थितिमा पुग्दै गरेको देखिन्छ, भने थोककर्जाका लागि कमै मात्रामा भर पर्नुपर्ने अर्थात् निक्षेप सङ्कलन गर्ने सुविधा पाएका संस्थामा त्यस किसिमको समस्या नभएको वा न्यून रूपमामात्र रहेको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा, नियामक निकायले सबै खाले संस्थालाई एउटै श्रेणीमा राखेर औसत निर्धारण गरी नीतिगत व्यवस्था गर्दा कुनै गणितज्ञले खोला किनारमा उभिएर खोलाको गहिराईलाई औसतमा गणना गरे जस्तो पो हुने हो कि? यसतर्फ पनि विचार पुऱ्याउनु आवश्यक देखिन्छ।

निष्कर्ष

नेपालको लघुवित्त यात्राले तेस्रो दशक पूरा गरेर चौथो दशक टेक्दै गर्दा लघुवित्त संस्थाका सञ्चालकको ध्यान नाफामूलक पक्षतर्फ अलि बढी नै केन्द्रित हुन थालेको तथा सामाजिक योगदानको अंश केही फिका हुँदै गएको कुरालाई नकार्न मिल्दैन। लघुवित्त क्रियाकलापको मूल पहिचानको रूपमा रहेको समूह गठन र त्यससँगै गरिने सामाजिक महत्वका क्रियाकलाप पनि कतिपय ठाउँमा औपचारिकतामा मात्र सीमित हुन पुगेको पनि देखिन्छ। पाक्षिक वा मासिक रूपमा हुने गरेका समूह बैठकमा पहिले जस्तो वातावरणीय चेतना, साक्षरता, स्थानीय व्यावसायिक सम्भावनाबारेका छलफल आदि जस्ता सामाजिक विषयले कमै महत्व पाउने गरेको र किस्ता असुल्ने र कर्जा माग गर्ने काममा मात्र यी बैठक सीमित हुने गरेको पनि कतैकतै देखिन्छ। एक

जना गरिब र धितोविहीन महिलालाई कर्जा दिनुपर्दा समूहका अन्य गरिब महिलालाई सामूहिक रूपमा जमानीमा राखेर दिने परम्पराबाट आरम्भ भएको नेपालको लघुवित्त क्रियाकलाप आजको दिनसम्म आइपुग्दा धितो कर्जाको चरणमा पुगिसकेको छ। त्यति मात्र होइन, लघुवित्त वित्तीय संस्था अबका दिनमा माइक्रो इन्टरप्राइजेजको नयाँ अभ्यासमा लाग्नुपर्छ, भन्ने भनाइहरूपनि आइरहेका छन्।

नेपालको लघुवित्त गतिविधिको यो लामो यात्रामा कतिपय कुरामा समयसापेक्ष वा आवश्यकता अनुसारको सुधार वा परिवर्तन पनि आवश्यक हुन्छ। तर हामीले सामाजिक बैकिङ्ग भन्ने गरेका यी क्रियाकलापमा लघुवित्तको आधारभूत मर्म र सामाजिक चरित्रमा खलल नआउने गरी मात्र यस्ता नयाँ अभ्यास गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ। हुनत, तीन दशक लामो यात्रामा सबै सकारात्मक परिणति मात्र हुन्छ, भन्ने ठान्नु पनि ठीक होइन। समाजमा यी गतिविधिले दिएको योगदानको साथै यसका अध्यारा पक्षहरूपनि केलाउनु आवश्यक छ। तर सामाजिक जागरण, समावेशी आर्थिक कार्यक्रमको अभ्यास तथा महिला सशक्तीकरणका दृष्टिले लघुवित्तले दिएको योगदानलाई पूरै बिर्सेर कहीं कतै छिटपुट रूपमा देखापरेका कमीकमजोरीका आधारमा मात्र यसलाई हेरिनु हुन्न।

नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा मुनाफा आर्जनलाई नै प्रमुख उद्देश्य बनाएर स्थापना भएका संस्थाको कमी छैन। यसै गरी, दरिलो धितो लिएर मात्र व्यावसायिक परियोजनाका लागि कर्जा प्रदान गर्ने वित्तीय संस्थाका गतिविधि पनि मुलुकका पहाडी एवम् ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार हुँदै गएको पाइन्छ। धितोविहीनलाई मात्र वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने सामाजिक चरित्र भएका संस्थाको आवश्यकता भने यो मुलुकमा अझै कायमै रहेको अवस्था छ। यी सबै पक्षलाई विश्लेषण गर्दै लघुवित्त क्रियाकलापले पुऱ्याएको सामाजिक योगदानको गहन अध्ययनसहितको दस्तावेज तयार गरी त्यसबाट प्राप्त सुझावको आधारमा नेपालको लघुवित्त गतिविधिलाई अझ परिमार्जित गर्दै यसलाई नाफामुखी वित्तीय कार्यक्रमको रूपमा नभएर गरिबमुखी सामाजिक अभियानकै रूपमा अघि बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ।

***

नेपालमा विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणसम्बन्धी समस्या र समाधानका उपाय

■ पुष्करराज भट्टराई*

विदेशी लगानीको अवधारणा

कुनै एक मुलुकको व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले पुँजी वृद्धि गर्ने उद्देश्यले अर्को मुलुकमा गएर उत्पादनशील क्षेत्रमा पुँजी वा प्रविधि लगानी गर्ने कार्यलाई वैदेशिक लगानी भनिन्छ। वैदेशिक लगानी विश्वव्यापीकरणको उपज हो। यो पुँजीको विश्वव्यापी फैलावट र विस्तार गर्ने माध्यम हो।

विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५ अनुसार 'विदेशी लगानी' भन्नाले 'विदेशी लगानी गर्ने विदेशी व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, गैरआवासीय नेपाली वा विदेशी सरकार वा अन्तर्राष्ट्रिय संस्था वा अन्य यस्तै प्रकारका सङ्गठित संस्थालाई सम्भन्नुपर्दछ र सो शब्दले विदेशी लगानीकर्ता कुनै संस्थागत विदेशी लगानीकर्ता भएमा त्यस्तो संस्थाको अन्तिम हिताधिकारी समेतलाई जनाउँछ।' 'विदेशी लगानीकर्ता' ले उद्योग वा कम्पनीमा गरेको देहायको लगानीलाई जनाउँछ:

- विदेशी मुद्रामा गरिने सेयर लगानी,
- उद्योगमा विदेशी मुद्रा वा सेयरबाट प्राप्त लाभांश रकमको पुनःलगानी,
- दफा ६ बमोजिम गरेको लिज लगानी,
- दफा ९ बमोजिम पुँजी लगानी कोषमा गरेको लगानी,
- दफा १० बमोजिम धितोपत्रको दोस्रो बजारमार्फत सूचीकृत धितोपत्रमा गरेको लगानी,
- नेपालमा संस्थापना भएको कम्पनीको सेयर वा सम्पत्ति खरिद गरी भएको लगानी,
- दफा ११ बमोजिम नेपालमा संस्थापित उद्योग वा कम्पनीले विदेशी पुँजी बजारमा धितोपत्र जारी गरी बैकिङ प्रणालीमार्फत प्राप्त भएको रकम,

- प्रविधि हस्तान्तरणद्वारा भएको लगानी,

नेपालमा उद्योग स्थापना र विस्तार गरी कायम भएको लगानी।

- 'प्रविधि हस्तान्तरण' भन्नाले उद्योग र विदेशी लगानीकर्ताबीच देहायको कार्यका लागि भएका सम्झौतामार्फत गरिने प्रविधिको हस्तान्तरण सम्भन्नुपर्दछ:
- पेटेन्ट, डिजाइन, टेडमार्क, व्यापारिक ख्याती (गुडवील), प्राविधिक विशिष्टता, सुत्र (फर्मुला), प्रक्रिया
- उपयोगको इजाजत (युर्जस लाइसेन्स), प्राविधिक जानकारी प्रदान (नो हाउ सेयरिङ) वा प्राविधिक ज्ञानको प्रयोग (फ्रेन्चाईज),
- वैदेशिक प्राविधिक सल्लाहकार, व्यवस्थापन तथा बजार सेवा उपलब्ध गराउने वा अन्य प्राविधिक सीप वा ज्ञान।

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ को अनुसूचीमा उल्लेख भई वर्गीकृत भएका उद्योगको अतिरिक्त वित्तीय क्षेत्रमा रहेका अन्य संस्थाको हकमा सम्बन्धित नियमनकारी निकायको स्वीकृति लिनुपर्ने विद्यमान व्यवस्था रहेको छ।

निजी क्षेत्रले लिने बाह्य ऋण

निजी क्षेत्रले स्थापना र सञ्चालन गरेका फर्म, कम्पनी, उद्योगले विदेशी व्यक्ति, संस्था तथा गैरआवासीय नेपालीसँग ऋण सम्झौता गरी ब्याज वा विना ब्याजमा विदेशी मुद्रा भित्र्याउनुलाई विदेशी ऋण लिनु भनी परिभाषित गर्न सकिन्छ। विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५ को दफा १२ मा विदेशी लगानीमा स्थापित उद्योग विदेशी वित्तीय संस्थाबाट मन्त्रालयको

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

सिफारिस तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वीकृतिमा परियोजना ऋण लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । यसै गरी, विदेशी विनिमय (नियमित) गर्ने ऐन, २०१९ को दफा १०ख मा विदेशी विनिमयमा ऋण लिने दिने व्यवस्था यस बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन तथा प्रसारण गरेबमोजिम हुने उल्लेख छ । सार्वजनिक निजी तथा साभेदारी ऐन, २०७५ अनुसार ऋण वा स्वपुँजी वा पुनःलगानी वा यस्तै प्रकारका वित्तीय उपकरणमार्फत परियोजनामा गरिने पुँजी प्रवाहलाई लगानी भनी परिभाषित गरिएको छ ।

विद्यमान कानुनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था

विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणको आगमनदेखि बर्हिगमनसम्मका कार्यलाई थप व्यवस्थित, पारदर्शी र जवाफदेही बनाउने सन्दर्भमा प्रचलित कानुनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्थाहरू देहायबमोजिम छन् ।

कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था

- विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५ तथा नियमावली, २०७७
- सार्वजनिक निजी तथा साभेदारी ऐन, २०७५
- औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ तथा नियमावली, २०७६
- कम्पनी ऐन, २०६३
- गैरआवासीय नेपालीसम्बन्धी ऐन, २०६४ तथा नियमावली, २०६६
- धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३
- बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४
- विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१
- वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५
- विदेशी विनिमय (नियमित) गर्ने ऐन, २०१९
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४
- नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋण व्यवस्थापन विनियमावली, २०७८

- बीमक दर्ता तथा बीमा व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी निर्देशिका, २०७३
- बैंक/वित्तीय संस्था संस्थापना एवम् वित्तीय कारोबार गर्ने इजाजतपत्रसम्बन्धी नीतिगत एवम् प्रक्रियागत व्यवस्था, २०६३
- पूर्वाधार विकास बैंकको इजाजतसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था, २०७४
- क्रेडिट रेटिङ नियमावली, २०६८
- विशिष्टीकृत लगानी कोष नियमावली, २०७५ ।

संस्थागत व्यवस्था

- उद्योग विभाग,
- लगानी बोर्डको कार्यालय,
- नेपाल राष्ट्र बैंक,
- कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय,
- बैंक तथा वित्तीय संस्था
- बीमा समिति,
- नेपाल धितोपत्र बोर्डलगायतका निकाय

विदेशी लगानी तथा निजी क्षेत्रले लिने बाह्य ऋणको प्रवृत्ति तथा हालको अवस्था

आर्थिक उदारीकरण, विश्वव्यापीकरण, निजीकरणको लहरसँगै नेपालमा विदेशी लगानी भित्र्याउन विशेष पहल गरी सोअनुरूप नीतिगत, कानुनी, संरचनागत व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसै सिलसिलामा केही सीमित उद्योगबाहेक समग्र उद्योग र व्यवसायका क्षेत्रमा शतप्रतिशत विदेशी लगानी खुला गर्ने नीति अङ्गीकार गरिएको छ । उद्योग स्थापनाका लागि लगानीकर्ताले पूरा गर्ने औपचारिकतालाई कम खर्चिलो तथा सरल बनाउन एकल बिन्दु सेवा केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन, लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्न विभिन्न सहूलियतको प्रावधान, निकासीलाई प्रोत्साहन गर्न नगद अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले विदेशी लगानीको स्थिति आँकलन गर्न प्रत्येक वर्ष विदेशी लगानी सर्वेक्षण गर्दै आएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०१९/२० का लागि

गरेको प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको सर्वेक्षणअनुसार कुल वैदेशिक लगानी १८.२ प्रतिशतले बढेर रु.१९.६८ अर्ब पुगेको देखिएको छ। यसै गरी, सन् २०१०/११ मा खुद वैदेशिक लगानी रु.६.४ अर्ब रहेकोमा सन् २०१९/२० मा रु.१९.५ अर्ब पुगेको देखिन्छ। यसै गरी, हाल लगानीमा रहिरहेको विदेशी लगानीको रकम सन् २०१९/२० मा ८.५ प्रतिशतले बढेर रु.१९८.५२ अर्ब पुगेको देखिएको छ। लगानीमा रहिरहेको विदेशी लगानीको ५४.४ प्रतिशत हिस्सा सेयर पुँजी, ३३.८ प्रतिशत हिस्सा जगेडा कोष र ११.८ प्रतिशत हिस्सा ऋणको रूपमा रहेको छ। सबैभन्दा बढी विदेशी लगानी भित्रिने मुलुकको रूपमा भारत रहेको छ, भने सबैभन्दा कम लगानी बङ्गलादेशबाट भित्रिएको देखिएको छ। आ.व.२०७८/७९ को पहिलो तीन महिनाको तथ्याङ्कका आधारमा तयार गरिएको देशको

वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिअनुसार खुद प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी ७३.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.पाँच अर्ब सात करोड पुगेको छ।

उद्योग विभागबाट प्रकाशित आ.व.२०७६/७७ को औद्योगिक तथ्याङ्क तथा औद्योगिक सूचना प्रणालीका आधारमा हालसम्म स्वीकृत भएको विदेशी लगानीको अवस्था देहायबमोजिम रहेको देखिन्छ।

विदेशी लगानी तथा निजी क्षेत्रले लिने बाह्य ऋणका सम्बन्धमा देखिएका समस्या

विदेशी लगानीको स्वीकृति, लेखाङ्कन, लगानी बिक्री एवम् आर्जित रकम फिर्ता लैजाने सम्बन्धमा देखिएका समस्यालाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :

वर्गीकरण अनुसारको विदेशी लगानी स्वीकृति (रु. दस लाखमा)

वर्ग	परियोजनाको संख्या	जम्मा परियोजना लागत	विदेशी लगानीको रकम
कृषि तथा वन	२८८	८,८४९.८२	७,०५९.२३
ऊर्जा	८६	२,०३,२८९.८५	१,२८,८०१.७६
सूचना प्रविधि	९६	१३,२१५.४८	८,३६२.२५
पूर्वाधार	४६	३,८४२.३४	२,९८३.०१
उत्पादन	१,१९२	१,१९,३१२.४७	५८,०७८.५३
खनिज	७२	१०,३६६.९२	७,९८१.०१
सेवा	१,६८०	८९,९८०.७५	६५,८३६.९९
पर्यटन	१,५९२	७१,५४८.४९	५३,२८१.३६
जम्मा	५,०५२	५,४१,६१४.६३	३,३३,०५६.०५
आ.व.२०७८/७९ को हालसम्मको स्वीकृतको अवस्था			
कृषि तथा वन	४	६००.००	६००.००
ऊर्जा	१	१०६.२०	५६.२०
सूचना प्रविधि	४	३५०.००	३५०.००
पूर्वाधार	-		
उत्पादन	१८	३,२००.००	३,१९०.००
खनिज	-		
सेवा	३४	११,१४५.००	११,१००.००
पर्यटन	५४	९,७११.५०	९,४५४.००
जम्मा	११५	२५,११२.७०	२४,७५०.२०

स्रोत: उद्योग विभाग

Table 1 : DOI FDI approval by sectors

विदेशी लगानी हुने उद्योगले भोग्नुपर्ने प्रक्रियागत भन्भटसम्बन्धी

विश्व बैंकको डुइड बिजनेस रिपोर्ट हाल आवश्यक सुधारका निम्ति स्थगित भए तापनि सन् २०२० को लागि उपलब्ध यस प्रतिवेदनको अन्तिम संस्करणले नेपालमा औद्योगिक तथा व्यापारिक क्षेत्रको नियमनसँग सम्बन्धित समस्यालाई राम्रोसँग उजागर गर्दछ।

निर्माणसम्बन्धी इजाजतको लागि ११८ दिन लाग्ने, कर तिर्नका लागि ३७७ घण्टा लाग्ने (यससम्बन्धी सबैभन्दा राम्रो मुलुकमा ४९ घण्टा मात्र लाग्ने) र व्यावसायिक विवादको समाधानका लागि ९१० दिन लाग्ने (यससम्बन्धी सबैभन्दा राम्रो मुलुकमा १२० दिन मात्र लाग्ने) जस्ता तथ्याङ्कले नेपालमा उद्योग तथा व्यवसायको अधिकांश समय तथा ऊर्जा नियमनकारी व्यवस्थाको पालनाकै लागि खर्च भइरहेको सन्दर्भ देखाउँछ।

विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको प्रयोगसम्बन्धी

विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको उपादेयतासम्बन्धी विभिन्न दृष्टिकोण रहँदै आएका छन्। यीमध्ये अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा विशेषज्ञता भएका (र नोबेल पुरस्कार हासिल गरेका) अर्थशास्त्री पल ऋगमनको सिद्धान्त पृथक तथा रोचक छ। ऋगमनको सिद्धान्तअनुसार (प्राप्त गर्ने मुलुकका लागि) विदेशी लगानीको उपादेयता भनेको (आम धारणाअनुरूप) Resource Gap को परिपूर्ति नभई विदेशी लगानीले आफूसँगै लिएर आउने विशिष्ट प्रविधि नै हो।

नेपालको सन्दर्भमा विदेशी लगानी भएका उद्योगमध्ये धेरै उद्योगहरू सामान्य प्रकृतिका (विशिष्ट प्रविधि एवम् अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल नचाहिने) प्रकारका रहेको देख्न सकिन्छ। यस सम्बन्धमा विद्यमान व्यवस्थाले विदेशी लगानीको लागि न्यूनतम सीमा (रु.पाँच करोड) तोकेर केही हदसम्म यस समस्याको समाधान गरे तापनि विशिष्ट प्रविधियुक्त विदेशी लगानी भित्र्याउनका लागि थप व्यवस्था (प्रोत्साहन) आवश्यक रहेको देखिन्छ।

यस सम्बन्धमा विश्व आर्थिक मञ्चको Global Competitiveness Report, 2019 ले राष्ट्रहरूको व्यावसायिक प्रतिस्पर्धी क्षमता आँकलन गर्नको लागि

१२ वटा सूचक (Pillars) को सूक्ष्म मापन गर्दछ। उक्त प्रतिवेदनअनुसार १४१ मुलुकमध्ये प्रतिस्पर्धी क्षमता Innovation Capability र Business Dynamism को सूचकमा नेपालको स्थान क्रमशः ११२ र ९८ मा रहेको देखिन्छ भने समग्रमा नेपाल १०८ औं स्थानमा रहेको देखिन्छ।

उपयुक्त तथ्याङ्कले पनि नेपालको व्यावसायिक प्रतिस्पर्धी क्षमता र विशेषगरी Innovation Capability तथा Business Dynamism अभिवृद्धि गर्नका लागि विदेशी लगानीको परिमाणलाई नभई गुणस्तर (विशिष्ट प्रविधिमा उच्च विदेशी लगानी) लाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ।

विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको स्वाभाविक परिणामसम्बन्धी

पल ऋगमनको विदेशी लगानीको स्वाभाविक परिणामसम्बन्धी सिद्धान्तसमेत उत्तिकै पृथक तथा रोचक रहेको छ। ऋगमन तर्क तथा तथ्याङ्क दुवै मार्गमार्फत के निष्कर्षमा पुग्छन् भने विदेशी लगानी अभिवृद्धिको स्वाभाविक परिणाम भनेको विदेशी लगानी प्राप्त गर्ने मुलुकको व्यापार सन्तुलन (Trade balance) मा ह्रास आउनु हो। उदाहरणको लागि विदेशी लगानी भित्रिएपश्चात् विदेशी लगानी प्राप्त गर्ने उद्योगमार्फत हुने आयातसमेत बढ्छ, जसकारण व्यापार सन्तुलनमा ह्रास आउँछ (one channel or modus operandi of this consequence)।

नेपालको विदेशी लगानीसम्बन्धी तथ्याङ्कको विश्लेषणमार्फत समेत दीर्घकालमा विदेशी लगानीवापत भित्रिने रकमभन्दा यसवापत बाहिरिने रकम नै बढी हुने देखिन्छ (यद्यपि यहाँ बहिर्गमनको कारण फरक छ)। उदाहरणको लागि नेपालमा विदेशी लगानीको इतिहासको सुरुआत भएदेखि २०७८ मङ्सिर ७ सम्म लेखाङ्कन भएको कुल विदेशी लगानीसम्बन्धी केही तथ्याङ्क यस प्रकार छन् :

- लेखाङ्कन भएको कुल सेयर लगानी : रु.१११ अर्ब ३२ करोड १४ लाख

- फिर्ता लिएको नगद लाभांशवापतको रकम : रु.१५० अर्ब ३० करोड ३० लाख
- फिर्ता लिएको सेयर बिक्रीवापतको रकम : रु.४ अर्ब ७१ करोड ३५ लाख
- फिर्ता लिएको प्रविधि हस्तान्तरणवापतको रकम : रु.६ अर्ब ९३ करोड ४२ लाख

तर, यदि मुलुकको विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा पर्न जाने प्रभावलाई मात्र विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको उपादेयताको रूपमा मूल्याङ्कन गरिन्छ, भने यो मूल्याङ्कन अपूर्ण हुन्छ । विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको उपादेयताको सही मूल्याङ्कन गर्नको लागि यसको बृहत् तथा विविध असरको समीक्षा गर्न आवश्यक हुन्छ । यसअन्तर्गत विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणका कारण राष्ट्रको उत्पादन तथा उपभोग क्षमतामा आएको अभिवृद्धि, यीमार्फत भित्रिने नवीनतम प्रविधि, मुलुकको व्यावसायिक प्रतिस्पर्धी क्षमतामा हुने अभिवृद्धि, रोजगारीमा असर, आयात प्रतिस्थापनमा पर्ने असर, घरेलु व्यवसायहरूमा पर्ने सकारात्मक spillover & demonstration effect आदि हुन आउने देखिन्छन् ।

विभिन्न कानुनी तथा संरचनागत कमीकमजोरी सम्बन्धी

- छरिएर रहेका कानुनी व्यवस्थाका कारण सेवा प्रवाहमा अन्योल हुनु,
- विदेशी लगानीकर्तालाई एकीकृत सूचना प्रवाहका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना (Integrated Online Information System) को अभाव हुनु,
- विदेशी लगानीकर्ताका लागि तोकिएको न्यूनतम लगानी सीमा सबै मुद्दामा व्यावहारिक नहुनु,
- विदेशी लगानीका क्षेत्रअनुसार लगानीको सीमामा विविधीकरण नहुनु,
- एकल विन्दु सेवा केन्द्र प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन नसक्नु, जस्तै: Electronic Database Management System को व्यवस्था नहुनु,
- सेवा प्रवाहको गुणस्तर कमजोर हुनुका साथै सेवा प्रवाहमा आधुनिकताको कमी हुनु,

- नियमनकारी निकायबीच कार्यगत समन्वयको अभाव हुनु,
- विदेशी लगानीमा स्थापित कम्पनीले भित्र्याउने विदेशी मुद्राको उपयोगको निरीक्षण नहुनु,
- परियोजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याको तत्कालै समाधान नहुनु,
- आर्जित रकम फिर्ता लैजाने प्रक्रिया लामो र भ्रन्भटिलो हुनु,
- विशेष आर्थिक क्षेत्र तथा निर्यात प्रवर्द्धन क्षेत्र निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन नसकिनु,
- औद्योगिक पूर्वाधार तथा ऊर्जाको पर्याप्त व्यवस्था हुन नसक्नु,
- लगानीका अवसरको बारेमा बजारीकरण गर्न नसक्नु,
- कमजोर निर्णय प्रक्रिया तथा निर्णय कार्यान्वयनमा ढिलाइ हुनु,
- विदेशी लगानीमा स्थापित कम्पनीले विदेशबाट ऋण लिन पाउने, नपाउने सम्बन्धमा स्पष्टता नहुनु,
- मुलुकको सार्वभौम साखको रेटिङ/मूल्याङ्कन नहुनु,
- विदेशी लगानीवापतको विदेशी मुद्रा भित्र्याएको यथेष्ट प्रमाण नभएको तर सेयर लागत कायम भई सेयर पुँजीको रूपमा समेत रकम उल्लेख भएको अवस्थामा विदेशी लगानीको लेखाङ्कन गर्ने, नगर्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नीतिगत व्यवस्था नहुनु ।

विदेशी लगानी र बाह्य ऋण सम्बन्धमा देखिएका समस्या समाधानका उपाय

विदेशी लगानीको स्वीकृति, लगानीको लेखाङ्कन, आर्जित रकम फिर्ता लैजाने तथा विदेशी ऋणसँग सम्बन्धित समस्याको समाधानका लागि देहायका अल्पकालीन, मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ :

cNksfnLg÷tfTsfns pkfo

- उद्योगहरूले नियमनकारी व्यवस्थाको परिपालना गर्ने सम्बन्धमा सरकारी निकायमा भौतिक रूपमा उपस्थित

हुनुपर्ने आवश्यकतालाई कम गर्ने उद्देश्यसहित बृहत् अध्ययन गर्नुपर्ने ।

- नेपालका लागि प्रविधि हस्तान्तरणको दृष्टिकोणले कस्तो प्रकारका विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋण आवश्यक छन् र यस प्रकारका उच्च गुणस्तरका विदेशी लगानी भित्र्याउन आवश्यक पर्ने नीतिगत व्यवस्था (प्रोत्साहन) बारे बृहत् अध्ययन हुनुपर्ने ।
- विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको वास्तविक मूल्याङ्कन गर्नको लागि (हालका लागि विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा पर्ने सकारात्मक प्रभावमा मात्र सीमित नभई) बृहत्तर मूल्याङ्कको खाका (Model) तयार पार्नको लागि अध्ययन गर्नुपर्ने ।
- विदेशी लगानीको आगमनदेखि बर्हिगमनसम्बन्धी विद्यमान कानुनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्थाबारे जानकारी प्रदान गर्नका लागि एकीकृत सहयोग कक्ष (Integreted Help Desk) को व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- एकल बिन्दु सेवा केन्द्रमा निकायगत प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नुका साथै कार्यसम्पादनमा आधारित नगद प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- सेवा प्रवाहको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नका लागि विद्युतीय माध्ययमको प्रयोग गर्नुपर्ने,
- निर्णय प्रक्रियालाई सरलीकृत गर्नुका साथै निर्णय कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- विदेशी लगानीको स्वीकृतिलगायतका कार्य सम्पन्न हुने समय तोकिएको नागरिक बडापत्रको व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- परियोजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याको तत्काल समाधानका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकार जिम्मेवार हुने संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने,
- विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणसम्बन्धी तथ्याङ्कको व्यवस्थापनका लागि एकीकृत तथ्याङ्क भण्डारणको व्यवस्था गर्ने ।

मध्यकालीन उपाय

- उद्योगहरूले नियमनकारी व्यवस्थाको परिपालना गर्ने सम्बन्धमा सरकारी निकायमा भौतिक रूपमा उपस्थित हुनुपर्ने आवश्यकतालाई कम गर्ने उद्देश्यसहितको संशोधित व्यवस्था कार्यान्वयन गरिनुपर्ने ।
- नेपालको लागि प्रविधि हस्तान्तरणको दृष्टिकोणले आवश्यक उच्च गुणस्तरका विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋण भित्र्याउनका लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था (प्रोत्साहन) कार्यान्वयन गरिनुपर्ने ।
- विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको वास्तविक मूल्याङ्कन गर्नको लागि (विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा पर्न जाने सकारात्मक प्रभावमा मात्र सीमित नभई) बृहत्तर मूल्याङ्कको खाका कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने ।
- विदेशी लगानीकर्ताका लागि तोकिएको न्यूनतम लगानी सीमालाई उद्योगको प्रकृति, लगानीको आवश्यकता तथा उपयोगको अवस्थालाई मध्यनजर गरी विविधीकरण गर्ने,
- विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणका सम्बन्धमा देखिएका समस्याको समाधानका लागि मध्यमस्तरको गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको विकास गर्ने र समस्या समाधानका उपायको खोजी गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- लगानीका अवसर तथा सम्भावनाबारे बजारीकरण गर्न विभिन्न एक्सपोमा भाग लिने र विदेशी दुतावासको कार्य विवरणमा संलग्न गर्ने,
- देशको सार्वभौम साखको रेटिङ/मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने,
- विदेशी लगानीमा स्थापित कम्पनीले भित्र्याउने विदेशी मुद्राको उपयोगको निरीक्षणको व्यवस्था गर्ने तथा स्वीकृत लगानीवापतको विदेशी मुद्रा ल्याउन प्रेरित गर्ने,
- प्रविधि हस्तान्तरणमार्फत हुने विदेशी लगानीको आवश्यकता तथा औचित्यबारे आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान गरी लगानीको क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्ने,
- उद्योग स्थापनाका लागि आवश्यक पूर्वाधारको पर्याप्त व्यवस्था गर्ने ।

दीर्घकालीन उपाय

- उद्योगहरूले नियमनकारी व्यवस्थाको परिपालना गर्ने सम्बन्धमा सरकारी निकायहरूमा भौतिक रूपमा उपस्थित हुनुपर्ने आवश्यकतालाई कम गर्ने उद्देश्यसहित कार्यान्वयनमा ल्याइएको संशोधित व्यवस्थाको मूल्याङ्कन गर्दै थप आवश्यक सुधार गर्दै जानुपर्ने ।
  - नेपालका लागि प्रविधि हस्तान्तरणको दृष्टिकोणले आवश्यक उच्च गुणस्तरका विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋण भित्र्याउनका लागि कार्यान्वयनमा ल्याइएको संशोधित व्यवस्थाको मूल्याङ्कन गर्दै थप आवश्यक सुधार गर्दै जानुपर्ने ।
  - विदेशी लगानी तथा बाह्य ऋणको वास्तविक मूल्याङ्कन गर्नको लागि (विदेशी मुद्रा सञ्चितीमा पर्न जाने सकारात्मक प्रभावमा मात्र सीमित नभई) कार्यान्वयनमा ल्याइएको खाकाको मूल्याङ्कन गर्दै थप आवश्यक सुधार गर्नु पर्ने ।
  - विदेशी लगानी भित्र्याई राम्रो मुनाफा आर्जन गरेका उद्योगलाई आफ्नो मुनाफाको निश्चित प्रतिशतले हुने रकम लगानीको प्रवर्द्धनमा खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने,
  - विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणसँग सम्बन्धित एकीकृत/छाता ऐनको व्यवस्था गर्ने,
  - निश्चित रकम सम्मको विदेशी लगानीको स्वीकृति अटोमेटिक रूटमार्फत हुने व्यवस्था गर्ने,
  - विदेशी लगानी तथा विदेशी ऋणको स्वीकृतिदेखि फिर्ता भुक्तानीसम्मका सम्पूर्ण कार्यहरू सम्पादन गर्ने अख्तियारीसहितको एकीकृत सेवा केन्द्रको व्यवस्था गर्ने,
  - औद्योगिक पूर्वाधार तथा ऊर्जाको पर्याप्त व्यवस्था गर्नुपर्ने,
  - आर्जित रकम फिर्ता लैजाने लामो र फन्फटिलो प्रकृत्यालाई सरलीकृत गर्नका लागि कानुनी प्रबन्ध मिलाउने,
  - विशेष आर्थिक क्षेत्र तथा निर्यात प्रवर्द्धन क्षेत्र निर्माण गरी विदेशी लगानीमा स्थापित उद्योगको लागि सहूलियतको व्यवस्था गर्ने ।
- विदेशी मुद्रा आर्जनको मुख्य स्रोतको रूपमा विदेशी लगानीलाई प्रयोग गर्ने गरी विदेशी लगानी भित्र्याउने, सोको लेखाङ्कन गर्ने, विदेशी लगानीबाट आर्जित रकम फिर्ता लैजाने प्रक्रियालाई सरलीकरण गर्नेतर्फ अगाडि बढ्नु उचित हुने देखिन्छ ।

***

वित्तीय साक्षरता र पुँजी बजार

■ युवराज दहाल*

मेरो स्थायी घर भएको स्थान दमकमा एक जना छिमेकी जो कक्षा १० सम्म मात्र आफ्नो अध्ययन पूरा गर्नुभएको छ र उहाँलाई पुँजी बजारको सन्दर्भमा खासगरी संस्थाहरूले निष्कासन गर्ने प्राथमिक सेयरमा लगानी गर्ने तरिका, यसबाट हुने फाइदालगायतका सामान्य वित्तीय रूपले साक्षर हुने गरी मात्र ज्ञान प्रदान गर्ने मौका पाएको थिएँ। २०६८ सालदेखि उहाँले संस्थाको प्राथमिक सेयरमा मात्र लगानी गर्न सुरु गर्नु भएकोमा उहाँको पुँजीको लागतलाई हिसाब नगर्दा हालसम्म करिब तीन लाखको लगानी रहेको र सोको हालको बजार मूल्य करिब रु.१९ लाख भएको पाएँ।

माथिको वास्तविक उदाहरणले समेत पुँजी बजारको विकासबाट केही सीमित वर्गले मात्र फाइदा लिने गरेको हालको गुनासो सम्बोधन भई दुरदराजसम्म पुँजी बजारको दायरा बढाउन वित्तीय साक्षरताको महत्वलाई प्रष्ट पार्दछ।

१. परिचय

आम सर्वसाधारणलाई बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीअन्तर्गतका विभिन्न अवयवको प्रयोगको बानी विकास गर्न एवम् विभिन्न बैंकिङ तथा वित्तीय क्रियाकलापको बारेमा जानकारी प्रवाह गरी वित्तीय पहुँच बढाउन गरिने क्रियाकलाप नै वित्तीय साक्षरता हो। यसबाट कुनै व्यक्तिसँग भएको विभिन्न वित्तीय स्रोत साधनको प्रभावकारी एवम् मितव्ययी तवरले उपयोग गरी सर्वसाधारणसँग रहेको रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाह गर्न ज्ञान प्रदान गर्ने, आफूसँग भएको सीमित स्रोत र साधनको प्रभावकारी उपयोगबाट कसरी आफ्नो आम्दानीको स्तरमा सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा सिकाउनेलगायतका बचत, कर्जा, लगानी, अन्य बैंकिङ उपकरणको सम्बन्धमा सामान्य जानकारी दिने, वित्तीय चेतना अभिवृद्धि गर्ने, सर्वसाधारणलाई बैंकिङ बानीको विकास गर्ने, आफूसँग भएको वित्तीय स्रोतको प्रभावकारी उपयोग गर्नेसम्मका कार्यक्रमहरू वित्तीय साक्षरता अन्तर्गत समावेश हुन्छन्।

अर्कोतर्फ सामान्यतः एक वर्षभन्दा बढी समयावधिको

लागि निष्कासन गरिने एवम् खरिद बिक्री गरिने प्रतिभूतिहरूको कारोबारमा संलग्न बजारलाई पुँजी बजार भनिन्छ। यो बजारमा दीर्घकालीन वित्तीय उपकरणहरू सेयर, बन्ड, डिभेन्चरको निष्कासन र त्यस्ता प्रत्याभुतिको खरिद बिक्री हुन्छ, जसलाई दीर्घकालीन कोषको प्रवाहमा संलग्न बजारको रूपमा समेत परिभाषित गर्न सकिन्छ। पुँजी बजारको माध्यमबाट विभिन्न संघसंस्था र सरकारलाई आवश्यक पर्ने स्थिर पुँजीको लागि कोषको आपूर्ति गरिन्छ। यस्तो बजारमा खरिद बिक्री हुने उपकरणको परिपक्व अवधि एक वर्षभन्दा बढी रहने र प्रतिफलसमेत अधिक रहने हुनाले जोखिमको मात्रासमेत अधिक रहन्छ। पुँजी बजारले बचतकर्ता र लगानीकर्ताबीच मध्यस्थता भई कार्य सम्पन्न गरेको हुन्छ। बचतकर्तालाई ब्याज र लगानीकर्तालाई लाभांश उपलब्ध गराई बचत एवम् लगानी दुवैलाई प्रोत्साहन गर्न पुँजी बजारले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। यसै गरी, पुँजी निर्माण कार्यलाई प्रश्रय दिई समग्र देशको आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक योगदान प्रदान गर्न समेत पुँजी बजारको भूमिका रहेको हुन्छ।

२. वित्तीय साक्षरता र पुँजी बजार

पुँजी बजारको विकासमा वित्तीय साक्षरताको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। पुँजी बजारसम्बन्धी विभिन्न उपकरणको प्रयोग गर्ने विधि, विभिन्न कम्पनीमा गरिने लगानी, आफूसँग रहेको वित्तीय साधन र स्रोतको प्रभावकारी उपयोग गरी आय आर्जनका क्रियाकलापमा

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

वृद्धि गर्न एवम् अप्रत्यक्ष रोजगारीको सुनिश्चितताको निमित्त पुँजी बजारसम्बन्धी ज्ञान र सीपको आवश्यकता पर्दछ, र यी विषयवस्तुको ज्ञान तथा सीप वित्तीय साक्षरतामार्फत हासिल गर्न सकिन्छ। नेपालमा पुँजी बजारको विकास प्रारम्भिक चरणमा रहेको छ। अझै पनि सम्पूर्ण जनतामा पुँजी बजारसम्बन्धी पर्याप्त ज्ञानको अभाव रहेको छ। दुरदराजमा रहेको वित्तीय साधन र स्रोतको प्रभावकारी उपयोगको लागि त्यस क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेका मानिसमा जबसम्म विभिन्न वित्तीय उपकरणका ज्ञानको अभाव हुन्छ, तबसम्म नेपालको पुँजी बजारको विकासले गति लिन सक्ने देखिँदैन। यस कारण नेपालमा पुँजी बजारको द्रुततर विकास गरी देशको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन सम्पूर्ण जनतामा न्यूनतम वित्तीय साक्षरता आवश्यक छ।

पुँजी बजारको विकासको लागि सर्वप्रथम देशका सम्पूर्ण जनता पुँजी बजारसम्बन्धी लगानीका विभिन्न तरिका, अवसर जस्ता आधारभूत पक्षबारे जानकार रहनुपर्छ। जस्तै; कुनै कम्पनीलाई आफ्नो वित्तीय स्रोतको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सर्वसाधारणमा सेयर जारी गर्नुपर्ने अवस्थामा सर्वसाधारणबाट उक्त कम्पनीको सेयर खरिद गर्न आवेदन प्राप्त नभएमा उक्त कम्पनीले वित्तीय आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैन। जसको कारणले उक्त कम्पनीले आफ्ना लगानीका अवसर गुमाउन सक्छ, र यसबाट स्वयम् कम्पनीको मात्र अवसर गुम्दैन, सर्वसाधारणको हातमा रहेको रकमको सदुपयोग नहुने, रोजगारीका अवसर सिर्जना नहुने, बचतको क्षेत्रबाट न्यून क्षेत्रतर्फ कोषको प्रवाह हुन नसक्ने, सरकारको कर सङ्कलनमा प्रभाव पर्ने जस्ता असर उत्पन्न हुने गर्छ। यसबाट विभिन्न सरोकारवालालाई प्रत्यक्ष असर परेको हुन्छ।

वित्तीय साक्षरताबाट सबै उमेर एवम् आम्दानी समूहका उपभोक्ताहरू प्रत्यक्ष लाभान्वित हुन सक्छन्। आफ्नो आम्दानीको दायरा एवम् परिमाणमा अभिवृद्धि गर्दै समग्र जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनसमेत वित्तीय साक्षरताको खाँचो पर्दछ। आम सर्वसाधारणलाई आम्दानी, खर्च, बचत तथा लगानीको योजना बनाउन वित्तीय

साक्षरता आवश्यक पर्दछ। साथै परिवारमा वित्तीय अनुशासन कायम राख्नसमेत यो अपरिहार्य हुन्छ। न्यून आय भएका वर्गलाई आफूसँग भएको वित्तीय स्रोतबाट अधिकतम प्रतिफल प्राप्त हुने सुनिश्चित तौर तरिका थाहा पाउने माध्यम वित्तीय साक्षरता नै हो। यसरी ठूला एवम् साना लगानीकर्ता अथवा आयस्तर उच्च, मध्यम एवम् न्यून हुने वर्गलाई आफ्नो लगानीको निर्णय गर्न विभिन्न वित्तीय उपकरण, लगानीका विकल्प आदिको बारेमा स्पष्ट ज्ञान हुनु आवश्यक छ। पुँजी बजारका विभिन्न उपकरणमध्ये सही र उपयुक्त उपकरणमा लगानी गरी अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न वित्तीय साक्षरताले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ।

३. पुँजी बजारमा वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता

पुँजी बजारमा प्रयोग हुने विभिन्न उपकरण एवम् पुँजी बजारका लगानीका विकल्पहरू सर्वसाधारणले सजिलै बुझ्न सक्ने किसिमका कमै हुन्छन्। त्यस्ता साधनमा लगानी गर्दा लाग्ने शुल्क, कमिसन, हरेक वर्ष प्राप्त हुनसक्ने प्रतिफलको दर, तरलता, परिपक्व अवधि एवम् लगानी फिर्तामा सहजताको अवस्था, कर छुट तथा सहूलियत जस्ता विविध पक्षले यस्ता उपकरणलाई जटिल बनाएको हुन्छ। यस प्रकार लगानीकर्तामा ती सम्पूर्ण विषयवस्तुको पूर्ण ज्ञान नरहँदासम्म अपेक्षित लगानी नहुन सक्छ। लहडको भरमा लगानी गरिएको अवस्थामा लगानीकर्ताको लगानी नै धरासायी बन्न सक्छ। त्यसैले पुँजी बजारमा उपलब्ध हुने विविध विकल्पको पर्याप्त ज्ञान लगानीकर्तामा हुनुपर्छ जुन ज्ञान वित्तीय साक्षरताकै एउटा पाटो हो।

सन् १९८० को दशकमा विश्वभर आर्थिक उदारीकरणको चरण प्रारम्भ भएकोमा यसबाट नेपालसमेत अछुतो रहन सकेन। सन् १९८४ मा नेपालमा संयुक्त लगानीमा नेपाल अरब बैंक लिमिटेडको स्थापना भएसँगै आर्थिक उदारीकरणको युग सुरु भएको मान्न सकिन्छ। त्यसपश्चात् विभिन्न चरण पार गर्दै आज बैकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको प्रयोगको युग प्रारम्भ भएको छ। पुँजी बजारका विविध क्रियाकलापमा समेत यसले प्रत्यक्ष असर पारेको हुन्छ। आज सूचना प्रविधिविनाको

बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको परिकल्पनासमेत गर्न सकिँदैन । यस कारण पुँजी बजारसम्बन्धी क्रियाकलापको सम्बन्धमा सूचना प्रविधिको बढ्दो प्रयोग, यस्ता प्रविधिको प्रयोग गर्ने तरिका जस्ता पक्षमा समेत लगानीकर्ताले आवश्यक ज्ञान हासिल गर्नुपर्ने भएको छ, जसको निमित्त वित्तीय साक्षरता नै आवश्यक पर्छ ।

पछिल्लो समयमा आर्थिक क्रियाकलापमा सक्रिय जनसंख्या र निष्क्रिय जनसंख्याबीचको असन्तुलन बढेको छ । थोरै सक्रिय जनसंख्याले धेरैलाई पालन पोषण गर्नुपर्ने अवस्था आएको छ । यस्तो अवस्थामा व्यक्ति, परिवार एवम् समग्र राष्ट्रले नै प्रभावकारी वित्तीय योजना तर्जुमा गरी अघि बढ्नुपर्ने देखिन्छ । दुरदराजमा समेत पुँजी बजारका गतिविधि अभिवृद्धि गरी अर्थोपार्जनका क्रियाकलाप बढाउन सबैमा वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता महसुस हुँदै गएको छ ।

विभिन्न कम्पनीले निष्कासन गर्ने सेयर, डिभेन्चर, बण्ड एवम् अन्य दीर्घकालिन वित्तीय उपकरणमा लगानी गर्नुपूर्व लगानीकर्तालाई त्यस्ता कम्पनीको वित्तीय स्थितिको सम्बन्धमा न्यूनतम ज्ञान हासिल हुनु जरुरी हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा वि.सं. २०४० र ५० को दशकमा विभिन्न कम्पनीले सर्वसाधारणमा सेयर निष्कासन गर्दा पर्याप्त आवेदन नै नपर्ने अवस्था रहेको थियो । यसको मूल कारण भनेकै सर्वसाधारणमा यस्ता वित्तीय उपकरणमा लगानी गर्दा हुने फाइदाको सम्बन्धमा ज्ञान नहुनु हो । हालको नबिल बैंक लिमिटेडले सर्वसाधारणमा सेयर निष्कासन गर्दा कुनै व्यक्तिले दश हजार रुपैयाँको लगानी गरेको रकम आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्म आइपुग्दा एक करोड रुपैयाँभन्दा बढी प्रतिफल हासिल भइसकेको तथ्य सार्वजनिक भएको छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने पुँजी बजारका विविध उपकरणको सम्बन्धमा पर्याप्त ज्ञान एवम् वित्तीय शिक्षाको कमीका कारण सर्वसाधारणले उचित एवम् उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने क्षेत्रमा लगानी गर्न चुकिरहेका छन् र यसबाट आफ्नो आम्दानीको स्तर अभिवृद्धिमा लगाम लागेको अवस्था छ । यसकारण सर्वसाधारणसँग छरिएर रहेको बचत रकमलाई एकत्रित गरी कोषको अभाव रहेको क्षेत्रतर्फ

कोष प्रवाह गर्न पुँजी बजारको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ भने पुँजी बजारका विभिन्न उपकरणमा पर्याप्त लगानी आकर्षित गर्न वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता पर्दछ ।

४. नेपालमा वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी चुनौती

समाजमा विभिन्न तह तथा विभिन्न स्तरको ज्ञान र चेतना भएका समुदायको मिश्रित बसोबास रहेको छ । साथै अवसरको दृष्टिकोणबाट समेत विविधतायुक्त समाज अस्तित्वमा रहेको छ । तसर्थ वित्तीय साक्षरता भन्ने वित्तिकै कसको लागि, कुन वर्गको लागि, कुन भूगोलमा बस्ने समुदायको लागि आदि जस्ता कुराले प्रभाव पार्दछन् । तसर्थ लक्षित वर्गअनुसार वित्तीय साक्षरताको लागि सामग्री तथा वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कक्षा लिनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि विभिन्न तहका जनताले बुझ्ने किसिमको पाठ्यसामग्री, माध्यम आदिको प्रयोग गरिनुपर्छ । देशको फरकफरक भूभागमा फरकफरक संस्कृति, भाषा, भेषभुषा भएका मानिसको बसोबास भएकोले स्थानीय तहमा कार्यक्रम लैजाँदा उनीहरूकै भाषामा सामग्री तयार गरेर लैजानु तथा स्रोतव्यक्ति समेत त्यही भाषाको प्रयोग गर्नु प्रभावकारी हुन्छ । पुँजी बजारसम्बन्धी विविध पक्षको जानकारी प्रवाह गर्दासमेत लक्षित वर्गको ज्ञानको स्तर, लगानीको स्रोत र परिमाण जस्ता पक्षमा विचार गरेर सोहीबमोजिम सामग्री तयार गरेको खण्डमा मात्र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम प्रभावकारी बन्न पुग्छ । अन्यथा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम प्रभावकारितामा सुधार हुन नसकी स्रोत र साधन व्यर्थमा खेर जाने हुन्छ ।

वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कार्यक्रम विभिन्न संघसंस्थाले गर्ने गरेका छन् । नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा समितिलगायत अन्य विभिन्न संघसंस्थाबाट स्वयम् आफैं अग्रसर भई तथा नियामकीय प्रावधानमार्फत आफूले नियमन गर्ने संस्थाबाट समेत यस्ता कार्यक्रम हुनुले यसलाई राम्रो पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ । तर पनि यस्ता कार्यक्रमको स्तरीय ढाँचा वा फ्रेमवर्कको अभावमा कार्यक्रम सतही रूपमा छरिएको देखिन्छ । स्तरीय ढाँचा र निर्देशिकाको अभावमा अलगअलग संस्थाले वित्तीय

साक्षरताको नाममा उनीहरूका उत्पादनको प्रचारप्रसार गर्ने, उनीहरूको ब्राण्ड नामको मात्र बयान र विज्ञापन गर्ने जस्ता सम्भावनालाई नकार्न पनि सकिँदैन । यसर्थ, यस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा सकेसम्म एकै किसिमका विधि, पद्धति एवम् प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम एउटा निरक्षर मानिसदेखि विश्वविद्यालयबाट दीक्षित वर्ग एवम् स्वयम् वित्तीय क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्तिसम्मलाई पनि आवश्यक पर्ने देखिन्छ । वित्तीय क्षेत्रमा भएका नयाँनयाँ विकास एवम् प्रविधिको बारेमा त्यस क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिले थाहा पाउने व्यवस्था गर्नु पनि वित्तीय साक्षरताको एउटा रूप हो । विद्यार्थीको लागि, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केर स्वदेशमै केही गर्न चाहनेका लागि, आमा समूह जस्ता ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्ने महिलाका लागि, जेष्ठ नागरिकका लागि, अलगअलग वर्ग र समुदायका लागि वित्तीय साक्षरता आवश्यक छ । तर अलगअलग समुदाय तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा अलगअलग तहको सामग्रीको आवश्यकता पर्दछ । सामग्रीको गुणस्तरीयतासमेत अलगअलग चाहिन्छ । यसै गरी, कतिपय उदाहरण; उनीहरूकै वरपरबाट लिँदा प्रभावकारी हुन्छ । कतिपय सामग्री पाठ्यपुस्तक हुन आवश्यक हुन्छ भने कतिपय सामग्री श्रव्य प्रभावकारी हुन्छ । युवा वर्गको लागि मोबाइल एप्सको प्रयोग प्रभावकारी हुन सक्छ । तर हाल प्रयोगमा रहेका सामग्रीहरू अत्यन्त सीमित छन् । कतिपय सामग्रीको गुणस्तर कमजोर छ भने कतिपय सामग्रीलाई अद्यावधिक गर्नुपर्ने अवस्था छ । यसकारण वित्तीय साक्षरताका लागि लक्षित वर्गअनुसार उपयोगी एवम् अनुकूल सामग्रीको अभाव छ ।

वित्तीय साक्षरताको क्षेत्र व्यापक छ । यो हरेक क्षेत्र एवम् व्यवसायका मानिसका लागि आवश्यक छ । तर हालको विधिअनुसार आयोजना गरिएका वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमले धेरै ठूलो क्षेत्रलाई समेट्न सकेको देखिँदैन । यसकारण भरसक सबै क्षेत्रलाई समेट्ने गरी वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्छ । यसको लागि ७५३ वटै स्थानीय तहले आफ्नो वार्षिक कार्यक्रममा वित्तीय

साक्षरता कार्यक्रम समावेश गरेर कार्यान्वयन गर्ने हो भने यसले देशको व्यापक क्षेत्रलाई समेट्न सक्ने देखिन्छ । यसै गरी, विभिन्न उद्योग वाणिज्यसम्बद्ध संघसंस्था, अन्य पेसागत संघ/सङ्गठनलाई समेत परिचालन गरेर अधि बढ्न सके वित्तीय साक्षरताको प्रभावकारितामा वृद्धि हुन सक्ने देखिन्छ ।

नेपालमा पुँजी बजारको विकासलाई हेर्ने हो भने पछिल्लो समय अत्याधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग क्रमशः बढ्दै गइरहेको देख्न सकिन्छ । जस्तै; कुनै समय कम्पनीले जारी गरेको सेयरमा आवेदन दिन घण्टौं लाइनमा लागेर भौतिक रूपमा उपस्थित भई सेयर आवेदन दिनुपर्ने अवस्था थियो भने हाल आएर घरमै बसीबसी विभिन्न कम्पनीको प्रतिभूतिमा लगानी गर्न सकिने भएको छ । त्यस्तै, नेप्से कारोबारमा समेत अनलाइन प्रणालीको विकास भइसकेको छ । तर आम सर्वसाधारणलाई यसको प्रयोग गर्न सिकाउने, विभिन्न धितोपत्रमा लगानी गर्ने र खरिद बिक्री गर्ने तरिका आदिको सन्दर्भमा समेत आवश्यक ज्ञान आदानप्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ । अभै पनि देशका विभिन्न भेगमा बसोबास गर्ने ठूलो जनसंख्या इन्टरनेटको पहुँचबाट बाहिर रहेको, इन्टरनेटको पहुँच पुगेको स्थानमा समेत यसको गुणस्तरमा कमीको कारण विभिन्न अनलाइन एपहरू सञ्चालनमा कठिनाई भएको जस्ता पक्षलाई विर्सदा पुँजी बजारसँग सम्बन्धित विभिन्न अनलाइन प्रणालीको प्रयोग विधिको सम्बन्धमा समेत सर्वसाधारणलाई जानकारीको अभाव रहेको छ । यसकारण यस्ता नवीनतम विधिको प्रयोगका सम्बन्धमा समेत आवश्यक ज्ञान प्रदान गर्न वित्तीय साक्षरता आवश्यक देखिन्छ ।

५. पुँजी बजारका चुनौती

नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेड दोस्रो बजारमा धितोपत्रको कारोबार गर्ने एक मात्र पुँजी बजार हो । त्यसैले पुँजी बजारमा चुनौतीसमेत प्रशस्त छन् । अहिलेको पुँजी बजार सेयर कारोबारमा सीमित छ, ऋणपत्रहरूको कारोबार नगन्य छ, डेरिभेटिभ प्रकृतिका वित्तीय औजारको कारोबार भएको छैन । विभिन्न वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीलाई समेत पुँजी बजारमा भित्र्याउनुपर्ने

चुनौती देखिन्छ । पुँजी बजार अर्थतन्त्रको ऐना हो । पुँजी बजारको उचित विकास हुन सकेमा अर्थतन्त्रसमेत चलायमान हुन्छ । यसकारण पुँजी बजारमा वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीलाई समेत आकर्षित गर्नु नेपालको पुँजी बजारको प्रमुख चुनौती रहेको छ ।

विश्वका अधिकांश मुलुकमा पुँजी बजार सरकारी स्वामित्वमा रहेका छैनन् । तर नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेड अझै पनि सरकार मातहत रहेको छ । सरकारी स्वामित्वमा रहेकै कारणले विभिन्न नीतिगत निर्णय एवम् दैनिक कामकारबाहीमा अनावश्यक ढिलासुस्ती हुने गरेको तथ्यलाई नकार्न सकिँदैन । नेपाल स्टक एक्सचेञ्जमा नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो सेयर क्रमशः विनिवेश गर्दै लगेको छ भने नेपाल सरकारको सेयर कायमै छ । यसर्थ नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको सेयर विनिवेश गरी सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणा अपनाई पुँजी बजारमा निजी साभेदार भित्र्याउनु अर्को चुनौती छ ।

नियामक निकायबाट वित्तीय साक्षरता सम्बन्धमा विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आइरहेको परिप्रेक्ष्यमा त्यस्ता कार्यक्रम लक्षित वर्ग र क्षेत्रमा प्रभावकारी रूपले पुऱ्याउन सकिएको छैन । वित्तीय साक्षरताको नाममा महँगा तारे होटलमा गरिने गोष्ठी, सभा सम्मेलनले पक्कै पनि दुरदराजमा रहेका सर्वसाधारणको वित्तीय चेतनाको स्तरमा अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याउँदैनन् । यसर्थ यस्ता कार्यक्रमलाई सम्बन्धित पक्षसमक्ष पुऱ्याउनु पनि पुँजी बजारको क्षेत्रमा अर्को चुनौती रहेको छ ।

नेपालको पुँजी बजार समय र प्रविधिअनुसार तुरुन्त परिवर्तन हुन नसक्नुलाई यो क्षेत्रको अर्को चुनौतीको रूपमा लिन सकिन्छ । पछिल्लो समयमा विभिन्न प्रविधिको प्रयोग बढ्दै गइरहेको भए तापनि यस्ता प्रविधिमा बेलाबखत देखिने समस्याले कारोबार प्रभावित भइरहेका विषय सञ्चारमाध्यममा आइरहन्छन् । यसकारण बदलिँदो सुचना प्रविधिको समयमै प्रयोग गर्ने र त्यस्ता प्रविधिहरूको सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण गरी अधि बढ्नु चुनौती देखिन्छ ।

नेपालमा विगत केही वर्ष अधिदेखि केन्द्रिय निक्षेप सेवा

लागू भएको छ । तर अझै पनि देशभित्र तथा बाहिरका सम्भावित लगानीकर्तासम्म दोस्रो बजार सेवा अझै पुग्न सकेको छैन । सम्पूर्ण सम्भावित लगानीकर्तासमक्ष पुँजी बजारको पहुँच पुऱ्याउनु अर्को चुनौती छ ।

पुँजी बजारमा विदेशी लगानीलाई हाल पूर्ण रूपमा निषेध गरिएको छ । पुँजी बजारमा लगानीको लागि लगानीकर्ताले मुख्य रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामै निर्भर रहनु परेको र विविधीकरणका लागि अन्य क्षेत्र एवम् वित्तीय औजारको उपलब्धता अत्यन्त न्यून छ । यसकारण विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास एवम् प्रचलित कानूनको आधारमा पुँजी बजारमा समेत विदेशी लगानी खुला गर्नुपर्ने चुनौती रहेको छ ।

नेपालमा केही बाठा लगानीकर्ताले विभिन्न व्यक्तिमार्फत भित्री सुचना लिएर अनधिकृत रूपमा सेयर कारोबार गर्ने गरेको सुनिएको छ । अतः यस्ता भित्री कारोबारलाई न्यूनीकरण गर्न एवम् यस्तो गरेको थाहा भएमा कडा कानुनी कारबाही गर्न चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । पछिल्लो समयमा काठमाडौँबाहिर पनि ब्रोकर कार्यालय सञ्चालनमा आएका छन् । तर ती ठूला सहरमा मात्रै सीमित देखिन्छन् । अर्थात् दोस्रो बजारको ठूलो हिस्सा काठमाडौँ उपत्यकामै रहेको देखिन्छ । यसकारण पुँजी बजारमा व्यापक रूपमा सचेतनाको आवश्यकता रहेको छ ।

६. पुँजी बजारको विकासमा वित्तीय साक्षरताको महत्त्व

माथि उल्लेख गरेबमोजिम वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता जुनसुकै समुदाय, वर्ग, जातिलाई पर्छ । फरक यति मात्र हो, वित्तीय ज्ञान र चेतनाको स्तरले कस्तो समुदायमा कस्तो प्रकारको वित्तीय साक्षरताको कार्यक्रम आवश्यकता पर्छ, सोहीबमोजिम वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनुपर्छ । नेपालको पुँजी बजार अझै पनि प्रारम्भिक चरणमा रहेको र यसको समुचित विकास गर्न सकेमा समग्र अर्थतन्त्रको विकासमा टेवा पुग्ने हुनाले पुँजी बजारमा देखिएका चुनौतीलाई वित्तीय साक्षरताको माध्यमबाट केही हदसम्म न्यूनीकरण गर्दै लैजान आवश्यक रहेको हुन्छ । आम सर्वसाधारणले पनि

पुँजी बजारमा भाग लिन सक्ने अवस्थाको सिर्जना नहुञ्जेल पुँजी बजारको विकास सम्भव छैन । यसकारण देशको सबै भूगोलमा बसोबास गर्ने जनतासमक्ष पुँजी बजारसम्बन्धी चेतना जगाउन वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

७. पुँजी बजारको चेतना अभिवृद्धि सम्बन्धमा भएका केही प्रयास

पुँजी बजारको नियामक संस्था नेपाल धितोपत्र बोर्डले सर्वसाधारणमा पुँजी बजारसम्बन्धी विविध जनचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । विराटनगरमा प्रथम प्रादेशिक पुँजी बजार प्रदर्शनी, हरेक वर्ष विश्व लगानीकर्ता सप्ताह कार्यक्रमको आयोजना, नियमित लगानीकर्ता प्रशिक्षण जस्ता कार्यक्रममार्फत पुँजी बजारसम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्दै आएको छ । यसै गरी, धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी विषयवस्तु माध्यमिक तथा विश्वविद्यालयका विभिन्न तहको पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्न आवश्यक समन्वय एवम् पहल गरिरहेको छ । पुँजी बजारसम्बन्धी आधारभूत तथ्यलाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्न सकिएको खण्डमा यसबाट वित्तीय चेतनामा अभिवृद्धि हुन गई सोबाट अन्तत्वोगत्वा समग्र देशलाई नै लाभ पुग्न सक्छ । (www.sebon.gov.np)

यसै गरी, नेपाल धितोपत्र बोर्डले २०७६ सालदेखि हरेक महिनाको पहिलो बुधबार रेडियो कान्तिपुरमार्फत लगानीकर्तासँग प्रत्यक्ष रेडियो संवाद कार्यक्रमको प्रसारण थालेको छ । यो कार्यक्रम पुँजी बजारसम्बन्धी गुनासो समाधान गर्न, नीति नियम तर्जुमा गर्न, मौजुदा ऐन, नियम एवम् नीति नियममा आवश्यक पुनरावलोकन एवम् संशोधन गर्न सहयोगी भएको छ । यसै गरी, बोर्डले समयसमयमा आर्थिक क्षेत्रका पत्रकारलाई प्रशिक्षण कार्यक्रमसमेत सञ्चालन गर्दै आएको छ । सन् २०१९ मा नेपालमा पहिलो पटक वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन OECD/INFE सँगको सहकार्यमा सम्पन्न गरेको छ । यसै गरी, विभिन्न समयमा लगानीकर्तालाई प्रशिक्षण कार्यक्रमको आयोजना गरेको छ । (www.sebon.gov.np) यस प्रकार नेपालको

पुँजी बजारको विकास र विस्तारका लागि वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी केही प्रयास भएका छन् ।

८. अबको दिशा

माथि उल्लेख गरिएबमोजिम नेपालमा विशेष गरी पुँजी बजारको नियामक निकाय नेपाल धितोपत्र बोर्डले पुँजी बजारको विकास र विस्तारमा विभिन्न क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दै आएको छ । वित्तीय साक्षरता र पुँजी बजारलाई एकसाथ जोडेर हेर्ने हो भने नेपालको पुँजी बजारको विकासको लागि निम्न प्रयासहरू गरिनु उपयुक्त देखिन्छ ।

- देशभरका स्थानीय निकायमार्फत पुँजी बजारसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने क्रियाकलाप सञ्चालन गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।
- अनलाइन माध्यमबाट हुने धितोपत्र कारोबारको दायरालाई दुर्गम भेगमा रहेका सर्वसाधारणसँग जोड्न सकेमा पुँजी बजारको दायरा देशभर पुग्न सक्ने तथ्यलाई मनन गर्दै गाउँगाउँमा सेयरसम्बन्धी ज्ञान प्रवाह गर्नुपर्छ । यसको लागि सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकलाई वार्षिक रूपमा निश्चित रकम पारिश्रमिकस्वरूप प्रदान गरी उनीहरूमार्फत वित्तीय चेतना प्रवाह गर्न सकिन्छ, र शिक्षकहरूलाई प्रदान गरिने पारिश्रमिक ब्रोकरबाट उपयुक्त शीर्षकमा निश्चित रकम असुल गरी सङ्कलन गर्न सकिन्छ ।
- ठूला होटलमा वित्तीय चेतनाको नाममा गरिने खर्चलाई हटाई दुर्गममा त्यस्तो साधन र स्रोत खर्च गरिनुपर्छ ।
- विभिन्न रेडियो, टेलिभिजनमार्फत पुँजी बजारसम्बन्धी ज्ञान प्रवाह गरिनुपर्छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्था एवम् अन्य विभिन्न संघ/सङ्गठनलाई पुँजी बजारसम्बन्धी विषयवस्तुसमेत समावेश हुने गरी वित्तीय चेतना अभिवृद्धि हुने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न लगाउने र अनिवार्य रूपमा खुद मुनाफाको निश्चित प्रतिशत रकम खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई कडाइका साथ

पालना गर्न लगाउनुपर्छ ।

- विभिन्न ब्रोकर कम्पनीलाई काठमाडौं उपत्यकाबाहिर एवम् प्रमुख सहरभन्दा भिन्न स्थानमा आफ्ना शाखा कार्यालय खोल्नुपर्ने गरी बोर्डले निर्देशन दिनु उपयुक्त हुन्छ । साथै यसरी उपत्यकाबाहिर शाखा कार्यालय स्थापना गरेवापत विभिन्न छुट तथा सहूलियत प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
- नेपाल स्टक एक्सचेञ्जको एकाधिकार तोड्न अर्को छुट्टै कम्पनी स्थापना गर्न आवश्यक कानुनी तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरिदिनुपर्छ ।

यस प्रकार अन्य थुप्रै कानुनी एवम् संस्थागत सुधार गर्दै नेपालको पुँजी बजारलाई चलायमान र विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

९. निष्कर्ष

पुँजी बजार अर्थतन्त्रको ऐना हो । समग्र अर्थतन्त्रको गति कुन दिशातर्फ उन्मुख छ भन्ने कुरा त्यस देशको पुँजी बजारको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा थाहा पाउन सकिन्छ । तर नेपालमा पुँजी बजारको विकास प्रारम्भिक चरणमै रहेको, केही संस्थालाई छाडेर वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीले अझै पनि सेयर निष्कासन नगरेको, देशका

सम्पूर्ण जनतामा पुँजी बजारसम्बन्धी जनचेतनाको अभाव जस्ता कारणले नेपालको पुँजी बजारलाई समग्र अर्थतन्त्रको ऐनाको रूपमा परिभाषित गर्न नसकिने स्थिति रहेको छ । यसकारण सर्वसाधारणमा वित्तीय चेतनाको स्तरमा सुधार ल्याउन विभिन्न तह एवम् निकायबाट आवश्यक सहयोग र समन्वय गर्दै विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । बढीभन्दा बढी सर्वसाधारणको सहभागिता भएको पुँजी बजारले मात्र साँच्चिकै अर्थतन्त्रको विकास र विस्तारमा योगदान गर्ने भएकोले वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्नु नै आजको प्रमुख आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

Bhattarai, R.(2076). Share Bata Crorepati. Kathmandu: Asmita Publication, Nepal.

Chaulagain, R.P.(2077). Financial Literacy for Economic Development. Nepal Rastra Bank Samachar, 65th Annual Publication.Nepal Rastra Bank. PP.306-311

Thapa, K.(2073). Financial Management. Kathmandu: Buddha Publication, Nepal.

www.nepalstock.com.np

www.nrb.org.np

www.sebon.gov.np

***

मुलुकको समष्टिगत आर्थिक विकास आजको अपरिहार्यता

■ आदित्य पोखरेल*

विगत केही दशकयता नेपालमा धेरै राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक परिवर्तन भए। जसको फलस्वरूप मुलुकमा दिगो सामाजिक आर्थिक भौगोलिक र मानव स्रोत संशाधन विकासका निमित्त अपरिहार्य रहने विभिन्न आयामहरूको आगमन भयो। यद्यपि भूपरिवेष्टित राष्ट्र र सोसँगै निम्तिएको बाह्य व्यापारको परनिर्भरताले मुलुक सिर्जनशीलतातिर उन्मुख रहन सकेन।

कुनै समयमा भारत र चीनलगायतका मुलुकलाई निर्यात गर्ने हाम्रो देश आज भारतसँग ६० प्रतिशत र चीनसँग १५ प्रतिशत व्यापारमा निर्भर छ। तथ्याङ्कले देखाएअनुसार २० वर्षअघि भारतबाट नेपालमा करिब १.२ करोड अमेरिकी डलरबराबरको खाद्यान्न सामग्री आयात हुने गर्थ्यो। यद्यपि आजको मितिसम्म आइपुग्दा भारतबाट आयात करिब ८० गुणाले वृद्धि भई एक अर्ब अमेरिकी डलर रहन गएको छ।

अघिल्लो आर्थिक वर्षको छ महिनाको तथ्याङ्कको तुलनामा चालु आ.व.को छ महिनामा मुलुकमा आयात ५१.१ प्रतिशतले र निर्यात ९५.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ। कुल आयातको तुलनामा कुल निर्यात निकै कम भएकोले व्यापार घाटा आकासिएको हुँदा मुलुक आत्मनिर्भरतातिर अग्रसर हुन नसकेको हो कि भन्ने भान हुन्छ। नवीन स्वदेशी उत्पादन र सिर्जनशीलता पूर्ण उद्यमशीलता प्रचुर मात्रामा विकास नहुँदा आज पाम र सोयाविन आयलका कच्चा पदार्थ आयात गरी यसैलाई 'फिनिस्ड प्रोडक्ट' को रूपमा परिणत गरी निर्यात गर्नुपरेको छ।

आ.व. २०७७/७८ मा ४.०१ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सफल भएको मुलुकमा चालु आ.व.

मा ६.५ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हासिल गरिने लक्ष्य लिइएको छ। यसैअनुरूप मुलुक प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदा, भौगोलिक बनोट, वनजङ्गल वनस्पति, वन्यजन्तु, जलाशय इत्यादिले समृद्ध भए पनि स्रोतको विवेकशील र वैज्ञानिक ढङ्गले परिचालन नभएको हुँदा विश्वमा न्यून आय भएको मुलुकमा सूचीकृत हुनुपर्ने विडम्बना छ। विद्यमान तरलता अभाव, अत्याशलागदो आयात, शोधनान्तर घाटा, विदेशी विनिमय सञ्चितिको अपर्याप्तताका कारण मुलुक दीर्घकालमा आर्थिक सङ्कटतर्फ उन्मुख नरहला भन्न सकिन्छ।

विगतको समयमा विदेशी विनिमयको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको विप्रेषण आय पछिल्लो समयमा सङ्कुचन भएकाले अर्थतन्त्र धराशायी हुने हो कि भन्ने आशङ्का उत्पन्न भएको छ। यद्यपि शोधकर्ताहरूको शोध नतिजाअनुसार विप्रेषण आयले समग्र मुलुकको अर्थतन्त्रलाई दीर्घकालीन रूपमा स्थायित्व प्रदान नगर्ने तथ्य देखिन्छ। तथापि यी सबै टिकाटिप्पणीलाई आशावादी भएर मनन गर्दा, मुलुकमा विद्यमान स्रोत साधन र दक्ष जनशक्तिलाई उच्चतम साथै विवेकी ढङ्गले परिचालन गर्ने हो भने आयातलाई ज्यामितीय रूपमा कम गर्न सकिन्छ।

साधारणतया व्यापारका निमित्त छिमेकी मुलुकसँग निर्भर हुँदा उक्त देशमा जारी गरिएका आयात/निर्यात नीति, कृषि नीति, आर्थिक नीतिलगायत सो देशमा आउने अर्थ राजनीतिक परिवर्तनले समेत व्यापार र भन्सारमा असर गरिरहेका हुन्छन्। आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गरिनुका विशेषता भनेकै यस किसिमका विभिन्न 'एसिमेट्रिक इन्फरमेसन' बाट वाञ्छित रही आर्थिक विकासलाई सही दिशा दिई लक्षित गन्तव्यसम्म पुऱ्याउनु हो।

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

क्षेत्रगत विद्यमान नीतिगत व्यवस्था, आर्थिक स्थिति एवम् समस्या

(क) कृषि क्षेत्र

मुलुकको कूल जनसंख्यामध्ये करीब ६० प्रतिशत जनसंख्या कृषिमा परनिर्भर रहेको छ। चालु आ.व.को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमध्ये (४,२६६ अर्व) कृषि क्षेत्रले करीब २५.८ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ। नेपाल सरकारले कृषि क्षेत्रलाई जनजीवनका रोजगारी एवम् आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणको प्रमुख आधार माने तापनि कृषि क्षेत्रमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको छैन। कृषकसँग कृषियोग्य जमिन, मल तथा बीउको अभाव एवम् सोको मूल्य वृद्धि, उचित संस्थागत समर्थनको कमी, कृषि क्षेत्रमा बढ्दो बिचौलिया प्रवृत्ति र कृषि उपजको मूल्य निर्धारण गर्नका निमित्त जारी गरिएको न्यूनतम समर्थन मूल्यको न्यून प्रभावकारिताले गर्दा कृषि क्षेत्र विकर्षणको केन्द्र बन्ने कुरामा आशङ्का उत्पन्न भएको छ।

कृषि क्षेत्रको व्यावसायीकरणमा जोड दिइए तापनि मुलुकको अधिकांश जनसंख्या कृषि क्षेत्रबाट पलायन हुँदै गएको भान हुन्छ। यद्यपि हाल सरकारबाट कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण एवम् कृषि प्रविधि विकासका निमित्त विभिन्न परियोजना लागू गरिएका छन्। प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना, उन्नत बीउबीजन कार्यक्रम र चक्लाबन्दी खेती कार्यक्रम प्रमुख रूपले सरकारको महत्वपूर्ण कृषि परियोजनाअर्न्तगत पर्दछन्। मुलुकको केन्द्रीय बैंक, नेपाल राष्ट्र बैंकले कृषि क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्ने हेतुले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई अनिवार्य रूपमा कृषि क्षेत्रमा कृषि कर्जा प्रवाह गर्नका निमित्त प्रेरणा गर्दै आएको छ। सहूलियतपूर्ण कर्जाका लागि ब्याज अनुदानसम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५ मा व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जाका निमित्त कर्जाको सीमा रु.पाँच करोडका साथै सो कर्जामा ब्याज अनुदान ५% उल्लेख गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्कअनुसार गत आ.व. २०७७/७८ पुस मसान्तको तुलनामा चालु आ.व.२०७८/७९ मा ऋणी संख्यामा ७० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने स्वीकृत कर्जामा ७६ प्रतिशतको वृद्धि देखिएको छ। सहूलियत दरमा प्रदान

गरिने कर्जाले कृषकको मनोबल वृद्धि भई कृषि क्षेत्रमा उत्पादनसमेत बढ्ने भएकाले यस किसिमका कर्जा कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धिका निमित्त कोसेढुङ्गा सावित भएका छन्।

विशेषतः कृषि क्षेत्रको कुल उत्पादन आ.व.२०७८/७९ मा खाद्यान्न बालीको अंश ४५ प्रतिशत, तरकारी बाली १७.२ प्रतिशत, नगदे बाली १४.७ प्रतिशत, औद्योगिक बाली १३.७ प्रतिशत र अन्य बालीहरू ९.४ प्रतिशत रहने अनुमान गरिएको छ। चालु आ.व.को छ महिनाको तथ्याङ्कलाई केलाउँदा चामल/धानको आयात (गत आ.व. २०७७/७८ को सोही समयभन्दा) ७.२८ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ भने तरकारीजन्य खाद्य सामान गत आ.व.भन्दा चालु आ.व.मा (छ महिनासम्म) करिब ३०.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ।

कृषि क्षेत्रको समष्टिगत आर्थिक स्थितिलाई मनन गरेपश्चात् वर्तमान स्थिति र समस्या समाधानका उपाय आँकलन गर्न अपरिहार्य रहेको देखिन्छ। कृषि क्षेत्रलाई निर्यातमुखी बनाउन गाउँ, टोल एवम् स्थानीय तहबाटै अग्रसर भएर लाग्न आवश्यक छ। 'एक गाउँ, एक वस्तु' भन्ने नारा कृषि क्षेत्रमा पनि साभार गर्न सकिन्छ। तथ्याङ्कले देखाएअनुसार मुलुकमा वर्षेनी छ लाख मेट्रिक टन केराको माग हुने गरेको पाइन्छ र हाल मुलुकमा १० लाख मेट्रिक टन केराको उत्पादन भइरहेको छ। केरा उत्पादनयोग्य जमिनमा केरा उत्पादन गर्ने हो भने केरामा मुलुक आत्मनिर्भर हुन सक्छ। यस्तो दृष्टान्त अन्य फलफूल वा कृषिजन्य उत्पादनमा समेत लागू हुन्छ।

कृषकको हित संरक्षणका निमित्त कृषकमैत्री नीतिको अपरिहार्यता छ। कृषकलाई सामुदायिक र स्थानीयस्तरबाट कृषि शिक्षा प्रदान गर्ने, बाली तथा सिँचाइको सहजता एवम् कठिनाइको बारेमा सोधपुछ गर्ने, खेतीयोग्य जमिनको माटो जाँच गर्ने जस्ता अन्य कार्यहरू यथाशीघ्र गरिनु आवश्यक देखिएको छ। यसका साथै सरकारबाट प्रदान हुने कृषि अनुदान पहुँचवालालाई भन्दा पनि वास्तविक कृषकलाई प्रदान गरिनुपर्छ। यस कार्यसम्पादन गर्नका निमित्त कृषक जनसंख्याको ठोस

तथ्याङ्क राखिनुपर्छ। कृषि कर्जा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले स्थानीय सरकारसँग सहकार्य गरेर वास्तविक कृषि कर्जा अपरिहार्य भएको कृषक पहिचान गरिनु आवश्यक देखिन्छ।

बजारको उचित व्यवस्थापन गर्नका निम्ति विचौलियातन्त्रलाई नियन्त्रण गर्ने, 'कृषकसँग सरकार' कार्यक्रम आयोजना गरी सरकारद्वारा कृषि उपभोग्य वस्तु सोझै उचित मूल्यमा किसानसँग किन्ने साथै, सरकारद्वारा भूमि सुधारको ऐनसमेत संशोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

वन क्षेत्र तथा कृषियोग्य जमिनमा हुने अनावश्यक जग्गा प्लटिङ रोक्न सरकारद्वारा ठोस कदम चालिनुपर्छ। यसका अतिरिक्त, विश्वविद्यालयमा कृषि विज्ञानको विशेष व्यावहारिक ज्ञानशाली बनाइनुपर्ने, विद्यार्थीहरूलाई कृषि अन्वेषण गर्नका निम्ति प्रेरित गरी सोका लागि विश्वविद्यालयद्वारा छुट्टै बजेट छुट्ट्याइनु अपरिहार्य देखिन्छ। मूलतः समग्रमा हेर्दा कृषि क्षेत्रबाट आर्थिक विकास गर्नका लागि 'मेरो देश, मेरो माटो, मेरो उत्पादन' भन्ने भावना जगाइनु अपरिहार्य देखिएको छ।

(ख) औद्योगिक क्षेत्र

मुलुकको आर्थिक पुनरूत्थान गर्न औद्योगिक क्षेत्रले विशेष भूमिका खेल्ने गर्छ। सरकारले औद्योगिक उत्पादन वृद्धि गरेर, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान बढाउँदै लैजाने साथै औद्योगिक क्षेत्रमा लगानी गर्नका निम्ति आवश्यक नीतिगत, कानुनी एवम् संस्थागत सुधार गरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताका साथै तुलनात्मक लाभ भएका उद्योगमा लगानी गर्न जोड दिँदै आएको छ। गत आ.व.२०७७/७८ मुलुकमा कुल लगानी प्रतिबद्धता रु.एक खर्ब १८ अर्ब १९ करोड कायम भए तापनि यो तथ्याङ्क आ.व.२०७६/७७ को लगानी प्रतिबद्धता (रु.एक खर्ब २७ अर्ब ९१ करोड) भन्दा कम रहेको छ। मुलुकभित्र विद्यमान ठूला, मझौला एवम् साना उद्योगका हिस्सा क्रमशः १४ प्रतिशत, २२.५ प्रतिशत र ६३.५ प्रतिशत रहेका छन्।

चालु आ.व. २०७८/७९ मा ठूला, मझौला एवम्

साना उद्योगबाट कुल ६ लाख २४ हजार ६ सय ६१ रोजगारी सृजना हुने भन्ने अनुमान गरिएको थियो। प्रतिउद्योग औसत रोजगारी मात्र ७५ जना देखिएकोले मुलुकको कुल रोजगारीको माग परिपूर्ति नहुने हो कि भन्ने आशङ्का उत्पन्न हुन्छ। यसका साथै, आ.व.२०७७/७८ मा कृषि तथा वनजन्य उद्योगमा कुल लगानी ३२.३ अर्ब रहेको थियो भने सोही आ.व.मा सबैभन्दा अधिक लगानी ऊर्जामुलक क्षेत्रमा (१३४ अर्ब) रहेको थियो।

साथै, गत आ.व.मा कृषि तथा वनजन्यमा रु.७.४४ अर्ब, ऊर्जा क्षेत्रमा रु.१२९ अर्ब, उत्पादनमूलक क्षेत्रमा रु.६१ अर्ब, सूचना प्रसारण तथा सञ्चार प्रविधिमा रु.१०.४ अर्ब र पर्यटन क्षेत्रमा रु.६८.२ अर्ब विदेशी लगानी स्वीकृत भएको दावी गरिएको छ। कुल वैदेशिक लगानीमध्ये छिमेकी मुलुक चीनद्वारा करिब ३५.५ प्रतिशत लगानी गरिने तय भएको छ भने करिब १५.४ प्रतिशत लगानी भारतले गर्ने भएको छ।

यसका अतिरिक्त मुलुकमा स्थानीयस्तरमा उद्यमशीलताको विकास गर्नका निम्ति साथै गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या र वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका वा स्वदेशमा रोजगारी गुमाएका बेरोजगार युवालाई राहत पुग्ने उद्देश्यले सरकारले लघु उद्यम विकास कार्यक्रमको थालनी गरेको छ।

सरकारद्वारा गत आ.व.२०७७/७८ मा २२ हजार ७८७ जना नागरिकलाई उद्यमशीलता विकास तालिम एवम् ११ हजार ६०३ जनालाई प्राविधिक सीप विकासको तालिम प्रदान भइसकेको छ। साथै, सीमान्तकृत वर्ग, विभिन्न समुदायमा उद्यमशीलता विकास र क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि घरेलु उद्योगले सराहनीय भूमिका खेल्ने भनिए तापनि अझै पनि दूरदराज एवम् पिछडिएको क्षेत्रमा घरेलु उद्योगद्वारा स्थानीय स्रोत परिचालन अपेक्षित रूपमा हुन सकेको छैन।

'कृषिप्रधान' देश भनिए पनि कृषि क्षेत्रमा न्यून लगानी, कमजोर संस्थागत संरचना, दक्ष जनशक्तिको अभाव, लगानीमैत्री वातावरणको कमी र अनुत्पादक क्षेत्रमा प्रचुर लगानी जस्ता कार्यले औद्योगिक क्षेत्र

भविष्यमा धराशायी नहोला भन्न सकिन्न । वर्तमान स्थितिमा प्रायः उद्योगहरू बाग्मती प्रदेशमै केन्द्रित रहेको हुँदा अन्य प्रदेश र स्थानीय तहबाट स्रोत परिचालन न्यून मात्रामा भइरहेको छ । फलस्वरूप, स्थानीय तहबाट उद्यमशीलताको विकास र रोजगारीको सिर्जना गर्न कठिनाई हुने देखिन्छ । आधारभूत भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधारको कमी, संस्थागत सुशासनको अभाव, अस्थिर राजनीतिक परिवेश, गरिबी, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक मूल्य मान्यता, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा र कमजोर जनशक्ति व्यवस्थापन, कठिन भौगोलिक बनोट जस्ता कारणले उद्योग स्थापना र सञ्चालनमा असहजता उत्पन्न हुने गरेको छ ।

साना तथा लघु उद्योगअन्तर्गत विभिन्न घरेलु उद्योगका परिकल्पनाहरू पर्दछन् । स्थानीय कृषि उत्पादनलाई समेटेर सञ्चालन गर्न सकिने उद्योग व्यवसाय जसमध्ये घरेलु अचार उद्योग, अल्लो, सनपाट आदिद्वारा निर्मित जुत्ता, कपडा उद्योग, स्थानीय खाद्य मिल, भुजिया एवम् दालमोठ कारखाना, हस्तकला एवम् गृहश्रृङ्गारको सरसामान निर्माण गर्ने कारखाना, स्थानीय गुन्द्रुक सिन्की, पापड, तामाजस्ता नेपाली माटोको सुगन्ध बोकेका खाद्य सामग्रीको कारखाना आदि पर्छन् । यस्ता स-साना घरेलु उद्योगले स्थानीय स्रोत प्रचुर मात्रामा प्रयोग गरी रोजगारी र आम्दानी वृद्धि गर्नसमेत मद्दत पुऱ्याउँछन् ।

यसका अतिरिक्त लगानीको आकार फराकिलो भएका उद्योग र कलकारखानाको उत्पादनले ठूलो मात्राको व्यापारको मागलाई धान्न सकिने बनाइनुपर्छ । यसका लागि कच्चा पदार्थको उचित व्यवस्थापनसमेत गरिनु आवश्यक छ । रोजगारी र आय सिर्जना गर्ने मात्र नभई उद्योगबाट उत्पादन गरिएको वस्तु तथा सेवाको आयातलाई प्रतिस्थापन गरेर निर्यातलाई प्रवर्द्धन गर्न सक्नुपर्छ, व्यापार घाटा भारी अड्कले घटाउन सक्नुपर्छ र समग्रमा उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नुपर्छ ।

(ग) पर्यटन क्षेत्र

मुलुकमा वैदेशिक मुद्रा आर्जन गर्ने प्रमुख स्रोतमध्ये पर्यटन क्षेत्र पनि एक हो । विगत केही वर्षयता कोभिड-१९

को महामारीले पर्यटन क्षेत्र पनि नराम्ररी प्रभावित हुन पुग्यो । यद्यपि, आज भोलि महामारीको प्रकोप केही न्यून देखिँदै गएकोले पर्यटन क्षेत्रमा केही आर्थिक गतिविधि देखिन सुरु भएका छन् । नेपाल भ्रमण वर्ष, २०२० रद्द भए तापनि मुलुक आगामी दिनमा नवीन ढङ्गले स्वदेशी र विदेशी पर्यटकलाई स्वागत गर्न तत्पर देखिएको छ । मुलुकको बढ्दो बेरोजगारीलाई न्यूनीकरणका लागि पनि पर्यटन उद्योगको योगदान अपरिहार्य रहेको पाइन्छ । पर्यटन उद्योगको विकासका कारण विभिन्न होटेल, ट्रेकिङ विजनेस, पथप्रदर्शक एवम् कलात्मक वस्तुको उत्पादन, एयरलाइन्स, ट्राभल एजेन्सीलगायतका अन्य व्यवसाय तथा उद्योगहरू फस्टाउने हुँदा एकातर्फ यसले देशको प्राकृतिक र सांस्कृतिक जगेर्ना गर्छ भने अर्कोतर्फ रोजगारीका अवसरहरू प्रचुर मात्रामा सिर्जना गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । विद्यमान उच्च व्यापार घाटाको अवस्थामा पर्यटन क्षेत्रका आर्जित विदेशी मुद्राले प्रत्यक्ष रूपले घाटा न्यूनीकरण गर्न सक्छ ।

विशेषतः पन्ध्रौं योजनामा पर्यटकको सुरक्षालाई समेत विशेष जोड दिइएको छ । सेवाको गुणस्तरलाई मध्यनजर राख्दै पर्यटकीय लाभलाई समन्यायिक रूपले जनस्तरसम्म पुऱ्याउने र शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद जस्ता क्षेत्र समेटेर एकीकृत पर्यटन विकास गर्ने अठोट समेत पन्ध्रौं योजनाले लिएको छ ।

आ.व. २०७६/७७ मा विभिन्न उद्देश्यले भ्रमणमा आएका विदेशी पर्यटकबाट कुल रु.२४ अर्ब ९५ करोड ५९ लाख बराबरको विदेशी मुद्रा आर्जन भएको छ । जुन गत आ.व.को तुलनामा ७० प्रतिशतले बढी हो । सबैभन्दा बढी पर्यटक भारतबाट १७.५ प्रतिशत आएका छन् भने म्यानमार, थाइल्याण्ड, चीन र अमेरिका जस्ता मुलुकबाट आएको देखिन्छ ।

पर्यटन क्षेत्रका विद्यमान विभिन्न समस्यामध्ये यातायातको असुविधा, आधुनिक सुविधायुक्त होटेलको कमी, पथप्रदर्शकको अभाव आदि प्रमुख समस्याहरू पर्छन् । प्रायः पर्यटकहरू काठमाडौं, पोखरा, लुम्बिनी, चितवन जस्ता ठाउँहरू मात्र घुमेर फर्किने गरेका छन् । यस्तै कतिपय पर्यटक अन्नपूर्ण र खुम्बु क्षेत्रमा पदयात्रामा

जाने गरेका छन् । नेपालमा साहसिक खेलकुद, पर्या-पर्यटन, ग्रामीण पर्यटनलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

(घ) ऊर्जा तथा जलविद्युत् क्षेत्र

ऊर्जा क्षेत्रको विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न सरकारले वि.सं. २०७५ देखि २०८५ सम्म 'ऊर्जा तथा जलस्रोत दशक' मनाउने निर्णय गरेको छ । पन्ध्रौं योजनामा जलविद्युतको दिगो र भरपर्दो विकासमार्फत मुलुक समृद्धितर्फ उन्मुख रहन्छ भनेर उल्लेख गरिएको छ । साथै, उक्त योजनाले लक्षित समयावधिमा विद्युतको पहुँच शतप्रतिशत जनतामा पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ । यसका साथै, विद्युत चुहावटलाई करिब १२ प्रतिशतमा घटाई ऊर्जा सुरक्षा एवम् प्रवर्द्धन गर्ने दृढ अठोट योजनाले लिएको छ ।

यससँगै, जलविद्युतको उत्पादनलाई दिगो बनाउनका निम्ति नेपाल सरकारले 'दूरदृष्टि २०२०' मा आगामी दश वर्षमा विद्युत उत्पादन दस हजार मेगावाटसम्म पुऱ्याएर विद्युतको पहुँच र निर्यात बढाउने लक्ष्य लिइएको छ । नेपाल सरकारले यस किसिमको योजना बनाइरहँदा मुलुकमा विद्युतीय गाडी, खाना पकाउने इन्डक्सन चुलो जस्ता विद्युतीय उपकरणको प्रयोग बढ्ने र सोसँगै एलपी ग्यास एवम् पेट्रोलियम पदार्थको आयात घट्ने सम्भावना रहन्छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरणको तथ्याङ्कअनुसार आ.व. २०७७/७८ को फागुन मसान्तसम्म गण्डकी प्रदेशबाट सबैभन्दा अधिक ५२७ मेगावाट जलविद्युत उत्पादन भएको थियो भने कर्णाली प्रदेशबाट (सबैभन्दा कम) ११ मेगावाट विद्युत उत्पादन भएको थियो । यसका अतिरिक्त विद्युत चुहावट नियन्त्रणका निम्ति पुरानो तारको व्यवस्थापन नयाँ ट्रान्सफर्मर जडान र सरकारबाट चुहावटको अनुगमन निरन्तर गरिए तापनि २०७७/७८ को फागुन मसान्तसम्म विद्युत चुहावट १५.३ प्रतिशत रहेको छ ।

यी सबै तथ्यले ऊर्जा तथा जलविद्युतको सम्भावना प्रचुर मात्रामा देखाए तापनि यस क्षेत्रमा उत्तिकै समस्या छन् । जलविद्युत क्षेत्रमा लगानी बढाउनका लागि

'हाइड्रोइलेक्ट्रीसीटी इन्भेस्टमेन्ट एण्ड डेभलपमेन्ट कम्पनी लिमिटेड' को सुरुआत गरिएको छ । उक्त कम्पनीले मध्यमदेखि मेगा जलविद्युत उत्पादन, प्रसारण र वितरण गर्न विभिन्न परियोजनामा लगानीका आवश्यकता पहिचान गरी जलविद्युत उत्पादनमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाबाट लगानी पुँजी परिचालन गर्दछन् ।

यससँगै, लघु जलविद्युतको निम्ति कम क्षमताका विद्युत उत्पादन गर्ने ट्वीन ग्रीड लाइन, पानीको पाइप आदि भौतिक पूर्वाधारहरू सरकारद्वारा सहूलियत दरमा प्रदान गरिनुपर्छ । साथै वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन तथा विद्युतीय उपकरणको प्रयोगमा वृद्धि ल्याउन विद्युतीय सवारी साधन, खाना पकाउने विद्युतीय चुलो, विद्युतीय हिटर तथा गिजर जस्ता वस्तुमा सरकारद्वारा कम आयात मार्जिन राखेर न्यून भन्सार शुल्क निर्धारण गरिनुपर्छ ।

(ङ) वाणिज्य तथा वित्तीय क्षेत्र

आर्थिक विकासमा विशेष योगदान राख्ने व्यापार क्षेत्रलाई सञ्चालनका दृष्टिबाट स्वच्छ राख्नका निम्ति एन्टी डम्पिङ नीति आवश्यक पर्छ । डम्पिङ नीति भन्नाले सामान्यतः अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य भेदभावको एउटा रूप हो, जहाँ निर्यातकर्ता मुलुकले कुनै वस्तुको बजार मूल्य आयातकर्ता मुलुकको बजारमूल्यको तुलनामा बढी राखी कम मूल्यमा वस्तु निर्यात गरेको हुन्छ । यस अर्थमा आयातकर्ता मुलुकले कम गुणस्तरको सस्तो वस्तु उपभोग गर्नुपर्ने बाध्यता रहेको हुन्छ । यससम्बन्धी मुलुकमा 'एन्टी डम्पिङ तथा काउण्टर भेलिङ नियमावली, २०७७' तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

यसका साथै नेपाल सरकारबाट 'उत्पत्तिको प्रमाणपत्र जारी गर्ने कार्यविधि, २०७७' समेत तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने भएको छ । यसको अलावा सुक्खा बन्दरगाहको आवश्यकता र सुलभ व्यापारका लागि चाहिने पूर्वाधारको समेत निर्माण गरिनु आवश्यक छ । सोहीअनुरूप नेपाल सरकारबाट रसुवाको टिमुरेमा सुक्खा बन्दरगाहको निर्माण कार्य प्रारम्भ गरिएको छ । व्यापारका लागि अन्तर्देशीय सम्बन्ध राखिनु आवश्यक

हुन्छ । गत आ.व.मा यसका लागि नेपाल एवम् संयुक्त राज्य अमेरिकाबीच व्यापार र लगानी फ्रेमवर्क (टीफा) र नेपाल र बङ्गलादेशबीच वाणिज्य सचिवस्तरीय बैठक सम्पन्न भई देश बीचको व्यापार प्रवर्द्धन र सहयोग विस्तारको कार्य अगाडि बढेको देखिए तापनि मुलुकबाट व्यापारमा परनिर्भरता हट्नु आवश्यक रहेको पाइन्छ । मुलुकभित्र प्रचुर मात्रामा उत्पादन नभएर निर्यात मात्रै गर्न सम्भव छैन ।

वित्तीय क्षेत्र मुलुकको समग्र आर्थिक विकास गर्नका लागि अपरिहार्य रहने एक संवेदनशील र महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । २०७८ पुस मसान्तसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या १२९ रहेको छ । जसमध्ये २७ वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी र ६७ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्था तथा एउटा पूर्वाधार विकास बैंक सञ्चालनमा छन् । सोही अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा संख्या ११,२१५ वटा छन् । यसका अतिरिक्त हाल मुलुकमा ४० बीमा कम्पनी, एक पुनर्बीमा कम्पनी, २९,८८६ सहकारी संस्था, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष र हुलाक बचत बैंकसमेत सञ्चालनमा रहेका छन् ।

गत वर्ष कोभिड-१९ बाट अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नका हेतु कर्जा प्रवाह एवम् कर्जाको पुनर्संरचना र पुनरतालिकीकरण गर्नका लागि विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरू अवलम्बन गरिएका थिए । यद्यपि कर्जा वर्गीकरण र नोक्सानीको व्यवस्थामा लचकता अपनाइएका कारण निष्क्रिय कर्जाको अंश सीमान्त रूपमा बढेको देखिन्छ । तथापि, विद्युतीय कारोबार भने उल्लेख्य रूपमा विस्तार भएको छ । २०७८ पुस मसान्तसम्म मोबाइल बैंकिङका उपभोक्ता ९४,४०७ पुगेका छन् । यस तथ्याङ्कमा गत २०७८ मङ्सिरको तथ्याङ्कमा भन्दा ६.६३ प्रतिशतले वृद्धि देखिएको छ । विद्युतीय चेक भुक्तानी, आरटीजीएस, शाखारहित बैंकिङ सेवा, क्यूआर कोडबाट हुने भुक्तानी कारोबारमा उल्लेख्य वृद्धि भएको छ ।

कोभिड महामारीका बाबजुद पनि आय २०७८/७९ को पहिलो छ महिनाका वित्तीय स्थायित्वका सूचकहरू

समग्रमा सबल नै देखिन्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निष्क्रिय कर्जा अनुपात २०७७ पुस मसान्तसम्म १.८४ प्रतिशत थियो भने चालु आ.व.को पुस मसान्तसम्म निष्क्रिय कर्जाको हिस्सा १.१५ प्रतिशत छ । गत पुस मसान्तसम्म राष्ट्र बैंकद्वारा रु.१५८ अर्ब ३८ करोड पुनरकर्जा लगानीमा रहेकोमा रु.१०६.०९ अर्ब बराबरको साधारण, विशेष र लघु, घरेलु तथा साना उद्यमसम्बन्धी पुनरकर्जा उपलब्ध गराइएको छ भने सो अवधिमा २०७८ पुस मसान्तसम्म रु.२१३ अर्ब ५८ करोड बराबरको सहूलियतपूर्ण कर्जा बक्यौता रहेको छ । यसका अतिरिक्त २०७८ पुस मसान्तसम्म ९१ दिने ट्रेजरी बिल दर ५.०७ प्रतिशत र वाणिज्य बैंकहरूबीचको अन्तरबैंक दर ४.७६ प्रतिशत रहेको छ । यसको अलावा पुँजी बजारको नेप्से सूचकाङ्क २०७७ पुस मसान्तमा २२८६.६ थियो भने २०७८ पुस मसान्तमा २,८५७.८ रहेको छ ।

विगत केही महिनादेखि बैंकिङ क्षेत्रले तरलताको अभावको समस्या भेलिरहँदा विदेशी मुद्रा सञ्चिति समेत घट्न गई २०७८ पुस मसान्तसम्म रु.१,१६५ अर्ब ८० करोड कायम भएको छ । २०७८ असार मसान्तमा विदेशी मुद्रा सञ्चिति रु.१,३९९ अर्ब ३ करोड कायम रहेको थियो । हालको विदेशी मुद्रा सञ्चितिले ६.६ महिनाको वस्तु तथा सेवाको आयात धान्न सकिने पर्याप्तता देखिन्छ । कोभिड संक्रमण घटेसँगै आयातको परिमाणमा उच्च वृद्धि भएका कारण तरलतामा चाप परेको देखिएको छ । व्यापार घाटाको वृद्धिसँगै २०७८ पुस मसान्तसम्म चालु खाता रु.३५ अर्ब ७ करोडले घाटामा गएको छ । यसै गरी, सो अवधिमा विप्रेषण आयमा समेत ५.५ प्रतिशतले कमी आएको छ । आयात कम गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले ४७ वटा वस्तुमा नगद मार्जिनसम्बन्धी व्यवस्था थप गरेको छ ।

(च) अन्य क्षेत्र

आर्थिक विकासमा प्रमुख योगदान गर्ने अन्य क्षेत्रसमेत रहेका छन् । सरकारको आ.व. २०८०/८१ सम्म निरपेक्ष गरिबीलाई १० प्रतिशतभन्दा कममा झार्ने लक्ष्य कोभिड-१९ को महामारीले गर्दा चुनौतीपूर्ण बनेको छ । यसका लागि उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने गरी

राष्ट्रिय नीति अवलम्बन गरिए तापनि गरिबीको फैलावट र गहनतालाई विश्लेषण गरी लक्षित कार्यक्रममार्फत पुँजी, प्रविधि र स्थानीय स्रोत साधनको उपयोगमा गरिब र विपन्न वर्गको पहुँच एवम् सहभागिता बढाउँदै लैजान आवश्यक रहेको छ। यसका साथै वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित मर्यादित एवम् उत्पादनशील बनाउन वैदेशिक रोजगारी प्रदान गर्ने मुलुक र वैदेशिक रोजगार बोर्डबीच सम्झौता हुन आवश्यक छ। साथै, दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा, अत्यावश्यक औषधिजन्य पदार्थ पेट्रोलियम पदार्थलगायतका वस्तु तथा सेवाहरू देशव्यापी रूपमा सर्वसुलभ आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउन आवश्यक छ।

उपसंहार

विभिन्न क्षेत्रान्तर्गत नीतिगत व्यवस्था, आर्थिक परिसूचक, वर्तमान अवस्था, समस्या र कठिनाईलाई समष्टिगत रूपले मनन गर्ने हो भने आर्थिक विकासको मूलभूत पक्ष नितान्त यकिन हुन जान्छ। ९० को दशकयता आर्थिक उदारीकरणतर्फ उन्मुख रहेको मुलुकमा आयात प्रतिस्थापन गर्न कठिन रहे तापनि दीर्घकालमा भने न्यून आयातमा जोड दिई निर्यातलाई प्रचुर मात्रामा बढाउनु जरुरी छ। यसको लागि सर्वप्रथम मुलुकको वैदेशिक व्यापार सबल, प्रतिस्पर्धात्मक र गुणस्तरीय बनाउन आवश्यक छ। स्वदेशी उत्पादनको लागत, गुणस्तर तथा आपूर्तिको पक्षबाट छिमेकी मुलुकलगायत विश्व बजारका अन्य मुलुकसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने बनाइनु पर्छ।

स्वदेशमै उत्पादन गर्नका लागि निजी क्षेत्रसमेत प्रोत्साहित हुनुपर्छ। उल्लिखित क्षेत्रगत विश्लेषणमा स्थानीय कृषि उत्पादनको विस्तार र सोको दीर्घकालीन प्रवर्द्धन, स्वदेशी कच्चा पदार्थद्वारा सञ्चालित उद्योगधन्दाको विकास, जलविद्युतको विकास, सबल र जोखिम वहन गर्ने खालको वित्तीय क्षेत्र साथै विभिन्न नीतिगत दस्तावेजले दीर्घकालमा आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न मद्दत गरे तापनि समकालमा ठोस नीति तर्जुमा गर्न आवश्यक छ।

खाद्यान्न र तरकारीसमेत आयात गर्नुपरेको हुँदा मुलुकले अवलम्बन गरेका नीति तथा कार्यक्रमको

आवश्यक कार्यन्वयन भएको देखिँदैन। सरकारको आर्थिक सल्लाहकार र विज्ञहरूबाट आयातलाई न्यून गर्ने उपाय नसुझाइएको होइन, तथापि त्यस्ता नवीन अवधारणा सरकारको दैलोसम्म नपुग्दै हराउने गरेका छन्। हाललाई नेपालमा आयात गरिने वस्तुहरूको मात्रा, मूल्य एवम् आयात प्रवृत्तिलाई अध्ययन गर्न आवश्यक छ। सोहीअनुरूप सो वस्तुको नेपालमा उत्पादन सम्भाव्यता र आयात प्रतिस्थापनको सम्भावना, उपभोग गर्ने सम्भावित जनसंख्या र कच्चा पदार्थको उपलब्धतालाई अध्ययन गरी निश्चित वस्तुहरू छनोट गरेर आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने कार्यलाई फराकिलो बनाएर उत्पादन वृद्धि गर्न आवश्यक छ।

यस किसिमको अवधारणा अपनाउँदा कृषि क्षेत्रको उत्पादन पहिलो चरणमा पर्छन्। त्यसपछि क्रमशः खानीजन्य पदार्थ, वनजन्य उत्पादन, जलविद्युत र पर्यटन क्षेत्रका उत्पादनहरू पर्छन्। आयातलाई नियन्त्रण गर्न तत्कालै नेपाल राष्ट्र बैंकबाट कुल ४७ वटा वस्तु आयातमा मार्जिनको व्यवस्था लागू गरिएको छ। यद्यपि भन्सार महसुल, करका दायराहरू, परिमाणात्मक बन्देज आदि जस्ता आयात प्रतिस्थापनका उपायहरू साभार गर्दा खुला अर्थतन्त्रमा केही प्रभाव हुने भने देखिन्छ। तथापि मुलुकलाई निर्यातमुखी बनाउनका निमित्त मुलुकको अर्थतन्त्र केही हदसम्म नियन्त्रित भने हुनैपर्छ।

यसका साथै, स्थिर विनिमय दरमा निहित रहेको मुलुकको अर्थतन्त्रमा विदेशी मुद्रा सञ्चितिको दबाव कम गर्न समायोजन गर्न विनिमय दर प्रणाली सम्भव नभएकाले बजारद्वारा निर्धारित कर्जाको ब्याजदर प्रणालीको अवलम्बन गरिनुपर्छ।

विशेषतः बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रदान हुने कर्जाको ब्याज दरबाट आयातमा अनावश्यक वित्तपोषण नहुने भएकोले यसले विदेशी मुद्रा सञ्चितिसमेत निश्चित बिन्दुबाट तल भर्न दिँदैन। साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट सहूलियत दरमा प्रदान भएको पुनरकर्जा एवम् सहूलियतपूर्ण कर्जामा उच्च ब्याजदरको असर पर्न समेत दिनु हुँदैन। यस्ता किसिमका कर्जा केवल तोकिएका र प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्रमा मात्रै प्रवाह गरी सो क्षेत्रको

उत्पादकत्व बढाउनुपर्दछ। यसका अतिरिक्त सुन आयात कोटामा सीमा निर्धारण, आयातका भुक्तानीका सीमा, आयातजन्य वस्तुमा मार्जिनका व्यवस्थामा अभै जोड दिनुपर्ने देखिएको छ।

यसै गरी, मुलुकमा रोजगारीको सिर्जना प्रचुर मात्रामा बढाउन वैदेशिक रोजगारीमा आबद्ध भएका जनशक्तिलाई स्वदेशमा फर्काउने र आवश्यक तालिम दिएर मुलुकभित्रै व्यवसाय गर्न प्रोत्साहन गरिनुपर्छ। उक्त कार्यबाट राज्यको राजस्व वृद्धि भई आवश्यक सार्वजनिक खर्च बढ्न गई दिगो आर्थिक विकास हुन जान्छ। अन्त्यमा, मुलुकमा समग्र आर्थिक विकास छोटो अवधिमा सम्भव छैन। यसका व्यावहारिक, आकस्मिक एवम् बहुआयामिक पक्षलाई आत्मसात गर्दै सबै विवेकी नागरिक आर्थिक विकासतर्फ होमिन आवश्यक छ।

सन्दर्भ सामग्री

१. आर्थिक सर्वेक्षण, २०७७/७८, अर्थ मन्त्रालय
२. औद्योगिक सर्वेक्षण, २०७७/७८
३. उच्च आयात वृद्धिका कारण तथा व्यवस्थापनका उपायहरू, डा. डिल्लीराम पोख्रेल
४. देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आ.व. २०७८/७९ को छ महिनाको तथ्याङ्क), नेपाल राष्ट्र बैंक
५. नेपाल विद्युत प्राधिकरण, वार्षिक प्रतिवेदन, २०७७/७८
६. पन्ध्रौं योजना, २०७६/७७ - २०८०/८१, राष्ट्रिय योजना आयोग
७. नेपालमा पर्यटन उद्योगको सम्भावना, महत्व, विकास, प्रयास समस्या र समाधान, बालकृष्ण सुवेदी
८. राष्ट्रिय कृषि वन नीति, २०७६

***

संघीय राजस्व नीति: स्रोत संरचनामा रहेका चुनौती र सुधारका उपाय

■ रामबहादुर केसी*

विषय प्रवेश

राजस्व प्रशासन सञ्चालन गरी कर तथा गैरकर राजस्व सङ्कलन गर्न राज्य/सरकारले अवलम्बन गर्ने ऐन, नियम, कार्यविधि, निर्देशिका, परिपत्र एवम् मापदण्डको एकीकृत स्वरूप राजस्व नीति हो। राजस्व व्यवस्थापनका सम्बन्धमा अवलम्बन गरिने मूल्य, आदर्श एवम् अवधारणा, व्यवहार, संरचनागत पद्धतिको मूल आधारशीलाको रूपमा राजस्व नीतिलाई स्वीकार गरिन्छ। यसमा राजस्व सङ्कलन गर्ने विधि, राजस्व चुहावट नियन्त्रण, सङ्कलित राजस्वको न्यायोचित वितरण तथा दिगो उत्पादनमुखी उपयोगसमेतका विषय समावेश हुन्छन्। राजस्व नीतिले निजी क्षेत्रको विकास, आर्थिक वृद्धि, औद्योगिक क्षेत्रको विकास र विस्तार, आयात नियन्त्रण, व्यवस्थापन तथा निकासी वृद्धि जस्ता महत्वपूर्ण पक्षलाई ध्यानमा राखेर नै राजस्व नीति तर्जुमा गरिन्छ। यसको प्रमुख विशेषता भनेको मुलुक विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य भई सकेकोले भन्सार महसुलका दरहरू क्रमशः घटाउँदै जाने, करको दायरा बढाउने, करका दरहरू र निकासी सेवा शुल्क घटाउँदै जाने, आन्तरिक वस्तु तथा सेवाको उपभोगमा प्रवर्द्धन गर्ने, अनावश्यक, कम महत्वका तथा विलासी वस्तु/सेवाको उपभोगलाई निरूत्साहित गर्न अन्तःशुल्क, पूर्वाधार र वातावरण करको दर र दायरा क्रमशः बढाउँदै जाने, विशेष प्राथमिकता क्षेत्र, विशेष आर्थिक क्षेत्र तथा दुर्गम र हिमाली भेगमा स्थापना भएका र पूर्वाधार विकासका उद्योगलाई निश्चित अवधिसम्म आर्थिक र पूर्ण रूपमा करहरू छुट दिँदै मुलुकको अर्थतन्त्रलाई विश्व अर्थतन्त्रसँग आबद्धता कायम गर्दै जानु रहेको हुन्छ।

यसबाट खुला तथा उदार अर्थतन्त्रको विकास, निजी क्षेत्रको नेतृत्वमा आर्थिक विकास र समृद्धि आर्जन गर्न द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय विकास साझेदार, निजी, सहकारी,

सामुदायिक क्षेत्र, अन्तर्राष्ट्रिय/राष्ट्रिय गैरसहकारी संस्था, नागरिक समाजसँग सहकार्यको वातावरण तयार गर्न सहयोग गर्दछ। नेपालमा राजस्व नीतिको छुट्टै दस्तावेज हालसम्म तर्जुमा भएको छैन। नेपालको राजस्व नीति मुलुकको संविधान, आवधिक योजना, सरकारको नीति तथा कार्यक्रम, राजस्व परामर्श समितिको सिफारिस, वार्षिक बजेट वक्तव्यका आधारमा तर्जुमा, सञ्चालन र कार्यान्वयन हुन्छ। तथापि, दिगो सोचसहितको संघीय एकीकृत राजस्व नीतिको अभावले अपेक्षित रूपमा राजस्व सङ्कलन र परिचालन हुन नसकेको अवस्था छ।

राजस्व नीति तर्जुमाका सिद्धान्त

राजस्व नीति तर्जुमा गर्दा मुलुकले निश्चित अर्थशास्त्रीय सिद्धान्तको आधारमा तर्जुमा गर्नुपर्दछ। यसरी तर्जुमा गरिएको राजस्व नीतिले सरकारको वैधता पुष्टि गर्ने क्षमतासमेत राख्दछ। राजस्व नीति सक्षम संस्थाबाट तर्जुमा, सञ्चालन, परिचालन र व्यवस्थापन गर्दा देहायको सिद्धान्त अवलम्बन गरिएको हुन्छ।

(क) **राजस्वको अन्तर्राष्ट्रिय सैद्धान्तिक दृष्टिकोण:** सन् १९९५ को म्याग्नाकार्टाले स्थापित गरेको ल्य Taxation without representaton को मूलभूत मान्यताको आधारमा राजस्वको नीति तर्जुमा गरिने हुन्छ। यस सिद्धान्तलाई अधिकांश मुलुकले आर्थिक कार्य प्रणालीमार्फत सङ्गति कायम गरेको देखिन्छ। नेपालमा पनि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले यस सिद्धान्तलाई आत्मसात गरी राजस्व नीति तर्जुमा, कार्यान्वयन र सञ्चालन गर्दछन्।

(ख) **संवैधानिक आर्थिक उद्देश्यको सिद्धान्त:** नेपालको संविधानअनुसार मुलुकको पहिलो निर्देशक सिद्धान्त राजनीतिक उद्देश्य, दोस्रोमा सांस्कृतिक उद्देश्य, तेस्रोमा आर्थिक उद्देश्य र चौथोमा अन्तर्राष्ट्रिय

* कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर

सम्बन्धसम्बन्धी चार प्रमुख निर्देशक सिद्धान्त रहेका छन् । उल्लेख गरिएअनुसार तेस्रोमा रहेको आर्थिक उद्देश्यमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवादउन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ, भन्ने उल्लेख भएबाट राजस्व नीति तय गर्दा उल्लेखित उद्देश्य पूरा हुने गरी तर्जुमा हुनुपर्दछ ।

(ग) **राजस्वको विशिष्ट उद्देश्यगत सिद्धान्त** : लोकहितको लागि सरकारले गर्ने खर्चको जोहो राजस्व स्रोतको प्रत्याभूति गर्नु राजस्वको विशिष्ट उद्देश्य रहेको हुन्छ । समन्याय कायम गर्न, गिनीसूचकाङ्कअनुसारको असमान दूरी न्यून गर्न प्रगतिशील राजस्व नीति अवलम्बन गरिन्छ ।

(घ) **कार्यक्षेत्रको सिद्धान्त** : सरकारको शासन सञ्चालनको दायित्व पूरा गर्ने सार्वजनिक प्रशासनको परम्परागत तथा आधुनिक अवधारणाअनुसार सरकारको मुख्य कार्यअन्तर्गत राजस्व सङ्कलन तथा परिचालन गर्ने कार्य रहेको हुन्छ । यसै सिद्धान्तको आधारमा समेत तीन तहका सरकारले राजस्व नीति तर्जुमा र परिचालन गर्दै आएका छन् ।

(ङ) **करदान गर्न सक्ने क्षमताको सिद्धान्त** : बहुप्रचलित र सर्वस्वीकार्य यस सिद्धान्तले क्षमतावान व्यक्तिले आफ्नो क्षमता र सामर्थ्यले भ्यायसम्म सरकारलाई कर बुझाउनु पर्दछ, भन्ने आदर्श आधारको रूपमा यसलाई लिइन्छ । असमान आय हुँदा कर दाखिला गर्ने सामर्थ्यसमेत असमान हुन्छ, भन्ने यस सिद्धान्तको प्रमुख विशेषता हो । जुन व्यक्ति, संस्था वा निकायले बढी आय आर्जन गर्दछ, ती व्यक्ति, संस्था र निकायको करदान क्षमता पनि बढी हुन्छ, भन्ने अवधारणा यस सिद्धान्तको उपज हो ।

(च) **फाइदाको सिद्धान्त** : यस सिद्धान्तअनुसार सरकारबाट लाभ वा फाइदा प्राप्त गरेको अनुपातमा कर लगाउनुपर्दछ । यदि बराबर फाइदा प्राप्त गर्दछन् भने बराबर कर तिर्नुपर्दछ । बढी फाइदा लिनेले

बढी कर तिर्नुपर्ने हुन्छ । प्राविधिक रूपमा यस सिद्धान्तको उपयोग राजस्व नीति तर्जुमा गर्दा अवलम्बन गर्न कठिन हुन्छ । यसले आय असमानता हटाउनुको सट्टा थप बढाउने देखिन्छ ।

(छ) **आडम स्मिथको सिद्धान्तका आधार** : समन्याय, निश्चितता, सुविधा र मितव्ययिता जस्ता आधारमा रही राजस्व नीति तर्जुमा गर्नुपर्दछ । यी सिद्धान्तका आधारमा राजस्व नीति तर्जुमा गर्दा सम्मानित करदातामा कर हौसला वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

राजस्व नीतिको आवश्यकता

राजस्व परिचालनको अत्यन्त महत्वपूर्ण औजारको रूपमा राजस्व नीति रहेको हुन्छ । यस नीतिको आधारमा राजस्व परिचालन गर्दा मुलुकमा राजस्व सङ्कलनको प्रक्षेपण र राजस्व उठ्तीबीचमा सङ्गति कायम हुन जान्छ । करदातामा दाहोरो करभार पर्दैन । परिणामस्वरूप मुलुकमा समष्टिगत समावेशी आर्थिक उद्देश्यहरू पूरा हुन मद्दत गर्दछ । तर बिडम्बना नेपालमा दीर्घकालीन सोचसहितको एकीकृत राजस्व नीति हालसम्म तर्जुमा भएको छैन । राजस्व नीतिका थप आवश्यकतालाई निम्नबमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) दिगो, उच्च, अभ्र फराकिलो, उत्थानशील (Resilient), हरित, समावेशी, लचक र रोजगार मूलक आर्थिक वृद्धिको लागि आन्तरिक र बाह्य आर्थिक स्थायित्वतर्फ अग्रसर हुन,

(ख) आन्तरिक राजस्वको अधिकतम परिचालनमार्फत वैदेशिक अनुदान, वैदेशिक ऋण र आन्तरिक ऋणमाथिको निर्भरतालाई क्रमशः न्यूनीकरण गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउनु,

(ग) संधीय शासन प्रणालीमा समयसापेक्ष स्रोतको सङ्कलन, परिचालन र हस्तान्तरणमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु,

(घ) राजस्व प्रणालीलाई आधुनिक, वैज्ञानिक र प्रविधिले सुशोभित बनाई स्वदेशी तथा विदेशी लगानी

उत्पादनमूलक उद्योगमा आकर्षण गरी नवीन प्रविधिको उपयोगसमेत बढाई आन्तरिक उत्पादन र उत्पादकत्व आकार वृद्धि, लागत न्यूनीकरण, स्थानीय सीप, श्रम, स्रोतको परिचालन गरी साना तथा घरेलु उद्योगलाई प्रोत्साहन एवम् संरक्षण, नागरिकमा उद्यमशीलता, नवप्रवर्तन, सिर्जना र स्वरोजगारीप्रति आकर्षण वृद्धि, ऋचयकक ऋगततप्लन क्षककगभक सँग तादात्म्य कायम गरी विप्रेषण आयलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन सहयोग, आयात व्यवस्थापन तथा निकासी प्रवर्द्धन गरी सहजपूर्ण विदेशी विनिमय सञ्चिति र फराकिलो व्यापार घाटालाई साँघुरो बनाउँदै लैजान,

(ड) आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई व्यवस्थित गरी लगानीमैत्री करका दरहरू, फराकिलो दायरा विस्तार, केही शीर्षक र अत्यावश्यक क्षेत्रमा छुट प्रदान र चुहावट नियन्त्रण र करदातामा कर अनुपालना वृद्धि गर्न,

(च) राजस्व प्रशासनलाई आधुनिक, प्रविधियुक्त, प्रक्रियालाई सरलीकरण, जनशक्तिमा उत्प्रेरणा र करदातामैत्री चुस्त, भन्भटमुक्त, जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउन,

(छ) राष्ट्रिय योजना आयोग, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक तथा क्षेत्रगत मन्त्रालयबीच चुस्त नीतिगत तथा संस्थागत समन्वय कायम गरी वैध, आधिकारिक सूचना, तथ्याङ्क र प्रमाणको आधारमा राजस्व प्रक्षेपण, राजस्वको लक्ष्य निर्धारण, राजस्व सङ्कलन वृद्धि गर्न,

(ज) राजस्व नीतिअनुसार न्यून वित्तको स्रोत परिचालन गर्दा मौद्रिक नीतिले तरलता व्यवस्थापन गर्दा कायम गर्ने वार्षिक क्यालेन्डर समन्वयात्मक रूपमा कायम गरी मुद्रा स्फीतिलाई वाञ्छित सीमाभित्र राख्न,

(झ) सार्वजनिक वित्त परिचालन गर्दा विनियोजन

कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र खर्चमा अनुशासन कायम गर्न,

(ञ) आधुनिक, गतिशील, विश्वसनीय, प्रभावकारी, अग्रगामी र अन्तर्राष्ट्रियस्तरको राजस्व नीतिमार्फत विदेशी मुलुक, विकास साभेदार, निजी, सहकारी तथा सामुदायिक क्षेत्र, अन्तर्राष्ट्रिय/राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज, सञ्चार जगत र सबै नागरिकसम्मको भावनालाई सम्बोधन गरी नागरिक र सरकारबीचको दूरी साँघुरो बनाउन,

(ट) प्रदेश तथा स्थानीय राजस्वको एकल कर प्रशासन र राजस्व परिचालनको लागि क्षमता विकास गर्नेगरी मार्ग निर्देश र मापदण्ड कायम गर्न,

(ठ) व्यावसायिक लगानीमा ढीरत्रुँट च्भनभ (स्वस्थ लगानी मात्र) कायम गरी अन्तर्राष्ट्रिय वैधता हासिल गर्न,

वर्तमान राजस्वको स्रोत र संरचना

मुलुक हाल संघीय संरचना कार्यान्वयनको क्रममा छ । वितीय संघीयताको अवधारणाअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले राजस्वको स्रोत र संरचना नेपालको संविधानमा किटिएको अधिकारबमोजिमको राजस्व नीति तर्जुमा गरी स्रोतको पहिचान र सङ्कलन लक्ष्य तोक्यो राजस्व व्यवस्थापन गर्दछन् । यस लेखमा संघीय राजस्वको स्रोत र संरचनाको मात्र उल्लेख गरिएको छ । संघीय राजस्वको स्रोत र संरचना देहायबमोजिम छ ।

राजस्वको स्रोत

राजस्व सङ्कलन गर्दा संघमा गैरकर राजस्व र कर राजस्व शीर्षक स्रोतबाट हुने गर्दछ । गैरकर राजस्वका स्रोत शीर्षकमा (क) दण्ड, जरिवाना र जफत (ख) दस्तुर तथा सेवा शुल्क (ग) सरकारी सम्पत्ति, वस्तु तथा सेवाको बिक्री तथा भाडा (घ) लाभांश, ब्याज र सलामी दस्तुर (रोयल्टी) (ङ) दान, दातव्य, उपहार तथा विविध आय र (च) साँवा फिर्ता रहेका छन् । यसै गरी, कर राजस्वका स्रोतमा संघीय सरकारले प्रत्यक्ष कर र अप्रत्यक्ष कर गरी दुई वटा प्रमुख स्रोतबाट राजस्व सङ्कलन गर्ने गर्दछ । प्रत्यक्ष करतर्फ (क) संस्थागत आयकर (ख) व्यक्तिगत

आयकर र (ग) पारिश्रमिक करका शीर्षकबाट राजस्व प्राप्त हुने गर्दछ। त्यसै गरी, अप्रत्यक्ष करतर्फ (क) भन्सार महसुल (ख) मूल्य अभिवृद्धि कर र (ग) अन्तःशुल्क रहेका छन्। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राजस्व सङ्कलन स्रोतगत रूपमा हेर्दा गैरकरका शीर्षकबाट रु.६८ अर्ब २० करोड प्राप्त भएको छ। प्रत्यक्ष करतर्फको आयकर रु.२ खर्ब ३० अर्ब सङ्कलन भएको छ। अप्रत्यक्ष करतर्फका शीर्षकहरू क्रमशः मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कमा रु.२ खर्ब ८२ अर्ब, २ खर्ब १ अर्ब र १ खर्ब ३३ अर्ब गरी कुल ९ खर्ब ३८ अर्ब राजस्व सङ्कलन भएको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको योगदान करिब २२ प्रतिशत रहेको छ।

वर्तमान संघीय राजस्वको संरचना

प्रत्यक्ष कर र अप्रत्यक्ष करको शीर्षकहरूबाट राजस्व प्राप्त हुने हुँदा यी दुईको मिश्रणबाट राजस्वको संरचना तर्जुमा गरिन्छ। राजस्वको संरचनालाई दृष्टिगत गर्दा वर्तमान राजस्वका स्रोतहरूको समग्र बनावट नै यसको मुख्य आधार हो। यसमा कर राजस्वको हिस्सा अधिक हुने हुँदा राजस्व परिचालनमा यसको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ। नेपालको राजस्व प्रशासनमा अप्रत्यक्ष करको दर, दायरा फराकिलो रहेकोले राजस्वको संरचनामा अप्रत्यक्ष करको योगदान समेत उच्चो रहेको देखिन्छ। कर र गैरकरको मिश्रणबाट हेर्दा गैर करको योगदान समानान्तर रूपमा रहेको देखिन्छ। नेपालको संघीय

राजस्व संरचनामा मूल्यअभिवृद्धि कर, आयकर, भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क, गैरकर र अन्य गरी यसको संरचना एवम् बनावट रहेको छ।

उपर्युक्त राजस्वको संरचनामा आयकरको हिस्सा कुल राजस्वमा वृद्धि हुँदै गएको देखिएको छ। पछिल्लो आर्थिक वर्षमा कुल राजस्वमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क, गैरकर र अन्यको हिस्सा क्रमशः २८.३९, २४.२८, २१.१३, १३.५७, ९.७५ र २.८८ रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सँग पछिल्ला तीन वर्षको राजस्व सङ्कलन तुलना गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर क्रमशः घट्दो क्रममा रहेको देखाउँछ भने आयकर (प्रत्यक्ष कर) मा क्रमशः सुधार हुँदै गएको देखिन्छ। नेपाल विश्व व्यापार सङ्गठनमा आवद्ध भएपश्चात् भन्सार महसुल दरमा कटौती हुँदै जाँदा भन्सार महसुल क्रमशः घट्दो क्रममा रहेको छ। अन्तःशुल्क र गैरकरको योगदान करिबकरिब स्थिर नै रहेको देखिन्छ।

उल्लेखित संरचना अवधिमा नेपालले कोभिड-१९ को कारण बन्दाबन्दीको निर्णय लिनुपरेको जसबाट आयात एवम् आन्तरिक माग, उत्पादन, उपभोग र वितरणको श्रृङ्खलामा असर पर्न गई व्यापारिक चक्रमा आएको हासले संघीय राजस्वको संरचनामा नै परिवर्तन भएको देखियो। उपरोक्त संरचनाअनुसार आयकरको योगदानमा बढोत्तरी सकारात्मक देखिए तापनि यसको दिशा, गति, आयतन, स्थिरता र दिगोपना कायम गरिरहनु अत्यन्तै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ।

वर्तमान संघीय राजस्वको संरचना

राजस्व स्रोत	रु. लाखमा			राजस्वमा अनुपात		
	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०
मू. अ. कर	१२,६१६।२३	१०,७१७।७९	११,६४६।६८	३०।७१	२४।४९	२४।२८
आयकर	८,६०४।८०	१०,५५२।२१	१३,६१९।३८	२०।९५	२४।११	२८।३९
भन्सार महसुल	८,४१६।४६	१०,३६७।८७	१०,१३७।३१	२०।४९	२३।६९	२१।१३
अन्तःशुल्क	६,१४१।६३	६,४८७।८४	६,५०९।१५	१४।९५	१४।८२	१३।५७
गैरकर	४,३१६।६३	४,२०७।५९	४,६७६।५८	१०।५१	९।६१	९।७५
अन्य	९,८६३।३६	१,४३३।१६	१,३८१।६९	२।४०	३।२७	२।८८
कुल	४१,०८२।११	४३,७६६।४६	४७,९७०।७९	१००	१००	१००

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, अर्थ मन्त्रालय

संघीय राजस्वको संरचना र अर्थतन्त्रको संरचनाबीचको तुलनात्मक विश्लेषण

आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ को वार्षिक तथ्याङ्कअनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्र, उद्योग क्षेत्र र सेवा क्षेत्रको योगदान क्रमशः २५.८३%, १३.११% र ६१.०६% रहेको छ। वार्षिक वृद्धि दर कृषि क्षेत्र, उद्योग क्षेत्र र सेवा क्षेत्रको क्रमशः २.६४%, ५.०५% र ४.४३% रहेको छ। यस तथ्याङ्कले उद्योग क्षेत्रको योगदान भिनो दरमा बढेको देखिन्छ। अर्थतन्त्रको संरचनामा उद्योग क्षेत्रको योगदान बढोत्तरी हुनु सुखद पक्ष हो। सरकारले जारी गर्ने आर्थिक तथा राजस्व नीतिले चाहेको आर्थिक संरचना र उद्देश्य पनि यही हो। यसबाट रोजगारी सिर्जना, आयआर्जन वृद्धि, गरिबी न्यूनीकरणमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ। आयकरमा वृद्धि हुनुमा उद्योग क्षेत्रको योगदान रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। उद्योग क्षेत्रको योगदान बढाउन लगानीमैत्री करका दर, लगानीको वातावरण, अग्रगामी सोचसहितको राजनीति र उच्च तहको प्रशासनिक नेतृत्वबाट नीतिगत स्पष्टता, उद्योगमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको आकर्षण वृद्धि, दक्ष श्रमशक्ति तथा लचिलो श्रम नीति, प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट टोकिएबमोजिम अनिवार्य कर्जा प्रवाह, नागरिकमा विशेषगरी युवामा उच्चमशीलताको भावना जागृत, सुरक्षा र कच्चा पदार्थको सुनिश्चितता आवश्यक पर्दछ। प्रत्यक्ष करको योगदान उच्च बनाउन नसक्नु यसैको कारण, परिणाम र शासकीय अक्षमता हो।

अर्थतन्त्रको संरचनामा कृषि क्षेत्र, उद्योग क्षेत्र र सेवा क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान अत्यन्त न्यून, मध्यम र उच्च हुनुपर्ने हो तर कृषि क्षेत्रको योगदान क्रमशः घट्दो क्रममा रहनु, उत्पादनमूलक उद्योगको योगदान दयनीय अवस्थाबाट गुञ्जनु र सेवा क्षेत्रको योगदान क्रमशः बढ्दो क्रममा रहनुले अर्थतन्त्रको संरचनामा समस्याहरू बृहत् छन्, बल्किएका छन् भन्ने नै हो। अर्कोतर्फ नेपालको राजस्व नीतिमा कृषि क्षेत्र अधिक अनौपचारिक रहेको, आश्रित धेरै तर रोजगारी सिर्जना न्यून हुने, मौसममा भर पर्ने, आधुनिक, यान्त्रिक, वैज्ञानिक र व्यावसायिक नहुँदा मूल्य श्रृङ्खलामा ठूलो

अर्थ राखेको देखिँदैन। उद्योग क्षेत्रले आफ्नो विरासत विस्तारै गुमाउँदै गएको अवस्था छ।

वर्तमान राजस्व नीति, स्रोत तथा संरचना निर्माणका आधार

नेपालको राजस्व नीति, स्रोत तथा संरचना निर्माण गर्दा निम्न आधारबाट तर्जुमा गर्ने गरिन्छः

- (क) नेपालको संविधान र सोमा उल्लेखित आर्थिक उद्देश्य, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू
- (ख) आवधिक योजना
- (ग) सरकारको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम
- (घ) बजेटका सिद्धान्त, बजेट वक्तव्य
- (ङ) अन्तर्राष्ट्रिय राजस्व पर्यावरण, परिवेश र असल अभ्यास
- (च) राजस्व परामर्श समितिको सुझाव तथा सिफारिस
- (छ) द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय दाताका सुझाव र सिफारिसहरू
- (ज) निजी क्षेत्र तथा राजस्व विज्ञका सुझावहरू

संघीय नेपालको राजस्व नीति, स्रोत तथा संरचनाका कानुनी आधार

नेपालको राजस्व नीति, स्रोत तथा संरचना निम्न कानूनका आधारबाट सञ्चालन, परिचालन र व्यवस्थापन गर्ने गरिन्छः

- (क) नेपालको संविधान
- (ख) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा नियमावली, २०५३
- (ग) आयकर ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९
- (घ) भन्सार ऐन, २०६४ तथा नियमावली, २०६४
- (ङ) अन्तशुल्क ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९
- (च) मदिरा ऐन, २०३१ तथा नियमावली, २०३१
- (छ) आयकर निर्देशिका, २०६६ (संशोधनसहित, २०७८)
- (ज) मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका, २०६९

- (भ) पञ्चवर्षीय राजस्व सुधारको कार्ययोजना
- (ब) भन्सार सुधार तथा आधुनिकीकरण योजना (आर्थिक वर्ष २०७८/७९ - २०८२/८३)
- (ट) उच्चस्तरीय कर प्रणाली सुधार आयोगका सुझावहरू
- (ठ) नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम, सालवसाली आर्थिक ऐन, वार्षिक बजेट बक्तब्यहरू
- (ड) नेपाल राजस्व परामर्श समितिको वार्षिक प्रतिवेदन

संघीय राजस्व नीति, यसका स्रोत तथा संरचना सम्बन्धी चुनौती

हालसम्म एकीकृत संघीय राजस्व नीति नरहेको तर सालवसाली समष्टिगत आर्थिक तथा वित्त नीतिमार्फत नै राजस्व नीति सञ्चालन, परिचालन र व्यवस्थापन हुँदै आएको समयमा राजस्व नीति, यसका स्रोत तथा संरचनामा देहायका चुनौतीहरू रहेका छन् ।

- (क) नेपालको मौजुदा संविधानको आर्थिक उद्देश्यमा रहेको समाजवादउन्मुख एकीकृत दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्यसहितको राजस्व नीति तर्जुमा गरी समष्टिगत आर्थिक नीतिको ऋचयकक ऋगततप्लन क्षककगभक जस्तै; मौद्रिक नीति, विदेशी विनिमय नीति, परराष्ट्र नीति, राष्ट्रिय सुरक्षा नीति, कृषि नीति, शिक्षा नीति, वाणिज्य नीति, उद्योग नीति, पर्यटन नीति, सूचना प्रविधि नीति, वन नीति, दिगो विकास लक्ष्य नीति, जलवायु परिवर्तन नीति, भूमि नीतिलगातयतका नीतिको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीतिहरूलाई सम्बोधन गर्नु,
- (ख) कमजोर आन्तरिक उत्पादन, कोभिड-१९ बाट व्यवसायमा परेको प्रभाव, विद्युतीय कारोबारलाई राजस्वको दायराभित्र समेत ल्याई केही मालवस्तुमा गरिएको आयात नियन्त्रणको परिपूरण गरी मासिक/वार्षिक लक्ष्यअनुसारको राजस्व सङ्कलन गर्नु,
- (ग) सक्षम, आधुनिक, प्रविधिले सुसज्जित, उच्च मनोबल र उत्प्रेरणासहित जोखिम बहन गर्ने, नैतिक र सिर्जनशील, जवाफदेहिता र उत्तरदायित्व लिने जनता र सरकारबीचको दूरी घटाउने अधिकृतमुखी संस्था निर्माण गर्नु,
- (घ) संविधानअनुसार ऐन, नियम, प्रक्रिया, कार्यविधिमा सरलीकरण एवम् प्रणालीमा स्पष्टता ल्याउन निरन्तर सुधार, नीति नवप्रवर्तन र सिर्जनशीलता (Policy Innovation बलम Creativity) को अवलम्बन गरी Tax Compliance वृद्धि गर्नु,
- (ङ) राजस्व व्यवस्थापनमा शोध, खोज, अध्ययन, अनुसन्धान र विकासलाई उच्च प्राथमिकताका दिई प्रतिवेदनको सिफारिस र सुझावअनुसार राजस्व नीतिमा सुधार एवम् परिमार्जन गर्नु,
- (च) निरन्तर करदाता शिक्षा, प्रचार प्रसार, सघन बजार अनुगमनमार्फत करदाताको चेतनास्तर वृद्धि र व्यावसायिक नैतिकता तथा सदाचारिता प्रवर्द्धन गर्नु,
- (छ) राजस्व नीति उद्यमशीलता विस्तार, उत्पादन, व्यवसाय वृद्धि र रोजगारी सृजनाका साथ आर्थिक वृद्धि, आर्थिक विकास र समृद्धि उन्मुखसँग सङ्गित कायम गर्नु,
- (ज) राजनीतिक रूपमा सरकार परिवर्तन हुँदासमेत राजस्व नीतिको भाव, अभिष्ट, गति, प्रवृत्ति, दिशा र प्रभावमा हुने अस्थिरता, अनिश्चितता, जटिलता र दुविधा हटाउने र राजस्वका दरमा कुनै प्रकारको परिवर्तन नहुने गरी निजी, सहकारी, सामुदायिक र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षण हुने वातावरणको विश्वास आर्जन गर्नु,
- (झ) चालु तथा प्रशासनिक खर्चमा औचित्य र विवेकशीलता पुष्टि हुने गरी न्यून गर्नु र पुँजीगत खर्चको आयतन वृद्धि र गुणस्तर सुधार गर्नु,
- (ञ) अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिक प्रणालीमा ल्याउनु,
- (ट) मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदर कायम गर्नु,
- (ठ) आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कतर्फको बक्यौता रकम सङ्कलन, प्रशासकीय पुनरावलोकन तथा न्यायिक निकायमा ज्यामी भएका करदाताको

- विवादित विषयमा शीघ्र न्यायिक निर्णय र बेरूजुको रकम फछ्योर्ट गरी सम्परीक्षण गर्नु,
- (ड) भन्सार मूल्याङ्कनमा मात्रा, गुणस्तर, ब्राण्ड र उत्पादनको सुक्ष्म सूचना तथाङ्कको आधारमा हुने घोषणा यथार्थपरक, कारोबार रकम र जोखिममा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गर्नु,
- (ढ) अन्तःशुल्कतर्फ प्रविधि नियन्त्रित व्यावसायिक प्रतिष्ठानलाई स्वयम् जिम्मेवार बनाई भौतिक निष्कासन प्रणालीबाट विस्तारै स्वयम् निष्कासन प्रणालीको अवलम्बन गर्दै उद्योग व्यवसायको अभ्यव्यवस्था च्वतभ र राजस्व नीतिसँग तादात्म्यता र अन्तःशुल्क स्टिकरमा बच्चलभकक कायम गर्नु ।
- (ण) राजस्व नीति, विप्रेषण आय र विदेशी विनिमय नीति र मुद्रास्फीति बीच तादात्म्यता एवम् सहसम्बन्ध कायम गरी समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व, मूल्य स्थिरता, शोधानान्तर सन्तुलन र लक्ष्यबमोजिमको विदेशी विनिमय सञ्चित कायम गर्दै क्रिप्टोकरेन्सी, हार्डपर फण्डमा भएको/हुने अवैध लगानी पूर्ण रूपमा नियन्त्रण गर्नु,
- (त) गैरकर राजस्वलाई मुद्रास्फीति, लागतप्रभावी बनाई सेवा प्रवाह, लागत, सुविधा, प्रविधिको उपयोग, समय र एकीकृत बनाउन पुनरावलोकन गर्नु,
- (थ) Transfer Pricing, Thin Capitalization, Debt Shifting मा नियन्त्रण गर्न Arms Length Principle अनुसार सही करारोपणका लागि विदेशी निकायबाट सूचना आदानप्रदान गर्न अन्तर्राष्ट्रिय निकाय र संघसंस्थासँग समन्वय सहकार्य बढाउन आर्थिक कुटनीति प्रवर्द्धन गर्नु,
- (द) राजस्व नीति सर्वसाधारणलाई सेयर कारोबारमा आकर्षण गर्ने, स्वस्थ पुँजी बजारको विस्तार गर्ने र बीमा व्यवसाय दूर दराजका स्थानीय तहसम्म पुग्ने गरी तर्जुमा गर्नु,
- (ध) आन्तरिक आर्थिक क्रियाकलापमा अधिकतम आन्तरिक तथा बाह्य लगानी उत्पादनमूलक उद्योग, कलकारखानामा वृद्धि गर्दै राजस्वको

संरचना र स्रोतमा आयकरको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान उच्च वृद्धि र सामाजिक असमानता न्यूनीकरण गर्नु,

- (न) राजस्व प्रशासनलाई विशिष्टीकरण गर्न राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीसम्म दरबन्दी कायम गर्न राजस्व सेवा गठन गर्ने, संस्थागत अभिलेखीकरण र अपनत्व/लगाव (Institutional Memory & Ownership/Passion) कायम गर्दै कार्यरत जनशक्तिलाई नैतिकता, सदाचारिता, इमान्दारिता, सुशासनसहित जवाफदेहिता र उत्तरदायित्व कायम गर्नु थप चुनौतीपूर्ण छ ।

संघीय नेपालको राजस्व नीति, यसका स्रोत तथा संरचनासम्बन्धी चुनौती समाधानका उपाय

संघीय राजस्व नीति, यसका स्रोत तथा संरचनामा रहेका समस्या तथा चुनौतीलाई देहायअनुसार समाधान गर्न गरिनु पर्दछः

(क) नीतिगत व्यवस्थामार्फत स्वयम् सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने

आयातमा निर्भर कर प्रणालीलाई क्रमशः आन्तरिक उत्पादनमूलक आर्थिक क्रियाकलापमा आधारित तुल्याई दिगो वातावरणमैत्री हरित कर प्रणालीमा रूपान्तरण गर्दै वैज्ञानिक, अनुमानयोग्य, पारदर्शी र उत्तरदायी कर प्रणालीमार्फत लगानीयोग्य वातावरण सिर्जना गर्न जोड दिनु अपरिहार्य छ । एकीकृत कर संहिता अवलम्बन गर्दै अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई न्यूनीकरण गर्दै औपचारिक अर्थतन्त्र वृद्धि गर्न वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीतामा जोड दिनुपर्दछ । विद्युतीय कारोबारलाई राजस्वको दायरामा ल्याउने प्रयास आरम्भ र करदाताको स्वयम् सहभागिता अभिवृद्धि गरिनुपर्दछ ।

(ख) सक्षम, आधुनिक प्रविधियुक्त संस्था निर्माण गर्ने

राजस्व परामर्श बोर्डको स्थापना, यसको सुभाबलाई क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लिएको छ । अधिकांश जिल्ला वा आर्थिक इकाईहरूमा राजस्व कार्यालय स्थापना गर्दै जाने, संस्था दर्ता गर्ने निकायहरू जस्तै; स्थानीय निकाय, घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, औषधि

व्यवस्था विभाग र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय तथा नियामकीय निकाय जस्तै; नेपाल राष्ट्र बैंक, राजस्व अनुसन्धान विभाग, भन्सार विभाग, सम्पत्ति सुद्विकरण अनुसन्धान विभाग, महालेखा परीक्षकको कार्यालय र आन्तरिक राजस्व विभाग बीचमा सूचना प्रविधिमार्फत सूचना सञ्जालीकरण गरी एकीकृत सूचना दोहोरो प्रसारण गरिने नीतिको अवलम्बन गरी राजस्व चुहावट र छली नियन्त्रण गर्ने, सानो, चुस्त, पारदर्शी, जवाफदेही र उत्तरदायी राजस्व प्रशासनबाट गुणस्तरीय करदाता मैत्री सेवा प्रदान गर्ने नीतिको अवलम्बन गरिनुपर्छ।

- (ग) उच्च मनोबल र उत्प्रेरणायुक्त, जोखिम बहन गर्ने, नैतिक र सिर्जनशील सक्षम जनशक्ति निर्माणमा जोड दिन राजस्व सेवाको विशिष्टिकरण गर्ने
- (घ) राजस्व व्यवस्थापनमा शोध, खोज, अध्ययन, अनुसन्धान र विकासलाई उच्च प्राथमिकताका साथ निरन्तरता दिई सुझावहरूलाई नीतिगत सम्बोधन गर्ने
- (ङ) करसम्बन्धी ऐन, नियम, प्रकृया, कार्यविधिमा सरलीकरण एवम् प्रणालीमा स्पष्टता ल्याउन निरन्तर सुधार, नीति नवप्रवर्तन र सिर्जनशीलताको अवलम्बन गर्ने
- (च) निरन्तर करदाता शिक्षा, प्रचारप्रसार, सघन बजार अनुगमनमार्फत सुशोभ्य र सम्मानित करदाताको चेतनास्तर समेत वृद्धि र व्यावसायिक नैतिकता प्रवर्द्धन गर्ने
- (छ) स्रोत साधनको प्रयोगमा मितव्ययिता, वित्तीय अनुशासन र साधनको उत्पादनशील क्षेत्रमा कुशलतापूर्वक प्रयोगमा पनि विशेष ध्यान दिने
- (ज) स्थानीय तहदेखि नै युवामा उद्यमशीलता विस्तार, उत्पादन, व्यवसाय वृद्धि र रोजगारी सिर्जनाका साथ आर्थिक वृद्धि, आर्थिक विकास र समृद्धि उन्मुखलाई जोड दिने,
- (झ) राजस्व नीतिको भाव, अभिष्ट, गति, प्रवृत्ति, दिशा र प्रभावमा हुने अस्थिरता, अनिश्चितता, जटिलता र दुविधा हटाउने सरकार परिवर्तन हुँदासमेत राजस्व नीति, राजस्वका दरमा कुनै प्रकारको परिवर्तन

नहुने गरी निजी, सहकारी, सामुदायिक र वैदेशिक लगानी आकर्षण हुने गरी राजस्व नीति तयार गर्ने,

- (ञ) चालु प्रशासनिक खर्चमा औचित्यता पुष्टि र विवेकशीलता कायम हुने गरी न्यून गर्ने र पुँजीगत खर्चको आयतन र गुणस्तर कायम गर्न बहुवर्षीय ठेक्का प्रणालीमा सुधार, आयोजना बैंकको पूर्ण कार्यान्वयनतर्फ जोड दिइनुपर्ने,
- (ट) आईएमएफले करिब ३८ र राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभागले ४९.५ प्रतिशत नेपालमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार रहेको देखाएका छन्। यसले नेपालको यथार्थ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको आकार, राजस्वको दायराबाहिर रहेको क्षेत्र र राजस्वको गहिराईको विषयमा बृहत् विश्लेषण र संरचनात्मक परिवर्तन गर्न आवश्यक छ। मूल्य अभिवृद्धि करमा कारोबारको सीमा शून्यउन्मुख बनाउनुपर्दछ। कारोबारको सीमा जति बढ्दै जान्छ, सोही अनुपातमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रसमेत बढ्ने हुन्छ। कृषि क्षेत्रलाई क्रमशः अत्यन्त न्यून दरमा राजस्वको दायरामा ल्याउने, भन्सार बिन्दु बाहिरबाट हुने अवैध व्यापार नियन्त्रण गरी अनौपचारिक अर्थतन्त्रको औपचारिकीकरण, पूर्ण प्रोदभावी लेखामा आधारित कारोबार, नैतिकता, सदाचारिता, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धा र व्यावसायिक संस्कारसहितको व्यवसाय प्रवर्द्धन वृद्धि गर्दा करको न्यून दर हुँदासमेत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्व सङ्कलनको योगदान करिब ३५ देखि ४० प्रतिशत सङ्कलन गर्न सकिने गरी निर्माण गरिनुपर्दछ।
- (ठ) आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कतर्फ लामो समयदेखि रहेको बक्यौता रकम सङ्कलन र बेरूजुको रकम फछ्यौट गर्न उच्च राजनीतिक सहमतिसहित एक कार्यदल गठन गरी छिटोभन्दा छिटो हटाउन कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था गरिनुपर्दछ। मूल्य अभिवृद्धि करको दरमा बहुदरको सवालले स्थान पाएको छ। सैद्धान्तिक रूपमा यसको विगत २०५२ सालदेखिको बहुपक्षीय विश्लेषण, तथ्य, प्रमाण र अनुसन्धान नगरी यो

- प्रणालीको दरको संरचना परिवर्तन गरिनु हुँदैन ।
- (ड) भन्सार मूल्याङ्कनमा मात्रा, गुणस्तर, ब्राण्ड र उत्पादनको सुक्ष्म सूचना तथ्याङ्कको आधारमा कारोबार रकम र जोखिममा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गरिनुपर्दछ । साथै, पोष्ट क्लियरेन्स अफिसबाट न्यून बीजकीकरण सम्बन्धमा Off the track बाट On the track मा ल्याउन संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरिनुपर्दछ । साथै, राजस्व अनुसन्धान विभागबाट सघन अनुसन्धान गरी नक्कली बिल बिजक सम्बन्धमा उपचारात्मक विधिबाट कारबाहीको दायरामा ल्याउनुपर्दछ ।
- (ढ) अन्तःशुल्कतर्फ प्रविधि नियन्त्रित व्यावसायिक प्रतिष्ठानलाई स्वयम् जिम्मेवार बनाई भौतिक निष्कासन प्रणालीबाट विस्तारै स्वयम् निष्कासन प्रणालीमा जानुपर्दछ । अन्तःशुल्क स्टिकरमा Bar Code System सहितको Tracking प्रणाली अवलम्बन गरिनुपर्दछ ।
- (ण) राजस्व नीति, विप्रेषण आय र विदेशी विनिमय नीति र मुद्रास्फीतिबीच तादात्म्यता एवम् सहसम्बन्ध कायम गर्ने दिशातर्फ अगाडि बढनुपर्दछ । स्थिर विनिमय दर प्रणालीले अनिश्चितताको वातावरण नहुने हुँदा बजार क्षेत्र अनुमानयोग्य र कारोबार लागत कम हुन्छ, भन्ने आर्थिक विश्वास रहेको छ । यसबाट व्यापार र लगानी मुलुकमा फराकिलो हुँदै जाने तर्क रहेको छ । तर स्थिर विनिमय दर प्रणालीबाट नेपालले अपेक्षित रूपमा बाह्य लाभ प्राप्त गर्नसमेत सकेको छैन । अतः विस्तारै नेपाली मुद्रालाई पुँजी खातामा परिवर्त्य र विनिमय दर लचक बन्दै जाँदा नेपालबाट विदेशमा हुने लगानीवापत लाभांश प्राप्तिको दर, लगानी प्रवाहको बहुपक्षीय अध्ययन र अनुसन्धान गरिनुपर्दछ । क्रिप्टोकरेन्सी, हाईपर फण्डमा भएको अवैध लगानीलगायतले समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वमा पारेको/पार्ने प्रभाव योजना, वित्त र मौद्रिक अधिकारीबाट शीघ्र गरिनुपर्दछ । साथै मौद्रिक नीतिको पूर्ण स्वायत्तता सम्बन्धमा आर्थिक परिसूचकको आधारमा सम्झौता गर्न नसकिने हुनुपर्दछ ।

- (त) प्रदेश तथा स्थानीय राजस्वको एकल प्रशासन र राजस्व परिचालनको लागि क्षमता विकास गर्नेगरी मार्ग निर्देश, विधि र मापदण्ड संघीय राजस्व नीतिबमोजिम कायम गर्नुपर्दछ । स्थानीय राजस्व स्रोत परिचालनको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनुपर्दछ ।
- (थ) राजस्व प्रशासनमा कार्यरत जनशक्तिलाई नैतिकता, सदाचारिता, इमान्दारिता र सुशासन कायम गर्न कठोर सङ्गठनात्मक आचारसंहिता तर्जुमा गरिनुपर्दछ ।

निष्कर्ष

कृषि, जलस्रोत, विद्युत, पर्यटन, उत्पादनमूलक उद्योग, सामाजिक तथा भौतिक पूर्वाधार, शिक्षा, स्वास्थ्य आदिमा आन्तरिक तथा प्रत्यक्ष विदेशी लगानी विस्तार गर्ने प्रमुख आधार राजस्व नीति हो । उच्च लगानी विस्तारबाट अफ फराकिलो, समावेशी र स्थिर आर्थिक वृद्धि र विकासबाट नै आन्तरिक राजस्व स्रोत परिचालन बढाई वि.सं. २०७९ सम्ममा मुलुकलाई अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा, वि.सं. २०८७ सम्ममा मध्यम आयस्तरीय मुलुकमा रूपान्तरण गर्न र भिजन २१०० तथा दिगो आर्थिक विकास लक्ष्यहरू हासिल राजस्व नीति कोसे ढुङ्गा सावित हुनेछ । साथै, नेपाल एलडीसी ग्राजुयसन भएकोले आगामी पाँच वर्षपछि वैदेशिक अनुदानमा भारी कटौती हुने, छात्रवृत्तिलगायत भ्रमण खर्चका सुविधा प्राप्त नहुने, निकासीमा कोटासमेत प्राप्त नहुने हुँदा सोबाट राजस्व परिचालनमा पर्न सक्ने प्रक्षेपण गर्न Transition Revenue Mobilization Strategy तयारीमा लाग्नुपर्ने समेत छ ।

नागरिकले दाखिला गरेको करको सार्वजनिक मामिलाका क्षेत्रमा राष्ट्रिय पुँजी निर्माण हुने गरी उपयोग भएको छ भन्ने विश्वास सरकारले हासिल गर्नुपर्दछ । यस प्रकारको वैद्यता र विश्वास नागरिकबाट आर्जन गर्न सके मात्र नागरिकमा स्वयम् कर दाखिला गर्ने व्यवहारको विकास हुने, लोकतन्त्रमा संस्था सक्षम हुने, जनशक्तिमा उत्तरदायित्व कायम हुने, करदातामा कर अनुपालना र कर दाखिला उत्प्रेरणा उचो हुन्छ ।

यसका लागि आयातमा आधारित राजस्वको स्रोतलाई आन्तरिक उत्पादन र आर्थिक क्रियाकलापबाट सङ्कलन र संरचनात्मक परिवर्तन तथा प्रदेश र स्थानीय तहलाई मार्गदर्शन हुने गरी दिगो सोच, लक्ष्य र उद्देश्यसहितको संघीय राजस्व नीति यथाशीघ्र तर्जुमा गर्नु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान, कानून किताव व्यवस्था समिति,
- पन्ध्रौं योजना, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय, सिंहदरबार,
- बजेट वक्तव्य, आर्थिक सर्वेक्षण आ.व. २०७७/७८, अर्थ मन्त्रालय,

- महत, डा. रामशरण, लोकतन्त्रको पक्षमा: नेपाली अर्थ/राजनीतिका चरण र चुनौती,
- अर्याल, जितेन्द्र प्रकाश, (२०६८), सुक्ष्म अर्थशास्त्र, न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, कीर्तिपुर,

Mahat, Dr. Ram Sharan, Trials, Tremors and Hope, The Political Economy of Contemporary Nepal, Adarsh Enterprises,

Mohan, Rakesh, Growth with Financial Stability, Central Banking in an Emerging Market, Oxford collected essays.

Salvatore, Dominik(2003), Microeconomics, Theory and Applications, New York, Oxford University Press,

Dwivedi, D.N. (2001), Macroeconomics, Theory and Policy, Tata McGraw Hill, New Delhi

***

वित्तीय साक्षरताको अवस्था र चुनौती : नेपालको सन्दर्भ

■ दिलिपकुमार श्रीवास्तव*

१. परिचय

‘वित्तीय साक्षरता’लाई व्यक्तिले वित्तीय स्रोत साधनलाई आफ्नो हित अनुकूल र प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न हासिल गर्ने ज्ञान र सीपको रूपमा परिभाषित गरिएको छ। वित्तीय साक्षरताले समग्र वित्तीय प्रणालीमा विश्वासको अभिवृद्धिसँगै मानिसको सहभागिता समेत वृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ। नेपालको सन्दर्भमा सबै स्तरका मानिसलाई वित्तीय साक्षरता आवश्यक रहेको देखिएको छ। उपयुक्त वित्तीय शिक्षाको अभावमा उचित निर्णय लिन नसक्दा गम्भीर आर्थिक दुर्घटना हुन गई वित्तीय क्षति व्यहोर्नुका साथै समाजमा नकारात्मक असर पर्ने अवस्था पनि देखिएको छ। यद्यपि, मानिसहरूको उमेर समूह, शैक्षिक योग्यता, आर्थिक अवस्था आदिका कारण विभिन्न वर्गका मानिसका लागि फरकफरक वित्तीय शिक्षा आवश्यक हुने देखिन्छ। वित्तीय व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञान जस्तै; बजेट निर्माण गर्ने, आम्दानी र खर्चको विवरण तयार गर्ने, बचत गर्ने तथा ऋण लिने प्रक्रिया र बीमाको बारेमा मानिसलाई पर्याप्त जानकारीको कमीका कारण अनावश्यक रूपमा ऋणमा फस्ने, श्रम शोषणमा पर्ने तथा स्रोत र साधनको अनुत्पादक क्षेत्रमा प्रयोग हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ। त्यसैले न्यून आयस्तर भएका व्यक्तिलाई पैसाको उचित व्यवस्थापन गर्न, पुँजी निर्माणको लागि सहयोग गर्न, उनीहरूको सुरक्षा तथा जीवनमा उपलब्ध विभिन्न अवसरको पहिचान गर्न, पैसाको महत्व बुझ्दै समाजमा भएको सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न सक्षम बनाउन वित्तीय शिक्षा आवश्यक हुन्छ। प्रत्येक व्यक्तिसँग भएको सिमित स्रोत र साधनको कुशल उपयोगबारे जानकारी प्रदान गर्दै आयमूलक क्षेत्रमा लगानी हुँदै समग्र मुलुककै आर्थिक उन्नति हासिल गर्ने ज्ञान प्रदान गर्नु वित्तीय साक्षरताको उद्देश्य हो। उद्यमशीलताकै कारण मुलुकको

उद्योग व्यवसाय वृद्धि भई व्यापार घाटा पनि कम गर्न मद्दत गर्दछ। तसर्थ वित्तीय साक्षरता बचतसँग मात्र सम्बद्ध नभई देशको सम्पूर्ण आर्थिक क्रियाकलापमा यो विषय केन्द्रित रहन्छ।

२. पृष्ठभूमि

वित्तीय कारोबारसम्बन्धी ज्ञानलाई नै वित्तीय साक्षरताको रूपमा बुझ्ने गरिन्छ। देशका नागरिकको लागि अपरिहार्य वित्तीय साधन र वित्तीय कारोबार सम्बन्धी ज्ञानलाई अभिवृद्धि गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। अन्तराष्ट्रिय समन्वय तथा विकासका लागि संस्थाले सन् २००५ मा वित्तीय साक्षरतालाई परिभाषित गरेकोमा सन् २०१२ मा जी-२० राष्ट्रका नेताहरूले यसलाई आधिकारिता प्रदान गरेपश्चात् अधिकांश देशले सो परिभाषालाई मान्यता दिएको देखिन्छ। उक्त संस्थाले वित्तीय साक्षरतालाई वित्तीय उपभोक्ता वा लगानीकर्ताहरूले वित्तीय उत्पादन, वित्तीय साधन, यसको अवधारणा र सोमा रहने जोखिमहरूको बारेमा जानकारी, निर्देशन वा उद्देश्यको माध्यमबाट ज्ञान अभिवृद्धि गरी वित्तीय जोखिम तथा अवसरको सम्बन्धमा सावधान भई वित्तीय सम्बन्धीत कार्यहरू गर्न सक्ने प्रक्रियाको रूपमा व्याख्या गरेको पाइन्छ। वित्तीय साक्षरता आफूसँग उपलब्ध स्रोत तथा साधनको सदुपयोगबाट आर्थिक तथा सामाजिक सुरक्षा हासिल गर्ने, सीमित साधनको अधिकतम उपयोग गरी असीमित आवश्यकताहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा पूरा गर्न व्यवस्थित बजेट बनाउने तरिका सिकाउने तथा साधनको व्यवस्थित परिचालन र उच्चतम सदुपयोग गर्ने ज्ञान प्रदान गर्दछ। यसले वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउनेलाई समेत उनीहरूको सेवा वा उत्पादनको बारेमा राम्ररी बुझ्न, उत्पादनसँग जोडिएको जोखिमको पहिचान गर्न, त्यसलाई व्यवस्थापन गर्न तथा ग्राहकको वास्तविक आवश्यकतालाई पहिचान गरी उत्पादनलाई परिमार्जन गर्न

* प्रशासकीय अधिकृत, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान

सहयोग पुऱ्याउने गर्दछ । वित्तीय साक्षरताको माध्यमबाट आम जनमानसमा पुँजीको सिर्जना, औपचारिक क्षेत्रबाट सापेक्षित रूपमा सस्तो ब्याजदरमा कर्जा उपयोग गरी उत्पादन, उपभोग, लगानी, रोजगारीमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ । वित्तीय चेतना आम जनमानसको सरोकार र चासोको विषय भए तापनि यस कार्यक्रमले विशेष गरेर वित्तीय सेवा र पहुँचको अवसरबाट वञ्चित दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने सर्वसाधारण र वित्तीय कारोबार र उपकरणबारे अनभिज्ञ किशोर/किशोरीलाई केन्द्रबिन्दुमा राख्नु राज्यको दायित्व हो । व्यक्तिसँग भएका स्रोत र साधनको कुशल उपयोगबारे जानकारी दिँदै आयमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्ने, उद्यमशीलताको विकास गर्ने र त्यसबाट आर्थिक उन्नति गर्नेसम्बन्धी ज्ञान/सीप दिलाउनु वित्तीय साक्षरताको लक्ष्य हुन्छ । वित्तीय पहुँच न्यून भएको नेपाल जस्तो मुलुकमा वित्तीय साक्षरताको अभिवृद्धि अहिलेको टड्कारो आवश्यकता हो । वित्तीय साक्षरताको माध्यमबाट धितोपत्र बजार, बैकिङ, बीमालगायतका वित्तीय सेवाको प्रयोगमा सहजता ल्याउन सकिन्छ ।

३. वित्तीय साक्षरताको अवस्था

विश्वको करिब दुई अर्ब ५० करोड जनसंख्या बैकिङ तथा वित्तीय सेवाको पहुँचबाट बाहिर रहेको अनुमान छ । त्यसै गरी, विश्वभरका करिब दुई अर्ब २० करोड बालबालिकामध्ये करिब एक अर्ब बालबालिका अहिले पनि निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेका छन् । रा हालसम्म एक प्रतिशतभन्दा कम बालबालिका मात्र वित्तीय साक्षरताको दायरामा आएका छन् भने १५ देखि २५ वर्ष उमेर समूहका युवामध्ये करिब ४० प्रतिशतको मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता रहेको पाइएको छ । वित्तीय साक्षरताको बढ्दो आवश्यकता र महत्वले गर्दा पछिल्ला वर्षमा नीति निर्माता, वित्तीय एवम् सहकारी संस्था, बीमा कम्पनीले पनि वित्तीय साक्षरता अभियानमा योगदान दिँदै आएका छन् । वित्तीय पहुँच विस्तार, गरिब, विपन्न समुदायमा लघुवित्तको पहुँच बढाउने उद्देश्यले संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम, संयुक्त राष्ट्रसंघीय पुँजी विकास कोषको प्राविधिक तथा अनुदान

सहयोगमा वित्तीय पहुँच कार्यक्रम सन २०१३ मा सुरु भएको थियो । यो कार्यक्रमले नयाँ सदस्य बनाउने, सेवाप्रदायकलाई प्रशिक्षण, वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन, बचत, कर्जा, रेमिट्यान्स, बीमा, लघुकर्जा विस्तार गर्न सञ्चार माध्यममार्फत जानकारीमूलक सन्देशहरू प्रसारण गरिनुका साथै नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि विभिन्न माध्यममार्फत वित्तीय चेतना प्रवर्द्धन गरिरहेको देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले 'वित्तीय चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम' र 'विद्यार्थीसँग नेपाल राष्ट्र बैंक' कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा गरिरहेको देखिन्छ । त्यस्तै नेसनल बैकिङ इन्स्टिच्युटले पनि वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा गरिरहेको छ ।

हाल वित्तीय साक्षरता गाउँ बस्तीसम्म पनि पुग्न थालेको छ । विभिन्न संघ-संस्थाले समयसमयमा वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने, रेडियो, टेलिभिजन आदि माध्यमबाट वित्तीय साक्षरताका सन्देश विस्तार गर्ने, समुदायस्तरमै पुगेर कक्षा सञ्चालन गर्ने, गृह परामर्श गर्ने, गोष्ठी, ग्यालीका साथै अन्य चेतनामूलक कार्य सञ्चालन भइरहेकोले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा बिस्तारसँगै वित्तीय पहुँच बढेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकका अनुसार २०७८ फागुन मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा संख्या देशभर ११,३४९ पुगेका छन् भने कुल ७५३ स्थानीय तहमध्ये ७५० स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकका शाखा स्थापना भइसकेका छन् ।

देशमा ४८ प्रतिशत पुरुष र ३१ प्रतिशत महिलासँग सक्रिय बचत खाता रहेको अनुमान गरिएको छ । बैकिङ प्रणालीमा अझै महिला सहभागिता उत्साहजनक रहेको पाइँदैन । दक्षिण एसियाली देशमध्ये भुटानको वित्तीय साक्षरता दर ५४, श्रीलङ्काको ३५, चीनको २८, भारतको २४ र बङ्गलादेशको १९ प्रतिशत रहेको छ । यसको तुलनामा नेपालको वित्तीय साक्षरता दर करिब १८ प्रतिशत हुँदा हामी वित्तीय रूपमा कम साक्षर रहेको देखिन्छ । यो अवस्थामा सुधार गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति, धितोपत्र बोर्डलगायतका नियामक निकायले नीतिगत तथा संस्थागत संरचना तयार गरी वित्तीय साक्षरता बढाउन र समग्र वित्तीय क्षेत्रको सुदृढीकरण र

समृद्धि हासिल गर्न वित्तीय साक्षरतालाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

४. वित्तीय साक्षरताको महत्त्व

सन् १९९३ का नोबेल शान्ति पुरस्कार विजेता नेल्सन मण्डेलाको भनाइमा 'कुनै पनि देश तबसम्म विकसित हुँदैन जबसम्म सो देशका नागरिक वित्तीय रूपमा साक्षर हुँदैनन्।' उक्त भनाइबाट वित्तीय साक्षरताको महत्त्वलाई प्रष्टसँग बुझ्न सकिन्छ। वित्तीय क्षेत्रले छरिएर रहेको पुँजीको परिचालन गर्ने एवम् बचत गर्ने र लगानीको माग गर्ने निकायको बीच मध्यस्थकर्ताको कार्य गर्ने हुँदा समग्र अर्थतन्त्रमा वित्तीय प्रणालीको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुने सन्दर्भमा वित्तीय प्रणालीको दिगो विकासमा वित्तीय साक्षरताको ठूलो महत्त्व रहेको हुन्छ। वित्तीय चेतनाका आधारमा व्यक्तिले स्रोत र साधनको महत्त्व बुझी सोको उपयोगका लागि उचित निर्णय गर्न सक्षम बनाउँछ। आय आर्जनको सदुपयोगबाट आर्थिक तथा सामाजिक सुरक्षा हासिल गर्न सहयोग गर्दछ। यति मात्र होइन, वित्तीय साक्षर मानिस पारिवारिक खर्च व्यवस्थापन गर्न, अवकाशपछिको जीवन व्यवस्थित गर्न पनि सक्षम हुन्छ। त्यस्तै कतिपय अवस्थामा वित्तीय संस्थाको प्रलोभनमा परी वा अनौपचारिक वित्तीय प्रणालीको सेवा लिँदा अनावश्यक ऋणको बोझमा घरबास डुबेका उदाहरण पनि सुनिने गरिएको छ। यसका लागि विद्यालयस्तरदेखि नै वित्तीय साक्षरताको पाठ्यक्रम समावेश गर्न आवश्यक रहेको देखिन्छ। अशिक्षित वा अर्धशिक्षित मात्र होइन, शिक्षित युवामा समेत बचत, लगानी र ऋणबारे उपयुक्त ज्ञान छैन। विशेषतः युवालाई वित्तीय योजनाबारे सुसूचित गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

५. वित्तीय साक्षरताका लागि भएका प्रयास

अर्थतन्त्रको समग्र संरचना हेर्दा अधिकांश विकसित र विकासशील मुलुकको अर्थतन्त्रमा विशेषतः वास्तविक क्षेत्र, सरकारी वित्त क्षेत्र, बैंकिङ एवम् वित्तीय क्षेत्र बाह्य अर्थात् वैदेशिक व्यापार तथा भुक्तानी क्षेत्र रहेका छन्। यीमध्ये वित्तीय क्षेत्रअर्न्तगत पर्ने कार्य प्रत्यक्ष रूपमा सर्वसाधारणको जनजीवनसँगै अगाडि बढेको हुन्छ। वित्तीय क्षेत्रभित्र समग्र वित्तीय प्रणालीका साथमा वित्तीय

संस्था, वित्तीय बजार, वित्तीय उपकरण, बचतकर्ता, ऋणी, बीमा क्षेत्र तथा नियमनकारी निकायहरू पर्दछन्। समाजमा छरिएर रहेको वचत र पुँजीलाई एकत्रित गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह वा परिचालन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका वित्तीय क्षेत्रको रहन्छ। वित्तीय क्षेत्रमा बैंकिङ पुँजी बजार, बीमा सेवासहित समष्टिगत वित्तीय गतिविधिहरू पर्दछन्। यो क्षेत्रले मुद्राको प्रयोग अर्थात् मौद्रिकीकरणबाट अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाएको हुन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियामक निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिको कार्यान्वयनमार्फत बैंकिङ र मौद्रिक क्षेत्रलाई नियन्त्रण र निर्देशन गरेको हुन्छ। त्यसै गरी, नेपाल धितोपत्र बोर्डले मर्चेन्ट बैंकर, ब्रोकर, निक्षेप सदस्य, सामूहिक लगानी योजनालगायतलाई नियमन गर्दछ। साथै अर्थ मन्त्रालयले सिधै नियमन गर्ने संस्थामा कर्मचारी सञ्चय कोष, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, नागरिक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोषसमेत यस क्षेत्रमा रहेका छन्। बीमा समितिले बीमा कम्पनीहरूको नियमन गर्दछ। यसरी समग्रमा हेर्दा यस क्षेत्रमा मुद्रा प्रदाय, निक्षेप, कर्जा, बीमा, सेयर कारोबारलगायतका विषयहरू पर्दछन्। वित्तीय क्षेत्र प्राविधिक प्रकृतिको भएको हुनाले यससम्बन्धी ज्ञानमा कमी भएकोले स्थायित्व र दिगोपन ल्याउनका लागि हालैका वर्षमा वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धिका लागि विश्वका विकसितदेखि विकासशील मुलुकले प्राथमिकता दिँदै आएको पाइन्छ।

सन् २००८ को विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कटपश्चात् वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता बढेको पृष्ठभूमिमा G20, Organization of Economic Cooperation and Development(OECD), International Organisation of Securities Organisation (IOSCO) जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाले वित्तीय औजार, बचत, लगानीसम्बन्धी सर्वसाधारणको ज्ञान बढाउनका लागि विशेष महत्त्व दिई विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ। उक्त वित्तीय सङ्कटपश्चात् वित्तीय साक्षरताको अवस्थामा सुधार ल्याउन उल्लेखित संस्थाहरूले तयार गरेका वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी रणनीति बनाई कार्यान्वयनमा ल्याएका छन्। नेपालको परिवेशमा हेर्दा वित्तीय क्षेत्रका नियामक निकायले छुट्टाछुट्टै रूपमा वित्तीय साक्षरतालाई बढावा

दिई बढीभन्दा बढी जनतामा धितोपत्र बजार, बैकिङ, बीमा, सहकारी जस्ता वित्तीय सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने उद्देश्यले विभिन्न कार्य गरिरहेको अवस्था छ ।

नेपाल सरकारको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७३/०७४ - २०७७/७८) मा वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ । यसको निम्ति वित्तीय साक्षरता र शिक्षाको माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिइएको देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको तेस्रो रणनीतिक योजना (२०१७-२०२१) मा रणनीतिक स्तम्भमा वित्तीय स्थायित्व र वित्तीय क्षेत्र विकासअन्तर्गत वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणमा अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य रहेको छ । यसै रणनीतिबमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय साक्षरता ढाँचा, २०२० तर्जुमा गरेको छ ।

नेपाल सरकारको पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/०७७ र २०८०/०८१) को आधारपत्रले वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिनै सोहीबमोजिम कार्यनीति तर्जुमा गरेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ को मौद्रिक नीतिले वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउँदै वित्तीय सेवाको माग अभिवृद्धि गर्ने र वित्तीय साक्षरता ढाँचाको कार्यान्वयन गर्ने नीति लिएको पाइन्छ । त्यसै गरी, बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा थप उत्तरदायी बनाउँदै सहूलियतपूर्ण कर्जा, पुनरकर्जा, सफा नोट नीति, विद्युतीय भुक्तानी सेवा लगायत राष्ट्र बैंकले जारी गरेको नीतिगत व्यवस्था एवम् कार्यक्रमको प्रवर्द्धनमा परिचालन गराइने नीति लिएको छ । हाम्रो देशको जनसंख्याको ठूलो हिस्सा औपचारिक वित्तीय सेवाबाट वञ्चित रहेको अवस्था छ । वास्तवमा वित्तीय सेवाको माग पक्षमा सुधार ल्याउन नेपालमा पनि वित्तीय चेतना एवम् साक्षरता कार्यक्रम विस्तार गर्नु अपरिहार्य भइकेको छ ।

६. वित्तीय साक्षरताका चुनौती

वित्तीय पहुँच बढीभन्दा बढी नागरिकबीच पुगिरहेको अवस्थामा यससम्बन्धी जानकारी दिनु नियमनकारी निकायको दायित्व हुन आउँछ । नेपाल वित्तीय साक्षरताका लागि एकीकृत संयन्त्र नहुँदा केही अन्योलको अवस्था

पनि देखिएको छ । वित्तीय साक्षरतालाई प्रवर्द्धन गर्ने सन्दर्भमा देखिएका चुनौतीलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

६.१. हाम्रो समाजमा विभिन्न तह र स्तरको ज्ञान भएका बसोबास रहनुका साथै अवसरको दृष्टिले पनि समाजमा विविधता रहेको छ । त्यसैले वित्तीय साक्षरताभन्दा कसको, कुन वर्ग, कुन भूगोलमा बस्ने समुदायको लागि जस्ता कुराले प्रभाव पार्दछन् । त्यसैले लक्षित वर्गअनुसार वित्तीय साक्षरताको लागि सामग्री तथा वित्तीय साक्षरताको कक्षा लिनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि सर्वसाधारणले बुझ्ने किसिमको सामग्रीको प्रयोग गर्नुपर्छ । देशको विभिन्न भागमा फरकफरक संस्कृति तथा भाषा बोल्ने मानिसको बसोबास भएकोले स्थानीय तहमा कार्यक्रम लैजाँदा उनीहरूकै भाषामा सामग्री तयार गरेर लैजानु तथा स्रोतव्यक्तिले पनि त्यही भाषाको प्रयोग गर्नु प्रभावकारी हुन्छ । एउटै सामग्री र पद्धतिको प्रयोग सबै ठाउँमा भएको देखिन्छ । यसले वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमको प्रभावकारितामा असर पारेको देखिन्छ ।

६.२. वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कार्यक्रम नेपाल राष्ट्र बैंकलगायत विभिन्न संघसंस्थाले समेत गर्ने गरेका छन् । यसरी बढीभन्दा बढी संस्थाले कार्यक्रम आयोजना गर्दा धेरै जनसंख्या तथा क्षेत्र समेटिने भएकोले कार्यक्रमको स्तरीय ढाँचा वा फ्रेमवर्कको अभावमा कार्यक्रम सतही रूपमा छरिएको देखिन्छ । स्तरीय ढाँचा वा निर्देशिकाको अभावमा अलगअलग संस्थाले वित्तीय साक्षरताको नाममा उनीहरूका उत्पादनको प्रचारप्रसार गर्ने, उनीहरूको ब्रान्ड नामको मात्र बयान गर्ने जस्ता सम्भावनालाई नकार्न पनि सकिँदैन । यसबाट ठोस उपलब्धि हासिल हुने अवस्था न्यून रहेको देखिन्छ ।

६.३. वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम निरक्षर मानिसदेखि विश्वविद्यालयबाट दीक्षित वर्ग एवम् स्वयं वित्तीय क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्ति सम्मलाई पनि आवश्यक पर्ने देखिन्छ । वित्तीय क्षेत्रमा भएका

नयाँनयाँ विकास एवम् प्रविधिको बारेमा त्यस क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिले थाहा पाउने व्यवस्था गर्नु वित्तीय साक्षरताको एउटा रूप हो। विद्यार्थीको लागि, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केर स्वदेशमै केही गर्न चाहनेका लागि, आमा समूह जस्ता ग्रामीण महिला, ज्येष्ठ नागरिक, कलेज पढ्ने विद्यार्थीसहित अनेक प्रकारका वर्ग र समुदायका वित्तीय साक्षरता आवश्यक छ, त्यसैले सामग्रीको गुणस्तरीयता पनि अलगअलग चाहिन्छ। युवावर्गको लागि मोबाइल एपको प्रयोग प्रभावकारी हुन सक्छ। कतिपय सामग्रीको गुणस्तर कमजोर छ भने कतिपय सामग्रीलाई अद्यावधिक गर्नुपर्ने अवस्था छ। यसकारण वित्तीय साक्षरताका लागि लक्षित वर्गअनुसार उपयोगी एवम् अनुकूल सामग्रीको अभाव रहेको देखिन्छ।

६.४. विभिन्न संघसंस्थाले वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी कार्यक्रम आयोजना गरे तापनि त्यस्ता कार्यक्रमको उद्देश्यमा प्रष्टता नभएको समेत देखिन्छ। यो कार्यक्रम गर्ने निर्देशन भएकोले गर्नुपरेको हो भन्ने जस्ता भावनाले सञ्चालन गरिएका कार्यक्रमबाट कस्तो प्रतिफलको अपेक्षा हुन्छ? यसतर्फ सोच्नुपर्ने देखिन्छ। यसै गरी, कार्यक्रम सम्पन्न भइसकेपछि त्यसको प्रभाव कार्यक्रमका सहभागीमा कस्तो पयो? उनीहरूको दैनिक जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन आयो कि आएन? अथवा, कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न कार्यक्रमको ढाँचा वा सन्दर्भ सामग्रीमा नै परिवर्तन गर्नुपर्ने हो कि? जस्ता विषयमा अहिलेसम्म मूल्याङ्कन गर्ने गरिएको छैन। त्यसैले उपलब्ध सामग्री र कार्यक्रमको प्रभावकारिता के कति भयो भन्ने जानकारी आयोजकसँग भएको देखिँदैन। यस किसिमको कार्यक्रमले स्रोत साधनको सदुपयोग भएको अवस्थालाई मान्न सकिँदैन।

६.५. वित्तीय साक्षरताको क्षेत्र व्यापक छ। यो हरेक क्षेत्र र व्यवसायका मानिसका लागि आवश्यक छ। तर आयोजना गरिएका वित्तीय साक्षरता

कार्यक्रमले धेरै ठूलो क्षेत्रलाई समेट्न सकेको देखिँदैन। उदाहरणका लागि, अहिले देशमा ७५३ वटा स्थानीय सरकार छन्। ती सबै स्थानीय सरकारको वार्षिक कार्यक्रममा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमलाई समावेश गरेर कार्यान्वयन गर्ने हो भने यसले देशको व्यापक क्षेत्रलाई समेट्न सक्ने देखिन्छ। यसै गरी, उद्योग वाणिज्य संघ, विभिन्न पेसागत सङ्गठन आदिलाई समेत परिचालन गरेर ती क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने सामग्रीसहितको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यक देखिएको छ।

६.६. देशका कतिपय स्थानमा बैंकको उपस्थिति छैन। भएका ठाउँमा पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भन्झटिलो प्रक्रियाका कारण सामान्य मानिसहरू कारोबार गर्न जान इच्छुक नभएको समेत देखिएको छ। अर्कोतिर, धेरैजसो बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कार्यरत ग्राहकसँग सोभै सम्पर्क हुने जनशक्तिमा ग्राहक सेवाको बारेमा राम्रो ज्ञान भएको देखिँदैन। दोहोर्‍याएर प्रश्न सोध्दा दिक्क मान्ने, सम्झाएर जवाफ दिनुको सट्टा ग्राहकमैत्री जवाफ नदिने गुनासो सुनिने गरेको छ। यसले गर्दा सर्वसाधारणहरू औपचारिक वित्तीय प्रणालीसँग जोडिन हिचकिचाएको अवस्था पनि छ।

६.७. विश्वका विभिन्न मुलुकले रणनीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयनलाई व्यापकता दिइरहेका छन्। नेपालमा वित्तीय क्षेत्रका रूपमा नेपाल सरकारसहित नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा समिति, सहकारी विभाग जस्ता निकायहरू रहेका छन्। ती निकायले आफूले नियमन गर्ने क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयलाई यकिन गरी एकीकृत ढाँचामा वित्तीय चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने चुनौती रहेको देखिन्छ।

७. सुझाव

नेपालमा वित्तीय साक्षरताका अभियान चलाइए पनि अधिकांश दुर्गम तथा ग्रामीण भेगका बासिन्दा यसको पहुँचसम्म पुग्न नसकी वित्तीय साक्षरताको अभावमा

सामाजमा भइरहेका आर्थिक गतिविधिबारे अनभिज्ञ बनिरहेका छन् । बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रलाई सहज ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न नभई नहुने न्यूनतम सुविधाहरू जस्तै; सडक, यातायात, नियमित विद्युत आपूर्ति, इन्टरनेटको व्यवस्था, साख सूचना प्रणाली, भुक्तानी व्यवस्था आदि जस्ता पूर्वाधारको आवश्यक पर्दछ । हिमाली र पहाडी क्षेत्रमा भौगोलिक विकटता र पातलो बस्ती हुँदा वित्तीय सेवा पुऱ्याउन खर्चिलो र कठिन रहेको छ ।

अर्कोतर्फ राज्यको एकल प्रयासबाट मात्र वित्तीय साक्षरता सञ्चालन गर्न नसकिने भएकाले स्थानीय तहसँग हातेमालो गर्दै वित्तीय सेवाहरू ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार गर्न आवश्यक रहेको देखिन्छ । सरकार र सबै सम्बन्धित सरोकारवालाले निष्पक्ष, जिम्मेवारीपूर्ण र समन्वयात्मक ढङ्गबाट वित्तीय शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्नुपर्दछ । मुलुकमा सम्पूर्ण नागरिकले वित्तीय साक्षरताका शिक्षा प्राप्त गर्न यससम्बन्धी पाठ्यक्रम विद्यालय तहबाटै लागू गर्नुपर्छ । जसले वित्तीय साक्षरतालाई औपचारिक शिक्षासँग जोड्ने काम गर्दछ । वित्तीय शिक्षालाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संस्थागत सुशासनको एक मुख्य अङ्गको रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । वित्तीय शिक्षासम्बन्धी नीति तथा योजनाहरू वित्तीय विशेषज्ञबाट स्पष्ट रूपमा निर्धारण गर्नुपर्दछ । साथै वित्तीय संस्थाका कर्मचारीलाई मार्गदर्शन गर्न वित्तीय शिक्षा आचारसंहिताको विकास गर्नु आवश्यक छ ।

विशेषगरी जीवनोपयोगी आर्थिक योजनाहरू बनाउन सक्ने क्षमतामा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू केन्द्रित हुनुपर्दछ । वित्तीय शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम वित्तीय क्षमता निर्माणमा केन्द्रित गरी राष्ट्रिय अभियान, विशिष्ट वेबसाइट, निःशुल्क सूचना सेवा र वित्तीय ग्राहकका लागि उच्च जोखिमसम्बन्धी चेतावनी प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्नुपर्छ ।

वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू उत्पादन र वितरण गर्ने कार्यमा आधुनिक सञ्चारमाध्यम र प्रविधिको प्रयोग गर्न आवश्यक छ । सहकारी र लघुवित्त संस्थाको देशभर व्यापक सञ्जाल भएको हुनाले वित्तीय साक्षरता कार्यक्रममा यिनै संस्थाको साक्षरता वृद्धि गर्न सक्ने

क्षमताको विकास गरी आवश्यक आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पारदर्शी रूपमा सूचना र जानकारी दिनुपर्ने, सरल भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने, भ्रम सिर्जना हुने गरी सूचना दिन नहुने, सरल बैंकिङसम्बन्धी व्यवस्था गर्नुपर्ने, वित्तीय सेवाको शुल्कलगायत सर्त परिवर्तनसम्बन्धी जानकारी दिने व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । यसका लागि स्थानीय तहले वित्तीय संस्थाहरूसँग पनि सहकार्य गर्न जरुरी छ । वित्तीय संस्था बढ्दैमा वित्तीय सेवाको पहुँच बढ्ने, वित्तीय सेवा गुणस्तरीय हुने र लक्षित समुदाय यसबाट लाभान्वित छन् भन्न सकिने स्पष्ट आधार छैन । वित्तीय रूपमा साक्षर हुनु भनेको वित्तीय स्रोत साधनको सही परिचालन हुनु हो । तसर्थ वैधानिक रूपमा आय आर्जन गर्न, आर्जित रकमको व्यवस्थापन गरी बचत रकमको लगानीसम्मको ज्ञान वित्तीय चेतनाले प्रदान गर्ने हुनाले वित्तीय चेतना अभिवृद्धिका लागि सबैको सहकार्य आवश्यक छ । सुरक्षित वित्तीय भविष्य र वित्तीय समृद्धि प्राप्तिका लागि वित्तीय साक्षरतालाई राष्ट्रिय अभियानकै रूपमा अगाडि बढाउन सबै क्षेत्रबाट पहल हुनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

८. उपसंहार

नेपाल सरकारले 'समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली'को अभियान अगाडि बढाएकोमा सोका लागि देशमा उच्च आर्थिक वृद्धिको साथै समग्र विकास हुन आवश्यक देखिन्छ । यसका लागि वित्तीय क्षेत्रमाफत पुँजीको परिचालन गर्ने एवम् बचत गर्ने र लगानीको माग गर्ने निकायकाबीच मध्यस्थकर्ताले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । देशका बढीभन्दा बढी जनताले बैंक तथा बीमा कम्पनीबाट प्राप्त हुने विभिन्न सेवाको उपयोग गरे भने देशभर आर्थिक गतिविधिमा वृद्धि हुन्छ । यसले विस्तारै समष्टिगत बचतमा वृद्धि हुनाको साथै कर्जा सदुपयोग गर्ने बानीको समेत विकास भई उद्यमशीलताको विकास हुन्छ । यसले रोजगारीको सिर्जना गर्ने र व्यक्तिमा जिम्मेवारी एवम् क्षमताप्रतिको विश्वास बढेर जान्छ । अन्ततः देशभित्र उत्पादन गर्ने वातावरण बन्दै गएको अवस्थामा स-साना घरायसी उपभोगका वस्तुदेखि

लिएर ठूलाठूला व्यापारिक प्रयोजनका वस्तुसमेत आयात गर्नुपर्ने अवस्थामा सुधार आई व्यापार सन्तुलनमा समेत टेवा पुग्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- गोपीनाथ मैनाली, (२०६६) राज्य सञ्चालनका आधारहरू, सोपान मासिक,
- आर्थिक वर्ष २०६९/७० को खर्च व्यवस्थाको मध्यावधि समीक्षा प्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय,
- सार्वजनिक व्यवस्थापन स्रोत सामग्री, अग्रसारथी प्रकाशन, २०६८,
- राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६७) त्रिवर्षीय योजना (२०६७/६८-२०६९/७०),
- 'मिमिरे' आर्थिक लेख विशेषाङ्क, अङ्क-३४० नेपाल राष्ट्र बैंक,
- प्रशासन पत्रिका विभिन्न अङ्क, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय,
- नेपाल सरकारको पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/०७७ र २०८०/०८१) को आधारपत्र,
- नेपाल राष्ट्र बैंकको तेस्रो रणनीतिक योजना (२०१७-२०२१)
- nagariknews.com
- nepali-patro-june
- gorkhapatraonline.com
- <https://ehimalayatimes.com/oped/48171>
- www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/08/Monetary-Policy-2078-79-1.pdf

***

गण्डकी प्रदेशमा सञ्चालित 'व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा कार्यक्रम' : एक परिचय

■ तारा पोखरेल शर्मा*

१. पृष्ठभूमि

शताब्दीकै सबैभन्दा ठूलो महामारीका रूपमा देखापरेको कोरोना भाइरस (कोभिड-१९) संक्रमणका कारण विश्वले ठूलो मानवीय र आर्थिक सङ्कटको सामना गरिरहेको स्थितिमा नेपाल पनि यसबाट प्रभावित हुनु स्वभाविक हो। वि.सं. २०७२ को महाभूकम्प तथा त्यस लगत्तै भारतसँगको सीमा नाकामा भएको अवरोधको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्दै नेपाली अर्थतन्त्र विस्तारै अधि बढिरहेको अवस्थामा कोभिड-१९ को महामारीबाट पर्यटन, कृषि, उद्योग, यातायात, निर्माण, सेवालगायत धेरैजसो क्षेत्र प्रभावित बने। यसको फलस्वरूप आ.व.२०७६/७७ मा मुलुकको आर्थिक वृद्धिदर दुई प्रतिशतमा खुम्चिन पुग्यो।

कोरोना भाइरस सङ्क्रमण रोकथाम र न्यूनीकरण गर्न अवलम्बन गरिएका विभिन्न प्रकारका निषेधाज्ञाका कारण पर्यटन, यातायात, होटललगायत सेवामूलक व्यवसाय ठप्प भए भने उद्योगधन्दा, कृषि तथा निर्माणलगायतका क्षेत्रहरू समेत नराम्ररी प्रभावित बने। यसले एकातिर दैनिक काम गरी जीविकोपार्जन गर्ने मजदुरको रोजीरोटी खोसिन पुग्यो भने अर्कोतर्फ कतिपय उद्यमी व्यवसायी पलायन हुने स्थितिमा पुगे। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले कोभिड-१९ को सन्दर्भमा सन् २०२० को विश्व अर्थतन्त्रलाई 'A crisis like no other, A year like no other.' भनी गरिएको चित्रण नेपालको सन्दर्भमा पनि लागू भएको देखिन्छ।

कोभिड-१९ सङ्क्रमण रोकथाम र न्यूनीकरण गर्न अवलम्बन गरिएको निषेधाज्ञाका कारण आक्रान्त अर्थतन्त्रको शीघ्र पुनरुत्थान गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल सरकारले कोभिड प्रभावित उद्यमी/व्यवसायीलाई विभिन्न प्रकारका राहत उपलब्ध गराउनुका साथै ऋणमा

समेत सहूलियत दिएका छन्। यसबाहेक गण्डकी प्रदेश सरकारले कोभिड-१९ बाट प्रभावित उद्यम व्यवसायलाई जोगाउन, टिकाउन र सुचारू गर्ने उद्देश्यले 'व्यवसाय जीवन रक्षा कोष' स्थापना गरी उद्यमी/व्यवसायीलाई निर्व्याजी कर्जा उपलब्ध गराउन थालेको छ। प्रस्तुत लेखमा व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा कार्यक्रमको अवधारणा, विशेषता र कार्यान्वयनको स्थितिबारे संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ।

२. व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा कार्यक्रमको अवधारणा

कोभिड प्रभावित पेसा, उद्योग र व्यवसायको पुनरुत्थान गर्न संघीय सरकार र केन्द्रीय बैंकले पुनरकर्जा, सहूलियतपूर्ण कर्जा र व्यवसाय निरन्तरता कर्जाको व्यवस्था गरेको छ। यस्ता कर्जा कार्यक्रमको माध्यमबाट ऋणीले थप ऋण पाउनुको साथै ब्याजदरमा सहूलियत पाएका छन्।

कोभिड प्रभावित उद्यम र व्यवसायको शीघ्र पुनरुत्थानमा केन्द्रीयस्तरबाट सञ्चालित त्यस्ता कार्यक्रमका अतिरिक्त गण्डकी प्रदेश सरकारले प्रदेशभित्र सञ्चालनमा रहेका निश्चित प्रकारका साना, घरेलु तथा मझौला उद्योग व्यवसायलाई थप राहत उपलब्ध गराउन आवश्यक ठान्यो। तत्कालीन अवस्थामा त्यस्ता उद्योगीलाई पलायन हुनबाट रोक्न र उद्योगलाई जोगाउन, टिकाउन र पुनः सञ्चालन गर्न दुई वटा आवश्यकता प्रदेश सरकारले महसुस गर्‍यो। पहिलो, ऋणीलाई थप ऋणको व्यवस्था र दोस्रो, ऋणीलाई केही समय ब्याज दायित्वबाट उन्मुक्ति।

उपर्युक्त अवधारणाअनुरूप गण्डकी प्रदेश सरकारद्वारा व्यवसाय जीवन रक्षा कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७७ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। उक्त कोष सञ्चालनको

* प्रधान सहायक, नेपाल राष्ट्र बैंक

मुख्य उद्देश्य निश्चित उद्यम तथा व्यवसायलाई तोकिएको रकमसम्मको ऋण प्राप्तमा सहजीकरण गर्ने र उक्त नयाँ ऋणको तीन वर्षको सम्पूर्ण ब्याज प्रदेश सरकारले भुक्तानी गर्ने रहेको छ ।

गण्डकी प्रदेश सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याएको उक्त कार्यक्रममा नेपाल राष्ट्र बैंक, पोखरा कार्यालयमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग समन्वय गर्ने, कर्जा कार्यक्रमको सदुपयोगिता र प्रभावकारिताको अनुगमन गर्ने र गण्डकी प्रदेश सरकारको तर्फबाट बैंकलाई ऋणको ब्याज अनुदान उपलब्ध गराउने अवधारणा रहेको छ । उक्त कोषमा भएको व्यवस्थाअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंक, पोखरा कार्यालयले उक्त कार्यक्रम सुरुमा १८ वाणिज्य बैंकका शाखामार्फत सञ्चालनमा ल्याएकोमा हाल विकास बैंकहरूसमेत यसमा समेटिएका छन् ।

कोभिड-१९ बाट प्रभावित तोकिएका क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाले यस कर्जा कार्यक्रमअन्तर्गत रहेर ऋण/कर्जा सुविधा प्राप्त गर्न व्यवसायी नेपाली नागरिक हुनुपर्ने र गण्डकी प्रदेशभित्र उद्यम व्यवसाय सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने तथा कर्जाको आवेदन दिने

मितिसम्म व्यवसाय सञ्चालन गरेको एक वर्ष हुनुपर्ने र यदि व्यवसाय एक वर्षभन्दा पहिलेदेखि नै सञ्चालनमा रहेको तर दर्ता नभएको अवस्थामा स्थानीय तहले सो व्यवसाय एक वर्षभन्दा अगाडिदेखि नै सञ्चालनमा रहेको भनी प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

यसै गरी, एउटै व्यक्ति/समूह/फर्म वा कम्पनीले एउटै शीर्षक वा फरक शीर्षकमा एकभन्दा बढी कर्जा लिन नपाउने व्यवस्था गरिएको र प्रतिऋणी रु.५० हजारदेखि रु.१५ लाखसम्म शून्य ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउने तथा ऋणको किस्ता मासिक रूपमा स्वयम् ऋणीले नै बुझाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । कर्जाको साँवा भुक्तानी प्रक्रिया बैंक र ऋणीबीचको आपसी समन्वयमा तय गर्न सकिने र ऋणीले साँवा रकम यथासमयमा भुक्तानी गर्न नसक्ने अवस्था रहेमा सुरुको छ महिना ग्रेस अवधि प्रदान गर्न सकिने प्रावधान राखिएको छ ।

प्रदेश सरकारको ब्याज अनुदानमा सञ्चालित कर्जा कार्यक्रमअन्तर्गत प्रवाहित कर्जाको ब्याज सोधभर्ना गर्ने प्रयोजनका लागि प्रदेश सरकारद्वारा आ.व.२०७७/७८ को बजेटमा एक अर्ब रुपैयाँ विनियोजन गरिएको थियो ।

तालिका -१ : ब्याज अनुदानमा प्रवाह हुने क्षेत्रगत कर्जा

क्र.सं.	कर्जा क्षेत्र	कर्जा शीर्षक
१.	लघु घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसाय कर्जा	स्थानीय उत्पादन (जडिबुटी, दुग्ध, पशुपन्छी, धातु, बाँस, पराल, निगालो, जुस, मह, अचार, तुलसी, नीम, एलोभेरा, नर्सरी, वन, खनिज, आदि) मा आधारित साना उद्यम व्यवसाय, जुत्ता चप्पल, पोते बुन्ने, भोला पर्स बनाउने, कुखुरापालन व्यवसाय आदिसँग सम्बन्धित व्यवसाय ।
२.	साना पर्यटन व्यवसाय कर्जा	होटल, होम-स्टे, रेष्टुरेण्ट, ट्राभल एजेन्सी, ट्रेकिङ, च्याफिटड, साहसिक पर्यटनसँग सम्बन्धित व्यवसाय, सांस्कृतिक मनोरञ्जन दिने व्यवसाय, Trekking Equipment बिक्री गर्ने पसल व्यवसाय, डुङ्गा व्यवसाय, पार्टी प्यालेस तथा क्याटरिङअन्तर्गतका उद्यम व्यवसाय ।
३.	साना यातायात व्यवसाय कर्जा	ट्याक्सी, बस, ट्रक, मिनि बस, माइक्रो बस, जीप, भ्यान, ट्रयाक्टर, रिक्सा, अटो रिक्सासँग सम्बन्धित व्यवसाय ।
४.	साना सेवा व्यवसाय कर्जा	वर्कसप, ब्युटीपार्लर, हेयर कटिङ, छापाखाना, सिलाइ-बुनाइ, सिनेमा हल, व्यायामशाला, निजी विद्यालय तथा शैक्षिक सामग्रीको कारोबार गर्ने व्यवसाय, सञ्चार गृह, निर्माण व्यवसाय अन्तर्गतका व्यवसाय ।

स्रोत: व्यवसाय जीवन रक्षा कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७७

जसअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकमा सोधभर्ना खाता खोली रु.२५ करोड रुपैयाँ अग्रिम रूपमा जम्मा गरेर सोही खाताबाट वाणिज्य बैंकलाई ब्याज सोधभर्ना दिने व्यवस्था रहेको छ ।

३. कर्जा कार्यक्रमका विशेषता

विशेषगरी कोभिड-१९ बाट प्रभावित साना उद्यमी/व्यवसायीले भेल्लुपरेका आर्थिक समस्यालाई सम्बोधन गर्नेगरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको यस कर्जा कार्यक्रमलाई सशक्त, प्रभावकारी र उद्देश्यमूलक बनाउन देहायबमोजिमका व्यवस्था गरिएका छन् :

(क) चार प्रकारका ऋणमा ब्याज अनुदान

व्यवसाय जीवन रक्षा कार्यक्रमले वार्षिक कारोबार/बिक्री रकम रु.५० लाखभन्दा कम भएका लघु घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसाय, साना पर्यटन व्यवसाय, साना यातायात व्यवसाय र साना सेवा व्यवसायलाई समेटेको छ ।

(ख) ऋणीलाई पूर्णरूपमा ब्याज अनुदान प्रदान

कोभिड प्रभावित साना व्यवसायीले आफ्नो उद्यम व्यवसायलाई कम्तीमा पनि कोभिड संक्रमणपूर्वको अवस्थामा फर्काउन सक्नु भन्ने उद्देश्यले तोकिएका वाणिज्य बैंकहरूले यस कार्यक्रमअन्तर्गत रही कर्जा प्रवाह गर्ने र सोको ब्याज रकम सम्पूर्ण रूपमा प्रदेश सरकारले नेपाल राष्ट्र बैंकमार्फत अनुदान दिने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी यस कार्यक्रमले ऋणीलाई ब्याजको व्ययभार बहन गर्नु नपर्ने गरी निर्व्याजी कर्जा प्रदान गर्ने व्यवस्थाले उद्यमी व्यवसायीलाई ठूलै राहत पुग्ने देखिन्छ ।

(ग) धितोरहित कर्जा कार्यक्रम

प्रदेश सरकारले स-सानो पुँजी लगानी गरेर आफ्नो जीविकोपार्जन गरिरहेका तर कोभिडका कारण व्यवसायलाई यथास्थितिमा सञ्चालन गर्न नसक्ने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन धितोयोग्य जायजथा पनि नभएका साना उद्यमी व्यवसायीलाई विशेष रूपले महत्व दिएको छ । जसअनुसार व्यवसाय जीवन रक्षा

कर्जा प्रवाह गर्दा सामुहिक वा व्यक्तिगत जमानीका आधारमा धितोरहित कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने कुरालाई विशेष प्राथमिकता दिइएको छ । प्रदेश सरकारको यस्तो कदमले गरिबीको रेखा आसपास रहेका तथा कोभिडका कारण गरिबीको रेखामुनि पुगेका जनतालाई राहत दिने तथा पन्ध्रौं योजनाको 'समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली'को दीर्घकालीन सोचलाई साकार बनाउन टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

(घ) साना उद्यमी व्यवसायी लक्षित कार्यक्रम

यस कार्यक्रमअन्तर्गत साना उद्यमी व्यवसायी लक्षित व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा सुविधा लिन कर्जा वर्गीकरणका आधारमा प्रति ऋणी अधिकतम रु.१५ लाखसम्म कर्जा उपलब्ध गराउने तथा वार्षिक कारोबार/बिक्री रकम रु.५० लाखभन्दा कम भएको हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

(ङ) छोटो अवधिको कर्जा

अर्थतन्त्रमा कोभिडका कारण सिर्जित समस्या समाधान गर्न तथा व्यवसायले कोभिडपूर्वकै लय लिन करिब दुई-तीन वर्ष लाग्न सक्ने अनुमानमा यस कर्जा कार्यक्रमअन्तर्गत प्रवाहित कर्जा अधिकतम तीन वर्षमा चुक्ता गरिसक्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

(च) न्यून ब्याजदरमा कर्जा प्रवाह

यस कार्यक्रमद्वारा तोकिएका साना उद्यमी/व्यवसायीलाई निर्व्याजी रूपमा कर्जा प्रदान गर्ने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कार्यक्रमअन्तर्गत रही कर्जा प्रवाह गर्दा उनीहरूले प्राप्त गर्नुपर्ने ब्याजको भार प्रदेश सरकारले बहन गर्ने व्यवस्था छ । जसअन्तर्गत तोकिएका बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दा अघिल्लो त्रयमासको औसत आधार दरमा अधिकतम तीन प्रतिशतसम्म मात्र प्रिमियम थप गरी ब्याजदर कायम गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

४. कर्जा कार्यक्रम कार्यान्वयन स्थिति

गण्डकी प्रदेशमा रहेका ११ वटा जिल्ला समेट्ने यस कर्जा कार्यक्रम, गण्डकी प्रदेश सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंक, पोखरा कार्यालयबीच सम्झौता भई आ.व.

तालिका-२ : आ.व. २०७८/७९ प्रथम त्रयमाससम्मको क्षेत्रगत कर्जा प्रवाह

क्र.सं.	कर्जा शीर्षक	क्षेत्रगत कर्जा प्रवाह रकम (रु. हजारमा)	क्षेत्रगत कर्जा प्रवाह (प्रतिशतमा)
१.	लघु घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसाय कर्जा	४,७७,३००	३६.९२
२.	साना पर्यटन व्यवसाय कर्जा	५,७५,५९०	४४.५३
३.	साना यातायात व्यवसाय कर्जा	७४,९५०	५.८०
४.	साना सेवा व्यवसाय कर्जा	१,६४,८१०	१२.७५
जम्मा		१२,९२,६५०	१००

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक, पोखरा कार्यालय

२०७७/७८ को चौथो त्रयमासबाट कार्यान्वयन भइरहेको छ। आ.व. २०७८/७९ को असोज मसान्तसम्म तोकिएका चार वटा क्षेत्रमा रु. एक अर्ब २९ करोड २६ लाख ५० हजार कर्जा लगानी भइसकेको छ। चालु आर्थिक वर्षको प्रथम त्रयमाससम्म प्रवाहित कर्जालाई तालिका-२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

क्षेत्रगत कर्जा प्रवाहअन्तर्गत लघु घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसायतर्फ आ.व. २०७८/७९ को असोज मसान्तसम्ममा रु. ४७ करोड ७३ लाख अर्थात् कुल कर्जा प्रवाहको ३६.९२ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ भने साना पर्यटन व्यवसाय कर्जातर्फ रु. ५६ करोड ५५ लाख ९० हजार अर्थात् कुल प्रवाहित कर्जाको ४४.५३ प्रतिशत रकम लगानी भएको पाइन्छ। यसै गरी, साना यातायात व्यवसाय कर्जाअन्तर्गत सात करोड ४९ लाख ५० हजार रुपैयाँ र साना सेवा व्यवसाय कर्जातर्फ रु. १६ करोड ४८ लाख १० हजार लगानी भएको छ।

यस प्रकारले पर्यटकीय दृष्टिले देशकै अग्रस्थानमा रहेको गण्डकी प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान करिब १० प्रतिशत रहेकोमा यस कर्जा कार्यक्रमअन्तर्गत प्रवाह भएको कर्जामध्ये सबैभन्दा बढी अंश (४४.५३ प्रतिशत) साना पर्यटन व्यवसायतर्फ गएको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम कर्जा (५.८० प्रतिशत) साना यातायात व्यवसाय क्षेत्रतर्फ प्रवाह भएको देखिन्छ। यसरी साना यातायात व्यवसायतर्फ सबैभन्दा कम कर्जा प्रवाह हुनुमा यातायात व्यवसायीले पहिले नै किस्ताबन्दीमा

तिर्नेगरी विभिन्न सहकारी तथा बैंक वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिइरहेका र पुराना सवारी साधनको मूल्याङ्कन गर्न प्रक्रियागत जटिलता लगायतका समस्याहरूले भूमिका खेलेको पाइन्छ।

यस्तै गरी गण्डकी प्रदेश अन्तर्गतका ११ वटा जिल्लामा यस कार्यक्रमअन्तर्गत प्रवाह गरिएका कुल जिल्लागत कर्जा संख्या र कुल कर्जा संख्यालाई तालिका-३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका : ३ जिल्लागत कर्जा प्रवाह (कर्जा संख्याका आधारमा)

क्र.सं.	जिल्ला	कर्जा संख्या	कर्जा संख्या प्रतिशत
१	कास्की	७०३	५०.१७
२	तनहुँ	१४२	१०.१३
३	बाग्लुङ	९१	६.५०
४	म्याग्दी	८७	६.२१
५	नवलपुर	८४	६.००
६	मुस्ताङ	७२	५.१४
७	स्याङ्जा	६६	४.७१
८	लमजुङ	५१	३.६४
९	पर्वत	४३	३.०७
१०	गोरखा	३९	२.७८
११	मनाङ	२३	१.६५
जम्मा		१,४०१	१००.००

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, पोखरा कार्यालय

व्यवसाय जीवन रक्षा कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७७ अन्तर्गत प्रवाह भएको कुल कर्जालाई कर्जा फाइल संख्याको आधारमा हेर्दा कास्की जिल्लामा सबैभन्दा बढी ५०.१७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। त्यस्तै तनहुँ, बाग्लुङ, म्याग्दी, नवलपुर र मुस्ताङ जिल्लामा ५ देखि ११ प्रतिशतका बीचमा कर्जा फाइल रहेका छन् भने अन्य जिल्लामा पाँच प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ। यसरी कर्जा फाइल संख्या प्रदेशका ११ जिल्लामध्ये कास्की जिल्लामा सबैभन्दा बढी अर्थात् ५०.१७ प्रतिशत रहनुमा कास्की जिल्ला प्रदेशको राजधानी जिल्ला, पर्यटन उद्योगका दृष्टिले अग्रस्थानमा रहेको जिल्ला तथा तुलनात्मक रूपमा जनघनत्व बढी भएकाले उद्योगधन्दा व्यापार व्यवसाय पनि यहीं केन्द्रकृत रहनु जस्ता कारणले भूमिका खेलेको पाइन्छ।

५. कार्यान्वयनका चुनौती र समस्या

देशले कोभिडबाट सिर्जित समस्याबाट पार पाउन कोसिस गरिरहेको बेलामा केन्द्रीय कार्यक्रमका अतिरिक्त गण्डकी प्रदेश सरकारले यस किसिमको थप कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। कार्यक्रमको उद्देश्य प्राप्त गर्न कार्यान्वयन पक्ष सबल हुन आवश्यक छ। व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा देहायबमोजिमका चुनौती र समस्या देखिएका छन्।

(क) विना धितो ऋणको परिकल्पना प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा आउन नसक्नु

साना तथा मझौला उद्योग व्यवसायलाई विना धितो र विना ब्याज कर्जा उपलब्ध गराउँदै व्यवसाय निरन्तरतामा उत्प्रेरित गर्ने कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य रहेको छ। सोहीअनुरूप कर्जालाई 'निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष' बाट सुरक्षण गराउने परिकल्पना गरिएको छ। तथापि, पर्याप्त कानूनको अभाव र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको अनिच्छाका कारण ऋणीको कर्जाको सुरक्षण हुन नसकेकाले विना धितो कर्जा उपलब्ध हुन सकेको छैन। यसै गरी, बैंकमा धितोस्वरूप जायजैथा राख्न नसक्ने कोभिड प्रभावित साना उद्यमी व्यवसायीले कर्जा सुविधा लिन सक्नु भन्ने मनसायले व्यक्तिगत तथा सामूहिक जमानी तथा परियोजना धितो राखी कर्जा लिन सक्ने

व्यवस्था गरिएको छ। तर बैंकहरूले जमानीका आधारमा मात्र कर्जा प्रवाह गरेको पनि देखिएको छैन। फलस्वरूप कोभिड प्रभावित ऋणीले कार्यक्रमको मर्मअनुरूपको सुविधाबाट लाभान्वित हुन सकेको देखिँदैन।

(ख) बैंकका विद्यमान ऋणीहरूले मात्र कर्जा सुविधा उपभोग गर्ने अवस्था

यो कार्यक्रम सुरुआत गर्ने समयमा कोभिडबाट प्रभावित तर वित्तीय पहुँचबाट टाढा रहेका साना उद्यमी व्यवसायीलाई लक्षित गरी बैंकिङ प्रणालीमार्फत कर्जा कारोबारमा सम्मिलित गराउने उद्देश्य राखिएको भए तापनि कार्यक्रम कार्यान्वयनको हालसम्मको अवस्था मूल्याङ्कन गर्दा स-साना उद्यम व्यवसाय गरेर बसेका तर हालसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा उपयोग नगरेका कोभिड प्रभावित व्यवसायीलाई भन्दा बैंकले आफ्ना विद्यमान ऋणीलाई नै कर्जा प्रवाह गरेको देखिएको छ। साथै यसअघि कुनै पनि उद्यम व्यवसायमा संलग्न नरहेका वा कोभिडद्वारा प्रभावित भई रोजगारी गुमाउन पुगेका बेरोजगार वर्गहरू पनि यस कर्जा सुविधाबाट वञ्चित हुने अवस्था सिर्जना हुने देखिएको छ।

(ग) कर्जा अवधि छोटो हुनु

कर्जा सुविधा उपभोग गर्ने उद्यमी व्यवसायीले तीन वर्षभित्र आफूले लिएको कर्जाको साँवा रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। तर एकातिर कोभिडको संक्रमण नै दुई वर्षभन्दा बढी समयसम्म रहिरहनु, यही समयमा व्यवसायले पुनर्जीवन प्राप्त गर्ने अवस्था नहुनु तथा तिर्नुपर्ने साँवा रकमको भार बढी हुनु जस्ता समस्याले गर्दा कर्जा अवधि अत्यन्त छोटो भएको देखिन्छ। यसले गर्दा व्यवसायीहरू कर्जा लिनसमेत त्यति उत्साहित भएको देखिँदैन।

(घ) बैंकहरू साना कर्जा प्रवाहमा उत्साहित नदेखिनु

कार्यविधिले प्रतिऋणी न्यूनतम रु.५० हजारदेखि अधिकतम रु.१५ लाखसम्म कर्जा प्रवाह गर्ने तथा बैंकले प्रवाह गर्ने कुल कर्जा रकमको ५० प्रतिशत रकम रु.पाँच लाखभन्दा कम कर्जा माग गर्ने उद्यमी व्यवसायीलाई प्रदान गर्ने नीति लिएको भए तापनि लगानी गर्दा देखापर्ने

प्रक्रियागत भ्रष्टाचार तथा प्रशासनिक लागत आदिका कारणले बैंकहरूले साना कर्जा प्रवाह गर्न नसक्ने अवस्था देखिन्छ। यसबाट साना उद्यमी व्यवसायी कार्यक्रमले सोचेअनुरूपको प्रतिफल लिनबाट वञ्चित हुने अवस्था सिर्जना भएको पाइन्छ।

(ड) कर्जा सदुपयोग सुनिश्चित गर्नु चुनौतीपूर्ण

जुन कार्य र उद्देश्यका लागि कर्जा लिइएको हो सो कार्यमा प्रयोग नगरी कर्जा रकम अन्य कार्यमा प्रयोग गरिएको अवस्थामा कर्जाको दुरुपयोग भएको मानिन्छ। व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा प्रवाह गर्दा वास्तविक कोभिड प्रभावित हो वा होइन भन्ने पत्ता लगाउन विभिन्न उपकरणको प्रयोग गरिएका छन्। तर पनि कार्यविधिले पहिचान गरेकोभन्दा फरक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह हुने तथा तोकिएकोभन्दा अन्य प्रयोजनमा कर्जा रकम खर्च हुने प्रवृत्ति देखिएको छ। यो प्रवृत्तिलाई रोक्ने कार्य चुनौतीपूर्ण देखिन्छ।

६. निष्कर्ष

कोभिड-१९ को महामारीका कारण अर्थतन्त्रमा परेको प्रभाव न्यूनीकरण गर्न एवम् अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गर्न

गण्डकी प्रदेश सरकारद्वारा व्यवसाय जीवन रक्षा कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७७ कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो। विशेष गरी साना उद्यमी व्यवसायीका तत्कालीन समस्या समाधान गरी उनीहरूलाई पलायन हुनबाट रोक्न गण्डकी प्रदेशका स्थानीय तहमा सरकारी कारोबार गर्ने १८ वटा वाणिज्य बैंकमार्फत चार वटा क्षेत्रमा विना ब्याज तीन वर्षसम्म कर्जा लगानी गर्ने व्यवस्था कार्यविधिले गरेको छ। यसअन्तर्गत आ.व. २०७७/७८ को असोजसम्म करिब एक अर्ब ३० करोड रुपैयाँ लगानी भइसकेको छ।

प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन र कृषि क्षेत्रको बाहुल्यता रहेको अवस्थामा प्रदेश सरकारको यस्तो कार्यक्रम आउनुलाई अत्यन्त सकारात्मक रूपमा लिन सकिन्छ। विना धितो कर्जा प्रवाह हुन नसक्नु, कर्जाको अवधि छोटो हुनु, साना उद्यमी व्यवसायीलाई समेट्न नसक्नु तथा कर्जाको दुपयोग हुन सक्ने सम्भावना रहनु जस्ता चुनौती तथा समस्याका बाबजुद यसले गण्डकी प्रदेशको अर्थतन्त्रलाई उकास्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्ने कुरामा दुई मत हुन सक्दैन।

***

अङ्ग्रेजी खण्ड

Trade facilitation: breaking the barriers of global supply chain

■ Purushottam Ojha*

Background

The volume of global trade has increased significantly with the adoption of liberal trade policy by many countries, particularly after 1990s. Merchandise trade peaked to \$ 19.6 trillion in 2018 from \$ 3.4 trillion in 1990 but slowed down to \$ 17.6 trillion in 2020. While the export trade of commercial services reached to \$ 6.2 trillion in 2019 from \$ 783 million in 1990. This has dropped down to \$ 5.1 trillion in 2020¹. Break over the steady growth of global trade occurred twice over the last one and half decade or so; first as a fallout of global financial crisis in 2008-09 and second during pandemic of Covid-19 in 2020-21.

Nepal's external trade has grown from NRs 30.6 billion in 1990-91 to NRs 1,680.9 billion in 2020-21, an increase of 19 fold in export in comparison to 66 fold in import. India has remained a single largest trade partner of Nepal at all times. However, the rapid growth of export

to third countries over the period between 1970 and 1995, exhibited good omen of trade diversification. But, a U-turn was made since 1996 as the preferential market access to Nepalese goods were facilitated by the revision in the protocol to the Nepal-India treaty of trade. The following table shows the volume and direction of trade over the past 30 years.

Nepal as a sovereign nation, after overthrowing a century long Rana oligarchy from a popular revolution, opened up its economy to outside world in 1950. Diplomatic relations with several countries were established during fifties and sixties. However, the trade remained highly concentrated to India as the later occupied more than 90 percent of the Nepal's international trade till 1970. The diversification of export trade started with the export of carpet, readymade garments, pashmina and handicraft to the European countries and the US. This was largely facilitated by the provision of generalized

Table: Direction of Nepal's external trade

	F.Y	1990-91	1995-96	2000-01	2005-06	2010-11	2015-16	2020-21 [#]
Export to	India	1.5	3.7	26.0	40.7	43.4	39.5	106.4
	Other countries	5.9	16.2	29.7	19.5	20.9	30.6	34.7
	Total	7.4	19.9	55.7	60.2	64.3	70.1	141.1
Import from	India	7.3	24.4	54.7	107.1	261.9	477.2	971.6
	Other countries	15.9	50.1	61.0	66.7	134.3	296.4	568.2
	Total	23.2	74.5	115.7	173.8	396.2	773.6	1,539.8
Total trade	India	8.8	28.1	80.7	147.8	305.3	516.7	1078.0
	Other countries	21.8	66.3	90.7	86.2	155.2	327.0	602.9
	Total	30.6	94.4	171.4	234.0	460.5	843.7	1680.9

Source: Nepal Rastra Bank: Quarterly Economic Bulletin; mid-July 2021. www.nrb.org.np.

[#] Department of Customs, www.customs.gov.np

* Former Commerce Secretary, Government of Nepal

¹ World Trade Statistics: World Trade Organization: stats.wto.org

system of preferences (GSP), and allocation of quota for readymade garments under the Multi Fiber Agreement (MFA) of GATT on one side while the restrictive rules of origin criteria laid in bilateral treaty with India discouraged export to Indian markets at the other. Similarly, Nepal's major sources of Nepalese imports were also diverted to the third countries due to increasing number of foreign funded development assistance projects and growing taste of the Nepalese people to third country made consumer goods.

Another inflection point in country composition of Nepalese trade is attributed to the amendment in the protocol to the treaty of trade in 1996 that gave flexibility to the Nepalese side on deciding its own rules of origin for export under the treaty. Government of Nepal in consultation with the industries fixed the parameters of 20 percent domestic value added for export. This resulted in jump of export volume within a short period on one side while increased the flow of Indian investment into Nepal at the other. The unchecked flow of export continued for a few years until the provisions of the treaty were revised in 2002. The liberalization of trade regime with reduction in tariffs caused a double whammy effect in Nepalese trade and commerce; imports surged at a faster pace cheaper goods replacing the domestic products while export showed a tepid growth due to less competitive capacity of the Nepalese industries and production units.

Barriers of trade

Free trade under perfect competition is a utopian concept. The principle of comparative advantage under constant costs suggests that nations will achieve the greatest possible gains from trade when they completely specialize in the production of commodities of their comparative advantage. One factor that limits specialization is the restrictions governments impose on the movement of commodities among nations. By reducing the overall volume of trade, trade restrictions tend to reduce the gains from trade

(Carbough-2002).

Trade restrictions occur in many ways. Increased cost of supply may occur due to high cost of production, imposition of duties and charges by the importing and exporting country itself. On the other side, interest in protection of domestic industries, revenue implications, protection of public health, morale and social values are other concern behind the imposition of barriers to trade. Some countries also use the instruments of trade barriers in order to address the security concern and achieve the foreign policy objectives of the country.

All kind of barriers created in smooth flow of trade can be classified into three categories. The first one is the tariff barriers which relates with the imposition of import duties, charges and export duties that raises the cost of goods in trade. The second is the para-tariffs which are other duties and charges like education charges, luxury fee, infrastructure development fee, agriculture reform fee and like charges that also impact on final price of goods. The third category relates with other factors that are not related with the fee, charges or duty but helps in restricting trade through imposition of quota, quantity allocations, health and safety, product standard, rules of origin, route allocations, and method of payment and so on. These provisions are known as non-tariff measures which if used in trade restrictive manner are termed as non-tariff barriers.

Trade facilitation

Easing the cross border flow of goods by minimizing the hassles in supply chain has remained a crucial issue in international trade. Timely delivery of goods requires efficiency not only in physical movement or transportation but also requires simplification and harmonization of documents and processes across the territory where the goods across the borders. This would entail flow of information backed by the modern communication system, business process reengineering by eliminating the redundant

documents and processes and improvement and standardization of the transport and border infrastructures. These functions collectively become the part of trade facilitation.

Trade facilitation is defined in several ways by various agencies. From customs perspectives, it is the simplification of customs documents and procedures while from the other border agencies like plant, animal health and food safety authorities, trade facilitation means harmonization of quarantine and food safety standards and the mutual recognition of test and certification between trade partners. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) considers trade facilitation as the systematic rationalization of procedures and documentation for international trade, where the trade procedures are the "activities, practices and formalities involved in collecting presenting, communicating and processing data required for the movement of goods in international trade."² According to UNCTAD, any measure that eases trade transaction and leads to time and cost reductions in the transaction cycle fits into the category of trade facilitation. Moreover, trade facilitation involves political, economic, business, administrative, technical and technological, as well as financial issues, all of which must be taken into consideration when a country or region develops its trade facilitation strategy. Thus the contents of trade facilitation measures could be highly technical and require the input of expert practitioners and administrators (UNCTAD-2006).

The discipline of trade facilitation was formally brought to WTO for the first time in its ministerial conference in 1996 which was called one of the four Singapore issues; the others being investment, government procurement and competition policy. This was made one of the negotiating issues in Doha Development Agenda

2001 and the negotiation started after adoption of July package by the General Council in 2004. The negotiation framework was related with the review and clarifications of three GATT Articles (Article V: Freedom of transit, Article VIII: Fees and formalities connected with importation and exportation and Article X: Publication and administration of trade regulations). After several rounds of negotiations in the Negotiating Group on Trade Facilitation (NGTF), the text was finalized and adopted by the Bali Ministerial Conference in 2013 (WTO-2013). The trade facilitation agreement contains 24 Articles and several clauses that revolve around the above said three Articles of GATT. The provision of special and differential treatment and support for capacity building are the inherent part of the agreement that help provide level playing field for the least developed countries. Bilateral donors and multilateral institutions have focused on providing technical and financial support to the least developed countries in building capacity on implementation of trade facilitation measures.

Nepal under the radar

One of the several bottlenecks in trade development of Nepal is the high cost related with transit transportation. Port delay, congestions and inefficiency combined with cumbersome border clearance procedures, multiple handling of documents and lack of cross-border harmonization of documents and procedures is taking a toll on Nepalese trade.

Reducing the cost of delivery of goods is the prime concern for all countries in general and to the landlocked countries in particular as the location disadvantage makes those countries easy prey to any non-cooperative attitude of the neighboring countries. Hence, attempts have been made in various international conventions and economic rules to ensure that the landlocked countries get unfettered access to and from the sea

² UN/CEFACT Recommendation 18.

through multiple modes of transportation and the unnecessary delays and processes are avoided. Some key areas that are needed for reducing the trade costs and smoothening the cross-border flow of goods can be categorized as follows;

Ensure that the conditions of transit transportation are made simpler, transparent and predictable. Nepal, occasionally in the past, has experienced uncertainties in transit movement of goods as the transit rights has been held hostages to the hostile geopolitical relations. Transit is virtually dependent on a single country as the transit transportation agreement with the northern neighbor remains merely a show piece without implementation on the ground. On the other side, procedures laid in movement of goods between the gateway port in India and Nepalese borders is complex and require making them simple and implementable by addressing the genuine concern of both countries. Nepal's interest lies in reduction of transit related time and cost while Indian side wants to ensure that goods are not deflected or re-exported to their territory. Clearances of goods in transit as well as in land borders face several bottlenecks and often these become a nightmare to the Nepalese traders to get the traded goods through. The situation becomes worse during the time of pandemic. The lack of regular consultations between the border agencies, traders and other stakeholders and the unilateral move in changing the conditions of transit movement often pushes the trade in a baffling zone.

Minimize the requirement of documents for cross-border movement of goods. According to the provisions of the customs regulations, ten types of documents are required for clearances of export and import from the border customs and these add some more documents like customs transit declaration, duty insurance, copies of L/C and letter from consulate office while clearing the goods in transit (WB-2020). The number of copies and signatures goes between 30 to 40 and considered heavy from the perspectives of time

and cost involved. There is need of reducing the documentary requirement which needs business process analysis in order to find out the duplication and redundancies involved in supply chain from the point of dispatch to the delivery of goods. The documents should be limited to the number just meeting the minimum regulatory requirement and avoid the elements of over restricting the trade.

Promote the use of information and communication technology (ICT) for creating a favorable trade facilitation environment. Standardization and harmonization of data elements used in customs and administration has been identified as a pressing issue for trade facilitation for both developed and developing economies. Data model developed by World Customs Organization (WCO) could be a harbinger for harmonization of data elements that can be translated into electronic business tools for facilitation of trade. The use of IT enabled services presents an unique opportunity for a review of the entire customs or transaction process and it is in this process itself that most of the benefits can be achieved (UNECE-2003). Nepal's digital infrastructures are being strengthened to support the use and application of IT enabled services in all customs and industries. The tele density of the country has reached 130 percent broadband coverage reached 103 percent, with 76 percent using mobile broadband and 26 percent using fixed broadband (NTA-2021). There was tremendous increase in the use of digital services with the incursion of pandemic. However, there is need of reinforcing the use and expansion of services targeting the micro and small enterprises and to the household in remote and distant areas with the expansion of digital literacy and financial technology.

Develop transport and border infrastructures in key border posts in order to provide easy and safe passage to cargo vehicles. Government of Nepal has been implementing border infrastructures development projects since late

1990s, in the form of inland clearances depots, integrated customs check posts, and special economic zones in selected border crossings and improvement of existing north-south road network. It is important to consolidate and create more value added services of these assets rather than embarking upon expansion of the facilities in several locations. Improvement in operations of major border posts in the south and linking them with northern border posts in key locations is considered to be important steps with a view to realizing the vision of country becoming a land bridge between two giant neighbors.

A robust coordination mechanism need to be instituted and made operational in order to realize the objectives of facilitation. Such a coordination mechanism would require at the national as well as binational or regional level. Government of Nepal has constituted a national transport and trade facilitation committee in 1998 in order to bring all the national stakeholders together to discuss the issues of transit, transport and trade facilitation but this mechanism mostly remained defunct until some donors come forward to reawaken the discussion forum. Thus, functioning of this body has become on and off depending upon the will of the authority at the helm of bureaucracy.

The WTO trade facilitation agreement came forward making provisions for designating the transit coordinator by the member countries in order to facilitate the transit movement of goods. It is in this context that landlocked countries should nudge their coastal country neighbors to cooperate in formation of cross country trade facilitation mechanism in the spirit of the trade facilitation agreement.

Creating necessary environment for uninterrupted flow of traded goods has been regarded as necessary conditions for an open and free trade regime advocated under the multilateral trading system. This requires removing the supply chain bottlenecks to reach

goods and services from the source of production to the ultimate consumers. A well-coordinated effort among various stakeholders that includes transport operators, shipping lines, freight forwarders, port operators, customs and other border agencies, banks, insurance and logistics management companies can only bring about the desired result in bringing efficiency by reducing trade cost and making services more reliable and predictable.

Follow the contours of international instruments in renegotiating the transit and trade facilitation agreement: The long held discourse on international fora has drawn up various measures on facilitating cross border flow of trade. These have been coded as the international instruments and conventions like the TIR Conventions, Revised Kyoto Convention, WTO Trade Facilitation Agreement and Vienna Program of Action. Government of Nepal can take a cue from these sources and negotiate with the neighboring countries and major trade partners in implementation of these provisions. This also entails to renegotiating the terms of transit provisions with the neighboring countries that helps to establish a stable, predictable and transparent transit transport regime that in turn support increasing competitive strength of the country.

Conclusion

International trade is now facing unprecedented challenge due to protectionist approach taken by some developed countries in pretext of promoting domestic employment and industries. This is more compounded by the flare of war between Russian federation and the Ukrainian army backed by the western countries. Trade war in the form of imposition of tariff and non-tariff restrictions and economic sanctions between the big economies has also been experienced in recent years, thus facilitation of taking a back seat in the process.

In any case, trade facilitation is considered as

lubricant of trade flow and supply chain bought about by a number of reform measures related with customs and border agency operations, infrastructures and logistics provisions, simplification and harmonization of trade processes and maintaining transparency of rules, and regulations. This has remained an important issue in this part of South Asia as the trade costs are normally higher in comparison to other trading blocs in Asia and Pacific region. Poor performance of the intra-regional trade in South Asia is largely attributable to lack of facilitation measures which among others includes inadequate domestic transport and trade enabling infrastructures, inefficient border processes and lack of multimodal transport integration.

Nepal is on the spree of developing more ICDs and ICPs as the border infrastructures. Currently, five ICDs and two ICPs are in operation and the construction of two more ICPs and ICDs are on various stages of development. Government should consolidate these facilities for more value added services rather than proliferating the numbers unless justified by the volume of trade.

As a landlocked country, Nepal's dependency with the neighboring countries cannot be overemphasized in reaching out to the global market. This entails to taking a double edge approach; formulation of transport connectivity and logistics master plan on the domestic front and negotiating a conducive transit transport

regimes with the neighboring countries at the other. Technology led innovation including the internet of things, cross-border electronic data interchange, e-payment and the single window should be introduced to reduce trade costs and catch up with the mainstream of paperless trade.

References

Carbough Robert J. (2002): **International Economics**: Eighth Edition: South Western Thompson Learning, pp 43.

Nepal Telecom Authority (NTA-2021): **Annual Report-2077-78**:www.nta.gov.np

The World Bank WB-2020): **Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies**:www.doingbusiness.org.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD-2006): **Trade Facilitation Handbook, Part I, National Facilitation Bodies: Lessons from Experience**, United Nations, New York and Geneva.

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE-2003): **Trade Facilitation: The Challenges for Growth and Development**: edited by Carol Cosgrove-Sacks and Mario Apostolov: United Nations, New York and Geneva.

World Trade Organization (WTO-2021): **Legal Text of Trade Facilitation Agreement-2013**.
www.wto.org

***

Contemporary Legal and Policy Reforms With Reference to Payment Industry in Nepal

■ Dr. Shankar Prasad Acharya*

Prologue

European Central Bank – Euro System (2015) has defined as “a central bank is a public institution that manages the currency of a country or group of countries and controls the money supply – literally, the amount of money in circulation. The main objective of many central banks is price stability. In some countries, central banks are also required by law to act in support of full employment.” In Nepalese context, Nepal Rastra Bank (NRB) not only acts for the currency management and price stability but also acts for the economic growth through fiscal policies alignments with the Government of Nepal. However, in the Euro System context, European Central Bank controls currency of the member countries (group of countries) through the use of common currency and money supply for stability. These all activities are guided through periodic monetary policy announcements and their implementation.

As identified by Intelligent Economist (2017), objectives of central banks are generally described (a) to pursue a low and stable rate of inflation (b) to promote a stable financial market and financial institutions (c) to maintain a desirable level of interest rates (d) to try to maintain stable exchange rates, and (e) to help support for a high, stable real growth and high employment rate in the economy. These objectives are very relevant to the context of Nepal Rastra Bank also as it is also pursuing to accomplish the similar objectives in the Nepalese context.

Thus, what we can say about the traditional functions of central bank are - formulating and implementing monetary policy; regulating

interest rates and directing money supply to achieve price stability; regulating and supervising the banking and financial systems, and managing foreign currency reserve and ensuring the stability of financial markets. However, the time has changed now and one must be aware about the changing role of central bank in the context of growing innovations in information communication technology (ICT), green banking, digitization and digital payments, and financial access and inclusion. To accommodate these new developments in the financial market and economy, there needs a meaningful ‘transformation’ in the central banks also through the contemporary legal and policy reforms in a timely and accurately manner. It is worth mentioning here that, as stated by Capie, Goodhart and Schnadt (2012), what Bank of England does is – “on the occasion of the 300th anniversary of the Bank of England there is a natural tendency to look back at the historical record of central banks, to examine their development to the present time, and, more daringly, to speculate about their future.” This daring of Bank of England’s effort indicates that there needs an analysis of the past, evaluate the present and transform itself with pace of time matching to its objectives with the future demand for that every central bank needs to go for contemporary legal, policy and operational reforms.

Legal and Policy Reform in the Past in Nepal

A quick and brief global example of legal and policy departure can be of Euro Zone to recapitulate. An astonishing step of legal and policy reform of central banking in the global history can be referred by recognizing brave and

---

* Former Executive Director, Nepal Rastra Bank

risky step of establishment of the European Central Bank in June 1998 witnessing numerous efforts of establishment of Economic and Monetary Union (EMU) since 1962 and finally Euro became the common currency by the beginning of January 1999. Against this historical background, the realization of EMU at the end of the 20th century was unique and, in the process, it introduced a new monetary regime with a single currency for a larger part of Europe (Sheller, 2004).

This perspective of legal and policy departure can best be substantiated by an example of total shift of major objectives of the Nepal Rastra Bank Act, 2012 to Nepal Rastra Bank Act, 2058 in the Nepalese context also as mentioned the comparative shifts in the table below:

There is almost no repetition of old objectives in the new Act, 2058 compared to previous act. It can be said as a paradigm shift of Nepal Rastra Bank at the front of legal reform. There are numerous policy formulations and policy departures by Nepal Rastra Bank to support the new objectives which are out of scope to go into greater detail in this paper.

For an example only, the monetary policy

of Nepal for the past two fiscal years (FYs) 2077/78 and 2078/79 have taken a very right and forward-looking steps towards central bank's strong presence to help support in the economy and meaningful departure towards deeper digitalization of financial system and regulatory reforms. One very contextual example is establishing a Non-Bank Financial Institution Supervision Department. This bold step will help streamlining the scattered non-bank financial activities under a separate supervising umbrella to capture their behaviors and transparency. This decision saves Nepal Rastra Bank itself from the moral hazard issue also that providing license & regulation and supervision & oversight from the same window (department). This was a long-awaited crucial need to be addressed since the time when there was an effort to establishing the Second Tier Institution in the past for this purpose but was a failure because of several adverse lobbying and lack of decision-making willpower of the government and central bank.

What Leads for Legal and Policy Shifts in Central Banks?

Now question arises that, what leads for

Comparison of NRB's Current Objectives to NRB Act, 2012

S.N.	NRB Act, 2012 (1955 AD)	S.N.	NRB Act, 2058 (2002 AD)
01	To manage properly to issue the Nepalese notes for maintaining general public's comfort and economic wellbeing	01	To formulate necessary monetary and foreign exchange policies in order to maintain the stability of price and balance of payment for sustainable development of economy, and manage it
02	To make proper arrangement to circulate the Nepalese currency throughout the kingdom	02	To promote stability and liquidity required in the banking and financial sector
03	To maintain the stability of Nepalese currency exchange	03	To develop a secure, healthy and efficient system of payment
04	To make capital dynamic for development and to help develop national industries too	04	To regulate, inspect, supervise and monitor the banking and financial system
05	To develop banking system in Nepal	05	To promote entire banking and financial system of the Kingdom of Nepal and to enhance its public credibility

a legal and policy changes into central banks and what kind of reforms should opt for? The answer may be simple or complex too. It is a subjective matter and perception and willpower of respective leadership towards changes. Tendency of maintaining 'status quo' sometimes may hinder contemporary changes and as an aftermath of reluctancy of changes, organizations may incur huge losses and costs for cultivating inevitable changes in organizations when it is late. In fact, it is a matter of change management of legal and policy affairs and it always indicates for proactive moves in a timely and accurately manner. In this context broadly, there might be of (a) developmental change (b) transitional change, and (c) transformational change. Developmental change is the simplest type of change that improves what you are currently doing rather than creates something new. Transitional change replaces "what is" with something completely new. Transformation is a state of paradigm shift, however, is far more challenging because, the future state is unknown when you begin and future state is so radically different than the current state and is determined through trial and error as new information is gathered. So, legal and policy transformation is deemed to be a very difficult and risky task and should be implemented carefully and in a proactive manner.

In the Nepalese central banking context, if we minutely evaluate the legal departures of Nepal Rastra Bank after four decades of its establishment, we can infer that the economy was directed from close system to liberalized and open economic system. Global economic and financial development path was dramatically changing with new technology and innovations. Initial objectives of money issue and management, dual currency system abolition, development of financial institutions, mobilization of capital for development were almost fulfilled. However, new necessities of (a) efficient monetary policy initiation for internal stability, (b) efficient regulation and supervision of financial system

to the tune of international best practices for financial stability (c) appropriate foreign exchange policies and management for external stability (d) need of liquidity management (e) need of healthy, secured and efficient payment system, and (f) building public confidence to be built on the financial system were the major catalytic factors for changes. During this time, ICT innovations got its momentum and automation and mechanization further compelled Nepal Rastra Bank towards the paradigm shift in its objectives and goals to serve the nation.

In a summary, what we can say about what factors lead the contemporary legal and policy reforms in organizations like Nepal Rastra Bank are mentioned in the following. However, this is not an exhaustive list of compelling factors towards change.

- Fulfillment of initial objectives and requirements of new objectives and goals to set
- Dynamism in time horizon
- New innovations and technological progress and their adoptions in the system
- Growing intensity of risks and world of digitization
- Emergence of new concepts, approaches and human resources
- Obsolescence or failure of existing policies and resources to cope the new environment
- Social forward-looking behavior or transformation
- Failure as stimulus and crises (internal or external)
- Market failure and need of merger, acquisitions and consolidation
- Need of resources and organizational consolidation
- Global change and fine-tuning in sectoral policies

- Legal and political changes and transformation
- Natural calamities or epidemics, natural & environmental change and need of adaptation, etc.

Contemporary Legal, Policy & Operational Reforms in Central Banking in Nepal

Owing to the inevitability of contemporary reforms with the time and new innovations in the local and global financial market; here are few critical and time-demanded suggestions to be considered by Government of Nepal and Nepal Rastra Bank as proposed in the following for making our legal provisions, central banking and financial system innovative, better, competitive and efficient.

- There is a provision of conversion of information and technology (IT), FinTech and digital payments related businesses having Rs. 50 (Fifty) million paid-up capital to public limited company within three years of their establishment. Regulator has also compulsion to recognize this legal provision. However, how far is it practicable to make such small entities 'go as public' and how far they would get subscriptions in the future. Such provision should be made only to those companies which have Rs. 1 (One) billion capital. This needs an amendment in Company Act, 2063 of Nepal and NRB's regulation as well.
- There is no any specific legal provision to invite foreign direct investment (FDI) in these industries. FDI should be formalized cautiously, so that latest and up-to-date technological knowledges would be transferred in Nepal. For this purpose, FDI related Act should be revised.
- Payment and Settlement Act, 2075 recognizes the payments activities within BFI's only. However, there is huge payments and transfer activities within the 'Third Pillar' of the economy. For incorporating all kinds of payments and transfers in all sector economies, Payment and Settlement Act, 2075 should be revised and NRB should accommodate such sectors by issuing directives.
- Most importantly, Nepal Rastra Bank (NRB) should buildup itself as a neutral regulatory entity while looking after the financial and non-financial institutions. As being a responsible regulator of the country, NRB has to regulate these financial and non-financial institutions directly or indirectly depending upon the urgency and practicality to the time. Being a regulator, it is a universal practice that it doesn't establish business interest upon whom it regulates. Honoring this universal practice, NRB should totally divest its shares from the non-financial institutions. Then only, NRB can stand high and morale of zero tolerance and can hold total neutrality.
- There are few noticeable provisions in regulatory provisions. For example, any Payment Service Provider (PSP) supposed to maintain the 300,000 (Three Hundred Thousand) active customers within Ashad end of 2079 and achieve average monthly business transaction volume equivalent Rs. 600,000/- (Six Hundred Thousand). Such practice may sound unusual in the open market economy. Further, just in case if these organizations could not achieve such milestones, regulator might get stuck into dilemma for further decision making due to own regulations regarding their delicensing.
- Further, while fixing the age limit of the chief executive officer (CEO) which is 60 (Sixty) year in NRB regulated payment industry now, it is advisable to consider the contemporary market practices in the other industries. We

should bear in mind that digital payment market is divided into very infant section versus veteran and experienced players in Nepal. In such situation, regulator should take stance to the viewpoint of making the market strengthened and sustainable according to their capacity and market share.

- The current provision of capital requirement is also not scientific and sufficient to run such digital payment industries. In this context, to run the Payment System Operator (PSO), minimum paid up capital should be NPR 500,000,000/- and for PSP minimum paid up capital should be NPR 100,000,000/- However, while raising such capital increment, reasonable timeframe should be set. NRB should promulgate and enforce a merger or acquisition policy and guidelines also in this industry
- Very recently NRB has issued a digital lending guideline, which is a bold and far reaching positive step in real digitization for financial access and inclusion to the grass-root level. However, this digital lending initiative has not incorporated the microfinance institutions and credit and saving cooperatives which bars the real need and speed of digitization of the economy. Coming monetary policy should address this issue.
- Nepal's constitution has accepted the Cooperative sector as a "Third Pillar" of the national economy. However, this pillar is relatively weak in corporate governance, transparency, accountability and security assurance of public resources and technology used. Except few of them, most of the cooperatives are run in standalone technology and manually or semi-manually. They do not use certified and tested uniform core banking system (CBS). These all lacking have risked the public money. For that reason and gaining efficiency on them and fuller digitization; government and regulators must
- promote FinTech use and digitization of the core system and financial transactions in cooperatives so that they could be streamlined and monitored comfortably in the future digitally. For this, NRB must introduce supportive payments regulations to the credit and saving cooperative institutions by using PSO and PSP channels.
- Banking and Financial Institutions (BFIs) in Nepal are in a sort of structured and well-regulated position because of implementation of international standards. However, the digital payment sector is an infant and emerging industry which is associated with public's floating money. We can sense that now any risks may emerge in this ecosystem might arise from this sector including banks and general public. In this context, suppose any payment frauds or security breach occurred in non-regulated sectors like cooperatives and other non-banking institutions; there might be a moral binding and responsibility to the central bank also to look into and speak on such issues. Payment and Settlement Bank Act, 2075 doesn't provide any immunity to the regulators including central bank in such unwanted incidents. Considering such potential facts, central bank should start working on Blockchain technology and secure cloud infrastructure.
- Nepal Rastra Bank should focus more on digital banking and microlending innovation policies and guidelines to achieve a real digitization including rural economy. To accomplish this objective, NRB should introduce "payment bank" concept and allow the payment service providers (PSPs) to lend up to a certain amount of micro loan to their clients to help promote micro, SMEs, and Start-ups in the economy. For this purpose, NRB should revise the capital requirement to the PSPs who wish to go for micro lending.
- Nepal has a very short history of FinTech

innovations and digital payment development. However, technology is moving in faster and disruptive manner. Developed countries are having vision of less cash society and working on that direction. Nepal will also witness the same scenario in the near future. For that reason, regulatory, oversight and monitoring function shall have to be strengthened and updated in line with the current global moves. Side by side, payments system regulation and oversight manuals, and security guidelines shall have to be formulated comprehensively and implemented effectively. However, such manuals, guidelines and reporting should be simple, easy to understand and easy to report to NRB.

- If we recall the past practice of NRB, there was a Banking Promotion Board and Banking Promotion Unit in NRB at the infancy stage of banking system of Nepal for numerous promotional roles and result oriented activities to promote the banking system of Nepal. To the same tuning, NRB shall take same move now to develop and stabilize the payment industry of Nepal until this industry turn into sustainable and well-grown. For the effective innovation and all-round digitization in the country, NRB should form a 'High-Level Digital Payments Promotion and Monitoring Committee' on the lead of one of the professional directors of Board and make it functional in this direction.

Epilogue

With the speedy pace of technological change in global financial markets, central banks are increasingly recognizing that many legacy tools, methods and manual processes are inadequate now. Advancements in technology are having a significant impact on the way global financial markets operate, with banks and financial non-financial institutions of all sizes investing in automation and innovation to allow them to take advantage of new opportunities. Similarly,

digitization is becoming increasingly important in the way central banks operate and interact with market participants. One of the main drivers of this is the availability of vast amounts of data, on which central banks rely to formulate policy and understand the machinations of global financial markets. As technology evolves, many central banks recognize automation, and data can create new opportunities for more efficient functioning of financial infrastructures. The Covid-19 pandemic has further increased demand for this data to be captured and consumed in a timely manner, as central banks rapidly respond to changing market conditions. Central banks also have a growing role to play in evaluating technology innovation and promoting the adoption of new technology while ensuring financial stability and the efficient operation of the markets. All these discussions and recommendations that we presented in this paper are focused to highlight the importance and need of proactive and catalyst central bank.

These issues are equally important and applicable to Nepal Rastra Bank too. There is a common belief that 'change is inevitable' as the time and technology progress by. Over the time, existing policies or requirements would become obsolete and new approaches emerge. For example, in the recent years, digital payment, digital currency, inclusive digital financing, green banking, cloud computing, block chain ledger, paperless or no paper work environment, use of green energy, working remotely as innovations and IT developments and associated cyber-crimes, frauds and other IT security risks and other new issues are coming up overwhelmingly. Developed countries have started moves already to address and accommodate in these areas. In this context, Nepal Rastra Bank also should start working on these issues gradually so that it can move its steps comfortably matching with the global moves and wouldn't face accumulated problems to address in bulk in the future. Otherwise cost of adjustment would be huge in the future.

References

European Central Bank, 2015, 'What is a Central Bank?', <https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me/html/what-is-a-central-bank.en.html>

Intelligent Economist (2017), 'Objectives of Central Banks', <https://www.intelligenteconomist.com/objectives-of-central-banks/>

Capie, F, Goodhart, C and Schnadt, N 2012, 'The Development of Central Banking', LSE Research Online, Cambridge University Press, 2012

Nepal Rastra Bank (Silver Jubilee Year), 'Nepal Rastra Bank – 25 Years', Baisakh 14, 2038 Bikram Sambat, [https://nrb.org.np/red/publications/special_publication/Special_Publications--NRB_in_25_Years_\(Nepali\).pdf](https://nrb.org.np/red/publications/special_publication/Special_Publications--NRB_in_25_Years_(Nepali).pdf)

Nepal Rastra Bank (2002), 'Nepal Rastra Bank Act, 2002', [https://nrb.org.np/lgd/acts_ordinances/nepal_rastra_bank_act_2002_\[english\].pdf](https://nrb.org.np/lgd/acts_ordinances/nepal_rastra_bank_act_2002_[english].pdf)

Bank of France, 2017, 'Transforming a Central Bank', 11-13 September 2017 Seminar, Paris (Seminar Proceedings)

***

Impact of COVID-19 Pandemic on Nepalese Economy

■ Prof. R K Shah, Ph.D.*

Abstract

Public health concern is increasing with a recent rise in the number of COVID-19 cases in Nepal. To curb this pandemic, Nepal is facing some forms of lockdown, encouraging people to implement social distancing so as to reduce interactions between people which could eventually reduce the possibilities of new infection; however, it has affected the overall physical, mental, social and spiritual health of the people. The objective of this study is to analyze the impact of COVID-19 in Nepal including South Asian countries. Secondary data from Ministry of Health and Population (MoHP), Central Bureau of Statistics (CBS), magazines, and different websites have been used for this study. The nature of this study is qualitative as well as quantitative. This is true that just calculating the impact on tourist trips, hotels, declines in retail trade, decline in remittance, close-down of education centers are not enough to get the real picture of impact on economy in Nepal. There are some linkages in economy across various sectors; both direct and indirect impact need to be calculated as economic shock of one nation will be directly linked to other nations in this global world. The impact illustrated through the qualitative data is far greater than the cost to a health budget of treatment of the cases involved. The more persistent shock is Corona lasting for longer than anyone hopes in this increased globalization. There is need of global monitoring and coordination mechanisms in containing both economic and microbial epidemics as the impact is higher than expected.

Key words: Novel Corona Virus, Impact, Economy, Remittance, Tourism, Labour Market, COVID-19.

Introduction

The segment on the socio-economic impact of COVID-19 is still under development as the full extent of the impact is yet to be known. It is expected that those hardest and most immediately affected by the crisis and the necessary measures of lock-down will be the most vulnerable. The Nepal Preparedness and Response Plan (NPRP) is a living document and will be updated as the situation evolves and as the needs of vulnerable populations are identified. The definition of vulnerable populations is based on that laid out in Agenda 2030 and includes - but is not limited to - women, children, youth, persons with disabilities (of whom more than 80% live in poverty), people living with HIV/AIDS, elderly

persons, indigenous peoples, refugees, internally displaced people and migrants.

Corona Virus: At a Glance

Corona-viruses are a group of RNA viruses that cause diseases in mammals and birds. In humans and birds, they cause respiratory tract infections that can range from mild to lethal. Mild illnesses in humans include some cases of the common cold (which is also caused by other viruses, predominantly rhinoviruses), while more lethal varieties can cause SARS, MERS, and COVID-19. In cows and pig, they cause diarrhea, while in mice they cause hepatitis and encephalomyelitis. There are as yet no vaccines or antiviral drugs to prevent or treat human coronavirus infections (Decaro, 2011).

---

* Research Director, RajarshiJanak University, Janakpurdham

Novel corona-virus named Severe Acute Respiratory Syndrome corona virus 2 (SARS-CoV-2) was first identified in a seafood market in Wuhan City, Hubei Province in China, at the end of 2019 (Zhu et al., 2020). The contagious respiratory illness caused by this Novel corona-virus is called corona-virus disease 2019 or, in short, COVID-19 (Wu et al., 2020). Corona Virus is any of a family (*Coronaviridae*) of large single-stranded RNA viruses that have a lipid envelope studded with club-shaped spike proteins, infect birds and many mammals including humans, and include the causative agents of MERS, SARS, and Covid-19 (Stein, 2020).

On 30 January 2020, the World Health Organization declared a Novel Coronavirus 'COVID-19' a matter of public health emergency of international concern. In February of 2020, with the first death from COVID-19 in France and a steep increase of positive cases in Europe (Klonowska, 2020). COVID-19 is spreading fast across the globe.

The COVID-19 pandemic will have multi-faceted and widespread impact on the Nepalese economy. The country is still in lockdown phase. The extent of possible spread of COVID-19 and the need for its containment and treatment are uncertain.

Thus, relaxation of restrictions to allow economic activities to start operation is also uncertain. Saving life and containing the spread of the virus is the first priority. At the same time, there is an unprecedented and urgent need for interventions and actions to save economy in this difficult period than any time before. To the extent possible, such interventions and actions should be based on plausible evidences and assumptions, which should be updated as events unfold.

Novel Corona-virus (COVID-19 or 2019-nCoV) is an emerging global health concern that requires a rapid diagnostic test (Lamb et al.,

2010). According to World Health Organization (2020): "Corona-viruses (CoV) are a large family of viruses that cause illness ranging from the common cold to more severe diseases such as Middle East Respiratory Syndrome (MERS-CoV) and Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS-CoV)."

WHO (2020) further states that Corona viruses are zoonotic, meaning they are transmitted between animals and people. Detailed investigations found that SARS-CoV was transmitted from civet cats to humans and MERS-CoV from dromedary camels to humans. Several known corona-viruses are circulating in animals that have not yet infected humans.

Objectives of the Study

The general objective of this study is to explore and understand the overall impact of Novel Corona-virus pandemic on Nepalese Economy in 2020. The specific objectives of this study are as follows:

- To identify the impact of COVID-19 pandemic in Nepalese economy,
- To give an overview of COVID-19 pandemic in economic parameters in Nepal,
- To analyze the impact of COVID-19 pandemic in Nepal and global level.

Materials and Methods

Secondary data have been taken from Ministry of Health and Population (MoHP), Central Bureau of Statistics (CBS), magazines, published articles, economic and disaster offices and different websites for this study. The nature of this study is qualitative as well as quantitative. Descriptive and analytical methods have been used to analyze the data. The transmission approach looks like this:

COVID-19 $\uparrow$ → Remittance inflow $\downarrow$ →
Economic Growth Rate $\downarrow$

Novel Corona-virus Pandemic and Nepalese Economy

1. GDP in FY 2020-21

The real GDP would have a growth rate of 6.2 percent in FY 2019-20 if COVID-19 pandemic had not affected Nepalese economy and economies worldwide. Economists have projected that economic growth rate of India will be about (-) 7 percent. GDP has decreased by 1.61 percent if one-degree temperature will increase. GDP has decreased 4 trillion Nepalese rupees from 39 trillion Nepalese rupees (<https://www.adb.org>). The World Bank has projected Nepal's economic growth for 2020-2021 at 0.6 percent if COVID-19 disruptions persist and relief expending weakness growth could be as little as 0.1 percent. Global growth is projected to rise from an estimated 2.9 percent in 2019 to 3.3 percent in 2020 and 3.4 percent for 2021—a downward revision of 0.1 percentage point for 2019 and 2020 and 0.2 for 2021 compared to those in the October World Economic Outlook (WEO) (<https://www.imf.org>).

Table-1: Economic Growth Rate of SAARC Countries

Country	Year (in %)			
	2019	2020	2021	2022*
Afghanistan	3.9	-5.5	2.5	3.3
Bangladesh	8.1	2.0	1.6	3.4
Bhutan	3.8	1.5	1.8	2.0
India	6.1	4.2	-9.6	5.4
Maldives	5.9	-1.9	9.5	12.5
Nepal	7.0	0.2	0.6	2.5
Pakistan	1.0	-1.5	0.5	2.0
Sri-Lanka	2.3	-6.7	3.3	2.0

Source: Kantipur, 2021, Friday, October-9. * means estimated growth rate.

Table-2: Economic Growth Rate of Nepal

Economic Growth Rate (%)				
Fiscal Year	Q1	Q2	Q3	Q4
2017-18	3.4	6.1	5.5	8.0
2018-19	8.5	7.0	6.2	5.2
2019-20	5.4	4.2	0.8	3.4

Source: Quarterly Report on GDP (CBS, 2020)

Economic growth rate of the world has decreased 4.4 percent, 5.8 percent of developed countries, and 4.3 percent of the USA, 8.3 percent of the European Union sector, 3.3 percent of emerging countries and 10.3 percent of India. The International Monetary Fund (IMF) has projected that economic growth of People's Republic of China is only 1.9 percent.

Employment and Job Loss

It is estimated that about 9.2 lakh people might lose their jobs in the domestic economy during the remaining of FY 2019-20. The domestic job losses come mainly from the non-agriculture sector of the economy. From 5.1 lakh to 6.4 lakh Nepalese people working abroad might return home during FY 2020-21. This means that the economy will have from 11.7 lakh to 15.6 lakh people looking for employment. It is assumed that these job losses will add pressure to agriculture and rural employment.

It is widely expected that COVID-19 will prevail for a prolonged period and unemployment will further increase.

Poverty

An additional 1.65 percent of population (about five lakh people) is estimated to fall below the poverty line due to the short-term economic impact of COVID-19 in FY 2019/20, thus, falling under the transient (short-term) poverty category. At the same time, poverty intensity is estimated to increase from 3.40 to 3.74 percent. These estimates assume contractions of farm income by 0.5 percent, non-farm income by 4.5 percent and

Table- 3: Estimated Job Loss in FY 2020-21

	Employment (thousands)	Job loss range (percent)		Estimated job loss range (thousands)	
Domestic Economy	15,905.6	4.1	5.8	657.1	924.4
Agriculture	10,305.0	0.8	1.5	77.3	154.6
Non-agriculture	5,600.5	10.4	13.7	579.8	769.8
Industry	2,196.4	14.0	18.0	307.5	395.4
Service	3,404.1	8.0	11.0	272.3	374.5
Foreign Employment	3,200.1	16.0	20.0	512.0	640.0
Total	8,800.6			1,169.1	1,564.4

Source: Labour force surveys, CBS for total employment.

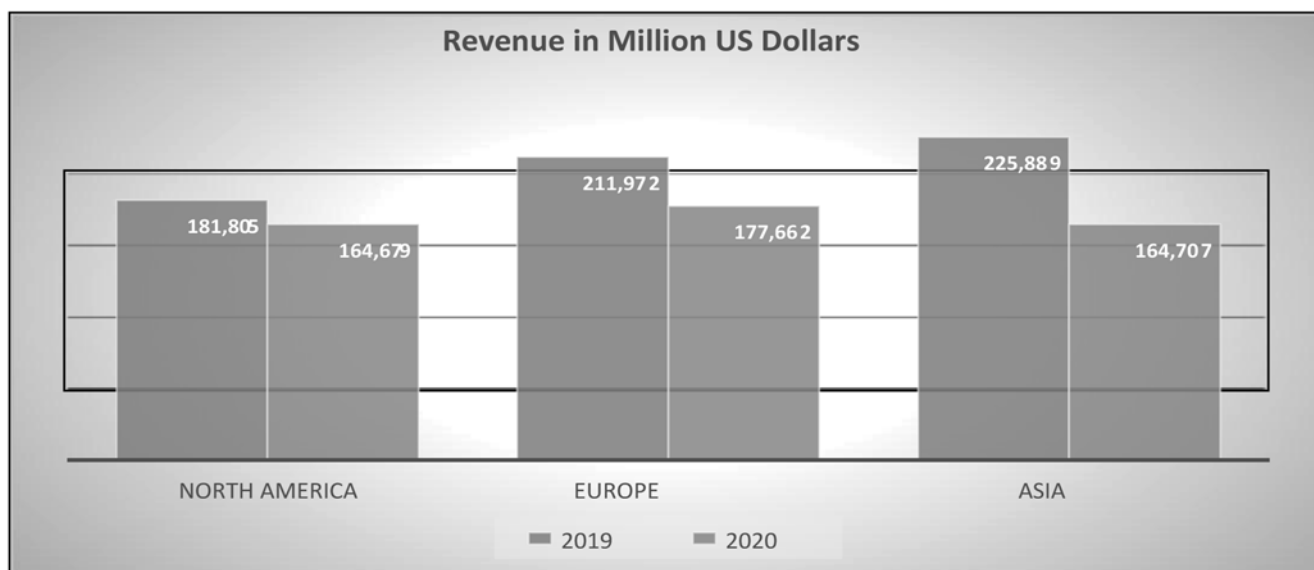
remittances by 15.5 percent and use sector-wise income weights by consumption quintile. Nepal is in the first point among 17 countries in Asia. Poverty has increased by 12 percent in Nepal (Transparency International, 2021, February).

Impact on Trade and Tourism

India and China are the major trade countries for Nepal. As the precautionary measures to avoid COVID-19 spread in Nepal, the Government of Nepal closed Rasuwagadhi border on 28 January, completely halting Nepal–China trade (My Republica, 2020a). This closure limited

the availability of raw materials which used to come from China for manufacturing goods. On 22 March, 2020, Nepal closed its open borders with India resulting in serious effects in the import and export of goods. Import has lost 12.5 percent due to Corona-virus (The Economic Times, 2020). This resulted in a situation of panic-buying and hoarding of goods among the Nepalese, creating a shortage of goods and supplies. Thousands of Nepalese, who wanted to return to Nepal, got stuck at Indian border points (Al Jazeera, 2020). The travel restriction to and from different international destinations was put

fig. 1: Forecasted Change in Revenue from the Travel and Tourism Industry due to COVID-19 Pandemic Worldwide from 2019 to 2020, by Region

Source: <https://www.statista.com/forecasts/1103431/covid-19-revenue-travel-tourism-industry-region-forecast>

in place as a measure to prevent the spread of COVID-19 infection, which massively affected the tourism sector. A large number of Nepalese labour migrants and students could not return to their destinations abroad from Nepal, resulting in serious havoc. Tourism sector has decreased from 3.6 percent to 1.5 percent (CBS, 2020). Tourism sector, lack of hotels, restaurants, aeroplanes, the number of tourists, has decreased due to Corona pandemic.

Impact on Agriculture

The agricultural crops, livestock and fisheries are not outside the impact of COVID-19 pandemic. Being an agricultural country, the travel restriction and lockdown have affected every stage of the food supply chain, including food production and distribution in Nepal. Farmers are compelled to dump milk and vegetables after a significant decrease in supply and closure of processing companies and proper markets (Poudel et al., 2020).

About 60 percent of employment depends on agriculture (CBS, 2011). Employment in agriculture in 2017-18 stood at about 103 lakhs. On an average, about 13.5 lakh people are expected to return to their home from urban areas and from abroad in the short-run. That could add about 13 percent to the existing employment in agriculture. As COVID-19 pandemic has reversed the trend of migration, agriculture must be developed in the short-run in such a way that it will provide employment opportunities and boost agriculture production.

Impact on Education

The action of the Government of Nepal to close all educational institutions, even postponement of all national level examinations and restriction on the gathering of more than 25 people together, led to an out-flux of more than 300,000 people from Kathmandu in 3 days (Rising Nepal Daily, 2020). Perception of the rural municipality environment as pure, free from germs and contamination, and

unlikely to get Corona-virus might have led to the surge in the out-flux of people. The drastic increase in new infection rates, lesser tests, increased media reporting and death tolls have increased public anxiety. The absence of clear messages and the desire for facts have heightened fear among the public and propelled them to seek information from less reliable portals (Rubin & Wessely, 2020). The current pandemic has imposed multiple restrictions on research as laboratories have been closed, and scientists and researchers have been working from home, limiting recruitment in studies. According to the World Bank (2020b), the COVID-19 pandemic has caused more than 1.6 billion children and youth in 161 countries to be out of school, which is close to 80 percent of the world's enrolled students.

Impact on Media Sectors

The infodemics, misinformation and inaccurate conception are spreading quicker from fake and unauthorized news portal websites, contributing to myths and rumors in the society. Myths related to alcohol, adding hot peppers, ginger and garlic to food, and exposing oneself to temperatures higher than 25° or to cold weather and snow to kill the Corona-virus are misleading people. Therefore, there is a need to be thoughtful and conscious when communicating through social media and other communication platforms (UNICEF, 2020a).

Impact on Health Sectors

The COVID-19 pandemic has brought serious psychological impact among health workers, students and the general public around the globe. Although Nepal lacks routine national-level data on suicide, the data from media and the police suggest that about 5,000 Nepalese people commit suicide every year. The pandemic-related restraints, such as spatial distancing, isolation and home quarantine are affecting the economic sustainability and wellbeing, which may induce

psychological mediators such as sadness, worry, fear, anger, annoyance, frustration, guilt, helplessness, loneliness and nervousness (Bhuiyan et al., 2020; Mukhtar, 2020). In the first month of the nationwide lockdown, a total of 487 people committed suicide, which is 20 percent more compared with mid-February to mid-March, when the number stood at 410 (My Republica, 2020b). The data compiled by Nepal Police show that from the onset of lockdown, 23 March till 6 June, a total of 1,227 suicide (16.5 a day) cases were filed. By the time, the government lifted the lockdown on July-21, without utilizing the period to improve health care facilities and increasing the number of hospital beds and ventilators, the number of cases had crossed the 115,358 mark (MoHP, 2020, October-13).

Impact on Vulnerable People

According to the Nepal Living Standards Survey 2010–2011, 25 percent of the population lived below the poverty line (CBS, 2011). The link between poverty and communicable disease is well-evident (Alsan et al., 2011; Bhutta et al., 2014). The slowing of economic growth means incomes will stagnate or even fall and this will impact the living standards of people, especially those with lower incomes (vulnerable people). COVID-19 is no exception and has triggered increasing unemployment, loan defaults and major economic losses around the globe (Kantamneni, 2020). The economic downturn caused by COVID-19 can increase the economic instability, health inequalities and social disparities in Nepal, which can have a huge impact on the poverty levels. While the lockdown has affected traders, especially people with small shops and those with limited sources of income, the poor, marginalized people and daily wagers are more vulnerable.

COVID-19 Impact on Households

The COVID-19 crisis triggered multidimensional social and economic impacts that stretch beyond the primary health crisis. To

assess how this crisis is affecting households, a series of questions related to food security, livelihood, and vulnerability were asked. This household analysis reviews (1) impacts on food security, (2) impacts on livelihoods and income, and (3) examines household profiles of those most affected by the ongoing crisis. Price of vegetables has increased by 23 percent (Kantipur 2020, November).

Impact on Household Food Security

To ascertain the current food security situation of surveyed households, two dimensions were examined: (1) households' food consumption patterns and changes in food consumption habits, and (2) households' access to food. Additionally, the survey observed the diet quality of children between 6 and 23 months of age by measuring minimum dietary diversity.

The Food Consumption Score² (FCS) is a key component for assessing diet quality. The FCS is used to categorize households into three groups: poor, borderline, and acceptable food consumption. Poor food consumption corresponds to less than 1500 kilocalories (kcal) eaten per person per day. At national level, nearly 1 out of 4 households had inadequate food consumption, with 9 percent of households consuming poor diets and another 14 percent borderline diets.

Impact on Livelihoods and Income

One of the most telling questions was on the impact of COVID-19 on livelihoods and income sources. Livelihood and income sources are central to assessing households' access to food as well as their vulnerability to shocks.

Remittance from Foreign Employment

Amid all doom and gloom, remittance so far has been a silver lining. Remittance inflows to Nepal increased by a surprising 23 percent in the first month of the current fiscal year, fortunately refuting forecasts that the income of Nepalese migrant workers would crash due to the Corona-

Table-4: Overview of Remittance in Nepal

Total remittance introduced in FY 2018/19	NPR 879.30 Billion
Sector Contribution to GDP in FY 2018/19	25.3 percent
Number of countries where Nepalese are migrated through Labour Approval	172
Major destinations of Nepalese Workers	Qatar, The United Arab Emirates, Saudi Arabia, Kuwait, Bahrain, India, Malaysia, The United States of America, Japan, South Korea, etc.
Number of workers receiving labour approval for foreign employment from FY 2009/10 to mid-March of FY 2018/19	4,540,906

Source: The World Bank 2020-2021

virus pandemic affecting the global economy. The growth in remittance is surprising despite tens of thousands of Nepalese migrant workers are in out of the job in major hiring destinations abroad (The World Bank, 2020-2021).

Nepal, 19th top remittance achiever in 2019, is popular for exporting labour because of various reasons like civil war, political persecution or economic hardship. Dhungana (2014) observed that most of the remittance in Nepal is going into consumption, which leads to the dearth of resources for investment. The pandemic badly affects the international labour market for Nepalese workers. Thus, it is clear that COVID-19 is going to deteriorate the remittance inflow and is doing other harms to the Nepalese economy (Chaudhary, 2020).

Current and Potential Impact on Remittance Sector

12.5 percent increase has been observed in the remittance sector and 2 trillion, 58 billion rupees has been received as remittance in Nepal (NRB, 2020). Remittance income will be severely affected due to COVID-19 pandemic. The income has fallen by 0.5 percent per annum in mid-February 2020 after rising by 16 percent for the same period in the earlier year (NRB, 2020). Remittance income of about NPR 879.30 billion per fiscal year, which is 25 percent of GDP, is one of the major sources of foreign earnings. A sharp decline of remittance will undermine Nepal's external stability. During the first seven months of current fiscal year (FY 2019/20). Nepal has received remittance of NPR 513.20 Billion of which 50 percent was from 5 Gulf

Table-5: Ratio of Remittance with GDP of Nepal

Fiscal Year	GDP of Nepal (In NRs. "Billion")	Total Remittance Inflow (In NRs. "Billion")	Ratio of Remittance with GDP
2019/20	3914.40	950.40	24.3
2018/19	3,464.30	879.30	25.3
2017/18	3,031.00	755.10	24.9
2016/17	2,674.50	695.45	26.0
2015/16	2,253.20	665.06	29.5
2014/15	2,130.10	617.28	28.9

Source: Economic Survey, MoF, FY 2020/21

Countries - Qatar, The United Arab Emirates, Saudi Arabia, Kuwait and Bahrain (NRB, 2020). The remittance income has decreased from 30 to 40 percent in Nepal during this period. It will affect employment and total domestic production (CBS, 2020).

Foreign Direct Investment (FDI)

Foreign direct investment from developed countries has decreased by 27 percent due to Corona-virus pandemic at the global level (NRB, 2020).

Conclusion

While many countries are supporting their citizens with sophisticated health safety-nets and various relief funds, some developing countries have unique challenges with vulnerable population and limited resources to respond to the pandemic. This study presents the consequences of pandemic and lockdown on socio-economic, mental health and other aspects in Nepalese society. The lockdown curfews, self-isolation, social distancing and quarantine have affected the overall physical, mental, spiritual and social wellbeing of the Nepalese. With the beginning of lockdown, the government decided to shut down all cinema halls, gyms, health clubs and museums, as well as banned the gathering of people for cultural, social or religious activities, including temples, monasteries, churches and mosques. In the case of death, the pandemic has disrupted the normal mourning rituals of families.

Although these measures are taken for the protection of people from COVID-19, it has created fear, anxiety and uncertainty among the Nepalese, which needs to be addressed immediately. The economic recessions have put significant financial pressure on many families, which might increase unhealthy conflict, family breakdown, abuse, depression and domestic violence. The psychological impacts of the COVID-19 lockdown might be a challenge for an indefinite time, hence, it is necessary to

emphasize and address coping strategies, mental health interventions and awareness using the available resources. The Nepalese economy which is based on remittance, is mostly affected now. The role of remittance in Nepal is immense on the micro as well as macro-level. This study aims to investigate the possible loss in GDP growth rate for FY 2020 due to possible retardation in remittance inflow (% of GDP) under explosion of the COVID-19. The Government of Nepal should stand on investing in alternative sectors, for instance in rural agriculture, animal husbandry, fisheries, construction, and so on.

Swift action is needed to provide income, social protection, and employment to the people. This includes key investment climate reforms to promote physical infrastructures and access to finance for the informal sector to shorten the transition to recovery.

References

- Al Jazeera. (2020, April 1). Hundreds of Nepalese stuck at India border amid COVID-19 lockdown. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2020/04/hundreds-nepalese-stuck-india-bordercovid-19-lockdown-200401031905310.html>
- Alsan, M. M., Westerhaus, M., Herce, M., Nakashima, K., & Farmer, P. E. (2011). Poverty, global health, and infectious disease: Lessons from Haiti and Rwanda. *Infectious Disease Clinics of North America*, 25(3), 611–622.
- Bastola, A., Sah, R., Morales, A. J. R., Lal, B. K., Jha, R., Ojha, H. C., . . . Pandey, B. D. (2020). The first 2019 novel coronavirus case in Nepal. *The Lancet*, 20(3), 279–280. Retrieved from [https://www.doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30067-0](https://www.doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30067-0)
- Bhuiyan, A. K. M. I., Sakib, N., Pakpour, A. H., Griffiths, M. D., & Mamun, M. A. (2020). COVID-19-related suicides in Bangladesh due to lockdown and economic factors: Case study evidence from media reports. *International Journal of Mental Health Addiction*. Advance online publication. Retrieved from <https://www.doi.org/10.1007/s11469-020-00307-y>
- Bhutta, Z. A., Sommerfield, J., Lassi, Z. S., Salam, R. A., & Das, J. K. (2014). Global burden, distribution, and interventions for infectious diseases of poverty.

Infectious Disease of Poverty, 3, Article 21. Retrieved from <https://www.doi.org/10.1186/2049-99573-21>

CBS (Central Bureau of Statistics) (2011). Nepal Living Standards Survey I, 2010-11. Kathmandu, Nepal: CBS.

CBS (Central Bureau of Statistics) (2020). Nepal in figures. Kathmandu, Nepal: CBS.

Chaudhary, A. (2020, September). COVID-19 special issue. Tribhuvan University Journal, 34, 69-80.

Decaro, N. (2011). *Betacoronavirus. In Tidona C. and Darai G (eds.). The Springer Index of Viruses (pp. 385-401). doi:10.1007/978-0-387-95919-1_57*

Dhungana, B.R. (2014). Remittance and Nepalese economy. Journal of SMC, 5, 1-15.

Kantamneni, N. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on marginalized populations in the United States: A research agenda. Journal of Vocational Behavior, 119, Article 103439. Retrieved from <https://www.doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103439>

Klonowska, K. (2020). The COVID-19 pandemic: Two waves of technological responses in the European Union. Amsterdam, Netherlands: Hague Center for Strategic Studies.

Stein, R. (September 25, 2020). *The Washington Post*. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/national/health-science/>

Lamb et al. (2010). Camel management zone. *Journal of Environmental Planning and Management*, 58(8), 1212-1224

MoHP (Ministry of Health and Population Nepal) (2020). Retrieved from <https://www.covid19.moh.gov.np/#/>

Mukhtar, S. (2020). Psychological health during the coronavirus disease 2019 pandemic outbreak. *International Journal of Social Psychiatry*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/0020764020925835>

My Republica. (2020a, March 28). Nepal-China Rasuwagadhi border point to be sealed for 15 days from Wednesday. Retrieved from

<https://www.myrepublica.nagariknetwork.com/news/nepalchina-rasuwasadhi-border-point-to-be-closed-for-15-days-from-wednesday/>

My Republica. (2020b, May 21). Suicide cases on the rise, mental health experts warn of grim situation. Retrieved from <https://www.myrepublica.nagariknetwork.com/news/suicide-cases-on-the-rise->

[mental-health-experts-warn-of-a-grim-situation/](https://www.doi.org/10.1186/2049-99573-21)

NRB (Nepal Rastra Bank) (2020). Retrieved from <https://www.nrb.org.np>

Transparency International (2020). Poverty in Nepal. Kathmandu, Nepal: Transparency International.

The Economic Times (2020, March 25). Retrieved from <https://www.economictimes.indiatimes.com/news/new-year-2020>

The World Bank (2020-2021). World development report. Washington, DC: The World Bank.

Poudel, P. B., Poudel, M. R., Gautam, A., Phuyal, S., Tiwari, C. K., . . . Basyal, S. (2020). COVID-19 and its global impact on food and agriculture. *Journal of Biology and Today's World*, 9(5), 221-225.

Rising Nepal Daily. (2020, March 20). People leaving Kathmandu on the rise. Retrieved from <https://www.risingnepaldaily.com/mustread/peopleleaving-kathmandu-on-the-rise-photo-feature>

Rubin, G. J., & Wessely, S. (2020). The psychological effects of quarantining a city. *British Medical Journal*, 368, Article m313. Retrieved from <https://www.doi.org/10.1136/bmj.m313>

UNICEF. (2020a). Corona virus disease (COVID-19) advice for the public: Myth busters. Retrieved from <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters>

World Bank (2020b, March 20). Educational challenges and opportunities of the Corona virus (COVID-19) pandemic. Retrieved from <https://www.blogs.worldbank.org/education/educational-challenges-and-opportunities-covid-19-pandemic>

Wu, Y. C., Chen, C. S., & Chan, Y. J. (2020). The outbreak of COVID-19: An overview. *Journal of the Chinese Medical Association*, 83(3), 217-220. Retrieved from <https://www.doi.org/10.1097/JCMA.0000000000000270>

Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., Song, J., . . . Tan, W. (2020). A novel corona virus from patients with pneumonia in China 2019. *The New England Journal of Medicine*, 382, 723-733. Retrieved from <https://www.doi.org/10.1056/NEJMoa2001017>

Retrieved from <https://www.adb.org>

Retrieved from <https://www.statista.com/forecasts/1103431/covid-19-revenue-travel-tourism-industry-region-forecast>

Retrieved from <https://www.imf.org>

***

Qualitative Approaches to Research: Concept, Types and Qualitative Research Design

■ Sushma Regmi (Rijal)*

1. Introduction of Research

Research is creative and systematic work undertaken to increase the stock of knowledge. It involves the collection, organization and analysis of information to increase understanding of a topic or issue or any research area.

The primary purposes of basic research (as opposed to applied research) are discovery, interpretation, material, and the research and development (R&D) of methods and systems for the advancement of human knowledge. The writers define research in their own ways. Considering some definitions as follows;

Fred Kerlinger and H.B.Lee (200): Research is a systematic, controlled, empirical and critical investigation of hypothetical propositions about the presumed relations among natural phenomena.

John W.Best and J.V.Kahn (2006): define research as a systematic and objective analysis and recording of observations that may lead to the development of a theory.

Uma Sekaran and Roger Bougie (2013): Research is an organized, systematic and, data-based, critical, scientific enquiry or investigation into a specific problem, undertaken with the objective of finding answers or solution to it.

These definitions of research disclose two important aspects:

First, research investigations are sufficiently broad to include all types of investigations requiring solutions to a problem, or creation of new knowledge. Second, they explicitly recognize the systematic nature of the research process in

which data are gathered, recorded, analyzed, and interpreted in an organized and systematic manner.

2. Nature and Purpose of research

The purpose of research is to find out about a particular subject that has significance for the research. Research is undertaken to verify the existing one, and also to discover a new subject. It is also the way to generate new knowledge. It goes beyond the simple descriptions and explanations of our research topic. The nature and purpose of research can be outlined as follows:

2.1 Exploration: The first purpose of research is to explore the reality. It helps to be familiar with the social issues or phenomena. This kind of research is used when the researcher does not have enough information on the topic and wants the flexibility to explore the issue. In this way, this kind of research helps the researchers to deal with the unknown, tackling new problem issues or topics.

2.2 Description: The second purpose of research is to describe the phenomenon under investigation. Here, precise observation and description are the basis of research. It adds more to our existing knowledge. It describes certain characteristics, or function, that management is likely to be interested in, such as customer's opinion and their purchase behavior and market situation etc. Organizations that have to maintain data bases of suppliers, customers or employees etc., conduct descriptive studies using internal information.

2.3 Explanation: Explanatory studies thus go beyond simple description and attempt to explain

---

* Director, Nepal Rastra Bank

how variables involved in the situation behave. The essential purpose of research is to study the phenomena and provide an explanation for them. A researcher's aim is to prove more deeply to find reasons for the occurrence of these events.

2.4 Prediction: Prediction is one of the primary functions of research. The predictive process in research depends very much upon establishing accurate causal connections. The more generalizable the research, the greater is its usefulness and value for prediction.

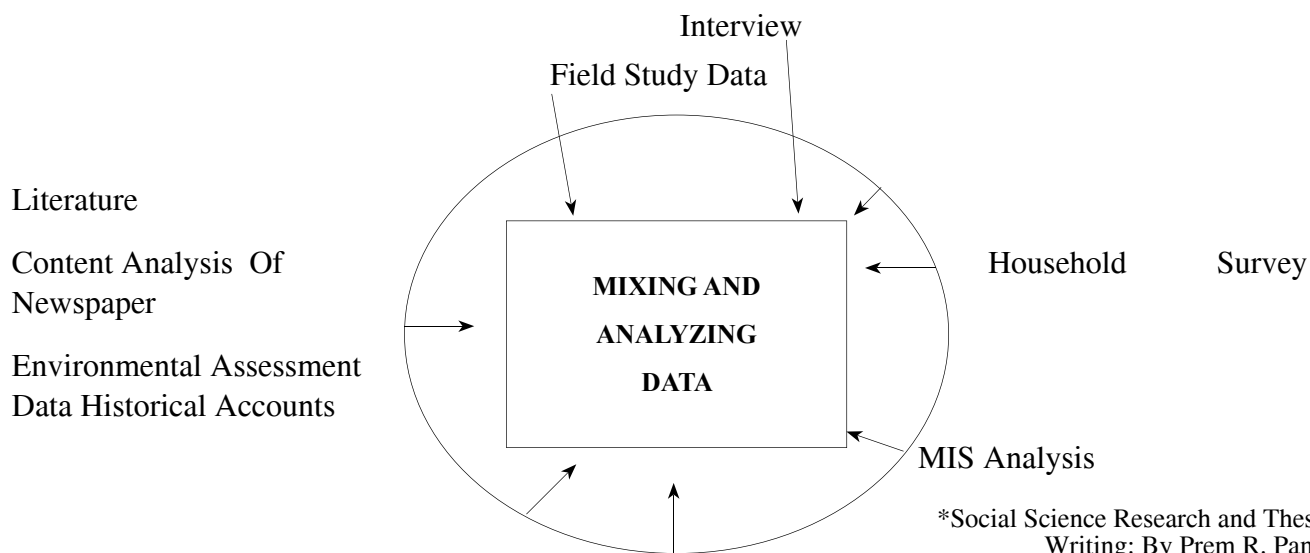
Any of the above four types of studies- exploratory, descriptive, explanatory and predictive- can properly be called research. Research studies may, therefore, differ in their methods and treatment of the subject. Some research investigations can only be explanatory type. In some larger research studies all these four types of investigations may be involved. Explanatory and predictive studies are probably the most demanding of the four types of studies to perform. The scope of the research can be noticeable especially in economics, sociology, management, administration, and other disciplines. These disciplines deal with different dimensions of the society and human beings, and use a wide range of research methods in their pursuit of knowing more.

3. Approaches to Research: Quantitative and Qualitative

There are two different approaches of research, i.e.; Quantitative and Qualitative. The researchers seek facts or causes of social phenomena. This type of research depends on quantitative data which is in a numerical form, and which can be analyzed or presented using tables, charts of figures, graph, or statistics.

Interpretivists believe in qualitative approaches to research. It tries to give people's perspectives primarily employing qualitative data. Qualitative approach to research normally does not include numerical measurement, rather uses either of written or spoken words. Qualitative methods are thus best use of questions that relate to qualify of or variations in experience. Exploratory research and case studies are examples of qualitative research. Qualitative research is now applied in the different fields of social and behavioral science research. Some of the branches and methodological approaches of qualitative research are Ethnography, Phenomenology, Hermeneutics, Constructivism, Subjectivism and Feminism. Both quantitative and qualitative techniques can be used within a single research project that provide more comprehensive

Triangulation or Mixed Method methodology*

*Social Science Research and Thesis Writing: By Prem R. Panta

research outcome. Triangulation or mix-method methodology combines both the quantitative and qualitative approaches of conducting research.

While doing research in any field, researcher can use different sources and methods at various points in the research process and researcher can build on the strength of each type of data collection and minimize the weakness of any single approach. Hence, a mixed methods approach can increase both the validity and the reliability of the research results.

This paper highlights on the qualitative research concept, conditions for the use of qualitative research methods, types, features, qualitative research design etc.

As stated above, qualitative research is an approach to gathering and analyzing information using both informal and formal techniques. It involves the exploration and interpretation of the perception, opinion, aspiration, behavior, concerns, motivation, culture or lifestyles of small samples of individuals. It is highly focused, exploring in depth, the attitudes of people. There is no universal definition of qualitative research. However, some writers define it in their literatures in the following way:

John Creswell (2014): Qualitative research is an inquiry process of understanding based on distinct methodological traditions of inquiry that explore a social or human problem.

N.Denzin&Y.S.Lincoln (2000): Qualitative Research is multi-method in focus, involving an interpretive, naturalistic approach to its subject matter.

Uwe Flick (2010): Qualitative research is an investigation of the subjective meaning or the social production of issues, events, or practices by collecting non-standardized data and analyzing texts and images rather than numbers and statistics.

Above definitions give the concept of

qualitative research. Qualitative research is thus an approach to gathering and analyzing information using both informal and formal techniques. Qualitative research involves collecting and analyzing non-numerical data (e.g., text, video, or audio) to understand concepts, opinions, or experiences. It can be used to gather in-depth insights into a problem or generate new ideas for research. Qualitative research is commonly used in the humanities and social sciences, in subjects such as anthropology, sociology, education, health sciences, history, etc. Qualitative research has some features such as:

- a. A focus on natural setting,
- b. An interest in meaning, perspectives, and understanding,
- c. An emphasis on process and it requires planning,
- d. A concern with inductive analysis and grounded theory.

Qualitative research depends on data obtained by the researcher from first-hand observation, interviews, questionnaires (on which participants write descriptively), focus groups, and participant-observation, recordings made in natural settings, documents, and artifacts. The data are generally non-numerical.

Qualitative methods include ethnography, grounded theory, discourse analysis, and interpretative phenomenological analysis. Qualitative research methods have been used in sociology, anthropology, political science, psychology, social work, and educational research. Qualitative researchers study individuals' understanding of their social reality.

Some glimpse of qualitative research's historical background reflect that it was one of the forms of social studies. However, in the 1950s and 1960s as quantitative science reached into peak of popularity, it was diminished in importance. Qualitative research began to regain its recognition only in the 1970s. During the 1970s

and 1980s, this research approach began to use in other disciplines like social works, education, management, medicine, political science, women's studies, communication studies, and information studies. Qualitative research has been widely used in the field of management. It is particularly used in organizational behavior, human resource management, strategic management etc. It provides powerful tools for research in these areas of management. Qualitative research has some assumptions like:

- i. Research enables a holistic perspective,
- ii. Research is primarily concerned with process rather than outcomes,
- iii. Research is subjective in nature and it incorporates an emergent design,
- iv. Research uses the researcher as the primary instrument for data collection and analysis,
- v. The process of research is inductive and research is descriptive and it needs planning.

The qualitative research concentrates on investigating subjective data, in particular, the perception of the people involved. And this research focusses on the people's perception. The strength of qualitative research lies in exploration and case studies. It typically studies a relatively smaller number of individuals and situations. The researchers can use their judgements and discretions in this research.

4. Qualitative Research Design

A good design, one in which the components work harmoniously together, promotes efficient and successful functioning; a flawed design leads to poor operation or failure. In qualitative research, any component of the design may need to be reconsidered or modified during the study in response to new developments or to changes in some other component. In this, qualitative research is more like sciences such

as paleontology than it is like experimental psychology. Maxwell Qualitative Research Design has five components, each of which addresses a specific set of concerns:

a. Goals (Purposes)

What are the ultimate goals of the study? Why is your study worth doing? What issues do you want it to clarify, and what practices and policies do you want it to influence? Why do you want to conduct this study, and why should we care about the results?

b. Conceptual framework (Theoretical Framework)

What theories, findings, and conceptual frameworks relating to these phenomena will guide or inform your study? What theories, beliefs, and prior research findings will guide or inform your research and what literature, preliminary studies, and personal experiences will you draw on for understanding the people or issues you are studying?

c. Research questions.

What, specifically, do you want to better understand about the settings or participants that you are studying? What do you not know about these that you want to learn? What questions will your research attempt to answer? What questions best capture these learnings and understandings, and how are these questions related to one another?

d. Methods.

What will you actually do in conducting this study? What approaches and techniques will you use to collect and analyze your data? And how do these constitute an integrated strategy? This component of your research design includes following four main parts:

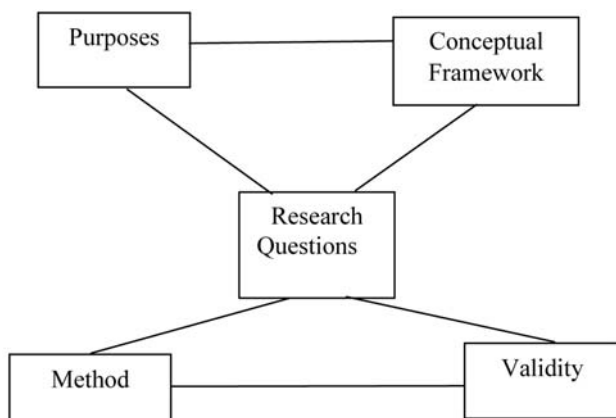
- i. The relationships that we establish with the participants in our study; or research relationship with the people our study,

- ii. Our selection of settings, participants, times and places of data collection, and other data sources such as documents (what is often called 'sampling'),
- iii. Our methods for collecting our data; and
- iv. Our data analysis strategies and techniques we will use.

e. Validity

How might our results and conclusions be wrong? What are the plausible alternative interpretations and validity threats to these results and conclusions, and how will we deal with these? How can the data that we have, or that we could potentially collect, support or challenge our ideas about what's going on? Why should we believe our results? These components are not substantially different from the ones presented in many other discussions of research design. What is innovative is the way the relationships among the components are conceptualized.

Maxwell Qualitative Research Design (Maxwell, 2013)

The relationships among these five components are displayed in the above diagram. In this model, the different parts of a design form an integrated and interacting whole, with each component closely tied to several others, rather than being linked in a linear or cyclic sequence. In this model, in contrast to some other views of research design, the research questions are

not the starting point or controlling piece of the design, to which all other components must conform. Instead, they are at the center of the design; they are the heart, or hub, of the model, the component that connects most directly to all of the other components. They not only have the most direct influence on the other components, but are also the component most directly affected by the others; they should inform, and be sensitive to, all of the other components. The strength of qualitative research design, thus, lies in its flexibility. Qualitative research studies typically require considerably more time to design, collect and analyze data and to report the results than do quantitative studies.

5. Conclusion

Qualitative research is an approach to gathering and analyzing information using informal and formal techniques of data collection and analysis. This research involves the exploration and interpretation of the perceptions, opinion, aspirations, behaviors, concerns, motivation, culture or lifestyle of small samples of individuals. It is highly focused and provides in depth insights into the problem under investigation.

For the quantitative investigation following three conditions must be met:

- a. The researcher and the respondent must have a common understanding of the concept,
- b. The respondent must be competent enough to answer the researcher's questions,
- c. The respondent must be willing to provide the unbiased information. Absence of these conditions, qualitative research approach has to be applied.

Qualitative research has a focus on natural setting, an interest in meaning, perspectives, and understandings, an emphasis on process, and a concern with inductive analysis and grounded theory. The strength of qualitative research lies on qualitative research is an interactive process

flexibility and hypothesis generation. There are no rigid sequences as in quantitative research. A well-designed qualitative research is never easy to conduct because it requires considerably more time to design, collect and analyze data and to report the results like in quantitative research.

References:

Adams, J., Khan H.T.A., Raeside, R., & White, D. (2010). Research methods for graduate business and social science students. New Delhi: Response Books.

Berg, B.L. (2001). Qualitative research for social sciences, London: Allyn and Bacon.

Bernard, R.H. (2000). Social research methods. London: Sage Publications.

Bryman, V. & Bell, E. (2011). Business research methods. New Delhi: Oxford University Press.

Chaudhari, H.A. (1972). Preparing research proposals. Singapore: Agricultural Development Council.

Social Science Research and Thesis Writing By: Prem R. Panta, Seventh Edition, Buddha Publications Pvt.Ltd Price Rs.595.00, ISBN:978-9937-30-159-6, Printed in Nepal

Zikmund, W. G. (2013). Business research methods. New Delhi: Thomson.

Nepal Rastra Bank, BTC Training materials and NRB's various publications.

Nepal Administrative College's Training Materials. etc.

***

Financial Inclusion in Nepal: Milestone and Achievements

■ Pralhad Giri*

Background

Every economy looks to the financial industry as a source of growth and development. It is crucial in channeling financial resources from the surplus to the deficit sector. Except for willful exclusion, the financial sector's blooming expansion is favored by including all segments of the economy in productive sectors. Financial inclusion is defined as a holistic approach to financial services that includes competitive pricing, high-quality financing, and the capacity of financial consumers to access financial services.

Financial inclusion is becoming a global priority. This is due to the fact that a considerable portion of the population has yet to be included in the formal income class. Financial inclusion is the process of gaining more access to, use of, and quality of financial services at a lower cost. Inclusive funding is required to maintain inclusive economic growth and development. Ineffective governmental initiatives, excessive regulation, and a lack of internal synergies to promote financial inclusion are all well-known emerging-market concerns. The Group of Twenty (G20) recognizes financial inclusion as a key enabler to fight against poverty¹. Financial inclusion policies and activities are becoming more prominent as a result of the quest for inclusive development.

To promote financial inclusion, a suitable economic and financial environment is required. This also helps to maintain macroeconomic stability, which is vital for long-term, inclusive growth. Without improving people's ability to attain greater income levels, financial access is

challenging. Because boosting people's ability to use financial services and access to money is the most important responsibility, teaching and enabling them is critical.

Furthermore, financial inclusion means that individuals and businesses have access to usable and inexpensive financial goods and services (savings, credit, insurance, and payment transactions) that suit their needs and are supplied ethically and sustainably. Having access to a transaction account is the first step toward broader financial inclusion because a transaction account allows users to send and receive payments in addition to storing money. Financial inclusion is a current worldwide financial policy concern for several economies, as well as a research area for academics. As a result, the agenda is increasingly relevant in developing and poor countries such as Nepal.

Current Financial System and Access to Finance

With an eye to increasing access to finance, Nepal Rastra Bank (NRB) over the last two decades liberalized its financial system, which resulted in accelerating licensed banks and financial institutions. The financial system in Nepal is mainly dominated by licensed banks and financial institutions classified by NRB based on their paid-up capital. In the Nepalese financial ecosystem, other financial players are closely interacting to fulfill the financing needs of the economy by mobilizing the available resources. These players include contractual saving institutions comprising of Employee Provident Fund (EPF), Citizen Investment Trust

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

¹ <https://www.gpfi.org/featured/g20-basic-set-financial-inclusion-indicators>

(CIT), and Social Security Fund (SSF). The resources are generated by these players largely vary from public deposits, small savings, and institutional savings to various types of funds generated out of their regular businesses. Their investment widely ranges from micro-credits, personal loans, business loans, project financing to large consortium arrangements.

NRB is the regulator of "A", "B", "C", "D" class BFIs and Infrastructure Development Banks that are licensed to collect public as well as institutional deposits and invest those deposits in the required sectors.

Currently, the state of banks and financial institutions has been quantified as below:

Table 1: No of Banks and Financial Institutions
(As on Mid Jan 2022)

Banks and Financial Institutions	Numbers
Commercial Banks (Class A)	27
Development Banks (Class B)	17
Finance Companies (Class C)	17
Microfinance Financial Institutions (Class D)	67
Total	128

Source: Nepal Rastra Bank

Table 2: Number of BFIs, their branches as well as population per branch
(as on Mid-Jan 2022)

Bank/BFI Class	A	B	C#	D	E\$	Total
No. of BFIs	27	17	17	67	1	129
No. of Branches [^]	4,856	1,065	248	5,046		11,215
Population per Branch* (Served by A, B and C class BFI's)						4,924
Population per Branch* (Served by A, B, C and D class BFI's)						2,709

Source: Nepal Rastra Bank

* Population 30,378,054 for 2021 calculated on yearly basis based on yearly population projection 2011-2031

Source : <https://cbs.gov.np/population-projection-2011-2031/> (Medium Variant)

Excluding Crystal Finance Limited, Samjhana Finance Ltd. and Himalaya Finance which are in the process of liquidation

\$ E Refers to Infrastructure Development Bank

[^] Number of branches include head office, banking branches, and extension counters

On the above table, population per branch including all BFIs' presence (Class A, B, C & D) is 2,709 whereas the population per branch to that of the class A, B & C class BFIs are 4,924, based on the census population of 30,378,054 for 2021 which was calculated on the yearly basis². This is the fine line of showing financial inclusion in population-wise domain where the right policies are implied.

Likewise, the presence of the BFIs expanded significantly because of the government's one individual one bank account policy, and subsequently, it came to operation into the financial system as well. Nepal Rastra Bank issues Unified Directives to stimulate branch expansion of BFIs including a mandatory directive of opening a minimum one branch of commercial bank to each and every local level of Nepal. The following table shows the existence of BFIs branches as per province-wise.

In order to accommodate the framework of the new federal structure, the central bank has mandated to open at least one physical branch of commercial bank at all the 753 local levels i.e. the third tier of the government. As on data published in Mid-Jan 2022, out of 753 local level, there is at least one physical bank branch in 750 local level. Three local levels which are devoid of physical branches of the bank are; Rubi Valley-Dhading, Junichande-Jajarkot and Saipal-Bajhang. The

highest number of bank branches is in Bagmati Province followed by Province no. 5 whereas Karnali Province has the lowest number of BFIs branches at 710 including MFIs branches.

The data reveals the total number of branches of commercial banks is 4856, whereas there are 1065 development banks, 248 finance companies, and 5046 microfinance institutions. The highest number of the total branches including all BFIs concentrated in the Bagmati province (2866 branches) whereas Karnali province has the low numbers (444 branches). The financial inclusion in terms of access to finance through formal banking channels thus needs to be balanced through the availability of bank branches in rural areas as well.

The next table, on the other hand, shows a clear picture of ATM and branchless banking in the province-by-province distribution of bank branches. A large increase in the use of branchless banking and ATM terminals is among them.

In the above table, the number of ATM terminals are highest in the Bagmati province by 2066, whereas Karnali province has meager 82 ATM terminals. In the distribution of branchless banking, the highest branchless banking is in use in province 1 by 390 whereas there are only 44 branchless banking being in operation in Karnali province. Because of the rugged topography and

Table 3: Province-wise branches of Banks & Financial Institutions (as on Mid-Jan 2022)

Province	A	B	C	D	Total (A+B+C)	Total (A+B+C+D)
1	749	185	30	852	964	1,816
Madhesh	559	82	31	1,031	672	1,703
Bagmati	1,718	306	100	742	2,124	2,866
Gandaki	587	185	35	588	807	1,395
Lumbini	724	241	43	1,158	1,008	2,166
Karnali	195	19	3	227	217	444
Sudur Paschim	324	47	6	448	377	825
Total	4,856	1,065	248	5,046	6,169	11,215

Source: Nepal Rastra Bank

²Based on yearly population projection 2011-2031 (CBS).

Table 4: Province wise distribution of bank branches, ATM, and branchless banking users (as of Mid-Jan 2022)

Province	Population	Branches*	Branches**	ATM	Branchless Banking	Population per Branch*
Province No 1	4,985,881	964	1,816	549	390	5,172
Madhesh	6,350,371	672	1,703	395	209	9,450
Bagmati	6,540,128	2,124	2,866	2,066	345	3,079
Gandaki	2,529,009	807	1,395	530	175	3,134
Lumbini	5,163,681	1,008	2,166	585	270	5,123
Karnali	1,836,111	217	444	82	44	8,461
Sudur Paschim	2,972,873	377	825	210	193	7,886
Total	30,378,054	6,169	11,215	4,417	1,626	4,924

Source: Nepal Rastra Bank

geographical backwardness, Karnali Pradesh is lagging in terms of using financial services.

To accommodate the framework of the new federal structure, the central bank has been mandated to open at least one physical branch of the commercial bank at all the 753 local levels i.e. the third tier of the government. As on data published on Mid-Jan 2022, out of 753 local levels, there is at least one physical bank branch at 750 local levels. Three local levels which are devoid of physical branches of the bank are; Rubi Valley-Dhading, Junichande-Jajarkot, and Saipal-Bajhang. The highest number of bank branches is in Bagmati Province followed by Province no. 5 whereas Karnali Province has the lowest number of BFIs branches at 710 including MFIs branches.

Institutional Efforts on Financial Inclusion

The NRB in coordination with the government of Nepal, has introduced some policy models to enhance financial inclusion. These included the Grameen Bank Model, the Wholesale Micro Finance Model, the Directed Lending Model, Project-Based Micro Credit Model, the FINGOs

Model, and the Cooperative Model.

Over the years, NRB has taken a number of policy measures to ensure reliable and affordable financial services to the poor people in the country. The branch expansion initiative of NRB has further encouraged the banks to open their branches in rural areas. NRB further went on barring basic charges on account opening, issuing cheques and closing accounts after 6 months of opening, activating inactive accounts, clearing cheques electronically, providing bank statements, and any branch banking service (ABBS). This step was aimed at addressing the demand-side constraints.

Similarly, the central bank has been focusing on enhancing access to finance mainly through financial literacy using mass media and innovative approaches. It has included the activities on the annual work plan to inspire people toward a cashless economy by using digital media for financial transactions. Opening bank accounts was initiated by the government in early April 2019 focusing on the unbanked population to bring into the formal banking channel. Rs. 100 was mandated to deposit into the customer's account according to the scheme. Earlier in support of

* No of total branches of A, B, and C

** No of total branches of A, B, C, and D

this initiative, the zero-balance account opening was promoted by the government³.

High-level Committee on Financial Inclusion Roadmap Implementation:

Nepal Rastra Bank in coordination with UNCDF approved Nepal Financial Inclusion Action Plan as a part of MAP Nepal Financial Inclusion Roadmap (2017-2022) on December 26, 2017. The Financial Inclusion Roadmap presented a way forward on the recommended actions for financial inclusion in Nepal. The roadmap has highlighted six priority areas for improving access to financial services in Nepal. The unlocking of the constrained credit and savings market, improving payments system, bolstering risk- mitigation capabilities, enhancing and leveraging locally based financial service providers, enhancing financial inclusion support in the national governance, and strengthening consumer empowerment, protection and education. The overall vision of the roadmap was identified as “access to affordable finance for all by 2030, with increased access to formal financial services”.

Nepal Financial Inclusion Action Plan is currently being monitored closely under the direction of the High-level Committee on Financial Inclusion Roadmap Implementation which is chaired by the Deputy Governor of NRB. The committee was reconstituted on January 19, 2020 to take update on the developments of activities which was mentioned in the action plan. Since the deadline for the immediate and short-term activities of Nepal Financial Inclusion Action ended in December 2020, the High-level committee have been presented with a rapid assessment of the action plan in its various

meetings. Recently the updated development matrix of the immediate and short-term activities outlined in the action plan was submitted to the committee. Further updates on the activities mentioned in the action plan were obtained from the stakeholders mainly known as lead and partner agencies.

Nepal Financial Inclusion Portal (NFIP)

In October 2018, the NRB launched a comprehensive database on financial inclusion that consistently measures people’s use of financial services across Nepal. The Nepal Financial Inclusion Portal⁴ was set up by NRB with the support of UNCDF which provides real-time information and data to figure out a realistic picture of financial access and its usage in Nepal. The system is a Regulatory Technology (RegTech) solution that is built on geographic (spatial) data provided by the banking and financial institutions of Nepal⁵. The core functions of the portal are measuring financial inclusion and generating analytical reports to facilitate data-driven policy intervention. This portal has a significant impact on both the government and the central bank in developing the financial infrastructure to increase financial access which is a must for the economic growth of the country. The goal is to keep the morale of the customers high and maintain the trust in the financial sector in promoting financial inclusion.

Currently, the NFIP is being updated with a new database accommodating Supervisory Information System (SIS) at NRB after the technical support received from Alliance for Financial Inclusion (AFI); (NRB is one of its member countries). The financial inclusion portal is expected to come with a new interface with

³ Shrestha, P. K. (2020). Changing Dimension of Financial Inclusion in Nepal: A Comparative Analysis. Nepal Rastra Bank Working Paper No 50. Kathmandu, Nepal

⁴ emap.nrb.org.np

⁵ A RegTech Solution for Financial Institutions in Nepal - UN Capital Development Fund (UNCDF) - (<https://www.uncdf.org/article/6524/a-regtech-solution-for-financial-institutions-in-nepal>)

easy, convenient, relevant information from the development of the financial inclusion index.

NRB Grievance Management System

In April 2021, the NRB launched Grievance Management System⁶, a systematic way of obtaining complaints online from financial consumers in a laudable step for financial consumer protection. It aims at encouraging BFIs to set their priorities to the interests of the financial consumer in a fair, credible, and transparent manner, subject to the business values and norms, and policy guidelines of the banking sector. NRB has informed that the system of registering complaints, information on registered complaints, and registration numbers will be received through email. The status of complaints and the final decision of complaints will be known electronically.

The portal was launched to safeguard the financial customer's interests by ensuring the provision of financial intermediation services while prioritizing the customer's interests under the guidance of dependable, transparent business value and recognition, as well as policy direction. This policy has been adopted to encourage the provision or receipt of services by reducing negative behaviors such as non-cooperation, delay, negligence, bias, irresponsibility, negligence, false, misinformation, and opaque transactions from financial service providers to financial customers, fair and equal mediation to financial customers.

Similarly, it is expected to help reduce the discrimination and loss in the flow of deposits, credit flow, debt recovery, and other financial intermediary services contrary to the policy directives from the financial service providers. The aim is to keep the morale of the customers high and maintain the trust in the financial sector for promotion of the financial inclusion.

O&M Survey on Financial Inclusion Division/ Department at NRB

On a regular basis, the NRB is actively involved in the implementation of different policy measures aimed at promoting financial inclusion. Financial inclusion is supported by activities such as increasing access to money, promoting financial literacy, and protecting financial consumers. All of these operations, however, are carried out by different departments at NRB. The Microfinance Institutions Supervision Department incorporates the Financial Inclusion Unit. The Governor's Office is responsible of coordinating financial literacy efforts. The Banks and Financial Institutions Regulation Department has the responsibility of financial consumer protection and access to financial services. As a result, a dedicated organization was deemed required to carry out all actions connected to financial inclusion.

With the necessity to implement all financial inclusion-related initiatives and plans, a 'Study Taskforce', led by the Deputy Governor of NRB for recommending a need for a separate financial inclusion division/department was carried out. The task force was asked to present a study report, clearly determining the roles and responsibilities of the structure to be proposed within the next six months. The study report was presented to the Governor and now the Organization and Management (O&M) Survey is in the process to shape the Financial Inclusion Division which will be set out as an independent division within the NRB.

Issues and Challenges in Financial Inclusion

The financially excluded population signifies the lack of relevance and choices of their financial freedom and carrying out transactions to back up their day-to-day economic activities. Thus,

⁶ <http://gunaso.nrb.org.np>

a poorly-defined and implemented financial inclusion policy is a significant threat where the exclusion had to be the top priority allowing multiple choices and options to the individual customers, a household budget, micro, small and medium-sized enterprises, etc. The financially excluded population is isolated from society, resulting in a socially excluded status. Where there is financial exclusion, the inability, barriers to self-reliance, and reluctance will also gain momentum, thus inflicting severe damage to the livelihood.

On one hand, financial inclusion is at the forefront, consumer resilience is alarming. The sources of economic activities in maintaining bank accounts pose a serious question amongst the financial sector service providers. The question is pertinent as far as the significant level of income that is shrinking is concerned. The rising income level of people in society leads to socio-economic transformation. As the production of consumer goods in Nepal has been declining in recent times, the dependence on basic food items has also relatively increased.

This has a cyclical or qualitative effect. Due to low production, people are becoming unemployed. Overall income has decreased due to a lack of employment. This leads to a sharp decline in their purchasing power. As a result, consumption keeps on shrinking. Investment, production, income, and consumption are all complementary components to one another. The growth rate of these supplements is not regular given Nepal's volatile national income.

On the other hand, the supply-side issues are a growing concern to meaningful financial inclusion over the years. Suppliers tend to have little impetus in analyzing the consumer's demand and choice. However, financial services providers need to understand the basic psychological variables that are affecting their incomes, choices, the pattern of consumption, and habit of handling transactions. Rural people are reluctant to enter

into formal financial services because they fear losing control of their finances. Weakly-designed financial services do not meet the understanding of poor people's reality of life. Deliberations, therefore, are required to reduce vulnerability and enhance the stability of generating income, while establishing the right context and capabilities of targeted financial consumers. The major problem with financial institutions is to underestimate the management skills of poor people which not get on the right entrepreneurial track. As a result, they are unable to create a customer base failing to create better choices amongst customers.

The profuse effect of inactivity, dormancy and business costs is some of the major concerns of the financial institutions, which prompts them to have petty interest in the rural segment on investment. This hampers financial inclusion. Business costs and targets can be applied with a minimum applicable margin, but having a buoyant base of customers. Therefore, the products and services need to be designed towards being a more consumer-centric approach to build trust and confidence by allowing consumers more value and choices.

Considering the above issues, challenges in the path of broadening financial inclusion include mass poverty, irregular, low income, inequality and unemployment, geographical disparities and poor situation of infrastructural development, Poor financial awareness and literacy, inadequate access to finance, expensive cost of finance, complicated and lengthy credit procedures, limited diversity, inadequate and poor quality of financial services, poor credit plus approach of financing, inadequate financial infrastructures, ineffective financial consumer protection mechanism, inadequate pledgeable property and collateral, the stake of informal financing, shadow banking, and illegal financing, the concentration of financing in urban areas and limited hands, multiple credit and misuse of loan, inadequate insurance infrastructure, and culture, etc.

Conclusion and Way Forward

Financial inclusion's main goal is to ensure that everyone, regardless of where they live, has access to high-quality, low-cost financial services. This has been given top priority on a worldwide scale. Financial inclusion is being promoted by governments in developing nations as a policy goal for economic progress. To achieve real financial inclusion, however, a strategic strategy is required, as well as comprehensive ways to provide inexpensive credit services, raising awareness, financial education, saving mobilization, digital lending, and research and development, among other things.

Nepal Rastra Bank is in charge of tracking financial inclusion rates across Nepal through its registered financial institutions, however implementing data-driven policies to track financial inclusion indicators will be difficult. Self-regulatory and data-driven policies make it easier for people to disclose required financial data to the financial inclusion index on time. Financial inclusion metrics indicate overall growth or decline and help plan future business activities, therefore this would be advantageous for financial institutions' long-term growth. All stakeholders, including regulators, financial institutions, researchers, government authorities, corporations, and even individuals, can use the indicators regulated through a data-driven framework to analyze the market for potential business information and the reach of financial access across Nepal.

Because financial inclusion has already become a top policy priority in many nations around the world, it must be driven by necessity rather than choice. The establishment of a national strategy for financial inclusion could be an effective way to prioritize goals, balance the growth of various financial services essential for financial inclusion, and coordinate regulators' duties and expectations. A national financial inclusion strategy can assist raise

awareness about financial inclusion concerns, create confidence among diverse stakeholders, determine the optimal coordination mechanisms, and assure national relevance. This is a detailed public document prepared through a broad-based collaborative process with corporate and public sector players involved in financial sector development to systematically accelerate the degree of growth in the financial industry.

Things have become easier and more convenient as a result of technological improvement. As a result, the efficient use of technology and innovation could help to further enhance financial inclusion. The basic benefits of using technology should also be taught to poor and disadvantaged populations, as well as how technology has changed people's living standards. However, Nepal still needs to reach out to the unbanked population in order to entice them to use official financial services. While a large number of financial institutions, including cooperatives, are active in nearly every aspect of Nepalese life, there is still a huge disparity in service usage compared to the number of bank accounts established. Poor financial services infrastructures, inconsistent and inadequate network connectivity, and a non-customer-centric approach to financial literacy.

The demand for financial services must be understood in order to understand the supply of those services. In Nepal, most financial services are provided without a demand-side user assessment. The importance of financial customers' choice and relevance is sometimes overlooked. Accepting people's choices through different options based on their suitability is what financial inclusion entails. This finally leads to societal prosperity. It not only improves self-determination and other key tools of economic self-reliance such as credit, savings, insurance, digital payments, money transfers, and financial literacy, but it also redirects growth and well-being.

To unlock the full potential of demand-side users to cater to a significant portion of the population, appropriate delivery of choices is required. A realistic implementation program will aid in the development of a structural change in a financial consumer's habit, which may result in knowledge transfer and sharing. Financial products and services must be tailored for ease of use, distance accessibility, cost, and quality, as well as a convenient delivery method. In addition, the financial services provided should be conversant with the suitable delivery channels.

It is vital to absorb people's demands and enable them to make their own financial decisions in order to comprehend the need for financial inclusion from a broader perspective. Financial services must be relevant to them in terms of utility. A crucial step toward financial inclusion is aligning the significance of financial consumers. Financial institutions must design and implement financial goods and services that are meaningful to people, rather than focusing on profitable areas. Poor people can use it to effectively implement coping techniques such as smoothing their income or allying with them on social networks in times of need if it is implemented. They will gain more faith in the institution and will be able to choose and employ services that bring value.

Financial inclusion is becoming a priority for policymakers, particularly in developing countries. For real financial inclusion, policies must be aggregated according to their goals. The right policies and efforts, as well as their timely execution, help to create a better climate for financial inclusion. Financial consumers' rights and security must be protected through diverse financial education in accordance with the Financial Consumer Protection Act, which creates trust among them. The cooperative sector, where many middle- and lower-middle-class

people conduct frequent financial transactions, was likewise underserved by financial literacy frameworks. Similarly, the insurance industry and its potential clients are deprived of fundamental financial literacy across a wide range of prospects.

The national financial inclusion strategy is an essential component of all financial inclusion-related actions and programs. Financial inclusion is a broad term that includes things like access, literacy, empowerment, self-efficacy, and digitization. Inclusionary Fintech modules and a data-driven financial environment are two concerns that the strategy can address. Increasing access to finance through facilitating digital lending and onboarding other traditional banking products leads to financial inclusion. It may offer up new avenues and pathways for banks and financial organizations to increase their service outlets. The method can also be used to find new ways to diversify service offerings in a future financial market.

References

Shrestha, P. K. (2020). Changing Dimension of Financial Inclusion in Nepal: A Comparative Analysis. Nepal Rastra Bank Working Paper No 50. Kathmandu, Nepal.

<https://www.gpfi.org/featured/g20-basic-set-financial-inclusion-indicators>

<https://cbs.gov.np/population-projection-2011-2031/>

emap.nrb.org.np

A RegTech Solution for Financial Institutions in Nepal - UN Capital Development Fund (UNCDF) - (<https://www.uncdf.org/article/6524/a-regtech-solution-for-financial-institutions-in-nepal>)

<http://gunaso.nrb.org.np>

MAP Financial Inclusion Roadmap 2017

Annual Financial Inclusion Report 2021

***

Rationale of price stability

■ Damber Subedi*

1.1 Definition

Price stability may be defined as a situation in which economic agents do not take account of inflation in making their decisions. Price stability plays a dual role in modern central banking function. It is both an end and a means of monetary policy. Stable prices are desirable and more importantly the objective of monetary policy. Price stability encompasses both inflation and deflation which implies for avoiding both prolonged inflation and deflation in an economy. Price stability plays a vital role to be an economy stable. In other words, an economy with reasonably constant growth in output and low and stable inflation would be taken as economically stable. One of the objectives of fiscal policy is to achieve economic stability. The economic instability in other countries creates economic instability in the developing countries. This is because all economies are linked with each other.

Price stability refers to a situation where the general price level covering consumer goods remains unchanged or if it does change, it happens at a low rate so that it is not strong enough to make any significant influence on economic decisions of participants in any economy viz. households and firms. “For all practical purposes, price stability means that expected changes in the average price level are small enough and gradual enough that they do not materially enter business and households decisions”, (Greenspan). In particular, price stability—low and stable inflation as well as inflation expectations bolster both economic growth and economic stability in an economy, (Bandoi *et.al*).

The Great Depression was severe worldwide economic depression that took place during 1930s, Great Inflation which was experienced by most of the industrial economies in the 1970s, Asian crisis of 1997, origin of Global Financial Crisis (2007-2009) from the second half of 2007 in the U.S a financial crisis started with a burst of housing bubble which led to widespread mortgage defaults and thus large losses to banks and financial institutions. This was because of housing prices in the U.S rose higher and higher during early 2000s. And the repercussions of the prices movement during those periods taught lessons to human lives. Similarly, the outbreak of COVID-19 pandemic by the end of 2019 December has also badly affected the economic activities and human health across the globe. However, COVID-19 crisis differs from previous crises in that it has had significant impact on consumption patterns, with demand disappearing for some goods and services and being temporarily in excess for others. More or less all of these situations, events, phenomena or incidents and their causes and consequences succinctly depicted the need and importance of price stability in all economies. As a result, price stability is widely accepted that it should be the primary objective of any central banks. The term price stability definition should serve to enhance the credibility of central bank’s commitment to stabilize prices. In recent years a rising consensus has emerged that price stability i.e. low and stable inflation rate provides substantial benefits to the economy.

Nepal Rastra Bank Act, 2058 has envisioned and has considered price stability as one of the three core objectives. In accordance to the

---

*Deputy Director, Nepal Rastra Bank

section (4.1a) of the Act, “To formulate necessary monetary and foreign exchange policies in order to maintain the stability of price and balance of payment for economic stability and sustainable development of economy, and manage it”. Similarly, in the ECB’s strategy, monetary policy decisions are based on a comprehensive analysis of the risks of price stability.

When there is no inflation or deflation, then in such phenomenon, we can say that there is price stability if, on average, prices neither increase nor decrease but stay stable over time. For example, NPR 100 can buy the same basket of goods as it could, let us assume, in one year or two years ago, then this can be term as a situation of absolute price stability. The fundamental principle of price stability is that inflation will remain in low and stable if and only if departures from profit maximizing markups are expected to be relatively small and transitory across firms, (Federal Reserve Bank, Richmond).

“Price stability is the condition in which the domestic currency retains its purchasing power by maintaining low and stable inflation as measured by the consumer price index (CPI) over the medium term that is from 3 to 5 years. Price stability does not imply that prices do not change; it means that prices grow at a moderate pace” (National Bank of Ukraine).

Price stability is a goal of monetary policy and fiscal policy so as to achieve sustainable economic growth in the economy. In other words, in a market economy, price changes are a common economic phenomena depending upon demand for and supply of goods and services. As prices change in both directions and in different magnitudes, it is very difficult to figure out the general movement in prices by examining each individual price changes in isolation.

Inflation is always and everywhere a monetary phenomenon, (Friedman). The consumer price index is used to measure the cost of living of the people and is based on retail prices of the

selected goods constituting the consumption basket of a particular group of consumers. Nepal has inflation target rate at 6.5 percent for fiscal year 2078/79. India has inflation targeting monetary policy regime as inflation ranges of 4 ± 2 percent. Policy is set to maintain a very low rate of inflation or deflation. For example, the European Central Bank (ECB) describes price stability as a year-on-year increase in the Harmonized Index of Consumer Prices (HICP) for the Euro area of below 2 percent. It means, by keeping prices stable is the best contribution central banks can make to improving people’s individual welfare. Similarly, United States has set the expected inflation rate at 2 percent.

In one hand, high inflation decreases the incomes and savings of businesses, households, and the economies which is a holistic perspective. On the other hand, high inflation also drives rise in costs of productions, the costs of credits, and interest rates as a consequence of uncertainty over future prices. A frequent change in inflation creates an unfavorable environment for long-term investment in the economy, as investors focus on short-term transactions. As a result, high and unstable inflation affects production, employment and economic growth of any country.

1.2 Determinants of price stability

Generally, the monetary policy decisions are undertaken and are based on a comprehensive analysis of the risks relating to price stability. Such an analysis is done on the basis of two complementary perspectives for determining price developments. The first perspective is intended at assessing the short to medium-term determinants of price developments with a focus on real economic activities and financial situations in the country. It takes into consideration of the fact that over those horizons, price developments are heavily influenced by the interplay of supply and demand in the goods, services and input (i. e. labor and capital) markets. The ECB considers it as the economic analysis. The second perspective

is considered as the monetary analysis, focuses on a longer term horizon, exploiting the long term link between the quantity of money in circulation and prices. The monetary analysis serves mainly as a means of cross-checking, over a medium to long-term perspective, the short term to medium term indications for monetary policy stemming from the economic analysis perspective. On the basis of these analysis and examination, the central banks make policy decisions on the levels of short term interest rates so as to ensure or cushion against inflation or deflation and thus price stability may be maintained over the medium term.

Central banks can influence real economic developments in the short run and changes in the money supply will affect the general price level in the long run. Such phenomena are feasible as what type of monetary transmission mechanism has been adopted by the central bank.

A monetary authority which formulates a monetary policy which credibly maintains price stability has a significant positive impact on public welfare and real activities. Apart from such positive impact of price stability, real income or the level of employment in the economy are, in the long run, basically determined by real supply side factors and cannot be enhanced by expansionary monetary policy. Furthermore, a central bank can determine the short-term nominal interest rates which banks and financial institutions have to pay when they want to get credit from the central bank. And those institutions need to go to the central bank for credit as they need banknotes for their clients and need to fulfill minimum reserve requirements in the form of deposits with the central bank. Activities and behavior of economic agents, tighten or expansionary monetary policy, expansionary or contractionary fiscal policy, international trend of price movements deliberately affect the price movements or price stability in the Nepalese economy. Price stability is influenced and determined by the multiple factors including demand for and supply of goods

and services by the households and business firms.

1.3 Importance of price stability

Price stability helps to prevent over-investment in the financial sector, which in a high inflation environment expands to profitably act as a middleman to help individuals, households and businesses escape some of the costs of inflation. It reduces the uncertainty about relative prices and the future price level, making it easier for individuals and business firms to make better decisions, thereby escalating economic efficiency. It means price stability allows to firms and individuals to substantiate much better their investment or consumption decisions. In addition, reduction in the inflation risk premium due to low inflation levels reduces real interest rates, which supports for taking appropriate investment decisions. Furthermore, price stability as reduces the distortions from the interaction of the tax system and inflation. It helps to maintain financial system stability of an economy.

Price stability is a means of promoting high economic growth and full employment in the long run in any economy. Price stability reduces demand for cash on the market. Price stability contributes to reduce uncertainty about general price developments and thereby improves the transparency of relative prices. It helps to maintain financial stability, interest rate stability, exchange rate stability among others. It also avoids unnecessary hedging activities i.e. against inflation or deflation. Central banks can contribute substantially to the achievement of broad economic goals viz. higher standards of living, high and more stable level of economic activities, employment etc. by maintaining price stability.

Price stability helps become a resilience economy which is capable of being tolerate the external shocks. It also helps to increase social cohesion and harmony in the society. This helps

to maintain law and order in the society. All of these benefits of price stability suggests that low and stable inflation can increase the level of resources productively employed in the economy and might even help increase the economic growth rate and employment.

The enduring challenge facing central banks is to fight inflation. Central banks can best meet this challenge if they are independent and adopt a low inflation target with some flexibility for price shocks in recognition of the short term trade-off between inflation and unemployment, (Fischer,1996). However, some of the central banks in developing countries might not be free from their independency and autonomy due to politicians' pressure and hence emerged financial and economic turmoil there by leading to shrinking in the economic activities and ultimately decline in the gross domestic product and national income.

In recent years, the price of the fuel oil has been increasing trend in Nepal due to volatility in the international oil markets, structural constraints or even some other external shocks. Nepal is an import based economy and most of the goods (capital and finished goods) are imported from India and at the same time exchange rate is pegged with India which might cause to some extent imported inflation to Nepal from India via purchasing of commodities. This rise in oil price will have chain effect which ultimately increases the costs of productions, goods and services and thereby leading to higher level of inflation. High inflation results reduction in demand, rise in cost of production, lowers the productions and employment level, reduction in investment and finally decrease in the economic growth rate. The rise of fuel oil price will have adverse effect on lives of general people. These repercussions suggest that monetary policy and fiscal policy should aim for productive use of available resources. The mild type of inflation is said to be desirable in the initial periods of developments, but high inflation is detrimental

to economic growth. The high inflation creates uncertainty which obstructs investment, output and economic growth. Thus, inflation should be controlled through appropriate mix of monetary and fiscal policies in Nepal.

There is volatility in the prices of commodities in Nepal. Since there is gradual rise in the fuel and commodities prices which lead to economic instability as well as price instability. Nepal is relied on imports of most of the goods which demand sufficient amount of foreign exchange reserves to make payments for purchases made from abroad. If there is no alternate source for generating revenues then this might create undue pressure on foreign reserves. With the increased demand of foreign reserves, high levels of government and corporate debt might become the important issue for macroeconomic policy. Debt sustainability also might be the key issue as more dollar or foreign currency is required to make payments for those imported goods. There is twin deficits—current account deficit and balance of payment deficit which create undue stress on the foreign exchange reserves. Such activities also have demonstrated price instability in the country. Similarly, recent experiences underline the need and importance for a better understanding of how asset prices, rise in fuel oil prices, gas prices etc. should to be considered while defining price stability in the Nepalese context. In that regard, concerned authorities, policy makers, political parties, implementing agencies, etc. should be more aware and responsible by formulating and implementing macroeconomic policies, programs and projects for achieving and maintaining price stability by which increase in output, employment, economic growth and social welfare will be possible. Thus, the fundamental function of the central bank is to preserve the value of money. A monetary policy which credibly maintains price stability has an important positive impact on welfare.

The experience of many countries suggests that price stability promotes economic growth

this is because of stable prices which permit everyone to make better economic decisions concerning what to produce, how to produce, when to produce; and thereby enabling more efficient allocation of scarce resources. In other words, price stability provides a conducive environment in which to improve quality of human lives whereas inflation and deflation have adverse economic, social and political repercussions. Thus, achieving and maintaining a low and a stable inflation is essential ingredient from economic and social perspectives. Such phenomena also help for sustainable growth in investment, output and employment.

1.4 Conclusion

In a nutshell, price stability shall be defined as a situation in which economic agents do not take account of inflation in making their decisions. Price stability plays a dual role in modern central banking function. It is both an end and a means of monetary policy functions. Stable prices are desirable and more importantly the objective of monetary policy or the monetary authorities which increases the credibility of the central banks. High inflation results reduction in demand, rise in cost of production, lowers the productions and employment level, reduction in investment and finally decrease in the economic

growth rate. Therefore, policy has to be set to maintain a very low rate of inflation or deflation. The high inflation creates uncertainty that retards investment and thereby output and economic growth. Thus, inflation should be controlled through appropriate mix of monetary and fiscal policies in Nepal. Price stability helps become a resilience economy which is capable of being tolerate the external shocks.

Reference

Donough, W. J. (1997). A Framework for pursuit of price stability. *Economic Policy Review* .

Fischer, S. (1996). Maintaining price stability. *Finance and Development* .

Gerdesmeier, D. (2009). *Price stability: Why is it important for you?* Frankfur am Main: European Central Bank.

Goodfriend, J. A. (n.d). Sustaining Price Stability. *Federal Reserve Bank of Richmond* .

Kim, S. and Mehrotra, A. (n.d.). Maintaining price and financial stability by monetary and macroprudential policy-evidence from Asia and the Pacific. *BIS Paper no 88* .

Nepal Rastra Bank Act (2058), Kathmandu

Central Bank of Srilanka, (2005). Price Stability.

***

#Role of Monetary Policy on Economic Recovery And Financial Stability During COVID Crisis

■ Siddha Raj Bhatta*

Introduction

The COVID-19 pandemic appeared in the form of a global shock that simultaneously affected demand, supply and financial markets. Worldwide restrictions to contain the spread of the novel coronavirus triggered a sharp drop in global economic activities, a collapse in trade, and a severe rise in unemployment. First estimates for 2020 point at considerable contractions of global growth in the most advanced economies as well as emerging market economies (McKibbin & Fernando, 2020). In the meantime, central banks responded the crisis with scale and speed to stabilize financial markets and cushion the contraction in real activities. They provided monetary stimulus by loosening their policy stance considerably. In addition, policy makers responded with an unprecedented fiscal stimulus packages of nearly 15 percent of global GDP (Cantu et al., 2021). In many emerging market economies, central banks successfully introduced quantitative easing for the first time (Arslan et al., 2020; Hartley & Rebucci, 2020), while in advanced economies with policy space, easings took mostly the form of policy rate cuts, which further facilitated the use of fiscal stimulus packages (Feldkircher, Huber & Pfarrhofer, 2021).

Overall, central banks around the world reacted quickly and on a massive scale to the pandemic—often in tune with fiscal authorities. In advanced economies (AEs), they aimed at stabilizing financial markets and preventing the pandemic from turning into a severe financial crisis. Purchases of public assets and liquidity provision were the main instruments for such interventions. When the liquidity situation of the household and

corporate sectors started to deteriorate, central banks cushioned the contraction in real activities by ensuring provision of credit to the private sector under attractive conditions, despite rising credit risk (Cavallino and De Fiore, 2020). In case of emerging market economies, the bold and broad actions taken by the advanced economies calmed the financial markets preventing large capital outflows. Thus, the monetary policy in emerging markets largely focused on supporting domestic aggregate demand. To do so, some central banks ventured into uncharted territory and complemented interest rate reductions with asset purchase programs (Cavallino and De Fiore, 2020).

The immediate goal of central banks during the peak of the COVID crisis was to cushion the contraction in economic activity by ensuring a smooth functioning of the financial system. The initial policy announcements thus mostly involved the policy rate cuts. As the restrictive measures started to be enforced across the countries, central banks increasingly resorted to lending operations to save businesses. Such measures provided liquidity to banks to facilitate lending to firms affected by the containment measures. At the same time, central banks, particularly in the emerging markets, announced foreign exchange operations to ease exchange rate pressures and reduce exchange rate volatility. As time progressed, asset purchase announcements gained in prominence (Pinshi, 2020).

Monetary Policy Responses during COVID-19

The responses of the central banks during COVID-19 varied in terms of their focus and

---

Third prize winning article in 'Economic Article Competition-2019'

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

Table 1
Types of Monetary Policy Responses in Advanced and Emerging Market Economies

Response Type	Advanced Economies	Emerging Market Economies	Total
Asset purchases	101	65	166
Foreign currency deposit requirement	0	1	1
Foreign exchange	64	118	182
Interest rate	184	358	542
Lending operations	130	212	342
Reserve policy	7	52	59
Other	3	19	22
Total	481	825	1306

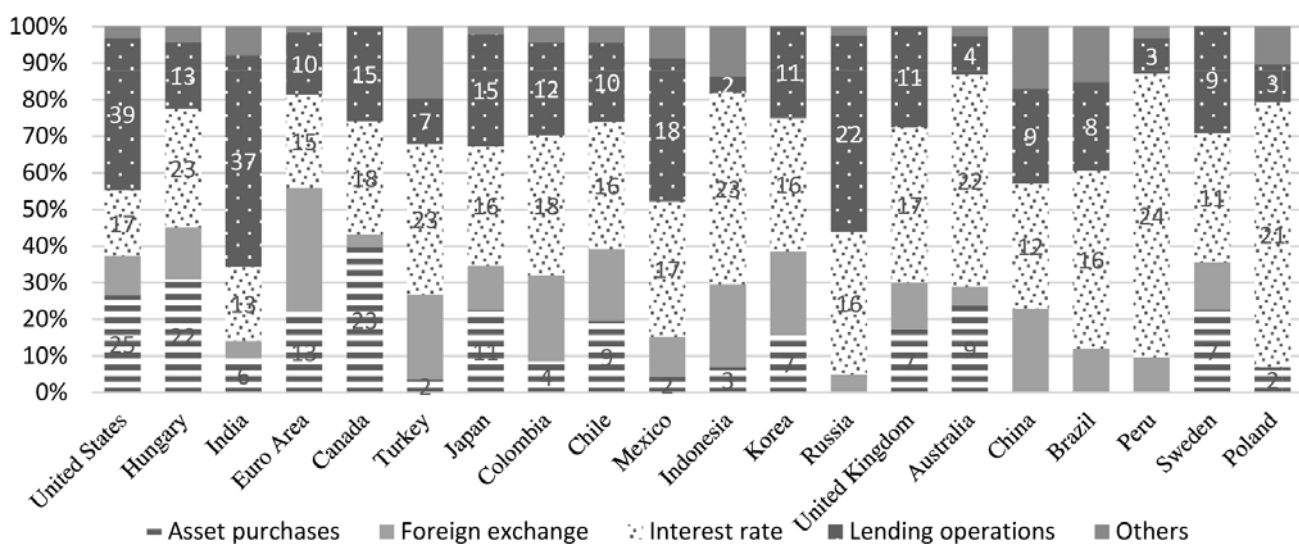
Source: BIS (2021)

nature of the responses. While the advanced economies (AEs) focused on the asset purchase programs and interest cuts as a way to boost liquidity in the economy, the emerging market economies focused more on interest rate reductions and lending operations (Table 1). The AE central banks naturally leaned on their previous experience during the global financial crisis (GFC) of 2008. Policy measures implemented during the GFC remained useful and, importantly, redeployed, often in a matter of weeks (Cavallino and De Fiore, 2020).

On the other hand, the EME central banks found themselves in somewhat uncharted territory, having made less use of new policy tools during the GFC. Nonetheless, they were able to build on, and expand upon, their policy toolboxes, as well as benefit from the experiences of other countries.

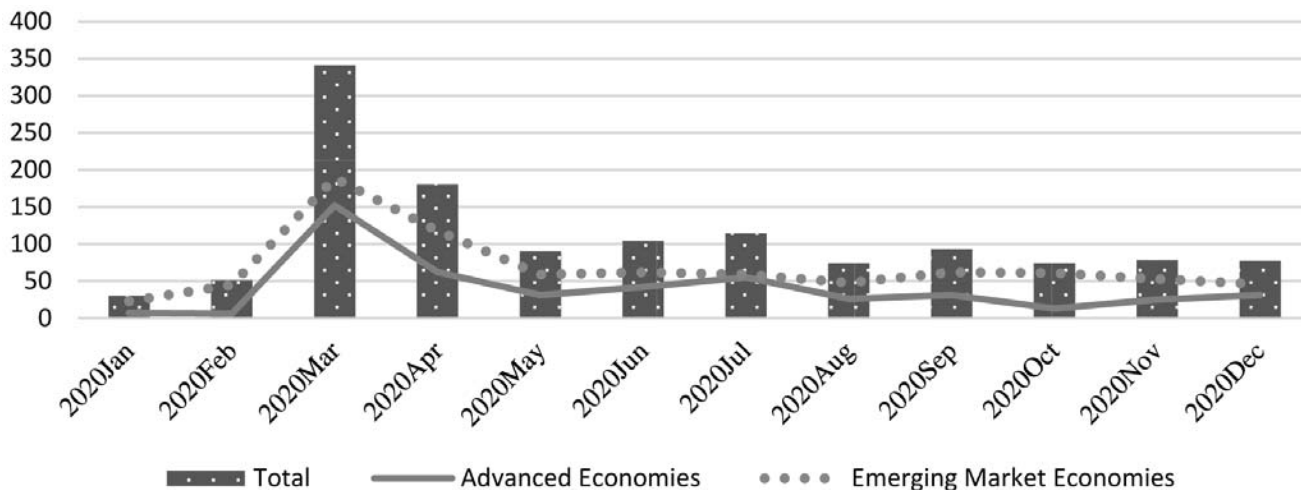
In terms of the number and types of policy announcements by economies, US, Hungary, India, Euro Area and Canada are the economies whose central banks top the list

Chart 1
Distribution of Monetary Policy Response Announcements against COVID-19

Source: BIS (2021)

Chart 2
Number of Monetary Policy Announcements in Response to COVID-19

Source: BIS (2021)

with a maximum announcement of 94 by US and lowest of 29 in Poland. Chart 1 shows the distribution of the announcements in selected economies in descending order in terms of the number of announcements. It is evident that the announcements regarding asset purchases is higher in the US, Canada, Hungary, Euro Area and Japan, the announcements regarding lending operations are higher in US, India, UK, Mexico and Japan and the announcements regarding interest rate are broadly uniform across many economies.

Another unique feature of the COVID crisis is that the central banks became so much aggressive in their policy responses. Such aggressiveness can be seen from Chart 2 which depicts that in the sampled 39 economies by the Bank for International Settlements (BIS), majority of the central bank responses came in March and April of 2020 both in advanced as well as emerging market economies.

The major monetary policy responses of the central banks can be broadly divided into the following categories:

a) Policy Rate Cuts and Forward Guidance

Almost all economies across the world

used interest rate cuts as a policy signal for lower interest rate and liquidity ease during the COVID-19. A survey done by BIS covering 39 economies show that the sampled countries made 542 announcements regarding interest rate including 176 in advanced economies and 358 in Emerging Market Economies (BIS, 2021). While the maximum number of such announcements was done in March 2020, the distribution in other months thereafter is broadly uniform. The emerging market economies were able to cut their rates aggressively to their respective Effective Lower Bounds (ELB) as they had policy rate space while the advanced economies did not have such space as they were already close to the ELB and some operating under negative interest rates.

Many central banks augmented the reductions in policy rates with forward guidance, partly to compensate for the smaller amount of space available to reduce rates (Pinshi, 2020). Reflecting the unprecedented uncertainty of the situation, such forward guidance was initially open ended and not very precisely defined. A few central banks went ahead giving the guidance with an implicit or explicit calendar guidance dimension such as Bank of Canada and adopting a yield curve control strategy to reinforce it. Emerging Market

Chart 3

Policy Rate Cut in Developed Economies

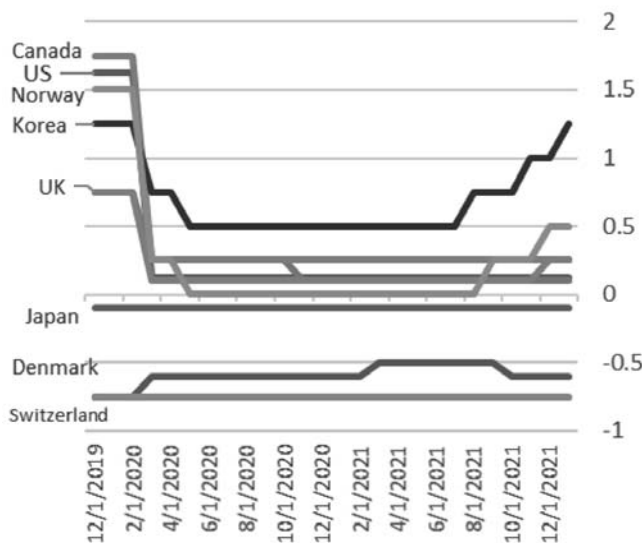
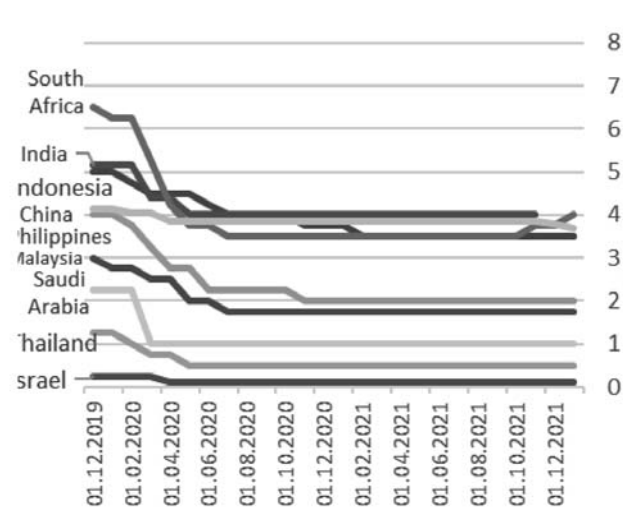

Chart 4

Policy Rate Cut in Emerging Market Economies

Source: BIS (2021)

central banks were more cautious in the use of forward guidance in part because most were still above the ELB. Some of them, however, such as Brazil, used explicit forward guidance as an alternative to cutting rates lower (Cantu, et.al., 2021).

In case of Nepal, the Nepal Rastra Bank also came forward with the policy rate cut by 100 basis points that helped to ease the liquidity position in the banking system immediately. It helped lower short-term as well as longer-term interest rates and boosted the confidence of the consumers and well as businesses.

b) Asset Purchase Programs

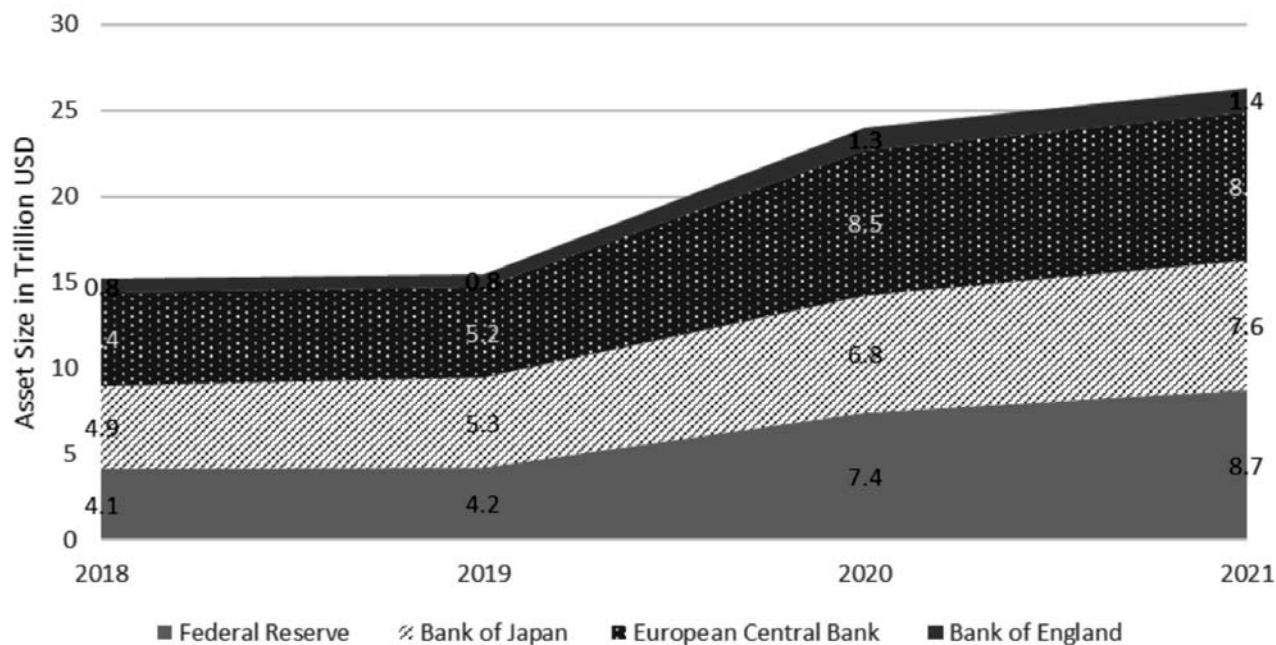
Asset Purchase Programs (APPs) became popular after the global financial crisis of 2008 and were heavily used during the COVID crisis too. Three distinct aspects characterized the APPs used during the COVID crisis. First, the advanced economies expanded the eligible list of assets for such program while the programs were introduced for the first time in many emerging market economies. In AEs, only 40 percent of the APPs were new while in EMEs the share of new programs was over 90 percent (BIS, 2021). Second, the purchase programs largely

involved long-term instruments (more than 70% of all policies). And third, private asset purchase programs accounted for half the total (BIS, 2021). Such programs involved commercial paper or corporate bonds, equities and asset-backed or mortgage-backed securities so as to directly support the flow of credit to non-financial firms. The Federal Reserve and ECB, for instance, went to the extent of purchasing downgraded bonds.

The APPs have helped support the liquidity and increase the access to credit by the constrained businesses during the crisis. However, they have raised the size of the balance sheet of central banks in all the economies and such increase is prominent in the AEs. The four major central banks of the world have expanded their quantitative easing programs by a total of USD 9.1 trillion to support their economies and the functioning of global financial markets. It has increased the size of their cumulative balance sheet by roughly 60 percent since the beginning of 2020. Since early 2020, the purchase of Fed has increased the balance sheet by more than 110 percent that of the ECB by 59 percent, Bank of Japan by 55 percent and the Bank of England by 75 percent (Chart 5).

In the AEs, APPs played a key role in funding

Chart 5
Asset Growth of Major Central Banks

IMF (2021a)

and liquidity provision while in EMEs their role appears to have been more limited (Arslan et al, 2020).

In case of South Asia too, the balance sheet of the central banks has increased by 27 percent on average in 2020 compared to 13 percent in 2019 due to the lending operations of the central banks. Even though, the central bank of this region did not announce asset purchase program explicitly, the lending operations and credit facilities provided by them increased the size of their balance sheets. At individual level, the balance sheet of Maldives Monetary Authority expanded by 41 percent in 2020 followed by 40 percent for Reserve Bank of India and 35 percent for Nepal Rastra Bank (IMF, 2021a).

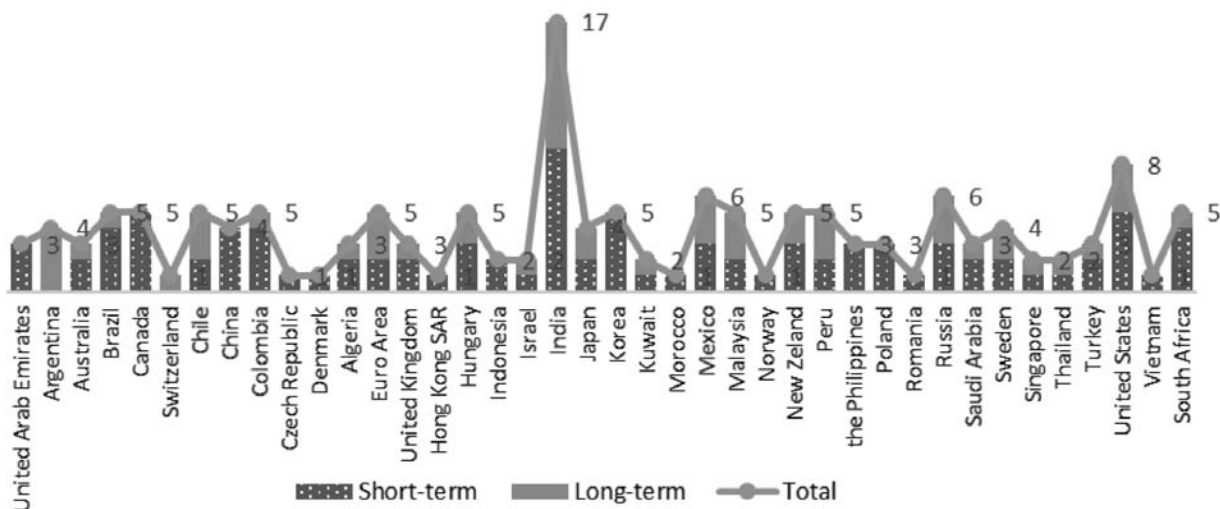
c) Lending Operations

Lending operations have been proved to be the most often announced response by the central banks in developed as well emerging market economies. The central banks across the globe came forward aggressively to support

the businesses in the form of lending facilities. Such facilities vary widely by nature crossing 130 in numbers and mostly include some form of refinancing and rediscounting, lending program for SMEs, medium term repo facilities, targeted economic support program, special repo operations and unlimited liquidity support (Cantu et. al.,2021).

Many central banks' asset purchase operations combine outright purchases with the creation of lending facilities to ensure all sectors of the economy have access to credit. In response to COVID-19, the Fed established nine emergency lending facilities to provide financing to corporations, municipalities, and small- and medium-sized businesses, among others. The ECB established targeted longer-term refinancing operations to incentivize bank lending to businesses and households. The Bank of England established three lending facilities including the Term Funding Scheme that can support more than 100 billion pounds in bank lending with a focus on small- and medium-sized

Chart 6
Number of Lending Operations Announcements by Central Banks

Source: Cantu et. al. (2021)

enterprises (Atlantic Council, 2022).

The lending facilities were introduced to address the stress caused by the restrictions imposed due to COVID-19 and minimize the balance sheet crisis of the businesses. A survey carried out by the BIS in 39 economies shows that out of the 150 announcement regarding the lending operations in those countries, about 61 percent are completely new types of facilities while the rest are the enlargements of existing operations. On the other hand, many central banks introduced long term operations during the crisis. Out of the 39 economies, 26 economies announced long term lending facilities and about 40 percent of the lending operations were long term in nature (Chart 6).

The credit facilities and lending operations increased the access to credit of the businesses during the crisis and lowered their borrowing cost. Such initiative resulted into higher business confidence and low default rate of the businesses. In many economies, the central banks, in coordination, with the government introduced special programs for the SMEs to ensure their businesses continuity and sustainability during the hard times. In Nepal also, refinance facilities,

business continuity loan program, additional working capital loan and term loan program, moratorium for repayments and other credit related responses helped greatly in business survival and continuity.

d) Foreign Exchange Operations

Foreign exchange liquidity measures during the COVID-19 played a key role in alleviating strains in foreign currency markets. Increasing dollar liabilities, combined with an appreciating US dollar, left the market for dollar funding under tight pressure (Avdjiev et. al., 2020). Such pressure was more pressing in the emerging market and developing economies that struggled with decline in FDI and remittances and risk of capital outflows. In the meantime, the Federal Reserve responded by reducing the cost and providing unlimited swap lines with five central banks. It also reopened the swap lines with nine other countries that were previously activated during the GFC. Likewise, the FIMA Repo Facility provided dollar support to those countries that did not have access to swap lines whereby foreign and international monetary authorities could obtain dollars by pledging US Treasuries as collateral. Korea, Mexico and Singapore used the

swap lines from the US Federal Reserve during the COVID-19 while the Hong Kong made use of the Fed’s FIMA Repo facility.

The EMEs, however, had less access to the swap lines or FIMA repo facility. EME central banks intervened in foreign exchange markets to improve liquidity and limit exchange rate volatility. Increased demand for USD, lack of sufficient hedging and capital outflows created volatility in the foreign exchange markets in the EMEs. These conditions led the central banks to intervene the markets as a resort to manage the foreign exchange market stress. In the South Asia, Maldives used the USD 400 million swap support from India and increased interventions in the foreign market to support its peg with USD, Nepal put temporary restrictions on the import of few luxury items, India announced a two-billion-dollar swap line and relaxed many provisions in foreign portfolio investment and Sri Lanka put temporary restrictions on outward remittances and import of certain goods (IMF, 2021).

In term of the instruments used to manage the foreign reserves, swap lines were the most used tools followed by foreign market interventions followed by the foreign reserve requirements. While around two third of the policy responses

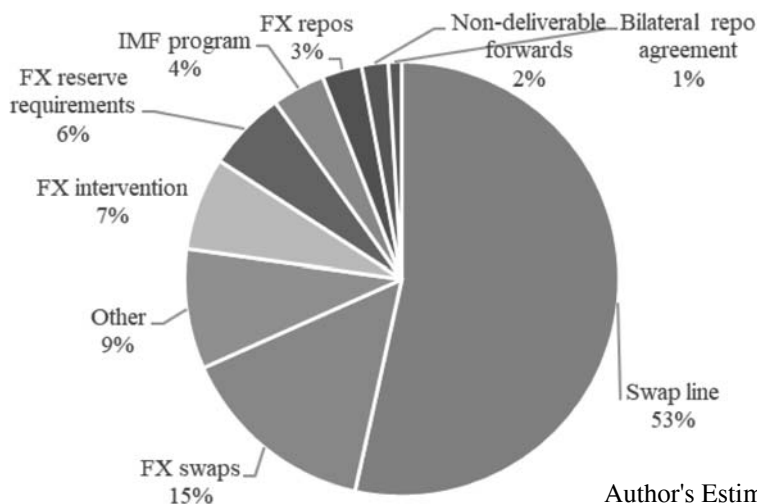
in both emerging as well as advanced countries were related to swap lines, 7 percent of them related to foreign exchange market interventions and around 6 percent of them involved foreign reserve requirements (Chart 7).

d) Reserve Policy

Central banks also implemented changes in reserve policy to quickly free up liquidity to financial institutions during the COVID crisis. The use of this provision was more widespread in the EMEs. In most cases, it involved changes in requirement ratios. For example, the Central Bank of Brazil reduced the reserve requirements on time deposits from 25% to 17%, China reduced required reserves by as much as 200bp, the Central Bank of Turkey lowered remuneration rates on required reserves from 10% to 0% for some banks. Likewise, some countries announced measures related to the addition of instruments that count as reserves. For example, the Central Bank of Argentina allowed the use of central bank debt instruments, the central bank of Philippines allowed the use of loans granted to SMEs and the Central Bank of Malaysia allowed government bonds (Cantu, et.al., 2021).

In the context of South Asia, Reserve Bank of

Chart 7
Share of Policy Tools used to Manage Foreign Reserves during COVID Crisis

Author's Estimates from BIS (2021) data.

India reduced CRR by 100 basis points, Bhutan reduced it by 200 basis points, Nepal reduced by 100 basis points and Sri Lanka by 300 basis points. Such measures increased the liquidity position of the banks immediately and helped ease the financial market stress.

e) Other Measures

Besides the core monetary measures used across the globe, the economies in the emerging market and developing economies used a mix of macroprudential measures with the monetary policy and supported the fiscal measures to further boost economic activities and stabilize prices. Many central banks allowed commercial banks to temporarily operate below the level of regulatory capital ratios and the combined buffer requirement and recommended that banks refrain from dividend payments and share buy-backs. On the macroprudential side, several central banks announced a full release of countercyclical capital buffers and introduced a number of regulatory forbearances. The regulatory forbearances mostly included a temporary relaxation on asset quality classification, loan rescheduling and restructuring and recognition deferred income. As a consequence of these measures, banks made use of their existing capital buffers to continue to provide key financial services and absorb losses while avoiding abrupt and excessive deleveraging that would be harmful for the economy (Cortes et. al, 2022).

The macroprudential policies across the countries took two-sided approach during the crisis. On the one hand, they sought to maximize lenders' ability to supply funding, through relaxing conservation buffers and leveraging capital base and relaxing liquidity rules and resolving to supply abundant liquidity. The banks were given incentives and assistance to support of the hardest hit economic segments such as SMEs, supply bridge loans to help firms to pay salaries, facilitating households in managing their balance sheets, and providing

debt repayment moratoriums. On the other hand, the policymakers wanted to ensure that the financial system continued to remain robust and a contributor to the process of recovery after the crisis.

Besides the macroprudential measures, the monetary policy responses largely supported the fiscal measures in many countries and the credit programs of the central banks were supported by the governments in the form of decisive government support measures, such as public loan guarantees and direct and indirect support to firms.

Impact of the Responses on Economic Recovery and Financial Stability

The monetary policy responses coupled with macroprudential and fiscal stimulus proved to be effective for the recovery of the economies. The policy cuts as well as the APP programs contributed a lot in maintaining the liquidity with individuals, firms and banks while the lending operations helped in business continuity and survival. The government credit support as well as guarantee programs targeted at the SMEs played a significant role for ensuring the continuity of the small businesses. In addition, the macroprudential relations as well as regulatory forbearances created macroprudential space so as to leverage the system level resources for economic recovery.

The impact of the policy responses taken by the economies can be seen in terms of the recovery of output growth as well as the health of the financial system. It can be seen from Table 2 that compared to the projection of growth rates across economies as of June 2020, significant improvement has been achieved. A large part of the improvement came from the stimulus packages introduced by the governments and monetary policy responses (IMF, 2021b).

The monetary as well as macroprudential measures taken by the central banks succeeded in maintaining the financial sector health. As a

Table 2
Growth Rate of World Economy

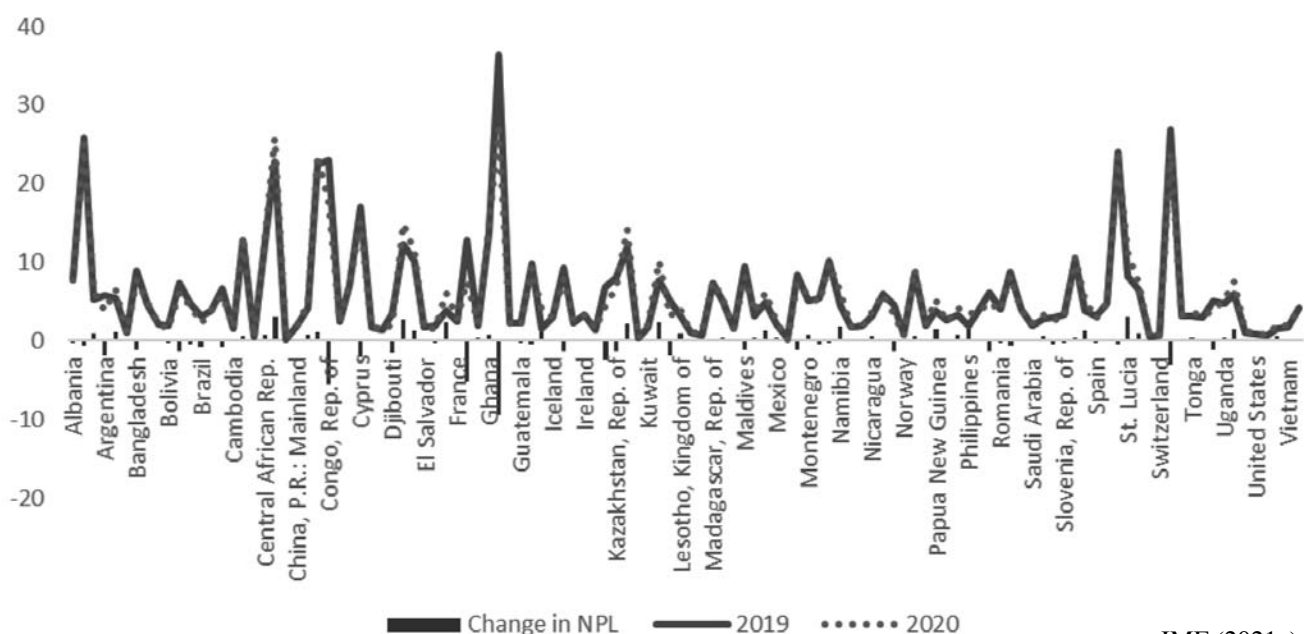
Economies		June 2020 Projection	Jan, 2021 Estimate	Improvement
	2019	2020	2020	
World Output	2.9	-4.9	-3.1	1.8
Advanced Economies	1.7	-8.0	-4.5	3.5
US	2.3	-8.0	-3.4	4.6
Euro Area	1.3	-10.2	-6.4	3.8
Japan	0.7	-5.8	-4.5	1.3
UK	1.4	-10.2	-9.4	0.8
Canada	1.7	-8.4	-5.2	3.2
Emerging Market and Developing Economies	3.7	-3.0	-2.0	1.0
Emerging and Developing Asia	5.5	-0.8	-0.9	-0.1
Emerging and Developing Europe	2.1	-5.8	-1.8	4.0
Latin America and the Caribbean	0.1	-9.4	-6.9	2.5
Middle East and Central Asia	1.0	-4.7	-2.8	1.9
Sub-Saharan Africa	3.1	-3.2	-1.7	1.5

Source: IMF (2021a)

consequence, the asset quality of the banking system did not deteriorate significantly. Chart shows the change in non-performing loan (NPL) ratio of 119 economies in 2020 compared to 2019. On average, the NPL ratio decreased

marginally by 0.05 percentage points in 2020 out of which the NPL of 67 countries increased by 0.76 percentage point and the NPL of the rest of the countries declined by -1.15 percentage points (Chart 8)

Chart 8
Change in NPL Ratio in Selected Economies

IMF (2021a)

In addition, despite the huge impact in businesses, the profitability as well as capital reserves of the bank did not deteriorate. In a sample of 123 economies whose capital adequacy data are available on IMF database, capital adequacy ratio has increased by 0.3 percentage points to 19.8 in 2020 out of which the ratio increased by 1.32 percentage points in 83 economies and declined by 1.8 percentage points in the rest of the economies (IMF, 2021a).

In Nepal also, the refinance and other credit programs have proved to be successful in supporting the businesses. It has been supplanted by the regulatory relaxations in terms of additional working capital, rescheduling and restructuring as well as payment deferrals.

Conclusion

The COVID-19 was a triple shock in the world economic system: a demand shock, a supply shock and a shock in the financial market condition. However, the bold and careful decisions of the central banks and governments have largely reduced the economic loss from the crisis and have made a quick recovery successful. The measures taken by the central banks prevented the deterioration of the world economy and prevented a prolonged stress as seen in the GFC.

References

Arslan, Y., Drehmann, M., & Hofmann, B. (2020). Central bank bond purchases in emerging

market economies. *BIS Bulletin*, 20.

BIS (2021). A global database on central banks' monetary responses to Covid-19. Available at <https://www.bis.org/publ/work934.htm>

BIS (2021). BIS Statistics. Available at https://www.bis.org/statistics/cbpol.htm?m=6_382_679

Cantú, C., Cavallino, P., De Fiore, F., & Yetman, J. (2021). A global database on central banks' monetary responses to Covid-19 (Vol. 934). Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department.

Cortes, G. S., Gao, G. P., Silva, F. B., & Song, Z. (2022). Unconventional monetary policy and disaster risk: Evidence from the subprime and COVID-19 crises. *Journal of International Money and Finance*, 122, 102543.

Feldkircher, M., Huber, F., & Pfarrhofer, M. (2021). Measuring the effectiveness of US monetary policy during the COVID-19 recession. *Scottish journal of political economy*, 68(3), 287-297.

Hartley, J., & Rebucci, A. (2020). An event study of COVID-19 central bank quantitative easing in advanced and emerging economies. NBER working paper series, 27339.

IMF (2021) IMF policy tracker. Available at <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>

IMF (2021a). International Financial Statistics Database. Available at <https://data.imf.org>

McKibbin, W., & Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: Seven scenarios. *CAMA working paper series*, 19/2020.

Pinshi, C. P. (2020). Monetary policy, uncertainty and COVID-19. *Journal of Applied Economic Sciences (JAES)*, 15(69), 579-593.

***

Fiscal Federalism in Nepal

■ Prem Prasad Acharya*

Background

Nepal is federal democratic republic country constituting seven hundred fifty-three local levels, seven provinces and one central government. The second constitutional assembly has made the constitution in September 20, 2015 which led the foundation of federalism. This article analyses the provision set in the constitution and the situation prevailing in the context of fiscal federalism.

Fiscal federalism is part of broader public finance discipline, that deals with the financial relationship between different units of governments in a federal government system. The term was introduced by the German-born American economist Richard Musgrave in 1959. Fiscal federalism deals with the division of governmental functions and financial relations among levels of government. Federalism is a type of government in which the power is divided between the national government and other governmental units. It contrasts with a unitary government, in which a central authority holds the power, and a confederation, in which states and local bodies are clearly dominant.

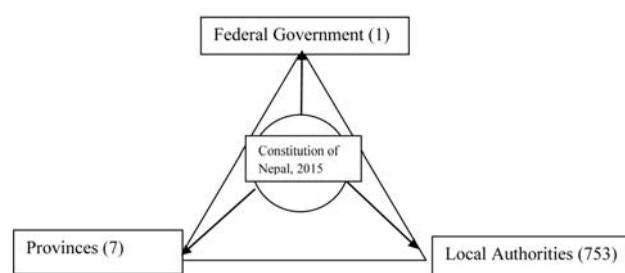
The theory of fiscal federalism is based on theory of decentralization that believes that federal government can be more efficient and effective in solving economic problems like just distribution of income, allocation of scarce resources, economic growth, employment generation etc. than the centralized government. The supporters of federal government argue that allocation of resources can be done effectively by state and local governments because they know the real problems and requirements at the local level. The role of central government should be

to ensure economic stability whereas the federal and local governments should focus on income redistribution and allocation of resources.

The constitution of Nepal has made Nepal as the federal democratic republic country. This is the political foundation of the federalism. The main objective of this article is to revisit the existing provisions, institutional mechanisms and practices that are being employed in the context of fiscal federalism of Nepal. This article is mainly focused on to revisit the existing provision related to fiscal federalism of Nepal&finding the gaps in the provisions and practices in the process of implementing fiscal federalism.

Political Structure of Nepal

Politically Nepal is divided into seven provinces, 753 local authorities and one federal government. The role and responsibilities as well the powers of each tiers of government have been clearly mentioned in the constitution. However, some of the provisions may be conflicting and expected to resolved through the federal acts.

Theories related to Federalism

There are different theories of federalism. Some theories focus for the political power sharing and some advocate for the role and responsibilities of the government. In essence, the combination of both best performs the agenda

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

of federalism. The classical theory is normative in nature and discusses the ‘ought to be’ factor in the federal constitutions. In addition to this the classical theory is flexible and adjustable, that is why it is there in use in many countries of the world (Muhammad & Muhammad, 2018).

Unitary Government

A unitary country has a single or multi-tiered government in which effective control of all government functions rests with the central government. A unitary form of government facilitates centralized decision making to further national unity. It places a greater premium on uniformity and equal access to public services than it does on diversity.

Federal Government

A federal form of government has a multi-order structure, with all orders of government having some independent as well as shared decision making responsibilities. Federalism represents either a “coming together” or a “holding together” of constituent geographic units to take advantage of the greatness and smallness of nations in a flat (globalized) world in which many nation-states are too large to address the small things in life and too small to address large tasks.

Federal countries broadly conform to one of two models: dual federalism or cooperative federalism. Under dual federalism, the responsibilities of the federal and state governments are separate and distinct. According to William H. Riker, under such a system, (1) two levels of government rule the same land and the people, (2) each level has at least one area of action in which it is autonomous, and (3) there is some guarantee ... of the autonomy of each government in its own sphere.” Under cooperative federalism, the responsibilities of various orders are mostly interlinked. Under both these models, fiscal tiers are organized so that the national and state governments have independent authority in their areas of responsibility and act as equal partners.

Nepalese Federalism

The constitution of Nepal in clause 232(1) has mentioned the relation between federation, province and local governments shall be based on the principle of cooperation, co-existence and coordination. The main aspects of fiscal federalism of Nepal are division of functions between different levels of government; revenue power of federal, province and local levels; fiscal transfers (revenue sharing and grants); and division of borrowing powers.

Division of Functions

Major power and functions of Federal government:

- National Security (Defence & Military) National Unity & Territorial Integrity
- Peace & Security, National Intelligence & Investigation
- Central Planning, Financial & Monetary Policies, Foreign Assistance
- International Relations, Foreign & Diplomatic Affairs (International Treaties, Agreements, Extradition)
- Insurance Policy, Security Market & Co-operative Regulation
- Central Revenue Collection (Customs, Income Tax, VAT, Excise & Other Fee & Charges.
- Telecommunications, Radio, Television, postal Services, Frequency, Electricity
- International Trade, Intellectual Property Rights, Civil Aviation, Automatic Energy, Air Space & Astronomy
- Foreign Direct Investment, Investment Policy
- Income Redistribution, Social Security, Poverty Alleviation
- Education Policy, Central Universities
- Judicial Matter (Law Relating to Courts, Criminal & Civil Laws etc.)
- Major Infrastructure Development
- Disaster Management etc.

Major Power of Province Governments

- Province Security, Peace, Law & Order
- State Universities, Higher Education, Health Services
- State Highway, Infrastructure
- Use of Forest, Water & Environment Management
- Agriculture & Livestock Development
- Industrialization, Trade, Business & Transportation
- Irrigation, Water Supply & Navigation
- Family Welfare Housing, & Social Security, Disaster Management

Major Power of Local Governments

- Town Security (Town Police)
- Management of Public Goods like;
  - Basic Secondary Education
  - Basic Health & Sanitation
  - Local Roads, Irrigation, Water Supply,
  - Small Hydro, Alternative Energy
  - Disaster Management
  - Agriculture & Animal Husbandry,

Agriculture Extension,

- Watersheds, Wildlife, Mines & Minerals
- Environmental Protection & Biodiversity
- Local Infrastructure Development, etc.

Source of Financial resources of three levels of government

Financial resources of federal government include revenue collection, foreign aid, domestic borrowing and foreign borrowing. Fiscal resources of province government include fiscal transfer from federal consolidated fund, own source revenue, internal borrowing, and loans from GoN. Financial resources of province governments include fiscal transfers from federal and provincial consolidated funds, own revenue source, internal borrowing and loans from GoN.

Criteria of Revenue Sharing as proposed by NNRF

According to the provision of National Natural Resources Finance Commission 70 percent weight is given to population, 15 percent weight is given to Area, 5 percent weight is given

Taxing power of federal, province and local governments:

S.N.	Type of Tax	Taxing Power	Revenue Sharing percentage		
			Federal	Province	Local Level
1	Value Added Tax	Federal	70	15	15
2	Excise duty from internal production	Federal	70	15	15
3	Other excise duty	Federal	100		
4	Income Tax	Federal	100		
5	Customs	Federal	100		
6	Motor Vehicle Tax	Province		60	40
7	House/Land registration fee	Province		40	60
8	Entertainment Tax	Province		40	60
9	Advertisement Tax	Local Level		40	60
10	Agro income tax	Province		100	
11	Wealth/ Property tax	Local Level			100
12	House rent tax	Local Level			100
13	Land Tax	Local Level			100
14	Business tax	Local Level			100
15	Royalty form Natural resources	Federal	50	25	25

to Human development index and 10 percent weight is given to Under Development index in order to determine revenue sharing.

Fiscal Transfer as per constitution of Nepal

Fiscal resources are transferred to lower level of governments by higher level of governments based on financial resource availability, revenue source, availability of grants and revenue sharing. Fiscal transfer is based upon the

- Principle of Equitable distribution,
- Principle of necessity,
- Principle of Equal Opportunity
- Principle of Neutrality
- Principle of Fairness
- Principle of Capability
- Principle of Predictability
- Fiscal transfer/grants

Fiscal Equalization Grants: Federal government provides fiscal equalization grants to province and local level governments on the basis of expenditure requirement, revenue capacity. Natural Resources and Fiscal Commission develops the formula and recommends to the government.

Conditional Grants: This type of grants are given for specific programs, projects or activities that used to be carried out by the federal government, which now would be carried out by the local or state governments as per the schedule 6 and 8 of the Constitution. The federal government transfers the program and resources to the lower tiers of the government under this grant.

Matching Grants: This grant is transferred to the local or state government to match the resource gap for the projects they initiate. This is demand based transfers and demand has to be put well ahead of the national budget preparation. This grant is given for specific projects of infrastructure development and is given on the

basis of following criteria: Prospects of projects; cost of project; expected benefit from project; implementation capacity of project; need for the project etc.

Special Grants: This grant is transferred for specific purpose for specific local or state government. This grant does not have a blanket approach. Special Grants is given for following objectives:

- Education, health, drinking water projects.
- To promote growth of marginalized groups.
- To promote inter-governmental cooperation between province, local and federal governments.

Deficit Budget and sources of financing

Three Tiers of Government can submit the Deficit Budget. The Limit of Internal Borrowing is fixed by NNRFC. Main source of deficit budget is internal borrowing. Province & Local can borrow in Consent of GoN. For the Borrowing of Internal Loan; Project Proposal, Expected Output & outcome, Loan Payment Plan & lending institution should be submitted to Ministry in Finance. Upper limit of internal borrowing for different levels of government are as follows-

- For federal government, 5.5 percent of projected GDP for the Fiscal Year
- For Provincial government, 10 percent of sum of revenue shared from federal and revenue collected from own source.
- For Local government, 10 percent of sum of revenue shared amount and own revenue source.

Foreign Assistance

Only the Government of Nepal has the power to obtain foreign grants and loan. Province & local level can accept foreign grants and assistance prior approval of the GoN. National Need & Priority area are fixed for foreign aid mobilization; These are; Physical Infrastructure,

Education, Health & HD, Domestic Productivity & Productivity enhancement

Advantages of fiscal federalism

- Regional and local diversity can be considered in policy making and structuring government expenditure programs
- It promotes policy innovation and political participation and accommodates diversity of option.
- Lower planning and administrative costs.
- Greater competition among different levels of governments favours innovation and growth.
- Failure to attain policy objective at one level of government can be offset by successfully securing the support of representatives at other level.
- The system of checks and balances in the fiscal federalism often prevents the federal government from imposing uniform policies across the country. As a result, states and local communities have the latitude to address policy issues based on the specific needs and interests of their citizens.

Disadvantages of fiscal federalism

- Lack of availability of quality staffs at provincial and local levels of government hampers efficiency and effectiveness.
- Unavailability of infrastructure of public expenditure at local levels.
- High level of corruption and inefficiency.
- Slow communication and lack of coordination among different levels of governments results in delay in works.
- Health-care access, costs, and quality vary greatly across various province governments.
- Federalism is expensive because there is duplication of agencies, policies, and programs.
- While some economists argue that federalism

favours individual initiatives and serves as a market preserving device, others emphasize the dangers arising from an increasing.

- Corruption and local capture due to decentralization.
- Given the political controversy around the world, the question emerges how the different institutional arrangements of federalism influence economic development of a country and its regions.
- What are the transmission channels of fiscal federalism on economic growth?
- Usually economists evaluate competition as the main force behind economic development of a nation. Competition between the jurisdictions thus becomes a discovery process which enhances the prospects of political innovation. Federalism and decentralization lead to higher innovative capacity of the political system. Competitive federalism reduces the scope of the government and thus to maintain market efficiency. Because of the better migration chances of mobile investors, the governments of sub-central jurisdictions conduct investor-friendly policies and adopt solutions promoting market outcomes.
- The higher innovative capacity of federations as compared to unitary states is a possible explanation of differences in economic development. In a decentralized system, citizens use the performance of the governments of other jurisdiction a yardstick when considering re-election. The governments which does not give desired output does not get re-elected. A jurisdiction is re-elected only if it provides a bundle of services and tax prices that are at least not worse as compared to other jurisdictions.
- The richer taxpayers sort themselves in regions where the tax burden is lower. Poor regions, however, supposedly need to levy high taxes

to finance the 'necessary' infrastructure for catching up with richer regions. If these jurisdictions enter fiscal competition, the economic differences between regions worsen. Divergence of regional income results instead regional convergence. Policy conclusion from this is that fiscal competition should be eliminated by harmonization or centralization and it should be supplemented by grants that equalize regional fiscal capacity.

- Similarly, grants as the main fiscal instrument of cooperative federalism have ambiguous effects on economic performance. On the one hand, grants may help poorer regions attract potential investors or to motivate existing investors not to leave with the help of intergovernmental grants. Fiscal transfers result in an income increase of the recipient regions possibly leading to a higher GDP per capita. On the other hand, grants provide adverse incentives to the poorer regions hampering structural change for new and promising technologies. Consequently, the status quo will be preserved and declining industries are artificially kept alive while reforms are postponed to the future under possibly worse conditions.
- Fiscal competition or cooperation could foster economic performance of the whole country by exploiting efficiency potential in the provision of the public good. Again, there is an ambiguous assessment of the relation between economic development and fiscal federalism. On the one hand, and quite simply, fiscal competition might lead to a more efficient allocation of labour and capital in central regions that are the main growth poles of the economy. In addition, the incentives from fiscal competition to innovate and provide public services more efficiently reduces the waste of resources in the economy as a whole. From that perspective, grants mainly provide negative incentives to successful regions in exploiting their economic potential because

transfers in a horizontal fiscal equalization system has the effect of a tax on the additional revenue that could accrue by the location of new taxpayers. On the other hand, fiscal competition may deprive the poorer regions' structural change stimulating higher overall growth rates when completed. In this case, the positive impact of grants to induce structural change in recipient regions needs to compensate for the negative incentives for donor regions in order to have an overall positive impact on economic development of a country.

Conclusion

Fiscal federalism might influence economic development in several ways. Fiscal competition theoretically has ambiguous effects because on the one hand it might induce higher efficiency of public goods' provision and higher political innovation in that region and hence a better economic performance. On the other hand, fiscal competition might lead to migration of mobile production factors to centres of economic activity where agglomeration economies can be realized such that they are sufficiently affluent to afford excellent infrastructure. Single poorer regions might suffer from that competition. However, they may equally gain from fiscal competition when they can credibly commit to a low tax burden which might compensate for existing locational disadvantages.

Nepal is adopting federal system since the promulgation of constitution in 2015 and termed as democratic republic country constituting seven of hundred fifty-three local levels, seven provinces and one central government. Fiscal federalism is part of broader public finance discipline, which is related to the financial relationship between different units of governments in a federal government system. Fiscal federalism deals with the division of governmental functions and financial relations among the different tiers of the government. Federalism is a type of government

in which the power is divided between the national government and other governmental units. It contrasts with a unitary government, in which a central authority holds the power, and a confederation, in which states and local bodies are clearly dominant.

Different institutional mechanisms, acts, rules, procedures are made to materialize the fiscal federalism in Nepal. Among them Constitution, Intergovernmental Act, 2074, National Natural Resource and Fiscal Commissions, Fiscal Federalism Implementation Committee are some of these provisions. The fiscal federalism of Nepal is in the crude form so there comes some conflicts while implementing the provisions set in the constitution. So, proper acts, well defining the role and responsibilities of different tiers of government and capacity building are the

prerequisite for the proper implementation of the fiscal federalism in Nepal.

References

Act (2074). Inter-governmental Fiscal Management Act, 2074, Government of Nepal, Singhadarbar Kathmandu Nepal.

Constitution (2015). Constitution of Nepal, 2015, Secretariat of Constitutional Assembly, Singhadarbar Kathmandu Nepal.

T.Muhammad & R. Muhammad (2018). "An Analysis of the Major Theories of Federalism." https://www.researchgate.net/publication/349193708_An_Analysis_of_the_Major_Theories_of_Federalism.

K. Dimitrios (2016). Theories of Federalism: A Reader". https://www.researchgate.net/publication/318635203_Theories_of_Federalism_A_Reader.

***

Some Aspects of Money Supply in Nepal

■ Mitra Prasad Timsina*

Money is invented to eliminate the need for double coincidence of wants for barter. Anything is money that is generally accepted as medium of exchange to facilitate transactions in an economy. Money supply is crucial phenomenon for any economy. It is total amount of money circulated in the economy. This article attempts to summarize the definition of money supply, evolution of its roles, its measurements and determinants in context of Nepal. Also, some important issues related to money supply in case of Nepal have been presented.

Definition of Money Supply

Money characterizes the features of medium of exchange, legal tender, standard of value, unit of account and means to save or store the value for future. It is crucial for the economy as like blood for body.

Money supply is the total amount of money in circulation or in existence in the economy. It is an indicator of monetary policy that helps policy maker to guide the economy by controlling inflation and stabilizing currency.

The size of money supply has implications on the macroeconomic variables such as economic growth, employment, inflation, credit growth etc. The economy flourishes with the right sized money supply. Its movement dictates the growth of investment and output. Deviation from right sized money supply may create the excess liquidity or liquidity crisis which may cause unusual change in price or interest rate etc which leads recession or boom. Effective monetary management is required to safeguard the economy.

Evolution of the roles of Money Supply

Earlier to nineteen centuries, the roles of government are not desirable and invisible hands provide solution to the economy. After the great depression in 1930s, the roles of fiscal policy were at center for policy makers in the national economic management. The role of money was limited to medium of exchange and it used to suppose that any change in money supply leads to change in price. Later on, economists started to see roles of money to influence the economic activities.

Evidences were found that changes in the money supply have effects on the economic phenomenon. Even the Keynesian economists recognized the role of money supply determining the level of economic activity through the simple link. Economists like Milton Friedman have different views than the Keynesian had. They saw more direct link among money supply, prices and economic activities and they saw the consequences of the behavior of money supply on economic activities and money as a crucial aspect in economic policy.

Economists believe that money supply has roles in economy but the views on mechanism through which monetary phenomenon influence the economy are different. Some see direct link through the assets portfolio management and some other see indirect link via interest rate.

Measurements of Money Supply

The monetary aggregates are categorized with the different criteria such as liquidity, the denomination or minimum deposits, the original

---

*Deputy Director, Nepal Rastra Bank

maturity of the deposits, the characteristics of assets holders, foreign currency denominated deposits etc.

The measures of money supply vary and the classification depends on the country. In Nepal, there are monetary aggregates such as monetary base (MB), money supply (M1), Broad Money (M2) and Broad Money Liquidity (M3) etc. They are shortly shown as: -

Monetary Base (MB : Net Foreign Assets + Net Domestic Assets (NRB)

Money Supply (M1) : Currency Held by Public (CC) + Demand Deposits (DD)

Money Supply (M1+) : M1 + Saving and Call Deposits

Broad Money (M2) : Money Supply (M1+) + Time Deposits or Money Supply (M1) + Time Deposits+Saving and Call Deposit

Broad Money Liquidity (M3) : Broad Money + Foreign Deposits

Approaches of Money Supply

Out of above-mentioned variables, monetary base and broad money are crucial variables in economic analysis. These are explained based on the two approaches of money supply.

Accounting Approach

This approach shows the position of the money supply at given period of time with the components it comprises. Both monetary base and broad money have sources and uses sides.

The sources side includes Net Foreign Assets (NFA) and Net Domestic Assets (NDA).

$MB = NDA + NFA$ [Central Bank]

$M_2 = NDA + NFA$ [Banking System including Central Bank]

The structure of sources and uses sides are shown below.

Components of High-Powered Money

Assets (Sources)	Liabilities (Uses)
Net Foreign Assets (NRB)	Currency Held by Public (CC)
Net Domestic Assets (NRB)	Currency Held at banks' vault (CIV)
	Deposits of Banks and Financial Institutions at NRB (DB)
	Other Deposits (OD)

On the Sources side, Net foreign assets are difference between foreign assets and liabilities. Foreign assets are the sum of the investment in gold, SDR holding, reserve position in IMF, foreign exchange holding of NRB. Foreign liabilities are foreign deposits at NRB, IMF Trust Fund, use of IMF resources, Structural Adjustment Facility (SAF), Extended Structural Adjustment Facility (ESAF), Extended Credit Facility (ECF), and Rapid Credit Facility (RCF). Net Domestic Assets is the difference between sum of claims of central bank on government, claims of central bank on non-financial government enterprises, claims of central bank on non-banking financial institutions, claims of central bank on banks and financial institutions, claims of central bank on private sector and other assets of central banks, and sum of government deposit at central bank, deposit auction, capital and reserve, reverse repo, central bank bond and other liabilities. There is rest part which is called "Other Items, Net". It is observed after deducting other items net from the sum of deposit auction, reverse repo, central bank bond, capital and reserve.

The uses side of the monetary base consists of banks and financial institutions' deposit with the central bank, the total currency circulating in the public plus the physical currency held in the banks' vault.

$MB =$ Currency held by public (CC) + cash held by banks and financial institutions in their vaults (CIV) + banks and financial institutions deposits (DB) with the Nepal Rastra Bank + other

Components of Broad Money Supply

Sources Side		Uses Side
Net Foreign Assets (a-b)	Net Domestic Assets	Currency held by public
<i>Foreign Assets</i>	<i>Domestic Credit</i>	Demand Deposits
Foreign Exchange Held at Nepal Rastra Bank	Net Claims on Government	Time Deposits (Saving and Call)
Gold investment by Nepal Rastra Bank	Claims on Government	
SDR Holding	Government Deposits	
Reserve Position in IMF	Claims on Government Enterprises, Net	
Foreign Currency in Hand of banks & financial institutions	<i>Financial</i>	
Balance Held at Abroad by banks & financial institutions	Non-Financial	
Foreign Bills purchased by banks & financial institutions	Claims on Non-Gov. Financial Institutions	
<i>Foreign Liabilities</i>	Claims on Private Sector	
Foreign deposits at Nepal Rastra Bank	Net Non-Monetary Liabilities	
IMF trust fund, Use of fund resources, SAF, ESAF, ECF, RCF		
Foreign demand, saving, call, fixed and call deposits		

deposits (OD) held at the Nepal Rastra Bank.

The currency held by public is the total value of currency held by general public. It is found in central bank survey in the currency outside ODCs. Currency held at banks' vault is the total value of currency kept by banks for their transactions. It is observed in "Currency Held by ODCs" in central bank survey or "Cash in Hand" in other depository corporation survey. The deposit of banks at NRB is the sum of "Deposits of Commercial Banks", "Deposits of Development Banks" and "Deposits of Finance Companies" maintained at Nepal Rastra Bank for the reserve requirement and clearing purpose. This is also observed in "Balance with Nepal Rastra Bank" in other depository corporation survey. Other deposits are sum of deposit maintained by other licensed institutions from Nepal Rastra Bank, Nepal Rastra Bank's employee's related funds, deposit of local bodies etc.

The uses side of broad money supply shows the sum of the currency held by public, demand

deposits and time deposits.

$$M_2 = CC + DD + TD$$

CC= currency held by public, DD= demand deposits and TD = time deposits (also saving and call).

Money Multiplier Approach

This approach measures the maximum amount of bank money that can be created by a given unit of central bank money. Money supply is the product of money multiplier (m) and monetary base (MB).

$$M_s = m \cdot MB$$

In money multiplier approach, an increase in the monetary base can lead to an increase in overall money supply. It is assumed that money multiplier is a predictable monetary variable and largely determined by the behavior of the central bank, banks and financial institutions and non-bank public.

The broad money multiplier is the ratio between the broad money to high powered money.

$$\begin{aligned}
 \text{Broad Money Multiplier } (m_2) &= \frac{\text{Broad Money}}{\text{High Powered Money}} \\
 &= \frac{M_2}{MB} \\
 &= \frac{[CC+DD+OD+TD]}{[CC+RR+ER+OD]} \\
 &= \frac{[c.DD+DD+t.DD+d.DD]}{[c.DD+r(DD+TD)+e(DD+TD)+d].DD} \\
 &= \frac{[c+1+t+d].DD}{[c+r(1+t)+e(1+t)+d].DD}
 \end{aligned}$$

Dividing both sides by DD,

$$\begin{aligned}
 \text{Broad Money Multiplier } (m_2) &= \frac{[1+c+t+d]}{[c+r(1+t)+e(1+t)+d]} \\
 \text{Broad Money } (M_2) &= \frac{[1+c+t+d]}{[c+r(1+t)+e(1+t)+d]} \times MB
 \end{aligned}$$

Broad money is made of the currency deposit ratio (c), cash reserve ratio (r), excess reserve ratio (e), other deposit ratio (d), time deposit ratio (t) and monetary base. Similar illustration can be done for money supply (M1). The factors affecting the currency deposit ratio (c), cash reserve ratio (r), excess reserve ratio (e), other deposit ratio (d), time deposit ratio (t) and monetary base are the determinants of money supply.

Determinants of Money Supply

Traditionally, the supply of money was taken as exogenously determined. Money supply was supposed to fix by monetary authorities as they desired. It was assumed that central bank can fully control money supply. The determination of money supply was viewed as unproblematic in economy. Later on, the research showed that money supply is influenced by other factors except the central bank. It is viewed as endogenous and determined beyond the framework. This has been regarded as Post Keynesian invention as the money is endogenous concept irrespective of the central bank's control. They believe that

the behavior of central bank, banks and financial institutions and non-bank public determines the money stock. So money supply is endogenous with the given monetary reaction function set by the monetary authority. The central bank cannot fully able to control the money stock in the imperfect economic condition.

On the behavioral ground, followings are crucial determinants of money supply.

- The behavior of central bank, banks and financial institutions and non-bank public influence money supply. Among them, central bank plays vital roles,
- Roles of central bank (independence and credibility central bank, proactive vs reactive central bank, data driven policy),
- Banking system (Stage of the banking sector, access to banks and financial institutions, financial innovations, or institutional changes, confident of public on the banking system),
- Use of monetary instruments (ability of central

bank to issue monetary instruments and make expenses on monetary management),

- Banks and financial institutions (Competitive vs cartelling, risk taking vs risk aversion),
- Fiscal policy instruments (Tax, expenditure and source of financing fiscal deficit)
- Nature of government and its roles (Borrower from the banking system),
- Money market and capital market structure (Fragmented vs. well-developed),
- Size and nature of economy (economic growth rate, income level, informal economy, development of industrial sector),
- Payment system (time and cost-efficient vs time and cost consuming)
- Interest rate (lending rate, deposit rate, interbank rate, G-sec rates)
- Size of shadow banking and chances of capital flight

Money Supply in Nepal

- Nepal Rastra Bank, the central bank of Nepal, is designated authority to take necessary decision on the money supply. It formulates monetary policy to influence the money supply.
- The central bank controls the monetary base to expand or contract according to the need of the economy. It considers the affecting factors while making decision regarding the money supply.
- Broad money and monetary base are crucial indicators for policy makers to decide the money supply.
- The size and growth of broad money is targeted each year based on assumption of equilibrium between supply of and demand for money and money demand is determined

based on economic growth rate, income elasticity of money demand and inflation rate for next year.

- The money multiplier is ratio between the money supply and monetary base. Money multipliers of M1 and M2 remained at 1.13 and 5.53 respectively as at July 2021.
- The M1 to GDP and M2 to GDP ratios remained at 25 percent and 120 percent in FY 2020/21. The ratio of M1 to GDP is broadly stable whereas such ratio is growing for M2 (almost double in last 10 years).
- The excess reserve of banks and financial institutions is operating target whereas the broad money is considered as intermediate target of monetary policy.
- The open market operation is main tool of monetary management in Nepal. Other instruments are cash reserve ratio (CRR), bank rate, interest rate corridor, margin requirement etc.
- Accounting approach of money supply shows the position of money supply components at given point of time. It does not observe the agents' behavior in the money supply process.
- Money multiplier approach of money supply takes the behavior of central bank and banks such as monetary base, currency deposit ratio and time deposit ratio. It is essential to know the agents' behaviour as well as affecting policies and institutional arrangement.
- The capital account is only partially liberalized and the exchange rate of the Nepalese rupees vis-a-vis Indian rupees is kept fixed. Central bank cannot influence the net foreign assets sides.
- Net foreign assets accounts more than on fourth in the money supply and rest from the net domestic assets. So, central bank

influences money supply partially.

- Central bank can influence the net domestic credit using the monetary policy instruments. But, the central bank alone is not able to control money supply directly but only indirectly influence the behavior of financial intermediation in the modern financial system.

In conclusion, money supply management involves the complex process which depends on the interaction of behavior of central bank, banks and financial institution and non-bank public. The right sized money supply indicates the financial stability, economic growth, price stability, exchange rate stability. But, the lack of information of factors affecting money supply causes the improper treatment of economy leads the economic distortion such as boom and recession.

References

- Bain, A. D. (1970). The control of money supply. Manchester: Penguin Education.
- Brein, Y. (2007). Measurement of monetary aggregates across countries. Washington, D.C. : Federal Reserve Board.
- Das, R. (2016). Determination of money supply in India: The great debate. Jodhpur: Centre for Studies in Banking and Finance.
- Friedman, M., & Schwartz, A. J. (1963). A monetary history of the United States. Princeton, USA: Princeton University Press.
- Georg, C., & Pasche, M. (2010). Endogenous money-on banking behaviour in new and post Keynesian models. USA: Jena Economic Research Papers.
- Goodhart, C. A. (1989). The conduct of monetary policy. The Economic Journal, 99(396), 293-346.
- Heyman, M. D. (1985). The controllability of money supply. American Economist, 29, -.
- Holtemoller, O. (2002). Money and banks: some theory and empirical evidence for Germany. Working paper, -.
- Lombra, R. E., & Kaufman, H. M. (1984). The money supply process: identification, stability and estimation. Southern Economic Journal, 50(4), 1147-1159.
- Meltzer, A. (1967). Money supply revisited: a review article. Tepper School of Business, Paper 614.
- Mishkin, F. S. (2009). Monetary policy strategy. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.
- NRB (2022). Various Issues of Current Macroeconomic and Financial Situation. NRB
- Shrestha, P. K. (2013). An empirical analysis of money supply process in Nepal. Nepal Rastra Bank Economic Review, 17-42.
- Thapa, N. B. (1997). Money supply function in Nepal. Kathmandu: Nepal Rastra Bank Economic Review.

***

Future Direction of Financial Literacy in Nepal

■ Ramesh Chaulagain, PhD*

Abstract

Financial literacy can change the individuals, society and economy by contributing individuals' financial freedom and prosperity. The prosperity and well-being are mainly backed up by good financial behaviors. Most of the people and financial consumers lack proper, adequate and updated financial education, awareness and skill to manage their personal finance that compels to make them faulty financial decisions. Therefore, financial illiteracy is taken as an expensive cost of one's financial independence and prosperity. However, there is a wide debate on the agenda of financial literacy that it is to be taken as a promotional factor of financial services or an agenda of contributing financial independence and critical thinking of service users. In this connection, financial literacy is required to focus on some track change from traditional understanding and practice of finance. The conventional political intention of financial literacy revolves around a general knowledge on finance and only consuming traditional financial instruments as supplied by the mainstream financial settings. The intention also desires to advertise their supplied financial services and make the people habitual on that. Rather, a critical thinking on financial matter is lacked. The question is raised whether such a conventional financial literacy can empower the people analyze reasoning, find subjective relationships and suggest practical remedies in enabling people in personal finance. From this perspective, this paper aims to explore an alternative future direction of financial literacy by critically analyzing stereotype of financial education both in educational and financial sectors and to discuss some of the overlooked avenues of financial literacy with reference to Nepal.

Introduction of Financial Literacy

Financial literacy is an immediate effect of financial education. It's a part of personal finance that concerns how one can better utilize her/his personal financial resources in the best fit. Financial literacy is an emerging personal financial agenda at globe. Financial literacy concerns with management of money for consumption expenditure, borrowing and saving at home and outside. Alternatively, financial literacy is also termed as financial education, financial knowledge, economic decision making, personal finance, financial capability, financial science, financial competency, etc. Increasing monetization of the economy, complexities of financial markets, protection of financial consumers and global financial crisis gave rise

to agenda of financial literacy to equip customers with personal and institutional financial literacy. In 21st century, financial literacy, access to finance, financial digitalization and financial inclusion are contemporary agendas of financial system. The agendas are more precise for women, marginalized, poor, deprived, conflict victims, low income and minority people, who are excluded in the mainstream financial landscape. Hence, financial and digital literacy helps connecting the agendas at global, local, and individual levels.

Digital finance, empowerment and protection of financial service users and developing a wider collaboration among the stakeholders are some of the contemporary agendas of financial literacy in Nepal. In the digital finance; developing digital infrastructure, transmission of digital knowledge

---

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank

and skill among the people, developing necessary instruments of digital transaction are primary concerns. In protecting and empowering financial service users; developing necessary policies, procedures and objectives, developing consumer protection mechanism are primary concerns. In developing collaboration; joint efforts among federal, provincial and local level governments, school, colleges and semi-formal educators, NGOs, MSMEs and Medias are primary.

Dimensions of Financial Literacy

Dimensions of financial literacy help to understand the different close aspects of it. These dimensions may have linear and hierarchical interrelationships between and among them. Several studies have explained different dimensions of financial literacy as follow:

Financial education

Financial education has two linkages, i.e. forward and backward. The backward linkage is about educational learning sources such as schools, social and mass Medias, family, colleagues, peers, communities, research and self-experiences, etc. Some of its forward linkage is financial knowledge and skill in financial matters. The knowledge and skill are attributes of financial literacy. Therefore, financial education is taken as one of the sources of financial literacy. Sometimes, financial education and financial literacy are interchangeably used. In fact, literacy and education are similar, but these are not substituting to each other. Financial education helps in making the people financially literate, where knowledge is a part of the literacy.

Financial literacy

Financial literacy has two attributes, i.e. financial knowledge and skill. Financial education, knowledge, awareness and literacy are similar concepts to some extent. Sources of knowledge are intrinsic and extrinsic. Some sources of extrinsic knowledge are observation,

audio-visual, own experience, listening, reading and research. Financial knowledge and skill are complementary to each other. Sometimes, financial knowledge is one of the sources of financial management skills. A contemporary financial knowledge and skill are related to the digital financial services, understanding and applying digitalization, beware of financial fraudulences. Financial scams, practices of crypto currencies, hacking of financial services are some of the contemporary challenges driven by financial digitalization.

Managing money is more difficult than making or earning money. A financially skilled person makes more money by managing how much s/he has. Such skill of money management is alternatively known as financial skill. Skill is alternatively used as literacy, ability, competency, capability, and proficiency of the individuals in working and decision making. Skill is taken as very close to the behavior, and the skill which is not practiced is worthless. Generally, financial skill contains financial numeracy, understanding and handling digital finance, making financial plan for business, making retirement plan, budgeting, record keeping of regular personal transactions and decision making in the basic level. Numeracy is more related with the capacity of calculating any transaction such as interest rate both in saving and credit, tax to pay on interest and business earning, gain discounts or rebates, penalty and service charges to pay, etc.

Financial attitude

Financial attitude of a person shows a psychological or mental judgment of financial matters and situation. Financial attitude is the perspective towards financial market and benefits. Normally, the attitude is positive and negative. However, sometimes the individuals also prefer to stay indifferent. Similarly, financial knowledge has implications for developing financial attitude. Financial knowledge helps to predict financial attitude and financial attitude contributes to

financial behavior of a person. Knowledge is one of the sources of attitude, but does not always necessarily help in formulating positive attitude. Financial literacy helps in developing positive financial attitude, i.e. financial attitude is subject to change in improved financial literacy of persons and vice-versa. Financial behavior is the immediate target and primary goal of financial knowledge, skill and attitude.

Financial behavior

Financial behaviors involve the activities of managing personal financial resource in maximizing the yield. The people who manage the money can get positive financial results or well-being and vice-versa. The financial behavior is an application part of financial literacy that has implications to financial well-being. Gradually, a conscious behavior is reflected in decision making, comparing opportunity cost, and seeking alternatives of financial wastage minimization. However, the context, time lag and some of the loaded assumptions are necessary to satisfy the effects of financial literacy and attitude on the behavior. Financial knowledge and attitude are the backward linkages and financial well-being is the forward linkage of financial behavior. Therefore, the financial knowledge and literacy unable to contribute in better financial behavior are worthless.

Financial well-being

Well-being is an aggregate reflection of the quality of human life. Financial wellness and well-being are used synonymously. Financially literate people may have greater possibility of

better financial well-being. Therefore, financial literacy and good behaviors are taken as the root causes of financial independence and well-being. When an individual is happy and satisfied with his/her material and non-material livelihood, the well-being is prevailed. Financial well-being can be divided into four major elements, i.e. control on regular finance, capacity to absorb contingent financial shock, meeting financial goals and enjoying financial autonomy in decision making.

Theoretical framework of financial literacy

A theoretical framework of financial literacy can be developed on the basis of above descriptions. The framework explains about financial education as an input, financial literacy as an output, financial attitude and behavior as outcomes and finally the financial well-being as an impact variable. The framework shows a hierarchical relationship among the variables: financial education, literacy, attitude, behavior and well-being, other things remaining the same. Between these linkages, there may emerge several assumptions, contexts, time lags, and preferences of individuals. However, the model of hierarchical relationship does not necessarily follow a golden standard always and everywhere. The transmission of educational inputs has the probability of promoting financial knowledge, skill, thereby formation of positive attitude on financial services and good financial behavior. On the basis of the discussion, atheoreticalframework can be developed as follows:

Direction of Financial Literacy in Nepal

Direction of financial literacy is necessary to be based on SMART (specific, measurable, achievable/attainable, realistic and time bounded) principle. The direction helps to know where the organization stands on, where it should go, what and why the organization needs to determine its direction, how the organization wants to achieve the direction, what are the resources to achieve the direction, etc. Some of the proposed direction of financial literacy is briefly explained below. The direction includes vision, mission, goal, core values and objectives of financial literacy in Nepal.

Vision

Setting a far sighted, clear and contemporary vision is taken as a good departure of any organization. A vision is one of the key sources of inspiration of several stakeholders in an organization. It's a broader direction and helps to understand long-term destination of an organization. Therefore, the vision is taken as a wider concept of direction that helps to capture a broader positional picture towards where the organization wants to reach at optimum. Through the vision an organization articulates its long-term aspirations and perspectives on expected pathways to stakeholders. Nepal should set a contemporary, proper, dynamic and broader vision of financial literacy. A contemporary vision of financial literacy in Nepal can be set as contributing inclusive financial system through financially literate, active and empowered people.

The vision of financial literacy in Nepal is appropriate to associate with financial inclusion. The basic reason behind this argument is that ultimate destination of financial literacy is to increase the degree and change necessary direction of financial inclusion. It does not mean that financial literacy solely contributes financial

inclusion. But it has significant role on achieving inclusive financial system. Therefore, the vision statement mentioned above envisions an inclusive financial system by increasing the number of financially literate, active and empowered people. A combination of financial literacy and good financial decisions, people are expected to be empowered. Difference between vision and mission can be taken as distance of future expectation of an organization. Therefore, the vision has more and broader distance and coverage than the mission.

Mission

Mission of any organization helps to understand and distinguish the organization from the others. A mission statement must be supplementary and compatible with the vision of an organization. A mission statement is necessary to develop for convincing stakeholders how the vision is going to be achieved. Mission statement helps to bridge vision of an organization with its goal, aim, objectives and targets. An effective mission statement carries identity and priorities of an organization and desires to answer where the organization stands now. An organization's stand depends on its past and present. A compatible mission of financial literacy in Nepal as above mentioned vision can be taken as financially aware, capable, critical and protected people. The statement can contribute to achieve the vision that financial awareness, capability and financial consumer protection are supporting pillars of financial inclusion.

Goal

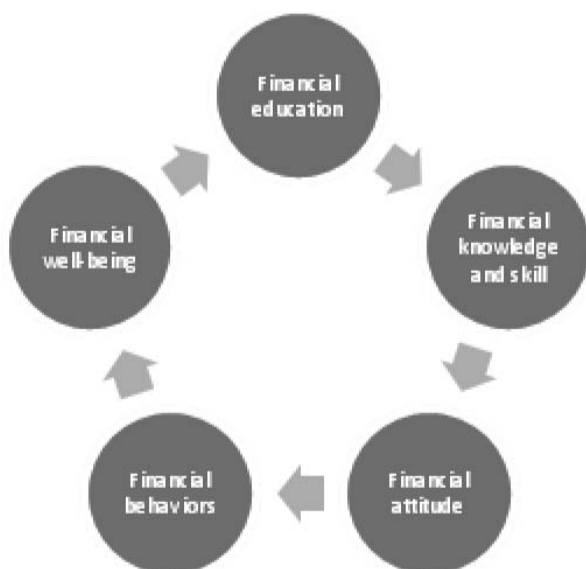
Goal of an organization can be taken as middle-distance direction. A goal of financial literacy that is expected to be compatible with the above-mentioned mission can be taken as facilitate and motivate people getting financial knowledge and skill to change their financial attitude and to improve financial behaviors. Sometimes, goal and objectives are taken

synonymously and somewhere goal is taken as integrated statement of objectives. The financial knowledge includes awareness on several financial services and system. The financial skill includes skill of making personal financial plan, ability of numeracy and ability of understanding and using digital finance.

Core Values

Core values of an organization carry primary concerns, aspects and dimensions of its vision statement. Financial education, knowledge, skill, attitude, behaviors and well-being can be taken as core values of financial literacy.

The values help to understand the forward and backward linkages of financial literacy. However, financial education can be taken as the backward factor and financial attitude and behavior can be taken as the impact or forward factors. Here, improve in financial well-being can be taken as the long-term goal of financial literacy by improving financial behaviors.

Objectives

The following objectives are expected to contribute in achieving the above-mentioned goal of financial literacy in Nepal.

1. To create awareness about digital and non-digital financial services.

There are some tradition and non-digital financial services used in financial market. Most of the non-traditional financial services are based on digitalization. The digitalization needs a technological environment that includes knowledge on digital finance, infrastructure and instruments of digital finance.

2. To create awareness about risk of financial fraudulence

Modern technology and other factors are inviting risk of financial fraudulence thereby many people are suffered. Therefore, the people are necessary to be educated on the risk of possible financial fraudulences.

3. To create awareness on grievance redressal measures.

The Nepal Rastra Bank has developed a grievance redressal mechanism to collect and help to address the problems and grievances of financial service users during the consumption of financial services. However, a rigorous environment of awareness is necessary to inform them how, where, when and who will help to redress their grievances.

4. To impart knowledge of personal finance.

Personal finance concerns income, expenditure, saving and investment of individuals. However, most of the people are unable to manage their income for managing low level of expenditure, promote saving and investment. Therefore, awareness and knowledge on managing personal finance is necessary to attain.

5. To motivate people in formal financial practices.

People are necessary to be convinced and motivated towards formal financial practices because many people may have negative attitude towards this.

6. To help people understand the rights and responsibilities of financial system.

For protecting financial service users, they are necessary to be educated on the rights and responsibilities of financial system. This helps to decrease the cost of financial sector.

7. To support access to finance of financially excluded people.

Some of the people such as marginalized, low income, conflict and natural calamity victims, rural women are relatively financially excluded. Those people are necessary to be included in the financial mainstream with the help of educating them financial services and system.

8. To impart use and advantages of management of personal finance.

Personal finance includes management of personal income in high yielding investment and saving and necessary expenditure management. Organizing several awareness programs in managing personal finance is appropriate.

9. To help people in developing positive attitude of translating financial knowledge into behavior.

The knowledge that does not contribute in human behavior is worthless. Therefore, understanding the financial services and systems are necessary.

10. To mobilize and encourage banks and financial institutions for providing financial education.

Banks and financial institutions are important channels of making the people financially literate. Therefore, all the BFIs are aimed to be mobilized collectively in educating the people on financial services and their rights to finance.

11. To develop collaboration among relevant stakeholders such as Government of Nepal, Non-bank financial institutions, Cooperatives,

share market, government security market, etc.

Despite of regulators and BFIs, the role of other stakeholders such as cooperatives, stock market, and insurance market is also important to make the people financially literate.

12. To empower the people in financial matters and the system.

People are not merely the consumers of supplied financial services by the BFIs. They have the right of choice, ability to think critically and getting sufficient options of financial services in the market. This is possible with development of perfect competition in financial market.

Conclusion

While setting future direction of financial literacy some of the critical aspects are necessary to consider and prefer. SMART is one of the important principles of setting such direction. A clear, broader, contemporary and attainable vision is necessary to set for transforming the financial system. Mission, goal and objectives should be necessarily compatible with its vision. Narrow, surficial, status quo and unclear direction may misguide and manipulate the organization's future. However, financial literacy is necessary but not sufficient for achieving all the desired targets of financial inclusion. Therefore, financial literacy is not a panacea of every financial distress and problems of individuals. Moreover, financial literacy is a relative, individualistic and time/place specific matter. On the bases of these critical aspects, the vision statement of financial literacy is necessary to develop.

Similarly, empowering people in financial matters and the system is primary mission of the financial literacy. This mission is only possible when we accept financial literacy as a fundamental part and factor of access to finance, one of the means of financial consumer's empowerment and significant root of financial inclusion. We should

change the perception of financial literacy merely a way of advertising financial services of banks and financial institutions. We should mobilize and regulate BFIs in the way that educating financial consumers and other people is a strong part of

their corporate social responsibility. Similarly, financial education should aim to create critical thinking of people in financial services and system. The critical thinking helps them to think, analyze and search of necessary alternatives in the system.

***

Fundamental Aspects of Digital and Cryptocurrencies

■ Jugal K Kushwaha*

Digital Currency

Digital Currency is a specific type of electronic currency with specific properties. It is in the form of digital money, electronic money or electronic currency. Digital currency is a type of any currency, money or money-like asset that is primarily managed, stored or exchanged on digital computer systems, especially over the internet. It exhibits properties similar to traditional currencies, but generally do not have a physical form, unlike currencies with printed banknotes or minted coins.

Different agencies and regulators define different and often conflicting meanings for the different types of digital currency based on the specific properties of a specific currency type or sub-type. Some of governmental jurisdictions have implemented their own unique definition for digital currency, virtual currency, cryptocurrency, e-money, network money, e-cash, and other types of digital currency. Some of the definitions are:

European Central Bank- " A virtual currency is a type of unregulated, digital money, which is issued and usually controlled by its developers, and used and accepted among the members of a specific Virtual community ".

The US Department of Treasury- "A virtual currency is a medium of exchange that operates like a currency in some environments, but does not have all the attributes of real Currency". The US Department of Treasury also stated that, "Virtual currency does not have legal-tender status in any jurisdiction."

Bank for International Settlements- A virtual

currency is an asset represented in digital form and having some monetary characteristics. Cryptocurrency is a sub-type of digital currency and a digital asset that relies on cryptography to chain together digital signatures of asset transfers, peer-to-peer networking and decentralization.

The term cryptocurrencies come from the cryptographic processes that developers have put in place to guard against fraud. Cryptocurrencies can allow electronic money systems to be decentralized. When implemented with a block chain, the digital ledger system or record keeping system uses cryptography to edit separate shards of database entries that are distributed across many separate servers. Block chain central to the appeal and functionality of Bitcoin and other cryptocurrencies is block chain technology. As its name indicates, block chain is essentially a set of connected blocks or an online ledger. Each block contains a set of transactions that have been independently verified by each member of the network. Every new block generated must be verified by each node before being confirmed, making it almost impossible to forge transaction histories. The contents of the online ledger must be agreed upon by the entire network of an individual node, or computer maintaining a copy of the ledger. Experts say that block chain technology can serve multiple industries, such as supply chain, and processes such as online voting and crowdfunding. Financial institutions such as JPMorgan Chase & Co. (JPM) are testing the use of block chain technology to lower transaction costs by streamlining payment processing.

Some of the major notable cryptocurrencies are:

---

*Deputy Director, Nepal Rastra Bank

List of Notable cryptocurrencies

Release	Currency	Symbol	Founder(s)
2009	Bitcoin	BTC, XBT, ₿	Satoshi Nakamoto
2011	Litecoin	LTC, Ł	Charlie Lee
	Namecoin	NMC	Vincent Durham
2012	Peercoin	PPC	Sunny King (pseudonym)
2013	Dogecoin	DOGE, XDG, Ð	Jackson Palmer & Billy Markus
	Gridcoin	GRC	Rob Hälford
	Primecoin	XPM	Sunny King (pseudonym)
	Ripple	XRP	Chris Larsen & Jed McCaleb
	Nxt	NXT	BCNext (pseudonym)
2014	Auroracoin	AUR	Baldur Odinson (pseudonym)
	Dash	DASH	Evan Duffield & Kyle Hagan
	NEO	NEO	Da Hongfei & Erik Zhang
	MazaCoin	MZC	BTC Oyate Initiative
	Monero	XMR	Monero Core Team
	Titcoin	TIT	Edward Mansfield & Richard Allen
	Verge	XVG	Sunerok
	Stellar	XLM	Jed McCaleb
	Vertcoin	VTC	David Muller
2015	Ethereum	ETH, Ɖ	Vitalik Buterin
	Ethereum Classic	ETC	
	Nano	Nano	Colin LeMahieu
	Tether	USDT	Jan Ludovicus van der Velde
2016	Firo	FIRO	Poramin Insom
	Zcash	ZEC	Zooko Wilcox
2017	Bitcoin Cash	BCH	
	EOS.IO	EOS	Dan Larimer
	Cardano	ADA, Ꞑ	Charles Hoskinson
	TRON	TRX	Justin Sun
2018	Ambacoin		
2019	Algorand	ALGO	Silvio Micali
2020	Avalanche	AVAX	Emin Gün Sirer, Kevin Sekniqi, Maofan “Ted” Yin
	Shiba Inu	SHIB	Ryoshi
2021	DeSo	DESO	Nader al-Naji (aka diamondhands)
	SafeMoon	SAFEMOON	SafeMoon LLC
	Internet Computer	ICP	Dominic Williams, DFINITY Foundation

Mining cryptocurrency

The first and most popular system is bitcoin, a peer-to-peer electronic monetary system based on cryptography. These innovations addressed a problem faced by previous efforts to create purely digital currencies: how to prevent people from making copies of their holdings and attempting to spend them twice. Cryptocurrencies are digital

assets created using computer networking software that enables secure trading and ownership. One common way cryptocurrencies are created is through a process known as mining, which is used by Bitcoin. Mining can be an energy-intensive process in which computers solve complex puzzles in order to verify the authenticity of transactions on the network. As a reward, the owners of those computers can receive newly

created cryptocurrency. Other cryptocurrencies use different methods to create and distribute tokens, and many have a significantly lighter environmental impact.

Mining cryptocurrency is generally only possible for a proof-of-stake cryptocurrency such as Bitcoin. And before we get too far, it is worth noting that the barriers to entry can be high and the probability of success relatively low without major investment. While early Bitcoin users were able to mine the cryptocurrency using regular computers, the task has gotten more difficult as the network has grown. Now, most miners use special computers whose sole job is to run the complex calculations involved in mining all day every day. And even one of these computers isn't going to guarantee you success. Many miners use entire warehouses full of mining equipment in their quest to collect rewards. If you don't have the resources to compete with the heavy hitters, one option is joining a mining pool, where users share rewards. This reduces the size of the reward you'd get for a successful block, but increases the chance that you could at least get some return on your investment.

Legality of cryptocurrencies

There's no question that cryptocurrencies are legal in the U.S., though China has essentially banned their use, and ultimately whether they're legal depends on each individual country.

The question of whether cryptocurrencies are allowed, however, is only one part of the legal question. Other things to consider include how crypto is taxed and what you can buy with cryptocurrency.

Legal tender: You might call them cryptocurrencies, but they differ from traditional currencies in one important way: there's no requirement in most places that they be accepted as "legal tender." The U.S. dollar, by contrast, must be accepted for "all debts, public and private." Countries around the world are taking various

approaches to cryptocurrency. El Salvador in 2021 became the first country to adopt Bitcoin as legal tender. Meanwhile, China is developing its own digital currency. For now, in the U.S., what you can buy with cryptocurrency depends on the preferences of the seller.

Crypto taxes: Again, the term "currency" is a bit of a red herring when it comes to taxes in the U.S. Cryptocurrencies is taxed as property, rather than currency. That means that when you sell them, you'll pay tax on the capital gains, or the difference between the price of the purchase and sale. And if you're given crypto as payment or as a reward for an activity such as mining. You'll be taxed on the value at the time you received them. The Indian budget has recently made provision of taxes on cryptocurrency transaction.

Cryptocurrency inspires passionate opinions across the spectrum of investors. Here are a few reasons that some people believe it is a transformational technology, while others worry it's a fad.

Cryptocurrency pros

- Supporters see cryptocurrencies such as Bitcoin as the currency of the future and are racing to buy them now, presumably before they become more valuable.
- Some supporters like the fact that cryptocurrency removes central banks from managing the money supply since over time these banks tend to reduce the value of money via inflation.
- Other advocates like the block chain technology behind cryptocurrencies, because it's a decentralized processing and recording system and can be more secure than traditional payment systems.
- Some speculators like cryptocurrencies because they're going up in value and have no interest in the currencies' long-term acceptance as a way to move money.

- Some cryptocurrencies offer their owners the opportunity to earn passive income through a process called staking. Crypto staking involves using your cryptocurrencies to help verify transactions on a block chain protocol. Though staking has its risks, it can allow you to grow your crypto holdings without buying more.

Cryptocurrency cons

- Many cryptocurrency projects are untested, and block chain technology in general has yet to gain wide adoption. If the underlying idea behind cryptocurrency does not reach its potential, long-term investors may never see the returns they hoped for.
- For shorter-term crypto investors, there are other risks. Its prices tend to change rapidly, and while that means that many people have made money quickly by buying in at the right time, many others have lost money by doing so just before a crypto crash.
- Those wild shifts in value may also cut against the basic ideas behind the projects that cryptocurrencies were created to support. For example, people may be less likely to use Bitcoin as a payment system if they are not sure what it will be worth the next day.
- The environmental impact of Bitcoin and other projects that use similar mining protocols is significant. A comparison by the University of Cambridge, for instance, said worldwide Bitcoin mining consumes more than twice as much power as all U.S. residential lighting. Some cryptocurrencies use different technology that demands less energy.
- Governments around the world have not yet fully reckoned with how to handle cryptocurrency, so regulatory changes and crackdowns have the potential to affect the market in unpredictable ways.

Cryptocurrencies were introduced with the

intent to revolutionize financial infrastructure. As with every revolution, however, there are tradeoffs involved. At the current stage of development for cryptocurrencies, there are many differences between the theoretical ideal of a decentralized system with cryptocurrencies and its practical implementation. Some advantages and disadvantages of cryptocurrencies are as follows.

Advantages

- Cryptocurrencies represent a new, decentralized paradigm for money. In this system, centralized intermediaries, such as banks and monetary institutions, are not necessary to enforce trust and police transactions between two parties. Thus, a system with cryptocurrencies eliminates the possibility of a single point of failure, such as a large bank, setting off a cascade of crises around the world, such as the one that was triggered in 2008 by the failure of institutions in the United States.
- Cryptocurrencies promise to make it easier to transfer funds directly between two parties, without the need for a trusted third party like a bank or a credit card company. Such decentralized transfers are secured by the use of public keys and private keys and different forms of incentive systems, such as proof of work or proof of stake.
- Because they do not use third-party intermediaries, cryptocurrency transfers between two transacting parties are faster as compared to standard money transfers. Flash loans in decentralized finance are a good example of such decentralized transfers. These loans, which are processed without backing collateral, can be executed within seconds and are used in trading.
- Cryptocurrency investments can generate profits. Cryptocurrency markets have skyrocketed in value over the past decade, at

one point reaching almost \$2 trillion. As of Dec. 20, 2021, Bitcoin was valued at more than \$862 billion in crypto markets.

- The remittance economy is testing one of cryptocurrency's most prominent use cases. Currently, cryptocurrencies such as Bitcoin serve as intermediate currencies to streamline money transfers across borders. Thus, a fiat currency is converted to Bitcoin (or another cryptocurrency), transferred across borders and, subsequently, converted to the destination fiat currency. This method streamlines the money transfer process and makes it cheaper.

Disadvantages

- Though they claim to be an anonymous form of transaction, cryptocurrencies are actually pseudonymous. They leave a digital trail that agencies such as the Federal Bureau of Investigation (FBI) can decipher. This opens up possibilities of governments or federal authorities tracking the financial transactions of ordinary citizens.
- Cryptocurrencies have become a popular tool with criminals for nefarious activities such as money laundering and illicit purchases. The case of Dread Pirate Roberts, who ran a marketplace to sell drugs on the dark web, is already well known. Cryptocurrencies have also become a favorite of hackers who use them for ransomware activities.
- In theory, cryptocurrencies are meant to be decentralized, their wealth distributed between many parties on a block chain. In reality, ownership is highly concentrated. For example, an MIT study found that just 11,000 investors held roughly 45% of Bitcoin's surging value.
- One of the conceits of cryptocurrencies is that anyone can mine them using a computer with an Internet connection. However,

mining popular cryptocurrencies requires considerable energy, sometimes as much energy as entire countries consume. The expensive energy costs coupled with the unpredictability of mining have concentrated mining among large firms whose revenues running into the billions of dollars. According to an MIT study, 10% of miners account for 90% of its mining capacity.

- Though cryptocurrency block chains are highly secure, other crypto repositories, such as exchanges and wallets, can be hacked. Many cryptocurrency exchanges and wallets have been hacked over the years, sometimes resulting in millions of dollars' worth of "coins" stolen.
- Cryptocurrencies traded in public markets suffer from price volatility. Bitcoin has experienced rapid surges and crashes in its value, climbing to as high as \$17,738 in December 2017 before dropping to \$7,575 in the following months. Some economists thus consider cryptocurrencies to be a short-lived fad or speculative bubble.

Conclusion

A cryptocurrency is a form of digital asset based on a network that is distributed across a large number of computers. This decentralized structure allows them to exist outside the control of governments and central authorities. Experts believe that block chain and related technology will disrupt many industries, including finance and law. The advantages of cryptocurrencies include cheaper and faster money transfers and decentralized systems that do not collapse at a single point of failure. The disadvantages of cryptocurrencies include their price volatility, high energy consumption for mining activities, and use in criminal activities. Virtual currencies pose challenges for central banks, financial regulators, departments or ministries of finance, as well as fiscal authorities and statistical authorities. Many

existing digital currencies have not yet seen widespread usage, and may not be easily used or exchanged. Banks generally do not accept or offer services for them. There are concerns that cryptocurrencies are extremely risky due to their very high volatility and potential for pump and dump schemes. Regulators in several countries along with Nepal have warned against their use and some have taken concrete regulatory measures to dissuade users. The non-cryptocurrencies are all centralized. As such, they may be shut down or seized by a government at any time.

References

Boar, Codruta; Wehrli, Andreas (2021), BIS Papers No 114 Ready, steady, go? – Results of the third BIS survey on central bank digital currency (PDF), Bank for International Settlements, p. 3, retrieved 22 July 2021

Brown, Aaron (7 November 2017). "Are Cryptocurrencies an Asset Class? Yes and No". *www.bloomberg.com*. Retrieved 25 January 2022.

How To Make A Mint: The Cryptography of Anonymous Electronic Cash". *Groups.csail.mit.edu*. Archived from the original on 26 October 2017. Retrieved 11 January 2018.

Inci, A. Can; Lagasse, Rachel (11 November 2019). "Cryptocurrencies: applications and investment opportunities". *Journal of Capital Markets Studies*. 3 (2): 98–112. Doi:10.1108/JCMS-05-2019-0032. ISSN 2514-4774. S2CID 204914861.

Jump up to: a b Bech, Morten; Garratt, Rodney. "Central Bank Cryptocurrencies" (PDF). BIS. Retrieved 25 August 2020.

"Medium Term Recommendations to Strengthen Digital Payments Ecosystem" (PDF). Committee on Digital Payments: Ministry of Finance, Government of India. Archived from the original (PDF) on 9 July 2017. Retrieved 17 July 2017.

Mersch, Yves (16 January 2017). Digital Base Money: an assessment from the ECB's perspective (Speech). Farewell ceremony for Pentti Hakkarainen, Deputy Governor of Suomen Pankki – Finlands Bank. Helsinki: European Central Bank. Retrieved 19 June 2021.

Nicolaisen, Jon (25 April 2017). What should the future form of our money be? (Speech). Norwegian Academy of Science and Letters: Norges Bank. Retrieved 19 June 2021.

Panetta, Fabio (27 November 2020). From the payments revolution to the reinvention of money (Speech). Deutsche Bundesbank conference on the "Future of Payments in Europe". Frankfurt: European Central Bank. Archived from the original on 6 March 2021. Retrieved 19 June 2021.

Pernice, Ingolf G. A.; Scott, Brett (20 May 2021). "Cryptocurrency". *Internet Policy review*. 10 (2). Doi:10.14763/2021.2.1561. ISSN 2197-6775.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Cryptocurrency>

https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_currency

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cryptocurrencies

***

Formalizing international remittance: Exploring key moves

■ Tika Ram Timilsina*

Introduction

Remittance inflow is lifeline especially for least develop and developing countries. The dependence of low-income countries on remittance to finance external sector is gradually increasing. It is major source of foreign currency earnings. Remittance is transfer of some part of earning by migrant workers to their families in the home country. It is in the form of cash or kind. Remittance has significant impact to enrich the life of migrants as well their dependents. The economic and social status of remittance receiving families has been changed significantly after they start to receive the income from abroad. It aided to ensure the consumption and extended access to quality education and health services of poor households whereas used for capital investment by the richer segments.

There is positive relationship between remittance inflow and poverty reduction (Adams and Page 2005; Gupta, Pattillo, and Wagh 2009). The World Bank study on international remittance receipt have pointed that poverty have been lowered by 11 percentage points in Uganda, 6 percentage points in Bangladesh and 5 percentage points in Ghana. The success achieved by Nepal to reduce poverty significantly in last couple of decades is largely attributed by remittance. Therefore, it's not otherwise to argue that remittance has positive contribution for country as well as to family of migrants in condition of limited opportunities within home country.

No any studies are conclusive about the exact estimate of informal remittance but it is believed that large sum of money get transfer through informal channel. The informal channel refers

to out of formal banking channel. The popular example is Hundi. It is well known, there exist significant risk and is illegal to use Hundi operators to send remittance but unfortunately, they exist.

What likely factors are there so migrants rely on informal channel is one important aspect to consider while discussing about the formalization of remittance. Similarly, remittance receipt is major source of foreign currency to large number of developing countries. So, second important aspect is to explore possible role of the government and central bank to formalize remittance. Technology can be boon for solving varieties of problems. Therefore, third aspect is to look into possible use of technology in formalizing remittance.

The areas covered in article are; overview of remittance in South Asia, remittance inflow during Covid-19 pandemic in Nepal, importance of remittance to Nepal, approaches to formalize the remittance, possible role of technology to solve the issue of informal remittance through cost reduction and finally way forward with recommendations to attain main objective of formalizing remittance.

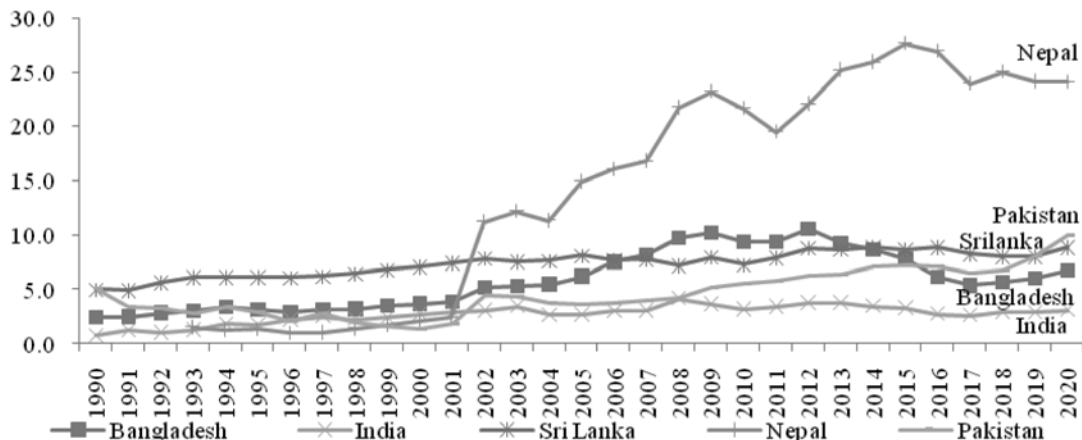
Remittance in South Asia

Remittance is the major source of foreign currency earning for all most all the countries in South Asia. It has been increasing after the adoption of liberalization policies by most of the countries around the world. In 2020, South Asia only receives around 23 percent of total global outflow of remittance. Nepal is reported as the third largest country receiving remittance as percent of GDP in same year (World Bank). The

---

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

Chart 1: Remittance received (% of GDP)

Source: World Bank, 2022

remittance GDP ratio of Nepal is highest of all other countries in South Asian region. Pakistan follows Nepal for second highest remittance GDP ratio (chart 1). In terms of volume India holds first position in South Asia. Pakistan is in second position where as Bangladesh lies after Pakistan in third position (chart 2).

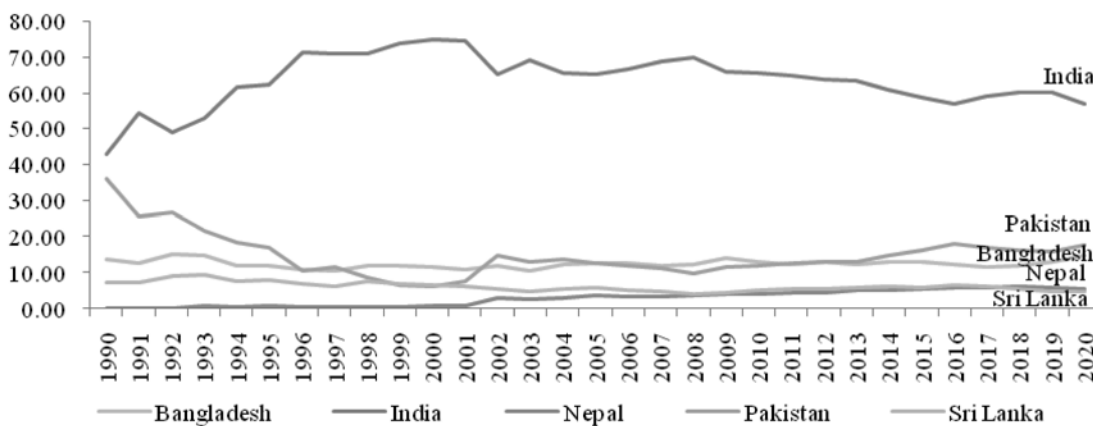
Though 2020 was tough due to Covid-19 pandemic. Surprisingly, remittance has been soared in south Asia during the period. The major reason behind considered are repatriated savings, better capture of remittance statistics, Generosity from diaspora, Financial innovation, Tax incentives and host country’s government transfer (Blackman& Li.,2021).

Remittance before, during and after Covid-19 in Nepal

The year 2020 and onwards became more challenging to most countries around the world due to health and economic crisis brought by Covid-19 pandemic. Uncertainty still prevails after several episodes of different variants but availability of vaccine and downturn in infection rate is bringing hope of revival in nearest future.

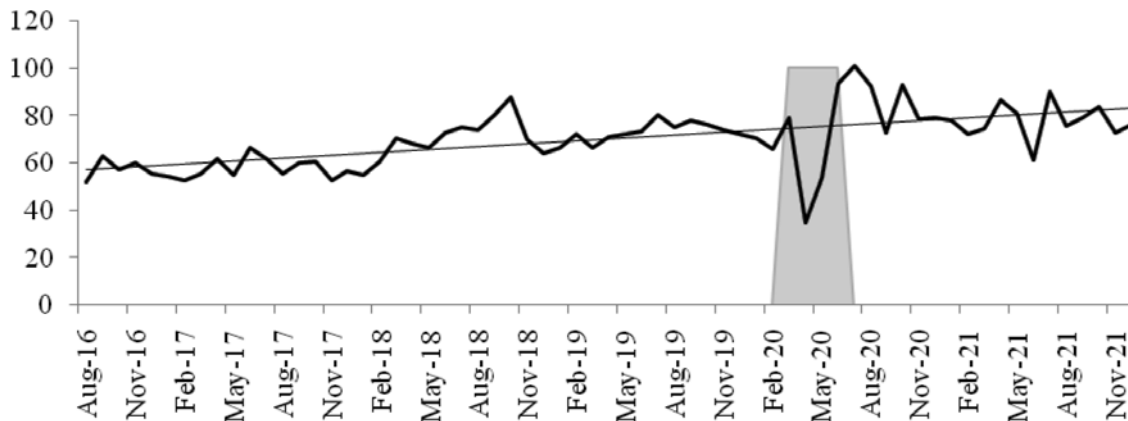
In case of Nepal, monthly average inflow of remittance was around Rs.75 billion. At beginning of pandemic in April 2020, remittance was significantly dropped and stood at Rs.35 billion (The shaded part in the chart). Afterwards, it immediately gained its momentum after May

Chart 2: Remittance share in South Asian Countries (%)

Source: World Bank, 2022

Chart 3: Remittance receipt (Rs. In billion)

Source: NRB, 2021

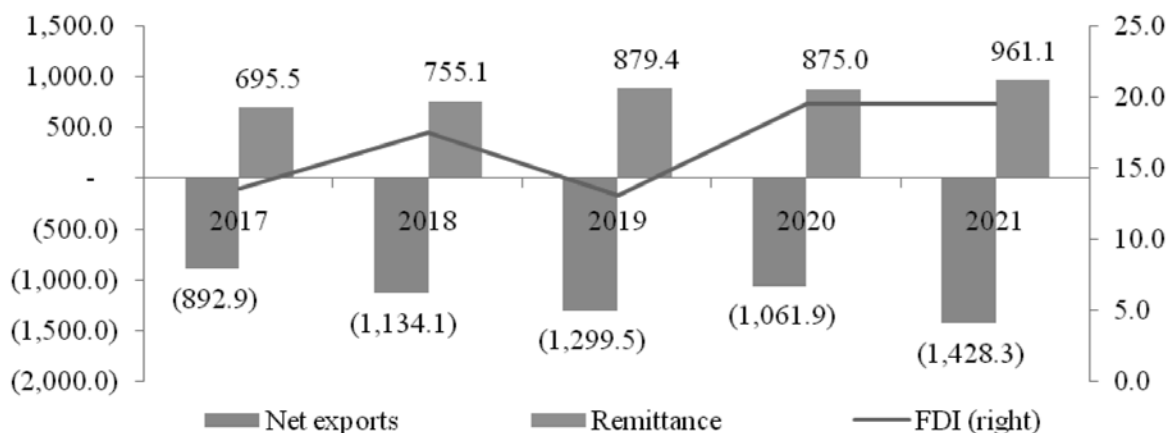
2020 and triggered historically high inflow in July 2020 with Rs.101 billion (Chart 3). Any of reason mentioned above could be possible for Nepal in this soar.

In recent months remittance receipt lies mostly below trend line. The upsurge in import and decreasing remittance creating pressure on balance of payment position. As of January 2022, the BOP deficit stood at Rs.241 billion. The import capacity from the existing reserve is below 7 months (NRB, 2022). In absence of any other strong alternative source of foreign currency earning decreasing remittance receipt would create further trouble in external sector balance.

Why remittance matter for Nepal ?

The chart 4 showing last 5 years net exports and remittance received (in left) and FDI (in right). The data shows that trade deficit of Nepal is widening in each consecutive year. The FDI receipt is far below than remittance receipt from the Migrants. The data clearly shows that large portion of trade deficit is finance by remittance income from abroad. Further, it can be concluded that overall international trade of Nepal is fueling by remittance receipt and pivotal to maintain external sector balance. There are less possibilities to replace this source of foreign currency by any other alternatives in short run.

Chart 4: Net exports, remittance and FDI (Rs. billion)

Source: NRB

The study conducted by the World Bank on international remittance receipt based on the household survey suggested that between fifth and half of 11 percent reduction in poverty in Nepal during 1995 and 2004 is contributed by remittance. One must not forget that period 1995-2004 was time of severe political turmoil in Nepal. Hence, it is usual to argue that remittance has played significant contribution in socioeconomic development of Nepal.

Approaches to formalize the remittance

Formalizing remittance is always a priority for least develops and developing countries since it serves as major source of foreign currency to them. Most often, amount of remittance receipt surpasses all other sources such as foreign direct investment or portfolio investment. It is cumbersome for exact quantification of informal remittance but some estimate suggested that its volume is 50 percent more than formal remittance. As mentioned already, remittance serves as the life line for the country like Nepal. Therefore, formalizing remittance remains most essential task but surrounded by plenty of challenges. Hence, significant attention was given while preparing article to explore the potential

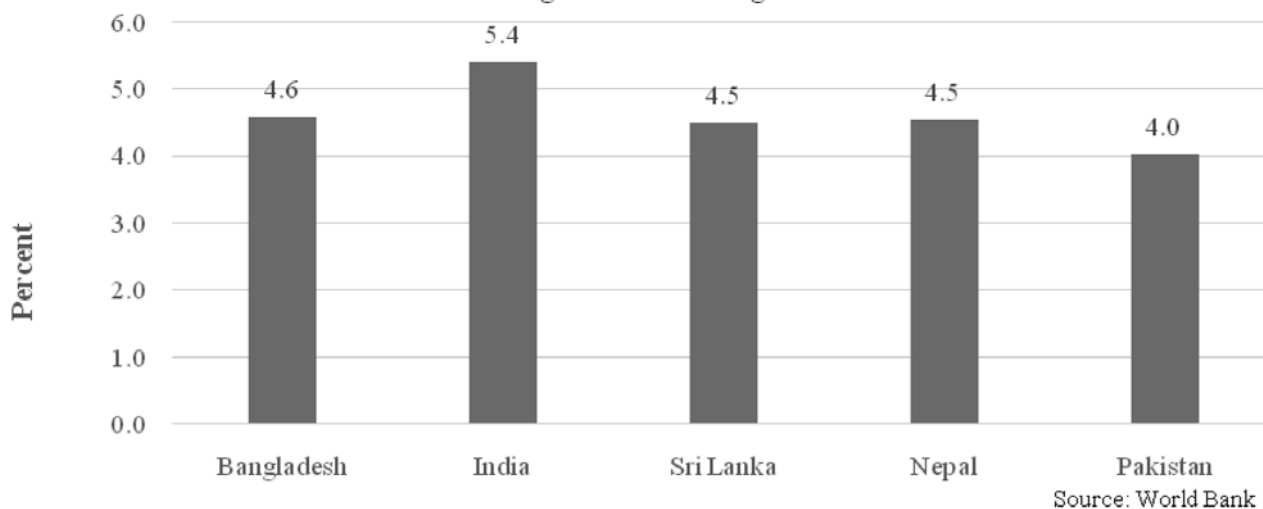
approaches to formalize remittance based on best international practices and studies conducted by different national and international institutions along with own observation.

Reducing the cost of remit

The sustainable development goals set by United Nations has targeted to lower transfer cost of remittance to 3 percent by 2030 (SDG 10c). All South Asian countries are above target now (Chart 4). The chart shows average cost of sending USD 200 remittance to major receiving countries of South Asia in 2020. The cost of sending remittance is higher to India which is 5.4 percent. Similarly, cost of sending remittance to Pakistan is least in the region i.e. only 4 percent.

In case of Nepal, on an average each migrant worker has to pay USD 9 while sending USD 200 to their families. As of today's, exchange rate (1USD = Rs.120), while sending Rs.24000, it costs around Rs.1080. This amount is significant for the poor household. Therefore, cost can be accepted as major hurdle to receive remittance through formal banking channels. The possible way forward to reduce remit cost by adoption of technology would discuss in brief in next topic.

Chart 4: Average cost of sending USD 200 remittance in 2020

Incentivizing the remittance

In the context of expensive sending cost of remittance, it would be wise approach to incentivize senders. It primarily serves two basic functions; first, it encourages for adopting formal channel whereas second is, it adds income to low income households.

The attempt made by Bangladesh and Pakistan is epitome to incentivize the remittance. The Bangladesh Bank (BB) is providing 2 percent direct cash incentives to encourage migrants to remit using formal banking channel (Bangladesh Bank, 2020). This is helping to reduce remittance cost by almost half. Similarly, Pakistan has provided full waiver while sending money to the country using banking channel (State Bank of Pakistan, 2020). This encouraged migrants to avoid Hundi and shift into formal and legal channel.

Government of Nepal also issue foreign employment saving bond which yields 10 percent (taxable) interest rate. Nepalese banks and financial institutions are also providing additional 1 percent interest in remittance saving account. Investment alternative such as remit hydro do exist. These schemes have less impact than expected to formalize the remittance since studies have shown that most of the income from abroad is used in consumption by low income households.

Easing the process

Regulatory norms often hinder formalization of the remittance. The complex KYC requirements push away migrants from formal channel. On other hands, Hundi operators doesn't demand long list of documents to remit. Proper considerations must be paid by the regulators to remove hassle while sending and receiving money from banks in host and home country by easing the KYC requirements. Banks and financial institutions must not charge accounts holders in any head such as maintenance charge or subscription fee

of internet banking etc. until migrant continue to work abroad.

Financial awareness

It is bit technical but most essential part in formalizing remittance. The international partner agencies, central banks, banks and financial institution and remittance companies all over the world must work coherently to enhance the financial awareness among the migrants. This would ultimately reduce the informal transaction which aids to avoid negative consequences emerging globally due to informal economy. It basically includes areas such as opening account, procedure to send remittance using formal channel, incentives and privileges, risk of using Hundi operators, etc.

Cash still serving as king and peoples have faith upon cash transaction than in electronic one. This phenomenon is more common in least develop and developing countries than in develop nations. In country like Nepal, at current level of awareness and existing financial infrastructure may not support to digitalize remittance fully. The massive penetration of banks and financial institution branches at local level, wide spread use of smart phone and internet access is pointing towards tremendous potential. Making economy cash less may not be feasible due to various reasons but we can shift into less cash economy through some reform.

The possible investment of Nepalese migrants in different form of Crypto currency and hybrid funds which are not backed by any state agency also posing risk to the remittance receipt. It has multifaceted impact to the home country as well as the dependents of migrants. The volatility in price of those assets may cause huge loss which may be beyond tolerance capacity of migrants. This will ultimately affect socio economic situation of migrants. Proper communication regarding the nature of those assets, existing legal provision and possible negative consequences of investing on those assets is crucial to protect migrants and

smoothen remittance receipt. At the same time the government and central bank be cautious about asset price bubbles in domestic economy which ultimately increases the inequality in distribution of wealth in the society. It would be wise to provide certain time to settle if there are any investments by migrants than to apply full haircut. On the other hand a rigorous study must be conducted by government and Nepal Rastra Bank to control and regulate such financial innovations.

Reducing the cost of remittance by adopting technology

The Global System of Mobile Association (GSMA) has published report entitled “Harnessing the power of mobile money to achieve the sustainable development goals” in 2019. The report stated that the average cost of sending USD 200 by mobile money is just 1.7 percent of transaction amount. Interestingly cost of sending lower value remittance less than USD 200 is also below 3 percent. The best thing about mobile money is, if receiver wishes to withdraw cash, cost is less comparing traditional cash to cash remittance.

As of annual report of Nepal Telecommunication Authority (NTA) of FY 2020/21 there are around 38 million mobile subscribers in Nepal. This is more than current population. The wide spread access to the mobile network along with mobile internet service can open up new avenues to harness the benefit offered by the mobile money technology. The meaningful collaboration between development partners, Government of Nepal, Nepal Rastra Bank and mobile service providers could achieve target to reduce cost of receiving remittance by using mobile money technology.

Pakistan had launched joint remittance initiative program in 2009 in collaboration with state bank of Pakistan, Ministry of overseas Pakistanis and ministry of finance. The principal

objective was to formalize remittance and to create conducive environment in Pakistan for investment. They tried to deal from various ways including enhancing access to the diaspora, pre departure briefing, increasing distribution points that includes post offices and microfinance institutions as well, improving the payment system infrastructure, educate banks and other financial service providers to introduce new products and several measures for digital payments. No fee is charged to senders and receivers for transaction more than USD 200. The program is successful to increase volume of remittance from USD 8 billion in 2009 to USD 24 billion in 2020. The State Bank of Pakistan conducts regular survey of migrant workers and their dependent in order to understand their preferences. The National Payment Strategy adopted in 2019 turned milestone to formalize remittance by using several digital payments technology such as mobile payments, mwallet (to send remittance directly into mobile), prepaid remittance card, bio metric-based ATM withdraw, etc.

Way forward

Remittance is life line for least develops and developing countries including Nepal. South Asia has significant share in remittance receipt which surpasses other foreign currency flow in the form of FDI or portfolio investment. Even though, it is hard to predict exact volume of informal remittance but some study has estimated that its volume is at least 50 percent more than formal remittance. The gigantic trade deficit and limited sources of foreign currency is always a challenge for Nepal to maintain balance in external sector and hence macroeconomic stability. Remittance receipt is major source of forex income for now. Therefore, formalizing remittance is outmost priority for Nepal. Following recommendations can be made based upon the analysis earlier.

- Subsiding remittance is most urgent task to be undertaken by authorities to discourage Hundi. At least 50 percent sending charge

must be borne by the government to reduce average sending cost to make it less than 3 percent.

- The process of sending and receiving remittance shall made simple by easing KYC requirements. Effective channel must set up between home and host country through ministry of foreign affairs and Nepal Rastra Bank for required tasks.
- Financial awareness program must be conducted by Nepal Rastra Bank and Banks and financial institution massively targeting migrants, their families and secondary and college level students.
- A regular survey should be conducted among migrants and their families to address the issues they are facing in formal channel. The findings of survey must be executed promptly.
- The stakeholders such as government of Nepal, Nepal Rastra Bank, Nepal Telecommunication authority, Banks and Financial institutions, remittance companies must work in collaboration with international partner agencies to harness the opportunities offered by mobile technology to receive remittance.

References

Adams Jr, R. H., & Page, J. (2005). Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? *World development*, 33(10), 1645-1669.

Bangladesh Bank. 2020. 4 December. <https://www.bb.org.bd/en/index.php/mediaroom/circular>

GSMA. 2019. Harnessing the power of mobile money to achieve the sustainable goal.

Gupta, S., Pattillo, C. A., & Wagh, S. (2009). Effect of remittances on poverty and financial development in Sub-Saharan Africa. *World development*, 37(1), 104-115.

Lokshin, M., Bontch Osmolovski, M., & Glinskaya, E. (2010). Work related migration and poverty reduction in Nepal. *Review of Development Economics*, 14(2), 323-332.

Nepal Rastra Bank (2021). Current Macroeconomic and Financial Situation.

Nepal Telecommunication Authority (NTA). 2021. Annual Report.

State Bank of Pakistan. 2019. National Payment Systems Strategy: Road to Digital Payments. <https://www.sbp.org.pk/PS/PDF/NPSS.pdf>.

Valerie mercer-blackman & Yi (claire) li. (2021). Six reasons why remittances soared in southasia during covid-19. Worldbank blog.

World Bank. 2022. <https://data.worldbank.org/>

***

Foreign Trade of Nepal: Dimensions, Causes and Consequences

■ Chop Kanta Subedi*

Introduction

Traditionally, foreign trade of Nepal was confined to Tibet and India with barter system. Though, it was systematized gradually over the years. After the treaty between Nepal and Great Britain signed in 1923¹ and Nepal-India Treaty of Trade and Commerce in 1950², Nepal entered into the overseas world for international trade. The move was geared up with the commencement of the first five-year plan in 1956. The GATT³, signed in 1951, allowed land locked countries like Nepal to get access to sea ports for international trade. Indo-Nepal Treaty of Trade and Transit, 1960, Nepal-China Aid Agreement, 1960 and Nepal-Pakistan Trade Agreement, 1962 were the milestones towards the development of Nepal's international trade.

Due to revaluation of NC against IC in 1966, there was a serious BOP problem in 1967 (NRB, 2006). This was the signaling to Nepal for trade liberalization and to adopt market-oriented trade policies. After the balance of payments crisis in mid-1980s, Nepal initiated trade liberalization in 1985 under the Economic Stabilization Program supported by IMF which dismantled the import quotas from third countries. Import license system was introduced in 1986. The partial convertibility in current account introduced in 1992 impacted favorably on current account and balance of payments. Subsequently, the full convertibility in current account was announced in 1993 (Pant, 2005).

Adoption of appropriate policy measures are the necessary, but, by no means sufficient condition for the development of foreign trade in favor of the country. The production of goods and services with respect to comparative cost advantage, the development of well-organized market mechanism and the development of efficient distribution channel play a significant role in promoting foreign trade. Since aid from outside affects balance of payments, the initial stage of economic growth of developing countries have to depend on foreign aid, this should be replaced as quickly as possible by trade (Pant, 1964). But, Nepal's foreign trade is characterized with the trade deficit and serving for balance of payment deficit (Kafle, 2017). However, prevailing data shows that Nepal's balance of payment remained surplus for almost the years but, current account balance remained negative for about half of the time.

Outlook of Foreign Trade

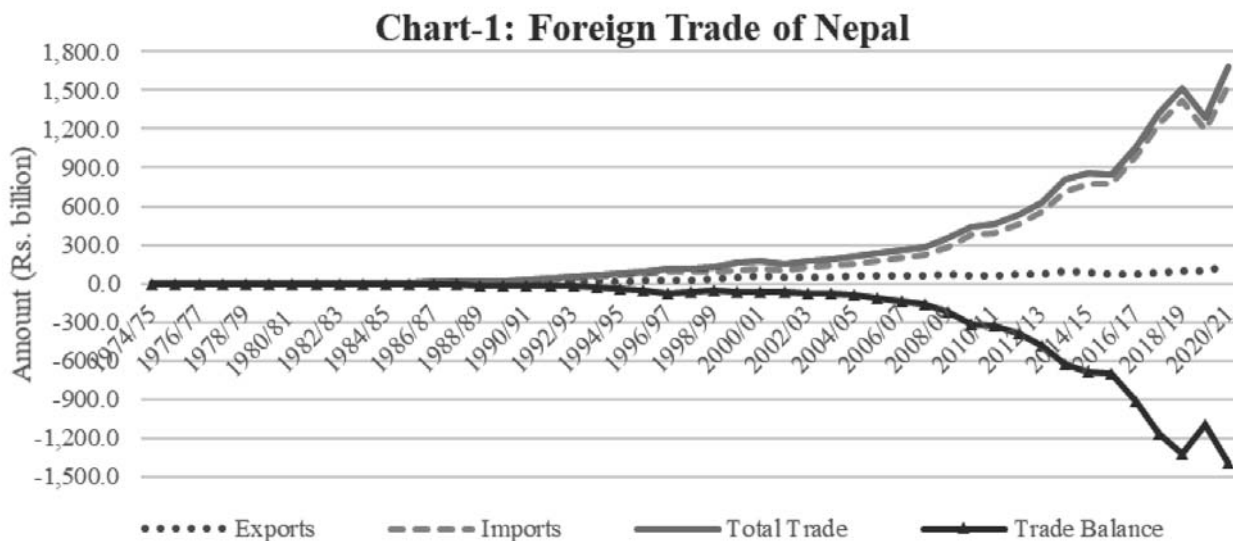
Since the volume and amount of foreign trade of Nepal is largely determined by its imports, the causes and consequences of foreign trade are depending on imports. So, in order to study about Nepal's foreign trade, it is better to rely on imports though, exports cannot be separated from total trade. Nevertheless, amount of Nepal's export is dominated by some goods, great attention should be paid on what happens to total exports, if there is a sudden shock on exports of these particular goods? During the last decade,

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

¹ https://ia903406.us.archive.org/16/items/nepal-uk-friendship-treaty-1950_202104/Nepal-UK%20Friendship%20Treaty%201923_text.pdf

² <https://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6291/Treaty>

³ https://legal.un.org/avl/pdf/ha/gatt/gatt_e.pdf

Source: Nepal Rastra Bank

the ever-increasing imports and a relatively small scale of exports is rendering a substantial amount of trade deficit leading to threats to the external sectors. The divergence pattern of total trade and trade balance is matter of concern in the foreign trade of Nepal (Chart- 1).

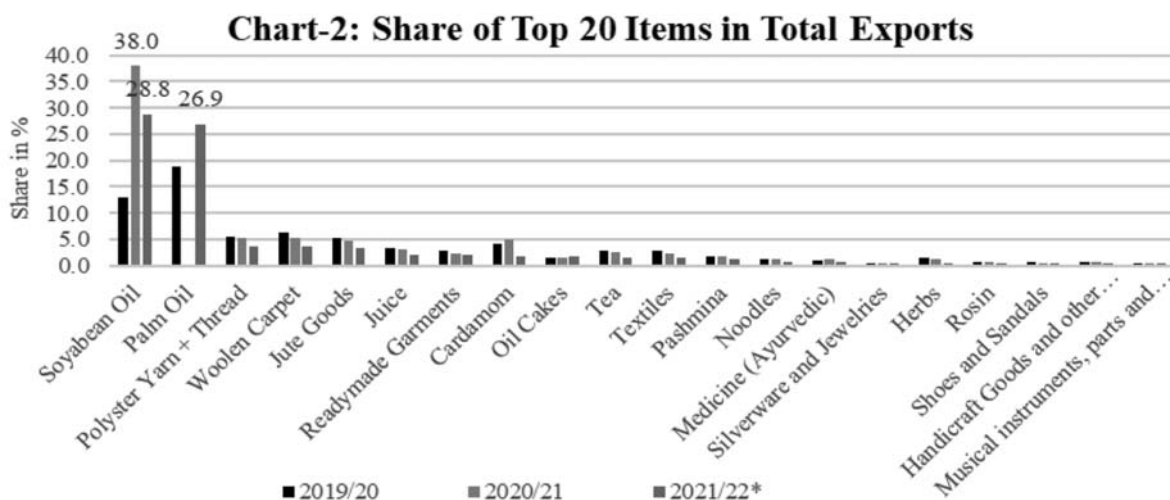
The reference price policy of custom clearance can also be the reason of increasing volume of imports in the last few years. In order to eradicate the low invoicing in custom clearance, reference price is implemented which helped the government to collect more revenue from import but it created the problem of over invoicing in some goods and become a legal channel of capital flight. Agricultural products, medicines and medical equipment which have very low rate of import duty are imported in over invoicing. Also, the prices of electronic items such as mobile phones, television sets and the like are decreasing day by day in the international market. But, we have the reference prices of some point of time which is absurd and quiet irrelevant with the prevailing price in the international market.

Since Nepal is a member country of WTO, by principle of WTO, custom clearance should be done at the price prevailing in the international

market. The policy of reference price is not only helping to avoid low invoicing problem and increase the revenue base of the government, but also promoting the capital flights and increasing the volume of imports. This claim seems justified that the real effective demand and the consumption pattern increases gradually, not radically.

Exports of Major Commodities

There is no doubt that the exports of Nepal are not representative for its international trade. The share of export is almost one-tenth of the total trade of Nepal as of mid-January 2022 which is quiet much higher in the last few years. Out of total exports, the share of top 20 items is 83 percent and that of Soyabean Oil and Palm Oil constitute 55.7 percent. It is historic that Nepal’s exports exceeded Rs.100 billion in FY2020/21 and it already covered even in the half of FY 2021/22. However, these exports are not made purely by domestic production. Along with the significant increase of exports of Soya bean Oil and Palm Oil, the imports of these two commodities also increasing significantly. So, the net exports of these two commodities is only the thirty percent value addition of the imports of these commodities. And, if there is any sudden

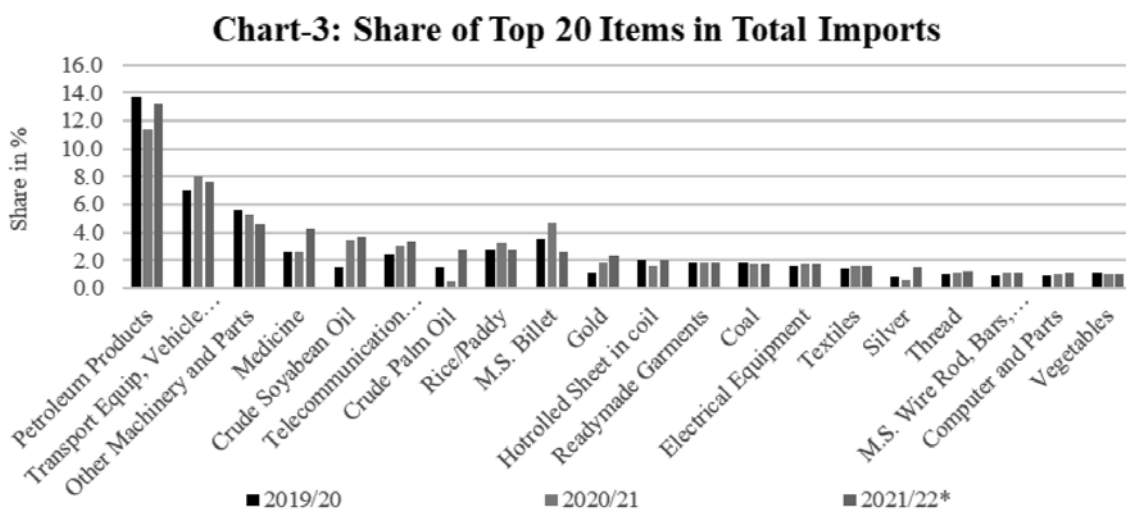
Source: Nepal Rastra Bank, mid-month; * based on six months' data

shock on imports (or exports) of these two commodities, then Nepal's exports will come back to its ground reality of less than Rs.100 billion throughout the whole FY (chart-2).

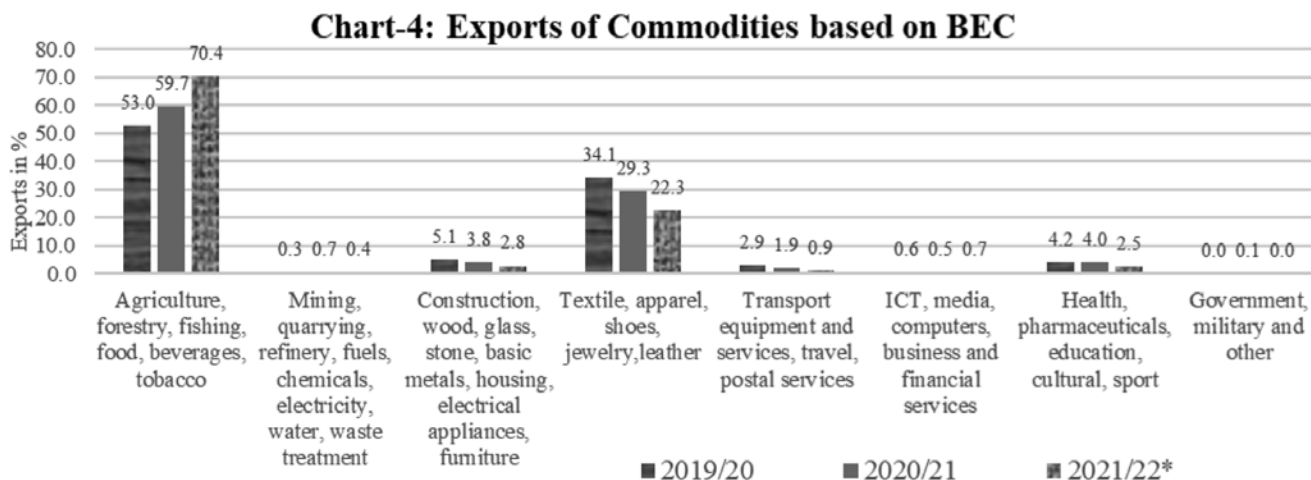
Imports of Major Commodities

Since Nepal's foreign trade is largely dominated by imports, both the nature and volume of Nepal's foreign trade is quietly depending upon imports. The share of import is 90 percent of the total foreign trade of Nepal as of mid-January 2022. Out of total imports, the share of top 3 commodities is 25.5 percent and that of top 20 commodities is 62 percent. Petroleum products

occupy the highest portion of 13.2 percent of total imports followed by transportation equipment, vehicle & other vehicle spare parts of 7.7 percent. soya bean oil, which is the top most commodities of Nepal's exports, also occupy top fifth position in imports. Though, Nepalese economy is known as agriculture-based economy, Rs.26 billion of rice and Rs.10 billion of vegetables are imported in first half of FY2021/22. This only indicates that how much we are dependent on other countries even for the goods that we can easily produce. If the current level of imports continues, then about Rs.100 billion of agricultural products will be imported within this FY2021/22 (chart-3).

Source: Nepal Rastra Bank, mid-month; * based on six months' data

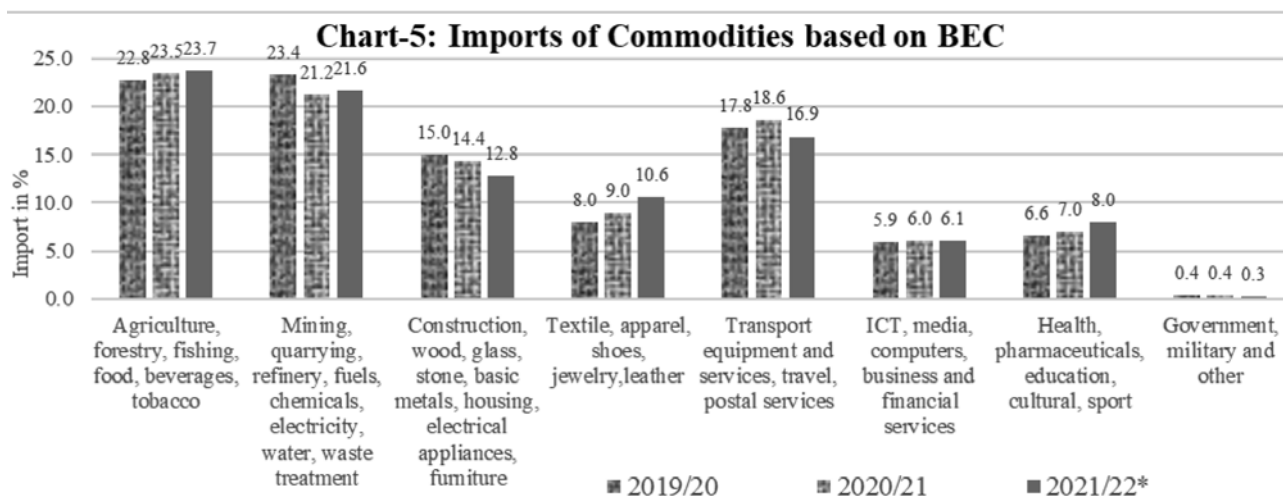

Source: Nepal Rastra Bank, mid-month; * based on six months' data

Exports and Imports of Commodities based on Broad Economic Categories

It is expected that exports of a country could exceed of imports. But this expectation is almost impossible in case of Nepal. The better is that, Nepal should export more and more so as to minimize the tremendous level of trade deficit. Since Nepal has a comparative cost advantage on agricultural products and textiles, it should focus on the exports of these commodities. The data also prevailed that Nepal's major exports are agricultural and textile products which constitute about 93 percent of total exports as of mid-January, 2022 (chart-4).

There is no doubt that ever-increasing imports of Nepal is challenging for policy maker to address it. Since the domestic production is very low, the most portions of aggregate demand and consumption is met by imports. Although, imports affect negatively to the country's external sector stability, it cannot be the matter of headache at all the time. If the imported goods are used to enhance the productive capacity of the economy, it will be helpful for the productivity of the economy. If the imported goods are related to construction, mining and quarrying, machinery and any other production related infrastructure development, then it helps to increase the output of the economy in the future. However, in Nepal,

Source: Nepal Rastra Bank, mid-month; * based on six months' data

almost one-fourth of the imported goods are related to agricultural, forestry, fishing, food, beverages and tobacco. These commodities are all related to final consumption and even can be produced domestically. Also, the portion of imports of these agricultural products is increasing in the last three years which is not good symptom for Nepal as we have the comparative cost advantage of producing agricultural products rather than other commodities as per BEC (chart-5).

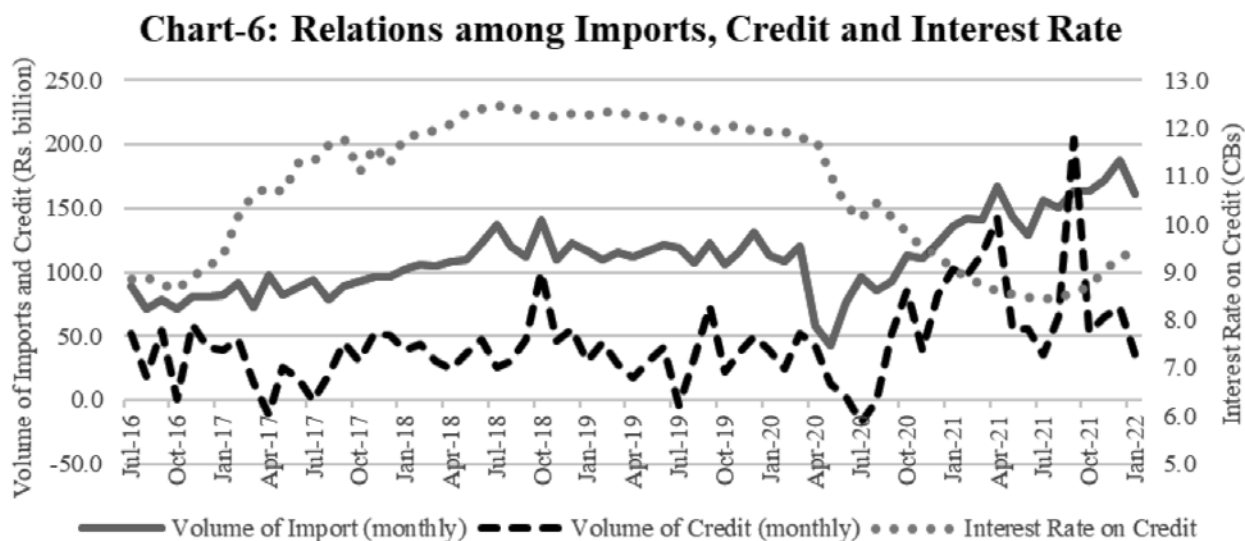
Relationship among Imports, Expansion of Credit and Interest Rate

Generally, import is largely determined by the consumption pattern and aggregate demand of the economy. Since Nepal’s domestic production is very low with respect to aggregate demand. So, in order to meet the need of final consumption expenditure and aggregate demand of the economy, import is inevitable. In this scenario, imports can be more or less independent of market interest rate and expansion of bank credit. However, relationship between interest rate and credit is negative and that of credit and import is positive. So, there is the negative relationship between rate of interest on credit and volume of imports. More particularly, lower interest rate is associated with expansion of

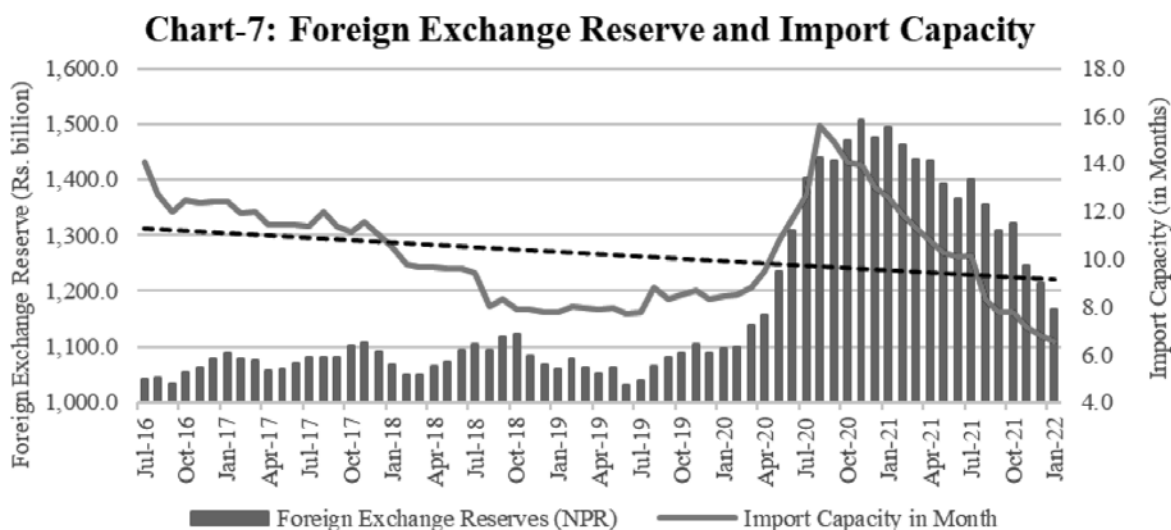
bank credit leading to increase in the volume of imports. The prevailing data shows that except in the abnormal period of covid-19 pandemic, higher volume of imports is always associated with the higher volume of bank credit which is supported by market interest rate on credit. That is, relationship between the interest rate on credit and volume of imports seems to be negative. So, in order to control the unnecessary imports, the better is the way to raise market interest rate rather than imposing restrictions on imports like cash margin requirement (chart-6).

Foreign Exchange Reserve and Import Capacity

Foreign exchange reserve is the major macroeconomic indicator of country’s external sector. It is an asset denominated in foreign currency held by a central bank (or by a country) to back country’s liabilities and influence the monetary policy of the central bank. Generally, the foreign exchange reserve includes convertible foreign currencies, bonds, treasury bills and other government securities. However, in Nepal, foreign exchange reserves include reserves of convertible and inconvertible (INR) foreign currencies.

Source: Nepal Rastra Bank, mid-month.

Source: Nepal Rastra Bank, mid-month.

There is no any widely accepted level of reserves requirements which is applicable to all the countries in the world. The reserves requirement of a country may differ depending on volume of exports and imports, grants and current transfers, exchange rate regime and convertibility of current and capital account. Maintaining an adequate level of reserves thus, is a challenging job for every central bank. Having higher level of reserves losses opportunity cost of income from investing it and encourage for imports. Similarly, maintaining a very low level of reserves creates downward pressure on imports even of indispensable goods like foods and medicine.

The amount of foreign exchange reserve of Nepal is relatively constant about Rs.1050 billion and import capacity (merchandise and service) is steadily decreasing from about fourteen months to eight months over the years from July, 2016 to December, 2019. Both the level of reserves and import capacity are within their normal movements during this period. However, after January, 2020, due to covid-19 pandemic, import declines sharply and both the reserves and import capacity increased significantly up to July, 2020. After July, 2020 to July, 2021, imports grew its normal rate and inflow of remittance increased significantly leading to substantial increase in

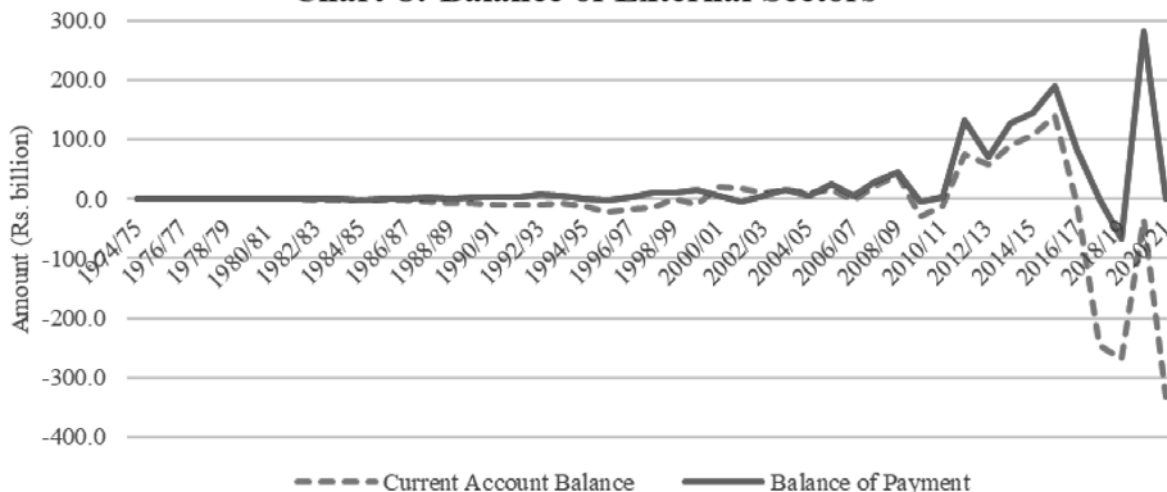
foreign exchange reserve. But, with the starting of the revival of economy after July, 2021, inflow of remittance declined sharply and import surge significantly. As a result, depletion of reserve increased considerably and import capacity declined abruptly to 6.6 months as of mid-January, 2022 (Chart-7).

The huge depletion of reserve is signaling potential risk on external sectors. So, NRB has adopted remedial measures of cash margin requirement for the import of certain goods. However, the result so, obtained is not as expected because the import capacity of foreign exchange reserve is declining below the target of NRB. The continuation of increase in balance of payment deficit and decrease in reserve is being a severe problem in maintaining the external sectors stability. The movement of foreign exchange reserves and import capacity along with its trend line from the above chart indicates that maintenance of stability in external sector is more challenging for NRB in the days to come.

Balance of External Sectors

Despite trade deficit existed at all the time in the history of Nepal's international trade, external sector balance remained favorable most of the times. Though, huge trade deficit, the service sector helped to maintain the surplus of

Chart-8: Balance of External Sectors

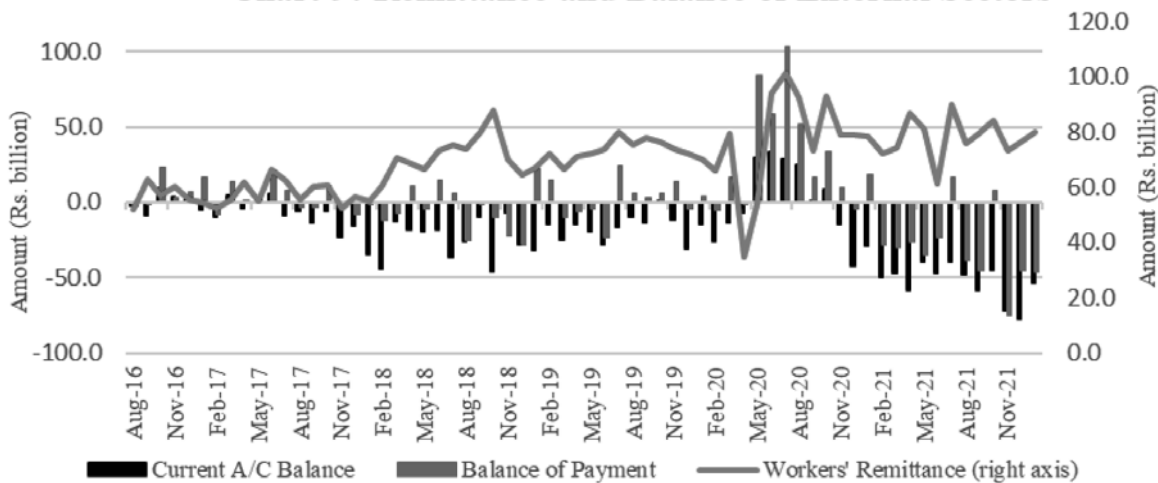

Source: Nepal Rastra Bank, mid-month.

current account and balance of payment up to FY 2015/16. However, after FY2016/17, import surged significantly but export and remittance grew in their normal rate. As a result, current account deficit increased significantly with the pressure on balance of payment. The trend was reversal due to recession and subdued import during the period of covid-19 pandemic in FY2019/20. However, when the economy starts recovery after the development of vaccine against covid-19, import is increasing at an increasing rate and external sector got into pressure with historically high value of current account deficit (chart-8).

Remittance, which was historically high during the period of covid-19 pandemic, has come to its normal form. Both the imports and exports are ever increasing but export is very low in compared to imports. The income of service sector, which is badly affected by the covid-19 pandemic, is still in problem. Balance of payment deficit and current account deficit increased historically high to Rs.241 billion and Rs.354 billion as of mid-January 2022. So, in these scenarios, to curb the movement of current account and balance of payment, NRB need to adopt more additional measures of external sector stability (chart-9).

Chart-9: Remittance and Balance of External Sectors

Source: Nepal Rastra Bank, mid-month, monthly

Conclusion

From the very beginning, foreign trade of Nepal is characterized with trade deficit. It's not a strange that Nepal's domestic production is very poor which is insufficient to meet the domestic demand of the economy. So, large volume of import is inevitable to survive for Nepalese economy. Exports of Nepal, however, negligible, should encourage by exporting agricultural products including other high values products as possible. Since petroleum products, vehicles & vehicle's spare parts and machinery items cannot be replaced by the domestic production, so in order to minimize the huge trade deficit, Nepal should discourage for the imports of agricultural and allied commodities which are occupying highest portion of the total imports in the last few years. Despite, many reasons of impacting imports such as bank credit, interest rate, exchange rate, balance of payment and availability of the foreign exchange reserve, imports of Nepal cannot be minimized in line with the pressure felt on external sectors. However, price of import financing, that is the rate of interest on credit could be the better way of managing imports in the optimal range as well as maintaining stability in the external sectors.

References

- Kafle, A. (2017). Nepal's Foreign Trade: Present Trends; IJLEMR, Vol. 2, No. 11.
- Treaty of Trade and Commerce Between the Governments of India and Nepal, 1950. Retrieved from; <https://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6291/Treaty>
- NRB. (2006). Nepal Rastra Bank in Fifty Years; Part-III Macroeconomy, Nepal Rastra Bank.
- NRB. (2022). Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal; January, Nepal Rastra Bank.
- Pant, B. (2005). Nepal's Trade Sector: Review, Repercussions and Recommendations; NRB Economic Review, April, Vol. 17, Pp. 86-112.
- Pant, Y. P. (1964). Nepal's Recent Trade Policy. Asian Survey, Vol.4, No.7, July, pp.947-957, University of California Press, USA. Retrieved from; https://www.jstor.org/stable/3023499?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Treaty between Nepal and Great Britain, 1923. Retrieved from; https://ia903406.us.archive.org/16/items/nepal-uk-friendship-treaty-1950_202104/Nepal-UK%20Friendship%20Treaty%201923_text.pdf
- General Agreement on Tariffs and Trade, 1951. Retrieved from; https://legal.un.org/avl/pdf/ha/gatt/gatt_e.pdf

***

#Margin Lending of BFIs and its Effects in Nepalese Capital Market

■ Puspa Chandra Khanal*

Background

The monetary policy for fiscal year 2021/22 was unveiled by Nepal Rastra Bank (NRB) on 13th August 2021. This was one of the most awaited monetary policies when the country was gradually coming out of economic crisis posed by the Covid-19 pandemic. NRB had already signaled about unwinding of forbearance measures provided earlier in response to the pandemic. In addition to that, there was a wide curiosity among stock market enthusiasts about possibility of more stringent measures on loans and advances against shares (LAS)/Margin Lending from Bank and Financial Institutions (BFIs). The anticipation was on downsizing margin requirements on share price. Contrary to expectations, a provision came up where an individual or institution can take margin nature loans against collateral of shares up to Rs. 40 million from one financial institution and Rs. 120 million from entire financial system for purchase of shares. The reason behind this provision was said to minimize the credit risks of such loans and enhance its access to small investors (Nepal Rastra Bank, 2021). The quantitative limitations on amount of loan which was an unfamiliar provision created skepticism among investors. When the NEPSE was hovering around historical high level and country was on euphoric sentiment regarding capital market, the policy shattered their aspiration and NEPSE experienced a negative circuit break. Investors brought out different agitation against the policy expressing their dissatisfaction which was covered by major news media.

Against this backdrop, this article tries to find out principles related to loan against shares and

margin lending provided by BFIs, its provisions in some countries of south Asia including Nepal, historical development, current trend, its relationship with NEPSE index, and will try to provide some recommendations to the central bank (NRB) and regulator of capital market i.e., Securities Board of Nepal (SEBON).

Loan against Shares/Margin Lending

BFIs extend loans to their customer taking some form of tangible or nontangible collateral. A loan against shares is a loan where dematerialized or materialized shares, mutual funds, debentures etc. are pledged as collateral to BFIs against loan amount. The amount is fixed as a certain percentage of value of an existing portfolio. Due to regular oscillation in market index, its value fluctuates and in case of drop in value of such portfolio below a pre specified level, it triggers a 'margin call,' so it is also called margin lending.

Share capital is the amount that is raised by a company from its shareholders by issuance of common stock. It is an investment made by its owners for inception and operation of a company. Different kinds of rights and obligations are embedded for shareholders. The share capital doesn't have a fixed servicing cost and upon liquidation, shareholders are on final preference order on payment of proceeds.

Historical development of loan against shares in Nepal

The provisions related to LAS were institutionalized in Nepalese Banking system during FY2005/06. NRB, for the first time, issued a directive to provide a loan against

---

First prize winning article in 'Economic Article Competition-2079'

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

(promoter) shares (Nepal Rastra Bank, 2018). As per regulations, the amount of such a loan could be up to 50 percent of market value of shares. The directive also arranged various provisions related to its risk management, repayment period, provisioning, and asset reclassification. In 2006/07, a policy was introduced that barred BFIs from lending for share purchase during first seven days of IPO. It further clarified that, if total issued shares are not subscribed within first seven working days of issuance, BFIs could lend for share purchase after keeping at least 50 percent cash margin of total loan. In 2007/08, NRB issued a directive related to loans against the security of shares of listed companies in NEPSE. Since then, these directives are streamlined with amendments on a regular basis

to address malpractices whenever they become a potential threat to financial stability. The policies are also updated on areas such as those related to management of risk that arise with an exposure, restructuring provisions, repayment requirement and to manage risk for the bank

Provisions related to Loan against shares in some south Asian countries

Loan against shares or security financing transactions (SFT) are a common type of transactions that are executed by BFIs all across the world. However, considering the peculiar nature and volatility in prices of stocks it is under strict supervision and surveillance of the central Bank. Upon exploration, it was found that in general, loan against shares is provided

Country	Maximum Amount	Margin Requirements	Remarks
Nepal	Rs40 million from a bank or financial institution and a maximum of Rs120 million from tire banking system.	Minimum 30% of 180 working days average closing price of the securities OR current market price whichever is lower.	Limit is applicable for both individuals and companies.
India	For individual INR Ten lakhs per individual if securities are held in physical form and INR Twenty lakhs per individual if securities are held in dematerialized form.	50% of market value of equity shares / convertible debentures held in physical form. 25% if held in dematerialized form.	Such loan is granted to individuals to meet contingencies and personal needs or for subscribing to new or rights issues of shares / debentures.
Bangladesh	Maximum of Tk. ten lacs (equivalent NPR 14 Lakhs) can be extended to a single borrower.	40% of an average of market value for the preceding six months.	
Bhutan	Limit not specified.	50 % of the existing market price.	
Pakistan	Limit not specified.	50% of its average market value of the preceding 12 months.	Each bank shall furnish a statement on half yearly basis showing finance provided by them against pledge of shares.

(Nepal Rastra Bank, 2021), (Reserve Bank of India, 2015) (Bangladesh Bank, 2022) (State Bank of Pakistan, 2022), (Royal Monetary Authority of Bhutan, 2022)

by BFIs just to meet the personal or household requirements of borrowers, and banks are required to refrain from providing loans to market players who are engaged in speculations for short term “Gains.” Below is a gist of provisions related to loans against shares provided by BFIs in some south Asian countries.

The above fact reflects that, macroprudential regulations of central banks of many countries abstain BFIs from lending of deposits collected from general public to make investment in stock market due to its menace nature. They are restricted through either limiting amount of loan or margin requirements or on its purpose. In many countries, margin lending facilities are provided by capital market players i.e., brokerage firms, Non-Banking Financial Companies (NBFC) and others which are subject to supervision from capital market regulator also. The capital market regulator prescribes different regulations for these products with joint coordination with central Bank. Basically, they are private arrangements, where lender and borrowers have a fair judgment of risk of their exposures.

SEBON has issued a directive for margin lending facility to be provided by brokerage firms (SEBON, 2022) in 2019. The directive prescribes eligibility criteria for brokerage firms to act as margin lender provider. Along with other various provisions, the circular gave an autonomy to set interest rates on the margin loan which should be mentioned in the contract between brokerage firm and client. However, due to disagreement on several other issues of the directive policy didn't come successfully in true practice and firms that have already obtained license didn't renew it. Currently, no brokerage firms are providing such facility.

Unified directive no. 2 issued by Bank and Financial Institutions regulation department (BFIRD) prescribes different conditions and restrictions on loan against shares by BFIs and are subject to constant amendments. The changes

are generally done on margin requirements, price of stock, selection of companies and assignment of risk weight on collateral. Recently a directive has been issued that prescribes the criteria and condition that should be fulfilled by companies to ensure eligibility of their shares to be a collateral. As per the regulation, BFIs can lend up to 40 percent of their core capital of last quarter. The quantitative limitation on loan amount of Rs. 40 million/ Rs. 120 million was brought for the first time. The provision was instigated to crack a monopoly of big investors on margin lending. Further, section 11 of Bank and Financial Institutions Act (BAFIA) 2073 requires permission of Nepal Rastra Bank for pledge of shares of BFIs for shareholders holding two percent or more.

As explained earlier, the shareholders inject their fund to establish and operate a company. With a passage of time and performance of company, shareholders fund also rise which is reflected in its share price. In case of banking sector, the shareholders fund plays a pivotal role to ensure its solvency. Deposits, which are main chunk on liabilities side of Balance sheet is an unsecured liability and BFIs create loans and advances based on it. Deposits are generally withdrawn at very short or prespecified notices and loans and advances are to be repaid over a long period. So, banks are always prone to liquidity risk and assets liabilities mismatch (ALM mismatch) which can trigger a threat of insolvency. In addition to that, failure to recover loans extended to customers at a specified cycle or due date has an overwhelming consequence to bank creating a difficulty to pay its depositors. In those situations, shareholders' fund absorbs such losses and rescues the bank. So, the investment of shareholders acts as a shield that could be wiped out at any point of time just to maintain the financial health of a Bank.

Trend of Margin Nature Loan

The trend of margin nature loan provided

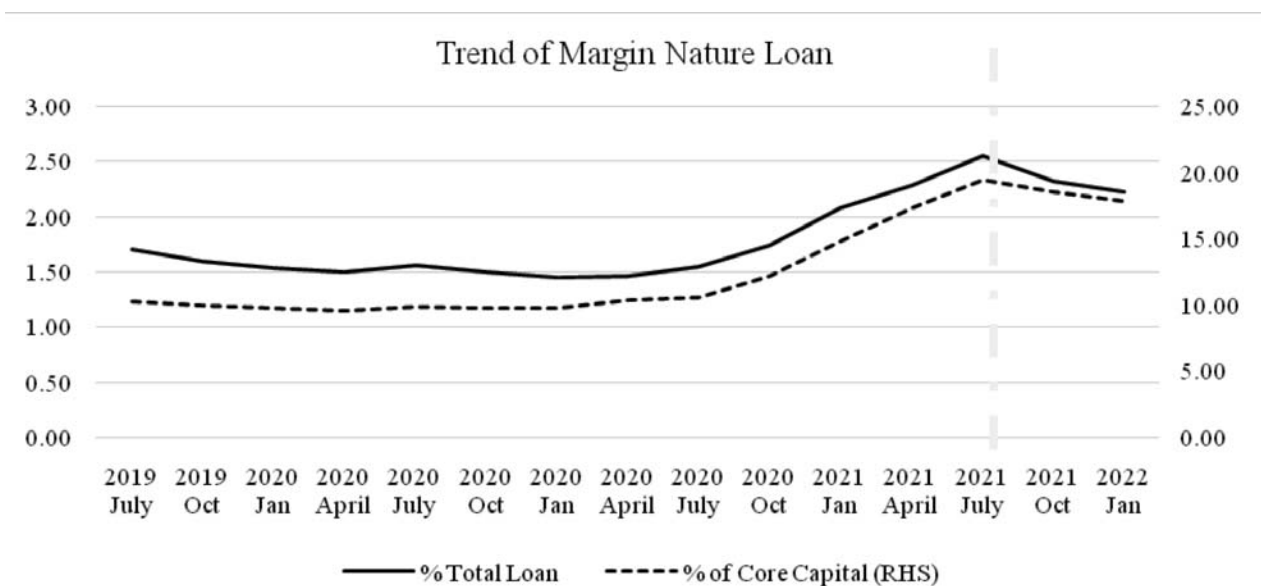

Figure 1 Source: NRB, BFIRD

byBFIs for the last two and half years reflects that portion of loan is around 1-2.5 percent of total loans and advances and around 23 percent of the core capital. Although, the industry level data is well within theregulatory limits, in a granular level, it is observed that some banks take aggressive position in margin nature loan reaching to its core capital cap. The graph replicates that such loans have decreased after pronouncement of monetary policy for 2021-22.

As per monthly statistics published by NRB, the loan extended by BFIs in “other product” category accounts for almost 12 percent of total loans as ofMid Jan 2022. These are loan productsfor which the purpose ofutilization is not specified by borrowers. It is often said that such loansare used for speculation in stock market and real estate transactions which are considered unproductive sectorsthat don’t create value addition in the economy. The above amount can

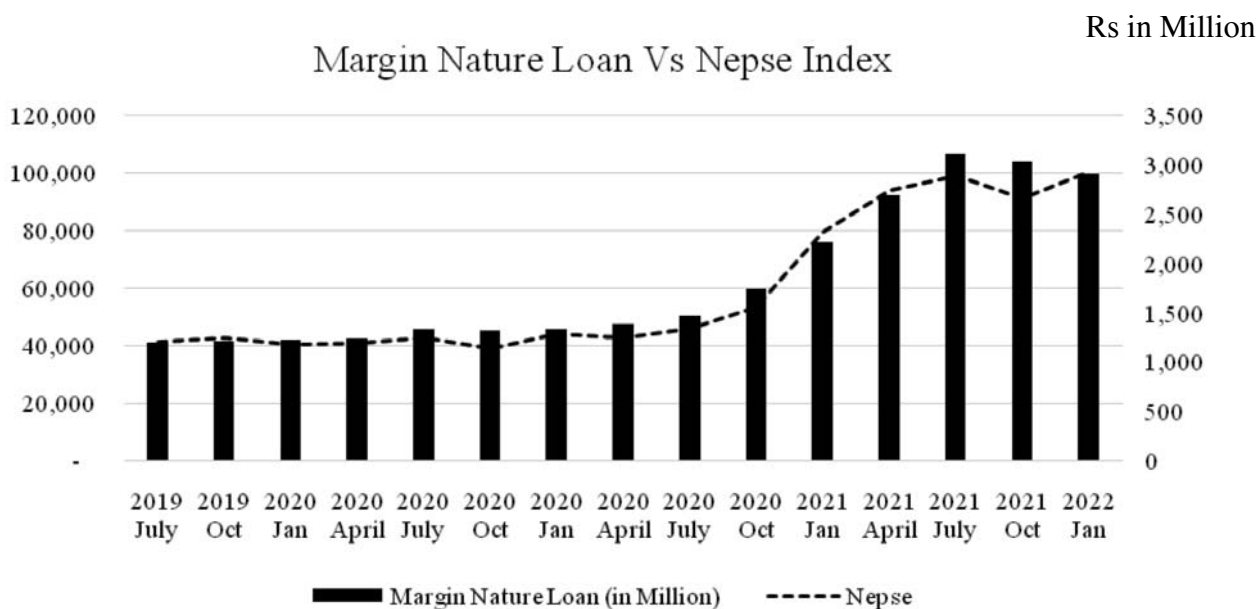

Figure 2Source NRB and Nepse

is a proxy only and actual amount could be more than that.

Margin Nature Loans vs NEPSE index

There is a positive relationship between amount of margin nature share loan BFIs and NEPSE index. The data shows that, as the amount of loan increases, NEPSE takes a new height.

The graph also demonstrates, by in large movement of NEPSE is dependent on amount of borrowed funds of investors. In addition to that, loans provided for one sector or product by BFIs may have been used for the utilization for trading of shares. Research conducted by (Chaudhary & Pandit, 2022) explores the possibility of syphoning of fund from less regulated activities to highly regulated activities such as share market investment and guided for speculation of investors. This is

The availability of working capital loan to broker companies those have receivables from investor and facility of margin lending to the same investor gives an opportunity to trade in market with borrowed fund only.

also reflected in the annual report of the Bank Supervision department where it is stated that the purpose of loan is also not clear in many cases

creating a possibility of being used for purchase of shares or real estate. (Nepal Rastra Bank, Bank Supervision Department, 2021) This was also observed during an inspection of a commercial bank, where a working capital loan disbursed to a manufacturing company was instantly transferred to account of a broker firm in a single tranche.

During different months of 2020-21, the stock price of certain companies went up rapidly. It was also evident by the list of 51 stocks published by SEBON on 15th June 2021 where it was perceived that price of companies with negative net worth increased exponentially up to three times its previous prices. (Securities Board of Nepal, 2021) The excess liquidity in the banking sectors due to Covid-19, investors were induced to make speculation on market and promoted for short term gain. Generally, this is done by large investors who have access to information, control over market, and an excellent relationship with BFIs. Nepalese financial market is still growing and is dominated by a same group of investors in different sectors and ensuring arms length transactions between different institutions is very tough. The access to unlimited cheaper fund from market give them opportunities for insider trading, cornering, and spreading rumors about growth or decline in the index just to secure their profits (Dhakal, 2022). The bucket wise distribution of loan against shares as on Mid July 2021 also replicates just 10 customers are

Bucketwise distribution of Margin Loan of BFIs

S.No	Loan bucket (Rs.)	No of customers	Amount (in billion)	%	Amt per customer in million
1	<40 million	8,053	43.35	40.79%	5.38
2	40-120 million	380	25.95	24.42%	68.29
3	120-200 million	63	9.58	9.01%	152.06
4	200-500 million	58	17.09	16.08%	294.66
5	500 m-1 billion	6	4.41	4.15%	735.00
6	1-1.5 billion	2	2.65	2.49%	1,325.00
7	> 1.5 billion	2	3.25	3.06%	1,625.00
Total		8,564	106.28	100.00%	

Table 1 Source: NRB

Growth of Margin Lending by Banks

(Rs in Million)

S.No.	Margin Nature Loan	2019-20	%	2020-21	%	Growth %
1	> 10 million	31,533	63%	73,536	69%	133%
2	5-10 million	6,503	13%	12,016	11%	85%
3	2.5-5 million	7,392	15%	13,354	13%	81%
4	< 2.5 million	4,980	10%	7,378	7%	48%
	Total	50,408	100%	106,284	100%	111%

Table 2 Details of share against loan

enjoying 10% of margin lending while more than 8,000 customers are availing just 40% of total loans.

BFI's lend regular working capital loans to brokerage firm based on their net trading assets (NTA). The receivables on NTA are the amount which is due from investors who have purchased shares and made only partial payment to brokers. An investor receives funds for such partial payment from BFI's using margin lending facilities. In this scenario, the investors can trade completely with a borrowed fund. This motivates to take additional exposures and fuels for artificial movement of the index without a solid base creating a bubble that can burst at any point sweeping out huge amount of wealth. A small twig in a central bank's policy can have tumbling impact on capital market. The margin nature loan has grown by 110% in FY 2020-21 compared to previous fiscal year.

Modigliani and Miller (F. & Miller, 1958) theorem establishes that in perfect capital market, a firm's dividend policy does not affect its value. In this setting, investors can replicate any stream

Nepalese investors have a great obsession towards stock dividend and price of share shoots as soon as dividend is declared. It gives a prospect to pledge higher number of shares at elevated price to take an advantageous position through margin loan.

of dividend payments through purchase and sale of appropriate equities. However, research conducted by (Rai & Silwal) gave a result that in case of Nepal, the price behavior of a company's share changes in response to the bonus issue in a positive direction. The issuance of bonus shares increases number of shares, allowing an investor to pledge higher number of shares with a bank and can take leveraged position with higher return than cash dividend. This doesn't outflow the cash from company and allowing investors to get liquidity from this bonus script resulting win-win situation for both.

The mandate of NRB, as stated in NRB Act, 2002, is to maintain price, external sector, and financial sector stability. To achieve these mandates, NRB formulates different policies which have a widespread impact on financial system. The repercussion of these policies tumbles to capital market and sometime brings NRB and Governor in controversy. It was evident from recent agitation against NRB, regular inquiries with NRB officials regarding capital market from parliamentary committees, and some defaming news in media that tries to vanish NRB's untiring effort to preserve a sound financial system.

NEPSE's Market capitalization

Nepalese capital market is highly dominated by the stocks of banking sector accounting for 41 percent of total market capitalization.

The graph indicates that a significant amount of

Rs in billion

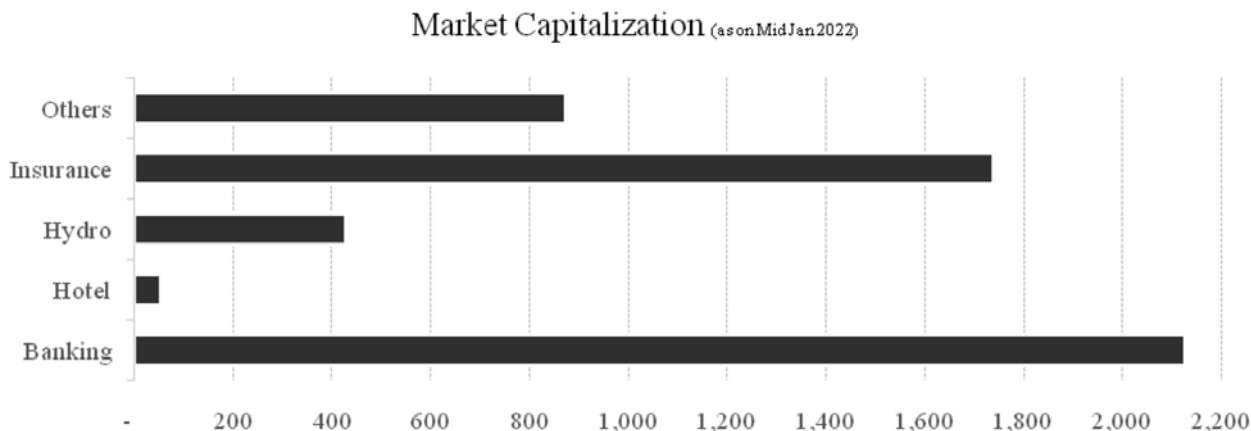

Figure 3 Source: www.sharesansar.com

loan is borrowed from BFIs, to purchase shares of BFIson a pledge of shares of same sector. Even though the regulation prohibits taking pledge of own shares, it is evident that a Bank is taking collateral of shares of other Banks and Financial institutions. This has created concentration risk and risk of interconnectedness among these institutions. As a result, in case of distress in balance sheet of a bank, it results into a double-edged sword. The circular cycle spills over the entire banking industry creating trouble for financial system. In case of further deterioration of financial health, the capital fund of Bank is flushed turning shareholders investment into junk. This was evident in various economic crisis that triggered internationally in the past.

Recommendations

Taking a reference of several central banks, NRB should develop a strategy to discourage SFT for reinvestment in same product. Following are the few recommendations to NRB in order to control excessive exposure towards stock market securities. In the context of COVID-19, where the investable fund is deficient with BFIs, loans to unproductive sectors like shares, real estate should be abstained.

Continuation of existing provision of quantitative limitations: The provision for

quantitative limitations on loan against securities is a breakthrough of a central bank to discourage excessive speculation in market using borrowed fund. In a country like ours, the limited resources should be used wisely in productive sectors that can generate productivity and employment. In stock market, a person earns at a cost of other’s loss and generally small and naïve entrants are the one who lose more because they don’t have access to resource, information, and expertise. So, BFIs shouldn’t induce for such transactions which create disparity. The policy of quantitative limitations should be strongly continued without any conditional arrangements and limit should be gradually downsized in the coming days.

Purpose of loan: As mentioned above, brokers are enjoying working capital and investors are using margin lending facility for the same transaction. There is no or nominal equity investment from borrower for trading. The working capital loan provided to brokers should be streamlined and investors should be refraining to use the margin loan to take position without their equity. Gradually, liquidity should be provided to the investors to meet short-term professional, personal, and business obligations only as implemented in India and Bangladesh.

Increment of risk weight for margin lending: Basel classification designates a risk weight to an

exposure to measure a degree of vulnerabilities to a Bank. Earlier, such classification for loan against shares had risk weight of 150 percent citing it as a high-risk claim. However, it was brought down to 100 percent classifying it as a regular transaction like others. Needless to explain, these are riskier claims compared to others that attract 100 percent weight. So, risk weight should be brought back to original percent to discourage bank to take excessive risk of securities traded in volatile market.

Capacity enhancement of supervisor: The rampant utilization of loan for an unintended purpose is one of the major challenges of our financial system. The product wise and sectoral classification of loans with heading “others” are highly prone to syphoning and misutilization. Supervisor should be vigilant on such classifications and they should be empowered to instruct bank to immediately downsize the loan or provide 100 percent provisioning if it is utilized for other than intended purpose during onsite inspection and offsite surveillance. Further, the cap for loan without specifying the purpose should be reduced as their effectiveness in the economy couldn't be measured.

Differential marginal requirements: Historically, the margin requirement for LAS was 50 percent of the value of portfolio. This has changed with the passage of time and currently it is 70 percent. There are few restrictions on eligibility of companies based on their performance and their compliance status. To avoid the risk that arise from interconnectedness of BFIs and circular flow of risk, stock of BFIs should be discouraged for which margin requirements for the stocks for these sectors should be increased.

Limitations of cash withdrawal from loan account: The transfer of fund to directors, other sister concerns and regular cash withdrawal of from working capital loan account has led to syphoning of fund to unproductive sector like share market and real estate. A provision

should be introduced to restrict cash withdrawal above prescribed limit from working capital loan account as proposed in draft guidelines for working capital loan.

Investment in securities are assets of investors and who always look to leverage their positions by taking margin or pledging them. There are investors, lenders and investment companies in financial market that are willing to take calculated risk and anticipate associated return and help capital market rolling.

Margin trading facilities is not a new term in capital market and it is provided by various capital market players all across the world. In Nepal, SEBON has also allowed brokerage firm to execute margin lending facilities. NRB has also brought out the policy to allow brokerage to act as financial intermediaries as per section 76 of NRB Act 2002. However, it is not successfully implemented due to various issues between regulators and players. Brokerage firms which have taken license to operate as margin lender didn't renew their license due to lack of clarity in the policy from their regulator and certain reservations of their own. Margin lending facility is an area with a great scope which is well executed by different capital market regulators across the world. After the margin lending facility starts being available from brokerage firms, investors will be no longer required to rely on (BFIs) for loans to buy stocks in the secondary market which waves a single path for secondary market transactions and also makes an easy way to monitor such exposure.

Conclusions

The capital market is one of the major components of financial system of any country and it acts as a mirror of the economy. The development of capital market is warranted only when savings is mobilized rather than borrowed fund from BFIs. The development of capital market is largely dependent on the performance

of companies and their organic growth. The loan against shares allows the investors to make speculations in the market for short term gains and some revenue to exchequer in form of tax. However, significant portion of facility is enjoyed by limited number borrowers who have influence and control over market. In most cases; their earning is at a cost of others. An aspiration of investor to make earning by taking risk and leverage position cannot be denied but disbursement of saving of risk averse depositors in BFIs for speculation in market should be controlled. The limited resources of the BFIs should be used for productive sectors and banking system should endorse themselves for economic development of country as encouraged by NRB.

NEPSE has a positive relationship with margin nature loan provided by BFIs. The system allows investors to trade shares without equity injection which stimulates them to take excessive position in market. The policy issued by central bank has high influence over capital market which drags NRB to unnecessary controversy. A significant presence of BFIs in capital market and investors' tendency to purchase shares of BFIs by using loan from BFIs with stocks of BFIs as collateral makes it more vulnerable. Taking reference of other south Asian countries, BFIs should provide margin nature loan to meet personal, professional and business commitments. The capital market regulator should step in to address the issues raised by market players and pave the pathway for margin lending which has huge untapped potential. It will also help to narrow down misunderstanding of investors between the role of capital market and money market regulator.

References

- Bangladesh Bank. (2022). Prudential Regulations for Banks-Selected Issues. Dhaka: Bangladesh Bank.
- Chaudhary, S. K., & Pandit, K. R. (2022, February 5). Price Elasticity of Sectoral Lending in Nepal, NRB Economic Review. Retrieved from <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/07/3-Price-Elasticity.pdf>: <https://www.nrb.org.np>
- Dhakal, M. (2022, February 9). Rising Nepal, Daily. Retrieved from <https://risingnepaldaily.com/detour/promoting-interest-of-small-investors>.
- F., M., & Miller, M. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. American Economic Review.
- Nepal Rastra Bank. (2018). Sixty Years of NRB. Kathmandu: Nepal Rastra Bank.
- Nepal Rastra Bank. (2021). Monetary Policy 2021-22. Kathmandu: Nepal Rastra Bank.
- Nepal Rastra Bank, Bank Supervision Department. (2021). Bank Supervision Report. Kathmandu: Nepal Rastra Bank.
- Rai, R. P., & Silwal, P. (n.d.). Impacts of Bonus issue on stock price in Nepalese Equity. Retrieved from <http://ncm.edu.np/wp-content/uploads/2018/12/A7.pdf>: <http://ncm.edu.np/>
- Reserve Bank of India. (2015). Master Circular-Loans and Advances – Statutory and Other Restrictions. Mumbai: Reserve Bank of India.
- Royal Monetary Authority of Bhutan. (2022, February 19). <https://www.rma.org.bt/news/draftPrudentialsRegulations.pdf>. Retrieved from <https://www.rma.org.bt/>.
- SEBON. (2022, February 7). <https://www.sebon.gov.np/uploads/uploads/AQeBDNngnPiohuZQrH3a065MLTx3v9a84dij27B9.pdf>.
- Securities Board of Nepal. (2021). Press Release . Kathmandu: SEBON.
- State Bank of Pakistan. (2022, February 4). <https://www.sbp.org.pk/bsd/1999/bprd34.htm>.

***

Supervision of Financial Cooperatives in Nepal: Herculean task ahead and Nepal Rastra Bank's Role

■ Abhiyan Upadhya*

One day, while conversing with one of my uncles, he told me that he had to go to Nabil finance to print an account statement. I tried to correct him by saying that he might be referring to a Bank. He was adamant that it was a finance company and was hesitant to refer to it as a bank. He even mocked me by saying, "You are a central banker. You should know better". Realizing his lack of knowledge about the banking sector, I asked for any document that he has; of the 'finance' company. He gave me his checkbook. The outer pad mentioned 'Nabil Saving and Credit Cooperative Limited, Lalitpur'. To avoid any confrontation, I returned him the checkbook quietly. Considering him as a nonprofessional in the finance sector, I let the issue go.

A few days later, I was a resource person to provide a presentation on 'Transaction Analysis of Bank Accounts' to some officers whose prime responsibility was to conduct investigations on financial crimes. Before I started my presentation, an officer, who later said that he led a team of analysts, asked me why the Nepal Rastra Bank (NRB) was not putting enough effort to supervise Cooperatives. Another officer referred to many scandals of Cooperatives and mentioned that he did not feel secure about his savings in Cooperatives anymore. After the presentation, I realized there is a huge expectation from the NRB and concluded that not only nonprofessionals but also professionals linked to the financial sector might have misconceptions about the NRB's role

in the regulation and supervision of Cooperatives. These events motivated me to write this article, where I try to unravel the history of Cooperatives, their regulation and supervision practice in Nepal & around the world and try to provide some policy suggestions to improve the supervisory regime of Financial Cooperatives (FCs) in Nepal.

History of Cooperatives¹

A Cooperative is an autonomous association of persons united voluntarily to meet their common economic, social, and cultural needs and aspirations through a jointly-owned and democratically-controlled enterprise. Managed by producers, users or workers, Cooperatives are run according to the 'one member, one vote' rule. Cooperatives follow democratic, participatory and transparent decision-making processes and organizational structures so that their members and users (i.e. owners, workers and consumers) are directly responsible for benefiting themselves and society in general. Cooperatives are based on the values of self-help, mutual help, self-responsibility, democracy, equality, equity and solidarity. Cooperative members believe in the ethical values of honesty, openness, social responsibility and caring for others. Furthermore, the Cooperative's main objective is to serve its members by providing affordable services and to facilitate coordination among its members.

The first documented Consumer Cooperative was founded in 1769, in a barely furnished

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

¹ Note: FCs are Cooperatives that accept deposits and provide credits to their members. In Nepal, all Saving and Credit Cooperatives and almost all of the Multipurpose Cooperatives conduct these kinds of transactions. Though Cooperative Banks fall under the category of FCs, they are not interpreted as FCs in this article. For the purpose of this article, Cooperatives mean all the categories of Cooperatives in general and FCs mean Saving and Credit Cooperatives and Multipurpose Cooperatives.

cottage in Fenwick, Scotland, when local weavers manhandled a sack of oatmeal into a whitewashed room and began selling the contents at a discount, forming the Fenwick Weavers' Society. However, most scholars recognize the business of the Rochdale pioneers of England as the first Cooperative. It was not until 1844 when the Rochdale Society of Equitable Pioneers established the "Rochdale Principles" on which they ran their Cooperative, that the basis for development and growth of the modern Cooperative movement was established. This group of 28 men (weavers and skilled workers in other trades) formed a Cooperative society whose principles guided their work and established a shop to sell their goods. The original Rochdale Principles were as follows:

- Open membership
- Democratic control (one person, one vote)
- Distribution of surplus in proportion to trade
- Payment of limited interest on capital
- Political and religious neutrality
- Cash trading (no credit extended)
- Promotion of education

Cooperatives spread widely in many countries- in Germany in 1852, in Denmark in 1869 and in Japan in 1879. As Cooperatives began massively growing, there was an imminent requirement of a global alliance. So, International Cooperative Alliance (ICA) was established in Belgium in 1895 to unite, represent and serve cooperatives worldwide. The original Rochdale Principles were officially adopted by the ICA in 1937 as the Rochdale Principles of Cooperation. Updated versions of the principles were adopted by the ICA in 1966 as the Cooperative Principles and in 1995 as part of the Statement on the Cooperative Identity. Following are the updated principles of Cooperatives, according to the ICA:

- Voluntary and Open Membership
- Democratic Member Control
- Member Economic Participation

- Autonomy and Independence
- Education, Training and Information
- Cooperation among Cooperatives
- Concern for Community

Nepal's documented history of Cooperatives is over a century late than that of the world. However, cooperation among farmers was existent in the form of Dhikuti, Parma and Guthi. Institutionally, the development of Cooperatives began in 1953 after the establishment of the Department of Cooperatives (DoC) under the Ministry of Agriculture for Planning and Development. Nepal's first Cooperative was Bakhan Credit Cooperative Limited, established on 2 April, 1956 in Chitwan. In the First Five Year Plan 1956-1961, the government actively endorsed the establishment of agricultural multipurpose Cooperatives. To formalize the process of cooperation, the Cooperatives Society Act (2016) was promulgated in 1959. Further, through Cooperative Bank Act, 1962, a Cooperative Bank was established in 1962, which was later converted to Agricultural Development Bank through Agricultural Development Bank of Nepal Act, 1967. In 1969, the government launched a large-scale reorganization program that continued until the end of the Fourth Five Year Plan 1970-1975. The program focused on strengthening the business efficiency of the Cooperatives. From 1975 to 1980, the government launched the Sajha Program or Cooperatives Expansion Program, which converted Cooperatives and village committees into Sajha Sanstha or Cooperative societies. In 1984, Common Association (Sajha Sanstha) Act (2041) replaced the Cooperatives Society Act (2016).

Following the people's movement in 1991, the interim government had constituted a high-level committee under the chair of Mr. Radha Krishna Mainali, to submit suggestions, to enhance the Cooperative movement and to mobilize economic and social development.

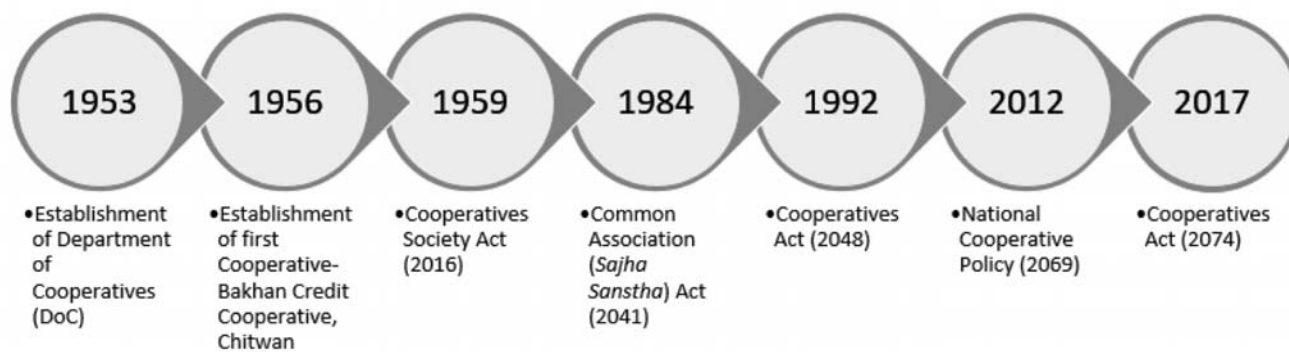

Figure 1: Key timelines including policies formed to support Cooperative movement in Nepal

Based on the report presented by the committee, the National Cooperative Development Board and the National Cooperative Federation were set up and the Cooperatives Act (2048) 1992 was enacted. The Act gave a proper base to register, regulate, administer and promote Cooperatives. The Act specified that the government would no longer directly promote Cooperatives. The Act provided an opportunity to the Nepalese people to establish independent and autonomous Cooperative societies by themselves, according to their capacity to fulfill their own needs. The Act firmly accepted the Cooperative principles and provided a legal base both for the establishment of Cooperative societies/unions/federations and application of Cooperative values, norms and principles into practice. Further, National Cooperative Bank Limited, which is currently the only Cooperative Bank of Nepal, was established in 2003.

Cooperatives were so popular that the Government of Nepal famously announced the policy "Gaun gaunma sahakari, ghar gharma bhakari" in 2009. Realizing the importance of Cooperatives in Nepal, National Cooperative Policy (2069) was formed in 2012. Similarly, the government established the Ministry for Cooperatives and Poverty Alleviation in 2012. The new Constitution of Nepal (2072) announced in 2015 has stipulated three pillars of national development to be Public, Private and Cooperatives, indicating significant expectation from Cooperatives. Through the

Local Government Operation Act (2074) 2017, Cooperatives development is considered as a function to be shared among the three levels of government in the federal structure. To incorporate the federal governance and regulation up to the local-level authority, the new Cooperatives Act (2074) came into effect in 2017, which was supported by Cooperatives Rules (2075) in 2017. The DoC is currently under the Ministry for Land Management, Cooperatives and Poverty Alleviation (commonly known as MoLCPA).

Provisions on Regulation and Supervision of Cooperatives

Section 36 of Cooperatives Act (2048), 1992 had the provision that the registrar or official authorized by him/her could conduct supervision and give suggestions to the Cooperatives. Similarly, Rule 23 of the Cooperatives Rule (2049), 1993 reinforced the supervision provision of the Act and mandated the supervision report to be submitted as per the Annexure 6 of the Rule. It seemed that the earlier version of the Cooperatives Act and Rule wanted the Cooperatives to function based on self-regulation, which is principally one of the values of functioning of Cooperatives.

After 2015, the new Constitution of Nepal considered Cooperatives function to be shared among and to be discharged separately by the three levels of government in the federal structure- federation, state and local level. Schedule 5 of the constitution lists Cooperatives

in the list of federal power, Schedule 6 lists them in the list of state power, Schedule 7 lists them in the list of concurrent power of federation and state, Schedule 8 lists them in the list of local-level power and Schedule 9 lists them in the list of concurrent powers of federation, state and local level. It was after the new Cooperatives Act (2074) in 2017 that the functional handover of registration and regulation took place from Division Cooperative Office to the local, state and federation levels.

Section 150 of the Cooperatives Act (2074), 2017 contains the provision on interim arrangements of registration and regulation of Cooperatives. It mentions that until the laws of the state or local level are formed, provisions may be made in such a manner so that entire functions as to registration and regulation of Cooperatives having their services within the local level may be carried out by the concerned local-level authority, and registration and regulation of Cooperatives having their services extended beyond one local level and up to the state level may be carried out by the concerned state authority as decided by the concerned state assembly and with decisions made by the concerned Village Assembly or Municipal Assembly, as the case may be. This meant that Cooperatives functioning in two local levels within the same state are to be regulated by the state-level regulator and Cooperatives functioning in two states are to be regulated by the federation-level regulator. Further, Section 11(2) of the Local Government Operation Act (2074) 2017 has stipulated rights, responsibilities and duties of the local-level authority to register, license & annul Cooperatives and prepare policy as well as standards on operating and regulating Cooperatives under their jurisdiction.

So, at the federation level, the DoC of the MoLCPA would function as a regulator and supervisor of Cooperatives under their jurisdiction. At the state level, state MoLCPA would function as the regulator and supervisor of Cooperatives under their jurisdiction. At the

local level, Village or Municipal (Gaupalika or Nagarpalika) Assembly would carry out regulation and supervision of Cooperatives under their jurisdiction. Further, all the states and local-level authorities have promulgated their own Cooperatives Act and rule based on the specimen provided by the MoLCPA.

Section 95 of the Cooperatives Act (2074) 2017 contains the provision of supervision and checking of accounts of Cooperatives. Further, the Section explains that the NRB may inspect Cooperatives that carry out financial transactions exceeding a limit. The limit has been clarified in Rule 71 of the Cooperatives Rules (2075) where the NRB may inspect Cooperatives having Savings and Credit transactions of more than Rs. 500 Million. The same provisions of the Act and the Rule have mandated the sole Cooperative Bank (a secondary institution) to be supervised by the NRB and accordingly was being carried out by Microfinance Institutions Supervision Department of the NRB, which has now been handed over to Non-Bank Financial Institutions Supervision Department of the NRB formed on 13 February 2022. Further, Section 98 and Section 99 contains the provision that supervision of cooperatives can be carried out by MoLCPA as well as Association (secondary institution) of Cooperatives respectively.

Section 97 of the Cooperatives Act (2074) 2017 contains special provisions concerning the supervision of Cooperatives carrying out transactions of Saving and Credit. Its mechanism, a rudimentary form of the principle of proportionality, has been prescribed in Rule 72 of the Cooperatives Rules (2075) 2018 as follows:

- For Cooperatives with deposit liability exceeding Rs 50 Million under the jurisdiction of the local-level authority, supervision is to be carried out by the joint team of local and state-level authorities.

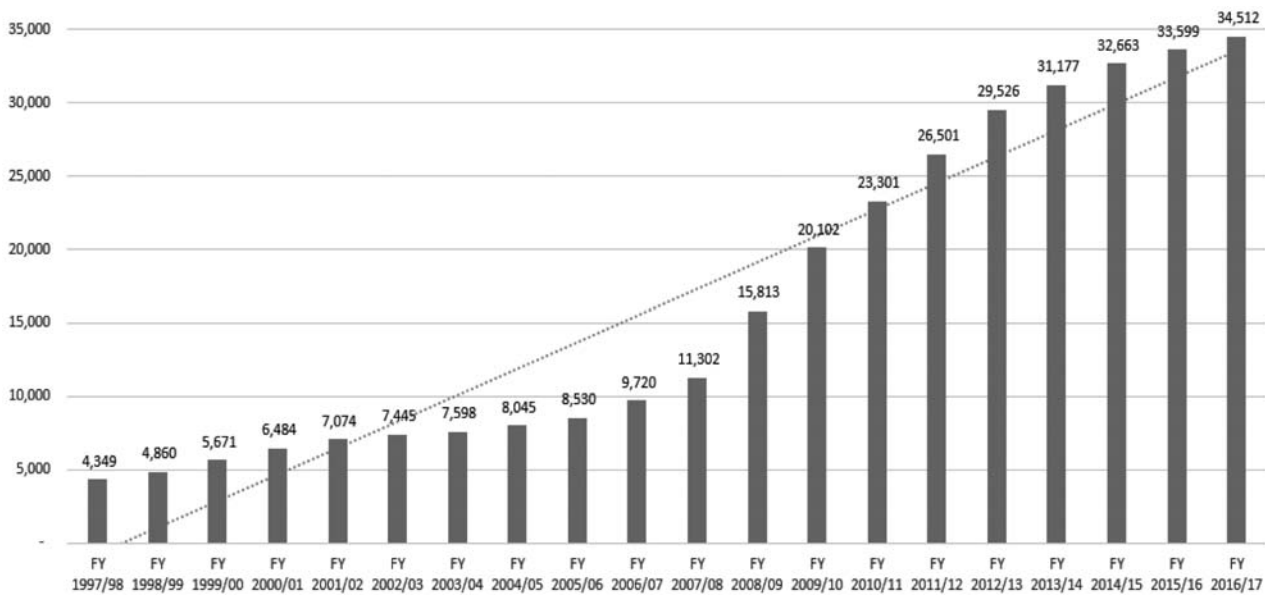

Figure 2: Number of Cooperatives over the years

- For Cooperatives with deposit liability exceeding Rs. 250 Million under the jurisdiction of the local or state-level authority, supervision is to be carried out by the joint team of local or state-level authority and the DoC.
- For Cooperatives with deposit liability exceeding Rs 500 Million under the

Table 1: Types of Cooperatives operating over the years

Fiscal Year Cooperatives	(2067/68) 2010/11	(2068/69) 2011/12	(2069/70) 2012/13	(2070/71) 2013/14	(2071/72) 2014/15	(2072/73) 2015/16	(2073/74) 2016/17
Saving and Credit	10,997	11,851	12,916	13,368	13,460	13,769	13,578
Multipurpose	4,075	4,136	3,938	4,114	4,031	4,055	4,371
Agriculture	3,612	5,373	7,095	8,069	9,463	9,965	10,921
Milk	1,747	1,749	1,743	1,732	1,674	1,652	1,658
Consumer	1,339	1,416	1,459	1,426	1,444	1,461	1,423
Electricity	313	406	411	429	437	450	463
Vegetable and Fruits	174	196	207	202	183	189	193
Tea	103	97	107	109	111	106	108
Coffee	75	80	146	146	170	148	155
Herbal	89	144	181	192	198	191	186
Beekeeping	54	65	64	67	107	97	93
Communication	68	102	116	121	128	136	143
Health	70	85	89	92	110	112	128
Sugarcane	*	48	47	47	49	48	48
Junar	*	31	37	44	45	44	45
Others	585	722	970	1,019	1,053	1,176	999
Total	23,301	26,501	29,526	31,177	32,663	33,599	34,512

* No bifurcation

Table 2: Proportion of Financial Cooperatives

Fiscal Year Particulars	(2067/68) 2010/11	(2068/69) 2011/12	(2069/70) 2012/13	(2070/71) 2013/14	(2071/72) 2014/15	(2072/73) 2015/16	(2073/74) 2016/17
Total number of Cooperatives	23,301	26,501	29,526	31,177	32,663	33,599	34,512
Total number of FCs	15,072	15,987	16,854	17,482	17,491	17,824	17,949
Proportion	65%	60%	57%	56%	54%	53%	52%

jurisdiction of the local or state-level authority, supervision is to be carried out by the joint team of local or state-level authority, the DoC and the NRB.

- However, there is no restriction on DoC to conduct supervision of such Cooperatives on their own.

The MoLCPA issued a Directive to supervise, inspect and monitor Cooperatives having major transactions of Saving and Credit in August 2020 (2077). The DoC is the only regulator that has been issuing directives on functional aspects of Cooperatives as per Rule 76(1)(9) of the Cooperative Rules. The latest compiled directive was 16 pages long and was issued on 13 February 2022.

3. Trend of Cooperatives

There has been a gradual growth in the number of Cooperatives over the years. According to the figures published by the DoC, there has been a constant rise in the number of Cooperatives from

FY 1997/98 to FY 2016/2017.

It is important to note that not all Cooperatives have the same role in the economy. There are various types of Cooperatives and their sectoral categorization as published since FY 2010/11 in several publications by the DoC show the following:

The proportion of FCs have been consistently over half of the total Cooperatives over the years, as shown below.

Until the latest constitution, the DoC had direct oversight over all the Cooperatives with an adequate coordination mechanism with Division Cooperative Office. After FY 2016/17 (FY 2073/74), the responsibility of registration and regulation of Cooperatives were to be done through 761 bodies (one Federation-level, seven state-level and 753 local-level). Clearly, without an adequate handover mechanism, there was lack of appropriate resources and information at each of those levels. So, there were no compiled

Table 3: Key highlights of extensive study on Cooperatives

Particulars	Jurisdiction of Federation- level authority	Jurisdiction of State-level authority	Jurisdiction of Local-level authority	TOTAL
Total number of Cooperatives	125	8,623	21,138	29,886
Total members	135,908	2,550,259	4,621,295	7,307,462
Female	73,257	1,384,666	2,634,471	4,092,394
Male	62,651	1,165,593	1,986,824	3,215,068
Total Share capital (Rs.)	326,628,957	40,343,339,310	53,435,047,535	94,105,015,802
Total Deposit collection (Rs.)	33,539,240,599	212,742,857,209	231,679,048,665	477,961,146,473
Total Loan disbursement (Rs.)	23,783,774,495	154,738,255,681	247,740,281,205	426,262,311,381
Employment generated	913	25,704	61,692	88,309

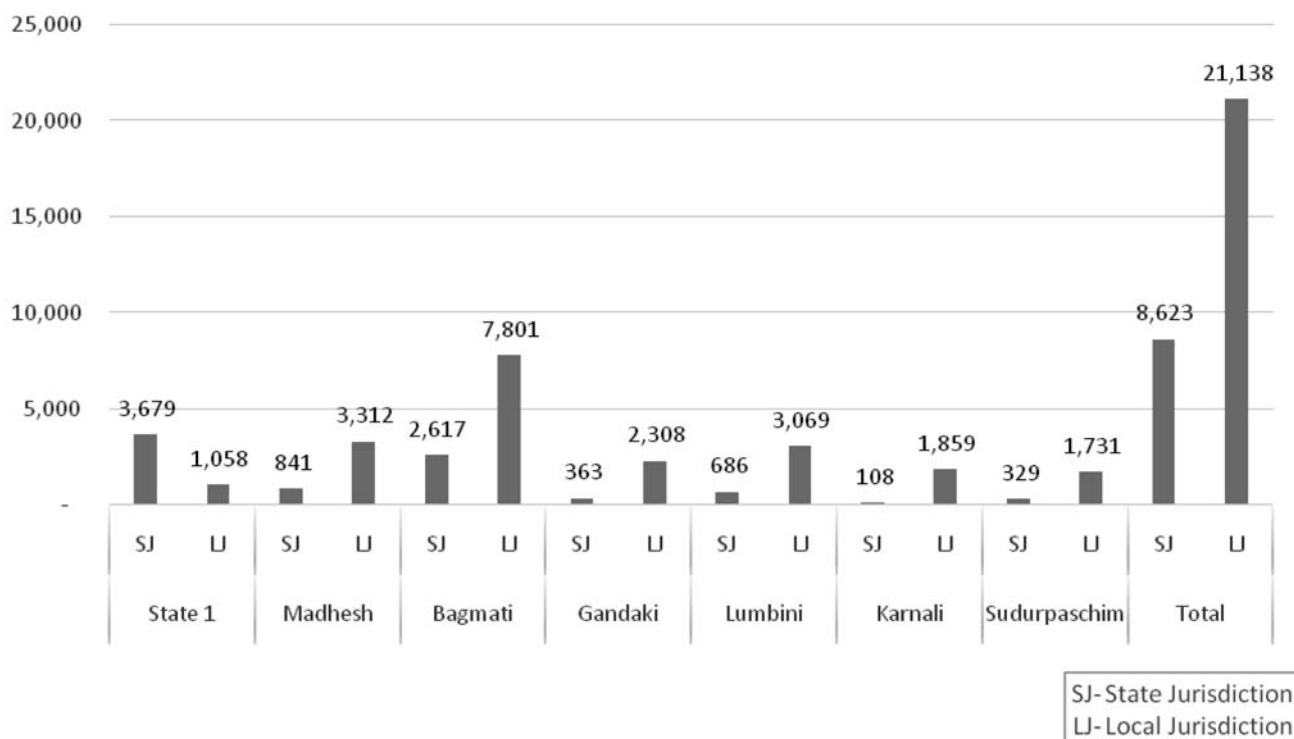

Figure 3: State-wise bifurcation of number of Cooperatives under the regulatory jurisdiction of State and Local-level authorities

statistics on Cooperatives since then. In 2020 (2077), the DoC with a team of 19 members conducted a four-month-long extensive study to compile key statistics of Cooperatives in Nepal. Following are highlights of the extensive study.

The total number of Cooperatives have reduced from 34,512 in FY 2016/17 to 29,886 in FY 2019/20. Similarly, there are 7.3 million members in cooperatives with females comprising 56% of them. The total share capital, total deposit collection and total loan disbursement

of Cooperatives is Rs 94.10 Billion, Rs 477.96 Billion and Rs 426.26 Billion respectively. Further, 88,309 people are directly employed in Cooperatives.

It can be inferred from the above figures that there are about 71% Cooperatives under the jurisdiction of local-level authorities and about 29% Cooperatives under the jurisdiction of state-level authorities. Further, among state-level jurisdiction, State 1 has the highest number of Cooperatives under it with 3,679 Cooperatives and among local-level jurisdiction, local levels of State Bagmati has the highest number of Cooperatives under them with 7,801 Cooperatives.

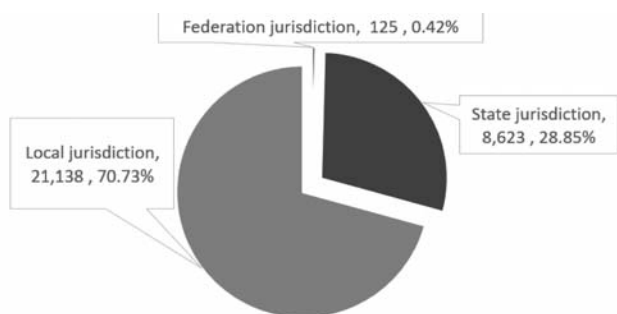

Figure 4: Cooperatives under various regulatory jurisdictions

Due to lack of sectoral categorization of Cooperatives, the data of the extensive study is not holistic. In addition, there is enough room to question the veracity of the data, for example, due to lack of information of total members, total share capital, total deposit collection, total

loan disbursed and employment generated by the Cooperatives under the jurisdiction of Lumbini state and lack of information on loan disbursed by Cooperatives under the jurisdiction of local levels in State 1. Yet, as there was no concrete information of Cooperatives, as basic information as the number of Cooperatives, since FY 2016/17 (2073/74), the study is one of a kind and is certainly helpful.

In Nepal, Cooperatives have been functioning as an organization as well as an association. A single Cooperative is a primary institution while the association of Cooperatives is a secondary institution. In this article, focus on the primary institutions, particularly FCs i.e. Saving and Credit as well as Multipurpose Cooperatives, has been done rather than the secondary institutions. However, for a general overview, the following are the secondary institutions of Cooperatives in Nepal according to the extensive study report (number in parentheses indicates the number of respective institutions). All these secondary institutions are under the governance jurisdiction of the federation-level authority and are not included in the 125 institutions mentioned earlier

in their jurisdiction.

- National Federation of Cooperatives (1)
- National Cooperative Bank (1)
- Central Thematic Cooperative Union (20)
- District Cooperative Union (70)
- Thematic District Cooperative Union (256)

Status of Supervision of Cooperatives

There is no publicly available information on supervision conducted by the DoC before the federal structure of regulation of Cooperatives. After the federal structure of regulation of Cooperatives, the DoC has shared, while conducting research for this article, that 20 Cooperatives have been supervised in FY 2018/19 (2075/76), 43 in FY 2019/20 (2076/77), 13 in FY 2020/21 (2077/78) and 25 till date in FY 2021/22 (2078/79) out of 125 Cooperatives under its jurisdiction. Statistics of supervision conducted by the local and state level authorities could not be obtained from the DoC, indicating lack of coordination mechanism among the three levels of regulators. Though the supervision of FCs with deposit liability exceeding Rs 500

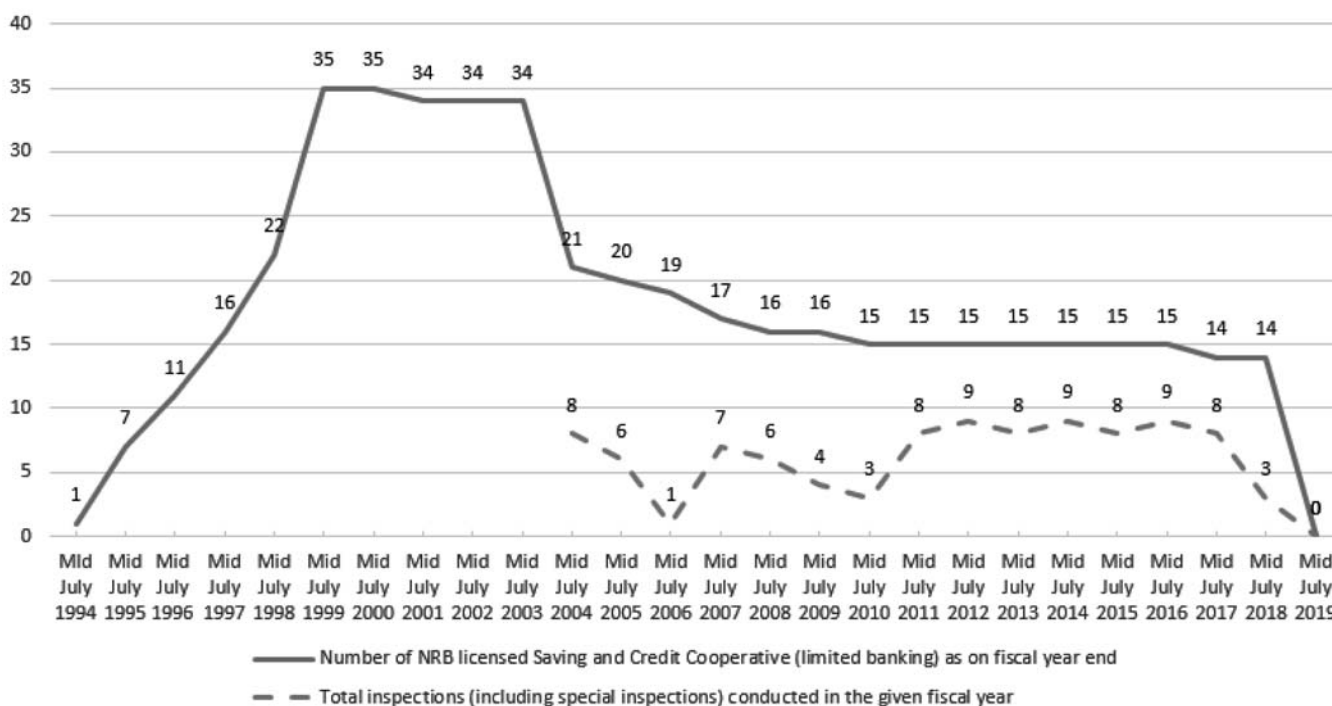

Figure 5: Number of NRB licensed and inspected Cooperatives (limited banking transactions)

Million can be jointly conducted by a team with participation from various levels of authorities and the NRB, there has been no participation of NRB in that role since 2017.

However, the NRB has the history of regulating and supervising FCs. The Rural Self Reliance Fund (RSRF) was instituted in 1991 with the joint efforts of the NRB and the then His Majesty's Government. The objective of the Fund was to work for gradual poverty reduction by providing wholesale credit to those Cooperatives/NGOs, which were involved in providing concessional loans to the poor people for conducting income-generating activities. After Cooperatives Act (2048) 1992, in FY 1993/94, with a view of increasing financial access, the NRB started giving licenses to Cooperatives for undertaking limited banking activities. The first such Cooperative was Nawajeewan Sahakari Sanstha Limited of Dhangadi.

The number of Saving and Credit Cooperatives (limited banking transactions) licensed and supervised by the NRB (excluding National Cooperative Bank Ltd) over the years according to various annual reports and special publications published by the NRB has been shown below.

After April 2000, the NRB did not grant new licenses to Cooperatives for conducting limited banking transactions and formalized that policy in FY 2002/03. The NRB had also issued a 28-page unified directive to Cooperatives holding limited banking transaction license in 2002, revised periodically. The NRB had been contemplating the step to deregulate FCs from its radar since January 2015 when the Financial Stability Report concluded that the increasing trend of shadow banking practices by some of the larger Cooperatives around the urban areas has brought a challenge to the financial system and highlighted a need of a strong and separate regulatory body (Second Tier Institution) to ensure the compliance of minimum financial standards by the larger Cooperatives operating in

urban and accessible areas. The step was further supplemented through the report of International Monetary Fund's 2017 Article IV Consultation of Nepal which mentioned, "The large number of FCs account for more than 15 percent of financial system assets and have linkages to the banks. However, the absence of meaningful regulation and supervision of the Cooperatives sector needs to be remedied, for example through the creation of a designated second-tier institution as well as resolution tools. This would complement and support the government's welcome financial inclusion goals."

Eventually, the NRB issued a notice, effective 17 July 2018 (1 Shrawan 2075), that it no longer regulated and supervised 14 Cooperatives to whom it had provided license of limited banking transactions.

In the present scenario, though the NRB has been conferred through the new Cooperatives Act and Cooperatives Rules to inspect and supervise FCs exceeding specified deposit liability, lack of cooperation among the supervisors and lack of participation of the NRB in the supervision process has resulted in inadequate supervision regime of FCs. Further, scattered and as many as 761 regulatory bodies have led to confusion on operability and lack of uniformity in monitoring.

To-do-list to improve supervision regime of Financial Cooperatives

The share of Cooperatives in the total financial system stood at 5.70 percent in mid-July 2020 compared to 8.30 percent in mid-July 2019. According to the recent available sectoral categorized Cooperatives report by the DoC in FY 2016/17 (FY 2073/74) there were 13,578 Saving and Credit Cooperatives and 4,731 Multipurpose Cooperatives out of total 34,512 Cooperatives. Though FCs comprised only 52 percent of all Cooperatives, they accounted for 89 percent of the total share capital, 93 percent of the total deposits and 89 percent of the credit

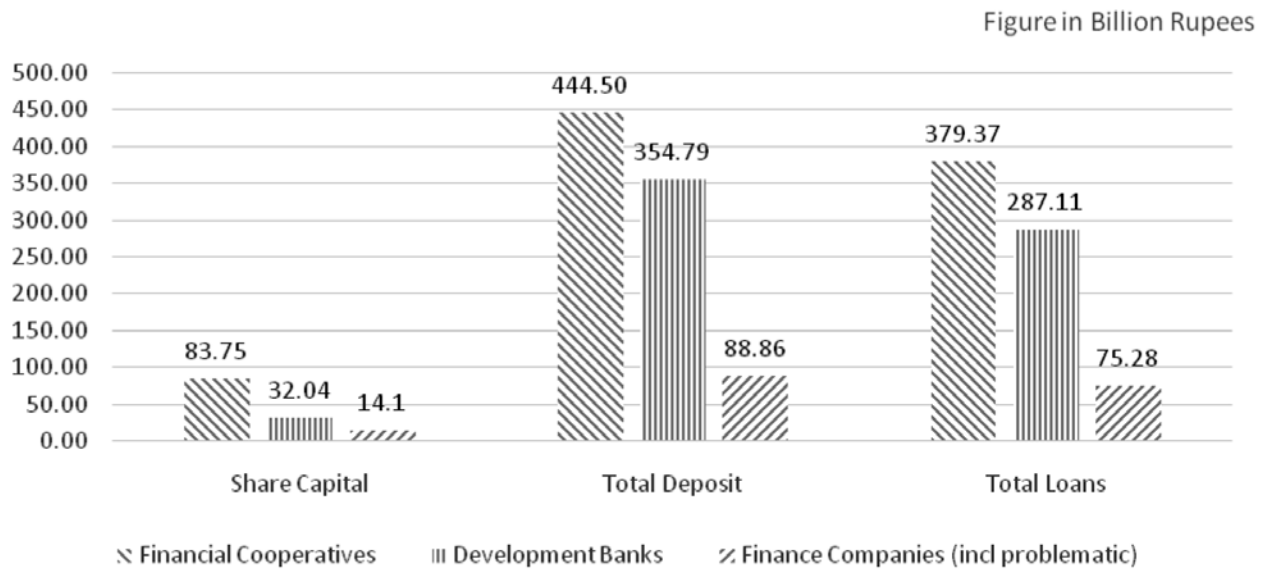

Figure 6: Comparison of Share Capital, Total Deposit and Total Loans among Financial Cooperatives, Development Banks and Finance Companies

disbursed by all Cooperatives, indicating a much higher concentration of capital, deposit and credit in the FCs. If we assume that the proportion of Cooperatives in FY 2016/17 remained constant and applied to the extensive study data of FY 2019/20, total share capital of FCs comes over Rs 83 Billion, total deposit collected over Rs 444 Billion and total credit disbursement over Rs 379 Billion. Following is the comparative of share capital, total deposits and total loans among FCs, development banks and finance companies (including problematic finance companies) as on the same period of extensive study data of Mid July 2020 (Asar end 2077).

Though a legal requirement, the NRB does not participate in supervision of FCs assigned for supervision and there is a lack of coordination between them and the DoC. It seems irrational that FCs are not in a supervisory regime as strong as development banks and finance companies, which have been regulated and supervised by a competent authority like the NRB, even when all the parameters - share capital, total deposit and total loans - of FCs are higher than development banks and finance companies combined. The irrationality holds true on a case-to-case basis

as well. For example, as on Mid July 2021, Nawakantipur Saving and Credit Cooperative Society Limited, Kathmandu mobilized a deposit of Rs. 2.61 Billion and Chandragiri Saving and Credit Cooperative Society Limited, Kathmandu mobilized a deposit of Rs. 2.21 Billion according to their respective annual reports. This figure is higher than the deposit mobilized by five Development Banks and five Finance Companies (including two problematic companies) as on the same period. Yet, in spite of legal requirements, larger FCs that are functionally similar to development banks and finance companies are outside the purview of the NRB.

Also in an interconnected financial system like ours, it is essential that all the key components of the financial sector are well supervised. The Government of Nepal and the NRB should be well aware of the systemic risk that could arise due to the adoption of inadequate supervisory mechanisms. It is also worth noting that huge cash transactions conducted by the Cooperatives through banks and financial institutions are difficult to monitor. Such cash transactions are outside the radar of NRB. It has been found that there are fewer Know Your Customer (KYC)

requirements and Customer Due Diligence (CDD) is almost ineffective in all the problematic Cooperatives. Mutual Evaluation report of Nepal in 2011 mocked the AML/CFT requirements in Cooperatives by mentioning, "The DoC informed assessors that it had also issued CDD requirements 'two to three' years ago, but did not provide copies of the directive."

The DoC should responsibly take the lead to strengthen the regulation and supervision regime of Cooperatives immediately. Since, the recommendation of NRB as well as the International Monetary Fund to establish a second-tier institution to supervise FCs has not been well heard and Cooperatives Act and Rules have added the responsibility of the NRB to supervise FCs, it has no choice but to use its expertise to supervise FCs exceeding specified deposit liability, helping maintain public confidence in not only the 'systematically important' Cooperatives, but also promoting moral suasion on FCs as a whole. A specific strategy is to be framed and subsequently implemented. Some to-do tasks that can help improve supervision of FCs and encourage the NRB's role in it, wherever applicable, have been mentioned below.

To-do 1: Improve coordination and cooperation

With the current constitutional arrangement, it is imminent that an appropriate coordination mechanism is formed among all regulators and supervisors of FCs. There needs to be a coordinated effort at all levels of the government and the NRB to pursue systematic supervision of scattered FCs around the country. A separate unit can be formed in the NRB under the newly formed Non-bank Financial Institutions Supervision Department (currently assigned for supervision of Cooperative Bank) to coordinate with the local, state and federation-level authorities to supervise FCs. There also needs to be adequate coordination between the state and local-level authorities to facilitate supervision and regulation

of Cooperatives under their respective jurisdiction where there is no requirement of formation of a team with representatives from the DoC and the NRB.

There is a good experience of coordination between the NRB and the DoC over the years. Financial Stability Oversight Committee in the NRB invites the registrar of the DoC to assess the financial status of the economy. Regulation Coordination Mechanism, consisting representation of the registrar of the DoC, formed under National Strategy and Action Plan to prevent fiscal investment on Money Laundering and Terrorist Financing- 2019-24 (2076-81) have helped improve coordination among 11 regulators and discuss efforts made by each of the regulators to discourage Money Laundering and Terrorist Financing. Similar high-level and working-level committees should be formed to coordinate supervision activities, wherein DoC can act as a bridge between local or state-level authority and the NRB.

To-do 2: Amend NRB Act and cooperatives rules

Nepal Rastra Bank Act (2058) 2002 needs to be amended to incorporate supervisory rights, responsibilities and duties of the NRB to initiate adequate supervision of FCs. The mere inclusion of the NRB in the Cooperatives Rules assigning responsibility for the supervision of FCs does not have enough power to guide the NRB towards the herculean task of supervising them. Gradually, when adequate power and mechanisms are in place, the NRB can be trusted with not only the FCs exceeding deposit liability of Rs. 500 Million but also all the FCs.

The role of NRB has been restricted to participating in a joint team of supervisors of DoC and local or state-level authorities. NRB does not fully have the right to supervise FCs on their own, enforce direction and punish FCs, as applicable. However, such responsibility and power is provided to NRB to monitor & supervise

Cooperative Banks. The NRB should lobby for increased responsibility and increased powers to initiate meaningful supervision of bigger FCs.

The NRB used to depute its officers in Division Cooperative Office to conduct supervision of Cooperatives other than those licensed under limited banking transactions. As the NRB did not have enough power to execute sanctions if it deemed necessary, it had recommended for a second-tier institution to supervise FCs. Similarly, if the NRB is expected to participate in the supervision of FCs, it should also have the authority to impose financial sanctions and punishments independently, on their own, but such authority is highly concentrated towards the Registrar of the DoC.

There seems to be slight conflict in provisions of Cooperatives Rules; Rule 71 mentions that the NRB may inspect Cooperatives having Savings and Credit transactions of more than Rs. 500 Million while Rule 72 states that for Cooperatives with deposit liability exceeding Rs 500 Million under the jurisdiction of the local or state-level authority, supervision is to be carried out by the joint team of local or state authority, the DoC and the NRB. This provision needs clarification. Additionally, Rule 71 mentions that the NRB may inspect such Cooperatives, which is not yet a compulsion. However, for the greater good of

the sector, the NRB should not trivially play with such words to opt-out as supervisor of FCs.

Further, Section 76 of the NRB Act states that any person, firm, company or institution shall, in order to accept any type of deposit or to provide loan, obtain approval from the NRB as may be prescribed. However, FCs have not been subject to this condition, yet. Thus, FCs need to come into the purview of the NRB, which can also be facilitated through its 8 regional offices.

To- do 3: Enforce punishments

It is not uncommon that FCs have had issues with corporate governance and have evaporated savings of members of Cooperatives. Section 122 and 124 of Cooperatives Act 2074 (2017) have clearly highlighted the offenses and punishment respectively to enforce corporate governance and compliance as per Cooperative standards and principles. Further, Section 104 of the Act mentions circumstances in which Cooperatives may be declared problematic by the MoLCPA on the recommendation of the DoC. Accordingly, the formation of the Problematic Cooperative Management Committee as per Section 105 of the Act has already taken place and the committee has been liquidating the assets of 12 Cooperatives declared as problematic in various periods to raise cash to pay off creditors. Further, there are

Table 4: Cooperatives Declared Problematic

SN	Name of Cooperative	Date declared problematic
1	Oriental Cooperative Ltd.	6 November 2017
2	Standard Saving and Credit Cooperative Ltd.	2 July 2018
3	Pacific Saving and Investment Cooperative Ltd.	2 July 2018
4	Prabhu Saving and Credit Cooperative Ltd.	2 July 2018
5	Kohinoor Hill Saving and Credit Cooperative Ltd.	2 July 2018
6	Consumer Saving and Credit Cooperative Ltd.	2 July 2018
7	Kuber Saving and Credit Cooperative Ltd.	2 July 2018
8	Chartered Saving and Credit Cooperative Ltd.	2 July 2018
9	Vegas Saving and Credit Cooperative Ltd.	2 July 2018
10	Standard Multipurpose Cooperative Ltd.	2 July 2018
11	Societal Saving and Credit Cooperative Ltd.	3 March 2019
12	Luniva Saving and Credit Cooperative Ltd.	29 July 2019

likes of Civil Savings and Credit Cooperative Ltd. that are facing an ongoing investigation by the Central Investigation Bureau (CIB) of Nepal Police due to alleged misappropriation of the depositors' money by the directors. Following are the Cooperatives declared problematic since new Cooperatives Act of (2074) 2017.

It is evident from the above table that FCs are subject to declaration as problematic, as compared to other categories of Cooperatives. Therefore, stringent measures of having Early Warning Signals (EWS), providing direction, enforcing punishments to FCs need to be initiated immediately. It is essential that measures of enforcing punishments and declaring problematic be scaled up similar to the way the NRB declared various development banks and finance companies problematic during the 2010s, which has led to an improved situation of the overall category of such institutions.

To-do 4: Improve data collection

To conduct effective supervision, the collection of requisite data is one of the most important aspects. Currently, the Cooperative and Poverty Management Information System (COPOMIS) is in place to compile necessary information of all the Cooperatives. However, there is a caveat. Not all Cooperatives have adopted the system. The extensive research study conducted by the DoC stated that out of 125 Cooperatives under the jurisdiction of federation-level authority, only 78 had fully integrated COPOMIS system. Further, the report mentioned that Cooperatives in the Rukum district does not have COPOMIS system due to lack of internet in the required areas. Timely offsite supervision and fulfillment of ad-hoc requirements of the supervisor are not possible until the data collection system is effective. To ensure an improved supervisory mechanism, a dedicated effort needs to be initiated not only for the integration of Cooperatives into the system but also for accessible and quality data output.

Currently, integration of financial institutions in goAML system is ongoing. Action plan number 6.3.4 of the National Strategy and Action Plan to prevent fiscal investment on Money Laundering and Terrorist Financing- 2019-24 (2076-81) mentions that Cooperatives with Capital or Deposit more than Rs 100 Million be integrated into goAML software within July 2021. Though the regulatory body is specified as the responsible institution, the DoC, or various levels of government have not been able to complete the process yet. Thus, Suspicious and Threshold Transaction Reporting has been received from these institutions in manual form. The DoC needs to take the lead in both COPOMIS and goAML integration as soon as possible, in at least all the FCs.

To-do 5: Categorize Cooperatives

The governance of FCs consists of mechanism of internal control by the institution's own bylaws, policies, directives and procedures which are endorsed by the governmental regulatory body. Further, the Cooperatives Act has envisioned various associations of Cooperatives to conduct monitoring of Cooperatives. As there are many Cooperatives scattered around the country, it is essential to categorize them into specific ratings, indicating segregated status and specific hierarchy. Such categorization can be done based on various parameters like governance, capital, profitability, regulatory compliance, grievances, etc. Such grouping not only helps supervisors but also the public at large to understand the status of Cooperatives and take decisions accordingly. It also encourages Cooperatives to improve their ratings for better market image and competitiveness.

Nepal Federation of Savings and Credit Cooperative Unions Ltd. (NEFSCUN), a secondary institution that is a member-based national apex organization of Savings and Credit Cooperatives and their District Unions, has introduced a quality assurance program in which

Cooperatives are categorized under 'ACCESS' (A-one Competitive Choice for Excellence in Service & Soundness), 'PROBATION' (Program for Building Absolute & Professionalization), and 'CURBS' (Credit Union Risk-Based Supervision) programs, as a branding tool. Such branding provides accreditation to FCs if required standards are met and currently there are 755 FCs under these programs. Similarly, differentiated assistance is provided to FCs under separate programs. Directive to supervise, inspect and monitor Cooperatives having major transactions of Saving and Credit 2020 (2077) issued by MoLCPA has envisioned categorization of FCs based on 17 parameters into 4 categories of FCs as High, Medium, Low and Very Low risk. This needs to be effectively implemented by all supervisory bodies and consolidated at a central level.

To-do 6: Capacity development

Without adequate and skilled human resources, supervisory functions are ineffective. There are currently 23 staff in the DoC (excluding office assistants and drivers) that both regulate and supervise Cooperatives under its jurisdiction. Mutual Evaluation Report of 2011 had mentioned that there are 17 staff at the DoC and that this number is insufficient to conduct effective monitoring. Supervisory resources have not been enhanced enough since then too. Though it can be argued that the registration and regulation function has been handed over to the local, state and federation-level authorities so the requirements are lower in the DoC, Division Cooperative Offices that supported the DoC are also not functional anymore. So resource mobilization seems insufficient. Also, the NRB should also develop a separate unit, preferably under Non-Bank Financial Institutions Supervision Department, so that dedicated staffs get involved in focused approach to supervision of FCs and focal point of contact to coordinate with various regulators can be assigned to the unit.

Local and state-level staffs need to be adequately trained so that professional supervision activities get fostered. As about 71 percent of the Cooperatives fall under the jurisdiction of local-level authorities and about 29 percent of the Cooperatives fall under the jurisdiction of state-level authorities, capacity enhancement in those levels is very crucial to improve the supervision regime. Further, for larger FCs, support and participation from the DoC and the NRB can be expected to assist local and state-level supervisors through knowledge sharing.

To-do 7: Incentivize mergers

Lately, the requirement of FCs has been called into question, particularly in the urban areas. The DoC has been reluctant to incorporate new FCs for quite a while now. Banks and financial institutions have been mandated to reach all local levels through the establishment of new branches. This has improved financial inclusion and replaced FCs to a larger extent. Thus, mergers of FCs have been an emerging issue lately. According to the DoC, 10 FCs merged to form five FCs in FY 2018/19 (2075/76), 86 FCs merged to form 36 FCs in FY 2019/20 (2076/77) and 13 FCs merged to form five FCs during the first four months of FY 2020/21 (2077/78). Similarly, upto the first four months of FY 2020/21 (2077/78), four other categories of Cooperatives merged to form two other categories of Cooperatives. Such merger has taken place among the Cooperatives that are regulated under all levels of the government. From a supervisor's perspective, a decreased number of institutions mean fewer requirements of supervisory resources like workforce and cost, which enhances a focused approach to supervision. The MoLCPA has issued a directive for the merger and demerger of Cooperatives in December 2020. However, it lacks adequate merger-incentivizing measures.

To-do 8: Hear grievances

The regulators should have an appropriate

mechanism to hear grievances from all the stakeholders. According to a publication by the DoC, they have received 88 grievances in the first four months of FY 2020/21 (2077/78), out of which they have settled 85 cases. Such a mechanism with transparent measures needs to be in place at all levels of the government that regulate Cooperatives. This helps in maintaining corporate governance and discouraging the offenders by punishing them. It also facilitates effective conduct supervision.

To-do 9: Enforce corporate governance

Cooperatives have a unique functional modality. Owners and customers can be the same person, so there is a possibility of conflict of interest. Most of the Cooperatives have not functioned under the principles of the Cooperative movement. Rather than joining a Cooperative to obtain a collective goal in community development, it is perceived as a means of exploitation. Deposit members join FCs for higher interest rates than banks and financial institutions or due to fewer KYC and CDD requirements and other members join FCs for easier and faster access to loans.

Functionally, FCs hardly differ from banks and financial institutions and have much fewer roles to play in the urban areas. According to the extensive study by the DoC, a quarter of the country's population has membership in Cooperatives. People might have dual membership in different Cooperatives under the same jurisdiction, so as to maximize their personal benefits. Though notices have been issued by the DoC directing that no individual can be a member of more than one Cooperative of the same category within the same local-level jurisdiction, dual membership has not been well monitored by the supervisors particularly due to lack of appropriate mechanism.

Also, the DoC acknowledging that other categories of Cooperatives are also functioning

as FCs, issued a notice mandating that only FCs are allowed to conduct the function of accepting deposits and disbursing credits. Due to the lack of supervision of all the Cooperatives, even functions carried out by them have not been effectively monitored.

Fifteenth Five-Year Plan 2019-2024 mentions that mobilization of the fund according to priority setting of needy members, to invest for income generation and employment creation are key challenges of Cooperatives. Karki Commission concluded that major problems of FCs have arisen from self-regulation, inadequate education, distortion of financial discipline, activity outside the membership, misuse of Cooperatives fund, extended membership and investment of FCs in non-productive sectors. Thus, focusing on governance during supervision can improve the functionality of FCs and help to positively contribute to the economy.

Further, supervisory practices around the world can be researched to help understand the regulation and supervision regime of FCs and practicable provisions can be emulated. Similarly, the roles of the central bank to facilitate regulation and supervision of FCs can be explored to improve current supervisory practice in Nepal. The next section examines it.

Supervision Practices Around the Globe

In Australia, FCs (which are within a category called as mutual ADIs- Authorized Deposit-taking Institutions) are licensed and regulated by the Australian Prudential Regulation Authority (APRA). Reserve Bank of Australia plays little role in the supervision of FCs. Mutual ADIs are subject to APRA's prudential oversight for supervision and have to comply with the Australian version of Basel Standards. Like in the case of Nepal, one issue for a number of mutual ADIs is the high level of apathy within the membership base, with most members not

knowing that they are owners of the FCs and seeing it merely as a financial institution of which they are a customer.

In Brazil, FCs are called credit cooperatives and are supervised by the Central Bank of Brazil (CBB). National Monetary Council, comprising the Minister of Finance, the Minister of Planning and the Governor of the central bank, issues resolutions that regulate credit cooperatives. The CBB is the sole supervisory authority and, inside the CBB, supervision is conducted by a specific department exercising oversight over all FCs and non-banking institutions.

FCs in China include Rural Credit Cooperatives (RCCs), Rural Credit Unions (RCUs), Rural Cooperative Banks (RCBs) and Rural Mutual Cooperatives (RMCs). The law of the People's Republic of China on the regulation of and supervision over the banking industry, which provides the basic regulatory and supervisory framework, pertains equally to RCCs/RCUs/RCBs and commercial banks. RCCs/RCUs/RCBs are regulated and supervised by China Banking and Insurance Regulatory Commission (CBIRC) largely in the same way as commercial banks. RMCs are also licensed, regulated and supervised by CBIRC, but tighter limitations like the ban on opening of branches and prohibition of conducting transactions with non-members are applicable to them.

In Germany, FCs are called cooperative banks, which are credit institutions according to the German Banking Act. Cooperative banks are supervised in the same way as commercial banks. The European Central Bank is the competent authority to grant and withdraw licenses for both commercial banks and cooperative banks based on the German Banking Act. Cooperative banks are subject to the same licensing requirements as commercial banks.

In India, FCs are divided into Cooperative banks and Cooperative Societies, like in Nepal.

Cooperative banks have long been under dual regulation by the state Registrar of Societies and the Reserve Bank of India (RBI). The changes to The Banking Regulation Act approved by Parliament in September 2020, brought cooperative banks under the direct supervision of the RBI. The incorporation, regulation and winding up of cooperative societies (other than those operating in more than one State) is a State subject and is governed by the State laws on cooperative societies. In the case of Cooperatives not confined to one State, their incorporation, regulation and winding up fall in the central domain and are governed by the Multi-State Cooperative Societies Act, 2002. As the vast majority of cooperative societies are operating only in one State, the State Government and the Registrar of Cooperative Societies appointed by the State are the main regulatory authorities for the cooperative societies.

In South Africa, FCs operate as a “Cooperative financial institution” (CFI) under the Cooperative Act 2005 and an Exemption Notice to the Banks Act. Financial Sector Regulation Act (FSRA) published in August 2017 mandates all deposit-taking institutions to be regulated and supervised by the Prudential Authority and a Financial Sector Conduct Authority. The Act enables close collaboration between these two financial sector regulators and the South African Reserve Bank for effective supervision of FCs.

FCs are called “credit unions” (CUs) in the United States. The regulatory architecture of CUs has two tiers since they may apply for a federal or for a state charter. It, therefore, includes a federal agency - the National Credit Union Administration (NCUA) – and state supervisory authorities. The Federal Reserve does not engage in the regulation and supervision of CUs. Each of the state authorities is responsible for licensing and supervising state-chartered CUs, although five states do not charter and supervise state-licensed CUs. Therefore, in practice, there are 45 state regulators & in five other states, a credit

union wanting to operate there has to apply to the NCUA for a federal charter.

It seems from the supervision practice around the world that the practice of supervision of FCs varies with different regions and according to their legislative arrangement. Wherever applicable, the central bank plays a key role to regulate or supervise FCs. In the long run, the establishment of a supervision unit of FCs in the NRB can be imitated as in Brazil. Also, applying licensing and supervision rules similar to Commercial Banks like in Germany could be done in the distant future. However, the current supervisory regime of Cooperatives in Nepal is very similar to that of India and its practices are highly imitable in the context of Nepal. To emulate India, it could be a suggestive remark that instead of having local-level authorities regulating the Cooperatives, state-level authorities monitor all Cooperatives functioning under their jurisdiction and if any Cooperative functions in two states, then it becomes a matter of federation-level authority. However, for this to happen, it requires a constitutional amendment. So, it is best if the supervisory regime is strengthened, as is, according to existing provisions and suggestions for improvement are gradually provided to relevant authorities.

Way Forward

It is evident, from the above analysis, how important FCs are in our economy. It is also clear that the current regulatory and supervisory regime to regulate and supervise FCs is inadequate and inefficient, particularly due to lack of adequate coordination among regulators. The DoC, which has almost 70-year history, is certainly capable to lead the regulation and to coordinate the supervision of FCs. Further, rich history of the NRB in regulation and supervision of financial intermediaries needs to be put to use to ensure financial stability and prevent any systemic risk from large FCs. As evidenced by the supervisory practices around the world, the central bank

has an influential role to play to guide overall financial institutions towards a sound financial ecosystem. So, the NRB should not shy away from the responsibilities of supervision of FCs and take charge of it. However, confining NRB to be a representative in a supervision team and not providing enough powers to enforce directions, implement effective, proportionate and dissuasive sanctions to FCs are discouraging factors for increased participation of the NRB in the supervisory role of FCs. So, legal amendments are indispensable to empower the NRB.

The principle of monitoring of Cooperatives by the secondary institutions where such Cooperatives are a member as well as the principle of self-regulation of Cooperatives has been beneficial in strengthening monitoring of Cooperatives. Similar to CAMELS (Capital adequacy, Asset quality, Management, Earnings, Liquidity and Sensitivity to market risk) rating in the banks and financial institutions, PEARLS (Protection, Effective financial structure, Asset quality, Rates of return and costs, Liquidity, Signs of Growth) indicator is in effect to monitor major indicators of all the FCs. These indicators need to be assessed by the supervisors at all levels of the government to prepare comparable data. Centrally compiled and published statistics is necessary to enhance public confidence in FCs and help policymakers formulate evidence-based policies.

As per the trust of the policymakers and its experience in regulating and supervising FCs, the NRB needs to participate in the supervision of FCs having deposit liability in excess of Rs. 500 Million. There is no publicly available information that mentions how many such institutions are there. A study can be initiated to identify such FCs as a kick start. And with due course, necessary policy suggestions can be provided to the Government of Nepal to frame Acts and Rules on Cooperatives. Nonetheless, it is in the interest of financial stability that large FCs are supervised by the NRB. Further, the herculean

task of supervising all the FCs by respective levels of government and in a coordinated manner is a challenging issue. Increased coordination among regulators and supervisors, amendment of acts and rules for facilitation of supervision, enforcement of punishments, improvement of data collection, categorization of cooperatives, capacity development of supervisors, adequate stimulation of mergers, grievance redressal and enforcement of corporate governance can certainly help improve the supervisory regime of FCs.

Assuming there are 15000 FCs today, each supervisory authority has, on average, 20 FCs to look after, which will be challenging in this transitory phase of the supervision practice and will have a steep learning curve in the beginning but with appropriate coordination among regulatory & supervisory authorities, concerted effort from all stakeholders and reinforcement of supervisory resources, the learning curve is sure to get flattened over time.

References

International Cooperative Alliance, The Rochdale Pioneers, <https://www.ica.coop/en/rochdale-pioneers> (Accessed: 24 February 2022)

International Cooperative Alliance, Cooperative identity, values & principles, <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> (Accessed: 24 February 2022)

National Cooperatives Federation of Nepal, History, <https://ncfnepal.com.np/history> (Accessed: 24 February 2022)

Department of Cooperatives, Handover notice, https://www.deoc.gov.np/resourcefile/sahakari%20abhilekh_pdffile_1537862785.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Department of Cooperatives, Notice on Regulation of Cooperatives, <https://www.deoc.gov.np/notice/detail/9/2017/49675928> (Accessed: 24 February 2022)

Chandrakala Paudel (2020), Institutional

Governance in Saving and Credit Cooperatives, <https://ncbl.coop/publication/2020/08/16/institutional-governance-in-saving-and-credit-cooperatives/> (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Rastra Bank, Notice about formation of Non-Bank Financial Supervision Department, <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/02/Scan-2.pdf> (Accessed: 24 February 2022)

Department of Cooperatives (2020), Sahakari Jhalak, https://www.deoc.gov.np/downloadfile/sahakari%20jhalak,%202077_nep_1612089734.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Rastra Bank (2003-2020), Annual Reports

Nepal Rastra Bank (2005), Nepal Rastra Bank in fifty years, https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/11/Special_Publications-Sixty_Years_Of_Nepal_Rastra_Bank-new.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Rastra Bank (2018), Sixty Years of Nepal Rastra Bank, https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/11/Special_Publications-Sixty_Years_Of_Nepal_Rastra_Bank-new.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Rastra Bank (2002), Directive issued by Nepal Rastra Bank to Cooperatives, <https://www.findevgateway.org/sites/default/files/publications/files/mfg-en-paper-directive-issued-by-nepal-rastra-bank-to-cooperative-societies-holding-a-limited-banking-transaction-license-2002-2002.pdf> (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Rastra Bank (2015), Financial Stability Report, https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/02/Financial_Stability_Report-Issue_No._6_January_2015.pdf (Accessed: 24 February 2022)

International Monetary Fund (2017), Nepal-2017 Article IV Consultation, <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2017/cr1774.ashx> (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Rastra Bank (2018), Notice to deregulate Cooperatives with limited banking transaction license, https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/04/Simit_Banking_Karobar_Garne_Sambandhama20180716.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Rastra Bank (2020), Financial Stability Report, <https://www.nrb.org.np/contents/>

uploads/2021/04/ Financial-Stability-Report-for-FY-2019-20.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Department of Cooperatives (2017), Statistics of Cooperatives, https://www.deoc.gov.np/downloadfile/Coop_data_2074_1544686478.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Nawakantipur Saving and Credit Cooperative Society Ltd, Annual Report 2020/21, <https://nawakantipur.com.np/wp-content/uploads/2021/09/24th-Nawakantipur-Annula-Reprt-2078-compressed.pdf> (Accessed: 24 February 2022)

Chandragiri Saving and Credit Cooperative Society Ltd, Annual Report 2077/78, [https://www.chandragiri.coop.np/backend/images/quick_download/1640755083chandragiri%20saccos%20annual%20report%20inner%202078_low%20quality%20\(1\).pdf](https://www.chandragiri.coop.np/backend/images/quick_download/1640755083chandragiri%20saccos%20annual%20report%20inner%202078_low%20quality%20(1).pdf) (Accessed: 24 February 2022)

Asia/Pacific Group on Money Laundering (2011), Nepal- Mutual Evaluation Report 2011, <http://www.apgml.org/includes/handlers/get-document.ashx?d=45e7e05b-7a59-4e6f-b627-96436196e151> (Accessed: 24 February 2022)

Office of Prime Minister and Council of Ministers (2019), National Strategy and Action Plan to prevent fiscal investment on Money Laundering and Terrorist Financing, https://www.opmcm.gov.np/en/wp-content/uploads/2019/09/AML-CFT-Clear-Final_Approved.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Problematic Cooperative Management Committee (2021), Annual Progress Report, <http://coopmc.gov.np/notice-details/27/2021/78973691/> (Accessed: 24 February 2022)

Nepal Federation of Savings and Credit Cooperative Unions Ltd. (2019), Saccos Aawaj, <https://www.nefscun.org.np/wp-content/uploads/2021/08/NEFSCUN-SACCOS-Aawaj-2076-falgun.pdf>, p.6 (Accessed: 24 February 2022)

Department of Cooperatives (2022), Staff

details, <https://www.deoc.gov.np/english/our-staffs/> (Accessed: 24 February 2022)

Department of Cooperatives (2020), Cooperative Bulletin, https://www.deoc.gov.np/downloadfile/buleetin%202077_nep_1612089915.pdf (Accessed: 24 February 2022)

Department of Cooperatives (2017), Notice on Prohibition on dual membership, <https://www.deoc.gov.np/noticedetail/24/2017/35417975> (Accessed: 24 February 2022)

Rodrigo Coelho et al. (2019), Regulation and supervision of financial cooperatives, <https://www.bis.org/fsi/publ/insights15.pdf>, FSI Insights, Bank for International Settlements, (Accessed: 24 February 2022)

Figures and tables:

Figure 1: Key timelines including policies formed to support Cooperative movement in Nepal

Figure 2: Number of Cooperatives over the years

Figure 3: State-wise bifurcation of number of Cooperatives under the regulatory jurisdiction of State and Local-level authorities

Figure 4: Cooperatives under various regulatory jurisdictions

Figure 5: Number of NRB licensed and inspected Cooperatives (limited banking transactions)

Figure 6: Comparison of Share Capital, Total Deposit and Total Loans among Financial Cooperatives, Development Banks and Finance Companies

Table 1: Types of Cooperatives operating over the years

Table 2: Proportion of Financial Cooperatives

Table 3: Key highlights of extensive study on Cooperatives

Table 4: Cooperatives declared problematic

***

Market Conduct Supervision of Banks and Financial Institutions in Nepal for better Financial Consumer Protection: Present, Gaps and Prospect

■ Sagar Gautam*

Background/Concept

Misconduct risk in financial institutions refers to risks concerned with the way in which a firm and its staff conduct themselves in terms of how customers and investors are treated, degree of mis-selling of financial products, level of violation of rules and manipulation of markets. Higher the expansion of business higher is the tendency of financial misconduct.¹ NRB within its jurisdiction is responsible for ensuring high standards of conduct in the financial services industry and is vigilant in identifying any practices which may adversely affect the economic interests of financial consumers in the banks it supervises through its **supervisory, regulatory and surveillance mechanism**.

Conduct of banks can be defined as the customer oriented highest standards of ethical codes which may not be explicitly spoken by existing regulations, but banks internalize within themselves as a culture aimed at achieving greater degree of integrity and transparency.² Conduct supervision was **not explicitly taken as a supervisory objective** or concern until recent past. It was assumed that market itself, competition within the market, prudential supervision and financial market oversight were all enough to protect the consumer³ but with the

recognition of information asymmetry augmented⁴ by diversified socio-cultural background of the customers in the market, guided policy changes for more disclosure requirements and transparency in business dealings is demanded. Conduct Supervision is simply the supervision of banks' conduct. In Nepal, NRB as the promoter of the general interests and legitimate expectations of consumers of financial services has issued some provisions about consumer protection but, it is still a challenge to supervisors because of **inherent subjectivity** in the concerned area.

Throughout this article, we will try to shed light on the current supervisory effort aimed at protecting the consumer, delve on multiple dimensions pertaining to conduct supervision from part of regulator, trying to identify inherent gaps within our practice of conduct supervision for BFIs and foresee the prospect of Conduct Supervision.

Market Forces driving Conduct of BFIs

With growing aggression in dealings with customers in the United Kingdom, Barclays PLC, Lloyds Banking Group, Royal Bank of Scotland Group PLC and HSBC Holdings PLC concluded with an **agreement on an acceptable code of**

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

¹ Wang, V., Nnaji, H. and Jung, J., 2020. Internet banking in Nigeria: Cyber security breaches, practices and capability. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 62, p.100415.

² Furlong, W., Crossan, M., Gandz, J. and Crossan, L., 2017. Character's essential role in addressing misconduct in financial institutions. *Bus. L. Int'l*, 18, p.199.

³ Tkachenko, V., Kwilinski, A., Korystin, O., Svyrydiuk, N. and Tkachenko, I., 2019. ASSESSMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES INFLUENCE ON FINANCIAL SECURITY OF ECONOMY. *Journal of Security & Sustainability Issues*, 8(3).

⁴ Nabisaalu, J.K. and Bylund, P.L., 2021. Knight, financial institutions, and entrepreneurship in developing economies. *Journal of Institutional Economics*, 17(6), pp.989-1003.

conduct between lenders and businesses during restructurings of credits.⁵ Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act designed to improve accountability and transparency in the U.S. financial system, prevent misspelling of products was major landmark that instigated the wave of legal reforms in financial consumer protection throughout the world.⁶ Increase in the number of data breaches pertaining to online banking, heavy penalties that banks and their employees face when they fail cyber security audits,⁷ banks being growing perpetrators of corporate misconduct⁸, growing insider trading leading to financial failures⁹, deficient accountability system, performance based compensation and fluid-transient labor market have together augmented financial misconduct in banking system.¹⁰

Nepal Rastra Bank monitors within its scope the compliance, conduct and activities of licensed Banks and Financial Institutions when they provide banking business, payment services, and investment services in accordance with the existing laws, regulation and directives issued by Nepal Rastra Bank. Bank's own voluntary sustainability codes of conduct and sustainability regulation in helping to create a more sustainable financial system that are fundamentally guided by UNEPFI, UNPRI, the Equator Principles, GABV, and IRIS has ensured the right to get

quality services and compensation for losses to consumer in every sector as a fundamental right along with Right to Information relevant to them.¹¹ Further, it is the Policy of state to effectively regulate the economic sectors to ensure transparency, fair competition and accountability. Consumer Protection Act 2075 enacted to ensure easy access to goods and services at competitive price, achieve consumer education (Financial Literacy in case of Financial sector), access to all sorts of information related to the products and compensate against any losses pertaining to unfair business practices is the key government policy guiding the consumer protection in Nepal.

Every year the cost of fraud in banking industry has risen in every nation and in every nooks and corner of the world. On an average, **India saw 229 banking frauds per day** in financial year 2020-21, of which less than 1 per cent amount has been recovered. India saw 83,638 cases of banking frauds in FY 2021-21, involving Rs 1.38 lacs crore.¹² Banking Fraud Investigations Department (BFID), Kenyan **banks lost approximately US\$17.64 million in 2020** with only a third being recovered by investigators.¹³ Increasing number of banking fraud case arising from the factors external and internal to BFIs has not only threatened the individual banks but also has been a matter of great challenge to the regulators too.

⁵ Diamond, P., Nedergaard, P., Rosamond, B. and Lequesne, C. eds., 2018. *The Routledge handbook of the politics of Brexit*. Abingdon: Routledge.

⁶ McLaughlin, P.A., Sherouse, O., Febrizio, M. and King, M.S., 2021. Is Dodd-Frank the Biggest Law Ever?. *Journal of Financial Regulation*, 7(1), pp.149-174.

⁷ Williams, R.T., 2021. *Banking and Cybersecurity Governance* (Doctoral dissertation, Utica College).

⁸ Altunbaş, Y., Thornton, J. and Uymaz, Y., 2018. CEO tenure and corporate misconduct: Evidence from US banks. *Finance Research Letters*, 26, pp.1-8.

⁹ Teichmann, F.M.J., 2019. Insider trading—unsolved issues. *Journal of Financial Crime*.

¹⁰ Skinner, C.P., 2015. Misconduct risk. *Fordham L. Rev.*, 84, p.1559.

¹¹ Weber, O., 2018. Financial sector sustainability regulations and voluntary codes of conduct: do they help to create a more sustainable financial system?. In *Designing a Sustainable Financial System* (pp. 383-404). Palgrave Macmillan, Cham.

¹² Jeyanthi, P.M., Mansurali, A., Harish, V. and Krishnaveni, V.D., 2021. Significance of fraud analytics in indian banking sectors. *Journal of Critical Reviews*, 7(4), p.2020.

¹³ Ngalyuka, C., 2021. *The relationship between ICT utilization and fraud losses in commercial banks in Kenya* (Doctoral dissertation, University of Nairobi).

The protection of financial consumers is now considered essential for a sound financial system. Its importance grew in the aftermath of the global financial crisis 2008 where disclosure requirements have been further complemented with business conduct requirements aimed at promoting fairness by financial intermediaries.¹⁴ In the 2012 Core Principles, BCBS acknowledged, as a precondition for effective banking supervision, that each jurisdiction needs a well developed public infrastructure in which consumer protection laws are consistently enforced and provide a mechanism for the fair resolution of disputes.¹⁵ Talking about initiatives of RBI in consumer education and protection, we find the formulation of the '**Charter of Customer Rights**' which includes 5 basic rights of bank customers.¹⁶ In exercise of powers conferred by Financial Services Act of Bhutan 2011, the Royal Monetary Authority of Bhutan issued *Consumer Protection for Financial Services (CPFS) Rules and Regulations 2019* to all registered and licensed FSPs and consumers for ensuring fair and balanced financial market conduct.¹⁷

All this shows that space for code of sound conduct of banks with professional integrity, commitment to a set of deeply held values, and a capacity for **reflexive sense-making and reliable accountability** gained momentum.

Recently, NRB has incorporated within its website the Financial Consumer Protection Portal that acts as a platform where the consumer protection related grievances can be filed into the NRB. Also, Financial Inclusion Portal

incorporates Access Point Mapping, information about Branchless banking agents and usages of financial services in various geographical regions that is aimed to facilitate the users of financial services in Nepal. Recent public notice issued by NRB about the concept, relevant issues and other possible risk/ consequences of engaging in **Cryptocurrency and Networking business** is also a part of safeguarding the customers which the supervision unit accommodates in its conduct surveillance process of banks.

Even though the issue of protecting the financial consumer and supervising the conduct of BFIs is not a novice issue for Nepal, with increasing frequent instances of consumer related misconduct in BFIs and a necessity of strong consumer protection regime throughout the globe, it is high time NRB adopt a more robust **consumer-focused structured framework and institutional mechanism** to protect the right of financial consumer that ensures transparency, accountability and fair banking practices within the institutions it has licensed to operate within the country.

Status of Financial Consumer Protection in Nepal

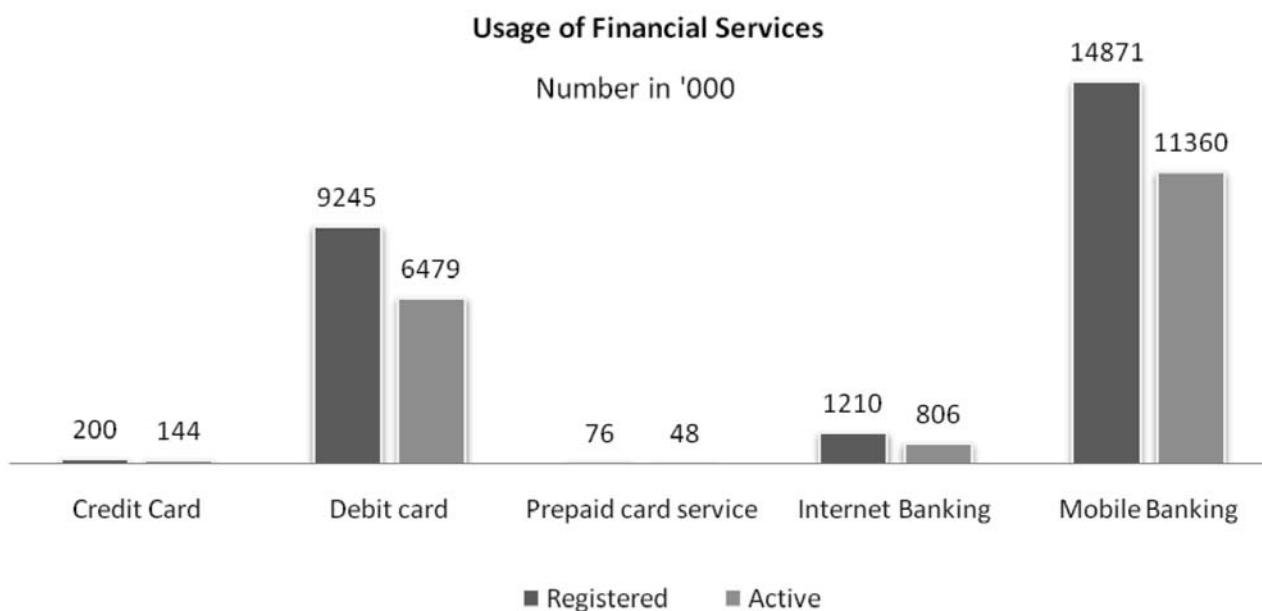
As the regulator of Banking Sector, Nepal Rastra Bank prioritizes the Financial Consumer Protection in its licensed institutions. Unified Directives issued by NRB to BFIs is intended to Protect Financial consumers from abusive practices and enabling them to make well-informed decisions regarding the use of financial

¹⁴ Soltani, B. and Maupetit, C., 2015. Importance of core values of ethics, integrity and accountability in the European corporate governance codes. *Journal of Management & Governance*, 19(2), pp.259-284.

¹⁵ Zamorski, M.J., 2013. The Basel Committee on Banking Supervision's September 2012 Revisions to Its Core Principles for Effective Banking Supervision, SEACEN Economic Letter, No. 3, Kuala Lumpur: South East Asian Central Banks (SEACEN) Research and Training Centre. *Framework for Macro-Prudential Policies for Emerging Economies in a Globalized Environment*, p.5.

¹⁶ Sengupta, S., 2021. Financial Data Protection in Indian Regulatory Policy: From 'Secrecy' and 'Confidentiality' to 'Privacy'. *J. Indian L. & Soc'y*, 12, p.85.

¹⁷ Sapre, N., 2021. Financial inclusion. In *A Practical Guide to Financial Services: Knowledge, Opportunities and Inclusion* (pp. 172-192). Routledge.

Source: Financial Inclusion Dashboard, NRB retrieved on 2078.10.27

products and services which is not only an important policy goal in itself, but also has repercussion in healthy development of the financial sector, financial inclusion, and broader economic growth. Unified Directives # 20 has laid down various provisions to Protect Financial Consumer and enhance the Financial Literacy within the country.

Apart from Directives # 20, the various provisions pertinent to Financial Consumer Protection are embedded within the directives throughout. Contrary to many jurisdictions with focused regulatory frameworks for financial consumer protection and building up specialized supervisory departments to oversee the issues of consumer, BFIRD and BSD within the NRB are regulating and supervising the financial misconduct. The Consumer Protection Cell/ Division in NRB work to protect consumers from financial misconduct through education, policy-making and monitoring and tracking of complaints resolution.

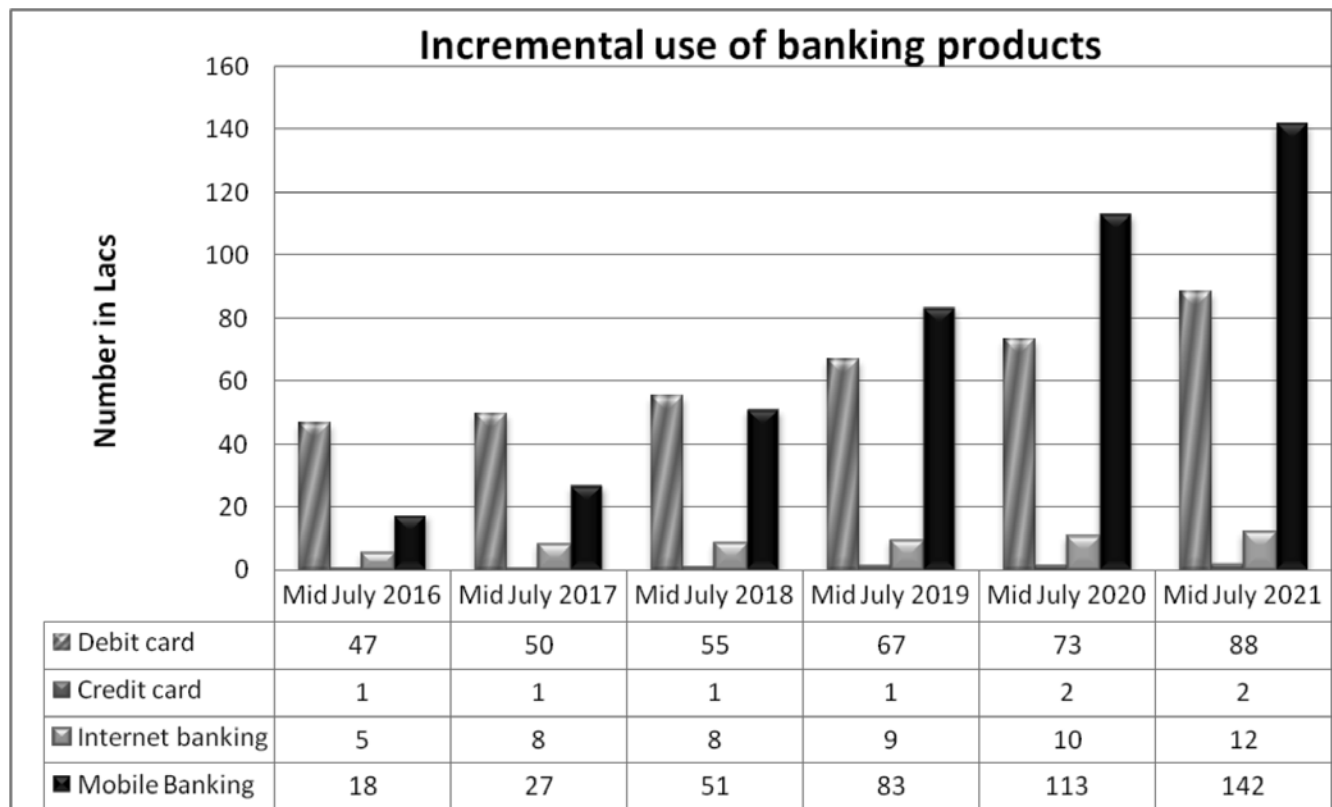
Numerous stances taken by NRB aimed to maintain the sound conduct in BFIs are functioning satisfactorily. Even though the existing provisions and mechanisms of NRB to safeguard the interest of the customers are intact, several country specific problems and environmental factors do exist that limits our functionality. Crisis, regulation, and detection have not stopped banks behaving badly. This may be because those ultimately responsible for business conduct have nothing to lose.¹⁸ We have relatively lenient enforcement mechanism and the penalty for breach is nominal.

The figures below show the increasing use of diversified electronic financial products by the banking clients. The use of financial services in Nepal is gradually increasing, and growing conduct breach by BFIs with growing use of financial products and market penetration is also natural. Number of recent studies tries to shed light increasing victimization of phishing and malware attacks¹⁹ and online banking frauds,

¹⁸ Hill, C.A. and Painter, R.W., 2015. *Better bankers, better banks*. University of Chicago Press.

¹⁹ Jansen, J. and Leukfeldt, R., 2019. Phishing and malware attacks on online banking customers in the Netherlands: A qualitative analysis of factors leading to victimization. *International Journal of Cyber Criminology*, 10(1), p.79.

Source: Payment System Oversight Report 2020-21, Payment System Dept., NRB

most of the conduct cum regulatory breach foment from the bank's inability of mitigating the online banking risk.²⁰

Electronic banking and cyber related fraud risk are most significant challenge faced by financial institutions around the globe. Customers are prone to higher risk due to the use of such banking products. Digital transformation the world is going through has enhanced fraud and cheatings over the users of financial services.

Financial Institutions need a **paradigm shift in their approach** to mitigate fraud risk going forward. Financial institutions and their regulator need to understand the digital transformation that is going around us and design a fraud risk management framework²¹ that is able to protect the consumer, guide the conduct of banks in a

sustainable, efficient and effective manner. Apart from these online banking related misconduct; breach may involve the use of fake documentation, fake identification and other embezzlements of delicate asset of BFIs.

In a recent issue, a commercial bank has been accused of providing loans of around 20 million to the borrowers who produced fake ownership certificates of the land plots belonging to unrelated party where high-ranking officials of the bank in collusion with the land traders are charged for misappropriating the loan amount issued through the fake documents. This sort of serious breach of conduct **intentionally from the person in charge of huge responsibility** in financial institutions is not tolerable.

It has been already established that increased

²⁰ Bertsch, C., Hull, I., Qi, Y. and Zhang, X., 2020. Bank misconduct and online lending. *Journal of Banking & Finance*, 116, p.105822.

²¹ Zabala Aguayo, F. and Ślusarczyk, B., 2020. Risks of banking services' digitalization: The practice of diversification and sustainable development goals. *Sustainability*, 12(10), p.4040.

competition in banking industry gives rise to increased innovation of banking products and their increasing use, higher use of product increases the risk-taking behavior of banks and ultimately increased risk-taking behavior of banks leads to increase in financial misconduct.

NRB has issued numerous regulations pertaining to micro-prudential aspects, macro-prudential aspects and risk-based aspects. During 2065, LTV ratio for real estate loan was drastically reduced by NRB as a macro-prudential step to halt bank’s misconduct of aggressive lending for housing and other real estate loans.²² Protection of depositors, reducing information asymmetry between banks and customers is assumed by provision of financial consumer protection in Unified Directives # 20 which is key micro-prudential measures centered at ensuring sound conduct in BFIs. Even with regular debt servicing, client with disputes among promoters are prone to financial misconduct in future thus can be considered as close monitored loans from risk based perspective. Thus, micro-prudential aspects, macro-prudential aspects and risk-based aspects embed within them the **Conduct as key**.

There is very thin line of differentiation

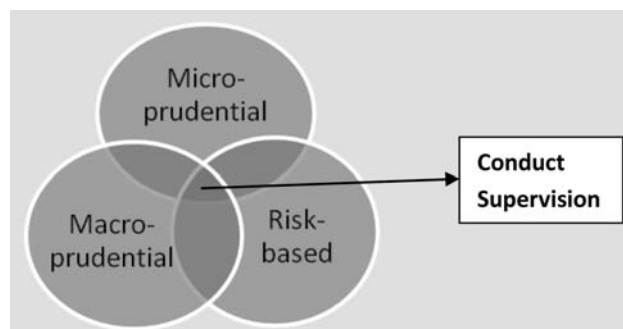
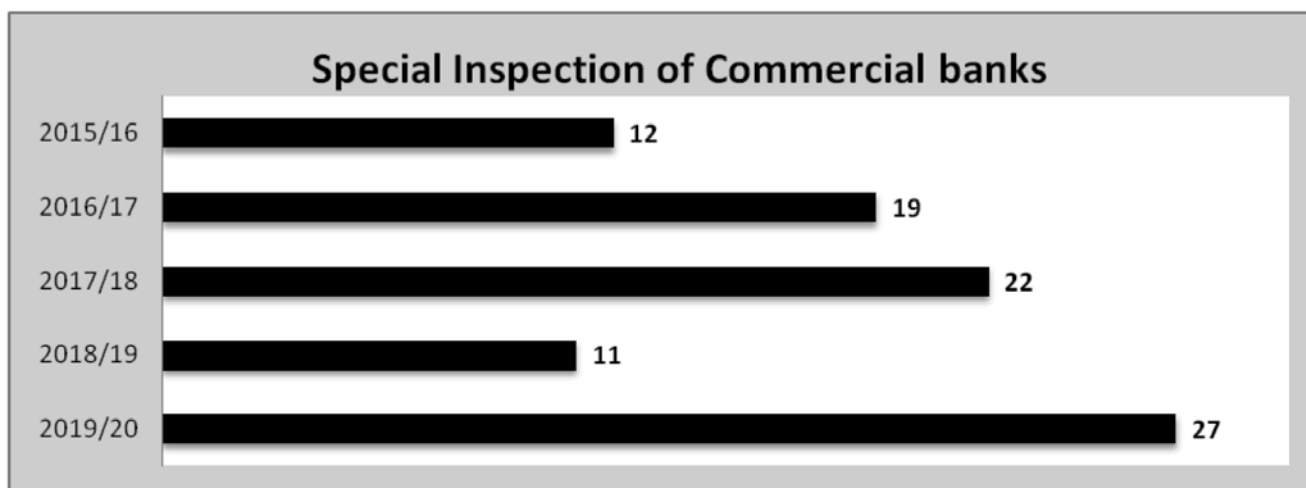

Figure: Conduct Supervision being centre to various Regulatory & Supervisory approaches.

between any issues being pertaining to micro prudential aspect or risk-based aspect or macro prudential purview. Whatever be the purview, addressing the conduct breach, special supervision of the grave issues from NRB and measures to combat grievances of bank’s clients always find a priority.

Keeping aside FY 2018.19, the number of special inspections conducted by Bank Supervision Department is rising every year. The special inspection unit in bank supervision department deals with, including inquiring and follow up, the banking-related complaints made directly at NRB, coming through public, media and government authorities as well as upon the

Source: Annual Reports BSD, NRB

²² Bhattarai, S., 2020. An Analysis of the Perceptions of Regulatory Authorities about the Causes of Non-Performing Loans. *Journal of Business and Social Sciences Research*, 5(2), pp.35-51.

No. of Complaints Lodged

FY	No.
2075.76	56
2076.77	77
2077.78	27

Source: BFIRD, NRB

findings of offsite surveillance and need felt by NRB²³ and arranges special inspection for onsite examination if found necessary. Issues are commonly related to breach of interest rate, claim for unfair auction settlement, biasness in charging administrative and other charges by banks, HR related issues, appeal for blacklisting, bank guarantee claims and so on.

Out of the total complaint lodged in 2075.76, half of the issues are resolved from the concerned banks. 25 out the total issues are resolved in FY 2076.77, showing relatively higher number of issues to be resolved. In the FY 2077.78, merely 3 issues are resolved from the concerned bank's board showing feeble resolution and relatively higher number of issues unresolved.

Process of Conduct Supervision in NRB

Though Nepal Rastra Bank is very sensitive in addressing the issues of financial misconduct and regulating the conduct abuses of BFIs, lack of stringent and specific guidelines or framework that converges the multiple aspects of consumer protection issues has made our effort a bit blunt. Though, Prudential Supervision is structurally guided by regulation and equally relies on quantitative approach, the conduct supervision to protect the financial consumer is based on the judgment and behavioral approach which are basically qualitative in nature. However, we can crystallize the conduct supervisory approach into a

more structured way by streamlining the activities of banks that is deemed as breach of conduct. This can be better attained by defining the activities on the basis of severity of misconduct that is unfair to the financial consumer as mentioned in the **annexure-1** in the article.

There are basically **three modes for supervision of conducts that can be adopted by NRB** supposed to institute effective and fair consumer protection regime to design a fair and equitable level playing field and avenues for consumer redress with financial misconduct. The modes for conduct supervision of BFIs are explained below.

Conduct Supervision in Onsite Inspection

The approaches and motive of conduct supervision directed for financial consumer protection are not largely different but are complementary to Prudential Supervisory approaches.²⁴ NRB plans for and conducts the prudent supervision in regular interval that focuses on the inherent risks in the activities of the BFIs. In course of regular inspection of BFIs, NRB should equally focus on conduct and business practices of financial service providers that may cause harm to financial consumers and treat their customers, existing and new, in a fair and transparent way. The issues mentioned in the annexure should be cautiously overseen by the inspectors and issues related to consumer protection are to be prioritized during the inspection. Following are the means of dealing with business misconduct to customers by BFIs in course of NRB regular onsite inspection:

- Preliminary findings about breach of conduct as should be reported to concerned bank in preliminary report of inspection,

²³ NRB (2020). *BSD Annual Report*. Available at: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/06/BSA-Annual-Report-2020-1.pdf> (Assessed : 15 February 2022)

²⁴ Cikoja, T., 2012. *Structure Of Pension Supervisory Authorities And Their Approaches To Risk-Based Supervision*.

- Any events as mentioned in the annexure-1 pinpointed in BFIs will be treated as misconduct to consumer,
- Once those issues are found valid/true even after the preliminary response of bank, those issues are to be included in final report and also to be reported to consumer protection cell/division of NRB for record and further proceeds,
- Once the final report is forwarded to concerned bank, those issues are to be resolved within 30 days of receipt of report by the bank and report this to enforcement unit and consumer protection cell/division.

Special Conduct Surveillance

For those banks with comparatively high Conduct Vulnerability Index (CVI), or frequent market information/news/rumors concerning the issues breach of conduct mentioned in annexure-1 below, Consumer Protection Cell/Division will plan a Special Conduct Surveillance identifying key conduct risks, that can result in unfair outcomes for financial consumers and assessing their severity, such as the number of customers that are or could be affected. It can be both reactive based on number of consumer protection issues filed in the consumer protection cell/division or forward-looking and anticipatory in identifying potential risks based on current activities and future strategies of BFIs to prevent or address any adverse impact on the best interests of financial consumers.

Redressing Complaints

In order to enhance public trust in quality and professionalism and fair conduct of BFIs in satisfying the need of financial consumers and to secure unbiased restitution of affected consumers, redressing of the complaints raised by such

consumers is vital. The Banking Ombudsman Scheme is introduced under Section 35 A of the Banking Regulation Act, 1949 in Indian Banking with effect from 1995 (As amended up to July 1, 2017) for prompt redressal.²⁵ NRB pays a high attention to any consumer related misconduct done by BFIs and seeks measures to address them as soon as possible. Following can be the measures to redress the complaints raised by the aggravated clients.

- All BFIs must establish a full-time operating **consumer protection cell/desk/unit** to handle the grievances from customers or address the issues raised by consumers related to financial misconduct, recently introduced “Financial Consumer Protection Portal” in NRB’s website can be treated as one of the vital means to register or file the consumer protection related grievances within the regulatory body of BFI.
- Consumer protection cell shall receive the complaints from customers that related to financial misconduct, acknowledge the receipt of complaint within 3 working days and resolution of the issues **within a month** of acknowledgement. Any issues including the international payments or any other grave issues may require separate time extension approval from the NRB’s consumer protection division.
- Such Cells/platform for registering the complaints should be easily available to all groups of consumers and be **easily assessable** to them electronically or verbally. Any contracts made with the consumer should have information about the contact address or number of such cell, available channel for complaint handling, timeline for redressing the complaints, duties of complainants at each stage of complaints, duties of BFIs in this regard,

²⁵ Jadhav, M.A.N., 2018. Banking Ombudsman Scheme In India: An Overview. ‘Emerging Trends In Management–New Perspectives And Practices’, P.320.

- Cell in BFIs should be undertaken by experienced staff (Can be minimum of Officer Level) in handling such issues.
- Complaint should be first lodged at concerned BFI and only be plummeted to Consumer protection cell/division of NRB if the consumer is dissatisfied with the outcome or resolution of the concerned BFI within 15 days of outcome of assessment by BFIs. Only the misconduct that has affected employees or staff or group of such staffs particularly, complaints can be filed in consumer protection cell of NRB directly.
- Any grievances or complaints **that are not entertained or acknowledged** by BFIs can be directly reported /filed in NRB consumer protection cell once it is proved by any means that BFIs have refused to hear the concerned consumer.
- Consumer Protection Division should acknowledge the issue within 3 working days. Resolution of issue after investigation will be made **within 30 days of receipt/ acknowledgement** of the complaints. Consumer have right to opt for alternate recourse if are not satisfied with the outcome of consumer protection division of NRB.

Principles of Financial Consumer Protection/ Conduct supervision

There are few basic building blocks around which the conduct supervision is based on. The principles complement and do not substitute any existing international principles and/or guidelines encompassed within the laws, regulations, and institutional arrangements that safeguard consumers in the financial marketplace.

Legal, Regulatory and Supervisory Framework

Consumer Protection should be an integral part of legal, regulatory, and supervisory framework.²⁶ Robust legal, judicial, and supervisory mechanism to protect consumers from and sanction against financial frauds, abuses and errors should be in existence that is proportionate to the characteristics, type, and variety of the financial products and consumers. United Nations set a milestone in the development of consumer law, when it adopted the United Nations Guidelines for Consumer Protection in 1985 revised in 2015 covering other policies such as sustainable consumption, good business practices, financial protection, and e-commerce.²⁷

Apart from various stakeholder viz. consumer organizations, government agencies that work in favor of consumer protection in various sectors, NRB is the regulatory body in Nepal for banking consumer protection with provisions to curtail misconducts that are embedded in Unified Directives for BFIs.

Role of Oversight Bodies

Oversight bodies with clearly and objectively defined responsibilities and appropriate governance (governance & high professional etiquettes within regulator is also a prerequisite of conduct supervision), operational independence, accountability for their activities, adequate power, resources and capabilities, defined and transparent enforcement framework and clear and consistent regulatory processes are vital. Consumer Protection cell/division (expected), BFIRD and BSD within the NRB are the oversight bodies that are instituted to redress any consumer

²⁶ Ahmed, H. and Ibrahim, I.R., 2018. Financial consumer protection regime in Malaysia: Assessment of the legal and regulatory framework. *Journal of Consumer Policy*, 41(2), pp.159-175.

²⁷ Benohr, I., 2020. The Contribution of the United Nations to the Development of International Consumer Law: Legal Implications and New Frontiers. *Journal of Consumer Policy: consumer issues in law, economics and behavioral sciences*.

related issues if any exist within the BFIs.

Equitable and Fair Treatment of Consumers

All financial consumers should be treated equitably, fairly and unbiased at all stages of their relationship with financial service providers. Institution should develop a corporate culture that highly prioritizes any consumer related issues arising in course of relationship with its consumers. Churning, Cold Calling and aggressive practices²⁸ mainly affect the vulnerable and backward group. Vulnerable fragments of the societies that are identified by state must be especially masked.

Disclosure and Transparency

Transparent, honest, accurate disclosure of terms and conditions associated with products, its benefits, associated risks, pre-contractual disclosure of information²⁹ including possible warnings related to banking services should be developed by the institution that commensurate with the risks and complexity of the products.

Financial education and Awareness

Financial education and awareness should be promoted by all relevant stakeholders and especially by BFIs to impart clear information on consumer protection, rights and responsibilities including financial risks and opportunities, make informed choices, know where to go for assistance delivered through diverse and appropriate channels assessable to consumer of all fragments of societies. Minority, under Privileged and backward community is to be primarily focused. Basically, the information should include prices,

costs, penalties, surrender charges, risks and termination modalities.

Responsible Business Conduct of Financial Services Providers and Authorized Agents

BFIs and their agents must encourage responsible business conduct, fair treatment of consumers and to avoid conflicts of interest. They need to assess the related financial capabilities, situation and needs of their customers before agreeing to provide them with a product, service;³⁰ thus, on default, clients must be given reasonable time frame to help them meet their financial obligations on mutual consensus. Justifiable remuneration structure in breach of conduct is a must.

Protection of Consumer Assets against Fraud and Misuse

Safeguarding the consumer deposits, savings, and other financial assets against any frauds or misappropriation or misuses should be highly prioritized. Relevant control mechanism to ensure high degree of certainty to protect the consumer is a must. Any activities that is deemed to threat the consumer assets intentionally and even unintentionally should quickly brought to attention, be traced and resolved, if required with appropriate compensation.

Complaint Handling

BFIs should ensure that consumers have access to adequate complaints handling and redress mechanisms that are accessible, affordable, independent, fair, accountable, and timely. Complaint handling should be managed

²⁸ Rao, K.K., Deshmukh, H., Paramanandam, P., Uppal, R.K., Chandel, J.K., Sadar, S. and Metre, S., ACUITAS.

²⁹ Adams-Prassl, J., 2022. Regulating Algorithms at Work: Lessons for a 'European Approach to Artificial Intelligence'. *European Labour Law Journal*, p.20319525211062558.

³¹ Oliveira, P. and von Hippel, E., 2011. Users as service innovators: The case of banking services. *Research policy*, 40(6), pp.806-818.

at reasonably low cost without any sorts of burden to the consumer. In 2015, approximately 99 percent of 400,000 consumer complaints were handled by this financial regulatory authority in Peru.³¹ BFIs should have in place mechanisms for complaint handling and redress and alternate recourse from regulatory bodies should be ensured if the complainants are not satisfied with the remedy coming out from concerned BFIs. More importantly, aggregate information with respect to complaints and their resolutions should be made public.

Protection of Consumer Data and Privacy

Consumer data should be protected through appropriate institutional mechanism. That mechanism should define the purposes for which the data may be collected, processed, held, used and disclosed to concerned entities. Unlawful use and sharing the data to unauthorized parties should be forbidden.

Competition

Any activities or initiate that attempts to minimize the competition among BFIs is forbidden.³² Greater choices to consumers in terms of searching, comparing and using the products, attaining quality services and even switching between products and providers easily and at reasonable and disclosed costs is envisaged.

Key Targets of Conduct supervision

Clients of BFIs are major targets, the issues related to whom the NRB focuses primarily for its conduct supervisory purpose. The issues

related to misconduct to clients will be routed to NRB via concerned BFIs. In case of any refusal made by BFIs to acknowledge the conduct issues related of customers, the issues can be directly reported to Consumer Protection cell/division of NRB.

Employees of BFIs are second major targets, the issues related to whom NRB should equally prioritize. As the output of the BFIs and the overall performance of banking system relies on the output of employees of BFIs, any misconduct, harassment, and obstacles they face in course of day-to-day operation and even in career progress or in compensation should be quickly redressed by the BFIs primarily or by the NRB. If the victimized employee wants to deal the issue covertly, NRB should deal with the complaints more confidentially to ensure greater security of the employees.

Defining and Categorizing the Nature of Financial Misconduct

Though it is very difficult to categorize the nature of breach of conduct in BFIs due to its subjectivity, breach of financial conduct can be categorized into two types on the basis of the proximity and severity of impact to the consumer as defined below and tabulated in the annexure.

Highly Sensitive breaches are that misconduct which affects the consumer directly and immediately and causing financial loss to the consumer in particular or as a whole. It is estimated that banking fraud costs the global economy over US\$ 5 trillion annually.³³ Also, the misconduct that hamper or deemed to hamper

³¹ Garz, S., Giné, X., Karlan, D., Mazer, R., Sanford, C. and Zinman, J., 2021. Consumer protection for financial inclusion in low-and middle-income countries: Bridging regulator and academic perspectives. *Annual Review of Financial Economics*, 13, pp.219-246.

³² Su, C.W., Qin, M., Rizvi, S.K.A. and Umar, M., 2021. Bank competition in China: a blessing or a curse for financial system? *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), pp.1244-1264.

³³ Anderson, R., Barton, C., Böhme, R., Clayton, R., Van Eeten, M.J., Levi, M., Moore, T. and Savage, S., 2013. Measuring the cost of cybercrime. In *The economics of information security and privacy* (pp. 265-300). Springer, Berlin, Heidelberg.

the career progression of particular employee or group of employees, causes harassment to an employee or group of employees, and promotes unfair or unjustifiable compensation scheme can also be treated under this category of breaches. They are more severe, sensitive and abruptly be redressed.

Normal breaches are that misconduct that do not directly affect the client financially but encourages unfair practices and competition within the banking system distantly affecting the financial consumer. All breaches except that fall within the sensitive category which are less severe, less sensitive and be redressed within considerable time frame come under normal breach.

Key Areas to Focus

There are several areas of concern that a bank needs to be alert in dealing with customers fairly. Conduct policies and rules are considered to be separate and distinct from financial soundness or prudential obligations, but complementary. Banks and banking rely on public trust. While trust takes years to establish, it can be lost in a moment through failures caused by problematic ethics, values, and behaviors. Merely a rumor of financial misconduct can be a sufficient stuff to built environment of suspicion between customers and BFIs.³⁴ An event of misconduct can be a sufficient stuff to destroy the trust bond in banking system. Thus, BFIs need to pursue a straightforward, upright, legitimate banking business which is clearly reflected in terms of dealings with customers.

The matrix for conduct supervision as presented in annexure-1 below clearly identifies the vital areas of concern where a BFI should be

cautious in terms of conduct culture and ultimately NRB focuses over the similar arena in terms of conduct supervision of the BFIs. Prioritizing the Highly Sensitive areas of conduct, NRB should equally envisage that the normal areas are also vital from the view point of maintaining high level of banking conduct within the industry. But, as the issue of supervision of conduct of BFIs involves subjective judgment of supervisors, exact assessment of breach of conduct may be sometimes herculean. In this regard, a structured framework may streamline our area of focus and use of intensive sampling in inspection can be a good input for supervisors to calibrate the level of financial misconduct. Few days (may be 2, 3 days) explicitly can be allocated in scope memo specially to focus on conduct culture of banks which we are currently not specifically doing or say may be less prioritizing or focusing. Further, we can discuss in department further about procedural aspect on how we may cover as many issues/areas related to financial conduct by BFIs and what procedure can be adopted to better cover the supervisory aspect of conduct supervision.

Conduct abuses can include one or more issues or activities such as:

- Insider trading (Employees originated misconduct),
- Churning, Cold Calling and aggressive practices³⁵, (unfair treatment to customers),
- Misrepresentations, misleading, incomplete information (Transparency breach),
- Sale of products unsuitable for a client's credit or risk profile (information asymmetry),
- Inappropriate compensation, Unconscionable fees, (biasness)
- Toxic, flawed or unduly complex products,³⁶

³⁴ Clarkson, P.M., Joyce, D. and Tutticci, I., 2006. Market reaction to takeover rumour in Internet Discussion Sites. *Accounting & Finance*, 46(1), pp.31-52.

³⁵ Säynätjoki, R., 2019. Supporting customer retention through analytics in banking industry.

³⁶ Sane, R. and Halan, M., 2017. Mised and mis-sold: Financial misbehaviour in retail banks? *Journal of Comparative Economics*, 45(3), pp.429-444.

- Non-adherence to prescribed working hours, (Employees related misconduct)
- Failure to provide or delay in providing a banking facility (other than loans and advances) promised in writing by a bank or its direct selling agents,³⁷ (Employee related misconduct),
- Failure to provide, or to timely provide, post sale/post trade disclosure of prices or trade confirmations,
- Non-payment or inordinate delay in the payment or collection of cheques, Non-payment or delay in payment of inward remittances, Non-acceptance, without sufficient cause, of small denomination notes tendered for any purpose, and for charging of commission in respect thereof,
- Delays, non-credit of proceeds to parties' accounts, non-payment of deposit or non-observance of the Nepal Rastra Bank directives, if any, applicable to rate of interest on deposits in any savings, current or other account maintained with a bank,
- Complaints from Non-Resident Nepali having accounts in Nepal in relation to their remittances from abroad, deposits and other bank related matters,
- Refusal to open deposit accounts without any valid reason for refusal
- Non-adherence by the bank or its subsidiaries to the instructions of NRB on ATM/Debit card operations or credit card operations
- Non-disbursement or delay in disbursement of pension (to the extent the grievance can be attributed to the action on the part of the bank concerned, but not with regard to its employees)
- Forced closure of deposit accounts without due notice or without sufficient reason;
- Any other matter relating to the violation of the directives issued by the Nepal Rastra Bank in relation to banking or other services.

Annexure-1: Matrix for Conduct Supervision

Highly Sensitive Conduct related Issues			
Code No.	Items	“0” for comply	“1” for breach
1.	Apart from service charges, pre-payment charges and commitment fee, bank should not impose any other fees to the client while dealing with loan.		
2.	BFI should clearly communicate the interest rates in offer letter, segregating base rate and premium to clients, calculation methods, and penal rates to costumer before sanctioning the loan. Proof of prior notice to the client if there are changes in terms and conditions, charges and interest rates exists than what was signed earlier in the time of service contract.		
3.	No charges can be levied to customers for account opening, operation and closures, activating the dormant account, issuing the cheque (including good for payment cheque), Balance Certification, issuing account statements, depositing/transferring the remittance in domestic account, ABBS and in other similar transactions.		

³⁷ Sampagnaro, G., 2018. Misconduct risk in banking services: Does a propensity to be sanctioned exist? Available at SSRN 3253531.

4.	No any charges can be imposed to customers for electronic cheque clearance of amount less than Rs 0.2 million. Plus, no renewal charges can be imposed in electronic cards denominated in Nepali currency apart from initial issuance charge.		
5.	Total amount of cheque, bills or pay order or any other similar financial instruments that customer deposits in his/her account must be completely deposited. Any charges or fees that is due pertaining to transaction of such instruments must be collected separately from the account of client i.e. netting is not allowed.		
6.	BFI must initiate with CIC the blacklisting process to individual, firm or institutions who intentionally issues the cheque with insufficient balance. Service charges, commitment fees, prepayment fee, swap charge, or renewal charges for revolving loans should be levied within the limit prescribed.		
7.	No review charge can be collected from Installment based medium- and long-term loans. No any charges can be imposed in term loan with maturity more than a year except the charged incurred to third party related to the loan.		
8.	Varying administrative fees, prepayment charges and commitment fees on same loan types by more than 25 basis points to different customers is not allowed.		
9.	BFI should charge the customers for outsourced services/ external agencies related to dealings with bank not more than the payment done to such outsources firms (e.g. CIC charges, ATM charges, valuation charges, insurance premiums etc.)		
10.	No prepayment charge can be imposed on any sorts of loan below Rs 5 million. Plus, prepayment pertaining to changes in interest rate or terms and conditions as mentioned during loan sanctioning.		
11.	BFI should never sanction loans to the directors, CEO and Top management and their associated companies and the family members of the directors from the BFI they are involved with.		
12.	Differential treatment to willful and non-willful defaulter by the BFI. Bank should proactively initiate the blacklisting of the willful defaulter of loan facility, faulty valuator and third party in CIC. Protection of non willful defaulter and giving sufficient space for revival of such clients		
13.	BFI cannot change the interest rate on loan in less than 3 months, not to vary interest rate to various category of saving depositors by 2 %, concession on interest rate of DSL that is forwarded to vulnerable segments. <i>(Other codes can be added if necessary)</i>		
Total of Highly Sensitive Conduct Breach (HS)			
Sensitive Conduct related Issues			
14.	Credit policy guidelines and product paper should clear speak about the administrative fees, prepayment charges and commitment fees charged to customers.		
15.	Standard tariff rates are to be published in the website for the perusal of public.		

16.	Documents and papers used in service related dealings with customers must be prepared in Nepali language.		
17.	Misleading advertisement about the product and services are not allowed that are fake, highly ambiguous and derogatory.		
18.	BFI's must allocate separate counters privileged to senior citizens, differently-able-people, and illiterate customers and arrange for ATM services to differently able people on mutual coordination with other BFI's nearby as far as practicable.		
19.	Bank should establish the grievance handling desk and appoint a grievance handling officer to address the complaints from the customers; arrangement of hotline for abrupt hearing of consumer grievances and arrange an online portal in their website for hearing of grievance.		
20.	BFI's should compulsorily include some programs related to financial literacy in their annual plan or program.		
21.	Ads and notices about BFI promote financial literacy		
22.	BFI's must maintain confidential the information of the clients in course of business dealings and should not disclose such information to unauthorized person.		
23.	Audio notice board is to be maintained by BFI's to inform the customers about the services		
24.	As a vital issue of Green Banking and banking with environment protection, BFI's need to assess the environment impact of the industry it sanctions the loan.		
25.	1% of net profit allocated to CSR fund is to be occasionally spent on Financial Literacy promotional activities.		
26.	Directors of BFI's must treat the employees and employees must treat their clients fairly, unbiased and with required degree of confidentiality.		
27.	Bank's policy and practice should incorporate focused DSL to earthquake-stricken people, youths with entrepreneurial instincts, and backward group, marginalized fragments, differently able and economically troubled class of people to support and promote those groups of people. (Other codes can be added if necessary)		
Total of sensitive conduct breach (S)			
Matrix Score = (Sum HS + Sum S *0.5) ÷ Total no. of conduct codes			

Conduct Vulnerability Index (CVI)

Conduct Vulnerability Index can be the beauty of Nepal's Financial Consumer Protection regime in the sense that it is can be unique to Nepal's conduct supervisory approach. Due to its qualitative nature and its subjectivity, calibrating the conduct related issues in banking system is very tough but NRB can calculate the Conduct Vulnerability Index of each BFI as a customized index to assess the relative degree consumer protection instances taken by particular BFI.

CVI is derived from all three modes/process of conduct supervision and aggregating them after allocating the appropriate weight for various modes of surveillance. It is the aggregation of Matrix score attained from conduct related supervision in course of onsite inspection and frequency of proven conduct breach as recorded in Consumer Protection Cell of NRB. Mathematically, we may allocate 30 percent weight for Matrix score which is based on supervisor's experience on conduct aspects of Bank under inspection that are

relatively judgment based and 70 percent weight to the frequency of conduct breach incident filed in NRB and their resolution. Mathematically,

$$CVI = [\Sigma (\text{number of valid instances} \times \text{wt.}) \div (\text{Total valid instances} \times \text{market share of BFI})] * 0.7 + \text{Matrix Score} * 0.3$$

Where,

Number of valid instances = number of times the filed claim of breach is found to be true after NRB's further inquiry or proceeds.

Wt of HS = 1; Wt of S = 0.5; Market Share of BFI = (Loan Bank A + Deposit Bank A) ÷ (Total Loan Class A + Total Deposit Class A)

Interpretation: Higher the CVI, higher is the degree of conduct related breach in a particular BFI signifying that such BFIs must act more cautiously to enhance the consumer protection mechanism within their organizational with more robust policy, procedures and institutional mechanism to improve their conduct with relation to the clients. Whereas, the BFIs with low CVI are understood as treating their consumer more fairly highly prioritizing the protection of consumer issues in their business dealings.

Incentivizing the Banks for sound conduct

Maintaining sound conduct definitely involves greater cost to the maintaining bank than to the bank breaching the conduct. At present, we have seen that at times the economic benefits of illicit financial activity outweigh the costs of litigation which may demotivate banks to pay effort for high level of conduct.³⁸ Therefore, incentivizing appropriate conduct to intermediaries and market participants seems critical in every case to the

application by competent authorities of risk-based supervision methodologies³⁹ and attain the objective of consumer protection which is reflected by FSPs culture of fairness, professional conduct, best practices and compliance to existing policies in a manner proactive and reactive both.⁴⁰ Maintaining the low CVI by bank requires a greater cost and effort on part of the bank. Thus, regulator not only should encourage bank to improve their conduct in relation to the consumer but also should expedite reasonable incentives to the banks for that maintains good conduct reflected in terms of lower value of CVI compared to other counterparts of the banking industry. Such incentive can be anything ranging from privilege in refinance, special relaxation in branch expansion in urban area, or even slight relaxation in spread rate (may be increased band width up to 0.5 percent) and anything like this. This incentive further encourages banks to in-built sound consumer protection culture also positively compensate the BFIs that attain low CVI.

Conclusion

We can say that past of conduct supervision in Nepal has been mediocre with reactive complaint resolution-based mode adopted by NRB while the future of the same should be made bright with accommodative conduct supervisory guidelines, conduct culture adopting supervisors and institutional reforms targeting resilient bank's conduct. With growing number and scale of misconduct cases recently observed in Nepal, as well as the related penalties and redress costs, we can assume that misconduct issues may have the potential to create systemic risks and may lead to financial instability. The ways to organize the supervision of conduct mainly circumvent the

³⁸ Klimczak, K.M., Sison, A.J.G., Prats, M. and Torres, M.B., 2021. How to Deter Financial Misconduct if Crime Pays?. *Journal of Business Ethics*, pp.1-18.

³⁹ Baker, T. and Dellaert, B., 2017. Regulating robo advice across the financial services industry. *Iowa L. Rev.*, 103, p.713.

⁴⁰ Weber, O. and Feltmate, B., 2018. *Sustainable Banking*. University of Toronto Press.

redress of issue of customer both proactively and reactively long with accompanying the principles of sound conduct by regulated banks as a culture too. Equally, expecting good conduct of banks in relation to the customers and displaying unbiased behavior from the supervisors to all BFIs assume **mutual reciprocity**. That means, supervisors who are assigned for onsite, offsite and other inspection from NRB to BFIs must display a high level of ethical conduct to ensure the efficacy of the bank's conduct, disrupts the supervisory goal of maintaining high level of conduct.

It is a high time NRB adopt a streamlined conduct supervisory modules that would be proactive to determine the likely scale of the financial risks arising from misconduct issues

at banks, assess which kinds of misconduct are most significant in terms of the potential impact on financial stability, and helps to reduce the costs of misconduct to consumer so as to restore confidence of public in BFIs, which is a vital element for the proper functioning of the Nepalese financial system. Thus, to safeguard the integrity of banking market and create an atmosphere to protect the financial customers, conduct supervision focusing on protecting the financial consumer through all three scopes viz. micro-prudential, macro-prudential and risk-based supervision approach is a must that equally supports to attain the vision of modern, dynamic and credible central bank. Conduct is the backbone of financial system as a whole.

***

Non-Deliverable Forwards

■ Kushal Shrestha*

Introduction

Conceptually, Non-Deliverable Forwards (NDFs) are similar to forward transactions in the sense that both belong to types of derivative transactions used to hedge foreign exchange exposures. The only material difference is that the delivery of the underlying currency pair does not take place in NDF (thus, the term non-deliverable), whereas in case of outright forwards, there is exchange of principal amounts. NDFs have evolved in response to restrictions that constrained access to onshore markets, particularly in developing economies, which are only partially convertible/non-convertible and not deliverable offshore. Such liquidity and accessibility barriers have shifted the traders' attention to offshore market and have helped NDF markets grow. These transactions are often larger than the onshore transactions and thus have potential implications of onshore market as well.

As a type of forward transaction, the principal amount, forward date and forward rate are specified upfront in NDF. Upon maturity, the exchange of non-convertible currency does not take place, only netting is done. The agreed forward rate is

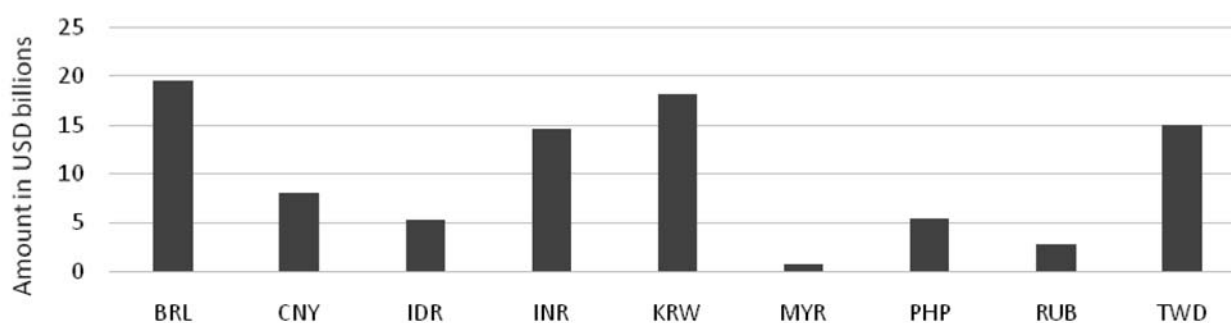
compared against the reference rate of the fixing date and only the difference amount is settled in convertible currency, generally in USD.

These are traded over-the-counter and are outside of the jurisdiction of the local monetary authority thus it provides a great deal of flexibility. ISDA (International Swap and Derivatives Association) Master Agreement is a must for parties entering into NDFs.

NDF currencies and size of NDF market

NDF markets have emerged by leaps and bounds in recent times and especially, it boasts a significant volume in the Asian emerging markets. Since NDFs are traded on OTC, the data availability is based on various surveys carried out periodically. Indian Rupee (INR), Taiwan Dollar (TWD), Korean Won (KRW), Brazilian Real (BRL), Chinese Yuan (CNY) are among the heavily traded NDF currencies, out of which INR, KRW and TWD accounted for 55% of total daily global NDF turnover of USD 258 billion as of 2019, whereas BRL and CNY accounts for 14% and 5% respectively (Schmittmann & Teng, 2020).

Average Daily Volumes in NDFs

Avg. daily volumes in non-deliverable forwards as reported to trade repositories over the last 20 days

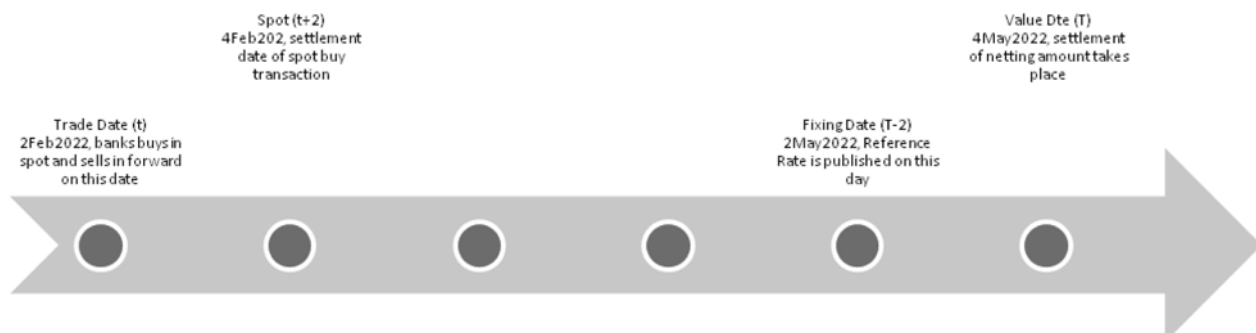
Source: Bloomberg, DTCC

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

How does NDF work ?

The table below explains the modality and key terminologies used in NDF deal along with an example.

NDF Key Terms along with settlement example	
Trade Date: February 2, 2022	Deal Date
Reference Currency: INR	NDF currency
Settlement Currency: USD	The currency, in which net amount is settled
Notional Amount: USD 1,000,000	Face value of NDF
Spot Rate: 74.00	Live Rate on trade date
Forward Rate: 74.90 (USD/INR)	Dealt Rate
Equivalent INR Amount: INR 74,900,000	
Reference Rate (Fixing Rate in case of INR)	usually provided by central bank (RBI, FBIL) calculated by calling a number of dealers in the market for a quote at a specified time of day
Reference Currency buyer: ABC	Sells USD, Buys INR in forward date
Reference Currency seller: XYZ	Sells INR, buys USD in forward date
Fixing Date: May 2, 2022	The date on which difference between agreed forward rate and fixing rate is taken and net amount either to be paid/or received is ascertained
Value Date: May 4, 2022	Two days from fixing date (actual settlement date of the net amount)
On deal date	ABC sells USD against INR in forward date to XYZ Bank. ABC also buys USD in the spot rate to remain square. Thus, on deal date, profit of $(1000,000 * (74.90 - 74.00)) = \text{INR } 900,000$ is booked
On settlement date	Case I: Fixing Rate > Agreed forward rate ABC pays USD 3,989.36 to XYZ Bank $1,000,000 - 74,900,000 / 75.20 = \text{USD } 3,989.36$ Case II: Fixing Rate < Agreed forward rate ABC receives USD 5,369.13 from XYZ Bank $1,000,000 - 74,900,000 / 74.50 = \text{USD } 5,369.13$

Pricing of NDFs

The fundamentals of Interest Rate Parity drive the pricing of NDFs. If we take reference of USD and INR, with respective yields of say,

1% and 4%, every investor would dispose their USD holdings in pursuit of better return in INR, provided that the foreign exchange rate of USD INR, say 1 USD = 74.00 remains the same). An investor with 1 million USD would simply

convert it into INR, invests it at 4% (gaining differential of 3%) and on maturity converts back the proceeds into USD and walk away. Interest Rate parity theory suggests that, in order to offset such arbitrage, the exchange rate will adjust itself in such a way, that the investor will be indifferent towards both investment opportunities.

Thus, the theory effectively suggests that in principle, USD/INR depreciates exactly by the extent of the difference of interest rates between two economies and wipes out the probable gain. This means that INR always depreciates against USD in the forward tenure, as long as there exists interest rate differential. Thus, forward rate of INR against USD is always higher than spot rate.

Why should monetary authority be concerned? What are the policy responses to NDFs?

NDFs are developed to circumvent the restrictions imposed on access to onshore markets. However, besides this, NDF has been deemed attractive because of longer trading hours, more liquid market and limited credit risk owing to netting amount. All these factors have contributed in increasing volume of NDF transactions and in most cases; it easily surpasses that of onshore market. Because of its sheer size and possible spillovers, the probable impacts of such trades on onshore market cannot be overlooked. On top of this, such offshore trades do not come under the jurisdiction of monetary authority. Thus, the development of offshore market attracts policy actions. Some of the policy responses of emerging economies are summarized as follows:

KRW: Korea embraced NDFs by allowing domestic financial institutions to participate. **No restrictions** on Korean onshore investors to participate in NDF. As a result, the KRW NDF

Fig. USD/INR indicative forward rates across various tenures

INR NDF OUTRIGHT		NDF/1	
<NDFFIXDATE>	<0#NDF>	<0#NDFCURVE>	<ASIANNDF=>
<INR/1>	<NDFSPREAD>		
INR=	74.6520	/74.7070	
USDINR	OUTRIGHT	DEALING	
SW	74.7209	74.7601	ING BANK NYC 17:56
1M	74.8850	74.9350	SANTANDER HKG SAHK 17:55
2M	75.3090	75.3569	ING BANK NYC 17:56
3M	75.5559	75.6044	ING BANK NYC 17:56
6M	76.3867	76.4391	ING BANK NYC 17:55
9M	77.1793	77.2347	ING BANK NYC 17:56
1Y	77.9650	78.0650	SANTANDER HKG SAHK 17:56
2Y	81.3688	82.4147	ING BANK NYC 17:56
3Y	85.0500	85.1000	BROKER GFX 17:39

Source: Refinitiv

and onshore markets are closely integrated.

TWD: There is partial integration between onshore and NDF markets as Taiwanese banks can participate in the NDF market up to **20% of their net open FX positions**.

MYR: Malaysia enforced regulation to limit MYR NDF trading and took measures to deepen onshore FX markets. In November 2016 Bank Negara Malaysia (BNM) enforced a requirement for banks to attest that they do not engage or facilitate transactions in the offshore ringgit NDF market. The measure was related to concerns over speculative activity in the NDF market.

CNY: Three different forward markets exist: onshore deliverable (CNY) accessible mostly to residents; offshore NDF (CNY NDF); and offshore deliverable (CNH). China has adopted offshore deliverable CNH market. The CNY NDF market in place since the 1990s has been gradually replaced by the offshore deliverable forward (CNH) market, which was created in 2010.

IDR: In Indonesia, non-residents are not allowed currency positions, without underlying assets. However, it has the largest NDF volumes owing to the local bond market. Indonesia introduced a domestic local currency settled NDF in 2018 (termed as DNDF – Domestic NDF) to deepen the onshore market.

INR: The Reserve Bank of India allowed onshore banks to participate in the NDF market from June 2020 amidst concerns around the forces determining the currency value and the authorities' ability to ensure currency stability. Prior to that, onshore banks were not allowed to engage in NDF transactions.

Overall, NDF market and its development are of keen interest for policy makers. The prices in offshore NDF market can be useful as it disseminates various information regarding market expectations which cannot be manifested in onshore market with capital controls. Although, principally onshore price should guide offshore prices, the opposite may also be the case, considering the sheer size of offshore markets. Thus, policy makers can make use of such information derived from offshore prices to gauge market expectations and its impact on foreign exchange rate. Accordingly, appropriate foreign exchange intervention measures can be adopted.

NDFs in Nepal

Regulatory Provisions

Nepal Rastra Bank (NRB), via its Foreign Exchange Unified Circular 2078, has made provision for NDF transactions in Nepal. As per circular no. 19 of the Unified Circular, Banks are allowed to carry out Proprietary forward transactions (total outstanding including both buy and sale) upto 15% of primary capital¹, with the maximum permitted tenure being three months. Weekly reporting of the same is to be done by every bank in specified format and in case of settlement where there is net outflow of USD; the same should be informed to NRB.

In case of forward contracts executed on request of clients, NRB has strictly discouraged speculative trade, citing that client forward contracts have to be need-based and must be

supported by underlying obligation. Besides, NRB has also made provisions to allow other derivative contracts like futures, options and swaps.

Dynamics of USD/INR NDF trades and Current Practices

Despite its origin as a hedging product, NDF has not yet been used for its original purpose of hedging. NPR is not recognized as an NDF currency, despite being a partially convertible currency. However, banks are carrying out NDF transactions under their proprietary books. The general distinction between proprietary and non-proprietary trading is that non-proprietary trading is carried out on behalf of customers on their request and banks earn on the spreads or margins. Whereas, proprietary trading is carried out solely to benefit from profit arising out of market activities.

Given the pegged exchange of INR/NPR, banks have been leveraging the benefit of INR as an NDF currency and are actively trading USD/INR NDFs under their proprietary books. The regulatory limit of 15% of core capital and duration not exceeding 3 months have been working as an upper cap for such trading.

Based on the theory of interest rate parity, USD/INR trades at premium in forward, which means that INR depreciates in the forward tenure. Thus, a bank sells USD against INR at forward rate (not exceeding 3 months as per regulatory provision) and in order to hedge its own position, buys at spot rate, at much lower rate, booking lucrative yield in the process. Thus, banks continue to rollover continually after every 90 days, adhering to the regulatory limit.

The impact on such trade on Net open position or fx exposure is null as its position is hedged (after buying and selling of the equal amount, albeit in different tenure). However, the

¹ The limit was amended on 7 January, 2021 from 30 percent of core capital to 15 percent of core capital

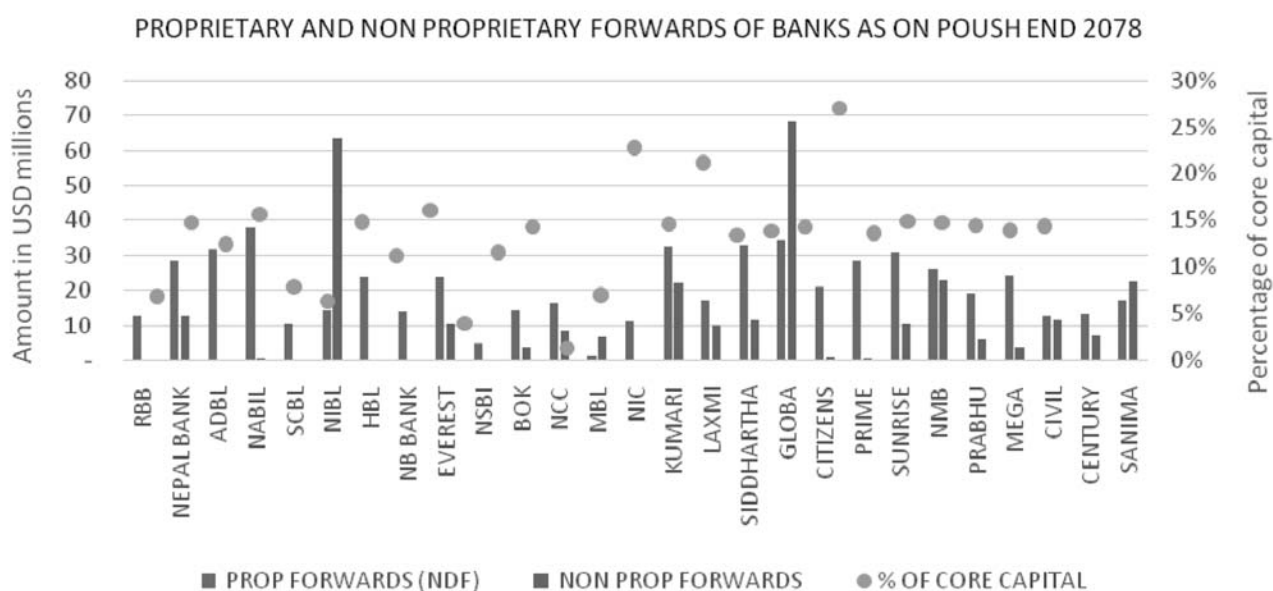
impacts of such trades can be observed in market liquidity of USD and NPR. As banks have to buy USD in spot, they are flushed with excess USD liquidity, which they can place as deposits with various counterparties. This yield adds up to the actual NDF yield, which is the difference between spot rate and forward rate of USD/INR. However, on the flipside, it absorbs NPR liquidity, which could have been lent out at the interbank market or invested in G-secs², which reflects the opportunity cost of NDF trades. Banks thus carry out NDF trades as long as the sum of both yields outweighs the opportunity cost, which generally has been the case so far, as rupee rates in the interbank market have historically been on much lower side. As soon as the net return turns negative, banks forego NDF trades and makes better returns with NPR utilization.

Under non-proprietary books, Banks have been catering the needs of customers to hedge their

foreign exchange risks by doing forward contracts and given the dominance of imports, mostly these are unidirectional in nature (customers buying FCYs, mostly USDs, in future tenure against NPR). Such trades amount to 309.89 million as on Poush end 2078, whereas proprietary books amount to 559.04 million (representing, on an average, 13.29% of core capital of industry). The size of proprietary trade book significantly surpasses that of non-proprietary trade book, despite the recent downsizing of NDF limit to 15 percent of core capital.

As compared to forward transactions, other derivatives like futures, swaps and options are almost non-existent in the Nepalese market. The hedging need is being well catered by existing customer forwards, which, being an OTC product, provide high degree of flexibility and customization. As such, the requirement of futures is understandably not perceived in the market. In

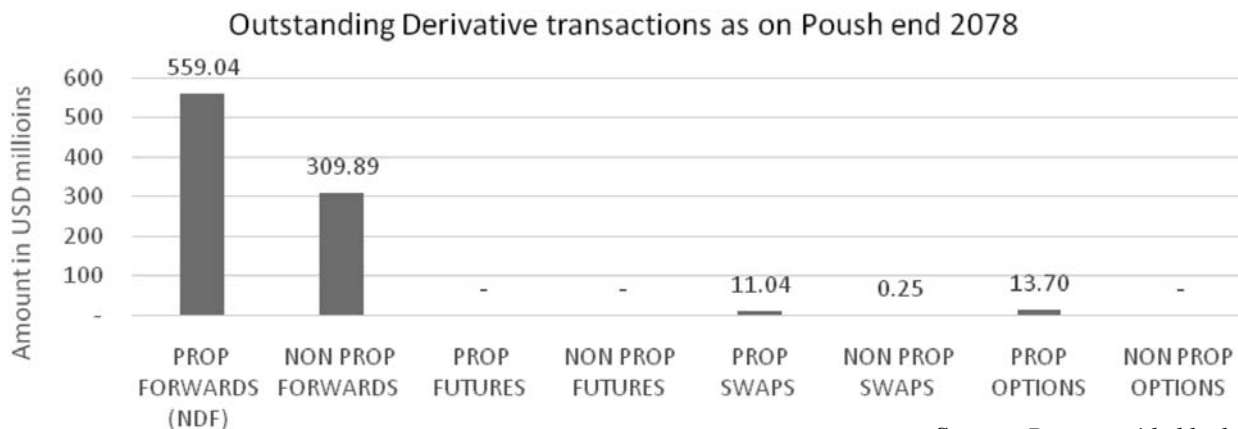
Outstanding volumes of proprietary and non-proprietary forward transactions

Source: Data provided by respective banks

² It is worth noting here that since the NPR generated from NDF trades cannot be counted under Deposits or External Commercial Borrowing under the prevailing NRB provision, Banks cannot use it for credit creation in NPR but it can be utilized in interbank lending or G Secs investment. However, if banks have space in the CD ratio, such funds can be utilized considering the liquidity gaps. However, in recent scenario, where banks remain on the verge of regulatory requirement of CD ratio, such possibilities remain miniscule.

Comparison of Forward with other Derivative transactions

Source: Data provided by banks

case of swaps, fx swap are common among banks, which is mostly done for nostro management and thus counted under proprietary swaps. However, such swaps are done occasionally and do not amount to much. Other swaps like currency swaps and interest rate swaps have not yet started. Since most of the deposit and loan products are subject to change as per market rate, instead of being fixed, the interest rate risk is passed over and under such circumstances; interest rate swaps make little sense.

Putting things in perspective, on a global scale, spot transactions, outright forwards, fx swaps, currency swaps and options and other products accounted for 30%, 15%, 49%, 2% and 4% respectively of the total foreign exchange market turnover (Bank for International Settlements, 2019)

Spillovers of NDFs

Being the central bank, NRB can review and amend the NDF limit as per the changing market scenario. However, possible impacts and other spillover effects have to be considered.

Composition of Gross Foreign Exchange Reserve

There is no exchange of principal amount under NDF. Thus, principally too, there should be no change in Gross Foreign Exchange Reserves

(GFER), which is the sum of FCY reserves held by NRB and other BFIs. However, there will be changes in composition of GFER in response to any changes in the NDF limits. It is because in order to square off the position created by doing NDFs, banks have to buy USD in the spot market, which increases their USD assets holdings. The USD would have otherwise, been sold to NRB instead of banks, had there been no NDF increase and thus, NRB's share in GFER would have increased. To sum up, any increase in NDF limit causes increase in FCY assets of BFIs at the cost of USD sale to NRB, GFER remaining the same. Further, given the tendency of banks to perpetually rollover such deals, the portion of NDF transactions will be permanently missing from the central bank's reserve.

USD and NPR liquidity

The regulatory provision requires proprietary derivative transactions to be squared off, thus there is no foreign exchange risk in such cases. However, proprietary forwards have impacts on the USD and NPR liquidity. An increase of NDF limit is likely to increase USD liquidity in the market in lieu of NPR liquidity. It is because increased NDF limit gives banks space to sell USD in forward, for which they have to buy USD in spot, in order to mitigate foreign exchange risk. This flushes banking system with excess USD liquidity in exchange for NPR liquidity. In order

to ensure that repercussions of changing limits of NDF does not interfere with the workings of OMOs of NPR, close inter departmental coordination is required to bring about the desired changes.

Exchange Rate and NDFs

Policymakers and monetary authority globally have shown concerns regarding the spillovers of NDFs on the domestic onshore market. Some have taken lenient approach and allowed banks to participate in NDFs whereas others have strictly prohibited such trades onshore. In Nepalese context, since NPR is not used as an NDF currency, no such impacts should be expected in the exchange rate simply because banks are doing NDFs of USD/INR currency. As such, NDF limits cannot likely cause any volatility in the exchange rate. However, there exist the peg risks for banks, since the booked profit is dependent on INR/NPR rate which, despite being pegged, is subject to change as per changing market scenario.

Use of NDF as a hedging tool

In practice, NDFs have been used purely as proprietary trades by banks, rather than as a hedging tool to hedge foreign exchange risks for prospective investors. Thus, at present, NDF is mostly a speculative trade rather than a hedging tool. However, over the years, the foreign exchange market has evolved and there are growing hedging needs of customers to cover their exposures. Likewise, banks themselves are bringing in USD in the form of External Commercial Borrowings and FCY deposits. In order to utilize the ECB in local currency and be able to payback in USD terms, they have to hedge their own positions. Therefore, the need of NDF as a hedging tool is ever so eminent in present context.

In order to use NDFs for hedging purpose, Banks have to do opposite of what they are currently doing. US Dollar or any other FCYs that banks take in the form of ECB need to be

sold in spot to generate NPR, and consequently on maturity date, when USD payment obligation becomes due, banks need to be able to convert NPR to USD. Thus, effectively, banks need to sell USD against NPR in forward and buy USD in forward rate by doing a NDFs trade in USD/INR, whereby banks buy USD at premium rate at forward tenure. The difference between the spot rate and forward rate, which in earlier discussed case, was yield from speculative NDF trade, turns out to be the hedging cost in this case. Such hedging costs need to be incorporated in the price of loan products.

Conclusions

Although NDFs have evolved globally as an efficient hedging instrument in capital-controlled economy, its development is different in Nepalese context. Banks are using NDFs for speculative purpose, adhering to the regulatory provisions. However, with changing hedging needs, the need for NDFs as a hedging tool has been more pronounced in recent times. Alongside, outright forward transactions also make up for a sizeable share in total derivative market in Nepal. However, other derivative transactions, like options, swap and futures are very negligible in volume.

From regulatory perspective, irrespective of purpose (either for hedging or for speculation), the prevailing provision does allow NDF up to 15 percent of the core capital. However, in order to encourage use of NDFs for hedging and thus help in market development, certain relaxation can be provided in initial stages. Likewise, occasional reviews in the limits have been made from time to time. Although, it does not directly impact on the foreign exchange rate or causes volatility in the foreign exchange market, there are various factors that result as a spillover of NDF transactions. Such impacts on market liquidity, gross foreign exchange reserve, open market operation should be carefully assessed.

Despite being useful in hedging various forms

of risks, derivative products are complicated assets and are sources of great risks as well. It should always be under the purview of regulatory authority. In case of Nepalese market, provisions of forwards, futures, options and swaps are there, but not all are in practice. It certainly allows room for the foreign exchange market to develop in Nepal but because of inherent risks, regulatory body has to remain wary about how these products are being used and accordingly, should develop more specific guidelines on restricting or promoting use of any particular derivative product.

References

- Bank for International Settlements. (2019). *Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Over-the-counter (OTC) Derivatives Markets in 2019*.
- Hong Kong Monetary Authority, Monetary Management Department. (2018, March). *Understanding Foreign Exchange Derivatives Using Trade Repository Data: The Non-Deliverable Forward Market*. Hong Kong Monetary Authority Quarterly Bulletin.
- Kumar, A., & Rituraj. (2020, August 13). Onshoring the Offshore. *RBI Bulletin*, pp. 31-40.
- Lipscomb, L. (2005). *An Overview of Non-Deliverable Foreign Exchange Forward Markets*.
- Ma, G., Ho, C., & McCauley, R. N. (2004, June). The markets for non-deliverable forwards in Asian currencies. *BIS Quarterly Review*, pp. 81-94.
- McCauley, R., & Shu, C. (2016, December). Non-deliverable forwards: impact of currency internalisation and derivatives reform. *BIS Quarterly Review*, pp. 81-93.
- McCauley, R., Shu, C., & Ma, G. (2014, March). Non-Deliverable forwards: 2013 and beyond. *BIS Quarterly Review*, pp. 75-88.
- Nepal Rastra Bank. (2021). *Foreign Exchange Derivative Market in Nepal*. Kathmandu.
- Reserve Bank of India. (2020, March). Press Conference.
- Schmittmann, J. M., & Teng, C. H. (2020). Offshore Currency Markets: Non-Deliverable Forwards (NDFs) in Asia. *IMF Working Paper*.

***

Coping COVID-19: A perspective from Strategic Human Resource Management

■ Krishna Sigdel*

Background

COVID-19 has emerged as the unprecedented health crisis that has shaken the whole world and has affected every sectors of the economy. While crisis is not new to any organization, COVID-19 posed unexpected challenge of unparalleled proportion, even for the most proactive, vigilant, and adaptive and crisis prepared organization. It has created a wave of turbulence in every organization which has made them to rethink the business and business process to survive and thrive in the upcoming days. The deadly crisis first appeared in the city of Wuhan, China in December 2019 and being highly infectious and communicable in nature it soon infected almost all parts of the world and in March 1, 2020 World Health Organization (WHO) declared it as global pandemic. Following this, many nations imposed non-pharmaceutical measures like lockdown, travel restriction, social distance etc to contain the spread of diseases. Despite of these several measures and attempts, almost every nation is struggling to contain the spread of disease and recover from economic shock caused due to the pandemic.

Currently no one knows when will the spread of this kind of virus will end or slow down. Organizations have started re-opening in the mid of this ongoing pandemic following extraordinary rules and new functioning like physical distancing in the workplace. Today organizations and companies major challenge is to operate the business continuously ensuring the safety of their employees at the same time. Until and unless vaccine is widely available and everyone is vaccinated no one knows when one will be infected by the virus. Hence, all

organizations are transforming the work culture and workplace to new normal in order to continue the business function amid this pandemic.

Pandemic and Strategic Human Resource Management

As stated no one can predict when this virus will end, it has led the emergence of complex and challenging environment for managers and Human Resource Practitioners (HRPs) who need to find ingenious solution to sustain their business and to help their employees to cope with this unprecedented situation. There are many actions and decisions, random and strategic, that the HRPs have to make and enforce like as ensuring employee safety and health, implementing new work arrangements, upholding employee morale and engagement, and handling retrenchments and layoffs. The major challenge for the management of organization is design the new kind of workforce strategies in order to cope with crisis. Mainly every organization is anticipated to face the following three phases during the time of crisis like pandemic.

1. Anticipatory phase: To handle any crisis it is very imperative to have throughout assessment of the situation. However, it is not always easy or possible, especially when the situation is unique and completely uncertain like COVID-19 situation. When such novel situation occurs, comprehensive discussions are made regarding the preparedness to combat the crisis. The more the discussions and assessments made, the more easily it will make them understand the severity of the situation and learn from the best practices. For example, many countries learn to opt for lockdown, other travel restrictions and social

---

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

distancing after China initiated these successful approaches to contain the virus spread.

2. Respond to crisis phase: This is the phase in which COVID-19 actually broke out and hit the business. In this phase, the impact of the COVID-19 spread all round the function's organization. The severity of the impact depends on the nature of the business and the how well they are prepared and respond to the impact for example the crisis was more severe for manufacturing companies than service companies as the employees' physical presence was mandatory for their operations, which was impossible during the lockdown. To respond to the crisis impelled by COVID-19 and subsequent different restrictions from government, organizations opted for Work from Home (WFH), social distancing, ensuring the health and safety of the employees through different health programs, providing pick up and drops facilities indifferent routes of staffs etc. HRPs at this stage should ensure that the employees are safe and are in good health at the same time the business is operating optimally.

3. Recover and Rebound: This is the stage in which HRPs and organization learn from the experiences of self and others. During this stage, the HRPs are not making critical strategic decisions as they did in the previous phase. Instead, they make sure that the companies are slowly returning to their regular operations. For example, they train the employees on regards of usage of ICT for remote working, develop the standards and system to monitor the effectiveness of Work from Home (WFH) etc. The ultimate goal of the organization at this stage will be emerging stronger than before.

4. Thrive: This is the stage in which HRPs and organizations prepare and shape for the "new normal". HRPs should be still very cautious and should be better prepared with more robust plans to face similar future crises based on learning during COVID-19.

Managing workforce with compatible

strategies during the pandemic is the new dimension of human resource management in today's context. Today HR leaders, managers and Practitioners require attention, organized across work, workforce and workplace dimensions. Though the main purpose of Strategic Human Resource Management is to effectively utilize human resources to serve the strategic needs of the organization, the novelty and complexity of the pandemic poses a greater risk for the achievement of the organizational goal. Managers are having a tough situation in the strategic planning and allocation of the resources which has caused dilemma among the employees. Strategic HRM in the changing context should properly address in the following issues of the organization and employees in different stages of pandemic discussed in the precedent segments.

Work: The crucial answer that a human resource manager should seek during the time and post of pandemic is "Are we returning to the way we worked before or adopting new ways of working?" The COVID-19 situation has drastically altered the ways of working in the organization. To ensure the continuity many organizations are moving towards remote working requiring their employees working from home and distant. However not all the works can be done remotely. Some work nature demands the physical presence at the site e.g. manufacturing industries, Hospital and health care services etc. Therefore, Human Resource Practitioners (HRPs) require identifying and segregating the nature of works which can be performed virtually, those which need physical presence and those job positions that need layoff due to pandemic. Those works which need the physical attention need extra attention and rigorous protective measures (e.g. physical distancing, wearing protective masks) and implementation of the different works schedules. At the same time HRM manager should also deal with the different psychological stress employees might suffer during the time of pandemic.

Another challenge for the human resource manager for remote working is to ensure whether or not the employees are equipped with the necessary tools and devices for performing the tasks. Remote working requires the availability of technological facilities and services like laptop, pc, internet, different software like Zoom, team viewer, Microsoft team etc that cannot be afford by all the organizations and individuals. HR manager also should ensure that the employees working remotely are getting proper support, supervision and the communication is effective. Otherwise, the employees may feel isolation and psychological stress in absence of such support and interaction.

Workforce: Workforce management during the time of pandemic should adequately address the workforce plan in a way that provides the management with the greatest flexibility, sustainability and resilience. The organization may have to re-think the composition and size of the workforce into the future. Based on the future prediction of the demand of product and services, HR manager may have to plan their workforce. During the time of pandemic many organizations are practicing three methods to cut the cost: furlough, layoff and reductions in work-force. A layoff is a temporary separation from payroll. Generally, employees are laid off assuming that there are not enough works and tasks to be performed and employees might be recalled by the employer when the situation is favorable and business resumes as before. Furlough is alternative to layoff in which organization requires their employees to work them few hours or to take certain amount of unpaid time off. The logic behind this is to make all the employees share the happening hardship in organization rather than laying off only some employees. Reduction in workforce as name suggests is the last resort to any organization during the time of hardship in which employees are terminated from their jobs. On the contrary, there are some organizations which drastically need more employees at this

pandemic like hospitals, health care services and other emergency service providers. They have to increase their recruitments during this pandemic. But, the issue is how to increase the recruitment when people are afraid of contagion? How to select the best employees when face to face meeting and discussion is forbidden? Some organizations are relying upon the virtual method of employee selections while some others are hiring their ex-employees and retirees who have previous expertise in their field to fulfill the immediate demand of the workforce. Some organizations might even face challenge to retain their employees during the time of pandemic. Employees are looking for the opportunities in the sectors which are least affected by the pandemic. A study by Society of Human Resource Management in April 2020 disclosed the following facts about the employment conditions by analyzing the organizational responses to pandemic.

- 53% of the employers are no longer hiring.
- 38% of the employers decreased employees' hours
- 31% of the employers have laid workers off
- 19% of the employers have reduced employee pay rates
- 15% of the employers have cut headcount with no intent to rehire.

Workplace: Employers should ensure that the work place is safe and free from any hazard that may physically or psychologically harm them or cause their death. Employers are responsible for the protection of the employees at workplace. During the time of pandemic, it is a tough challenge for the employers to take care of the employees given that the situation is very uncertain and unprecedented. While discussing two major issues with the given situation is i) how to contain the spread of the virus and keep the workplace safe and ii) how to make the

employees self aware to respect the preventive measures implemented in the workplace and practice them accordingly. Employers should ensure the safety measures and availability of equipments like PPE, sanitizers, masks, face shield etc at the workplace. At the same time, it is also the responsibility of the employer to ensure that all the employees are vaccinated against COVID-19.

Performance and Compensation Management

Measuring performance of the employees is rather being difficult during this pandemic due to the modifications of the working conditions. Furthermore, performance of the employees who are working remotely is also affected which may be attributed to different factors like the lack of direct supervision, communication, family distractions, role overload, role conflict and ambiguity etc.

Organizations are also revising their compensation policies in this pandemic. Organizations which are facing the acute short in the demands of their products and services are reducing the pay rolls like hotels and travels industries. While the sectors in which the contaminations chances are comparatively high are motivating the employees by providing extra financial and other non-financial benefits to many front-line employees like health workers, bankers, security forces etc. Many organizations in Nepal are also motivating the employees by covering their COVID-19 insurance premium. They are providing paid sick leave if employees get infected from the disease for staying in isolation, treatment and taking care of the family members infected from the COVID-19. Nevertheless, the compensation strategies of the organizations differ based on their business nature and financial capacity.

Training and Career Development

Training is a very essential during this

pandemic in which employees are not able to work from their work station. They might require new skills and techniques to perform the job in the new context of 'distance economy'. Employees might also be worried about their career in this pandemic situation. They might be afraid of about losing their jobs in the future. In addition, some of them expected to miss out their chances of promotion that they would have received if this crisis has not happened.

Employment Relationship

It is the legal link between the employees and the employer. It defines different terms and conditions, obligations and rights of both parties. During the time of pandemic, the contractual obligations between the employees and employer might be compromised based on mutual understandings. The labor laws and rules might be amended to support the employer and to protect the employees.

Creating a Caring Culture

Hostile approaches of Human Resource decisions like layoffs, pay cuts, and changed leave system may not always be productive for sustainability of business. The HRPs should always concern about building the mutual trust between employers and employees. Among the good practices, taking care of the health and safety of the staff, paying special attention on the health conditions of pregnant women, and facilitating them with special leave systems fosters a caring culture in organization. In addition to these, looking into employee training and development aspects after the crisis situation and introducing recreational activities and employee award systems are also reported under the making of a caring culture. The philosophy behind all these is that if employees believe and trust that employer is showing them care and concern, they will support whatever other initiatives employer roll out.

Though this ongoing pandemic has posed

several unanticipated challenges to human resource managers it has also induced knowledge on how the strategic human resource management should also address and pushed them to re-think their HR strategies and go beyond traditional model of managing human resources. New concepts in managing human resources have been emerged like agile HRM, Artificial Intelligence (AI). Thus; this pandemic has also been as the major learning opportunities for the managers of all over the world. ICT has been proved as the major strategic partner to sustain the business of the organization during this pandemic. This has unconditionally forced the organization to make a robust ICT infrastructure in their organization. The practice of remote working got institutionalized in many organizations. This has offered the employees with the flexible working hours save commuting time and experience the use of new ICT. At the same time, it has also provided opportunity to organization to optimize the use and save the cost of the office resources like office space. It has urged the organization to reduce the bureaucracy to adopt new solutions quickly. Similarly, organizations have become

more concerned on employees well being and health as never before. They have started developing employees well being program like psychological counseling sessions that aim at protecting the employee's mental health and providing solutions. COVID-19 is certainly not the kind of crisis the world is facing for the first time. In the past also, the world faced the trauma from pandemic like Ebola, SARS, and COVID-19 would not be the last pandemic that the world will be facing. Hence organization should focus on sustainable strategy to cope with this challenge in the long run through crisis management, adjustments and prioritizing the 'new normal'.

References

Hamouche, S. (2021). Human resource management and the COVID-19 crisis: implications, challenges, opportunities, and future organizational directions. *Journal of Management and Organization*.

Jahanian, R., & Mehr, M. K. (2016). Crisis Management and Its Process in Organization. *Mediterranean Journal of Social Sciences*.

Zeidner, B. R. (2020). Cutting Staff in Times of Crisis.

***

#Green Bonds in Nepal: A Perspective

■ Somraj Nepali*

Abstract

Attainment of sustainable development goals demands for sustainable financing, which drives investments into Environmental, Social and Governance (ESG) initiatives. Green bonds are like other fixed income assets with an added feature that the proceeds from their issuances are used to finance the projects that have environmental and/or climate benefits. The study aims to analyze the status, prospects and imperative need of green bonds, with the descriptive research approach, in the Nepalese context. The study reveals that Nepal demands for more than US dollar 250 billion to finance its commitments towards "emit 'no net' carbon between 2022 to 2045 and achieve carbon negative." Green bonds can be one of the best sources of funds for the local level governments, non-governmental organizations, corporate sectors, and banks & financial institutions to step in the avenue of green finance. However, the study shows that Nepal has more to work on regulatory foundations for the definition, issuance, management and supervision of green bonds and subsequent bond markets parallelly addressing other technical challenges. Therefore, this study attempts to draft the "Green Bonds Framework-2022" which can be taken as a reference for the policy formulation by the regulatory institutions, viz. Ministry of Finance, Nepal Rastra Bank, Beema Samiti, and the Security Board of Nepal. The study recommends that an upcoming Fiscal Policy-2022/23, via government policies and programs, should incorporate green bonds. Green bonds dedicatedly open doors for the brown to green transition in Nepal.

Key words: Climate Change, Sustainable Finance, Green Bonds, Net Zero and Central Bank.

JEL Classification: G10, G18, G21, G22.

Introduction

The concept of giving back to society and nature has been one of the compelling issues in the global corporate sector. Similarly, there is growing corporate awareness, lobbying and advocacy for socially responsible finance globally. Both the institutional and individual investors are supporting the financial investment movements that contribute towards a sustainable, vigorous, and green environment. After the global pandemic of COVID-19, it has been diamond cut clear that world needs to be resilient in natural disasters that can have everlasting impact on human health, social and economic issues.

The global awareness of sustainable economic

development has attracted growth in investors who demand financial investments that satisfy economic and environmental needs (Pham, 2016). Therefore, green bonds are taking space in every boardroom of the corporate world as well as in the discussion of environmentalists, bureaucrats and policy makers. Green bonds are any type of debt instrument where the proceeds or an equivalent amount will be exclusively applied to finance or re-finance, in part or in full, new and/or existing eligible green projects (International Capital Market Association (ICMA), 2021). Green bond's tenure usually ranges from 18 months to 30 years. These bonds are typically asset-linked and backed by the issuer's balance sheet and referred to as climate bonds (Bloomberg, 2021).

Second prize winning article in 'Economic Article Competition-2019'

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

- Green bond's proceeds are defined as green and they are used for green purposes. Green purposes can be listed as:
- Projects of renewable energy like hydro-power, solar power, wind energy and so on.
- Projects for electricity transmission lines, electric vehicle charging stations, energy storage and so on.
- Projects for manufacturing electric and clean energy vehicles, emission-efficient vehicles & devices and so on.
- Projects for prevention and control of pollution like controlling greenhouse gas (GHG) emissions, air purification, waste prevention, wastewater treatment, waste recycling and reuse and so on. For instance, Unilever used its green bonds proceed, £250 million, to fund a number of new factories, which cut in half the amount of waste, water usage and greenhouse gas emissions of existing factories in 2014 (Financial Times, 2014).
- Projects for forestation, community forest development, biodiversity conservation and so on.
- Projects for the conservation of natural resources, like lakes, falls, protection of coastal, marine, watershed environments, national parks and wildlife reserves and so on.
- Projects for the research, design and commercial production of reusable, recyclable and refurbished materials and so on.
- Projects for the environmentally sustainable agriculture, environmentally sustainable animal husbandry and so on.

History Of Green Bonds

The concept of green bonds was initiated when the European Investment Bank (EIB) launched its Climate Awareness Bond in 2007. The bond

proceeds were used for climate investments and the bond was listed in 27 domestic markets in the European Union. Immediately after a year, the World Bank issued its first green bond in 2008. Similarly, Unilever issued a £250 million green bond in March 2014. According to the EU-LAC Foundation (2020), the Scandinavian Stock Exchange (Oslo, Stockholm), as well as the London Stock Exchange were the first stock exchanges to create specific green bond lists. The World Bank issued USD 500 million of green bonds to show support for global climate action in November 2016 (Reichlt and Keenam, 2017).

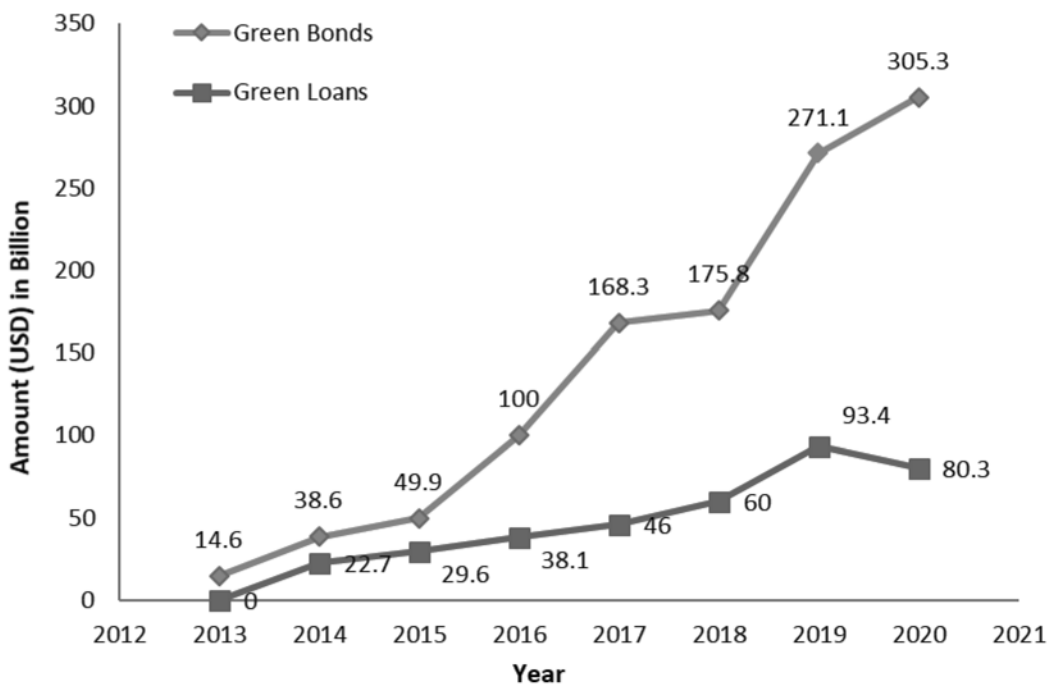
Going back to the development of major provisions on climate change, all United Nations member countries adopted The 2030 Agenda for Sustainable Development in 2015. Under it, there are all together 17 sustainable goals, out of which one of the goals is "Climate Action", which is meant for taking urgent action to combat climate change and its impacts (United Nations, 2021).

Similarly, another major precedent of development of green initiatives is accounted for the Paris Agreement on Climate Change- 2016. It is a **legally binding international treaty on climate change concluded** at COP 21-Paris on 12 December 2015 and entered into force on 4 November 2016 (United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 2021).

Recent Development In Global Green Bonds

The following figure shows the most recent developments in the context of global green bonds. As shown in the figure below, there has been a remarkably increasing trend in issuance of green bonds in recent years. Sustainable bonds peaked the issuance record with \$491 billion in 2020. It was an exciting year for the sustainable bond market. It is expected that such issuance conquers the record of \$ 650 billion in 2021.

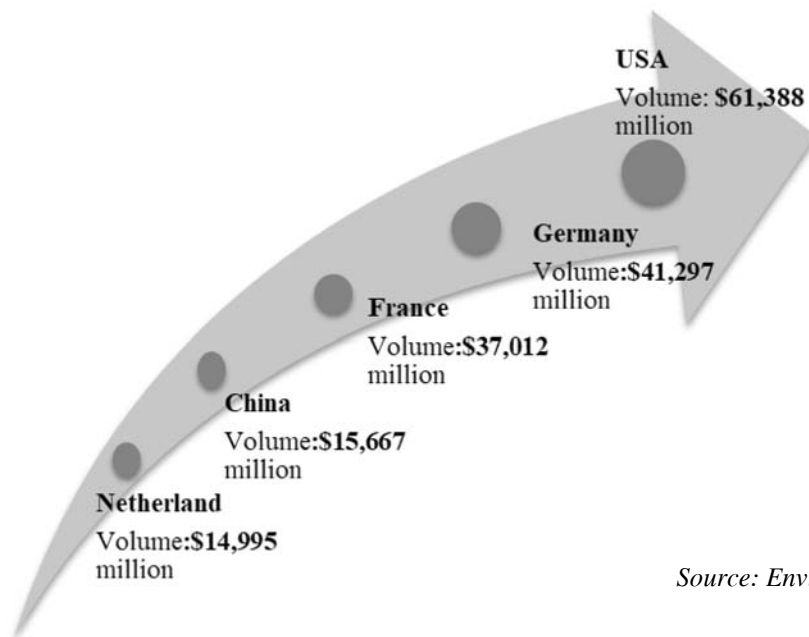
Figure 1: Global Sustainable Debt Issuance (USD, Amount in Billion)

Source: Bloomberg NEF (January, 2021), Note: Nominal dollars

Similarly, the following figure shows the world's top five largest countries, which issued green bonds in 2020.

Figure 2: Top 5 largest issuing countries in 2020 in the green bond market

Source: Environmental Finance (2021)

The following data reveals the most recent 10 green bond issuance till the date:

Table 1: 10 Most Recent Green Bonds Issuance (Amount in Million)

S/N	Issuer	Value (Million)	Currency	Dollar (\$ Value (Million)	Pricing Date	Settlement Date	Maturity date
1	Argenta Spaar bank	600	EUR	685	4-Feb-22	8-Feb-22	8-Feb-29
2	Terna Group	1000	EUR	1145	2-Feb-22	9-Feb-22	
3	European Investment Bank	1000	EUR	1129.62	26-Jan-22	3-Feb-22	11-Feb-25
4	Fast Partner	400	SEK	43.47	24-Jan-22	2-Feb-22	2-Feb-27
5	Fast Partner	900	SEK	97.808	24-Jan-22	2-Feb-22	2-Feb-27
6	International Bank for Reconstruction and Development (IBRD)	150	CNY	23.681	25-Jan-22	28-Jan-22	29-Jan-29
7	Nordic Investment Bank	2000	DKK	304.16	20-Jan-22	28-Jan-22	28-Jan-30
8	Acciona	500	EUR	566.9	20-Jan-22	25-Jan-22	25-Jan-32
9	P3 Group	1000	EUR	1133.8	20-Jan-22	25-Jan-22	26 Jan 2026 - 26 Jan 2029
10	Eidsiva Energi AS	500	NOK	56.914	20-Jan-22	25-Jan-22	20-Apr-26

Source: www.efdata.org

The following data shows the largest deal and issuers of the year in the green bond market in 2020:

Figure 3: The largest deal and issuers of green bond market in 2020

Source: Environmental Finance (2021)

For the fourth consecutive year, the USA and France were two of the top three biggest issuing countries of green bonds, with Germany growing to the second largest country (Environmental Finance, 2021).

Indian Green Bond Markets

The most recent green bond issuance in India is presented below:

Table 2: Green Bonds Issuance in India

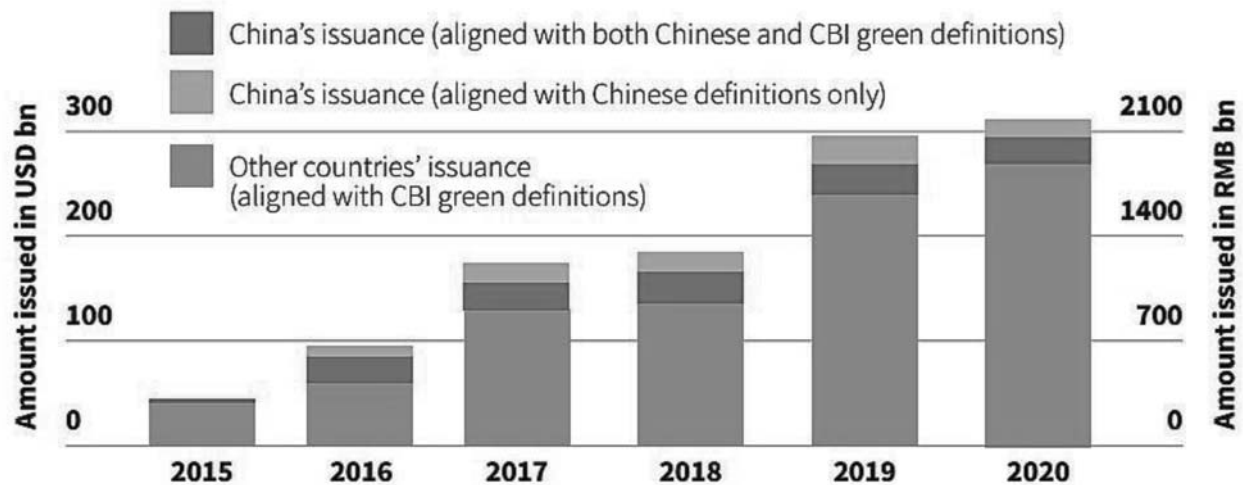
S/N	Issuers	Amount	Rate (p.a.)	Tenure	Sector
1	Indian Railway Finance Corporation* (20 Jan 2022- 20 Jan 2032)	USD 500 million	3.57%	10 years	Railway and Infrastructure development
2	Ghaziabad Nagar Nigam (2021)	INR 1.5 billion	8.1%	10 years	Sustainable water management
3	Yarrow Infrastructure Pvt. Ltd. (2021)	INR 5.81 billion	6.49%	3 Years	Solar Energy
4	ReNew Wind Energy Delhi Pvt. Ltd. (2021)	INR 707 million	4.125%	7 years	Wind and solar energy generating assets

Source: Lexology (2021) and *www.efdata.org

China's Green Bond Market

China is one of the largest green bond markets for the last 6 years and it issued more than USD 15,667 million of green bonds solely in 2020. The following figure shows the year on year green bond issuance trend of China for last 5 years.

Figure 4: China's Green Bond Market Year on Year

Source: Climate Bond Initiative (2020)

Need and Demand for Green Bonds

Climate Impact Lab (July, 2020) estimated that, under a high emissions scenario, the release of an additional ton of CO₂ today will cause mortality related damage of US Dollar 36.60. Similarly, the global increase in mortality risk, due to climate change, is valued at roughly 3.20 percent of global GDP in 2100. Nepal is responsible for only 0.027 percent of the world's total greenhouse gas emissions, according to the Ministry of Population and Environment, Nepal (2016).

The global pandemic of Corona virus (COVID-19) has significantly attracted the attention of the people and investors in the green and environmental investment. Governments and corporations are also shifting their portfolio of funds towards green finance ever faster than ever. Similarly, the fight against climate change demands for huge funding and there is need for the specific product that is solely dedicated to green finance. There have been various commendable efforts, in a global context, towards green finance, climate change and zero carbon initiatives, viz. United Nations Sustainable Development Goals, Paris Agreement, G20 Green Finance Study Group, Financial Stability Board's Task Force on Climate-Related Financial Disclosures and Conference of the Parties (COP) climate change conferences.

One of the compelling and peculiar features of the green bond market is that investors eagerly wait, subscribe and associate with green bond issuances. In fact, the World Bank was the pioneer green bond issuer to publish the names of the investors, with their request and consent, in its green bond press releases. Then after, it is very common to mention the names of the investors in green bond issuer's press releases. The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) (2017) pointed out the following reasons for the promotion of green bonds by governments:

Green bonds provide an additional source of green financing to meet government commitments under the Paris Agreement and the Sustainable Development Goals,

- Green bonds enable more long-term green financing,
- Green bonds enhance issuers' reputations and clarify environmental strategies,
- Green bonds offer a potentially lower cost of funds to issuers,
- Green bonds facilitate the "greening" of traditionally brown sectors, and
- Green bonds make new green financial products available to responsible and long-term investors.

Besides, the following are the major rationales behind the presence of green bonds in the global as well as Nepalese financial markets:

- Green bonds serve as an indicator that an issuing company is committed towards the environment and its protection as shown by their interest in investments in green projects.
- The issuance of green bonds supports having a good image for countries and institutions in the international arena. Similarly, the world also recognizes such institutions and countries with a good reputation and acknowledges them as climate-friendly initiators. Green bonds and their issuances are very vital for spreading signaling effect in the market.
- Green bonds also serve as a source for the portfolio diversification of the corporation's sources of funds. It adds another alternative for debt management from the domestic as well as global capital markets.
- Green bonds impactfully supports to climate restoration, green development and green sustainability. Escalante, Choi, Chin, Cui and

Table 3: Nepal's Top 5 Major Imported Commodities

Rank	Product	% Share in Total Import		Value (NPR Billion)	
		2018/19	2019/20	2018/19	2019/20
1	Diesel	8.45	7.30	119.89	87.38
3	LP Gas	2.51	2.57	35.55	30.73
4	Petrol	2.51	2.37	35.55	28.37

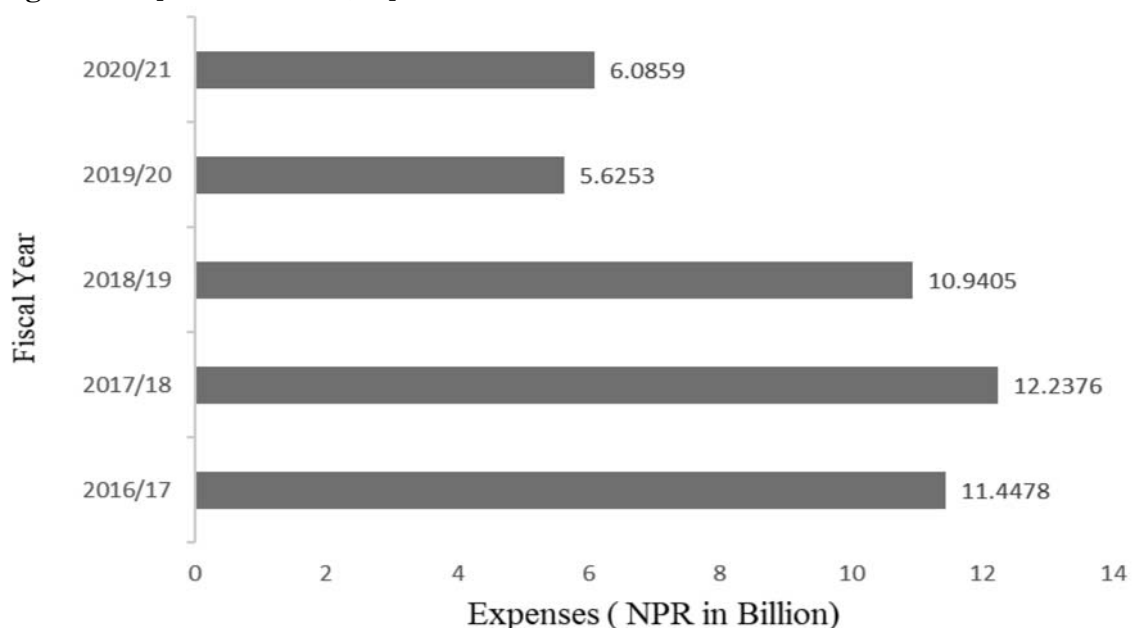
Source: Ministry of Finance, Department of Customs (2019/20)

Larsen (2020) reviewed 114 green issuances reported in 2018. The study revealed that the cumulative influence of these green bonds that issuers, as reported, reduces 52.6 million tons of Carbon dioxide equivalent (Co2e) and 11.2 GW of installed clean energy capacity.

- Issuance of green bonds might support the cheaper source of funds as investors support climate financing via green bond subscription by trading off return on investment and social & environmental benefits. Similarly, green bonds are issued for the longer terms and issuers can have long-term capital.
- Green bonds issuances and their effective implementation leads to less consumption of fossil fuels, viz. diesel and petrol, to the extent

of growth in renewable energies. Countries like Nepal, which imports huge amounts of petroleum products (See Table 1) might benefit from green projects operated by green bonds. It helps to sustain and increase the foreign exchange reserves of Nepal as well.

Green bonds are needed for financing renewable energy development like hydro-power, solar power, wind energy and other alternative energy sources. For instance, 62 percent of Denmark's electricity is supplied from renewable energies (Ministry of Finance, Denmark, 2021). According to the latest study on CO2 emissions, energy use and economic growth (G. C. and Adhikari, 2021) of Nepal, a percentage increase in electricity generation would lead to a reduction

Figure 5: Expenditure on Fuels, Repair & Maintenance and Procurement of New Vehicle of GON

Source: Ministry of Finance, Office of the Attorney General and Bam (25 January, 2022)

in carbon dioxide by 0.7 percent. Similarly, the impact of electricity generation on CO₂ was found to be 78% in the longer horizon. The following figure shows the trend of total expenditure on fuels, repair & maintenance, insurance, renewals and procurement of new vehicles of government of Nepal (GON).

As shown in the above figure, there has been huge public expenditure on vehicles and their operations which can be used for other productive sector's development. Hence, Nepal must promote hydroelectricity generation to reduce consumption of fossil fuels and all the expenses on non-environment friendly vehicles. All these small but effective policy level changes lead to mitigation of environmental pollution in the long run and contribute to climate-friendly Nepal.

Green Bonds In Nepalese Context

United Nations Climate Change Conference (COP26)- 2021

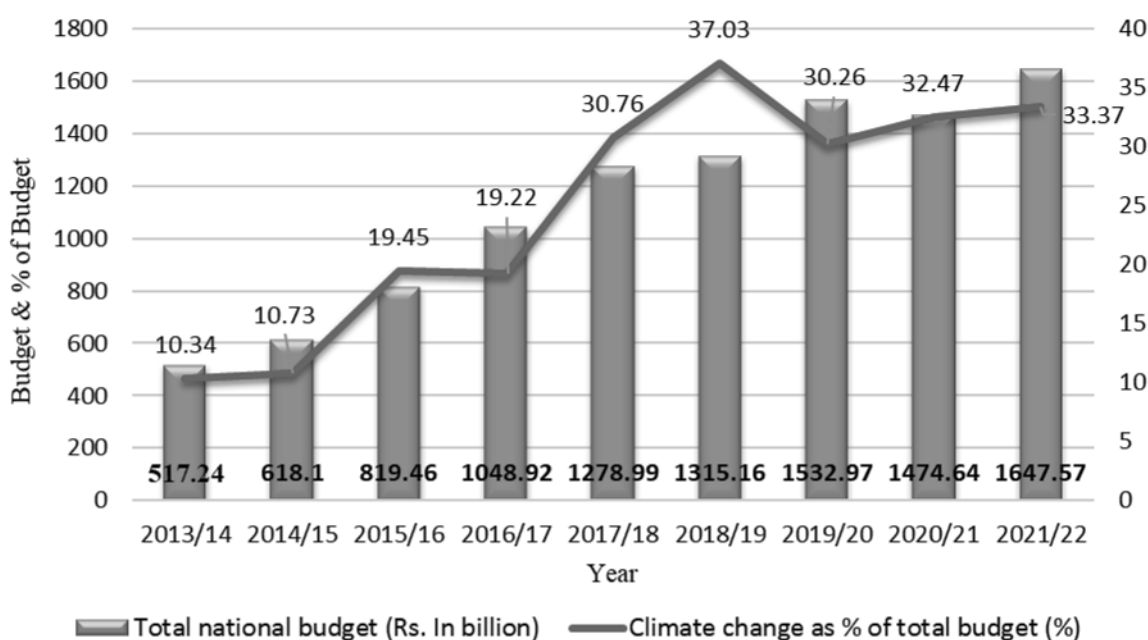
The United Nations Climate Change Conference (COP26) held in Glasgow, Scotland on 1 November 2021. As part of this Clean Energy Revolution, China, responsible for 28 percent of

total annual carbon emissions, recently strived to peak emissions before 2030 and attain net-zero by 2060. President Joe Biden has committed to decarbonizing the U.S. power sector by 2035 and to achieve net zero by 2050. Similarly, USA has rejoined the Paris Agreement (Amundi Asset Management (Amundi) and International Finance Corporation (IFC), 2021). Russia also aims for carbon neutrality by 2030. Likewise, India committed, in COP 26, to achieve net zero emission by 2070 and reduce 1 billion tons of Carbon dioxide by 2030.

According to the study of Ministry of Population and Environment, Department of Hydrology and Meteorology, Nepal (2017), the temperature of Nepal has increased by an average of 0.056 degrees Celsius per year, which was observed using gridded temperature and precipitation data for the period from 1971 to 2014. Nepal is ranked fourth in terms of vulnerability to climate change in the world (United Nations Development Programme (UNDP), 2020).

The following figure shows the trend of Nepal's climate change budget allocation in recent years:

Figure 6: Trend of climate change budget allocations

Source: Various Budget Speeches of Nepal

Table 4: Summary of Initiatives towards Environment and Climate in Nepalese Context			
S.N.	Acts/Rules/Policies & Regulations	Effective from	Vision/Mission/Goals/ Objectives
1	Ministry of Finance, Climate Change Financing Framework (CCFF)	2017	To help in budgeting, budget allocations and effective use of funds towards climate preventions. CCFF is an effective instrument to mainstream climate change in the national system by engaging all relevant stakeholders for mobilization, management and targeting of climate finance (Ministry of Finance (MOF), 2017).
2	Fifteenth National Plan (Fiscal Year 2019/20 – 2023/24)	2019/20	To access international finance and technologies available for climate change mitigation and adaptation within the framework of the Paris Agreement, and distribute the benefits equitably. Major strategies and working policies are that "Initiatives will be taken to access finance and technologies through participation and coordination in bilateral and international fora, such as Reducing Emissions from Deforestation and forest Degradation (REDD+), Green Climate Fund, Global Environment Facility, Adaptation Fund, Climate Investment Funds."
3	The Environment Protection Act, 2019	Sixth five-year plan (1980-1985) had first mentioned the need for Environmental Impact Assessment (EIA) for major infrastructure projects.	According to EPA-2019, chapter 5, section 31 'Establishment and operation of fund' (1) "There shall be established a fund entitled the environment protection fund, for the protection of environment, prevention and control of pollution, management of climate change and protection of the national heritages."

4	National Climate Change Policy (NCCP) 2019	2019	To mobilize national and international financial resources for climate change mitigation and adaptation in just manner."	<p>a. Financial resources will be received and mobilized through bilateral and multilateral international financial mechanisms like REDD+, Green Climate Fund, Global Environment Facility, Adaptation Fund, Climate Investment Fund, Carbon Trade et</p> <p>b. Mobilization of finance from private sector will be encouraged through Green Bonds, Blended Finance, Result-based Financing, Carbon Offset and Corporate Social Responsibility.</p>
5	Fiscal Policy/Budget 2021-22	Mid July 2021 to Mid July 2022	To minimize the adverse effects of climate change.	<p>There is an allocation of budget of Rs. 14.13 billion to the Ministry of Forest and Environment, which includes the budget allocated to implement carbon emissions reduction programme in 13 districts of Terai-Madhesh.</p> <p>To reduce the environmental pollution caused by plastics; the production, import, sales and distribution as well as use of plastics less than 40 microns thickness has been completely banned from the mid-July 2021. An arrangement has been made to use cotton, jute or paper bags instead of plastic bags in all business establishments including shopping malls and department stores.</p> <p>d. A strategic plan will be formulated and implemented to replace the fossil fueled light vehicles by electric vehicles by 2031 AD.</p> <p>e. There is an exemption of renewal fee and road construction and maintenance fee for 5 years if the vehicles operated from fossil fuels are converted into electric vehicles.</p> <p>f. Everest dialogue will be organized to garner regional and international solidarity and cooperation on climate change and mitigating its effects in 2022/23 (Ministry of Finance, 2021).</p>

6	Monetary Policy 2021/22	2021/22	To widen the scope of financial resources mobilization in achieving sustainable inclusive economic development.	<p>a. Agricultural Development Bank Limited (ADBL) can issue Agricultural Bond to ensure availability of long-term financing in agriculture sector. ADBL has been permitted to issue agriculture bond amounting Rs. 18 billion at 4 percent interest rate on three stages in 2020. Only Rs. 12 billion agriculture bonds have been issued till the date (Nepal Rastra Bank, 2021/22).</p> <p>b. Commercial banks having specialization in energy sector lending will be permitted to issue 'Energy Bond'. As a result, there has been permission granted to issue Energy Bond amounting Rs. 1.5 billion.</p> <p>Both above provisions have been continued in the monetary policy 2021/22 as well. An existing loan to value (LTV) ratio for the purchase of electric vehicles is 80 percent. A provision will be made to provide refinancing facilities to the loans for the establishment of charging stations required for electric vehicles (Nepal Rastra Bank, 2020/21).</p>
7	United Nations Climate Change Conference (COP26)-2021	COP26 held in Glasgow, Scotland on 01 November 2021.	To execute the various commendable commitments on climate change restoration in world arena and work towards it.	<p>Nepal pledged "emit 'no net' carbon between 2022 and 2045 and achieve carbon negative" and these commitments require approximately USD 250 billion of finance.</p>
8	Climate Risk Related Directives - 2022 (Beema Samiti, Insurance Regulatory Authority of Nepal)	16 January 2022	To address the impact of climate change in insurance sector and to incorporate insurer's climate related risks and evaluate their responses towards the risks.	<p>Insurers shall incorporate in their disclosure the extent to which their risk profile exposes them to the impacts of climate related risks.</p> <p>Insurers shall disclose the strategic plan considering the Orderly Scenario as defined by the Network for Greening Financial System (NGFS).</p> <p>Insurers shall Introduce key metrics, indicators and other measurements used to assess the company's climate change risks (Beema Samiti, Insurance Regulatory Authority of Nepal, 2022).</p>

9	NRB, Guideline on Environmental & Social Risk Management (ESRM) for Banks and Financial Institutions (BFIs) - 2022	After NRB's partnership with International Finance Cooperation (IFC), a member of the World Bank Group, in 2014 and amended on 13 February 2022	To require BFIs to integrate Environmental & Social risk (E & S) management into the overall credit risk management process to fully inform the credit authority of E&S risks prior to the financing decision regarding individual transactions (Nepal Rastra Bank, 2022).	It requires all BFIs engaging in the types of transactions mentioned in the guideline to develop and implement an Environmental and Social Management System (ESMS) consistent with local environmental and social laws and regulation and overtime with recognized international standards such as IFC's Performance Standards on Environmental and Social Sustainability and the Equator Principles.
10	Monetary Policy 2021/22 - Mid Term Review	17 February 2022	To periodically analyze and evaluate effectiveness of the announced monetary policy and hence, amend & promulgate new provisions to attain predetermined monetary objectives & targets.	Provisions will be made to issue Energy Bond by the Nepal Infrastructure Bank Limited (NIFRA) also (Nepal Rastra Bank, 2022a).

Green Bond Regulations

All the economies, governments, regulators and policymakers have unanimous consensus that green finance via green bonds play a vital role in tapping global finance in the avenue of a low carbon economy. With the due consideration of facilitating the issuance and use of proceeds of green bonds, regulators of banks and financial institutions, capital market and stock exchanges are focused on the need for the regulation of green bonds. They have been working on promoting green bonds, its transparency, integrity, consistency and sustainability.

In 2014, the International Capital Market Association (ICMA) established the Green Bond Principles (GBP). According to the ICMA (2019), “the principles are voluntary process guidelines that recommend transparency and disclosure and promote integrity in the development of the Green Bond market by clarifying the approach for issuance of a Green Bond.” Global bond market did not have any guidelines for its governance, regulation and management until 2014.

According to International Capital Market Association, ICMA (June, 2021), the four core components of green bond principles are as follows:

- Use of proceeds:
- Process of project evaluation and selection:
- Management of proceeds
- Reporting
- Climate Bond Initiative (CBI)

The CBI is a non-government organization representing large investors that aims to promote large-scale investment in projects and activities that will lower

carbon emissions and improve the resilience of the global economy to climate change (Asian Development Bank, 2018).

Climate Bond Taxonomy, the CBI standard and the Climate Bonds Certification Scheme are the major initiations of the CBI in the global green bond markets. Climate Bond Taxonomy is one of the major initiatives of CBI which provides eligibility criteria for the activities, projects and assets for the inclusion in green bonds. On the other hand, CBI standard sets criteria that determine a bond as a green bond and it also deals with the post-issuance requirements.

In December 2015, China became the first country in the world to formulate the specific guidelines for the green bond's issuance. In the Indian context, the Securities and Exchange Board of India (Issue and Listing of Debt Securities) Regulations, 2008, also governs the green bonds issuance in India, requiring issuers to make disclosures as required under it. It provides the framework for the public issue of debt securities. The green verifiers and the credit rating agencies are the initial regulators of green bond regulation. Both are the first and foremost intermediaries that issuers approach and proceed towards the issuance of green bonds. If these intermediaries do not comply with each aspects of the green bonds, they regulate proposed bonds at the beginning.

In the Nepalese context, Company Act-2006, Section 34 "Raising loans or issuing debentures" guides the issuance of debentures for public companies. It requires companies to specify the reason, a work plan to be executed from proceeds and the budget to issue debentures. However, under it, there is no definition of green bonds and the definition of debenture is unclear about the inclusion of green bond as debentures. Similarly, the most attracting act regarding the green bond i.e. Securities Act-2007, is also silent on green bonds and its peripherals requirements. Therefore, with reference to the green bond regulations

framework and mechanisms of international agencies, neighboring countries and pursuant to contemporary domestic rules and regulations, there is utmost need for the green bond related policies for Nepal.

Challenges of Green Bonds

In the Nepalese context, green bonds have the following challenges:

Third-party verification

Intuitively, it might seem puzzling that companies choose to issue green bonds in lieu of conventional bonds, as the proceeds from green bonds are committed to green projects, which restricts companies' investment policies. Moreover, to qualify as a "certified" green bond, companies must undergo third-party verification to establish that the proceeds are funding projects that generate environmental benefits, which gives rise to administrative and compliance costs (Flammer, 2021). Similarly, there are higher issuing costs along with the complexity in the issuance of green bonds. Nepalese issuers also have to go through this mechanism which is very new to the Nepalese financial market.

Greenium

Green bonds incur additional costs related to green certification and third-party review, which is later reflected in the bond prices in their issuance. It is one of the reasons that green bonds are issued at premiums. Similarly, there is the possibility of a negative premium, also known as greenium, which makes green bonds expensive. A study by Barclays (2015) revealed that investors are paying a premium of approximately 20 basis points to acquire green bonds at least in the secondary market. The required transparency in green bonds for controlling, monitoring and reporting after the issuance of green bonds leads to a lower bond's yield to the investors. The Nepalese bond market must be aware of this challenge in advance.

Green-washing

There is a probable concern that issuance of green bonds might result into green-washing. According to Benabou and Tirole (2010), green-washing is an activity 'disseminating a misleading picture of environmental friendliness' and is often outsourced to an external auditing entity. It also refers to the deceptive behavior of organizations claiming and promoting their mission, vision, goals, policies and practices to be environment friendly. There is a potential probability that a corporation may claim green bond without following the basic principle of using proceeds from the issuance, standardization, compliance, follow up and reporting requirements to be recognized as green bonds. All these lead to the greater risk of green washing. For instance, Mexico City Airport Trust issued \$6 billion of green bonds in 2016 and 2017 to finance the construction of a new airport. Later, the government halted the construction following a public referendum in 2018. Moody's and S & P also lowered their respective ratings for the so-called green bonds (Baker McKenzie, 2019). This challenge might exist in the Nepalese context also, which should be avoided with the prudential regulatory requirements.

Listings and Trading in Stock Exchanges

There were several green bond indices viz. Solactive Green Bond Index (SOLGREN); the S&P Dow Jones Green Bond Index (SPUSGRN); the Bank of America Merrill Lynch Green Bond Index (GREN); and the Barclays MSCI Green Bond Index (GBGL) launched in 2014 (Reichelt and Keenan, 2017). However, there are issues in the listing of green bonds on the domestic as well as international stock exchanges. Similarly, green bonds face problems in local currency (NPR) denominations, as the market for the green bonds have developed in the slower pace. Even if the green bonds are issued at local currencies, it is very difficult to have international investors as they have no or lesser access to the market. Hence,

NPR must take support from other currencies to tie up with the USD or any other international currencies. Specifically, there is a pegged foreign exchange rate regime between NPR and INR and this may lead to Nepalese green bonds being denominated in INR and settled in USD. There will be problems with settlements in bonds buy and sell in the international trading platforms like Reuters Eikon (Refinitiv), Bloomberg and similar others. It is due to the issues in currency denominations, currency listings and cross borders (on-shore and off-shore) transactions.

Lack of policy framework

Only after 2015, countries started to formulate specific guidelines for the issuance of green bonds. Like other developing countries, Nepal also does not have dedicated laws, bylaws and rules governing issuance of green bonds. There is the absence of a formal public policy framework and guidelines, particularly for green bonds. Therefore, the first challenge starts with the definition of green bonds and their scope. Although the commercial banks and national level development banks are strong enough to manage green bonds and their proceeds, there must be some minimum eligibility criteria for issuers like: net worth, debt portion in capital structure, rating agencies and parameters, foreign exchange exposure and so on.

Transparency

There is a challenge for the green bond issuers, issue managers and regulators to ensure the transparency of the green bond market. It is difficult for investors to be able to access, understand, collect and compare green bonds on a single platform. Similarly, it is very hard to analyze the impact of such information on the bond market. There has been an initiative to enhance the transparency of the sustainable bond markets, viz. Nasdaq Sustainable Bond Network. It supports for the transparency of the sustainable bond market by collecting the data that investors need in one location, enabling comparability and

aggregation. However, transparency possesses a greater challenge in the Nepalese context because the bond market is at the infancy level of development.

Liquidity

Another important challenge for green bond issuance is in its liquidity. Green bonds are still unattractive to the early and new investors in the sense that it is very difficult to convince them to invest upon. Investors of green bonds are usually buy-hold investors. Secondary market is also slower in responding to green bonds and their frequent transactions. Since the Nepalese financial market is an equity-based market, it is not so well habituated to debt instruments. As a result, green bonds might also have liquidity issues.

Way forward

The aforementioned challenges can be converted into opportunities and Nepal can take advantage of these if Nepal steps forward to mitigate these hurdles proactively. The Government of Nepal has been allocating a significant portion of the budget for climate change responses. However, if this budget can be linked to Green Sovereign Bonds of the Nepal government, then it can be effectively utilized in green projects. Debt servicing, i.e. interest/principal expenses, may motivate issuers to be more accountable in the issuance, management and use of green proceeds.

Besides, an exemption of tax on interest income from the investment in green bonds may attract new investors and help to grow the green bond market. It will be a commendable effort if regulators could link green bond issuance with the respective issuer's Corporate Social Responsibility (CSR) obligations.

There should be policy level concessions and subsidies provided to those sectors that support zero carbon emissions. For example, to encourage

electric public vehicles, India started to subsidize up to INR 5,000,000. Nepal also needs to initiate such policies. The union budget, announced on 1 February 2022, of India for the fiscal year 2022 states that green bonds will be issued for upcoming green infrastructures. Likewise, the Nepal government can initiate some preliminary provisions related to green bonds in the upcoming fiscal policy for the financial year 2022/23 and work on them.

Conclusion

Green bonds, as debt instruments, are used solely to finance green projects under sustainable finance. Global economies have commitments toward a net zero position due to which they are promoting green bonds with more than USD 305.3 billion of funds. Nepal has made commendable commitments towards restoration of climate change on international platforms like COP26 recently and it requires approximately USD 250 billion to finance those pledges. However, this huge financing is not possible only via climate budget allocations, domestic financing and hence urges for international financial support.

Green bonds can be a milestone in the sustainable finance and attract international attention in environment protection. Likewise, Nepalese investors are also searching for responsible, secured and lucrative financial securities to invest in, which can be fulfilled with the green bonds. Green bonds can serve as a tool for the portfolio diversification and they can serve as a cheaper source of funds for the companies. Green bonds can also remarkably contribute towards external sector stability by helping in reducing import and consumption of petroleum products, which is hard hitting our foreign exchange reserves of Nepal for so many years. The Government of Nepal should address green bonds in upcoming fiscal policies. Similarly, if the Nepal government could promulgate a fiscal policy stating that public offices must procure electric vehicles (EV) for official purposes, then

it would be a milestone for electrifying Nepal. Hence, green bonds can be an elixir in Nepal's oath on climate and environment preservation.

Nepal's neighboring countries, China and India have already started their commitment towards climate change and formulated policies that support green bonds and the green bond market. However, Nepal is lagging its neighbors regarding the green bond and its market development. Nepal government and its climate-change related policies seem to have acknowledged the need for green finance. However, the issuance of green bonds is not easy in the Nepalese context as there is lack of policy that clearly guides the registration, issuance and regulation of green bonds in the financial market. There are also issues related to greenium, green washing, transparency, pricing of bonds, reporting, stock exchange listings, international acknowledgement and other regulatory requirements of green bonds.

Being the central bank of Nepal, Nepal Rastra Bank, has to proactively take an initiative to prepare the framework for green bonds, which could be like Green Bonds Framework-2022. There should be subsequent facilitation for the green bonds via acts, rules, monetary policy, directives and related circulars as well. For this, NRB has to parallelly work with the other national and international regulatory authorities like; Ministry of Finance, Beema Samiti, Securities Board of Nepal, Nepal Stock Exchange, International Finance Cooperation, International Capital Market Association (ICMA), International rating agencies and others.

In conclusion, green bonds are the need of Nepalese financial markets to finance climate-friendly activities and NRB has to advocate, support and initiate policy level interventions on green bonds with the due consideration of international best practices, national commitments and domestic viability. These lead NRB to be a modern, dynamic, credible and effective central bank.

Reference

Amundi Asset Management (Amundi) and International Finance Corporation (IFC). (2021). Emerging Market Green Bonds Report 2020: On the Road to Green Recovery. Amundi Asset Management (Amundi). Paris, France. Retrieved from: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/0fab2dcd-25c9-48cd-b9a8-d6cc4901066e/2021.04+-+Emergin g+Market+Green+Bonds+Report+2020+-+EN. pdf?MOD=AJPERES&CVID=nBW.6AT>

Asian Development Bank (2018). Promoting Green Local Currency Bonds for Infrastructure Development in ASEAN+3. Asian Development Bank, Manila, Philippines. Retrieved from: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/410326/green-lcy-bonds-infrastructure-development-asean3. pdf>

Baker McKenzie (2019). Critical challenges facing the green bond market. Baker McKenzie. Retrieved from: <https://www.ifr.com/article/b1lmxbv3f6b5td/critical-challenges-facing-the-green-bond-market>

Bam, Y. (25 January, 2022). sf]/f]gf dxfdf/LaLr utjif{ ;/sf/n] uf8L vl/b, dd{t / OGwgdf vlr{of] ^ ca{, COf lnP/ klg lslgof] uf8L= Naya Patrika Daily. Kathmandu, Nepal. Retrieved from: <https://www.nayapatrikadaily.com/news-details/79231/2022-01-25>

Barclays (2015). The Cost of Being Green. Barclays. Retrieved from: https://www.environmental-finance.com/assets/files/US_Credit_Focus_The_Cost_of_Being_Green.pdf

Beema Samiti, Insurance Regulatory Authority of Nepal (2022). Climate Risk Related Directives –2022. Beema Samiti. Lalitpur, Nepal. Retrieved from: <https://nib.gov.np/wp-content/uploads/2022/01/Directive-on-Climate-Risk-Disclosures.pdf>

Benabou R, and Tirole J (2010). Individual and corporate social responsibility. *Economica*, 77, 1–19

Bloomberg (January, 2021). The Sustainable Debt Markets is all Grown Up. Bloomberg. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-14/the-sustainable-debt-market-is-all-grown-up>

Climate Bond Initiative (2020). China Green Bond Market Report 2020. Climate Bond Initiative and China Central Depository & Clearing Research Centre (CCDC Research). China. Retrieved from:

https://www.climatebonds.net/files/reports/cbi_china_sotm_2021_06c_final_0.pdf

Climate Impact Lab (July, 2020). Valuing the Global Mortality Consequences of Climate Change Accounting for Adaptation Costs and Benefits. NBER Working Paper Series. Working Paper No. 27599. National Bureau of Economic Research, Cambridge, USA. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w27599>

Environment Protection Act (EPA) (2019). The Environment Protection Act, 2019. Nepal Law Commission. Kathmandu, Nepal. Retrieved from: <https://www.lawcommission.gov.np/en/wp-content/uploads/2021/03/The-Environment-Protection-Act-2019-2076.pdf>

Environmental Finance (2021). Sustainable Bonds Insights, 2021. <https://www.environmental-finance.com/assets/files/research/sustainable-bonds-insight-2021.pdf>

Escalante, D., Choi, J., Chin, N., Cui, Y., and Larsen, M. L. (2020). State and Effectiveness of the Green Bond Market in China: A Climate Policy Initiative Report.

EU-LAC Foundation (2020). The Potential of the green bond markets in Latin America and the Caribbean. EU-LAC Foundation. Hamburg, Germany.

Financial Times (19 March, 2014). Unilever issues £250 million green bond. The Financial Times Ltd. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/b3ea447a-af59-11e3-9cd1-00144feab7de>

Flammer, C. (2021). Corporate green bonds. *Journal of Financial Economics*, 1-18. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.01.010>

G. C., S., & N. Adhikari, (2021). Nexus between CO2 emissions, energy use and economic growth in Nepal. *Quest Journal of Management and Social Sciences*, 3(2), 138-161. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/357334414_Nexus_Between_CO2_Emissions_Energy_Use_and_Economic_Growth_in_Nepal/link/61c88194d4500608166c9225/download

International Capital Market Association (ICMA). (2019). Green Bond Principles. ICMA Paris Representative Office, France. Retrieved from: <https://www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/green-bond-principles-gbp/>

<https://www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/green-bond-principles-gbp/>

International Capital Market Association (ICMA). (June, 2021). Green Bond Principles: Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds. ICMA Paris Representative Office, France. Retrieved from: <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Sustainable-finance/2021-updates/Green-Bond-Principles-June-2021-140621.pdf>

Lexology (2021). Role of green bonds in India's climate change goals. Retrieved from: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d2202ffb-ecff-4c77-b0c7-087d430790c8>

Ministry of Finance (2017). Climate Change Financing Framework. Ministry of Finance, Kathmandu, Nepal. Retrieved from: https://mof.gov.np/uploads/document/file/CCFF_FINAL_Web_20180222050438.pdf

Ministry of Finance (2021). Budget 2021/22. Ministry of Finance, Kathmandu, Nepal. Retrieved from: https://www.mof.gov.np/uploads/document/file/1627455031_Budget_speech_2021.pdf

Ministry of Finance (2021). Kingdom of Denmark Green Bond Framework; December 2021. Ministry of Finance, Denmark. Copenhagen, Denmark. Retrieved from: https://www.nationalbanken.dk/en/governmentdebt/green_bonds/Documents/Kingdom%20of%20Denmark%20Green%20Bond%20Framework.pdf

Ministry of Finance, Department of Customs (2019/20). Nepal Foreign Trade Statistics (2019/20). Ministry of Finance, Kathmandu, Nepal. Retrieved from: https://customs.gov.np/storage/files/1/FTS/Annual_FTS_pdf.pdf

Ministry of Forests and Environment (2019). Climate Change Scenarios for Nepal. Ministry of Forests and Environment, Kathmandu Nepal. Retrieved from: http://mofe.gov.np/downloadfile/MOFE_2019_Climate%20change%20scenarios%20for%20Nepal_NAP_1562647620.pdf

Ministry of Population and Environment (2016). Nationally Determined Contributions. Ministry of Population and Environment. Kathmandu Nepal. Retrieved from: <https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/Nepal%20First/Nepal%20First%20NDC.pdf>

Ministry of Population and Environment, Department of Hydrology and Meteorology (2017). Observed Climate Trend Analysis of Nepal (1971-2014). Ministry of Population and Environment, Department of Hydrology and Meteorology. Kathmandu, Nepal. Retrieved from: https://www.dhm.gov.np/uploads/climatic/467608975Observed%20Climate%20Trend%20Analysis%20Report_2017_Final.pdf

Nepal Rastra Bank (2020/21) Monetary Policy (2020/21). Nepal Rastra bank, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/10/Monetary-Policy-2021-22.pdf>

Nepal Rastra Bank (2022). NRB Guideline on Environmental & Social Risk Management (ESRM) for Banks and Financial Institutions. NRB, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/02/Final-ESRM-with-cover.pdf>

Nepal Rastra Bank (2022a). Monetary Policy 2021/22 - Mid Term Review. NRB, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/02/MP2078_79-Mid-term-Review-Final.pdf

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD, 2017). Mobilising Bond Markets for a Low-Carbon Transition. Paris. 36–38.

Pham, L. (2016). Is it risky to go green? A volatility analysis of the green bond market. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 6(4), pp. 263-291.

Reichelt, H. and Keenan, C. (2017). The Green Bond Market: 10 years later and looking ahead. The World Bank. Washington DC, USA. Retrieved from: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/554231525378003380-0340022018/original/publicationpensionfundservicegreenbonds201712.pdf>

Shishlov, I., Morel, R., and Cochran, I. (2016). Beyond Transparency: Unlocking the Full Potential of Green Bonds. Institute for Climate Economics. June. 9–12.

United Nations (2015). Paris Agreement. United Nations. Retrieved from: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

United Nations (2021). Sustainable Development Goals. Department of Economic and Social Affairs, United Nations. Retrieved from: <https://sdgs.un.org/goals>

United Nations Development Programme (2020). Energy, environment, climate and disaster risk management. Retrieved from: <https://www.np.undp.org/content/nepal/en/home/energy-environment-climate-and-disaster-risk-management/in-depth.html>

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC, 2021). The Paris Agreement. United Nations Climate Change. Retrieved from: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

***

Shadow Banking - Concept and Challenges for Monitoring in Nepal

■ Prabin Pudasaini*

Background

The shadow banking system is a term for the collection of non-bank financial intermediaries that provide services similar to traditional commercial banks but outside normal banking regulations. The term shadow banking emerged during the financial crisis of 2007-2009. The origins of the downward spiral in which the markets and banks found themselves in, stemmed from securitization activities and was fuelled by, among other things, money market funds, two of the activities linked to shadow banking. A shadow banking system is the group of financial intermediaries facilitating the creation of credit across the global financial system but whose members are not subject to regulatory oversight.

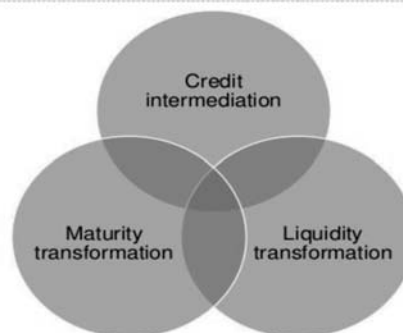
The shadow banking system also refers to unregulated activities by regulated institutions. Examples of intermediaries not subject to regulation include hedge funds, unlisted derivatives, and other unlisted instruments, while examples of unregulated activities by regulated institutions include swaps. The term refers to the practice of banking like activities performed by non-banking finance companies, which are not subject to strict regulation. However, these institutions function as intermediaries between the investors and the borrowers, providing credit and generating liquidity in the system.

Shadow banking is a term used to describe bank-like activities (mainly lending) that take place outside the traditional banking sector. It is now commonly referred to internationally as non-bank financial intermediation or market-based finance. Shadow bank lending has a similar function to traditional bank lending. However, it is not regulated in the same way as traditional

bank lending. Examples of entities that engage in shadow banking are: Bond funds, Investment companies' Money market funds Finance companies, Special purpose entities.

One of the major concerns after the global financial crisis has been directed toward the regulation of shadow banking. The Financial Stability Board (FSB) has been engaged since 2011 in a global project to monitor and measure shadow banking, and to adapt the regulatory framework to better address shadow banking risks. The global financial crisis revealed that, absent adequate regulation, shadow banking can put the stability of the financial system at risk in several ways.

Shadow banking activities include

A certain number of activities are clearly within the shadow banking scope of designation.

Securitization

The securitization SPV (Special Purpose Vehicle) finances illiquid assets and debts with liquid liabilities and securities sold to institutional investors. If the default rate on securitized debt exceeds the threshold laid down, the SPV will not be able to meet its payment obligations for securities that have been issued, thereby penalizing investors' profitability.

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

Hedge funds

Hedge funds employ complex strategies that are difficult to unwind rapidly. Their success depends on their funding (financial) stability but also on a certain lack of transparency. In the case of loss of confidence, they have to rapidly meet massive demands of reimbursement by their investors. Plus, hedge funds use leverage extensively, which enables them to increase profitability of return on capital invested when the markets are rising but also exposes them to large risks in the case of falling prices.

Repos and Securities lending

The case of repos and securities lending is somewhat unusual as it concerns unregulated activities that are carried out by regulated or unregulated entities and not any entity in particular. This over-the-counter market (off-exchange trading only) is based on the value of assets used as collateral for the operations. If there is a loss of confidence for these assets considered as toxic, as was the case during the subprime crisis, the repo market is immediately blocked. And therein lies the problem, as it is precisely via the repos that banks can obtain refinancing from the interbank market.

OTC derivatives market

This is yet another unregulated, off-exchange trading activity that is carried out by regulated entities. This market creates a sequence of credit risk transfers that can be potentially explosive in the case where a default occurs along the chain. The listed or OTC derivatives derive their value from the underlying assets but the market far exceeds the size of the actual (real) assets. It's a market where leverage comes into full play and as always in both directions.

Money market funds

Money market funds invest in reputable securities such as Government securities and guarantee holders a 100% reimbursement of the

amount invested. Investors can park their cash while waiting for a better opportunity. It pays low returns but there is no risk of loss in value. However, once again this commitment can only hold as long as investors have confidence in the quality of the assets held by the funds. So, if the fund has to meet massive payoff requests on its liabilities and if at the same time there is a fall in the value of its assets, it will find itself in trouble rapidly.

Entities and activities that are not exposed to the risk of massive withdrawal (bank run) on their liabilities are not part of the shadow banking system. These are pension funds, insurance companies and most of the investment funds. In traditional lending, the volume of lending by a bank is linked to the volume of deposits the bank receives and what it can borrow on the markets. Shadow banking works on the same principle. So, for example, an investment fund takes in money from investors, issuing shares in the fund in return. In order to earn a return on the investment for its investors the fund uses this money to buy securities (for example, a bond issued by a country or company).

Just as the bank acts as the "middleman" between savers and borrowers to earn a specified interest rate, the investment fund acts as the channel linking investors and countries/companies to earn an investment return. By raising funds from investors and then lending this money to countries/companies, shadow banking entities act like banks.

An advantage to shadow banking is that it reduces the dependency on traditional banks as a source of credit. This is a positive benefit for the economy because it acts as an additional source of lending, and provides diversification in the financial system. On the other hand, there is the risk that shadow banking can contribute to too much lending in the economy. This has the potential to lead to a harmful downturn.

Before the financial crisis 2007-2009,

the dominant view among policymakers and academics was that only traditional commercial banks could pose systemic risk. Banking is an inherently fragile enterprise. Issuing liquid short-term liabilities—deposits—and investing in longer-term illiquid assets—loans—is tenuous. Banks are also highly leveraged, meaning they utilize substantial levels of borrowing to fund their assets, leaving only a small cushion of equity to absorb potential losses. This highly leveraged business model of liquidity and maturity transformation is prone to creditor runs and fire-sale dynamics. If short-term creditors pull their funds or refuse to roll over existing short-term debt, the bank must resort to selling its illiquid assets at fire-sale prices to generate cash quickly. The asset fire sales may erode the firm's equity capital levels, increasing the incentive for more creditors to run as the firm is driven toward failure. These dynamics make banking a vulnerable business.

The failure of a bank directly affects the communities it serves. Bank failures lead to a reduction in the credit supply to businesses and households, which in turn depresses consumer spending and business investment. This disruption directly harms businesses, consumers, workers, and the economy. When a bank is large, complex, and deeply interconnected with the broader financial system, failure can be catastrophic not just for a local community but also for the entire economy.

The fragile nature of the banking business model and its importance to the performance of the real economy necessitates the government's role in ensuring the stability of the financial system. It is recognized the need to regulate the banking sector to address its fragility and the dire consequences of bank failures on the economy. Banks face capital requirements, liquidity rules, risk-management requirements, supervision, and other rules to mitigate the chance of failure. Before the financial crisis, regulations on big banks were far too light. But there was at least an understanding that a bank could be systemically

important, and a framework, albeit drastically underwhelming, was in place to mitigate such risks and deal with the failure of a commercial bank quickly to minimize economic harms.

Nonbank financial companies can perform economic functions that are similar to those of traditional banks. They can provide credit to businesses and households, offer payment services, and manage risk. They also, at times, pose bank-like risks as well. Shadow banks may issue short-term money-like claims and engage in the type of maturity and liquidity transformation that makes banking so fragile. They may also employ substantial leverage, engage in complex financial activities, and be highly interconnected with the broader financial system.

Before the financial crisis, however, the same type of regulatory scrutiny and safeguards that applied to banks was not in place for nonbank financial companies such as investment banks, insurance companies, finance companies, asset management firms, and hedge funds. Oversight of these shadow banks focused primarily on consumer, investor, and policyholder protection—not financial stability. The reasons differ by the specific type of nonbank, but generally speaking, policymakers assumed that the business models of nonbank financial firms were less vulnerable relative to banking, that the failure of such firms could pose less risk to the economy, and that the firms largely do not rely on explicit public support such as deposit insurance.

While these factors may hold true for many financial intermediaries, the crisis clearly showed that nonbank financial firms and activities can pose severe risks to the financial system and broader economy. Even though shadow banks had not caused wider stability issues before the crisis, there were some warning signs that policymakers should have taken more seriously.

Shadow banks helped spark the 2007–2009 crisis by originating subprime mortgages, packaging them into mortgage-backed securities,

and distributing them throughout the financial system. They also exacerbated the crisis when creditors ran from the shadow banking sector, similar to old-fashioned depositor runs. The combination of size; interconnectedness with other financial firms; complexity of operations or assets; reliance on short-term funding and susceptibility to bank-like runs; leverage; and other factors. In essence, “too big to fail” is not just a problem limited to traditional commercial banks. It is a problem with very large and complex financial institutions that pose systemic risks regardless of their specific corporate charter.

In addition to insurance companies and investment banks, other types of shadow banks and shadow banking activities-including finance companies such as investment funds and corporate bond funds, securitization vehicles, and other off-balance sheet structures-contributed to the buildup of systemic risk outside of the traditional commercial banking sector. Nonbanks, including mortgage lenders, investment banks, and the investment vehicles they created, were at the heart of the securitization machine that originated and distributed the risk of subprime mortgage-backed securities throughout the global financial system. The same fundamental maturity and liquidity transformation often leveraged, that makes banking inherently fragile was at the heart of most of these activities that emerged outside of the core banking system-but without the supervision, regulation, and public protections applied to commercial banks.

The financial sector is constantly evolving, and while crises tend to rhyme with one another, they never look exactly the same. Regulators should be vigilant to old risks and emerging ones alike. The fact that a type of financial firm or product did not play a role in the last crisis should never be wielded as proof positive that it will not in the future. The 2007–2009 financial crisis made it all too clear that distress at systemically important shadow banks and risky shadow banking activities could destabilize the financial system and cause

substantial harm to the real economy.

Key challenges in monitoring shadow banking in Nepal

- One of the key challenges is the lack of granular and quality information for risk assessment. Most shadow banking entities in Nepal are subjected to some form of oversight by various authorities.
- Nevertheless, there are also entities that remain outside any regulatory perimeter and hence, are not subjected to any form of statistical reporting; implying lack of transparency.
- Furthermore, lack of transparency in disclosing data and limited publicly available information about the balance sheet activities hamper the understanding of the shadow banking entities, which eventually complicate the assessment of risk and inter-linkages of shadow banking entities with the financial system.
- The integrity of information collected from the shadow banking entities also remains an integral issue that warrants attention and immediate action. The concept of information integrity focuses primarily on the reliability of the information, which also plays a central role in information relevance and usability. One of the attributes of information integrity is the granularity of the data. These complications arise from two ends, namely the end-provider of information (i.e. shadow banking entities) and the end-user of information (i.e. authorities).
- Authorities are currently plagued by the problem of having an unclear picture of the shadow banking inter-institutional exposures with the financial system and the probability of cascading collapse from the former to the latter, which in turn compromise the quality and integrity of information collected. This is probably due to either authorities lack

appreciation of how the shadow banking system really works or the limited dimensions in data collection. Lack of information transparency and reluctance in disclosing data by NBFIs remain the major contributing factors to the small dimensions in data collection.

- Another interesting yet challenging area is the difficulty in finding the common financial soundness indicators for shadow banking entities and activities. The difficulty arises from the varied nature of the shadow banking system.
- Shadow banking system broadly described as credit intermediation involving entities and activities outside regular banking system which are potential source of systemic risk, and those are not subject to regulatory oversight.
- In the context of macro-financial linkage, the major challenges in term of shadow banking is regulatory arbitrage where funds move between regulated and unregulated banking system. The regulations issued by NRB are applied to banks and financial institutions licensed by NRB only.
- The other challenge of shadow banking is contagion risk where Shadow banking entities have close inter-linkages with the banking sector both from the asset as well as the liabilities side, and also with other segments of the financial system, which can lead to contagion risk in times of loss of confidence and uncertainty. In the country, unregulated institutions flow loans heavily on unproductive sector which have adverse effect on an economy.
- Furthermore, in Nepal, cooperatives and other unregulated entities (money lenders, dhukuties) are flowing huge credit in unproductive sector like real estate, automobiles and other consumable goods which can raise aggregate demand of economy and suppose to raise the

price level.

- Moreover, as Nepal is dependent on import, increase in consumption has negative effect on country's BOP. The informal credit market is charging relatively high interest rates on loans provided to individuals.

The appropriate monitoring and regulatory frameworks for the shadow banking system to be in place to mitigate the build-up of risks. The focused on five specific areas in which policies are needed to mitigate the potential systemic risks associated with shadow banking:

- (i) To mitigate the spill-over effect between the regular banking system and the shadow banking system.
- (ii) To reduce the susceptibility of money market funds.
- (iii) To assess and align the incentives associated with securitization.
- (iv) To dampen risks and pro-cyclical incentives associated with securities financing transactions such as repos and securities lending that may exacerbate funding strains in times of market stress.
- (v) To assess and mitigate systemic risks posed by other shadow banking entities and activities.

Conclusion

To enhance financial stability through improved coordination between regulators, comprising NRB, SEBON, Insurance Board, Department of Cooperatives, and Office of the Company Registrar has been developed in recent years which have enhanced the regulatory and supervisory efficiency of the regulators. The financial sector is continuously evolving towards a more contemporary and efficient system of finance with supportive investment-friendly environment, and inclusive economic growth.

***

Public Enterprises: Significance and Issues in the context of Nepal.

■ Renisha Adhikari *

Introduction

The very concept of the Laissez Faire economy which was laid down by the classical economists christened a way out for the concept of the state controlled enterprises back then in the 19th century. When that particular concept converges in case of the state controlling enterprises; the developed, developing and less developed nations be it the holder of the perspective dimensions under capitalistic or socialist, all have fostered its existence in their main economic domain. Public enterprises [PE] refer to the state ownership and operation of industrial, financial, and commercial undertakings by the state as Hansen mentions. What S.S Khera opines is not much different to that of the previous; which is, a Public Enterprise is the industrial, commercial, and economic activities, carried on by the central or by the state government, and in each case either solely or in association with private enterprise, so long it is managed by the self-contained management. Any state enterprise is an undertaking owned and controlled by the local or state or central government. Either whole or most of the investment is done by the government. The pivotal aim of the PE is to provide goods and services to the public at a reasonable price under the exclusion of the profit maximization motive; nonetheless social service always counts on the top. PEs have come along with many objectives that they impart to add up so as to boost the economic growth of the country. Its main aim is protection of the consumer's interest against restrictive supply, high or discriminatory prices in respect of essential goods and services as well as the interest is protected in respect of the equality of goods and services supplied. Likewise, the protection of the national interest involved in

the misuse and misspending of scarce resources affecting the present and future generation and protection the interest of the citizens involved in pollution of air, water streets wreckage, etc. also counts as the major roles of the PEs.

Generally, PE stands out as an effective instrument to achieve the socio economic objectives of a nation. It plays a significant role to provide goods and services at a reasonable price. PE must focus their goal on the basis of the welfare enhancement. The PE has to provide power, transport, and irrigation facilities at a reasonable cost to the country. Underdeveloped countries are keen for the rapid economic development that requires huge expenditure to be incurred in the various sectors of the economy. The private sector is either unable to find and invest the huge amount of the expenditure or it is unwilling because the return from such investments maybe uncertain or can be long delayed.

Rationale of PE

The public sector can immensely play significant role in the economic development of the country. The public enterprise aims at filling the gaps that has left over by the private industries. The basic key industries require huge capital investment, involve considerable risk and can suffer from the long gestation periods. Private sector concerns do not come forward to establish such industries. Public sector can help fill those gaps. Not only this, the PE can help create employment opportunities and solve the unemployment problems of the country. Generally private industries tend to concentrate in only in certain regions while other regions remain backward. Public undertakings have located their plants in the backwards and untraded parts of

---

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

the country. These areas lacked basic industrial and civic facilities like electricity, water supply, township and manpower. Public enterprises have developed these facilities thereby bringing about complete transformation in the socio-economic life of the people in these regions.

PEs make a better optimum allocation of the resources. Generally, PEs are large in size and are able to enjoy the benefits of the large-scale operations. The profits earned by public enterprises are reinvested for expansion and diversification. Moreover, public sector concerns like banks and financial institutions mobilize scattered public savings thereby helping the process of capital formation in the country. Public enterprises can also earn a considerable amount through the exports and earn a profuse amount of foreign currency. Likewise, PE can reduce the imports by the production of the new and better products within the country. The enterprises can act as a powerful means of the economic and social change.

Price and output determination in PE

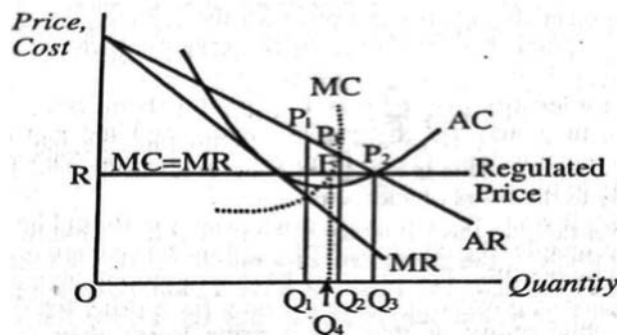
The pricing of public utility services public utilities refers to those industries which have to be operated in public interest, so as to maximize social welfare by providing their services, at fair and non-discriminatory rates. These industries supply some commodities or services so essential to the economic life of the community that it may be regarded as a public necessity. It can be normally referred to transport undertaking. Nepal Oil Corporation, water supply undertaking, etc. are called public utilities owned by the state and are normally free of the government taxation while those owned by private sector are subject to taxes. A number of principles which govern the pricing of public utility services. There are public utilities like education, electricity, drinking water, sewage, telecommunication, roads, etc. which may be supplied free to the public and their costs should be covered through general taxation. Dalton calls it the general taxation

principle. Such services are pure public goods whose benefits cannot be priced because they are indivisible.

Generally, it is not possible to identify the individual beneficiaries and charge them for the services. In some cases, the beneficiaries may be identified but they cannot be charged for their use. For instance, the users of a bridge (flyover) over the railway line can be identified, but it may be inconvenient to the taxing authority to collect the road tax and for the road users to pay the tax due for the time involved. The best course is to finance the flyover out of general taxation. J.F. Due has mentioned the following four rules where public services should be provided free and their costs covered from general taxation. At first, in the case of such services where little waste will occur if they are provided free. In the second, where charging a price will restrict the use of the service. At third, where the cost of collecting taxes is high. Fourth, where the pattern of distribution of tax burden on services is inequitable. These rules are applicable to a few essential public services like education, sewage, roads, etc. Nonetheless, in the case of services other than those included under 'pure public goods,' free services might lead to wastage of resources. In this context Dalton, therefore, advocates the compulsory cost of service principle whereby the government should charge a price for the service provided to the people. This is essential because municipal services such as sewage, weeping street, streets lighting, etc. are underpriced. Every family of a locality may be asked to pay for them. But since they public utilities, they may be charged nominally and the gap between revenues and costs remains. This is met from general taxation. This is sort of government subsidy to the users of such services. However, Dalton favors the voluntary price principle for public utilities. According to this principle, the consumers of a public service are required to pay the price fixed by the PES. The PEs may have a monopoly in a particular service, such as water or power supply

and it may fix a price for it. But the service being a public utility, it may set a price lower than its cost of production so that the welfare of the community is not adversely affected. If it is seen that all public enterprises, that is, whether they are public utilities or public commercial enterprises should be brought under a well-conceived overall structure of price control. There should be a price tribunal for every major public enterprise, particularly, where it operates under monopolistic conditions. The better understood as general principle for pricing such public services is to recover costs without distorting the allocation of resources. This is done by making selling price equal to short-run marginal costs while keeping productive capacity constant. But water and power systems periodically require large investments. In such cases, average costs fall as production is increased and the actual price charged is below the average cost. On assumption of that the regulation commission of these enterprises (or public utility monopoly) knows the cost and price structure of the monopoly. The regulatory body will decide a price which is the interest of the consumer as well as which may accelerate the development and welfare activities. The Figure 1 depicts a clear picture of the understanding the problem. Say when there is no control and regulation of price, the public enterprises may fix its price at Q_1P_1 , and the amount of quantity to be produced at OQ_1 , at this output profits are maximum. It is Q_1P_1 , also known as monopoly price, i.e., where $MR = MC$. Suppose there is competition, the price may be fixed at Q_2P_2 and the amount of commodity produced at OQ_2 , where the enterprise earns only normal profit. It is point where $AR = AC$. Again, let us say the government appointed regulatory commission fixed the competitive price as the price to be charged by the public utility. Now the regulated price will be a horizontal line indicating that the public utility can produce and sell the quantity but can sell only at his price. Hence, this price $OR = (Q_3P_2)$ will also be the MR for the public utility.

Figure 1: Price and Output Determination in PE.

When the principle of profit maximization is followed, the enterprise will decide to produce OQ_4 amount of quantity, where $MC = MR$. However, the price charged would be Q_4F which is higher than the average cost. Again, the amount of commodity produced is OQ_4 and the price charged is Q_4F . These two points should be noted here. It is thus, certain that under this situation public enterprise will earn profit even though it is selling at regulated price. It should also be noted that the regulated price is higher than the average cost. Secondly, the public enterprise is not producing competitive output, OQ_3 but something smaller, that is, OQ_4 . Thus, the regulating authority should fix, not only the competitive price, but insist upon competitive output also. Generally, in case of public utilities and services, greater stress is laid on output than on return on investment. Upon charging that price would lead to a loss to the PES. In such a situation, the public price has to be revised to cover the cost of providing the service. This is usually done by increasing-block tariff or multipart tariff and time-of use rate structures.

Development and Current State of PEs in Nepal

The establishment and operation of PEs should be driven by the principles of professionalism, public belonging and autonomy. These lead to maximum utilization of the limited resources of the nation through improvement in financial

efficiency and effectiveness, and development in competitive capacity. In the context of Nepal, PEs have been established and operated in the field of industrial, trade, social, service, public utility and financial sectors. The decade of 1990s experienced the establishment of PEs in Nepal with the prime objectives of development of self reliant and independent economy, export promotion and import substitution, creation of a conducive environment for private sector and promotion of social justice through the establishment of an egalitarian state. The first public enterprise to be set up in Nepal was Biratnagar Jute Mill in 1993 BS. The establishment of PEs gathered momentum during the first five-year development plan (2013-2018 BS). During this period, National Trading Limited, The Timber Corporation of Nepal, National Construction Company were established and came into operation. By the end of the seventh five-year plan (2042-2047 BS), the number of government's wholly-owned or majority-owned enterprises had reached 62.

As per the current provision, corporations with more than 50% of the share capital owned by the government are defined as PEs. Presently, there are 10 PEs in the industrial sector, 4 in trade sector, 11 in service sector, 5 in social sector, 5 in public utility sector and 9 in financial sector, making the total count to 44. Out of the existing PEs, only 38 PEs are in operation. For the past few years, additional PEs have been established in line with the government's policy of investing in hydropower generation and transmission lines, public works and industrial sectors. In Fiscal Year 2076/77, the Dhaubadi Iron Company Limited and Nepal Infrastructure Construction Company Limited have been established.

After adopting open market economy, 30 PEs have been privatized so far in line with the government's policy of disinvesting in PEs. After privatization, the expectation that the investment in the corporation will increase, production and employment will increase and the overall performance will improve as

expected has not become materialized. Efforts are being made to reform PEs, including merging enterprises of the same nature in order to enhance business efficiency, financial efficiency and service delivery capacity. In this regard, NIDC Development Bank Limited was acquired by Rastriya Banijya Bank Limited; Rastriya Biu Bijan Company Limited was acquired by Krishi Samagri Company Limited whereas National Trading Limited and Nepal Food Corporation were merged to form Food Management and Trading Company Limited.

While there is a debate on the justification of PEs, there is still a need for PEs to supply essential goods and services, supply food in remote areas, price stability in the market and ensuring such operation even in adverse conditions. The need of the PEs has been reaffirmed by the role it has played in times of disasters such as earthquakes, floods, landslides and the pandemic. The contribution made by Food Management and Trading Company Limited, Nepal Oil Corporation, Nepal Airlines Corporation, Nepal Telecom and Salt Trading Corporation in the supply of goods and services during the crisis including earthquake and pandemic is even more commendable. As a consequence of the reforms made in the management and by giving autonomy to the PEs in terms of pricing and business decisions in the competitive market, the service flow and financial performance of all the PEs operating in the banking and financial sector and some of the PEs operating in the trade and service sector have been gradually improving. However, while reviewing the status of the PEs, it has become necessary to speed up the reform process by conducting a meticulous study of each institution.

In the Fiscal Year 2076/77, the overall financial position of the PEs remained satisfactory despite some contraction in the performance of the PEs as the overall economy was affected by the steps taken for prevention, control and treatment of Covid-19. In the Fiscal Year 2076/77, the total

operating income of the PEs decreased by 9.03% to Rs. 428.71 billion from Rs. 471.24 billion in the Fiscal Year 2075/76. In the Fiscal Year 2076/77, the net profit of PEs decreased by 1.21% to Rs. 48.29 billion as compared to the previous fiscal year. In the Fiscal Year 2076/77, a total of Rs. 14.09 billion dividends have been received, which is an increment of 48.87 percent in comparison to previous fiscal year. In the Fiscal Year 2076/77, the accumulated profit increased by 18.19% to Rs. 109.74 billion. Accumulated losses decreased by 0.93% to Rs. 34.23 billion. Accumulated profit of all corporations (after deducting accumulated losses) increased by 29.53% to Rs. 75.51 billion.

Out of the existing PEs, 24 PEs have managed to earn profit, 2 PEs have zero turnover and 18 PEs have incurred losses in the Fiscal Year 2076/77. In the Fiscal Year 2076/77, net profit of 24 PEs operating at a profit increased by 4.28% and net loss of 18 PEs operating at a loss increased by 99.46%. Administrative expenses have increased by 12.68% in comparison to previous fiscal year. In the Fiscal Year 2076/77, the net worth increased by 13.11% to Rs. 703.90 billion. During the review period, the total investment of the Government of Nepal in the PEs increased by 11.82% to Rs. 519.55 billion. The investment has increased due to additional investment in power generation and transmission line, airport construction, drinking water and some financial sector institutions. Compared to the last fiscal year 2075/76, the share investment has increased by 6.17% and reached to Rs. 288.65 billion while the loan investment has increased by 19.79% and reached Rs. 230.89 billion. So far, 6 PEs have been listed in NEPSE. The market capitalization has increased by 2.18% as compared to previous fiscal year 2075/76. As there is no regular audit for the past twenty-two financial years of four PEs, there is lack of real assessment of their financial condition and aspects of financial discipline is also weak. It seems that the chief executive officer and the board of directors should be made

responsible for conducting the audit in all the PEs within the stipulated time and on the same basis, it is to be decided whether to give continuity to them or not.

The contribution of total operating income of PEs to revised GDP of Rs. 3914.70 billion is 10.95% which is lower than last fiscal year 2075/76 (13.64%). In Fiscal Year 2076/77, PEs have filed a total income tax of Rs. 19.36 billion which is an increment by 10.22% in comparison to previous fiscal year. In terms of sectoral classification, the contribution of public utility PEs in the income tax is highest (35.75%) amounting to Rs. 6.92 billion while the lowest contribution is that of social sector PEs (0.16%) amounting to Rs. 30.9 million. The highest tax contributing PEs include Nepal Telecom (Rs. 6.91 billion), Nepal Oil Corporation Limited (Rs. 4.41 billion), Rastriya Banijya Bank Limited (Rs. 1.85 billion), Agricultural Development Bank Limited (Rs. 1.71 billion) and Civil Aviation Authority of Nepal (Rs. 1.51 billion).

In the Fiscal Year 2076/77, 28,364 people are directly involved in employment under PEs with the highest in public utility sector i.e. 13,404 (47.26%) and the lowest in trade sector 1,279 (4.51%). Employment provided by PEs have decreased by 1.30% compared to previous fiscal year 2075/76. In the Fiscal Year 2076/77, direct employment of PEs accounted for 0.40% of the total employment of 70 lakhs 86 thousand (Nepal Labour Force Survey 2017/18). However, the goods and services that are produced and supplied by the PEs have indirectly helped to create a significant number of jobs.

Conclusions and Way Forward

The entities with more than 50% of the share capital owned by the government are defined as PEs. The purpose of establishing a public corporation is to make the production and sale of essential goods and services effective, to create more employment, to maintain price stability, to

create a competitive environment in the market and to accelerate the pace of infrastructural development. While some institutions have succeeded in fulfilling these objectives, some institutions are still a financial burden to the government. There are altogether 44 PEs in Nepal operating in the industrial, trade, service, social, public utility and financial sectors of which only 38 are in operation.

In order to achieve the national goal of 'Prosperous Nepal, Happy Nepali', the role of PEs is indispensable. Analyzing the overall condition of the PEs, it is found to be in improving state. The business efficiency and operation results of some corporations in the financial sector and other sectors including public utilities have been satisfactory. But the condition of some large corporations and industries needs to be improved immediately. The challenge for the government is to protect the institutions that have performed well so far and to effectively reform the problematic institutions. Non-professional thinking and working style, lack of operational efficiency, process-oriented decision, lack of good governance, lack of transparency, professionalism and accountability seem to make the operation and management of public enterprises more challenging in the days to come. Due to changes in world economy and subsequent changes brought about in the national economy, including weaknesses in policy and management level of

the PEs, some PEs have been in problematic condition and are continuously suffering losses. Despite these challenges, these PEs have shown positive outcomes through continuous efforts of institutional reform. While some PEs are in the process of restructuring, some new PEs are being set up to accelerate the pace of infrastructural development. In order to further improve the performance level of PEs in future, there is a strong need for enhancement in managerial, technical, professional and competitive capacity as well as improvement in policy and structural reforms of PEs.

References

- Dangal, D.N. (2018). Public Economics II (1st ed). Kathmandu, Nepal: Karudhara Publications Pvt. Ltd.
- K.C, Fatta B. (2022). Performance of Public enterprise in Nepal. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/er-article/performance-of-public-enterprises-in-nepal/>
- Mahara, T. (2018). Public Economics (1st ed.). Kathmandu, Nepal: New Hira Books Enterprises.
- Ministry of Finance. (2022). Annual Performance Review of Public Enterprises, 2021. MoF, Government of Nepal.
- Singh, S.K. (1982). Public Finance in theory and practice (7th ed.). New Delhi, India: S. Chand and Company Ltd.

***

Being Troubled by Liquidity Crisis – A Cycle in Rotation and Addressing Them

■ Dwaipayan Regmi*

Background

Liquidity refers to an enterprise's ability to meet its current liabilities and it is closely related to the size and composition of the enterprise's working capital position (Kontus and Muhanovic 2019). The liquidity crisis has often been understood as a shortage of liquidity. It can be understood as market liquidity, funding liquidity, or accounting liquidity. It is a simultaneous increase in demand for funds and a decrease in the supply of funds throughout financial institutions or other businesses. Nepal, being a developing nation is often troubled by the problem of liquidity. Although the rise in interest rate is often perceived as a pessimistic aspect for the economy, the perception from depositors is being ignored at this time. Keynes (1936) explained that actors deal with uncertainty as if they were dealing with measurable risks based on 'conventions' about the likelihood of future contingencies.

These conventions provide rational economic actors with a sense of safety because they allow trading assets, no matter with which maturity, for certain amounts of cash. It is unknown, when the interest rate in savings can reach as high as a double digit in Nepal, and when the same interest rate can fall to the lowest. The unstable fluctuation of interest rate has been following the same cycle throughout - the interest rate gets high, liquidity will be easy, stock market falls; and gradually banks start decreasing their interest rate, turnover on the stock market would increase, lending would be easy, and the cycle follows. An important indicator that signifies the level of liquidity crisis in Nepal is the increasing number of Standing Liquidity Facility (SLF) that

is being used by Banks recently. Meanwhile, the Repo rate getting as high as the SLF rate is the next clear-cut indicator indicating the level of liquidity problem that banks are facing currently. But, there exist ample reasons why Nepal has not been able to retain stability in its liquidity management. Today's liquidity enables financial institutions to profit from increasing leverage, which magnifies the impact of tomorrow's illiquidity not only on individual institutions, but also on the solvency of the entire financial system (Adrian & Shin, 2010).

If financial intermediation must rely so much on public intervention in order to avoid systemic externalities, the question arises whether its corporate governance should be regulated too. Following mainstream theory, namely the principal-agent model of the management/shareholders relationship (Almazan, 2003). This year's liquidity was troublesome because banks had a tough time in maintaining their Cash Reserve Ratio (CRR) too. Being over-dependent upon short-term sources of funds is an important reason why banks have been facing liquidity problems here. But, that does get limited to them. Following are the major causes of unstable liquidity in Nepal.

Import based economy

Being highly dependent on imports - from tubes of toothpaste to machinery and equipment, Nepal has been importing almost everything. It has been exporting items like carpets, textile, tea, plastic to beverages. The import to export ratio of Nepal is still double-digit. So, a major proportion of the funds that are earned in Nepal all go abroad. This has been the primary cause because of which

---

* Deputy Manager, Rastriya Banijya Bank Limited

Nepal is always under liquidity crisis. Earnings of Nepal does barely in stay in Nepal - but rather go abroad - be that through Letter of Credit (LC), or other means, causing significant impact on liquidity issue within the country. This is not just the problem within Nepal, but the nature of the problem is similarly reflected in other developing economies too. High dependency upon import is the primary cause of liquidity issue that takes place in Nepal.

The table below shows the data (in ten million) of two fiscal years regarding import and export extracted from Economic Survey 2020/21.

Year	Import	Export	Difference
2019/20	132658	26404	106254
2020/21	140062	21672	118390

The difference amount here is the amount that is being sent abroad from Nepal in the name of export. The rise in this difference amount every year is the major reason and core cause of the liquidity crisis that often troubles the Nepalese economy.

Funds flow abroad

The reveal made by Pandora paper is a clear explanation about how Nepalese have been not so eager to utilize their fund within the country. When a big business person has been seriously focused on investment in tax havens, the state of liquidity is certain to be in the home country. Yearly figures of the same reflect the same - so in one way or the next, these bunches are rather eager to send their money abroad than making an investment here, obviously leading to liquidity issues within the country here.

Meanwhile, the trend of migration seems to get higher. Youths, who flew abroad in the name of better education started liking the lifestyle there and the culture of settling there itself is on the rise. What can be observed is they have been selling their properties here in Nepal to buy the one there - again promoting cash flow abroad.

So it is not just because of import state – but the preference-based funds flow abroad has been counting as next important aspect leading to a liquidity crisis in Nepal.

Lower Cash Inflows

Nepal, being highly dependent upon remittance has a huge proportion of earnings through remittances. Call it because of Covid impact, or because of downfall in youth flying abroad, the data revealed that the remittance rate dropped down 6.3% this festive season in comparison to the previous year. When remittances drop, it is obvious that forex reserves drop down as well, and with reduced cash inflows through remittances, it is obvious that there will be a liquidity crisis. That does not stop there, cash inflow is highly influenced by the proportion of Foreign Direct Investment (FDI) too. And when FDI does not get as huge priority as expected it is obvious that the funds flow in-house will go lower.

An important source of cash inflow again is foreign aids and credits that Nepal has been receiving. The truth is that Nepal never got promised amount in the form of aid, and this year the case was drastically low. So, when the fund flow trouble has been around - a liquidity crisis can be regarded as a normal process.

Untimely Government Expenditure

The pattern of Government spending, which leads to huge funds outflow at the time of Ashad in the Nepalese economy is the clear-cut reason that explains and defines how Government spends and in what manner. There are huge fluctuations of funds flow at that particular period, because of which the entire funds flow within the banking channel gets haphazard and stays within the fluctuation thereby. So, at a time when there have been various elementary figures around defining the keyway and prospect of banking operation, it is also important to understand that Government spending with huge fluctuations has

been creating the situation of high liquidity crisis and stability within the banks. So, an obvious consequence out of this arises - where the pattern and practice of government spending would determine the liquidity. Festival economy would go in such a way because people tend to spend in higher proportion during festival time - creating a panic-filled situation of liquidity. But, the same case exists regarding Government spending too, which would go in a completely unpredictable manner.

Unproductive Sector Lending

An important reason that took the Nepalese economy into a liquidity crisis is that productive sectors were never promoted. It is because of minimum obligation that regulatory body has set, banks have been lending in those sectors - agriculture, hydro, or tourism; else real estate was the only priority here. This helped in increasing the prices of real estate rapidly, and nothing else - ultimately leading to the situation where own earning was no big priority there. The economy was highly concentrated on the non-productive sector, because of which neither there were any substitutes of import, nor were any production relating to the independence of economic survival. Ultimately, there was some sort of losses that had to be borne and then. And, it took to the situation creating to liquidity, which kept on rotating on timely basis anyway.

Transactions outside Banking Channel

Although the practice of QR code-based payment or another mode of online payments is on the rise in city-based areas, there is a large proportion who still believes in cash-based payment than other modes of payment. They still believe that cash is the best form of payment. On the very day, their salary gets disbursed, there exists the mass who withdraws every single rupee out of the bank, and rather prefer it keeping them under the pillow. The same case implies for pension or social security funds too.

This does not limited here. Several companies provide cash as a salary so that they can easily escape their tax-based obligations. Or, several transactions don't even enter the banking channel - for several reasons. This has created the situation where the liquidity in banks has gone lower taking the situation to crisis filled up situation.

Addressing Liquidity Crisis

Although the banks have decided to remain constant for interest rate during the month of Chaitra, the rate has gone up to double digit by now. It is no wonder that this increased rate symbolizes the level of liquidity that the Nepalese economy is facing right now. It has been a while, that Nepalese banks seem to be suffering through the problem of liquidity crisis now. After the collapse of the market for asset-backed commercial paper at the beginning of the crisis, banks were forced to take back their Special Purpose Vehicles under their wings because of implicit or explicit commitments to redeem the vehicles' paper (Gorton, 2009).

But, a rise in interest rate is not the ultimate solution. Had there been enough liquid funds within the economy, banks would obtain it anyway. Banks seem to be heavily dependent on Statutory Liquidity Facility (SLF) and Repo, which has exceeded the outstanding balance worth one hundred billion right now. Repo rate has gone as high as bank rate, and the current inter-banking rate is no different than the SLF rate. Seeing attractive T-Bill rate, BFIs seem to be participating in it through any means - hook or crook. So, a rise in interest rate is simply about pulling the deposit of one bank to the next - nothing more. And, this will certainly not work out to solve the current liquidity crisis. Zygmunt (2013) emphasized that if a business wants to survive, liquidity is the essential part because of its effect on the risk level, sales dynamics and financial growths.

Maybe, we were not prepared for quick

Covid-19 economic recovery, or maybe investors are rather seeking to invest in tax haven countries than in Nepal. Maybe, the amount earned through sales of real estate is being sent to third nations, or maybe our mismatch of import and export has been creating trouble. What went wrong, can be a topic of discussion and lesson for next time - but this time, it is about seeking measures for solving the current liquidity crisis in any possible way.

True, untimely government expenditure is a key reason why banks today have been failing to manage their liquidity issue. But, that does provide relief to the banks - because they have to maintain their daily Cash Reserve Ratio (CRR) complying with Nepal Rastra Bank's standard. The decision about the CD ratio, which was implemented late this year - can be blamed for the bank's today's position for not being able to lend as per the need. But, the blame game is not the thing to be done right now - rather alternatives need to be looked after for a timely solution.

More than 70 billion Nepalese rupees are being invested in Non-Delivery Forwards (NDF) by banks as of now. Liquidating these NDFs can help to ease current liquidity trouble right now. NDF could be providing a better return, but at the time when the position itself is in trouble - it's rather wise to stay safe than seek a better return. If these NDFs are liquidated, a big portion of relief can be realized in the economy. Banks already seem to be doing this gradually.

It's no wonder that a large proportion of transactions in Nepal goes unbanked. They take place outside the bank. Despite the imposition of strict rules - not allowing cash withdrawal above one million, to social security amount distribution through banking channels, there still exists a huge portion that stays outside the bank - be it salary distribution, or project works. Dragging these transactions can be of huge relief.

The inflow of remittance might have gone slightly low - but the problem is not with that. The

real problem regarding remittance is that they take place through informal means - 'Hundi'. No matter how literate, how aware, people still prefer Hundi as their mode of remitting funds. An appreciable step directed by Monetary policy to provide an additional one percent interest for a remitted fund has been implemented in the banking industry today, but that has not yet obtained the major objective regarding Hundi-based transactions. The problem is that - even though they are well registered, legal remitting companies abroad, they just don't have a legitimate identity here in Nepal, and hence they would be regarded as 'Hundi'. Proper coordination with regulatory bodies can help these illegitimate means turn out to be legitimate in Nepal only then.

Restricting a few unnecessary import goods, which has substitute within the country through various excuses for a certain time cannot just help to control our funds flow abroad, but can create opportunities for domestic productivity too - like how India stopped importing cardamom or ginger giving quality issue for some time, letting Indian farmers prosper. Flexibility within the policy - from ease over CRR practice to CD ratio can create an easy working environment too.

Conclusion

The current practice of the rise of interest rates among banks is just about attracting liquidity from one bank to another. This does not create any impact on the economy as a whole. It is important that they should have been able to attract funds from those outside banking channels here. Lartey and Boadi (2013) analyzed the connection between liquidity and the profitability of banks of Ghana. It was discovered that for the period of 6 years, the liquidity and profitability had a decreasing trend and time series analysis was used. The results found out the liquidity has positive relation with profitability. The misbalance between lending and deposit indeed created the situation of liquidity crisis here. Call it because of Covid, where probably loan was

not expected at this pace or because of any other factors - the trouble that the banking industry has been facing regarding liquidity crisis is indeed critical. The data regarding SLF, repo rate being as high as SLF makes clear standing about how strongly the banking channels are being impacted by the economy too. The truth is that the Nepalese economy has been constantly facing the same state – liquidity which keeps on operating within the same rotation. It is obvious that for developing nations, this kind of notion is kind of perfect and well-applicable too. But, later with another set of hurdles here - they could not be addressed either, and hence it is kind of tough to look for sustainable means of the solution too.

Banks indeed require liquidity since such a large proportion of their liabilities are payable on demand (deposits) but typically, the more liquid an asset is, the less it yields (Dzapasi 2020). The impact of the liquidity crisis is just being seen in the banking industry but is being borne by the general people - as they are the ones to suffer in the end. The cause of the liquidity crisis is an entire macro-environment that surrounds the economy. It might not be practically possible to stop those big investors who still would prefer investing in tax haven nations from restricting their investment. It might not be possible to stop Nepalese funds from being deposited in a Swiss bank, or it might not be possible to stop those middle-class people who sell their real estate properties of Nepal to settle abroad overnight - but trying to adopt the practice, and creating an easy environment is the only way to cope up with current liquidity crisis.

Because, when banks fail to lend; it is not that the credit seeker would be in trouble. Rather,

there would be participants from the entire economy who would have to bear the pain. The high-interest rate in the loan is agony for every investor - be that share market investor or an industrialist. So, all the stakeholders - Government bodies, Regulatory bodies along with BFIs should collaborate in creating ease to the current situation - because, for better economy, we don't have a choice.

References

- Almazan, A. & Suarez, J. (2003). Entrenchment and Severance Pay in Optimal Governance Structures. *Journal of Finance*, 58(2), 519-548.
- Dzapasi, F.DD. (2020). The Impact of Liquidity Management on Bank Financial Performance in a Subdued Economic Environment. A Case of Zimbabwean Banking Industry, *PM World Journal*, 1X, 1: 1-20
- Gorton, G (2009), The Subprime Panic. *European Financial Management*, 15(1), 12-30.
- Jensen, M. C. (1986). Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers. *American Economic Review*, 76, 323-329.
- Keynes, J. M.(1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Reprint 2008. Milton Keynes: BN Publishing.
- Kontus, E and Mohanovic, D. (2019). Management of Liquidity and Liquid Assets in Small and medium-sized Enterprises, *Economic Research*, Taylor and Francis Group, 32,1: 3253-3271.
- Lartey and Boadi. (2013). Liquidity management and banks performance in Nigeria, *Issues in business management and economics*, 8, 91.
- Zygmunt. (2013). Impact of liquidity management on profitability in Pakistani firms. *International Journal of innovation and applied studies*.

***

A look on at National Income Accounts

■ Rohan Byanjankar*

Introduction

National Income Accounting (NIA) is a broad concept that calls for a great endurance to get through. NIA, in a naïve sense, is the recording of a country's economic activity, though this concept is too narrow to uphold the subtle concepts embedded within the realm of NIA. Adhering to the formal definition of NIA, it is the internationally agreed standard set of recommendations on how to compile measures of economic activity in accordance with strict accounting conventions based on economic principles (SNA, 2008).

A short discussion on the System of National Accounts (SNA) is quintessential while discussing the NIA. The SNA has been formulated to maintain uniformity and promote universality in NIA. The framework of the SNA provides recording of economic transactions that are comprehensive, consistent, and integrated. The framework of the SNA compiles and presents economic data in a format that is designed for purpose of economic analysis, decision-making, and policymaking regardless of the industrial structure or stage of economic development reached by the country (SNA, 2008). SNA was first published in 1953 and subsequently revised in 1960, 1964, 1968, 1993, and 2008. SNA 2008, the fifth version, is the updated version of 1993.

Historical review

This article aims to review the national income accounting practice in Nepal and explore the historical traces of national accounts. Let us begin with a succinct review of the historical development of national accounts in Nepal. The history of Annual National Accounts (ANA) in

Nepal dates back to some seven decades ago. The ANA in Nepal started from 1962/63 and has been regularly compiled since 1964/65. Rebasings and re-benchmarking of ANA have been carried out in 1964/65, 1974/75, 1984/85, 1994/95, 2000/01, and 2010/11 to align with updated versions of SNAs. The latest rebasing and re-benchmarking have been carried out in 2010/11 according to SNA 2008. We will discuss further on SNA 2008 in a later section. Though the annual compilation of national accounts started in the 1960s, the compilation of quarterly national accounts started from 2012/13. The provincial national account started in 2018/19 but is still in the embryonic stage.

Estimation Practices

Review of estimation methods

After a review of historical development, we will have a look on at national income accounting practices in Nepal. The major macroeconomic indicators incorporated by NIA are Gross Domestic Product (GDP), Gross National Product (GNP), and Gross National Disposable Income (GNDI). We all are aware of the textbook definition of these indicators, so we move along the estimation practices. GDP of a country can be estimated following three methods: (i) Product Method, (ii) Expenditure Method, and (iii) Income method. The product method estimates the economic activity through value addition, the expenditure method relies on total expenditure made by households, businesses, and government, and the income method seeks to capture the flow of factor incomes. The three methods are capturing the country's economic activity through different perspectives and yield equivalent results in the formalized economy.

---

* Assistant, Nepal Rastra Bank

GDP estimation following production approach

Central Bureau of Statistics (CBS) follows the product method to estimate the national accounts in Nepal. Aforementioned; CBS has migrated from SNA 1993 to SNA 2008. Following the migration, the International Standard Industrial Classification (ISIC) expanded to 21 from 15. The agriculture sector includes Agriculture, forestry, and fishing with no separate sub-sector as fishing. The industrial sector consists of 5 sub-sectors;

the break-down of electricity, gas, and water to electricity, gas, steam and air conditioning supply, and water supply, sewerage, waste management, and remediation activities has added a sub-sector to the industrial sector. The service sector is divided into 15 sub-sectors (Table 1).

With a clear understanding of sectoral classifications, now we are ready to get on with estimation procedures. The estimation of GDP under the production method takes place in four steps. First, the total output of all the sectors is

Table 1: Calculation of GDP at current price under Product Approach

Figures in billion rupees

Description		(O)	(I)	(O-I)
		Output	Input cost	Value addition
Agriculture sector [A]		1279.4	315.0	964.4
A	Agriculture, forestry and fishing	1279.4	315.0	964.4
Industry sector [I] = [B+...+F]		1621.8	1132.3	489.4
B	Mining and quarrying	27.4	5.9	21.5
C	Manufacturing	820.8	631.2	189.7
D	Electricity, gas, steam, and air conditioning supply	127.1	81.3	45.8
E	Water supply; sewerage, waste management, and remediation activities	47.5	27.0	20.5
F	Construction	598.9	386.9	212.0
Service sector [S] = [G+...+U]		3588.0	1308.6	2279.4
G	Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles	745.0	160.0	585.0
H	Transportation and storage	463.2	260.5	202.7
I	Accommodation and food service activities	213.8	155.6	58.2
J	Information and communication	196.7	115.7	81.0
K	Financial and insurance activities	341.5	84.5	257.0
L	Real estate activities	472.4	120.3	352.1
M	Professional, scientific and technical activities	88.8	49.0	39.7
N	Administrative and support service activities	71.9	43.5	28.4
O	Public administration and defence; compulsory social security	409.7	122.2	287.5
P	Education	397.1	96.7	300.4
Q	Human health and social work activities	99.8	35.2	64.6
R, S, T, U	Arts, entertainment, and recreation...	88.2	65.3	22.9
Gross Output at basic prices [GVA] = [A+I+S]		6489.3	2756.0	3733.3
Net Indirect tax [NIT] = [T-S]				533.0
Gross Domestic Product [GDP] = [GVA+NIT]				4266.3

Source: CBS (2021a)

estimated. Second, the intermediate cost or input cost incurred in all the sectors is estimated. Third, intermediate cost is deducted from total output to get the Gross Value Addition. Finally, net indirect tax is adjusted to derive GDP at market price.

After a detailed review of estimation procedures, we understand the GDP calculation using the published data by CBS (2021a). We begin with the product method presented in Table 1. Column 1 of Table 1 shows the sectors and sub-sectors of an economy. Aforementioned, our economy is divided into 21 broad sectors starting from A to U (Table 1). Output column

(O) shows the total output produced by each sector and input column (I) presents the total input used by each sector to produce the output. Finally, value addition (O – I) is the output net of input or intermediate cost. We obtain Gross Value Addition (GVA) by summing the sectoral value additions presented in the third last row of Table 1. Eventually, we get GDP at market price after adding net indirect tax to GVA. We add indirect tax (tax on a product) as the price includes the cost of production including tax and we deduct subsidy as if it was a negative tax on output (SNA, 2008).

Table 2: Calculation of GDP at current price under expenditure approach

Figures in billion rupees

Published by CBS following SNA 2008		Aligning with the textbook definition	
Description	2020/21	Description	2020/21
GDP from product method	4266.3	GDP from product method	4266.3
Final Consumption Expenditure	3984.0	Final consumption expenditure of HHs	3760.3
Government consumption	364.3	Private consumption	3545.3
Collective Consumption	223.7	Food	1746.0
Individual Consumption	140.6	Non-food	668.0
Private consumption	3545.3	Services	1131.3
Food	1746.0	Individual Consumption of Government	140.6
Non-food	668.0	Nonprofit institutions serving HHs	74.4
Services	1131.3	Investment	1013.6
Nonprofit institutions serving HHs	74.4	Private	863.9
Gross Capital Formation	1312.7	Change in Stock	149.7
Gross Fixed Capital Formation	1163.1	Government expenditure	644.1
General Government	210.2	Collective Consumption of Government	223.7
State Owned Enterprises	89.0	Government Investment	420.4
Private	863.9	General Government	210.2
Change in Stock	149.7	State Owned Enterprises	89.0
Net Exports of Goods and Services	-1183.9	Net Exports of Goods and Services	-1183.9
Imports	1400.6	Imports	1400.6
Goods	1259.1	Goods	1259.1
Services	141.6	Services	141.6
Exports	216.7	Exports	216.7
Goods	111.4	Goods	111.4
Services	105.3	Services	105.3
GDP from expenditure method	4112.8	GDP from expenditure method	4112.8
Statistical Discrepancies	153.5	Statistical Discrepancies	153.5

Source: CBS (2021a)

GDP estimation following expenditure approach

GDP is estimated through the expenditure method also. Following textbook definition, we estimate GDP through the expenditure method as a summation of consumption, investment, government expenditure, and net export. SNA guideline is slightly different from the conventional textbook definition. Following SNA, we estimate the final consumption expenditure, gross capital formation, and net export. The final consumption expenditure is obtained by summing up household consumption, government consumption, and consumption by non-profit organizations serving households. The gross capital formation (GCF) is obtained by adding private investment, government investment, and change in stock. The former two items of GCF form gross fixed capital formation. Finally, net export is the export net of import. I intentionally discard the estimation procedures of GDP by income approach as the income approach is not used in the Nepalese context.

Before re-benchmarking of National Accounts following SNA 2008, the GDP estimation under the expenditure approach had not been independently carried out. In the previous methodology, we estimate final consumption expenditure, gross fixed capital formation, and net export. We borrow GDP estimated from the production approach. The change in stock had been used as the balancing figure and adjust the difference of GDP estimated from the production approach and the sum of other items estimated for the consumption approach. Fortunately, this methodology has been improved. Currently, CBS estimates GDP through the expenditure method independently, that is, change in the stock is no longer a balance figure. However, we must put up with the statistical discrepancy, which is the difference between GDP from the production method and expenditure method. The statistical discrepancy is inevitable but the economies with unrecorded transactions and incomplete data

sources have a wider statistical discrepancy. The statistical discrepancy narrows with a formalization of the economy, proper recording of transactions, and maintaining complete data sources, but it is quite unattainable to make it 'zero'.

As aforesaid, there is a departure between textbook definition and SNA guideline in presenting the items of expenditure approach. To put an end to the confusion among the reader, GDP published by CBS and GDP following textbook definition have been presented separately in Table 2. The difference between SNA guidelines and textbook definition lies only in the presentation of items and arrangements of headings. SNA segregates GDP into three broad categories, namely, consumption, investment, and net export, while textbook definition divided GDP into four broad categories, consumption, investment, government expenditure, and net export. As discussed earlier, the statistical discrepancy is evident and is estimated at 3.4 percent of GDP.

Migration to SNA 2008 and Benchmark Revision

CBS has recently migrated from SNA 1993 to SNA 2008. In this context, it would be fruitful to get hold of major departures that exist between SNA 1993 and SNA 2008. Some of the major departures are (i) Capitalization of Research and Development, (ii) Capitalization of military weapons, (iii) Accounting for pensions, (iv) Goods for processing and merchanting, (v) Measurement of financial services, and (vi) The lump-sum adjustment of financial intermediation services indirectly measured (FISIM) is translated to sector-wise adjustment.

Need of benchmark revision

The 2010/11 benchmark revision trails the recommendations of SNA 2008, adoption of new classifications (ISIC revision 4.0), and expansion of coverage of economic activities. The

Table 3: Benchmark revision carried out by various countries

Country	Old Base Year	New Base Year	Number of years between base years	% Diff between Old Base and New Year
Argentina	1986	1993	7	-8.2
Brazil	1985	2000	15	7
Burundi	1996	2005	9	40.3
Congo	2000	2005	5	66.4
Egypt	2001/2002	2006/2007	6	8.9
Ghana	1993	2006	13	62.8
Guatemala	1958	2001	43	-10.7
India	2004/05	2011/12	8	-3
Kenya	2001	2009	8	20.5
Lesotho	1995	2004	9	-4.4
Maldives	2003	2014	11	19.5
Morocco	1988	1998	10	11.7
Nepal	2000/01	2010/11	10	14.3
Nicaragua	1994	2006	12	27.8
Niger	1987	2006	19	2.5
Nigeria	1990	2010	20	59.5
Paraguay	1982	1994	12	-11.6
Sierra Leone	2001	2006	5	25.6
Sri Lanka	2002/03	2010/11	8	14.4
Uganda	2002	2010	8	13.0

Source: CBS (2021b); Financial Times (2014)

fundamental objectives to change a base year from 2000/01 to a more current base year (2010/11) are to (i) update the production structure, (ii) update the structural changes in relative prices, (iii) incorporate product changes, and (iv) update consumption patterns. FY2010/11 has been used as the base year due to (i) relatively normal year in terms of economic activities, (ii) the highest amount of information for benchmarking GDP are available in around 2010/11 compared to other years¹ and (iii) historical trend reveals rebasing of national account in a decade.

Benchmark revision and size of economy

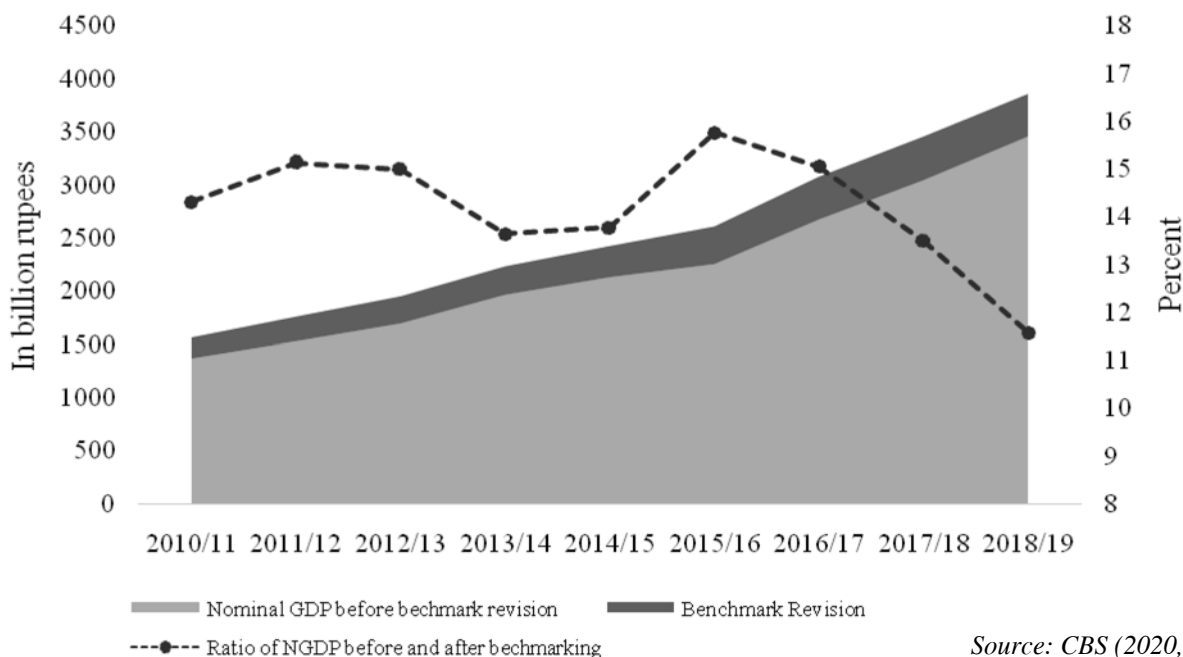
Benchmark revision incorporates new sectors that had been previously uncovered, thus expands

the size of economy by and large. The benchmark revision has expanded nominal GDP of Nepal by about 14 percent (Table 3). Likewise, the nominal GDP of Sri Lanka and Maldives expanded by 14.4 percent and 19.5 percent respectively after benchmark revision (CBS, 2021). Most of the African countries and some South American countries have gone in for benchmark revision in the 2000s and 1990s respectively (Table 3). The GDP of African countries such as Congo and Ghana expanded by 66.4 percent and 62.8 percent respectively after benchmark revision (Financial Times, 2014).

Figure 1 presents the comparison of nominal GDP before and after benchmark revision from 2010/11 to 2018/19. The lighter portion in Figure

¹ Population Census 2011, Agriculture Census 2012, NLSS 2010/11, NLFS 2008, NPISH Survey 2008/09 SSME 2008/09, CME 2011/12, and Nepal vegetable crops Survey 2009/10 are some of the surveys published around 2010/11.

Figure 1: Comparison of Nominal GDP (NGDP) before and after benchmark revision

Source: CBS (2020, 2021a)

1 represents nominal GDP prior benchmark revision, the darker portion is the addition to existing GDP after benchmark revision. The dotted line is the benchmark revision as percent of GDP prior benchmark revision. Aforementioned, the benchmark revision has captured those sectors that were not included previously. Despite myriad constraints and challenges, CBS has been persistently strengthening and improving national account estimates.

Quarterly and Provincial National Accounts

All the discussions that we have done earlier focus on Annual National Accounts. We shall have a concise discussion on Quarterly National Accounts (QNA) and Provincial National Accounts.

Quarterly National Accounts

QNA follows annual estimates and ANA plays a leading role and serves as a reference benchmark for QNA. The QNA data sources are confined to fewer details and coverage than those available for the ANA. The proportional

Denton methods applied to estimate QNA. The proportional Denton Method is a two-step adjustment method, as it divides the estimation process into two operationally separate phases – preliminary estimation and adjustment – to fulfill the annual constraints (UNSD, 2015). Benchmarking Indicator (BI) ratio makes quarterly estimates coherent to annual estimates.

Quarterly data are complex compared to annual data. Quarterly data are subject to seasonal impacts and seasonality in quarterly data exhibits oscillatory-like movement over quarters. The seasonal components include seasonal effects consisting of weather seasons, institution convention and induced seasonality, and calendar effects consisting of trading or working day effect. Calendar effects have not been adjusted while calculating seasonally adjusted QNA. Seasonally adjusted and seasonally unadjusted QNA have their implications. Seasonally adjusted QNA provides a basis for comparison between quarters of a fiscal year (Q-o-Q), while Seasonally unadjusted QNA provides a basis for comparison of a quarter of two fiscal years (Y-o-Y).

Provincial National Accounts

Provincial GDP estimation has posed a challenge. The provincial GDP calculation is still embryonic and needs further refinement. The inter-provincial transactions, the value-addition by large corporations such as NTC, NCELL, NEA, and the like is yet to be properly captured and adjusted in provincial GDP. SNA 2008 has not explicitly discussed nor set standards for regional accounts. The unavailability of proper deflators at the provincial level limits the calculation of real GDP at the provincial level.

Other indicators of national accounts

GNI and GNDI

After a detailed discussion on estimating the GDP, we will have a quick look on at Gross National Income (GNI) and Gross National Disposable Income (GNDI). GNI is formally called Gross National Product (GNP). GNP is obtained after adjusting net factor income from the rest of the world. The factor income includes compensation of employees and property income that is realized within a fiscal year. GNDI is broader compared to GNP. GNDI is obtained after adjusting net current transfers from the rest of the world. Transfers are those incomes that are received from or paid by those individuals whose center of interest is outside the recipient country. Remittances inflow to Nepal is accounted for in current transfers despite it being sent by a Nepali person. This is because the center of interest of an individual depends upon their length of stay, that is, if a Nepali person resides abroad for more than a year, then their center of economic interest is the emigrated country, not the home country.

GNS, GDS, and Resource gap

With a discussion on GDP, GNP and GNDI, it will be easy for us to estimate other items of

national accounts such as Gross National Saving (GNS), Gross Domestic Saving (GDS), resource gap, per-capita GDP, per capita GNP, per capita GNDI and so on. GNS is the difference between GNDI and consumption. GDS is the GDP net of consumption. Resource gap is the difference between GNS and GCF.

As an established identity, resource gap must equal to current account balance. We simply divide GDP by total population to get per capita GDP and same procedure to calculate per capita GNP and per capita GNDI. All the estimates derived above are in nominal terms or at current price. All these estimates are expressed in real terms or at constant price¹ for purpose of growth estimation.

Conclusion

Few prominent factors, such as non-market output, put a near unconquerable challenge. The estimation of market output is straightforward and exact value is easily available through revenue figures or valuation of output. However, the non-market outputs, such as public education, production for self-consumption and the contribution of house hold workers and the like lack market valuation. Hence, adherence to an alternative approach, popularly known as the shadow pricing approach, has been adopted. Benchmark revision has expanded the coverage of national account statistics with inclusion of sectors such as professional, scientific, and technical activities, administrative and support service activities, and information and technology. However, new paradigms are emerging including green GDP that provides a novel approach in GDP estimation. Green GDP challenges the conventional methodology on the ground of accounts of environmental losses incurred during the expansion of economic activities.

² GDP at constant price is estimated at a price of base year, that is, 2010/11.

References

CBS. (2020). GDP 2019/20. Central Bureau of Statistics.

CBS. (2021a). GDP 2020/21. Central Bureau of Statistics.

CBS. (2021b). Rebasing of national income accounting: Training workshop on the compilation of national income accounting. Central Bureau of Statistics.

Financial Times. (2014). Uganda joins African

wave of GDP rebasing and gets 13 per cent boost. Retrieved on 2022/01/26 from <https://www.ft.com/content/d4d59f22-4dbb-3f5b-8cef-3af465f1321c>

UNSD. (2008). System of National Accounts 2008. United Nations Statistics Division.

UNSD. (2015). Benchmarking: Training Workshop on the Compilation of Quarterly National Accounts for Economic Cooperation Organization Member Countries. Retrieved on 2022/01/25 from <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/workshops/2015/Iran/eco-2-1.pptx>

***

Table 1
Selected Macroeconomic Indicators

	Heading	Annual					Mid-Mar	
		2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21 ***	2020/21	2021/22
A	Real Sector (growth rate and ratio in percent)							
	Real GDP at basic price	8.6	7.4	6.4	-2.1	4.0		
	Real GDP at producers' price	9.0	7.6	6.7	-2.1	4.0		
	Nominal GDP at producers' price	18.0	12.3	11.7	1.4	9.0		
	Gross National Income (GNI)	17.6	11.9	12.0	1.7	8.2		
	Gross National Disposable Income (GNDI)	15.8	9.7	12.6	1.1	7.7		
	Gross Capital Formation / GDP	37.3	39.5	41.4	28.4	30.8		
	Gross Fixed Capital Formation / GDP	30.6	32.4	33.8	28.4	27.3		
	Gross Domestic Savings / GDP	13.0	14.8	15.3	6.3	6.6		
	Gross National Savings / GDP	41.7	40.5	42.1	32.6	31.4		
	Gross Domestic Product(Current Price) (Rs in billion)	3,077.1	3,455.9	3,858.9	3,914.7	4,266.3		
B	Prices Change (percent)							
	CPI (y-o-y)	2.70	4.60	6.02	4.78	4.19	3.03	7.14
	Food CPI (y-o-y)	-0.90	3.90	6.27	5.73	5.81	3.80	7.51
	Non-food CPI (y-o-y)	5.60	5.10	5.83	4.04	2.94	2.42	6.84
	CPI Annual / Period Average	4.50	4.20	4.64	6.15	3.60	3.51	5.41
	National Wholesale Price Index (y-o-y)	0.90	2.10	5.40	5.60	8.21	6.30	13.13
	National Wholesale Price Index Annual / Period Average	2.70	1.70	6.20	6.87	7.61	7.48	7.08
	Salary and Wage Rate Index (y-o-y)	13.44	6.77	9.09	7.48	2.76	1.89	7.26
	Salary and Wage Rate Index Annual / Period Average	14.44	6.19	9.26	9.49	1.60	1.34	5.64
C	External Sector (growth in percent)							
	Export Growth	4.2	11.4	19.4	0.6	44.4	7.8	82.9
	Import Growth	28.0	25.8	13.9	-15.6	28.7	2.1	38.6
	BOP(-Deficit) (Rs. in billion)	82.1	1.0	-67.40	282.4	1.2	68.0	-258.6
	Current Account Balance (Rs. in billion)	-10.1	-246.8	-267.0	-33.8	-333.7	-151.4	-462.9
	Workers' Remittances (Rs. in billion)	695.5	755.1	879.4	875.0	961.1	642.3	631.2
	Trade Balance (Rs. in billion)	-917.1	-1163.7	-1321.4	-1099.1	-1398.7	-863.2	-1161.0
	Trade Balance with India (Rs. in billion)	-592.2	-767.4	-855.2	-665.2	-865.2	-564.1	-678.4
	Gross Foreign Exchange Reserves (Rs. in billion)	1079.4	1102.6	1038.9	1401.8	1399.0	1436.5	1171.0
	Gross Foreign Exchange Reserves (USD in million)	10494.2	10084.0	9500.0	11646.1	11752.6	12366.9	9578.7
D	Financial Sector (growth and interest rate in percent)							

Broad Money (M2) (y-o-y)	15.5	19.4	15.8	18.1	21.8	22.6	12.7
Narrow Money (M1) (y-o-y)	13.1	17.6	8.6	17.8	22.6	22.4	6.6
Domestic Credit (y-o-y)	20.6	26.5	21.1	13.6	26.8	22.0	24.3
Claims on Private Sector (y-o-y)	18.0	22.3	19.1	12.6	26.3	18.9	22.5
Reserve Money (y-o-y)	20.1	8.1	-1.5	26.7	5.2	13.6	0.6
91-day T-bills Rate*	0.71	3.74	4.97	1.27	4.55	2.03**	6.82**
364-day T-bills Rate*	2.10	0.00	4.78	2.26	4.16	-	-
Weighted Average Interbank Rate of Commercial Banks*	0.64	2.96	4.52	0.35	4.12	1.26**	6.56**
Weighted Average Deposit Rate of Commercial Banks*	6.15	6.49	6.60	6.01	4.65	4.76**	6.93**
Weighted Average Lending Rate of Commercial Banks*	11.33	12.47	12.13	10.11	8.43	8.73**	10.60**
Base Rate*	9.89	10.47	9.57	8.50	6.86	6.84**	8.98**
Total Deposits (Rs. in billion)	2299.8	2742.1	3235.1	3839.7	4662.7	4260.5	4854.8
BFI's Credit to Private Sector (Rs. in billion)	1959.0	2399.8	2866.2	3209.8	4084.8	3769.7	4607.3
NEPSE Index (Closing)	1582.7	1212.4	1259.0	1362.4	2883.4	2458.5	2668.1
Market Capitalization/GDP	60.3	41.5	40.6	45.8	94.0	89.9	88.7
E Public Finance							
Revenue Growth (%)	26.2	18.6	15.5	0.2	16.3	4.5	19.9
Expenditure Growth (%)	39.3	29.9	2.1	-1.7	8.2	-6.6	18.3
Domestic Debt (Rs. in billion)	283.7	390.9	453.0	613.2	800.3	717.5	860.6
External Debt (Rs. in billion)	414.0	525.4	594.6	814.0	934.1	870.8 #	949.0 #
Revenue / GDP	19.9	21.0	21.8	21.5	22.9	-	-
Recurrent Expenditure / GDP	16.9	20.2	18.6	20.0	20.0	-	-
Capital Expenditure / GDP	6.8	7.8	6.3	4.8	5.4	-	-
Domestic Debt / GDP	9.2	11.3	11.7	15.7	18.8	-	-
External Debt / GDP	13.5	15.2	15.4	20.8	21.8	-	-

*Weighted average of mid Jun-mid Jul

**Weighted average of mid Feb-mid Mar

*** Preliminary Estimate

Outstanding figure as of Poush (Mid-Jan) end

Major Financial Indicators
as on Fagun End, 2078 (Mid-Mar, 2022)

		Class "A"	Class "B"	Class "C"	Overall
A. Credit, Deposit Ratios (%)					
1	Total Deposit/GDP	101.60	11.10	2.23	114.93
2	Total Credit/GDP	98.18	10.39	2.10	110.67
3	Total Credit/ Total Deposit	96.63	93.64	94.01	96.29
4	CD Ratio	90.55	89.80	90.34	90.47
5	Fixed Deposit/Total Deposit	53.54	64.86	67.39	54.90
6	Saving Deposit/Total Deposit	29.31	25.36	22.45	28.80
7	Current Deposit/Total Deposit	9.47	1.56	0.90	8.54
8	Call Deposit/Total Deposit	6.37	8.16	7.73	6.57
9	NPL/ Total Loan [^]	1.18	1.42	7.05	1.31
10	Total LLP /Total Loan	2.25	2.13	7.43	2.34
11	Deprived Sector Loan/Total Loan \$ [^]	7.69	13.83	9.24	8.28
B. Liquidity Ratios (%)					
1	Cash & Bank Balance/Total Deposit	7.08	6.40	8.27	7.04
2	Investment in Gov. Securities/Total Deposit	15.35	12.67	18.66	15.16
3	Total Liquid Assets/Total Deposit	23.22	23.11	31.98	23.38
C. Capital Adequacy Ratios (%)[^]					
1	Core Capital/RWA	10.36	11.01	15.44	10.50
2	Total Capital/RWA	13.31	13.87	17.61	13.43
D. Financial Access					
1	No. of institutions	27	17	17	61
2	No. of Branches	4,930	1,086	257	6,273
3	No. of Deposit Accounts	36,818,548	5,037,845	594,678	42,451,071
4	No. of Loan Accounts	1,488,293	308,337	40,420	1,837,050
5	No. of Branchless Banking Centers	1,553	-	-	1,553
6	No. of Branchless Banking Customers	271,113	-	-	271,113
7	No. of Mobile Banking Customers	14,871,058	1,890,376	87,000	16,848,434
8	No. of Internet Banking Customers	1,257,970	341,885	9,354	1,609,209
9	No. of ATMs	4,110	311	43	4,464
10	No. of Debit Cards	9,742,605	456,316	39,552	10,238,473
11	No. of Credit Cards	219,946	-	-	219,946
12	No. of Prepaid Cards	92,952	-	-	92,952

E. Interest Rate(%)

1	Wt. Avg Interest Rate on Deposit	6.93
	(a) Saving	6.24
	(b) Fixed	9.44
	(c) Call	1.86
2	Wt. Avg Interest Rate on Credit	10.60

Note:

Bank balance includes money at call

Nominal GDP for 2020/21(P) stands at Rs. 4,266,322 million

Negative core capital has been excluded in calculation of Capital Adequacy Ratios \$ 6 months prior Total Loan has been used to calculate Deprived Sector Lending Ratio

[^]Data as on Poush end of FY2078/79 (2021/22)

नयाँ वर्ष २०७९ को शुभ उपलक्ष्यमा समस्त नेपालीहरूमा हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दै बैंकको ६७ औं वार्षिकोत्सवको सुखद अवसरमा मुलुकको आर्थिक स्थायित्व र अर्थतन्त्रको दिगो विकास, सुरक्षित एवम् सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास, मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता कायम गर्नको लागि आवश्यक मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति निर्माण गरी सोको व्यवस्थापन र वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्दै वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने र मुलुकले परिलक्षित गरेको आर्थिक विकासको लक्ष्य प्राप्तमा सहयोग पुऱ्याउन सदा समर्पित रहने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं । साथै, कोभिड-१९ सङ्क्रमणका कारण प्रभावित बनेको राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई पुनरुत्थानको दिशामा उन्मुख गराउन प्रभावकारी नीतिगत व्यवस्थाको अवलम्बन गर्दै थप जिम्मेवारीबोधका साथ सुदृढ अर्थतन्त्र निर्माणतर्फ अग्रसर रहने प्रणसमेत गर्दछौं ।

नेपाल राष्ट्र बैंक
परिवार